

2018'DE TÜRKİYE

SİYASET • DIŞ POLİTİKA
GÜVENLİK VE SAVUNMA
EKONOMİ • ENERJİ • HUKUK VE YARGI
EĞİTİM VE SOSYAL POLİTİKALAR • MEDYA

2018'DE TÜRKİYE

Bölüm Editörleri

Nebi Miş • Muhittin Ataman • Murat Yeşiltaş • Cem Duran Uzun • Kemal İnat • Enes Bayraklı
Hasan Basri Yalçın • Nurullah Gür • Atilla Arkan • İsmail Çağlar

Yazarlar

Ibrahim Bachır Abdoulaye • Can Acun • Kevser Hülya Akdemir • Mert Hüseyin Akgün • Mustafa Altunel
Atilla Arkan • Murat Aslan • Muhittin Ataman • Merve Reyhan Baygeldi • Ahmet Baykal • Hacı Mehmet Boyraz
Mustafa Caner • İsmail Çağlar • Nergis Dama • Sertaç Timur Demir • Şerif Dilek • Hazal Duran
Sibel Düz • Mehmet Uğur Ekinci • Zeliha Eliaçık • Müberra Nur Emin • Serencan Erciyas • Metin Erol
Yunus Furuncu • Oğuz Güngörmez • Kutluhan Görücü • Nurullah Gür • Ercenk Hamarat • Deniz İstikbal
Kılıç Buğra Kanat • Kazım Karaboğa • İsmail Kavaz • Emine Kaya • Emrah Kekilli • İsmet Kesen
Muhammed Koçak • Yusuf Emre Koç • Dilek Kütük • Baki Laleoğlu • Nebi Miş • Büşra Zeynep Özdemir
Yusuf Özkır • Ömer Özkızılık • Selen Öztürk • S. Hüseyin Öztürk • Naciye Öztürk • Bilal Salaymeh
Neslihan Saydam • Mevlüt Tatlıyer • İsmail Numan Telci • Ümit Tetik • Seca Toker • Dilruba Toklucu
Cem Duran Uzun • Merve Yanartaş • Turgay Yerlikaya • Murat Yeşiltaş • Selin Yünter

COPYRIGHT © 2018

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımını yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

ISBN: 978-605-7544-12-4

1. Baskı: Aralık 2018, İstanbul

Redaksiyon : Mehmet Akif Memmi, Bahar Albayrak,
Mustafa Said İşeri, Hasan Hüseyin Çağırın
Kapak ve Uygulama : Erkan Söğüt, Hasan Suat Olgun
Baskı : Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul
Kapak Fotoğrafi : Anadolu Ajansı, Halil Fidan

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43

Eyüp İstanbul TÜRKİYE

Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410

Washington D.C., 20036 USA

Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099

www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen Flat No: 19 Cairo EGYPT

Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985 | @setakahire

SETA | Berlin

Französische Straße 12, 10117 Berlin GERMANY

Tel: +49 30 20188466

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	5
2018'DE SİYASET	7
GİRİŞ	9
2018'DE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)	11
2018'DE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)	24
2018'DE MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)	36
2018'DE HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ (HDP)	46
2018'DE CUMHURBAŞKANLIĞI GÜNDEMİ	54
2018'DE DIŞ POLİTİKA	65
GİRİŞ	67
TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	71
TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ	76
TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ	81
TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ	87
TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	93
TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ	103
TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ	109
TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ	112
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	116
TÜRKİYE-ISRAİL İLİŞKİLERİ	121
KIBRIS VE DOĞU AKDENİZ GELİŞMELERİ	124
TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ POLİTİKASI	130
TÜRKİYE-KUZAY AFRIKA İLİŞKİLERİ	136
TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ	139
TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	144
TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	148
YURT DIŞINDA FETÖ İLE MÜCADELE	156

2018'DE GÜVENLİK VE SAVUNMA	163
GİRİŞ	165
PKK KAYNAKLI TEHDİTLER VE PKK TERÖRÜ İLE MÜCADELE	167
DEAŞ KAYNAKLI TEHDİTLER VE DEAŞ TERÖRÜ İLE MÜCADELE	179
SAVUNMA POLİTİKALARI VE ASKERİ FAALİYETLER	186
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME	199
2018'DE EKONOMİ	201
FİNANSAL TÜRBÜLANS	203
YENİ EKONOMİ YAKLAŞIMI VE YENİ EKONOMİ PROGRAMI	206
BÜYÜME VE İSTİHDAM	211
DIŞ TİCARET VE CARİ AÇIK	216
ENFLASYON VE PARA POLİTİKASI	221
KAMU MALİYESİ	226
2018'DE ENERJİ	237
GİRİŞ	239
TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ	240
ENERJİ PROJELERİ	246
DIŞ POLİTİKADA ENERJİ POLİTİKALARINI ETKİLEYEN GELİŞMELER	251
SONUÇ	257
2018'DE HUKUK VE YARGI	261
GİRİŞ	263
CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİNE GEÇİŞ VE UYUM DÜZENLEMELERİ	265
YASAMA FAALİYETLERİ	281
YARGI	289
ULUSAL İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI	299
2018'DE EĞİTİM VE SOSYAL POLİTİKALAR	303
MİLLİ EĞİTİM	305
YÜKSEKÖĞRETİM	322
SOSYAL POLİTİKA	341
2018'DE MEDYA	355
24 HAZİRAN SEÇİMİNİN MEDYA YANSIMALARI	357
2018 TÜRKİYE'SİNDE KÜLTÜR SANAT: DİJİTALLEŞMELER, TEŞEBBÜSLER, POLEMİKLER	361
2018'DE YENİ MEDYA	366
ULUSLARARASI RAPORLARDA BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ	374
2018'DE ÖNEMLİ OLAYLARIN MEDYAYA YANSIMASI	378

GİRİŞ

Türkiye'nin bir yılını değerlendirmek oldukça zor. Küresel ve bölgesel gelişmeler, iç siyasetteki yapısal dönüşümler, terörle mücadele ve güvenlik kaygıları, toplumun ve siyasetin dinamik yapısı bu zorluğun önemli nedenleri. Ancak tüm bu zorluğa rağmen analitik bir bakış açısıyla Türkiye için 2018'de siyaset, dış politika, ekonomi, enerji, eğitim ve sosyal politikalar, medya, hukuk ve güvenlik alanlarında yaşananların bir izleğini çıkarmak mümkün. SETA'nın artık gelenekselleşmiş ve alanında başucu eseri haline gelmiş yıllığı bu çabanın ürünü.

2018'in şüphesiz en önemli gelişmesi 24 Haziran seçimleriydi. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişin önemli bir aşaması olan seçimin ardından Türkiye hızlı bir dönüşüm sürecine girdi. Birçok bakanlık ve kurum yeniden yapılandırıldı, yeni kurumlar ihdas edildi. Siyasi partiler bu yılı 24 Haziran seçimleri ve 2019'da yapılacak yerel seçimlere hazırlıkla geçirdiler. Partiler arasındaki ittifak arayışları siyasi gündeme damgasını vurdu.

2018'in dış politika gündemi oldukça hareketliydi. Daha önceki yıllarda olduğu gibi 2018'de de Türk dış politikasının temel konu ve sorun alanlarını Ortadoğu'daki gelişmeler belirledi. Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel aktörlerle ilişkileri de bu bağlamda şekillendi. Suriye özelinde yaşananlar hem küresel ve bölgesel aktörlerle ilişkiler hem de güvenlik açısından önemli bir başlığı oluşturdu. Türkiye-ABD ilişkilerindeki gerginlik sene boyu devam etti. FETÖ, PYD/YPG, Rahip Brunson, Hakan Atilla ve Halkbank, F-35 uçaklarının teslimatı ve daha birçok mesele sık sık gündeme geldi. Bununla birlikte özellikle sene sonunda Trump'ın Suriye'den çekileceğini açıklaması 2019'da ikili ilişkilerde bir normalleşme yaşanabileceğine dair umut verdi. ABD ile ilişkilere nazaran Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri 2018'de çok daha olumlu geçti. Bu olumlu hava henüz somut neticeler vermese de en azından taraflar birbirini suçlamaktan vazgeçti. Türkiye-Rusya ilişkileri ise birçok meydan okumaya rağmen özellikle Erdoğan ve Putin'in şahsi gayretleriyle yılı kazasız geçirdi. İdlib için varılan mutabakat ikili ilişkilerdeki en kritik gelişmeydi. Gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın katledilmesi 2018'in bir diğer önemli hadisesiydi. Bu olay sonrası Türkiye'nin yürüttüğü istihbarat ve iletişim stratejisi bütün dünyanın takdirini kazandı.

PKK ve DEAŞ terör örgütlerinin Türkiye'deki yerel yapılanmaları ve PKK'nın Irak ve Suriye'deki bölgesel yapılanmalarıyla mücadele 2018'de de Ankara'nın terörle mücadele politikalarının odağını oluşturdu. Türkiye için dinamik bir güvenlik tehdidi yaratmaya devam eden PKK'nın Irak ve Suriye'deki varlığına gerçekleştirilen "kapsayıcı" askeri operasyonlarla terör örgütünün bu bölgelerdeki faaliyetleri sınırlandırılarak ülke içerisinde olası saldırıların önüne geçildi. Bu anlamda Ocak'ta Suriye'nin kuzeyindeki Afrin bölgesinde gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekatı (ZDH) ve Mart'ta hız verilen Irak'ın kuzeyindeki "Kararlılık Harekatı" 2017'de benimsenen terörle mücadelede "taarruz" anlayışının devamı niteliğindedir. Yine bütün bu operasyonları destekleyen yerli savunma sanayii alanında bu yıl pek çok olumlu gelişme kaydedildi.

24 Haziran seçimleriyle birlikte Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş sürecinin kendini en çok hissettirdiği alanlardan biri hiç kuşkusuz ekonomi yönetimiydi. Bakanlıklar arasındaki politika koordinasyonunun artırılması adına ekonomi bakanlıklarının sayısı azaltıldı. Maliye Bakanlığı ile Hazine Müsteşarlığı birleştirilerek “Hazine ve Maliye Bakanlığı” adını aldı. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığı “Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı” adıyla birleştirildi. İhracat kapasitesini artırmaya yönelik Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ile Ekonomi Bakanlığı “Ticaret Bakanlığı” adı altında tek bir bakanlık haline getirildi. Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Türkiye'nin yeni ekonomik yaklaşımını 10 Ağustos'ta yaptığı bir tanıtım toplantısında kamuoyuna sundu.

Türkiye 2018'de ekonomik göstergelerle açıklanması çok da mümkün olmayan döviz kuru hareketleri yaşadı. Ağustos 2018'deki finansal saldırı ise Mayıs'takini dahi gölgede bırakacak ölçüde şiddetli oldu. Bütün bunlara rağmen ekonomi bir dengeleme sürecine girdi ve alınan tedbirlerle belirsizlikler ortadan kaldırıldı.

Türkiye'nin yerli ve milli enerji politikalarının hem ekonomi hem de siyasete olan yansımaları 2018'de de sürdü. “Milli Enerji ve Maden Politikası” kapsamında ortaya konulan amaç ve hedefler Türkiye'nin enerji stratejilerini oluşturmaya devam etti. Bu çerçevede özellikle yerleştirme ve enerji arz güvenliği noktalarında atılan adımlar dikkat çekti. 2018 geride bırakılırken Türkiye'de enerji alanında hayata geçirilen projelerin başında TANAP, TürkAkım, Akkuyu Nükleer Enerji Santrali, petrol ve doğal gaz arama çalışmaları, depolama kapasitesinin artırımıyla ilgili faaliyetler ve yenilenebilir enerji bağlamında yaşanan gelişmeler gelmektedir.

2018'de Türkiye'de hukuk ve yargı alanındaki iki önemli gelişme Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin tam anlamıyla yürürlüğe girip yeni sisteme uyum sürecinin başlaması ve 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü halin (OHAL) sona erip olağan döneme geçilmesi idi. Bu kapsamda birçok hukuki düzenleme yapıldı.

Eğitim politikaları açısından 2018 oldukça hareketli geçti. Değişen ortaöğretim ve yükseköğretime geçiş sistemlerinin uygulanması, 2023 Eğitim Vizyon Belgesi'nin açıklanması, yükseköğretimde ise öğretim üyelerinin unvanlarında yapılan değişiklik ve norm kadro uygulaması yaşanan önemli reformlar olarak göze çarptı. Sosyal politika alanında ise Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle ilgili bakanlık Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak yeniden yapılandırıldı.

Son olarak 2018'in hareketli geçtiği alanlardan biri de medyaydı. Medya hem sektörel hem de nitelik açısından yoğun bir yıl geçirdi. Dijital mecraları tercih eden medya organlarının yanında yerli ve yabancı basın çeşitli olaylar karşısındaki tutumu sık sık gündeme gelerek toplum tarafından sorgulandı. Bunun yanında Türkiye'de devam eden siyasal ve toplumsal değişimin kültür sanat alanına yansımaları da 2018'de çok konuşulan konulardan biri oldu.

Burhanettin Duran
SETA Genel Koordinatörü
28 Aralık 2018

2018'DE

SİYASET

NEBİ MİŞ • HAZAL DURAN • SERENCAN ERCİYAS • S. HÜSEYİN ÖZTÜRK
BAKİ LALEOĞLU • AHMET BAYKAL

GİRİŞ

Bu bölümde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) iç ve dış siyasete yönelik gündemleri, 24 Haziran parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçim süreçlerindeki pozisyonları, FETÖ ve PKK ile mücadeleye yaklaşımları ve partilerin kendi iç gündemleri ele alındı. Bununla birlikte 24 Haziran parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında yeni sisteme fiilen geçiş ile birlikte Türkiye siyasetindeki dönüşümün temel dinamikleri incelenerek partilerin bu süreçteki pozisyonları değerlendirildi. Ayrıca söz konusu dönüşüm sürecinin en önemli kurumu olan Cumhurbaşkanlığının 2018'de iç ve dış siyasetteki etkinliğine ve süreçteki rolüne özel olarak değinildi.

AK Parti 2018'i iç ve dış meselelere yoğun bir mesai harcıyarak tamamladı. AK Parti'nin gündemini oluşturan meselelerin başında ise 2019'da gerçekleştirilmesi planlanan Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin 24 Haziran 2018 tarihine alınması ve Türkiye'nin erken seçime gitmesi geliyordu. Bu seçimlerde AK Parti'nin 15 Temmuz darbe girişiminden itibaren yerlilik ve millilik ekseninde milletin bekasını korumak misyonuyla iş birliği yaptığı MHP ile kurduğu Cumhuriyet İttifakı seçimlerde önemli bir başarı elde ederek seçimin galibi oldu. AK Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni sistemin ilk başkanı olarak göreve başladı. Bu sürecin akabinde bürokrasinin ve siyasetin yeni sistemle uyumlu hale getirilmesi amacıyla AK Parti hükümeti öncülüğünde pek çok düzenleme yapıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ilk Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'ni kurmasının akabinde AK Parti 6. Olağan Kongresi yapıldı ve parti yapısı ve teşkilatlarında önemli yenilikler gerçekleştirildi.

AK Parti'nin 2018'deki bir diğer gündem maddesini ise 2019'da gerçekleştirecek yerel seçimlere yönelik ittifak arayışları ve aday belirleme süreci oluşturdu. AK Parti ve MHP'nin yerel seçimlerde iş birliği yapacağı kesinleşirken AK Parti aday belirleme ve seçim stratejisi oluşturma çalışmalarına yoğunlaştı.

2018 CHP adına seçim ittifakı ve ortak aday arayışları ile başladı. Kılıçdaroğlu ve kurmayları muhalefet partileri ile bu doğrultuda görüşmeler gerçekleştirdi. Bunun yanı sıra 2018'in ilk aylarında CHP parti içi krizleri de yönetmek zorunda kaldı. 36. Olağan Kurultay sürecinde parti yönetimini elinde tutmayı başaran Kılıçdaroğlu ve ekibi için seçimlerin erkene alınması zor bir sınavdı. CHP bir yandan Cumhurbaşkanlığı seçimi için Erdoğan karşısında geniş seçmen kitlesine seslenecek bir aday arayışına girerken diğer yandan parlamento seçimlerinde AK Parti-MHP ittifakı-

nı yenilgiye uğratabilecek bir formül bulmaya çalıştı. Ortak aday arayışları sonuçsuz kalan parti cumhurbaşkanı adayı olarak Muharrem İnce'yi gösterirken parlamento seçimlerine Millet İttifakı çatısı altında girdi. CHP seçimlerde istediği başarıyı elde edemezken cumhurbaşkanı adayı olarak gösterdiği İnce'nin gerisinde kaldı. Bu başarısızlık parti içi muhalefeti tekrar hareketlendirdi. Fakat parti içi muhalefet yaklaşan yerel seçimler nedeniyle faaliyetlerine ara verdi. CHP 2018'in son aylarını ise yerel seçim stratejilerini belirlemek üzere yapılan görüşmeler ve daha fazla belediye elde etmek amacıyla çeşitli formüller ve aday arayışları ile geçirdi.

2018 MHP'nin siyasetteki ağırlığını artırdığı bir yıldır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında AK Parti ile kurulan iş birliği yılın başında Cumhurbaşkanlığı İttifakı olarak vücut buldu. Söz konusu iş birliğine geçici gözle bakanlar olmasına rağmen Cumhurbaşkanlığı İttifakı her iki partinin devlet ve milletin bekasını her türlü siyasi çıkar ve amacın üzerinde tuttuğunu gösterdi. Cumhurbaşkanlığı İttifakı ilk başarısını 24 Haziran seçimlerinde elde etti. MHP bu seçimlerde ittifakın ortak adayı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ı destekledi. Parlamento seçimlerinde ise yüzde 11 ile beklenenin üzerinde oy oranı elde ederek Meclisteki ağırlığını güçlendirdi. Seçimlerden sonraki dönemde affa yönelik yasa tasarisını gündeme getiren MHP yıl sonuna doğru ise yerel seçimlerde AK Parti ile kurulacak olası iş birliği üzerine yoğunlaştı. İki parti de yerel seçimlerde iş birliği yapmak üzere Kasım ayında uzlaşmaya vardı. Özetle 2018 MHP açısından siyasi kazanım yılı oldu.

HDP geçtiğimiz senelerde olduğu gibi 2018'de de PKK güdümünde bir siyaset yürüttü. Terör örgütünü destekleyici propaganda faaliyetlerinin devam etmesi sonucunda parti mensubu birçok milletvekili tutuklandı ve vekillikleri düşürüldü. Bu gelişmelere bağlı olarak HDP 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimlerine yönelik etkin bir siyaset yürütemedi. Bu açığı kapamanın yolunu gayriresmi olarak Millet İttifakı'na dahil olmakta bulan HDP amacına ulaştı ve Doğu ve Güneydoğu'daki oy kaybına rağmen parlamentoya girdi. Partinin bu bölgelerdeki başarısızlığı "tatil havasında olduğu", "yeterince mücadele etmediği", "sahadan uzaklaştığı" ve "ideolojik müphemliğe mahkum olduğu" eleştirilerine yol açtı. Bu tartışmalar devam ederken yaklaşan yerel seçimleri kendisi için mücadele alanı olarak gören HDP yeni ittifak arayışlarına girerek CHP ile görüşmeye başladı.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2018'de de Türkiye siyasetinin merkezinde yer aldı. Gerek Erdoğan gerekse Cumhurbaşkanlığı makamı için oldukça yoğun geçen yılda iç ve dış siyaset, terörle mücadele ve Cumhurbaşkanlığı teşkilatının yenilenmesi konuları ön plana çıktı. 24 Haziran seçimleri, ekonomide yaşanan sıkıntılar ve döviz kurundaki dalgalanma iç siyaset alanında Erdoğan'ın ana gündem maddelerini oluşturdu. Ayrıca 24 Haziran sonrası Cumhurbaşkanlığı makamı ve teşkilatı yeni sisteme uygun olarak tekrar dizayn edildi. Dış politikada ise Erdoğan liderliğinde aktif ve girişimci bir siyaset anlayışı sürdürüldü. Buna ek olarak Erdoğan özellikle Suriye ve Kudüs meselelerinde inisiyatif kullanarak somut adımlar atılmasını sağladı. Kısaca Erdoğan Türkiye siyasetinin tüm konularında üstlendiği başat rolü 2018 içinde de sürdürdü.

2018'DE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)

2018'de hem AK Parti hem de Türkiye siyasal hayatı açısından kritik gelişmeler oldu. Bu gelişmelerin en önemlisi 2019 yılında gerçekleştirilmesi planlanan Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin 24 Haziran 2018 tarihine alınması ve Türkiye'nin erken seçime gitmesiydi. AK Parti 24 Haziran seçimlerine 15 Temmuz darbe girişiminden itibaren Yenikapı ruhu ile yerlilik ve millilik ekseninde iş birliği yaptığı MHP ile Cumhur İttifakı çatısında girdi. Bu seçimler sonucunda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti genel, Cumhurbaşkanlığı ve referandum seçimleri olmak üzere üst üste toplam 14. zaferini kazandı.

24 Haziran seçimleri sonrasında ise 16 Nisan 2017'deki referandumda kabul edilen Cumhurbaşkanlığı sistemine fiilen geçilmiş oldu. AK Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni sistemin ilk başkanı olarak göreve başladı. Bu süreçte bürokrasinin ve siyasetin temel dinamiklerinin yeni sistemle uyumlu hale getirilmesi amacıyla AK Parti hükümeti öncülüğünde pek çok düzenleme yapıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni sistemin gerekliliklerinin bir parçası olarak bürokratlar, iş insanları ve akademisyenlerden oluşan ilk Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'ni kurdu. Bunun akabinde AK Parti 6. Olağan Kongresi ile birlikte parti teşkilatlarıyla MYK-MKYK'da önemli revizyonlar gerçekleştirerek partiyi yeni sistemde daha güçlü ve dinamik bir yapıya kavuşturdu.

2018'in son aylarında ise AK Parti'nin ana gündemini 31 Mart 2019'da gerçekleştirilecek yerel seçimler oluşturdu. Seçim hazırlıklarına ivedilikle başlayan AK Parti, MHP ile seçim ittifakına yönelik bazı ön görüşmeler gerçekleştirdi. Öğrenci andı ve genel af konusunda yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle iki parti ilk etapta ittifak yapmayacaklarını duyurdu. Fakat CHP-İYİ Parti-HDP-Saadet Partisi (SP) arasında gerçekleştirilen görüşmeler ve özellikle CHP ve İYİ Parti'nin Ankara, İstanbul ve İzmir'de ittifak kurma yönünde adımlar atması AK Parti ve MHP'nin Cumhurbaşkanlığı sisteminin kazanımlarının korunması ve milletin bekası ekseninde yeniden bir araya gelmelerini sağladı.

Cumhur İttifakı'nın yerel seçimlerde iş birliği yapacağını kesinleşmesiyle beraber aday belirleme süreci de hız kazandı. AK Parti bu kapsamda büyükşehir ve il adaylarının büyük bölümünü Kasım sonunda açıkladı. MHP'nin Ankara, İstanbul ve İzmir'de aday çıkarmayacağını ve AK Parti'nin adayını destekleyeceğini ilan etmesiyle Cumhur İttifakı'nın bu şehirlerde iş birliği yapacağı kesinleşti. Dolayısıyla 2018'in AK Parti açısından son gündemi yerel seçimlere yönelik kampanya süreci ve adayların belirlenmesi oldu.

SEÇİM İTTİFAKLARI VE AK PARTİ

16 Nisan 2017 Anayasa değişikliği referandumunu sonrasında Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi Türkiye siyasal sistemine etki edecek birçok farklı dinamiği beraberinde getirmişti. Bu dinamiklerden biri yeni sistemde yürütme gücünü temsil eden cumhurbaşkanının ilk turda seçilmesi için oyların en az yüzde 50'sinden bir fazlasını alma gerekliliğiydi. Ayrıca sistemin istikrarı açısından yürütme ile yasama arasındaki uyumun sağlanması için parlamentoda partilerin iş birliği yapması elzemdi.¹ Bu sebeple 2018'in ilk aylarında partilerin yasal olarak ittifak kurmasına olanak sağlayan düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gündeme geldi.

Seçim ittifakı düzenlemesi parlamento seçimlerine yönelik ittifaklarla sınırlıydı. Zira Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde partiler adaylar üzerinden iş birliği gerçekleştirebilirken parlamentoda partilerin yasal olarak ittifak yapması Seçim Kanunu ve Siyasal Partiler Kanunu'ndaki bazı hususlardan ötürü imkansızdı.² Bu bağlamda henüz erken seçim kararı gündemde değilken MHP lideri Devlet Bahçeli "Yenikapı ruhunun gereği olarak" Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleyeceklerini duyurdu.³

AK Parti ve MHP parlamento seçimlerinde ittifak kurulmasına yönelik yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için Ocak ayında görüşmelere başladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşmelerde her iki partinin genel ilkeler üzerinde konsensüse vardığını, seçim ittifakı yasal düzenlemesinin siyasi istikrarın sağlanması için de elzem olduğunu belirtti. AK Parti ve MHP'nin katkıda bulunduğu Milli Mutabakat Komisyonu yasa teklifi üzerindeki çalışmasını tamamlayarak seçim ittifaklarını mümkün hale getiren yasa teklifini iki partinin imzasıyla 21 Şubat 2018'de TBMM'ye sundu. Kamuoyuna açıklanan düzenlemelerle Türkiye'de uzun yıllar boyunca gayriresmi olarak gerçekleştirilen seçim ittifaklarının yasal arka planı oluşturuldu. Teklif TBMM'de kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından onaylanarak 16 Mart 2018 itibarıyla yürürlüğe girdi. Yapılan düzenlemelerle siyasi partilerin parlamento seçimlerinde yasal olarak ittifak kurabilmesinin önündeki engeller kaldırıldı ve ittifakların kapsamı netleştirildi. Öncelikle ittifakın geçerli toplam oyu yüzde 10'u

1. Nebi Miş ve Hazal Duran, "Seçim İttifakları", *SETA Analiz*, Sayı: 232, (Şubat 2018), s. 8.

2. Nebi Miş, "Yaklaşan Seçimlerle İlgili Yeni Düzenlemeler", *Türkiye*, 22 Şubat 2018.

3. "Siyasi Akıl Erdoğan'ı Desteklemeyi Gerekliyor", *Sabah*, 11 Şubat 2018.

geçtiği takdirde müttefik partilerin her birinin tek başlarına yüzde 10'luk oy oranına ulaşamaları da barajı geçebilmeleri mümkün kılındı. Dolayısıyla yüzde 10 barajının mahiyeti ittifaka dahil olan partiler için önemsiz hale geldi. Ayrıca müttefik partilerin oylarının hesaplanmasında ve milletvekilliklerinin dağılımında da Seçim Kanunu ve Siyasal Partiler Kanunu'nda köklü değişiklikler yapıldı.⁴

Seçim ittifakları düzenlemesi 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yaşanan sürecin bir yansımasıydı. Söz konusu süreçte AK Parti ve MHP darbe girişimine ve darbenin faili FETÖ'ye net biçimde tepki gösterdi. Darbe girişimi sonrasında oluşan Yenikapı ruhuna uygun hareket ederek ülkenin asli menfaatlerini önceleyen bu iki parti hükümet sistemi değişikliği başta olmak üzere pek çok kritik konuda birlikte hareket etti.⁵ Seçim ittifakları düzenlemesi de iki partinin 2019'da gerçekleştirilmesi planlanan seçimlere yönelik iş birliği yaptığı bir husus oldu.

ERKEN SEÇİM KARARI VE CUMHUR İTTİFAKI

2018'in ilk yarısında Türkiye siyasetinde sık sık erken seçim tartışmaları gündeme geldi. CHP, İYİ Parti ve HDP, AK Parti'nin halkın desteğini kaybettiğini ve seçimlerde büyük bir güç kaybına uğrayacağını iddia ederek erken seçim çağrısında bulundu.⁶ Buna karşın Cumhurbaşkanı Erdoğan seçimlerin 2019 yılında ve zamanında yapılacağını altını çizdi ve partisinin her zaman seçimlerin zamanında gerçekleştirilmesi konusunda büyük bir hassasiyet gösterdiğini vurguladı.

Her ne kadar AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın seçimlerin zamanında yapılması noktasındaki hassasiyeti vaki olsa da Türkiye'nin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik belirsizlikler erken seçim kararı alınması gerektiğini gösterdi. Zira 16 Nisan 2017'de halk tarafından kabul edilen ve ilk Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri sonrasında yürürlüğe girecek olan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi mevcut problemlerin çözümü için bir ihtiyaçtan ziyade bir zorunluluk halini almıştı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da her fırsatta ifade ettiği gibi Türk tipi parlamentarizmin ortaya çıkardığı krizler yeni sisteme geçişe kadar devam edecekti.⁷ Ayrıca Suriye ve Irak'taki belirsizlikler ve mevcut ekonomik problemler de yeni sistemin bir an önce güçlü bir şekilde tesis edilmesi ihtiyacını doğurdu.⁸

MHP lideri Devlet Bahçeli 17 Nisan'da Türkiye'nin yüz yüze kaldığı problemlerin çözümü için erken seçime gidilmesi gerektiğini belirterek erken seçim tartışmalarında yeni bir süreci başlattı. AK Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile MHP lideri Devlet Bahçeli 18 Nisan'da erken seçim konusunda bir görüşme gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşme sonrasında bir basın açıklaması yaparak "Ciddi bir

4. Mehmed Zahid Sobacı, "İttifak Düzenlemesi Türkiye Siyasetini Nasıl Etkileyecek?", *Sabah Perspektif*, 24 Şubat 2018.

5. Hazal Duran, "2019 Seçimlerine Doğru İttifak Tartışmaları", *Sabah Perspektif*, 13 Ocak 2018.

6. Abdulkadir Selvi, "Erken Seçim Olacak Mı?", *Hürriyet*, 1 Mart 2018.

7. Serdar Güleler, "AK Parti Neden "Erken Seçim" Dedi?", *Sabah Perspektif*, 21 Nisan 2018.

8. Burhanettin Duran, "Bu Defa, Türbülans Olmadan Seçim", *Sabah*, 20 Nisan 2018.

sorun yaşanmıyor gibi görünse de eski sistemin hastalıkları atılan her adımda karşımıza çıkıyor. Suriye’de yürütülen sınır ötesi operasyonlar ve bölgede yaşanan tarihi önemdeki hadiseler belirsizlikleri aşmayı zorunlu hale getirmiştir. Kararların daha güçlü şekilde uygulanabilmesi için yeni yönetim sistemine geçiş aciliyet olmuştur. Seçimlerin 24 Haziran 2018 Pazar günü yapılmasına karar verdik” açıklamasıyla erken seçim kararı alındığını kamuoyuna duyurdu ve Türkiye seçim sürecine girdi.⁹

Türkiye’nin seçim sürecine girmesiyle beraber partiler ivedilikle adaylar ve seçim ittifakı formülleri üzerinde çalışmaya başladı. Seçim sürecinde kesinleşen ilk ittifak AK Parti ve MHP arasında gayriresmi şekilde var olan ve seçim kararının ardından Büyük Birlik Partisi’nin (BBP) de destek verdiği Cumhur İttifakı oldu. Cumhur İttifakı 4 Mayıs 2018’de bir protokol metni ile YSK’ya başvurdu. AK Parti İstanbul Milletvekili Mustafa Şentop ve MHP Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Kalaycı tarafından teslim edilen protokol metninde ittifakın temel amacı “Türkiye’nin istiklalini ve istikbalini her şeyin üstünde tutan bir anlayışla, güçlü ve istikrarlı bir parlamento yapısının oluşturulması ve gelecek beş yıl içinde Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin bütün kurum ve kurullarıyla yerleşmesi” olarak belirtildi.¹⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan ise ittifakın cumhurbaşkanı adayı oldu.

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye’nin maruz kaldığı saldırılara karşı yerlilik ve millilik eksenli bir hareket olan Cumhur İttifakı’nın temel motivasyonu milletin bekası için beraber hareket etmek ve ülkenin çıkarlarını önelemekti.¹¹ Dolayısıyla AK Parti ve MHP Türkiye’nin içinden geçtiği siyasal ve sosyal sürecin gerekliliği olarak bir araya geldi.

Cumhur İttifakı siyasal ve sosyal alandaki gelişmelerin doğal bir sonucu olsa da CHP-İYİ Parti-HDP-SP’nin oluşturduğu karşı cephe de çeşitli ittifak formülleri üzerinde çalıştı. Özellikle CHP, Cumhur İttifakı’na karşı tüm partilerin birleşmesine dayalı “sıfır barajlı ittifak” konusunda diğer partileri de ikna etmeye çalıştı. Ayrıca CHP ve SP Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmesine yönelik görüşmeler de gerçekleştirdi. Bu cephedeki ittifak görüşmeleri sonucunda tek bir ismin adaylığı üzerinde mutabakata varamayan partiler parlamento seçimlerinde CHP, İYİ Parti, SP ve DP’yi kapsayan “Millet İttifakı”nı kurdu.

24 HAZİRAN SEÇİMLERİ VE AK PARTİ

AK Parti’nin Seçim Kampanyası

Cumhur İttifakı’nın kurulmasından sonra AK Parti seçim kampanyasına hızlı bir şekilde başladı. AK Parti’nin 24 Haziran seçimleri kampanya sürecini oluşturan dört ayağın ilki partinin yeni dönemde izleyeceği yol haritasını da ortaya koyan manifes-

9. “Cumhurbaşkanı Erdoğan Erken Seçim Tarihini Açıkladı”, A Haber, 19 Nisan 2018.

10. “Cumhur İttifakı Protokolü YSK’ya Sunuldu”, *Habertürk*, 4 Mayıs 2018.

11. Nebi Miş ve Baki Laleoğlu, “24 Haziran Seçimlerinde AK Parti”, *SETA Analiz*, Sayı: 242, (Haziran 2018), s. 20.

toydu. AK Parti'nin 24 Haziran seçimleri manifestosu 6 Mayıs'ta gerçekleştirilen AK Parti İstanbul 6. Olağan İl Kongresi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıklandı. Manifesto her ne kadar seçimler ve sonrasına ilişkin önemli hususlara değinse de aslında kuruluşundan itibaren AK Parti hareketinin siyasal anlayışını özetliyordu. Bu bağlamda metin, partinin geçmişten günümüze siyasal anlayışını ortaya koymanın yanı sıra AK Parti geleneğinin kurucu referanslarını da içermekte ve “kurucu ülke Türkiye” vurgusuyla geleceğe ilişkin önemli bir yol haritası çizmekteydi.¹² Manifestoda 1923-2002 arası “kuruluş”, 3 Kasım 2002 sonrasındaki AK Partili yıllar “diriliş” ve 24 Haziran sonrasındaki süreç ise “şahlanış” dönemi olarak adlandırıldı.

Manifestonun giriş kısmında tarihsel referanslarla birlikte AK Parti geleneğinin üzerine inşa edildiği tarihsel-sosyolojik arka plan anlatılırken Okçular Tepesi ve 15 Temmuz vurgularıyla geçmişten günümüze süregelen milli mücadele vurgulandı. Manifestonun ikinci bölümünde ise AK Parti döneminde Türkiye'nin geçirdiği dönüşüm sürecine odaklanılarak partinin “Devlet millet içindir” anlayışıyla hareket ederek Türkiye'deki temel sorun alanlarına getirdiği çözümler etraflıca ele alındı. Üçüncü bölümde ise 24 Haziran sonrasına dair bir yol haritası çizilerek daha güçlü bir yönetim sistemi, daha güçlü bir ekonomi ve daha çok kalkınma vurgusu yapıldı. Türkiye'nin 2023, 2053 ve 2071 hedeflerine emin bir şekilde ilerlemesi için pek çok adım atılması gerektiği ifade edilirken yeni siyasal sistemde istikrarın sağlanması ile ekonomik kalkınma için daha etkin bir politika yürütüleceği belirtildi. Atılacak adımlar arasında dar gelirli vatandaşların hayat standartlarının yükseltilmesi, ihracattaki yükselişin yenilikçi politikalarla devam ettirilmesi, dışa bağımlılığın azaltılması, yerli ekonomi anlayışının ivedilikle hayata geçirilmesi, vergilerin düşürülmesi, kamuya olan borçların yapılandırılması, işsizliğin azaltılması, savunma sanayiinin güçlendirilmesi, teknolojik gelişme odaklı yeni politikalar oluşturulması ve adaletin kurumsal yapısının güçlendirilmesi başta olmak üzere pek çok yenilik bulunuyordu.¹³

AK Parti'nin seçim kampanyasının ikinci ayağını ise seçim beyannamesi oluşturdu. “Güçlü Meclis, Güçlü Hükümet, Güçlü Türkiye” başlığıyla hazırlanan beyannamede kalkınmacı, yenilikçi ve icraatçı bir anlayış ortaya kondu. Beyannamede 24 Haziran sonrasında yeni yönetim sistemiyle birlikte Türkiye'de siyasi istikrarı kalıcı hale getirmek ve ekonomiyi daha da güçlendirmek için hızlı ve etkili bir yönetim anlayışının hayata geçirileceği vurgulandı.¹⁴ Bu bağlamda Türkiye'nin eğitim, sağlık, bilgi ve iletişim, enerji, savunma sanayii, ulaştırma, lojistik ve ticarete izleyeceği yenilikçi politikalarla yerli ve milli üretimle dünyada söz sahibi olan bir ülke haline dönüştürüleceği vaat edildi. Ayrıca yeni dönemde FETÖ, PKK ve diğer terör örgütleriyle mücadele konusunda izlenecek stratejinin altı çizildi.

12. Hazal Duran, “AK Parti Seçim Manifestosunun Kodları”, *Kriter*, Sayı: 25, (Haziran 2018).

13. Burhanettin Duran, “Erdoğan'ın Manifestosunun Kodları”, *Sabah*, 8 Mayıs 2018.

14. Talha Köse, “Seçim Beyannamelerindeki Türkiye”, *Star Açık Görüş*, 2 Haziran 2018.

Beyannamenin esas odağı ise kalkınma ve ekonomik büyümeydi. Yeni dönemde yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanacağı ve dünya ekonomisinden alınan payın yüzde 1,5'lere taşınacağı vadedildi. Korumacılık eğiliminin küresel düzeyde yükseldiği bir ortamda geçici rüzgarlara kapılmayıp dışa açık, rekabetçi ve serbest piyasayı esas alan ekonomik yapının güçlendirilerek devam edeceği belirtildi. Bunun yanı sıra küresel gelişmeler ışığında dijitalleşme, yerli yatırımlarla teknolojik gelişmişliği yakalama ve özellikle gençlere yatırım ve kadınları iş hayatına kazandırma hususlarına dayalı bir yol haritası çizildi.¹⁵ Beynamede sıkça geçen “dijitalleşme, gençlik, bilgi, yenilikçilik, hız, yalın yönetim, girişimcilik, adil paylaşım ve küresel güç” gibi ifadeler yeni dönemin şifreleri olarak görüldü.¹⁶

Seçim kampanyasının üçüncü ayağı ise aday belirleme süreciydi. 24 Nisan-3 Mayıs tarihleri arasında toplam 7 bin 329 adaylık müracaatı alan AK Parti bu konuda diğer partileri geride bıraktı. Başvuranların 5 bin 997'si erkek, 1.332'si ise kadındı. Partiye 18-25 yaş arasında 468 gencin başvurması AK Parti'nin gençlere verdiği önemin de somut bir göstergesi oldu.

AK Parti aday listelerinin son hali ise 21 Mayıs'ta YSK'ya teslim edilerek kamuoyuna açıklandı. Halihazırda milletvekili olan 167 kişi tekrar aday gösterilirken 149 kişi listelerde kendisine yer bulamadı. 600 aday arasında 126 kadın ve 57 de 25 yaş altı aday bulunuyordu.¹⁷ AK Parti aday listesindeki köklü değişiklikler ve ağırlıkla yeni isimlere yer verilmesi partinin siyasetin yeni dinamiklerine göre şekillenme çabası içerisinde olduğunu gösterdi.

AK Parti'nin 24 Haziran seçim kampanyasının dördüncü ayağı ise seçim stratejisi oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile özdeşleşen yüz yüze iletişim stratejisi kampanyanın ana odağını oluşturdu. “Bizim görevimiz ulaşılmadık tek bir seçmen, kapısı çalınmadık tek bir hane bırakmadan koşmak, koşturmaktır” anlayışının bir yansıması olarak AK Parti teşkilatları halkla daha yakın iletişim kurmak için ev ve esnaf ziyaretlerinde bulundu. Ayrıca mahallelerden il merkezlerine kadar Türkiye'nin pek çok noktasında kurulan seçim ofisleriyle yüz yüze iletişim stratejisi uygulandı.

Söz konusu iletişim stratejinin en önemli parçasını ise mitingler oluşturdu. Cumhurbaşkanı Erdoğan seçim kampanyası kapsamında 34 il ve 10 ilçe olmak üzere toplam 44 mitinge katıldı. Katıldığı mitinglerde AK Parti'nin 24 Haziran sonrasına yönelik vaatlerini etraflıca anlatan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın üzerinde durduğu önemli bir husus ise Türkiye'nin iç ve dış güçlerin hedefinde olduğu ve bu yüzden safların sıklaştırılması gerektiğiydi. 24 Haziran seçim sonuçlarının Türkiye'nin uluslararası arenada verdiği mücadele için önemli bir mihenk taşı olacağını vurgulayan Erdoğan halkın desteğiyle Türkiye'nin maruz bırakıldığı tehlikeleri bertaraf edece-

15. Nebi Miş ve Baki Laleoğlu, “24 Haziran Seçimlerinde AK Parti”, *SETA Analiz*, Sayı: 242, (Haziran 2018).

16. Yusuf Özkır, “AK Parti'nin Kampanya Stratejisi”, *Kriter*, Sayı: 25, (Haziran 2018).

17. “AK Parti Milletvekili Aday Listesi Belli Oldu”, *Sabah*, 21 Mayıs 2018.

ğini vurguladı.¹⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katıldığı mitinglere halkın gösterdiği teveccüh partinin seçim başarısının bir işareti oldu.

Bunun yanı sıra AK Parti'li yönetici ve adaylar Türkiye'nin her il ve ilçesinde mitingler gerçekleştirdi. Bu sayede AK Parti Türkiye'nin tüm il ve ilçe merkezlerinde seçim mitingleri düzenledi. Geleneksel iletişim araçlarının yanı sıra seçmen sosyal medya araçlarıyla da mobilize edildi. Özellikle kararsız seçmenler bu yolla AK Parti'ye kazandırılmaya çalışıldı.

AK Parti Açısından 24 Haziran Seçim Sonuçları

24 Haziran seçimleri sonucunda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti genel, Cumhurbaşkanlığı ve referandum seçimleri olmak üzere üst üste toplam 14. zaferini kazandı. Recep Tayyip Erdoğan elde ettiği yüzde 52,59 oranındaki oy ile Cumhurbaşkanlığı sisteminin ilk cumhurbaşkanı oldu. AK Parti ve MHP'nin oluşturduğu Cumhur İttifakı ise yüzde 53,66 oy oranıyla parlamentoda çoğunluğu kazandı. AK Parti 42,56 oy oranıyla parlamentoda 295 milletvekili elde ederken Cumhur İttifakı MHP'nin kazandığı 49 vekille birlikte parlamentoda toplam 344 sandalyeyle çoğunluğu aldı. Buna ek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan 63 ilde, AK Parti ise 64 ilde sandıktan birinci çıktı. Bu da AK Parti'nin siyasetteki tek "Türkiye partisi" kimliğini taşıyan aktör olduğunu bir kere daha ortaya koydu.¹⁹

Bu verilerin ötesinde seçim sonuçlarının bir kere daha teyit ettiği en önemli husus Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye siyasetinde kitleleri konsolide etmeyi başarabilen tek siyasi lider olduğuydu. Sonuçlar seçmenin Türkiye'nin sorunlarını çözebilecek tek lider olarak Erdoğan'ı gördüğünü kanıtlarken rakiplerinin seçmen desteğini almada onun çok gerisinde kaldığı bir kez daha onaylandı.²⁰ Yine Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın seçimlerde aldığı oy oranının AK Parti'nin parlamentoda elde ettiği oy oranından çok daha yüksek olması Erdoğan'ın siyasi liderliğinin diğer partilerin seçmenleri tarafından da takdir edildiğini ortaya koydu.²¹

24 Haziran 2018'de gerçekleşen parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri yalnızca Türkiye siyaseti açısından değil AK Parti'nin siyasal gündemi açısından da çok önemliydi. 16 Nisan referandumu ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı sistemine 24 Haziran seçimleri ile fiilen geçilmesi bu seçimleri Türkiye'de siyasal sistemin dönüşümü açısından önemli bir noktaya taşıyordu. Ayrıca partilerin yasal bir zeminde ittifak kurabilmelerini sağlayan seçim ittifakı düzenlemesinin ilk kez tecrübe edilmesi 24 Haziran'ı diğer seçimlerden farklı kıldı.

18. Burhanettin Duran, "Erdoğan'ı Sahiplenmek", *Sabah*, 23 Haziran 2018.

19. Nebi Miş ve Hazal Duran, "24 Haziran Seçim Sonuçları Analizi", *SETA Analiz*, Sayı: 250, (Temmuz 2018).

20. Fahrettin Altun, "24 Haziran Seçimlerinden Neler Öğrendik?", *Sabah*, 25 Haziran 2018.

21. Burhanettin Duran, "Seçmenden Stratejik Dersler", *Sabah*, 26 Haziran 2018.

TABLO 1. CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN VE AK PARTİ'NİN EN YÜKSEK VE DÜŞÜK OY ALDIĞI İLLER (YÜZDE)

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın En Yüksek Oy Aldığı İller		AK Parti'nin En Yüksek Oy Aldığı İller	
Bayburt	82,1	Rize	64,8
Gümüşhane	77,1	Konya	59,4
Rize	76,9	Kahramanmaraş	58,5
Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın En Düşük Oy Aldığı İller		AK Parti'nin En Düşük Oy Aldığı İller	
Tunceli	18,7	Tunceli	14,7
Şırnak	21,2	Şırnak	18,2
Hakkari	22,8	Hakkari	20,1

CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİNE FİLEN GEÇİŞ

Türkiye'de siyasal sistemin dönüşümü üzerinde uzun yıllardır süren tartışmalar ve ideal sistem arayışları 16 Nisan referandumunda Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş ile beraber nihayet bulmuştu. Geçmişte yaşanan siyasal krizlerin tekrarlanmaması için dizayn edilen bu sistem yasama, yürütme ve yargı ilişkilerinin düzenlenmesi bakımından “başkanlı” hükümet modeline göre hazırlanmıştı.²² Her ne kadar söz konusu sistem 16 Nisan'da halk tarafından onaylansa da 24 Haziran seçim kampanyası boyunca CHP, İYİ Parti, SP ve HDP seçim vaatlerini parlamenter sisteme geri dönüş üzerine kurdu. Bu partiler 24 Haziran'dan sonra iyileştirilmiş bir parlamenter sisteme geçileceği vaadinde bulunurken bu şekildeki bir dönüşün eski yönetim krizlerini geri getirmeyeceğini iddia ediyordu.²³ Tüm bu sebeplerden ötürü 24 Haziran seçimleri aynı zamanda halkın Cumhurbaşkanlığı sistemine desteğini bir kere daha gösterdi.²⁴

24 Haziran seçimlerinin akabinde söz konusu düzenlemelerin yürürlüğe girmesi ve parlamenter sistemin Cumhurbaşkanlığı sistemine dönüştürülmesi amacıyla pek çok değişiklik hayata geçirildi. Bu değişiklikler Türkiye'de bürokrasi ve siyasal kurumların yeni sisteme entegre edilmesi ve sistemle uyumlu bir şekilde çalışmasına yönelikti.²⁵ Yapılan değişikliklerde Cumhurbaşkanlığı kurumunun kamu politikası oluşturma, uygulama ve değerlendirme kapasitesi kurum bünyesinde hayata geçirilen yeni kurullar, ofisler ve başkanlıklarla güçlendirildi. Böylece Türkiye bürokrasisinde her daim atıl kalan Cumhurbaşkanlığı kurumu yeni siyasal sistemde idarenin merkezi oldu.²⁶

Bu motivasyonlarla yapılan düzenlemelere detaylıca bakıldığında Türkiye'de siyasal kurumların yapısında önemli değişiklikler gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu kapsamda ilk olarak bakanlık sayısı 26'dan 16'ya düşürüldü ve bazılarının isim-

22. Serdar Gülener ve Nebi Miş, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, *SETA Analiz*, Sayı: 190, (Şubat 2017), s. 7.

23. M. Erkut Ayvaz, “24 Haziran Seçimlerinde CHP”, *SETA Analiz*, Sayı: 243, (Haziran 2018), s. 25.

24. Ali Aslan, “24 Haziran ve Milli İradenin Zaferi”, *Sabah Perspektif*, 30 Haziran 2018.

25. Hazal Duran, “How Turkey's Bureaucracy Accords to the Presidential System”, *The New Turkey*, 23 Temmuz 2018.

26. Hazal Duran, “Turkey's New Cabinet and the Transformation of Bureaucratic Rule”, *Daily Sabah*, 12 Temmuz 2018.

leri değiştirildi. Örneğin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" adıyla bir çatı altında toplandı.

Yeni sistemde ekonomiyle ilgili altı bakanlık üçe indirildi. Böylece on altı yılda üç kattan fazla artan milli geliri vizyon projelerle ve toplumsal fayda üreterek daha da artırma hedefiyle oluşturulan sistemde ekonomi yönetimi sadeleştirildi. Bunun yanı sıra Türkiye'de daha önce olmayan kurullar Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle ilk defa oluşturuldu. Dokuz kurulun politika önerileri yaparak bilimden sağlık ve gıda politikalarına kadar stratejik ve uzun vadeli planlar ve vizyon geliştirmesi hedeflendi. Bu yapılanma ile sivil toplum kuruluşları, akademi ve sektör temsilcileri politika yapım sürecine doğrudan dahil edilerek ortak aklın kurumsallaştırılması amaçlandı. Politika önerisi geliştirecek kurulların icra faaliyetlerini izleyerek ilerleme raporları hazırlayacağı belirtildi.²⁷

AK PARTİ'DE DÖNÜŞÜM: YENİ KABİNE VE AK PARTİ 6. OLAĞAN KONGRESİ

24 Haziran seçimlerinin akabinde başkanlı siyasal sisteme geçilmesi kabinenin de sisteme uygun olarak dönüştürülmesini gerektiriyordu. On altı yıldır iktidarda olan AK Parti sekiz kere hükümet kurmuştu. Yeni sistemde ise yürütme gücünü elinde bulunduran cumhurbaşkanı kabineyi bizzat kendisi oluşturuyordu. Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'nde yer alacak bakanlar geçmişte olduğu gibi aynı zamanda milletvekilliği yapamıyordu. Bu sebeple 24 Haziran sonrasında oluşturulan ilk Cumhurbaşkanlığı Kabinesi ağırlıklı olarak bürokrasiden, iş dünyasından ve akademiden gelen isimlerden oluştu. 10 Temmuz 2018'de açıklanan Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'nde halihazırda milletvekili olan sadece dört isim yer aldı. Bu isimler Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ve Adalet Bakanı Abdulhamit Gül oldu. Bunun dışındaki on iki bakanlığa ise iş dünyası, bürokrasi ve akademiden isimler atandı. Dolayısıyla yeni kabinede uzmanlığı bürokratik aktörler, dinamizmi sektör temsilcileri, siyasi hafızayı da siyasal aktörler sağlayarak bu üç unsurun yeni sistemdeki etkin ve icracı anlayışı harekete geçirmesi sağlandı.²⁸

AK Parti'de dönüşümü sağlayan bir diğer husus ise 18 Ağustos'ta gerçekleştirilen AK Parti 6. Olağan Kongresi oldu. Türk siyasal hayatının en yenilikçi partisi AK Parti'de düzenlenen Kongre ile birlikte yeni bir dönem başladı. Bu doğrultuda Kongre'nin ana gündemini parti üst düzey yönetiminin şekillenmesi ve yeni dönemdeki temel politikaların belirlenmesi oluşturuyordu. Bu sebeplerden ötürü Kongre AK

27. Mehmet Zahid Sobacı, Nebi Miş vd., "Türkiye'nin Yeni Yönetim Modeli ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı", *SETA Perspektif*, Sayı: 206, (Haziran 2018).

28. "Zahid Sobacı: Seçim Gecesi Hükümet Kuruldu, Daha Ne Olsun!", *Akşam*, 23 Temmuz 2018.

Parti'nin 2019'daki yerel seçimlere yönelik politikalarının belirlenmesinde ve önümüzdeki döneme dair yol haritasının şekillenmesinde önemli bir rol oynadı.

Kongre'nin en önemli işlevlerinden biri AK Parti'de değişim ve yenilenmenin bir kere daha sağlanmasıydı. AK Parti değişime direnen ve tabandaki yenilenme taleplerine kulak tıkayan rakip siyasi partilere kıyasla değişimi her zaman kendi içerisinde sorunsuz bir şekilde yönetiyordu. 6. Olağan Kongre'de gerçekleştirilen önemli değişiklikler partinin yeni döneme daha hazırlıklı olmasını da sağladı.

Türkiye siyasi tarihindeki çok partili serüvende en uzun süre iktidarda kalma başarısı gösteren AK Parti yönetim tecrübesiyle aktif ve istekli enerjisini birleştirerek iktidarını güçlü kılma amacıyla önemli değişiklikler gerçekleştirdi.²⁹ Bu doğrultuda oluşturulan AK Parti'nin yeni MKYK'sı 27. dönemden 42 milletvekili, sekiz milletvekili olmayan üye ve 29 yeni üyeden oluştu. AK Parti gençlere ve kadınlara verdiği önemi MKYK'da da ortaya koydu. Yeni MYK ve MKYK aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "süreklilik ve yenilenme" arasında kurduğu sentezin bir yansımasıydı. Kongre'de yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Erdoğan bir yandan AK Parti'nin eğitim, sağlık, adalet ve ekonomi alanlarındaki hizmetlerine değinirken diğer yandan kendisini yenilemesi ve siyasetin yeni dinamiklerine uygun bir politika oluşturmasının elzem olduğu belirtti. Dolayısıyla Türkiye'nin yeni siyasal sistemine ve kültürüne uygun bir yapılanma ihtiyacı partideki köklü yenilenmenin de temel motivasyonu oldu.³⁰

2019 YEREL SEÇİMLERİNE DOĞRU AK PARTİ

24 Haziran seçimlerinden ve Cumhurbaşkanlığı sistemine geçişten sonra siyasetin yeni gündemi 31 Mart 2019'da gerçekleştirilecek seçimlerdi. Bu süreçte AK Parti'nin gündemine gelen bir husus da yerel seçimlerde MHP ile ittifak yapılıp yapılmayacağıydı. Şubat ayında kabul edilen seçim ittifakı düzenlemesi yalnızca parlamento seçimleri ile ilgili bir tasarrufta bulunurken Cumhurbaşkanlığı ile yerel seçimleri kapsamıyordu. Dolayısıyla AK Parti ve MHP arasındaki olası ittifakın sınırları, Ankara, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere büyük şehirlerin durumu, ittifakın bir protokol dahilinde mi yoksa sözlü mutabakatla mı gerçekleştirileceği meselesi merak konusuydu. Üstelik söz konusu seçimlerde siyasi liderlerden ve partilerden çok yerel dinamiklerin, aday profillerinin ve akrabalık bağlarının ön plana çıkması olası ittifakların sınırlarını daraltan bir etkendi.³¹ Yine de AK Parti ve MHP karşılıklı olarak yerel seçimlerde ittifaka sıcak baktıklarını belirten açıklamalar yaptı.

Tam bu esnada AK Parti ve MHP arasında fikir ayrılığı yaratan birkaç husus gündeme geldi. Bunlardan birincisi MHP'nin seçim vaatleri arasında da yer alan ve 163 bin tutuklu ve hükümlünün faydalanacağı öngörülen bir af teklifini TBMM'ye

29. Burhanettin Duran, "AK Parti Kongresi ve Krizleri Yönetmek", *Sabah*, 17 Ağustos 2018.

30. Nebi Miş, "AK Parti ve Siyasal Değişimi Yönetmek", *Kriter*, Sayı: 28, Eylül 2018.

31. Hazal Duran, "Seçim İttifaklarında Hassas Denge", *Kriter*, Sayı: 28, (Eylül 2018).

sunmasıydı. MHP'nin bu teklifine AK Parti çeşitli gerekçelerle sıcak bakmadığını belirtti. Bu gerekçelerin başında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Geçmişte çok af çıkarıldı. Geçmişte siyasiler 'Bu affı çıkarır da bundan ne kadar siyasi rant elde ederiz' diye af çıkardılar. Biz böyle düşünemeyiz" açıklamasında da belirttiği gibi genel affın adalete güveni geri dönülmez şekilde zedeleyeceğiydi.³² Ayrıca yine Cumhurbaşkanı Erdoğan devlet olarak devlete karşı işlenen suçları affedebileceklerini fakat şahıslara karşı işlenen suçları devletin af yetkisinin olmadığını belirterek hassas bir noktayı vurguluyordu. Dolayısıyla af meselesi AK Parti ve MHP arasındaki ilişkilerin seyrini etkileyen önemli bir husus oldu.

AK Parti ve MHP arasındaki ilişkileri etkileyen ikinci olay ise Danıştayın 2013 tarihli ilköğretimde öğrenci andını kaldıran yönetmelik hükmünü iptal etmesinin ardından yaşanan süreç oldu. AK Parti'den Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı Bekir Bozdağ kararı eleştirerek "Öğrenci Andı kararı ile Danıştay 8. Dairesi; hukuka uygunluk denetiminin sınırlarını aşmış, kendisini yürütmenin yerine koymuş, yürütmenin takdir hakkını yok saymış dahası yürütmenin takdir yetkisini bizzat kullanmıştır. Kısaca; anayasa ve yasayı alenen çiğnemiştir" açıklamasını yaptı.

Bozdağ'ın ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan da tartışmalara dahil oldu ve Danıştayın yetkisini aştığını vurgulayarak "Metne baktığın zaman, bu metin içerik itibarıyla bu milletin kendisini, bu milletin kültür, medeniyet anlayışını ortaya koyan bir metin değil. Bizim andımız İstiklal Marşımızdır ve İstiklal Marşımızla beraber yolumuza devam ediyoruz." ifadelerini kullandı. MHP ise Danıştayın öğrenci andı kararının yerinde olduğunu belirterek karara karşı çıkanları eleştirdi.³³ Bu mesele AK Parti ile MHP arasındaki ilişkileri zedeleyen bir diğer gelişmeydi.

AK Parti ile MHP arasındaki ilişkilerin bu iki olay sebebiyle yara alması MHP lideri Devlet Bahçeli'nin 23 Ekim'de bu hadiseler üzerinden AK Parti'li bazı siyasetçileri eleştirerek "Kendi yolumuzu çizeceğiz. Artık hiçbir ittifak arayışında değiliz" açıklamasıyla somutlaştı. Bu açıklamaya karşılık Cumhurbaşkanı Erdoğan "Gördük ki MHP kendisi için çok farklı bir tercih yaptı, saygı duyarız. Söyleyeceğimiz tek şey yerel seçimlerde madem 'biz yolumuza' diyorlar biz de herkes kendi yoluna deriz" cevabını verdi ve yerel seçimlerde AK Parti ve MHP'nin ittifak yapmayacağını altını çizdi.

Fakat bu sürecin ardından özellikle muhalefet cephesinde yaşananlar AK Parti ve MHP'nin yerel seçimlerde ittifaka dair tutumlarını değiştirdi. CHP-İYİ Parti-HDP arasındaki ittifak arayışları ve yakınlaşma Cumhur İttifakı'nda da safların sıklaşmasını sağladı. Özellikle CHP ve İYİ Parti'nin ilkeler bazında ve dokuz il üzerinde uzlaşmaya varması ve HDP'nin de içerisinde olduğu çeşitli senaryolar üretilmesi tek başlarına girdikleri takdirde AK Parti ve MHP'nin seçimlerde güç kaybına uğraması ihtimalini artırdı.³⁴

32. Mert Hüseyin Akgün, "‘Af’ Teklifi Meclis Gündeminde: Kime ve Neden ‘Af’?", SETA 5 Soru, 25 Ekim 2018.

33. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bizim Andımız İstiklal Marşı", *Habertürk*, 5 Kasım 2018.

34. Burhanettin Duran, "İttifaklarda Son Durum", *Sabah*, 23 Kasım 2018.

AK Parti lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan ve MHP lideri Bahçeli 21 Kasım'da yerel seçimde ittifakları yeniden ele almak için bir araya geldi. Bu gelişme sonrasında her iki partinin ittifaklar meselesini heyetler aracılığıyla ele alacağı ve bir formül üzerinde uzlaşmaya varacağı duyuruldu. Bu görüşmenin üzerinden çok zaman geçmeden 24 Kasım'da MHP lideri Bahçeli partisinin İstanbul, Ankara ve İzmir'de AK Parti'nin adaylarını destekleyeceğini duyurdu.

AK Parti ve MHP'nin seçimlerde iş birliği yapacağını kesinleşmesinin ardından siyasetin odağı aday belirleme süreciydi. Yerel seçimlerin AK Parti ve yeni siyasal sistemin devamı için hayati önem arz etmesi sebebiyle adayların nasıl belirleneceği merak konusuydu. Recep Tayyip Erdoğan'ın üç dönem kuralı adını verdiği ve siyasal arenada metal yorgunluğunun bertaraf edilerek seçmenin karşısına yenilenmiş bir şekilde çıkma stratejisi 31 Mart 2019'da yapılacak yerel seçimlerde de uygulandı. Buna ek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan "Sadece partinin karşılığına sığınarak adaylık değil. Adayın da bir karşılığı olacak. Kimse 'Bu benim yakınım, buyum, şuyum' diye bize aday teklifi ile gelmesin. FETÖ ve PKK gibi terör örgütlerine bulaşmamış olması, milletimizin değerleri ile çatışmaması, birikimi ve projeleri ile hizmet etmeye uygunluk arz etmesi şartıyla AK Parti'nin kapıları herkese açık" açıklamaları ile adayların seçim bölgelerinde tanınan profili yüksek isimlerden oluşacağını vurguladı.

AK Parti 24 Kasım 2018'de İstanbul Haliç Kongre Merkezi'ndeki toplantıda kırk ildeki belediye başkan adayını açıkladı. Açıklanan adayların bir kısmı halihazırda belediye başkanı olan isimlerden oluşurken bazı illerde yeni isimler, birkaç ilde ise mülki idare amirleri belediye başkan adayı oldu. AK Parti'de bakanlık yapmış üç isim de belediye başkan adayı olarak gösterildi. Eski Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanı Faruk Özlü Düzce adayı, eski Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler Ordu adayı ve eski Bayındırlık Bakanı Mustafa Demir Samsun adayı oldu. Ayrıca üç dönem kuralına takılan bir il, 63 ilçe ve 27 belde belediye başkanı tekrar aday gösterilmedi.

AK Parti adaylarının bir diğer bölümünü de 27 Kasım'da kamuoyuna açıkladı. Açıklanan yirmi belediye başkan adayı arasında Ankara ve İzmir adaylarının da bulunması büyük dikkat çekti. Ankara'da AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Özhasaki, İzmir'de ise eski Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci aday gösterildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu toplantıda yaptığı konuşmada seçim manifestosu ve beyannamesinin ilerleyen günlerde ilan edileceğini duyurdu.

Sonuç olarak 2018 hem AK Parti'nin iç gündemi hem de Türkiye siyaseti açısından yoğun bir yıl oldu. Seçim ittifakları düzenlemesi, Cumhuriyet İttifakı'nın kurulması, 24 Haziran parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Cumhurbaşkanlığı sistemine fiilen geçilmesi ve yerel seçimlere doğru ittifak arayışları AK Parti'nin öncelikli iç siyaset gündemini oluşturdu. 2019'da da partinin iç siyaset gündeminin yoğun olması beklenmekte, özellikle yerel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı sisteminin konsolidasyonu meselelerine yoğunlaşılacağı düşünülmektedir.

KRONOLOJİ: 2018'DE AK PARTİ	
21 Şubat	AK Parti ve MHP'nin imzasıyla parlamento seçimlerinde yasal olarak ittifak yapılmasını sağlayan yasa teklifi TBMM'ye sunuldu.
18 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan 24 Haziran 2018'de parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağını duyurdu.
4 Mayıs	AK Parti ve MHP YSK'ya Cumhurbaşkanlığı'nın protokol metnini teslim etti. Metinde ittifakın "güçlü ve istikrarlı bir parlamento yapısının oluşturulması ve gelecek beş yıl içinde Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin bütün kurum ve kurallarıyla yerleşmesi" amacıyla kurulduğunun altı çizildi.
6 Mayıs	24 Haziran sonrası dönemin yol haritasını çizen AK Parti seçim manifestosu kamuoyuyla paylaşıldı.
21 Mayıs	AK Parti'nin milletvekili aday listesi YSK'ya teslim edildi ve kamuoyuna açıklandı.
24 Haziran	24 Haziran seçimleri sonucunda Cumhurbaşkanı Erdoğan ilk turda cumhurbaşkanı seçilirken AK Parti parlamentoda birinci parti oldu.
9 Temmuz	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan TBMM'de yemin ederek görevine başladı ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine resmen geçildi.
10 Temmuz	Cumhurbaşkanlığı Kabinesi açıklandı. Kabine'de halihazırda milletvekili olan Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ve Adalet Bakanı Abdulhamit Gül yer aldı.
18 Ağustos	AK Parti 6. Olağan Kongresi'nde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan oyların tamamını alarak yeniden genel başkan seçilirken partinin yeni MYK ve MKYK'sı da oluşturuldu.
21 Kasım	AK Parti lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan ve MHP lideri Bahçeli yerel seçimde ittifakları yeniden ele almak için bir araya geldi. Daha önce öğrenci andı ve genel af meselelerindeki görüş ayrılıklarından ötürü bozulan ittifakın yeniden kurulması için adım atıldı.
24 Kasım	AK Parti kırk ildeki belediye başkan adayını İstanbul Haliç Kongre Merkezi'ndeki toplantıda açıkladı.
27 Kasım	Aralarında Ankara ve İzmir adaylarının da olduğu yirmi belediye başkan adayı daha AK Parti Grup Toplantısı'nda açıklandı.

2018'DE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)

16 Nisan referandumunun ardından siyasi partiler 2019'daki yerel seçimler için hazırlıklara başladı. Muhalefet partileri yüzde 48 oranındaki "hayır" oyunun verdiği motivasyonla AK Parti karşıtlığı üzerinden seçim ittifakı-iş birliği arayışına girdi. Bu ittifak arayışı ilk olarak referandum öncesi filizlenen "hayır cephesi"ni bir araya getirme misyonu gütmekteydi. Süreci "hayır cephesi"nin de öncülüğünü yapan CHP üstlendi. Seçimin hemen ardından CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu muhalefetteki partiler ve isimlerle ittifak-iş birliğinin ön görüşmelerini gerçekleştirdi. Dolayısıyla 2018'in ilk ayları CHP adına bu ittifak arayışları ile geçti.

CHP yılın ilk aylarında ittifak arayışlarının yanı sıra parti içi krizleri de yönetmek zorundaydı. 36. Olağan Kurultay öncesinde parti içinde farklı hizipler arasında sert tartışmalar yaşandı. Kurultay sürecinde parti yönetimini elinde tutmayı başaran Kılıçdaroğlu ve ekibi için seçimlerin erkene alınması zor bir sınavdı. Cumhurbaşkanı seçimi için Erdoğan karşısında geniş bir seçmen kitlesine seslenecek aday arayışında olan parti parlamento seçiminde ise AK Parti-MHP ittifakını geçebilecek bir ittifak formülü bulmaya çalıştı. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yönelik ortak aday arayışı başarısız olan CHP Muharrem İnce'yi aday gösterirken parlamento seçimlerine Millet İttifakı çatısı altında İYİ Parti ve SP ile beraber girdi. Fakat her iki seçimde de istediği başarıyı elde edemedi.

Seçim sonuçlarındaki başarısızlık CHP içindeki krizleri tekrar gün yüzüne çıkarırken Kılıçdaroğlu ve ekibi ile muhalif kanat arasında bir mücadele başladı. Kılıçdaroğlu ve ekibi artan değişim taleplerini çeşitli yöntemlerle pasifize ederek yerel seçim hazırlıklarına daha rahat bir ortamda girmeyi amaçladı. Yerel seçimlerin gündemde daha fazla yer edinmeye başlaması da muhaliflere karşı CHP yönetiminin elini güçlendirdi. Muhalifler ise yerel seçimler öncesinde kamuoyu önünde partinin yıpratılmaması gerekçesiyle parti içi tartışmaları seçim sonrasına erteledi. CHP 2018'in

son aylarını yerel seçim stratejilerini belirlemek üzere yapılan görüşmeler ve parti toplantılarıyla geçirdi. Millet İttifakı'nın yerel seçimlerde de devam etmesi için çeşitli formül ve aday arayışları CHP'nin ilk gündemiydi.

CHP'DE PARTİ İÇİ MUHALEFETİN YÜKSELİŞİ

16 Nisan referandumunun hemen ertesinde CHP'de il ve ilçe kongreleri süreci başlasa da muhalif isimlerin referandum sonuçları üzerinden olağanüstü kurultay istekleri karşısında genel merkez olağan kurultay takvimini işleteceklerini belirtmiş,³⁵ sürecin kendi kontrolleri altında devam etmesini sağlamıştı. Ancak genel merkezin kontrollü bir şekilde yönetmeye çalıştığı kongrelerde sıklıkla gerginlik ve kavgalar yaşandı. İstanbul, Ankara ve İzmir kongreleri yaklaştıkça tansiyon yükseldi, genel merkez İstanbul'da kongrelere ara vermek durumunda kaldı. Ortaya atılan hayali delege iddialarından dolayı durdurulan İstanbul kongre süreci yaşanan rekabetin bir yansımasıydı.³⁶

2018'in ilk günlerinde gerçekleştirilen CHP il kongrelerinde de gerilim ve kavgalar devam etti. İstanbul il kongresinde ise bu gerginlik zirveye ulaştı. Kongre oylaması sonunda parti meclisi üyesi Canan Kaftancıoğlu mevcut il başkanının aldığı 318 oya karşı, 325 oy alarak yeni il başkanı seçildi.³⁷ Kaftancıoğlu'nun il başkanı olmadan önce attığı tweetler birçok kesim tarafından skandal olarak nitelendirildi.³⁸ CHP'nin ulusalcı-Kemalist kanadın tepkisini çekecek HDP çizgisine yakın bir ismi İstanbul'da il başkanı seçmesi şüphesiz kurultayda Kılıçdaroğlu'nun elini güçlendirmek içindi. İstanbul delegelerinin kurultaydaki ağırlığı düşünülüğünde Kaftancıoğlu'nun seçilmesi Kılıçdaroğlu'nu kurultayda rahatlatıyordu. Ayrıca İstanbul'da seçimlerde kurulacak CHP-HDP iş birliklerinin önünün açılması için de bu seçim önemliydi.³⁹

İstanbul il kongresinin ardından gözler 36. Olağan Kurultay'a çevrildi. Kurultay süreci CHP adına her zamanki gibi sancılı geçti. Seçilecek genel başkan ve üst yönetimin partiyi peş peşe gerçekleştirilecek yerel, genel ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine götüreceği olması kurultayın önemini daha da artırdı. Parti içi elitlerin sıkı rekabete girdiği süreçte birçok kriz gün yüzüne çıktı.

Genel başkanlık için adaylığını koyacağını açıklayan ilk isim Ümit Kocasakal'dı. Kocasakal'ın ardından Muharrem İnce, eski CHP İstanbul Ümraniye İlçe Başkanı Alparslan Çabuk ve eski YARSAV Başkanı Ömer Faruk Eminağaoğlu da adaylıklarını açıkladı. Adaylıklarını koymasalar da CHP İstanbul Milletvekili İlhan Cihaner ve İzmir Milletvekili Selin Sayek Böke CHP'nin 36. kurultayına bir hafta kala "Kurultay ve Gelecek için Çağrı" başlığıyla bir manifesto yayınladı. Manifestoda özetle CHP'nin daha sol, sosyal demokrat çizgide konumlanması gerektiği vurgulandı.⁴⁰

35. "CHP'de Olağan Kongre Süreci Başladı", NTV, 3 Mayıs 2017.

36. "Son Dakika: CHP'nin İstanbul'daki Kongreleri Durduruldu", *Sabah*, 2 Aralık 2017.

37. "CHP İstanbul İl Başkanlığı'na Canan Kaftancıoğlu seçildi", NTV, 14 Ocak 2018.

38. "İşte CHP İstanbul İl Başkanı Canan Kaftancıoğlu'nun Skandal Tweetleri!", *Sabah*, 16 Ocak 2018.

39. Nebi Miş, "CHP Nereye Gidiyor?", *Türkiye*, 16 Ocak 2018.

40. "Kurultay Öncesi Sol Manifesto", *Hürriyet*, 27 Ocak 2018.

3 Şubat 2018'de Ankara Spor Salonu'nda gerçekleştirilen kurultaya imza krizi damgasını vurdu. Divan Başkanı Yılmaz Büyükerşen'in, İnce'nin aday olabilmek için 127 imzaya ulaşamadığını duyurmasıyla kriz tırmandı. Kılıçdaroğlu'nun bir dilekçe vererek mükerrer oyların İnce lehine sayılması teklifi ise İnce tarafından sert bir dille eleştirildi.⁴¹ İmza krizi sonrası geçilen oylamada Kılıçdaroğlu yeniden genel başkan seçildi. Seçimde kayıtlı 1.266 delegenin 1.253'ü oy kullanırken geçerli sayılan 1.237 oyun 790'ını Kılıçdaroğlu, 447'sini ise İnce aldı.⁴²

Aday gösterilmek için yeterli delege imzasına ulaşamadığı iddia edilen İnce'nin 447 delegenin oyunu alması parti içindeki krizin daha derin olduğunu gösterdi. Kurultayın ikinci gününde parti yönetimine yüklenen İnce "Bu insanlara baskı kuruyor. CHP Genel Başkanı imza alıp oy alamıyorsa o partide sıkıntı var demektir. 300 eksik oy almışsa baskıyla alınmıştır. Benim partimin Genel Başkanı'nın kendisini sorgulaması lazım. Korku düzenini yok edeceğiz diyenler CHP'de korku düzeni kurdular" şeklinde çok sert bir açıklama yaptı.⁴³

Olağan kurultayın hemen ardından 10 Mart'ta CHP 19. Olağanüstü Tüzük Kurultayı'nı gerçekleştirdi. Tüzük kurultayı öncesinde Muharrem İnce, İlhan Cihaner ve Selin Sayek Böke'nin de aralarında bulunduğu 48 milletvekili tüzük taslağının antidemokratik olduğunu belirterek ortak bildiri yayımladı. "Demokratik Tüzük, Demokratik CHP, Demokratik Türkiye" başlıklı bildiriye partinin asıl sahibinin üyeleri olduğu gerekçesinden hareketle tüzüğün ayrım yapmaksızın tüm üyelerin hak ve hukukunu koruması ve üyelerin partinin her düzeyde adaylarını belirleme konusunda söz sahibi kılınması gerektiği ifade edildi.⁴⁴ Tüzük kurultayı ise çok sert kavgaların yaşandığı bir ortamda gerçekleştirildi. Kurultayda özellikle ön seçimle ilgili madde konusunda tartışmalar yaşandı. Bir grup milletvekili ve delege, milletvekili adaylarının tamamının ön seçim yoluyla belirlenmesini isteyerek önerge verdi. Önerge yeterli oyu alamayınca madde taslaktaki şekliyle kabul edilerek ön seçim kotası yüzde 85, genel başkan kontenjan hakkı yüzde 15 olarak kaldı.⁴⁵

Kurultay ve kongreler sürecinde CHP içindeki pozisyonunu koruyan Kılıçdaroğlu ve ekibi partiyi daha da marjinalleştirmeye başladı. Kılıçdaroğlu 2018'in ilk aylarında da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın akrabalarının yurt dışına para kaçırdığı iddialarını gündeme getirmeye devam etti. Bu iddialar 2017'nin sonlarında ilk kez ortaya atıldığında AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bu iddiaları kesin bir dille yalanlarken Kılıçdaroğlu'nun bu iddiaları ispat etmekle yükümlü olduğunu söylemişti. Ancak belgelerin basınla paylaşılacağı açıklanmasına rağmen günlerce CHP Genel Merkezi'nden hiçbir ses çıkmadı. Parti Sözcüsü Bülent Tezcan konuyla

41. "Kılıçdaroğlu'ndan Mükerrer Oy Dilekçesi", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2018.

42. "Kılıçdaroğlu Yeniden CHP Genel Başkanı Seçildi", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2018.

43. "Muharrem İnce: 'Korku Düzenini Yok Edeceğiz Diyenler, CHP'de Korku Düzeni Kurdular'", *Milliyet*, 4 Şubat 2018.

44. "CHP'de 'Tüzük' İsyanı", *Sabah*, 7 Mart 2018.

45. "CHP 19. Olağanüstü Kurultayı Tamamlandı", NTV, 10 Mart 2018.

ilgili yaptığı basın toplantısında aslında kimseyi suçlamadıklarını, Kılıçdaroğlu'nun belgelerle ilgili "suçtur ya da değildir" demediğini iddia etti.⁴⁶

Kılıçdaroğlu'nun bu iddialarına ilk andan itibaren sert bir şekilde karşılık veren Cumhurbaşkanı Erdoğan bu iftiralarından dolayı Kılıçdaroğlu aleyhine manevi tazminat davası açtı. Aynı şekilde Kılıçdaroğlu'nun iddialarında ismi geçen isimler de hukuki yollara başvurdu. Kasım 2018'de sonuçlanan davalarda Kılıçdaroğlu dört farklı tazminat davasında 828 bin lira tazminat ödemeye mahkum edildi.⁴⁷

CHP'nin hükümete sert bir şekilde muhalefet ettiği bir diğer konu Ocak ve Şubat 2018'de gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekatı'ydı. CHP'den operasyonla alakalı ilk açıklama Bülent Tezcan'dan geldi ve operasyona tam destek verdiklerini ifade etti. Ancak ilerleyen süreçte partiden dolayı olarak operasyona gölge düşürecek açıklamalar gelmeye başladı. CHP Milletvekili Öztürk Yılmaz Özgür Suriye Ordusu'nu (ÖSO) itibarsızlaştırmaya çalışırken Parti Sözcüsü Bülent Tezcan da yüz binlerce insanın ölümünün müsebbibi Esed rejimiyle görüşülmesi gerektiğini ifade etti.⁴⁸ CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu da ÖSO'nun itibarsızlaştırılması çabalarına partisinin grup toplantısında yaptığı sert açıklamalarla katıldı.⁴⁹ CHP muhalefet zeminini genişletme amacıyla böyle bir strateji izlerken gittikçe daha marjinal bir söyleme savruldu.⁵⁰ 2019 seçimleri için HDP tabanına bir mesaj verme amacı da güden bu strateji CHP'nin siyaset çizgisinde ciddi kırılmalara yol açtı.⁵¹

24 HAZİRAN SEÇİMLERİNE DOĞRU CHP'DE İTTİFAK ARAYIŞLARI

CHP 2019'da gerçekleştirilmesi planlanan seçimler için 16 Nisan referandumunun hemen ertesinde çalışmalara başladı. Bu amaçla ilk olarak referandum oylamasında "hayır" oyu verenleri kapsayacak bir ittifak arayışı içine girildi. Kılıçdaroğlu çeşitli bahanelerle muhalif isimlerle görüşerek ittifak için bir ön adım atmıştı. Ayrıca cumhurbaşkanı aday profili üzerinden çeşitli açıklamalarla süreci sıcak tuttu.⁵² Devlet Bahçeli'nin 16 Nisan referandumunu oylamasında oluşan blokların seçime yansımaları ihtimalini gözeterek ittifakların yasal zemine kavuşturulması gerektiğini açıklaması ve AK Parti ile kurulacak olası ittifakı "Cumhur İttifakı" olarak adlandırmasıyla birlikte gözler muhalefete çevrilmişti.⁵³ Bu süreçte Kılıçdaroğlu gazetecilerin sorularına ısrarla ittifak arayışı içinde olmadıkları şeklinde cevap veriyordu.⁵⁴

46. "CHP'den O Belgelerle İlgili Yeni Açıklama: 'Suçtur' Demedik", *Milliyet*, 29 Kasım 2017.

47. "Kılıçdaroğlu 'Man Adası İddiaları' İçin Tazminat Ödeyecek", *Anadolu Ajansı*, 13 Kasım 2018.

48. "Kılıçdaroğlu 'Man Adası İddiaları' İçin Tazminat Ödeyecek", *Milliyet*, 29 Ocak 2018.

49. "Kılıçdaroğlu: Afrin'i Neredeyse ÖSO'nun Kahramanlığına Bağlayacağız", *Habertürk*, 30 Ocak 2018.

50. Burhanettin Duran, "CHP'nin Marjinalleşmesi Kimi İlgilendirir?", *Sabah*, 3 Şubat 2018.

51. Nebi Miş, "CHP'nin ÖSO'ya Karşı Çıkmasının Altında Yatan Nedenler", *Türkiye*, 1 Şubat 2018.

52. *2017'de Türkiye*, (SETA, İstanbul: 2018), s. 32-33

53. "Bahçeli'den Seçim İttifakı Formülü", *Haber7*, 30 Kasım 2017.

54. "İlk Turda İttifak Yok", *Milliyet*, 22 Aralık 2017.

CHP'den her ne kadar ittifak arayışı içinde olmadıkları açıklamaları gelse de parti kurmayları çeşitli bahanelerle “hayır bloku” içerisinde yer alan bileşenlerle görüşmelere 2018 yılı içerisinde yoğun bir şekilde devam etti. Görüşmeler sonucunda çeşitli “ilkeler ve değerler” üzerinde uzlaşıldığı ancak bunun bir “ittifak” olmayacağı açıklamaları yapıldı. Bu ortak hareket stratejisi “ilkeler platformu” olarak adlandırılıyordu.⁵⁵ İlkeler etrafında ortak hareket etmeye sıcak bakan Kılıçdaroğlu'nun SP tarafından düzenlenen Necmettin Erbakan'ı Anma Programı'na katılması ve burada bir konuşma gerçekleştirmesi önemli bir adım olarak görüldü.

Parlamento seçimlerinde ittifak kurmanın önünü açan yasal düzenlemenin Mecliste görüşmeye açılmasıyla birlikte CHP ittifak çabalarına hız verdi. Mart ayının başında CHP seçim güvenliğine yönelik düzenlemeleri bahane ederek bir komisyon kurdu. Komisyonunda Bülent Tezcan, Muharrem Erkek, Lale Karabıyık, Özgür Özel ve Mehmet Bekaroğlu yer aldı. AK Parti dışında seçime girme yeterliliği olan bütün siyasi partilerle “ilkeler” çerçevesinde görüşüleceği açıklandı.⁵⁶ Heyet İYİ Parti, DP, BBP, DSP, BTP, SP, Vatan Partisi ve HDP'yi ziyaret ederek görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmelerin “seçim güvenliği” ekseninde yürütüleceği açıklansa da ittifakların konuşulacağı ve komisyonun amacının ittifak görüşmeleri olacağı gündeme geldi. CHP'nin en küçüğünden en büyüğüne kadar muhalefeti temsil eden bütün partilerin oylarının kendileri açısından zayı olmayacağını düşündüğü bir ittifak arayışı içine girdiği yorumları yapıldı.⁵⁷ İttifak arayışı yorumları karşısında CHP'den komisyonun “seçim ittifakı komisyonu” olmadığı ve “tek aday” için görüşmeler gerçekleştirilmediği açıklaması yapılmak zorunda kalındı.

İttifak arayışlarını sürdüren CHP Mart ayı sonu itibarıyla ittifak görüşmelerini hızlandırdı. Parti Meclis üyesi Zeki Kılıçaslan verdiği bir mülakatta ittifak görüşmelerinin parti kurmayları tarafından sürdürüldüğünü açıkladı. Kılıçaslan açıklamasında “Dün bir toplantı yapıldı. Belki haberiniz olmadı. CHP Milletvekili Mehmet Bekaroğlu, Ayhan Bilgen, İYİ Parti, SP, hepsinin olduğu toplantı mesela. Eğer gerekiyorsa, halkın çıkarınaysa, milletin çıkarınaysa HDP ile de ittifak yapılır” sözleriyle HDP ile ittifakın da muhtemel olduğunu duyurdu.⁵⁸ CHP'li Öztürk Yılmaz'ın Selahattin Demirtaş'ı ziyareti de ittifak arayışlarının bir göstergesi olarak okundu. Bu esnada SP'den de “ilkeler bazında” DP ve İYİ Parti ile ittifak kurulduğu açıklaması geldi.⁵⁹ Açıklamanın hemen ardından Kılıçdaroğlu ve Akşener görüşmesi gerçekleşti. Akşener görüşmede ittifakın gündeme gelmediğini iddia etse de açıklama pek de inandırıcı bulunmadı.

55. Muharrem Sarıkaya, “AK Parti-MHP İttifakına Karşı İlke Platformu”, *Habertürk*, 15 Şubat 2018.

56. “CHP'den ‘Seçim Güvenliği’ Komisyonu”, *Habertürk*, 1 Mart 2018.

57. Nebi Miş, “CHP'nin ‘Kağıt Üzerinde İttifak’ Senaryosu”, *Türkiye*, 8 Mart 2018.

58. “CHP PM Üyesi Kılıçaslan'dan İttifak Açıklaması: Dün Bir Toplantı Yapıldı, Belki Haberiniz Olmadı”, *Habertürk*, 30 Mart 2018.

59. “İlkeler Bazında Bir İttifak Var”, *Hürriyet*, 10 Nisan 2018.

Nisan ayı ortasında Devlet Bahçeli'nin erken seçim çağrısının Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından olumlu karşılanarak 2019'daki parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 24 Haziran 2018 tarihine alınmasının ardından gözler CHP'ye çevildi. Seçime hazır olduğunu açıklayan CHP'de MYK toplantısı sonrası açıklama yapan Bülent Tezcan cumhurbaşkanı adaylarının kısa süre içerisinde netleşeceğini açıkladı. CHP'nin cumhurbaşkanı adayına yönelik çalışmaları 16 Nisan referandumunun hemen ardından başlamıştı. Birçok önemli isim partinin kendi içinden aday çıkarması gerektiğini ifade etmiş, Deniz Baykal ve Muharrem İnce gibi isimler CHP genel başkanının doğal olarak cumhurbaşkanı adayı olması gerektiğini söylemişti. İdeal aday açıklamalarının yapıldığı tarihlerde Kılıçdaroğlu'nun Abdullah Gül ile görüştüğü ortaya çıkmış, Kılıçdaroğlu görüşmede sadece ülke gündemine dair konuştuklarını iddia etmişti.⁶⁰

Seçim tarihinin netleşmesiyle hızlanan aday belirleme sürecinde CHP içerisinde çeşitli krizler patlak verdi. Abdullah Gül isminin "ortak aday" olarak zikredilmesine parti içerisinde birçok itiraz geldi. Muharrem İnce, Gül'ün aday olması durumunda Erdoğan'a oy vereceğini açıklayarak dikkat çeken bir açıklama yaptı.⁶¹ Aday belirleme süreci geciktikçe parti içinde ağırlığı bulunmayan isimlerden dahi cumhurbaşkanı adayı olacakları açıklaması geldi.⁶²

Abdullah Gül ismi etrafında "ortak aday" arayışları için muhalefette yoğun bir görüşme trafiği yaşandı. Ancak Akşener'in cumhurbaşkanı adayı olma konusunda ısrar etmesi ve parti içinden gelen tepkiler nedeniyle CHP ortak aday ısrarından vazgeçti. Ortak aday belirlemede başarısız olan muhalefet partileri parlamento seçimleri için seçim ittifakı kurma amacıyla görüşmelere devam etti.⁶³ CHP görüşmelere milletvekili seçimleri için yedi partili "sıfır baraj" ittifakı önerisiyle katıldı. Kılıçdaroğlu ve kurmayları parlamento seçimlerinde "Cumhur İttifakı" dışında kalan partiler ile birlikte büyük ittifakın oluşturulması halinde en az 301 milletvekiliyle çoğunluğu kazanacaklarını anlatarak diğer muhalif partileri ikna etmeye çalıştı.⁶⁴ Görüşmelerin sonunda CHP, İYİ Parti, SP ve DP'nin yer aldığı muhalefet partileri "Millet İttifakı" adı altında seçim ittifakı kurdu. Seçimlere üç parti ittifak altında girerken DP Genel Başkanı, İYİ Parti listesinden aday gösterildi.

Ortak aday arayışında başarısız olan Kılıçdaroğlu cumhurbaşkanı adaylarının açıklamak yerine Nisan ayı sonunda adayın özelliklerini kamuoyu ile paylaşarak gündemi doldurmayı tercih etti. Kılıçdaroğlu adaylarının "kavgacı olmayan ve başarı hikayesine sahip" olacağını açıkladı. Cumhurbaşkanı adaylığında İlhan Kesici, Muharrem İnce, Aziz Kocaoğlu ve Yılmaz Büyükerşen gibi isimler öne çıktı. Bazı partililer ise partinin genel başkanı olarak Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin doğal adayı

60. "Kemal Kılıçdaroğlu Abdullah Gül ile Ne Konuştu?", CNN Türk, 26 Ekim 2018.

61. Nagehan Alçı, "Muharrem İnce: Gül mü, Erdoğan mı Deseler Erdoğan'a Oy Veririm", *Habertürk*, 25 Nisan 2018.

62. "Son Dakika! CHP'li İki İsim Adaylığını Açıkladı!", *Milliyet*, 20 Nisan 2018.

63. "Muhalefette İttifak Turları", *Hürriyet*, 26 Nisan 2018.

64. "Çatı Aday Yok", *Hürriyet*, 26 Nisan 2018.

olması gerektiğini dile getirdi. Değerlendirmeler sonunda sürpriz bir şekilde Muharrem İnce partisi tarafından cumhurbaşkanı adayı olarak gösterildi. İnce ilerleyen günlerde yaptığı bir açıklamada Kılıçdaroğlu'nun kendisinin karşısına iki kere aday olmuş bir ismi aday göstermesinin büyük bir centilmenlik olduğunu belirterek 24 Haziran'da seçilmemesi durumunda Kılıçdaroğlu'nun karşısında bir daha asla aday olmayacağını ifade etti.⁶⁵ Ancak milletvekilli adaylarının açıklanmasıyla birlikte İnce ve Kılıçdaroğlu arasındaki gerginlik kaldığı yerden devam etti.

CHP'nin YSK'ya sunduğu aday listesinde mevcut 131 vekilin altmışı yer almadı. CHP listesinde SP kontenjanından beş ilde altı aday gösterilirken⁶⁶ İYİ Parti'nin seçime katılmasını sağlama iddiasıyla gönderilen on beş vekil de yerini korudu. Listede Abdullah Gül'ün adaylığına karşı çıkan, Muharrem İnce'ye yakın ve muhalif eğilimli isimlerin yer bulamaması parti içinde krize neden oldu. İlhan Cihaner, Mustafa Balbay, Barış Yarkadaş ve Eren Erdem gibi isimler listede yer almadı. Muharrem İnce listelere açıktan bir tepki göstermezken ertesi gün gerçekleştireceği Bartın ve Zonguldak mitinglerine “sesi kısıldığı” gerekçesiyle çıkamayacağını duyurdu. CHP'de liste dışı kalarak milletvekili aday listesine giremeyen Eren Erdem ise itiraf-lara başlayarak gizli MİT turları tutanaklarını CHP Genel Başkan Yardımcısı Bülent Tezcan'dan aldığını, FETÖ'nün yayın organı *Zaman*'a Kılıçdaroğlu'nun talimatıyla gittiğini söyledi.⁶⁷

Kılıçdaroğlu'nun milletvekilleri listelerinde kendisine muhalif isimlerin bir kısmına yer vermemesinin partinin yeniden dizaynı için bir taktik olduğu yorum-ları yapıldı.⁶⁸ Özellikle kurultay ve cumhurbaşkanı adayını belirleme süreçlerinde sol fraksiyonlardan eleştiriler alan Kılıçdaroğlu'nun 24 Haziran sonrası oluşabilecek yeni bir meydan okuma ihtimaline karşı daha az sorun yaratacak ve kontrol edilebilir listelerde karar kıldığı görüşü öne çıktı.⁶⁹

24 HAZİRAN SEÇİMLERİNDE CHP

Muharrem İnce'nin aday olarak belirlenmesi ve Millet İttifakı'nın kurulmasıyla birlikte partinin gündemi seçimlere yoğunlaştı. Ancak aday listelerinde yaşanan krizle birlikte kampanya süreci daha başından itibaren dağınık bir görüntü verdi. Muharrem İnce'nin seçim kampanyası ile CHP'nin parlamento seçimine yönelik kampanyası eş güdümden uzak kaldı. Kampanya sürecinde Muharrem İnce popülist söylemler ile öne çıkarken parti yönetimi tarafından yeterince destek alamadı. Seçim kampanyası sürecinde Muharrem İnce 107 miting düzenlerken Kemal Kılıçdaroğlu il ziyaretlerine ağırlık verdi. Miting gerçekleştirmeyen ve Muharrem İnce ile hiçbir

65. “İnce: Kılıçdaroğlu'nun Karşısında Asla Aday Olmam”, *Sözcü*, 16 Mayıs 2018.

66. “CHP 5 İlde Saadet Partili İsimleri Aday Gösterdi”, *Yeni Şafak*, 22 Mayıs 2018.

67. “Adaylık Gitti İtiraf Başladı”, *Yeni Şafak*, 24 Mayıs 2018.

68. Nebi Miş, “CHP'de Kavga Büyüyecek”, *Türkiye*, 22 Mayıs 2018.

69. Burhanettin Duran, “Kılıçdaroğlu Kontrol Edilmesi Kolay Bir Liste Kurmaya Çalışmış”, SETA, 23 Mayıs 2018, www.setav.org/kilicdaroğlu-kontrol-edilmesi-kolay-bir-liste-kurmayacalmıs, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

programa katılmayan Kılıçdaroğlu katıldığı toplantılarda iş çevreleri, STK temsilcileri ve muhtarlara hitap etti.

İnce kampanyasının ilk günlerinde “rozetini çıkararak” daha kapsayıcı bir görüntü vermeye çalıştı. Ancak başörtüsü meselesi örneğinde olduğu gibi yıllarca tekrar ettiği söylemlerin tam tersi açıklamalar yapması kapsayıcılık görüntüsünün inandırıcılığını kaybettirdi. İnce kampanya ilerledikçe daha popülist bir söyleme kayarken mitinglerde çerçevesi netleştirilmeyen yüzeysel vaatlerle seçmene seslendi. Özellikle kampanya sürecinin sonlarına doğru –“apoletleri sökme” örneğinde olduğu gibi– söylemini negatif bir pozisyona çekti.⁷⁰

CHP Cumhurbaşkanlığı seçiminde Erdoğan’ı seçtirmemek üzerine strateji kurarken Meclis seçiminde iki temel hedefe sahipti. Bunlardan ilki Millet İttifakı’nın Mecliste çoğunluğu elde etmesiydi. İkincisi ise Cumhuriyet İttifakı’nın çoğunluğu sağlayamaması durumunda oluşacak bölünmüş hükümete (*divided government*) yoğunlaşarak kamuoyunu yeni sistemin –öne sürülenin aksine– krizleri sonlandırmadığına ikna etmekti.⁷¹ Bu amaçla çok istemesine rağmen Millet İttifakı’na dahil edemediği HDP’nin de parlamentoya girmesi için kapalı bir destek verdi. Sosyal medyada düzenlenen “Her Evden HDP’ye 1 Oy”, “1 Oy İnce’ye, 1 Oy HDP’ye” gibi kampanyalar CHP seçmeninde karşılık buldu. Açıklanan seçim sonuçlarına göre CHP’nin oy kaybı yaşadığı bazı illerde HDP oyunu artırdı.

CHP her iki seçimde de istediği başarıyı elde edemedi. Cumhuriyet İttifakı parlamentoda çoğunluğu sağlarken Erdoğan ilk turda yeniden cumhurbaşkanı seçildi. CHP hedeflerine ulaşamadığı gibi parlamento seçimlerinde 1 Kasım’a kıyasla yüzde 2,6 oy kaybı yaşadı. Cumhurbaşkanlığı seçiminde CHP’nin adayı Muharrem İnce partisinden daha fazla oy aldı. İnce 15 milyondan fazla oy alarak yüzde 30’un üzerinde bir oy oranına ulaştı. CHP ise 11 milyon oy ile ancak yüzde 22 bandında bir oranı elde etti. CHP oy oranını düşürmesine rağmen vekil sayısının 600’e yükseltilmesinin avantajıyla daha fazla vekil kazandı. Millet İttifakı oylarının sağladığı avantaj ile uzun yıllardır vekil çıkaramadığı illerden ilk defa vekil çıkardı.

Milletvekili sayısında düşüş olmasa da CHP en fazla oy kaybını geleneksel olarak en güçlü olduğu illerde yaşadı. Örneğin İzmir’de CHP’nin oyları Kasım 2015’e kıyasla yaklaşık 4,5 puanlık bir düşüş gösterirken HDP’nin oyları ise yaklaşık üç puan arttı. Bu durum CHP’den HDP’ye oy geçişlerinin olduğunu gösterdi. İnce’nin CHP’nin kalesi olarak görülen yerlerde partisinden fazla oy alması İYİ Parti ve HDP’ye oy veren seçmenlerin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Muharrem İnce ’den yana tercih kullandığını ortaya koydu. Bu durum seçimlerde stratejik oy verme davranışından en çok etkilenen partinin CHP olduğunu gösterdi. Ayrıca bu durum İYİ Parti-SP ve HDP

70. CHP’nin 24 Haziran seçim kampanyası ile ilgili geniş bir analiz için bkz. M. Erkut Ayvaz, “24 Haziran Seçimlerinde CHP”, *SETA Analiz*, Sayı: 243, (Haziran 2018).

71. Mehmed Zahid Sobacı, “Her Zaman Kaybettiren Strateji: Erdoğan Karşıtlığı”, *Star Açık Görüş*, 13 Mayıs 2018.

seçmenleri arasında parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki oy geçişkenliğinin bir diğer yansıması oldu.⁷²

24 HAZİRAN SEÇİMLERİ SONRASINDA CHP'DE PARTİ İÇİ KRİZLER

24 Haziran seçimlerinin ardından CHP'de parti içi krizler tekrar gün yüzüne çıktı. CHP'nin oylarında yaşanan düşüş ve Muharrem İnce'nin partisinin desteği olmadan aldığı yüksek oy kurultay isteklerini tekrar gündeme getirdi. Seçim sonuçlarına yönelik Kılıçdaroğlu ve İnce tarafından ayrı açıklamaların yapılması ve sonuçların farklı şekillerde değerlendirilmesi parti içi ayrışmanın boyutlarını gözler önüne serdi. CHP Genel Merkezi 24 Haziran gecesini başarısızlıklarını manipülatif söylemlerle örtmeye çalışırken İnce'nin sonuçların kabulüne yönelik açıklamaları da ayrışmanın bir diğer göstergesi oldu.

Oylamanın sürdüğü saatlerde Muharrem İnce YSK önünde manipülatif bir açıklama gerçekleştirerek akşam saatlerinde CHP'nin seçim sonuçlarına yönelik nasıl bir yol izleyeceğinin işaretini verdi. İlk sonuçların açıklanmaya başlamasıyla birlikte CHP'li yöneticiler sonuçların açık bir şekilde ikinci turu gösterdiğini iddia etti.⁷³ Ancak sonuçlar netleştikçe CHP ve muhalefetin krizi derinleşmeye başladı. Cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci tura kalacağına, parlamentoda ise Cumhur İttifakı'nın 300'ün üzerinde vekil alamayacağına kendini inandırmış bazı çevreler sonuçları kabullenemeyerek anlamsız tepkiler verdi. Muharrem İnce'nin kaçırıldığına, zorla "adam kazandı" mesajı atıldığına inananlar sosyal medya üzerinden paylaşımlarda bulundu. Partinin ve İnce'nin seçim sonuçlarına dair açıklama yapmaktan kaçınması CHP Genel Merkezi'nde istifası seslerinin yükselmesine neden oldu.⁷⁴ Kılıçdaroğlu'na istifa çağrısı yapan Elazığ vekili Gürsel Erol ise ilerleyen günlerde disipline sevk edildi.

Seçimlerin ertesi günü CHP Genel Merkezi'nde basın mensuplarının karşısına geçen Muharrem İnce seçim sonuçlarını kabul ettiğini ve sosyal medya üzerinden yayılan haberlerin asparagas olduğunu açıkladı. İnce yüzde 35 üzerinde bir oy almayı beklediğini ve ikinci tura kalabileceğini düşündüğünü ancak İYİ Parti, HDP ve SP adaylarının beklediği kadar oy alamadığını ifade etti. İkinci tura kalması durumunda diğer partilerden gelecek oylarla cumhurbaşkanı seçilmeyi beklediğini açıkladı.⁷⁵ Kemal Kılıçdaroğlu seçim sonuçlarına yönelik ilk değerlendirmesinde "tek kaybedenin AK Parti olduğunu" iddia etti. İnce'nin CHP'den daha yüksek oy olmasını zaten beklemediklerini belirten Kılıçdaroğlu partisinden oy kaybına ise hiç değinmedi.⁷⁶

72. Seçim sonuçlarının daha geniş bir sayısal analizi için bkz. Nebi Miş ve Hazal Duran, "24 Haziran Seçim Sonuçları Analizi", *SETA Analiz*, Sayı: 250, (Temmuz 2018).

73. "CHP'den 'İlk Seçim Sonuçlarına' İlişkin Açıklama", *Milliyet*, 25 Haziran 2018.

74. "CHP'de 'Yönetim İstifa' Sloganları Yükseliyor", *Milliyet*, 25 Haziran 2018.

75. "CHP'nin Adayı Muharrem İnce'den Seçim Sonrasında İlk Açıklama", *CNN Türk*, 25 Haziran 2018.

76. "Seçimin Tek Kaybedeni AK Parti", *Milliyet*, 27 Haziran 2018.

Muharrem İnce'nin partisinden sekiz puan fazla oy alması CHP'de değişim isteklerini tekrar gündeme getirdi. Bazı partililer yeni bir umut olarak gördükleri İnce'nin genel başkanlığa gelmesi yönünde açıklamalarda bulundu. İnce'nin seçim kampanyasını değerlendirmek üzere görüştüğü Murat Karayalçın'ın "O seçim bitti, yeni bir seçime hazırlanacağız hep birlikte. Bu süreçte Muharrem İnce'ye sahip çıkacağız" açıklamasıyla CHP'de kurultay beklentileri arttı. Aynı görüşme sonunda İnce herhangi bir şekilde kurultay çağrısı yapmayacağını, hiç kimsenin partiden istifa etmemesi gerektiğini belirtti.⁷⁷ Kılıçdaroğlu kendisine destek amacıyla gelen CHP İzmir İl Örgütü mensubu bir gruba yönelik yaptığı konuşmada 81 ili geçeceğini açıklayan Muharrem İnce'ye destek olunması talimatı verirken İnce'nin "CHP'nin bir değeri" olduğu açıklamasını yaptı.⁷⁸

Temmuz ayında CHP'nin gündemi Muharrem İnce'nin Kemal Kılıçdaroğlu'na onursal başkanlık önermesiyle bir anda hızlandı. İkili seçimlerden sonra ilk defa bir yemekte buluştu. İnce yemek sonrası "İsterse olağanüstü kurultayı kendisi toplayarak benim genel başkan olabileceğimi, kendisinin onursal genel başkan olacağını ve benim de genel başkan olarak partiyi seçime hazırlayacağımı kapsayan böyle bir teklifte bulundum. 'Evet' ya da 'hayır' demedi, ben bu teklifi yaptım. Ben imza toplamayacağım, ama 'hayır' derse örgüt kendisi çözecektir bu işi" açıklamasında bulundu. Buna karşılık Kılıçdaroğlu'ndan ise "Özel yemeğin bağlamından koparılması siyasi nezaketsizlik" açıklaması geldi.⁷⁹

CHP'de değişim beklentileri artarken Kılıçdaroğlu muhalifleri Temmuz ayı ortasında seçimli kurultay için harekete geçti. CHP Parti Meclisi Üyesi Gaye Usluer, "çağrı heyeti sözcüsü" sıfatıyla kurultay delegelerini, "değişim ve umut kurultayı" olarak adlandırdıkları, seçimli olağanüstü kurultay için noter huzurunda imza vermeye çağırdı.⁸⁰ Aralarında İstanbul, Ankara ve İzmir'in de bulunduğu 59 il başkanı ve 129 vekil açıklamaları ile olağanüstü kurultaya gerek olmadığını bildirdi.⁸¹ Baskıdan dolayı delegelerin imzalarını geri çektiği iddiaları gündeme gelirken muhalifler topladıkları imzaları parti genel merkezine sundu. CHP Genel Merkezi olağanüstü kurultay için verilen geçerli imza sayısının 569 olduğunu ve gerekli salt çoğunluğun sağlanamadığını açıkladı.⁸² CHP Genel Merkezi'nin "kurultay yok" açıklamasının ardından sosyal medya üzerinden açıklamada bulunan İnce ise "Bize güvenen insanların yarı yolda bırakmayacağız. Anlık tepkilerle kimse partiden ve partideki görevinden ayrılmaz. Mücadelemizi hep birlikte sürdüreceğiz" açıklamasında bulundu.⁸³

77. "İnce: Bir Kişi Dahi Partiden İstifa Etmesin", *Yeni Şafak*, 27 Haziran 2018.

78. "Son Dakika: Kılıçdaroğlu'ndan Muharrem İnce Açıklaması!", *Milliyet*, 27 Haziran 2018.

79. "Son Dakika: İnce'nin Teklifine Kılıçdaroğlu'ndan Jet Yanıt!", *Milliyet*, 3 Temmuz 2018.

80. "CHP'de Kurultay Krizi! Muhalifler Harekete Geçti", *Milliyet*, 16 Temmuz 2018.

81. "CHP'de 59 il başkanı ve 129 vekilden birlik çağrısı", *Hürriyet*, 26 Temmuz 2018.

82. "İmza Krizi büyüyor! CHP: Kurultay için Yeterli İmza Toplanmadı", *A Haber*, 3 Ağustos 2018.

83. "Muharrem İnce: Kimse Partiden Ve Partideki Görevinden Ayrılmaz", *Milliyet*, 7 Ağustos 2018.

Partiyi tüzük kurultayına götürmek için görüşmeler yapan muhalifler yaklaşan yerel seçimlerden dolayı taleplerini seçim sonrasına erteledi.

YEREL SEÇİM HAZIRLIKLARI: ADI KONULMAYAN İTTİFAK ARAYIŞLARI

Kurultay krizinin yaşandığı CHP'de yerel seçimler öncesinde Kemal Kılıçdaroğlu MYK'yı yeniledi. MYK'da Akif Hamzaçebi genel sekreter, Faik Öztrak da basın sözcüsü oldu.⁸⁴ CHP yeni yönetimiyle yerel seçim hazırlıklarına Eylül ayı itibarıyla başladı. Yeni parti sözcüsü yaptığı açıklamalarda ısrarla yerelde ittifak kurulmayacağını, tabanda mutabakat sağlayacak adaylarla seçime gideceklerini açıkladı.⁸⁵ İlerleyen günlerde gerçekleştirilen MYK'da ittifak simülasyonları değerlendirildi.⁸⁶ Yerel seçimde ittifak arayışları devam ederken CHP kampanya stratejisini de belirlemeye çalıştı. Abant kampına hazırlanan CHP'nin seçim strateji raporunda geçen "Sağ partilere oy veren büyük kesimin diliyle konuşmalıyız" ifadesi tepkiler üzerine "Kullanılacak dil toplumun bütün kesimlerine hitap edecek" şeklinde değiştirildi.⁸⁷ Seçmenin tepkisini çekmemek adına Türkçe ezan açıklamaları ile gündeme gelen Ardahan Milletvekili Öztürk Yılmaz partiden ihraç edildi.

Yerel seçimde ittifak iddiaları ise gündemdeki yerini sürekli korudu. Kılıçdaroğlu kendine gelen soruları "ittifakın vatandaşla yapılacağı" gibi cevaplarla geçiştirmeyi tercih etti. HDP'li Ahmet Türk ile Kılıçdaroğlu'nun görüşmesi ise yerelde ittifak arayışları kapsamında değerlendirildi. Kılıçdaroğlu ittifak arayışları kapsamında Meral Akşener ve Temel Karamolloğlu ile de görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmelerde her iki genel başkan da yerelde ittifak arayışı içinde olmadıklarını ancak çeşitli iş birliklerine açık olduklarını açıkladı. Genel başkanların görüşmesi sonrasında CHP ve İYİ Parti kurmayları yerel seçimde iş birliğine yönelik teknik çalışmalara başladı.

Kılıçdaroğlu iş birliği için görüşmeler gerçekleştirirken yerel seçimlere yönelik parti içinden de açıklamalar geldi. İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu aday olmayacağını açıklarken İnce, İstanbul adaylığına hazır olduğu mesajını verdi. CHP'nin cumhurbaşkanı adayı İnce "Gel bakalım Muharrem'le kaybettik" dediği bir mülakatında İstanbul adaylığı konusunda "259 bin üyenin önüne sandık konulursa varım" diye konuştu.⁸⁸ Ortak adaylar üzerinden yerel seçim iş birliğinin konuşulduğu ortamda bazı partililerden gösterilecek adayların mutlaka CHP'li olması gerektiği açıklamaları geldi.

CHP Kasım ayı sonu itibarıyla 250'den fazla belediye başkan adayını açıkladı. Ancak adaylar arasında sadece bir büyükşehir, on il belediye başkan adayını yer aldı.

84. "CHP'de MYK Yenilendi", *Yeni Şafak*, 10 Ağustos 2018.

85. "Yerelde İttifak Gündemimizde Yok", *Milliyet*, 5 Eylül 2018.

86. "CHP'den İttifak Simülasyonu", *Milliyet*, 9 Eylül 2018.

87. "CHP'de Sağ Söylemden Vazgeçildi", *Habertürk*, 26 Ekim 2018.

88. "Gel Bakalım Muharrem'le Kaybettik", *Milliyet*, 25 Ekim 2018.

AK Parti ve MHP önemli illerde daha erken adaylarını açıklamışken ne CHP ne de Millet İttifakı içerisinde yer alan diğer partilerden kayda değer isimler hala açıklanmış değildi. Muhalefet cephesi muğlak ifadeler üzerinden yerel seçimlerde ortak hareket edeceklerini belirtse de onca görüşmeye rağmen seçimlere yönelik aday strajilerini ve adaylarını hala belirlemedi.

2019 seçimleri CHP için önemli bir seçim olacaktır. Kılıçdaroğlu'nun 24 Haziran sonrasında genel başkanlığı İnce'ye bırakma niyetinde olduğunu ancak seçim sonrasında gelişen olaylar yüzünden vazgeçtiğini açıklaması bu bağlamda önem arz etmektedir. Yerel seçimler sonrasında CHP'de Kılıçdaroğlu karşıtı muhalifler partiyi yıpratmama adına ara verdikleri değişim isteklerine devam edecektir. Bu değişim isteği karşısında Kılıçdaroğlu ve ekibinin ulusalcı ve Kemalist kanat karşısında kendilerine yakın bir genel başkan adayı çıkarması sürpriz olmayacaktır.⁸⁹

KRONOLOJİ: 2018'DE CHP	
14 Ocak	İstanbul İl Kongresi'yle birlikte CHP'de kongreler süreci tamamlandı.
22 Ocak	Başbakan Yıldırım ile CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu arasında Çankaya Köşkü'nde Zeytin Dalı Harekatı gündemiyle bir görüşme gerçekleştirildi.
3-4 Şubat	CHP'nin 36. Olağan Kurultayı'nda geçerli sayılan 1.237 oyun 790'u Kılıçdaroğlu, 447'sini ise İnce aldı. Kurultaya mükerrer imza krizi damgasını vurdu.
10 Mart	CHP'nin 19. Olağanüstü Kurultayı'nda hazırlanan yeni tüzük kabul edildi. Ön seçimi konu alan maddenin oylaması esnasında salonda kavga çıktı.
22 Nisan	CHP'den on beş milletvekili İYİ Parti'ye geçti.
25 Nisan	CHP'den yapılan açıklamada Abdullah Gül'ün adaylığının hiçbir zaman gündeme gelmediği iddia edildi.
4 Mayıs	CHP cumhurbaşkanı adayı olarak Muharrem İnce'yi açıkladı.
5 Mayıs	CHP, İYİ Parti, SP ve DP temsilcileri YSK'ya ittifak protokolünü teslim etti. İttifakın adı ise "Millet" oldu.
21 Mayıs	CHP'nin milletvekili listeleri partide sert eleştirilerin hedefi oldu.
24 Haziran	Netleşen seçim sonuçlarına göre CHP'nin cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce partisinden sekiz puan daha fazla oy aldı. Parti genel merkezinde istifa sesleri yükselirken sonuçlarla alakalı hiçbir açıklama yapılmadı.
24 Haziran	Muharrem İnce bir televizyon programcısına attığı mesajda "adam kazandı" diyerek Erdoğan'ın zaferini kabul etti.
3 Temmuz	Muharrem İnce, Kemal Kılıçdaroğlu'na onursal başkanlık teklifinde bulundu.
6 Ağustos	CHP Genel Merkezi olağanüstü kurultay için muhaliflerin topladığı imzalardan 569'unun geçerli olduğunu, gerekli olan salt çoğunluğun sağlanmadığını açıkladı.
20 Kasım	CHP'li Öztürk Yılmaz Türkçe ezan ve sonrasındaki açıklamalarından dolayı partisinden ihraç edildi.

89. Nebi Miş, "CHP'de İnce'ye Karşı Genel Başkan Arayışı", *Türkiye*, 1 Eylül 2018.

2018'DE MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)

MHP'nin 2018'de önemli gündem maddelerini Cumhur İttifakı, erkene alınan milletvekili genel seçimleri ile Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yerel seçim öncesi AK Parti ile ittifak arayışı oluşturdu. AK Parti ile MHP'nin 16 Nisan Anayasa değişikliği referandumu için kurdukları iş birliği yılın ilk döneminde İttifak Yasası'nın Meclisten geçirilmesi ile resmiyete kavuştu. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin erken seçim çağrısının AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan cephesinde olumlu karşılanmasıyla beraber MHP'nin gündemi de 24 Haziran'daki seçimler oldu. Seçimlere Cumhur İttifakı çatısı altında giren MHP 2015 genel seçimlerine kıyasla oy oranını artırarak Meclisteki konumunu sağlamlaştırdı.

2018'in ikinci yarısında ise partinin gündeminde af yasağı ile yerel seçimlere yönelik ittifak arayışları yer aldı. Seçimlerin ardından vaatleri arasındaki af yasağına yönelik çalışmalara başlayan parti yasa teklifini Ekim ayında Meclise sundu. Bunun akabinde ise partinin gündemini AK Parti ile yerel seçimlerde ittifak yapılıp yapılmayacağı meselesi oluşturdu. Yerelde yapılacak ittifak konusunda ilk etapta uzlaşmayan iki parti Kasım ayında iş birliği yapmaya karar verdiklerini açıklayarak meseleye son noktayı koydu. Özetle MHP için ittifak ve seçim odaklı geçen 2018 aynı zamanda partinin siyasetteki pozisyonunu da güçlendirdiği bir yıl oldu.

İŞ BİRLİĞİNDEN İTTİFAKA: CUMHUR İTTİFAKI

Henüz erken seçimin gündeme gelmediği Ocak ayında MHP lideri Devlet Bahçeli AK Parti ile gerçekleştirilen zımni ittifakın yasal hale getirilmesi talebindeydi. Bu ittifakın 3 Kasım 2019'da gerçekleştirilmesi planlanan seçimlerden sonraki beş yıl boyunca yeni sistemin oturması ve kökleşmesi amacıyla sürdürülmesi yönünde partisinin kararlı olduğunu belirtti.⁹⁰ Öyle ki Bahçeli 2019'daki Cumhurbaşkanlığı

90. "Yeni Sisteme Desteğimiz 2019'dan Sonra da Sürecek", *Sabah*, 10 Ocak 2018.

seçimlerinde parti olarak aday çıkarmayacaklarını ve Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleyeceklerini açıklayarak ittifakın sürdürülmesi yönündeki kararlılığını ortaya koydu.

MHP'nin ittifak odaklı gelecek perspektifinin temelinde önemle vurguladığı üç unsur bulunmaktaydı: 15 Temmuz darbe girişimi, Yenikapı ruhu ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. MHP için 15 Temmuz devletin ve milletin bekası için siyaset üstü bir duruş sergilemeyi gerektiren bir milattı. Aynı zamanda milli duruşun simgesi olan 15 Temmuz sonrasında oluşan birlik ve beraberliği temsil eden Yenikapı ruhu sürdürülmeliydi. 16 Nisan referandumu ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin sağlıklı işlemesi için gereken değişiklikler bir an önce gerçekleştirilmeliydi. Millet iradesini önceleyen yeni hükümet sisteminin işlerlik kazanması ve kökleşmesi MHP için devletin ve milletin bekasının korunması ile aynı anlama geliyordu. Aynı zamanda MHP'nin 2023'te Türkiye'nin lider ülke olması vizyonu da yeni hükümet sisteminin verimli ve sorunsuz işlemlerini zorunlu kılıyordu. Bu itibarla MHP, AK Parti ile gerçekleştirilen ittifakın sürdürülmesi gerektiğine inanıyordu.

MHP liderinin 10 Ocak'ta yaptığı resmi ittifak çağrısına AK Parti'den olumlu cevap geldi. İki parti Milli Mutabakat Komisyonu için Mecliste toplandı. Komisyon toplantısının ardından gerçekleştirilen ittifakın ismi "Cumhur İttifakı" olarak ilan edildi.⁹¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan aynı zamanda "yerli ve milli" herkesin elini taşın altına sokması gerektiğini belirterek diğer partilere de ittifak kapısının açık olduğu mesajını verdi. 2018'in Şubat ayında Meclisten geçen 26 maddelik ittifak yasası ile Türk siyasi tarihinde partilerin ittifak kurması ilk kez yasal bir dayanağa sahip oldu. MHP'nin AK Parti ile ittifakına yönelik bazı eleştirilerde partinin barajı geçme endişesi taşıdığı ve seçim sonrasında hükümette yer alma amacı güttüğü iddia edildi.⁹² Ancak her iki parti de seçim öncesi gerçekleştirdikleri bu ittifakın seçim sonrasında bir pazarlık unsuru olmayacağını altını çizdi.⁹³

MHP VE 24 HAZİRAN SEÇİMLERİ

Erken seçim MHP ile AK Parti'nin ittifak yasasını hazırlama ve ittifak kurma sürecinde sık sık gündeme gelse de her iki parti lideri de açıklamalarıyla bu ihtimalin önünü kapattı. Öyle ki Devlet Bahçeli Nisan ayının ilk haftasında partisine 2019'da gerçekleştirilecek üç seçim için hazırlıklara başlama talimatı verdi.⁹⁴ Devlet Bahçeli'nin bu talimatın üzerinden on gün geçmeden erken seçim çağrısında bulunması ise kamuoyu tarafından şaşkınlıkla karşılandı. Buna karşın kamuoyunun erken seçim fikrine alışması uzun sürmedi. Nitekim Bahçeli'nin çağrısından önce de erken seçime yönelik bir tartışma mevcuttu.

91. "Erdoğan: 'Cumhur İttifakı' Diyebiliriz", *Yeni Şafak*, 20 Şubat 2018.

92. Güneri Cıvaoğlu, "Cumhur İttifakı", *Milliyet*, 21 Şubat 2018.

93. Nebi Miş ve Hazal Duran, "Seçim İttifakları", *SETA Analiz*, Sayı: 232, (Şubat 2018).

94. "Erken Seçim Yok Üç Seçime Odaklanın", *Milliyet*, 7 Nisan 2018.

MHP lideri Bahçeli erken seçim çağrısını Türkiye'nin içerisinde bulunduğu şartlar altında Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ivedilikle uygulamaya geçirilmesi ihtiyacı ile gerekçelendirdi. Erken seçimi “milli bir mecburiyet” olarak kodlayan Bahçeli “Kaosa gel gel yapan mihrakların faaliyetleri hızlanmıştır. Bölgesel tehlikeler kaotik bir yapıya bürünmüştür. Milli güvenliğe yönelik saldırı planları devrededir. Türkiye'ye yönelik siyasi ve ekonomik operasyonlar günbegün ivme kazanmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye'nin 3 Kasım 2019 seçimlerine kadar istikrar ve denge halinde ulaşması zor görünmektedir” açıklamasını yaptı.⁹⁵

Bahçeli'nin erken seçim çağrısı kimi cephelerde olumlu karşılanmadı. Hatta bazı çevreler erken seçimin iki parti arasında danışıklı dövüş olduğunu iddia etti. Bahçeli'nin çağrısının 2002 seçimleri için yaptığı erken seçim çıkışını çağrıştırdığını söyleyenler oldu. Benzer şekilde MHP'nin AK Parti ile ittifak kurmasının hemen ardından erken seçim çağrısında bulunması seçim barajı endişesi taşıdığı şeklinde de yorumlandı. Buna İYİ Parti'nin ilk etapta arkasına aldığı iddia edilen hızlı rüzgarın Bahçeli ve MHP'yi oyların bölünmesi ve baraj altı kalma konusunda endişelendirmesi sebep gösterildi. Nitekim aynı dönemde İYİ Parti'nin seçimlere girememe ihtimalinin söz konusu olduğu gibi asılsız bir iddia dolaşıma sokuldu. Öyle ki CHP'li on beş vekil istifasını verip İYİ Parti'ye geçerek İYİ Parti'nin seçimlere girmesinin önünü açma girişiminde bulundu. Bu iddia YSK'nın illerin en az yarısında teşkilatını kurmuş partilerden biri olan İYİ Parti'nin seçimlere girebileceğini ilan etmesiyle asılsız çıktı. İstifa eden milletvekilleri ise CHP'ye geri döndüler.

Devlet Bahçeli ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 18 Nisan'da erken seçimi görüşmek üzere bir araya geldi. Bahçeli ilk açıklamasında erken seçimlerin 26 Ağustos 2018'de yapılmasını önerdiyse de görüşmeden 24 Haziran 2018 tarihi çıktı. Böylece seçimlerin Bahçeli'nin çağrısından sadece iki ay altı gün sonra yapılması netleştirilerek ülke hızlı bir şekilde seçim atmosferine girdi. MHP lideri aynı gün Twitter hesabından “Türkiye'nin önü açılmış, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilebilmesi için demokratik yol haritası belli olmuştur” ve “Cumhurbaşkanı adayımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'dır. Gayret bizden, takdir Türk milletinden, himaye ise Cenab-ı Allah'tandır” açıklamalarını yaptı.

CUMHUR İTTİFAKI ÖZELİNDE MHP SEÇİM STRATEJİLERİ

Erken seçim kararının alınmasının akabinde iki parti tarafından ittifaka ilişkin ortak bir protokol hazırlandı. Protokol 4 Mayıs'ta Devlet Bahçeli ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından imzalandı. AK Parti çatısı altında ittifaka dahil olan BBP ise protokolda “Cumhur İttifakı'na destek veren Büyük Birlik Partisi de bu ittifakın bir parçası konumundadır” ifadesi ile yer aldı. Protokol Cumhur İttifakı'nı 15 Temmuz

95. Nebi Miş, “Erken Seçimler”, Türkiye, 19 Nisan 2018.

darbe girişimi ile oluşan milli duruşun doğal bir sonucu şeklinde konumlandırdı. Genel olarak ise Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yerleşmesi, uluslararası operasyonlara karşı ortak duruş ve terör örgütleri ile ortak mücadele olmak üzere üç önemli husus üzerinde duruldu.

24 Haziran seçimleri öncesinde partilerin seçim hazırlığı yapmak için yalnızca iki ay gibi kısa bir süreleri vardı. Bu sürede MHP Cumhur İttifakı'nın ilke ve önceliklerine göre hareket etme ve AK Parti ile ortak söylem geliştirme konusunda azami hassasiyet gösterdi. Bununla birlikte ittifakın ruhuna zarar vermeyecek şekilde muhalefet görevini ifa etmeyi sürdürdü. İki aylık seçime hazırlık ve kampanya sürecinde ilk aşamada aday listesi belirlendi. MHP'nin aday listesinde ilk dikkati çeken Oktay Vural, Mehmet Parsak ve Ekmeleddin İhsanoğlu isimlerinin yer almaması oldu. Bununla birlikte Seyfettin Yılmaz, Şefkat Çetin, Mustafa Mit, Mehmet Günal, Mehmet Necmettin Ahrazoğlu, Atilla Kaya, Kenan Tanrıku, Fahrettin Oğuz Tor, Oktay Öztürk, Zihni Açıba da listelerde yer bulamayan isimlerdi. MHP'nin listesindeki adaylardan 19'u ilkokul, 33'ü ortaokul, 138'i lise ve 290'ı üniversite mezunuydu. Listesinde 70 kadın milletvekili adayı yer aldı.

MHP seçim kampanyasında "Cumhur İttifakı, Millet Akli" sloganını kullandı ve ittifak için "geleceğin teminatı" vurgusunu yaptı. Seçim beyannamesinde öncelikli olarak yeni hükümet sisteminin yerleşmesine yönelik yapılacak çalışmalara yer verildi. Türkiye'nin içinden geçtiği sürece dikkat çekilerek ittifakın önemi vurgulandı. Seçim için hazırlanan tanıtım videosunda "Milletimiz İçin Her Şeye Değer" başlığı kullanılarak bir anlamda bu ittifakın millet için gerçekleştirildiği mesajı verildi. Ekonomi, adil yargı, terörün bitmesi ve uluslararası saygınlık başlıkları altında çeşitli vaatler yer aldı. Beynamede en çok af vaadi dikkat çekti. Nitekim seçim sonrasında MHP'nin ana gündem maddelerinden birini kamuoyunda af yasası olarak bilinen ceza indirimi teklifi oluşturacaktı.

Özetle MHP'nin seçim kampanyasına hakim olan başlıca iki unsur millet ve devletin bekasına vurgu oldu. Devlet Bahçeli bu kavramları "Yenikapı ruhu"nun altını çizerek seçim konuşmalarında sık sık kullandı. Seçim öncesinde Samsun, Adana ve Ankara olmak üzere üç büyük ilde bölge mitingi gerçekleştirildi. Bunun dışında Devlet Bahçeli Sivas, Kayseri, Konya, Bursa ve İzmir olmak üzere beş ilde "24 Haziran Yeni Bir Doğuş, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Neden, Nasıl" temalı istişare toplantıları düzenledi. Bu toplantılara farklı illerden 30 il teşkilatı katıldı. MHP teşkilatlarının yeni sistemi seçmene anlatması amacıyla *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Geçiş Süreci* isimli üç ciltten oluşan bir kitap hazırlandı ve dağıtıldı.

Bahçeli, seçim dilini Millet İttifakı'nın üzerinden de kurguladı. "Zillet ve İlet İttifakı" olarak adlandırdığı Millet İttifakı'nın kendi çıkarları için bir araya gelen ayrık partiler olmasına sık sık dikkat çekti. Cumhur İttifakı'nın söz konusu ittifakın aksine devlet ve millet için bir araya geldiğini vurguladı. CHP, İYİ Parti, DP ve SP'nin PKK ve FETÖ terör örgütlerinin çizgisine yakın siyaset yaptıklarını ifade

ederek bahse konu partileri sık sık eleştirdi. Milliyetçilik üzerinden siyaset yapan İYİ Parti'ye tutuklu bulunan Selahattin Demirtaş'ın serbest bırakılmasını istemesi üzerinden yüklendi. Bahçeli seçimlere bir gün kala Ankara'da gerçekleştirdiği mitingde Millet İttifakı'nı oluşturan partiler için "Ha PKK ha CHP, ha HDP ha CHP, ha İP ha CHP, aralarında bir fark yoktur" açıklamasını yaptı.⁹⁶

MHP AÇISINDAN 24 HAZİRAN SEÇİM SONUÇLARI

MHP 24 Haziran milletvekili genel seçimlerinden beklenenin oldukça üzerinde oy aldı. Seçim öncesi yapılan anketler MHP'nin oy oranını yüzde 10'un altında gösteriyordu. Özellikle İYİ Parti'nin MHP tabanında büyük bir kırılma yaratacağı iddiaları dolaşıma sokuluyordu. Aynı zamanda MHP'nin cumhurbaşkanı adayı olarak AK Parti ile birlikte Recep Tayyip Erdoğan'ı göstermesinin de MHP'li seçmeni olumsuz etkileyeceği söyleniyordu. Ancak MHP tüm tahminleri ve beklentileri boşa çıkararak seçimlerden yüzde 11 oranında oy aldı.

MHP'nin 24 Haziran milletvekili genel seçimlerinde aldığı oy 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde elde ettiği oranın üzerindeydi. Meclisteki milletvekili sayısı 40'tan 49'a yükseldi, bu sayı daha sonra İYİ Parti İstanbul Milletvekili Hayati Arkaz'ın temmuz ayında istifa ederek MHP'ye geçmesi ile 50'ye çıkacaktı. 45 ilde oy oranı artan parti 12 yeni ilde milletvekili çıkardı.

MHP'nin beklenmedik bir seçim sonucu elde etmesinin yanında Doğu ve Güneydoğu illerinde oyunu artırması bu seçimin bir diğer sürprizi oldu. MHP Kürt seçmenin yoğun olduğu Batman, Bitlis, Hakkari, Iğdır, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van, Ağrı ve Şanlıurfa olmak üzere 12 ilde oylarını artırdı. Buna karşılık Ege ve Akdeniz bölgelerinde oy kaybına uğradı. Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki oy artışının nedenleri olarak güvenlik gerekçeleri sebebiyle bölgedeki çevik kuvvet nüfusunun artması, bazı AK Parti seçmenlerinin ittifaktan ötürü MHP'ye oy vermesi, seçimlere yaklaşırken İYİ Parti'nin milliyetçi çizgiden uzaklaşarak ideolojik bir savrulma yaşaması gibi yorumlar yapıldı. Ege ve Akdeniz'deki oyların düşüşünde ise İYİ Parti'nin etkisinin olduğu açıktı. Zira bu bölgelerdeki seçmenin seküler-milliyetçi eğilimi MHP tabanından İYİ Parti'ye doğru bir kayışa yol açtı.⁹⁷

Cumhurbaşkanlığı seçimini Cumhur İttifakı'nın ortak adayı Recep Tayyip Erdoğan ilk turda kazandı. Seçim öncesinde MHP tabanının Erdoğan'a oy vermeyeceğine dair algının temelsiz olduğu seçim sonuçları ile kanıtlandı. MHP seçmeni AK Parti ile kurulan ittifaktan rahatsız olmadığını gösterdi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın adaylığını desteklemekte tereddüt etmedi.⁹⁸

96. "MHP Genel Başkanı Bahçeli: "Ha PKK Ha CHP, Ha HDP Ha CHP, Ha İP Ha CHP, Aralarındaki Bir Fark Yoktur", *Habertürk*, 23 Haziran 2018.

97. Nebi Miş ve Hazal Duran, "24 Haziran Seçim Sonuçları Analizi", *SETA Analiz*, Sayı: 252, (Temmuz 2018).

98. Serencan Erciyas, "MHP Kazananlar Arasında", *Kriter*, Sayı: 26, (2018).

TABLO 2. MHP'NİN YENİ MİLLETVEKİLİ KAZANDIĞI VE MİLLETVEKİLİ SAYISINI ARTIRDIĞI İLLERDEKİ OY ORANI					
MHP'nin Yeni Milletvekili Kazandığı İller (Yüzde)			MHP'nin Milletvekili Sayısını Artırdığı İller (Yüzde)		
	1 Kasım 2015	24 Haziran 2018		1 Kasım 2015	24 Haziran 2018
Düzce	8,4	18,7	Ankara	14,2	13,1
Eskişehir	12,7	9,9	Gaziantep	9,6	12,7
İğdir	12,7	23,9	Hatay	12,3	14,4
Kırıkkale	20,9	24,2	Kayseri	18,4	21,5
Kütahya	15,8	18,5	Konya	11,4	15,5
Malatya	9,3	16,1			
Şanlıurfa	2,8	9,3			
Sivas	11,8	19			
Tokat	14,9	16,4			
Yozgat	12,5	24,7			
Aksaray	18,1	20,5			
Ordu	9,4	16,9			

Devlet Bahçeli'nin seçimlere yönelik ilk açıklaması MHP'nin Mecliste denge denetleme görevini üstlendiği şeklindeydi: “Türk milleti, milliyetçi hareketi TBMM'nin hem kilit partisi yapmış hem de denge görevi vererek önemli bir sorumluluk yüklemiştir.”⁹⁹ Bahçeli seçim sonrası konuşmasında partisinin Mecliste önemli bir role sahip olacağını vurgularken aynı zamanda Cumhur İttifakı'nın sürdürülmesi için çalışacaklarının teminatını da verdi. Nitekim seçimlerin hemen sonrasında MHP Meclis Başkanlığı seçimlerinde AK Parti'nin adayını destekleme kararı alarak ittifakın seçim sonrasında da devam edeceğini ortaya koydu. MHP'nin beklenmedik başarısı seçim anketlerinin güvenilirliğine yönelik kamuoyunda birtakım sorgulamalara yol açtı.

Seçim öncesinde gerçekleştirilen anketlerde MHP'nin oy oranına yönelik tahminler genellikle yüzde 5 ila 9 arasında gösteriliyordu. Anket sonuçları MHP'nin tek başına barajı geçemeyeceği beklentisi oluşturmuştu. Seçimlerde beklenenin üzerinde oy alan MHP anket şirketlerinin seçmeni manipüle etmek amacıyla oy oranlarını düşük gösterdiğini öne sürdü. Bu gerekçe ile MHP tarafından hazırlanan Kamuoyu Araştırmaları ve Sonuçlarının Yayınlanmasına İlişkin Kanun Teklifi'nde yalan, yanlış, yanıltıcı veya eksik bilgi sunan araştırma şirketlerinin iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası alması öngörüldü.¹⁰⁰ Araştırmanın öncesi ve sonrasında gerçekleştirilen tüm süreçlerin şeffaf ilerlemesi gerektiğini içeren kanun teklifi bir anlamda araştırma sektöründeki denetim eksikliğini de ortaya koydu.

99. “Devlet Bahçeli: Şaşkına Döndüler”, *Hürriyet*, 25 Haziran 2018.

100. “MHP'den Anket Şirketlerine Yönelik Kanun Teklifi”, *Milliyet*, 9 Ağustos 2018.

MHP'NİN SEÇİM SONRASI GÜNDEMİ

24 Haziran seçimleri sonrasında MHP ile AK Parti arasında yerel seçim ittifakına ilişkin görüşmeler gerçekleştirildi. MHP yaklaşan yerel seçimler için hazırlıklara ve aday belirleme çalışmalarına başladı. Eylül ayında ceza indirimine ilişkin yasa teklifini Meclise sunan parti bu konuda kararlı olduğunu gösterdi.

MHP'nin Ceza İndirimi Teklifi

Devlet Bahçeli'nin seçim öncesinde dile getirdiği ve partinin seçim beyannamesinde de yer alan ceza indirimine ilişkin kararlılığı 24 Haziran sonrasında devam etti. Parti yaz döneminde ceza indirimini öngören yasa taslağı üzerine detaylı bir çalışma gerçekleştirdi ve hazırladığı yedi maddelik kanun teklifini 24 Eylül'de TBMM Başkanlığına sundu. Meclis Adalet Komisyonunda bulunan teklif genel çerçevesi ile 19 Mayıs 2018'den önce işlenen suçlar sebebiyle hükümlü veya tutuklu bulunanlara beş yıl ceza indirimini öngörüyordu. Teklif kasten öldürme, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar, anayasal düzene karşı suçlar ve terör suçları gibi suçları kapsam dışında tutuyordu. Buna karşın uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti, mağdurun organlarından birini kaybetmesine yol açan kasten yaralama, çocuğun fuhuşa teşvik edilmesi de dahil olmak üzere fuhuş suçu, tehdit, şantaj, yağma gibi birçok adi suç teklifin kapsamındaydı.¹⁰¹

MHP'nin ceza indirimine yönelik gerekçeleri arasında yargıya sızan FETÖ üyelerinin 2006-2016 yılları arasında usulsüz ve hukuka aykırı aldığı kararlar yer alırken sosyoekonomik şartlara da dikkat çekildi. Kanun teklifinde "Kanunun amacı, FETÖ/PDY mensubu hakim ve savcılarının geçmişte adalet mekanizması ve adalet duygusunda açtığı yaraların onarılmasıdır" ifadesine yer verildi.¹⁰² MHP'nin bir diğer gerekçesi ise tutuklu ve hükümlü sayısının cezaevlerinin kapasitesini aşmasıydı. Kamuoyunda ise Devlet Bahçeli'nin Mayıs ayında Alaattin Çakıcı'yı kaldığı hastanede ziyaret etmesi ceza indirim yasının Çakıcı'nın serbest bırakılmasına yönelik gündeme geldiği tartışmalarını alevlendirdi. Nitekim tartışmaları alevlendiren Devlet Bahçeli'nin bu yönde yaptığı açıklamalar oldu. Bahçeli bir röportajında HDP'yi ve Demirtaş'ın serbest bırakılmasını isteyenleri eleştirerek "Eğer bir af yasası gündeme getirilirse, ben ondan evvel bir şey anlatıyorum. 40 bin kişinin katilleri demokrasi ve özgürlük adına savunulacak konuma taşınmışsa, bir mücadele ortamında bulunan, bu arada da başka unsurlardan dolayı, birtakım suçlularla muhatap olmuşsa onu niye hiç dikkate almıyorsunuz" dedi.¹⁰³

2018'in sonlarında da gündemdeki yerini koruyan yasa teklifi ile ilgili MHP ile AK Parti arasında henüz bir uzlaşma sağlanamadı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip

101. Akgün, "Af" Teklifi Meclis Gündeminde: Kime ve Neden 'Af?'".

102. "Bazı Suçlarla İlgili Ceza Sürelerinden Şartlı İndirim İle Tutuklu ve Hükümlülerin Salıverilmesine Dair Kanun Teklifi"

103. "Bahçeli, Alaattin Çakıcı'ya Neden Af İstediğini Anlattı: Çakıcı Benim Ülküdaşımdır", haberler.com, www.haberler.com/bahceli-alaattin-cakici-ya-neden-af-istedigini-10977438-haberi, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2018).

Erdoğan Eylül ayında yaptığı açıklamada ceza indiriminin hükümetin gündeminde olmadığını dile getirdi. Hükümet kanadından af teklifini kabul eden olumlu açıklamalar gelmese de konunun görüşülmesi noktasında açık kapı bırakıldı.¹⁰⁴ Hükümetten yapılan son açıklama ise Kasım ayında AK Parti Genel Başkan Vekili Numan Kurtulmuş'tan geldi. "Af konusunda örneğin Adalet Bakanlığımız önemli çalışmalar yaptı. Bu arada seçime kadar Meclisin takvimini ve gündemindeki yoğunluğu hesap ederek, af tasarısına seçimlerden sonra bakılır diye düşünüyorum" diyerek yerel seçimlere kadar konunun gündeme alınmayacağını belirtti.¹⁰⁵

Yerel Seçimlerde İttifak Arayışı

MHP ve AK Parti Mart 2019'da gerçekleştirilecek yerel seçimlerde iş birliği yapmak için anlaşmaya vardı. Sene başında Meclisten geçen ittifak düzenlemesi yerel seçimleri kapsamıyor olsa da partiler yerelde çeşitli iş birlikleri aracılığıyla gayriresmi ittifaklar kurabiliyorlardı. MHP ile AK Parti arasındaki ittifak arayışı ise ilk karşılığını Eylül ayında Bahçeli'nin İstanbul'da aday çıkarmayacaklarını açıklaması ile buldu.¹⁰⁶ Buna karşılık AK Parti'den ilk açıklama Ömer Çelik'ten geldi. AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik partisinin herhangi bir yerde seçime girmemesinin mümkün olmadığını dile getirdi.¹⁰⁷ Bu açıklamaların ardından 25 Eylül'de iki parti arasında ittifak görüşmesi gerçekleştirildi. Bu görüşmede Cumhur İttifakı'nın yerel seçimlerde iş birliğine devam etmesi kararlaştırıldı. Kararın ardından her iki parti de ittifak için formül arayışına girdi.

Devlet Bahçeli bu noktada siyasi kombin yapma önerisinde bulundu. Bu model partilerin her iki partinin de tabanına hitap edebilecek adaylar çıkarmasını, ilçe belediye başkanlıklarında o ilçede oyu yüksek olan partinin önünün açılmasını ve her partinin meclis adaylarında kendi amblemini kullanmasını öngörüyordu.¹⁰⁸ Ancak iki parti arasındaki ittifak odaklı müzakereler bir ay sürmeden sona erdi. Bahçeli yerel seçimlerde ittifak arayışının bittiğini açıklarken AK Parti içerisinde ittifak yapmayı istemeyenleri işaret etti.¹⁰⁹ Cumhur İttifakı'nın ise süreceğini vurguladı. İki partinin Danıştayın "andımız" kararı ile MHP'nin ceza indirim teklifi üzerinde uzlaşmaya varılamadığı için ittifak kurmaktan vazgeçildiği iddia edildi.

İki partinin yerel seçimlerde ittifak yapmayacağı düşünülürken konu Kasım ayında parti liderlerince yeniden ele alındı. Devlet Bahçeli ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bir görüşme gerçekleştirerek gerekli çalışmaların yapılması için AK Parti'den Mehmet Özhasseki'yi ve MHP'den Sadir Durmaz'ı görevlendirdiler. İttifakın yeniden gündeme gelmesinin gerekçesi olarak 24 Haziran seçimlerinde yapı-

104. "Başkan Erdoğan'dan 'Af' Açıklaması", *Sabah*, 5 Eylül 2018.

105. "Numan Kurtulmuş'tan Af Mesajı: Seçim Sonrasına Kalabilir", *Hürriyet*, 25 Kasım 2018.

106. "Bahçeli: İstanbul'da Aday Çıkarmayacağız", *Habertürk*, 20 Eylül 2018.

107. "AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik'ten Yerel Seçim Açıklaması", *Sabah*, 21 Eylül 2018.

108. "İttifakta Üç Model", *Yeni Şafak*, 11 Ekim 2018.

109. "Bahçeli Noktayı Koydu: Yerelde İttifak Niyeti ve Arayışımız Artık Kalmadı", *Milliyet*, 24 Ekim 2018.

lan ittifakın başarıya ulaşması ve CHP-İYİ Parti-HDP'nin yerelde ittifak kuracaklarının kesinleşmesi gösterildi.¹¹⁰ İki parti tabanının ittifak istediği de öne sürülen gerekçeler arasındaydı.

Sonuç itibarıyla MHP ile AK Parti 31 Mart'taki yerel seçimlerde iş birliği yapma kararı aldı. Bu kararın ardından Devlet Bahçeli 25 Kasım'da "Üç büyük şehirde Adalet ve Kalkınma Partisi kimi aday gösterirse göstereceğimize tam olacaktır" diyerek MHP'nin İstanbul, Ankara ve İzmir'de aday çıkarmayacağını ilan etti.¹¹¹ İki parti arasındaki diğer senaryo ve formüller üzerine ise görüşülmeye devam ediliyor.

Yerel Seçimlere Yönelik Diğer Hazırlıklar

MHP yerel seçim hazırlıklarını Eylül ayında hızlandırdı. 29 Eylül'de Kızılcahamam'da seçim hazırlık kampı yapan parti Üretken Belediyecilik Vizyon Belgesi'ni güncelledi ve adaylara yönelik el kitapçığı hazırladı. Vizyon belgesi üretken belediyecilikte milliyetçilik, çalışkanlık, adalet, şeffaflık, çağdaşlık, kalkınmacılık, katılımcılık, rekabetçilik ve sürdürülebilirlik olmak üzere dokuz temel ilke üzerine oturtuluyor. MHP'nin belediyecilik alanındaki vizyonu kısaca kente karşı bütüncül bir yaklaşım sergileyerek birlikte yönetmek ve üretimi desteklemek şeklinde özetlenebilir.¹¹² MHP'nin milletvekilleri ve teşkilatlara dağıttığı kitapçık ise parti mensuplarının halk ile iletişimlerinde tutum, davranış ve yaklaşımları konusunda öneriler içeriyor. Bir çeşit uyarı niteliği taşıyan kitapçıkta partililerden seçmene karşı resmi bir tutum sergilememeleri, herkesle tokalaşmaları, hediyeler dağıtmaları, Genel Başkan Devlet Bahçeli'den alıntı yapmaları, iktidar partisine yönelik hakaretamiz ifadeler kullanmamaları gibi davranışlar sergilemeleri bekleniyor.¹¹³

AK Parti ile yerel seçimlerde ittifak kuracağı belli olduktan sonra MHP bazı il ve ilçelerde adaylarını da belirlemeye başladı. AK Parti ile yapılan ittifak anlaşması kapsamında Ankara, İstanbul ve İzmir'de aday çıkarmayacak olan MHP ilk aşamada güçlü olduğu illerdeki adaylarını açıkladı. Adana'da Hüseyin Sözlü ve Manisa'da Cengiz Argun yeniden aday gösterilerek mevcut belediye başkanları ile devam etme kararı alındı. Mersin'de Hamit Tuna, Aydın'da Ümmet Akın ve Erzurum'da Serdar Sevimli aday gösterildi. İkinci aşamada adaylar Denizli'de Ebru Leman Kalkan, Niğde'de Hakan Er, Elazığ'da Bilal Çoban, Sivas'ta Mehmet Er, Kırıkkale'de Serdar Yarrar ve Karaman'da Savaş Kalaycı oldu. MHP Yerel Yönetimlerden Sorumlu Başkan Yardımcısı Sadir Durmaz aday belirleme çalışmalarının devam ettiğini ve üretken belediyecilik anlayışına sahip adaylar üzerinde yoğunlaştıklarını açıkladı.¹¹⁴

110. Nebi Miş, "Sahada Hangi İttifak Çalışır?", *Türkiye*, 24 Kasım 2018.

111. "MHP, 3 Büyük Şehirde Aday Çıkarmayacak", *Milliyet*, 25 Kasım 2018.

112. Üretken Belediyecilik Vizyon Belgesi, MHP, www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/kitaplar/uretken_belediyecilik_web.pdf, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2018).

113. "MHP'den Adaylara Uyarı", *Habertürk*, 29 Eylül 2018.

114. "MHP'de 5 Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Belli Oldu", *Hürriyet*, 15 Kasım 2018.

2019'da 50. yılını kutlayacak olan MHP 24 Haziran seçimleri ile Türkiye siyasetinde kolay kolay sarsılmayacak sağlam bir yere sahip olduğunu bir kere daha kanıtladı.

KRONOLOJİ: 2018'DE MHP	
20 Şubat	AK Parti-MHP ittifakının isminin "Cumhur İttifakı" olarak belirlendiği açıklandı.
21 Şubat	İttifaka ilişkin kanun teklifi Meclise sunuldu.
18 Mart	MHP'nin 12. Olağan Büyük Kurultayı gerçekleştirildi ve Devlet Bahçeli yeniden genel başkan seçildi.
17 Nisan	Devlet Bahçeli erken seçim çağrısında bulundu.
18 Nisan	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan seçimlerin erkene alındığını ve 24 Haziran'da gerçekleştirileceğini ilan etti.
4 Mayıs	Cumhur İttifakı protokolü YSK'ya teslim edildi.
24 Haziran	MHP 24 Haziran genel seçimlerinde yüzde 11 oy alarak barajı aştı. MHP ile AK Parti'nin ortak adayı Recep Tayyip Erdoğan cumhurbaşkanı seçildi.
24 Eylül	MHP hazırladığı af yasası teklifini Meclise sundu.
25 Kasım	MHP Ankara, İstanbul ve İzmir'de aday çıkarmayacaklarını ve AK Parti'nin adayını destekleyeceklerini açıklayarak yerel seçimde AK Parti ile iş birliği yapacaklarını duyurdu.

2018'DE HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ (HDP)

2018'de HDP geçmiş senelerdeki siyasi çizgisini sürdürdü. Önceki yıllarda olduğu gibi “terör örgütü propagandası yapmak”, “her şart ve durumda devlet karşıtı pozisyon almak” ve “terör örgütleri güdümünde siyaset yapmak” HDP'nin 2018 siyasetinin de köşe taşlarıydı. Öyle ki geçmiş yıllarda ve 2018'de işlenen çeşitli suçlar nedeniyle birçok HDP'li milletvekili ve parti yöneticisi gözaltına alındı, yargılandı ve tutuklandı. Terör örgütleriyle iltisakı nedeniyle suçlu bulunan ve hüküm giyen birçok HDP'linin milletvekilliği düşürüldü. Bu gelişmeler ışığında HDP 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerine yönelik etkin bir siyaset yürütemedi. Seçim kampanyasını eski Eş Genel Başkan Selahattin Demirtaş ve diğer tutuklu milletvekilleri üzerinden “mağduriyet algısı” oluşturmaya endeksleyen parti 2015 genel seçimlerinde yakaladığı motivasyonun çok gerisinde kaldı. Nitekim İmralı, Kandil ve HDP arasına sıkışan milliyetçi Kürt siyasi hareketi barajı aşsa da beklentilerin altında kaldı ve hendek terörü ile başlayan kan kaybını durduramadı. Parti geçmiş seçimlerde birinci parti olarak çıktığı bölgelerde önemli oranda oy kaybetti. Öyle ki Millet İttifakı ve özellikle de CHP'nin desteği olmasa parti baraj altı kalacaktı. Bu şekilde gayriresmi yollarla sürdürülen birtakım ittifaklar tabanda rahatsızlık oluşturdu. Bu gidişat parti içerisinde de birtakım sorun ve sorgulamaları beraberinde getirdi. Seçimlerin ardından partinin “tatil havasında olduğu”, “yeterince mücadele etmediği”, “sahadan uzaklaştığı” ve “ideolojik müphemliğe mahkum olduğu” tartışmaları dillendirildi.¹¹⁵ Parti içerisinde bu tartışmalar devam ederken yaklaşan yerel seçimlere ilişkin ittifak ve aday arayışları da devam etti. HDP bir yandan Doğu ve Güneydoğu'da kaybettiği oyları

115. “Tatil Havasından Çıkın, Sahaya İnin”, *Milliyet*, 11 Ağustos 2018.

telafi etmek adına “muhafazakar Kürt” adaylar ararken diğer yandan “AK Parti karşıtlığı” üzerinden muhalif bloğa yerleşmenin ve bu konumdaki partilerle çeşitli ittifaklar kurmanın peşine düştü.

TERÖR ÖRGÜTLERİ GÖLGESİNDE SİYASET

2018'in HDP için önemli gündem maddelerinden biri partinin milletvekillerinin çeşitli suçlar nedeniyle tutuklanması ve milletvekilliklerinin düşürülmesiydi. Bu mesele geçmiş yıllardan itibaren devam eden “terör örgütü güdümlü siyaset”in neticesiydi. Öyle ki yargılanan milletvekilleri ve parti yöneticileri hakkındaki suçlamaların birçoğunun “terör örgütleri ile irtibat” kaynaklı olduğu dikkat çekti.¹¹⁶ Bu durum hem parti içerisinde hem de kamuoyunda sorgulamalara neden oldu. Siyaset yapmak ve vatandaş temsil etmek öncelikleriyle seçilen milletvekillerinin terör örgütleriyle iş birliği yapması HDP'ye yönelik şiddetli eleştirileri de beraberinde getirdi.

Öte yandan HDP'nin geçmişten kalma alışkanlıklarla sürdürmeye çalıştığı tutarsız ve salt muhalif siyaset anlayışı da 2018 boyunca devam etti. Parti terörle mücadele kapsamında Afrin'de gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekatı'nda devlet ve milletin yanında yer almak yerine operasyonları “işgal girişimi” olarak nitelendirdi ve halkı sokağa çıkmaya davet etti.¹¹⁷ Ancak HDP'nin bu tutumuna tepkiler gecikmedi. Başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere birçok siyasetçi ve STK, HDP'nin harekate ilişkin tutumunu ağır bir dille eleştirdi. Konuya ilişkin Cumhurbaşkanı Erdoğan: “Bu milli bir mücadeledir, karşımıza kim çıkarsa ezer geçeriz” dedi.¹¹⁸

HDP ve terör örgütleri arasındaki organik ilişkinin bir diğer yansıması ise 11 Şubat 2018'de gerçekleştirilen HDP 3. Olağan Kongresi'nde ortaya çıktı. Kongrenin açılış konuşmasını gerçekleştiren Eş Genel Başkan Serpil Kemalbay “Afrin'de direniş var, halklara karşı savaş açarsanız kaybedersiniz” diyerek Türkiye Cumhuriyeti devletini açıkça tehdit etmeye kalkıştı. Eş Genel Başkanlığa Pervin Buldan ve Sezai Temelli'nin seçildiği kongrede kürsüye gelen Sırrı Süreyya Önder ise bölücü terör örgütü elebaşı, tutuklu milletvekilleri ve belediye başkanlarını “saygı ve sevgi ile” selamladıklarını ifade etti.¹¹⁹ Kongrede yaşanan bu skandala da tepkiler gecikmedi. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı Zeytin Dalı Harekatı'na ilişkin açıklamaları nedeniyle Pervin Buldan ve Sırrı Süreyya Önder hakkında soruşturma başlattı.¹²⁰ Yine şehit yakınları ve gazi dernekleri de söz konusu açıklama ve eylemlere ilişkin suç duyurusunda bulundu.¹²¹ Bu gelişmeler HDP'nin Türkiye'nin siyasi ve anayasal sistemi içindeki yerinin sorgulanması gerektiği yorumlarına neden oldu.¹²²

116. “HDP'li Vekiller Hakkındaki Suçlamalar Neler?”, CNN Türk, 6 Haziran 2018.

117. “HDP Şaşırtmadı! Afrin Harekatına ‘İşgal’ Dediler”, *Sabah*, 20 Ocak 2018.

118. “Erdoğan'dan HDP'ye Çok Sert Mesaj! ‘Bedelini Ağır Öderler’”, *Takvim*, 21 Ocak 2018.

119. “HDP Kongresinde Skandal Sözler”, *Akşam*, 11 Şubat 2018.

120. “HDP'li Buldan ve Önder Hakkında Soruşturma Başlatıldı”, Anadolu Ajansı, 12 Şubat 2018.

121. “Şehit ve Gazi Derneklerinden HDP'ye Suç Duyurusu”, *Habertürk*, 13 Şubat 2018.

122. Serdar Güleler, “Anomi(k) Bir Siyasi Oluşum Olarak HDP”, *Kriter*, Sayı: 22, (Mart 2018).

24 Haziran seçimlerine doğru ilerleyen süreçte açıklamalarda bulunan HDP'nin cumhurbaşkanı adayı Selahattin Demirtaş hendeklerin kazıldığı dönemde yetersiz kaldıklarını itiraf etti ve PKK ile aralarında organik bir bağın bulunmadığını öne sürdü.¹²³ Ancak 2018 yılı içerisinde yaşanan pek çok gelişmeyle Demirtaş'ın bu iddiasının asılsız olduğu görüldü. Öyle ki terör örgütü PKK'nın dağ kadrosunda yer alan birçok isim yayınladıkları mesajlarla HDP'ye oy isterken¹²⁴ HDP'nin eş genel başkanları da birçok mitingde Kandil ve İmralı'ya selam göndermekten geri durmadı.¹²⁵

Terör örgütü PKK'nın silahlı eylemleri geçmişten bugüne milliyetçi Kürt siyasi hareketinin değişmezlerinden biri oldu. Her seçim öncesi ve sonrası farklı stratejiler izleyen PKK bu eylemleriyle siyasi uzantısı konumunda bulunan partilerin elini güçlendirmeye çalıştı. Özellikle Doğu ve Güneydoğu'daki birçok şehirde HDP dışındaki hiçbir partiye siyaset yaptırmak istemeyen bu zihniyet çeşitli eylemlerde bulunarak diğer partilerin temsilcilerini tehdit ve şantajlarla baskı altına almaya çalıştı. Bu tehditler maalesef 24 Haziran seçimleri öncesinde Suruç saldırısı ile fiiliyata geçti. PKK-HDP seçimlere bir hafta kala ve bayramdan bir gün önce "kandan beslendiğini" bir kez daha gösterdi. Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinde AK Parti Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Halil Yıldız ve beraberindekiler seçim çalışması kapsamında esnaf ziyareti yaparken PKK ve siyasi uzantılarının temsilcileri tarafından saldırıya uğradı. Milletvekilinin yakınlarının da aralarında olduğu dört kişi hayatını kaybetti.¹²⁶

HDP'nin terör örgütleriyle iltisaklı siyasetinin bir diğer örneği ise terörist cenazelerinde görüldü. Birçok HDP'li milletvekili ve yönetici defaatle aleni bir şekilde terörist cenazelerine katıldı. Güvenlik güçleri tarafından öldürülen teröristleri sahiplenen ve cenazelerinde boy gösteren milletvekilleri ve yöneticilerle ilgili adli işlemler süratle başlatılırken HDP'nin eş genel başkanları ve parti yönetimi yaptıkları açıklamalarla açık bir şekilde suç işleyen mensuplarına destek verdi.¹²⁷

24 HAZİRAN SEÇİMLERİ VE HDP'NİN GAYRİRESMİ SEÇİM İTTİFAKI

Gayriresmi "Dört Benzemezler İttifakı"

16 Nisan 2017'deki referandumun ardından her geçen gün yerleşmeye ve somutlaşmaya başlayan Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde partiler arası iletişim ve iş birliği son derece önem arz ediyordu. Bu doğrultuda sürdürülen çalışmalar neticesinde yeni sistemde siyasi partiler arasındaki iş birliğini hukuki olarak çerçevlendiren düzenlemeler yapıldı ve partilerin seçimlerde ittifak kurmalarının önü açıldı.¹²⁸ Bu

123. "Hendeklere Karşı Daha Cesur Olmalıydık", *Milliyet*, 1 Haziran 2018.

124. "Teröristbaşı Kararıyla, HDP'ye Oy İstedi", *Türkiye*, 2 Haziran 2018.

125. "Buldan'dan PKK Elebaşı Öcalan'a Selam", *Milliyet*, 20 Haziran 2018.

126. Nebi Miş, "Terör Saldırıları ve Seçimler", *Türkiye*, 16 Haziran 2018.

127. "HDP'den, Terörist Cenazesine Katılan Vekillere Destek", İHA, 18 Temmuz 2018.

128. "Seçim İttifakı Mecliste Kabul Edildi", *Yeni Şafak*, 13 Mart 2018.

doğrultuda birçok siyasi parti arasında ittifak görüşmeleri başladı. Seçim ittifakları düzenlemesinin öncüleri AK Parti ve MHP Cumhur İttifakı'nı kurarken CHP, İYİ Parti ve SP ise Millet İttifakı çatısında bir araya geldi. Ancak ittifak tartışmaları boyunca HDP de hiç gündemden düşmedi. Bütün stratejisini doğrudan "AK Parti ve Erdoğan karşıtlığı" üzerine bina eden HDP bir yandan Cumhur İttifakı'nın karşısında konumlanırken diğer yandan kendisine Millet İttifakı içerisinde yer bulmanın yollarını aradı.¹²⁹ Üstelik bu çaba yalnızca HDP'ye ait değildi. Millet İttifakı'nı oluşturan üç parti de seçimin iki ayaklı olması hasebiyle HDP'den ve HDP seçmeninin oylarından vazgeçmek istemiyordu. Nihayetinde bu durum birtakım görüşmeler ve üstü örtülü anlaşmalar neticesinde bir karara bağlandı ve HDP gayriresmi olarak Millet İttifakı'nın dördüncüsü oldu. Bu gelişmenin ardından Millet İttifakı "terörle iş tutan partiyle kapalı kapılar ardında ittifak yapması" nedeniyle eleştirilerin hedefi haline geldi. Söz konusu ittifakta yer alan partiler arasındaki ideolojik uyumsuzluk¹³⁰ nedeniyle bu ittifaka "dört benzemezler ittifakı" da dendi.¹³¹

HDP'nin gayriresmi yollarla Millet İttifakı'na dahil olmasının bu ittifakta yer alan tüm partiler için elbette çeşitli sebepleri vardı. Öncelikle "kazan-kazan" esasına dayanan bu birlikteliğin ilgili ittifakta meşru ya da gayriresmi şekilde yer alan her partinin menfaatine olduğu düşünülüyordu. Seçim sürecinde CHP'nin cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce'nin Selahattin Demirtaş'ı ziyareti, SP ve İYİ Parti genel başkanlarının Demirtaş'a yönelik açıklamaları da sıklıkla bu bağlamda ele alındı.¹³² Öyle ki Millet İttifakı'nda yer alan partiler Demirtaş'ın tutukluluğu üzerinden mağduriyet algısı oluşturarak HDP'ye motivasyon kazandırmak ve partinin barajı geçmesini sağlamak için çalıştılar. Bu sayede AK Parti'nin Mecliste çoğunluğu sağlamasını engelleyebileceklerini düşünen Millet İttifakı partileri aynı zamanda olası bir ikinci turda HDP seçmeninden oy almayı hedeflediler.¹³³ Hukuki olarak ittifak kurma fırsatı tanınmasına rağmen resmîyette HDP'yi ittifaka dahil etmeyen CHP-SP-İYİ Parti üçlüsünün bu ikircikli tutumu partilerin tabanlarında rahatsızlığa neden oldu. Ancak yine de Millet İttifakı partilerinin seçim öncesi HDP üzerinden kurguladığı taktik nispeten tuttu.

24 Haziran Seçimleri

Türkiye 24 Haziran 2018 Pazar günü siyasi tarihinin belki de bugüne kadarki en önemli seçimini geride bıraktı. Birçok değişkenin farklı düzeylerde etkili olduğu seçimler her parti için ayrı mesajlar içeren sonuçlar ortaya çıkardı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Cumhur İttifakı'nın zaferiyle sonuçlanan seçimlerde HDP'nin elde ettiği sonuç dikkat çekiciydi. Seçim öncesinde baraj tartışmalarıyla gündemde olan HDP 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde olduğu gibi bir

129. Nebi Miş ve Hazal Duran, "24 Haziran Seçim Sonuçları Analizi", *SETA Analiz*, Sayı: 250, (Temmuz 2018).

130. Mehmet Zahid Sobacı, "İlkeler Platformu: Gizli İttifak Arayışının Örtüsü", *Star Açık Görüş*, 10 Mart 2018.

131. İsmail Çağlar, "Dört Benzemezler İttifakı", *Takvim*, 3 Mayıs 2018.

132. Burhanettin Duran, "Kim Ön Alıyor Kim Savunmada?", *Sabah*, 12 Mayıs 2018.

133. Serdar Gülener ve Ahmet Baykal, "24 Haziran Seçimlerine Doğru HDP", *SETA Analiz*, Sayı: 245, (Haziran 2018).

kez daha seçim barajını aşarak parlamentoya girdi. 24 Haziran seçimlerinde HDP yüzde 11,7 oranında oy alarak 67 sandalye kazanırken partinin cumhurbaşkanı adayı Selahattin Demirtaş yalnızca yüzde 8,4 oranında oy toplayabildi.¹³⁴

HDP özellikle Çözüm Süreci sonrasında sürdürdüğü siyasi anlayış nedeniyle her geçen gün güç kaybetti. Partinin terör örgütleriyle irtibatını kesmemesi, devlet ve milletin beka meselesi olan konularda yerli ve milli bir duruş sergilememesi 24 Haziran seçimlerine gelinen süreçte HDP'nin "Türkiyelileşme" iddiasının geçerliliğini yitirmesine ve 2014'ten itibaren yakaladığı motivasyonu kaybetmesine neden oldu. HDP'nin bu motivasyon ve güç kaybı 24 Haziran seçimlerinde açık bir şekilde görüldü. Öyle ki HDP Kasım 2015 genel seçimlerinde birinci parti olarak çıktığı 12 şehrin 11'inde yine birinci parti olmayı başarsa da söz konusu bölgelerde ciddi oranda oy kaybetti.

TABLO 3. 24 HAZİRAN GENEL SEÇİMLERİNDE HDP'NİN OY KAYBETTİĞİ ON ALTI ŞEHİR (YÜZDE)			
İller	7 Haziran 2015	1 Kasım 2015	24 Haziran 2018
Ağrı	78,22	68,14	62,24
Batman	72,57	68,15	62,08
Bingöl	40,98	29,45	26,81
Bitlis	60,35	49,44	42,55
Diyarbakır	79,06	72,82	65,55
Elazığ	15,25	10,97	10,05
Erzurum	17,78	12,15	11,96
Hakkari	86,37	83,71	70,00
Iğdır	56,73	52,64	44,23
Kars	44,00	34,47	31,91
Mardin	73,25	68,36	59,28
Muş	71,32	61,80	54,48
Siiirt	65,76	58,28	51,08
Şırnak	85,32	85,53	70,25
Tunceli	60,94	55,85	51,03
Van	74,81	65,53	59,32

Seçimlerin ardından Doğu ve Güneydoğu'daki seçmenlerin HDP'yi baraj altında bıraktığı söylemi kamuoyunda sıklıkla dile getirildi.¹³⁵ HDP'yi Meclise taşıyan oyların ilgili şehirler dışındaki diğer seçim çevrelerinden geldiği analizi emanet oy/taktiksel oy meselesi üzerinden çeşitli tartışmalara kapı araladı. Bu doğrultuda HDP'nin barajı aşması muhalefetin stratejik oy verme davranışı üzerinden AK Parti'nin Meclisteki gücünü sınırlandırmaya dönük stratejisinin bir sonucu olarak yorumlandı.¹³⁶

134. Ahmet Baykal, "HDP'ye CHP Desteği", *Kriter*, Sayı: 26, (Temmuz-Ağustos 2018).

135. Cengiz Kapmaz, "Aslında Kürtler HDP'yi Barajın Altında Bıraktı", *Serbestiyet*, 26 Haziran 2018.

136. Nebi Miş, "Seçim Sonuçlarının Genel Siyasi Anlamı", *Türkiye*, 26 Haziran 2018.

Seçim sonrası analizlerde Doğu ve Güneydoğu'da ciddi kayıplar yaşayan HDP'nin İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirler dahil olmak üzere CHP'nin güçlü olduğu yerlerde (Çankaya, Kadıköy, Adalar, Bakırköy, Şişli, Beşiktaş vb.) oylarını önemli oranda artırdığına dikkat çekildi. Söz konusu şehir ve ilçelerdeki seçmen sayıları da dikkate alınarak HDP'nin Doğu ve Güneydoğu şehirlerindeki oy kaybını buralardan tolere ettiği birçok kez dillendirildi.

TABLO 4. CHP'NİN GÜÇLÜ OLDUĞU BAZI SEÇİM ÇEVRELERİNDE VE ÜÇ BÜYÜKŞEHİRDE HDP OYLARININ DEĞİŞİMİ						
İlçeler	7 Haziran 2015		1 Kasım 2015		24 Haziran 2018	
	Oy Oranı	Oy Sayısı	Oy Oranı	Oy Sayısı	Oy Oranı	Oy Sayısı
Çankaya	8,5	50.414	6,9	42.124	10,7	64.257
Kadıköy	10,31	34.146	8,8	29.184	13,5	43.175
Şişli	16,08	26.373	13,31	23.416	18,2	31.404
Karşıyaka	7,9	18.048	6,5	15.276	10,3	25.386
Bakırköy	12,34	17.380	9,6	14.426	13,9	20.283
Beşiktaş	13,2	15.985	10,9	13.868	16,5	20.132
İstanbul	12,6	1.069.574	10,3	948.720	12,7	1.195.602
İzmir	10,5	285.609	8,9	247.105	11,5	334.935
Ankara	5,6	182.664	4,4	151.128	6,4	227.129

HDP'nin barajı aşarak AK Parti'nin Mecliste çoğunluğu sağlamasının önüne geçmek adına sergilenen bu taktiksel oy verme davranışı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de ortaya kondu. Öyle ki Demirtaş bir önceki Cumhurbaşkanlığı seçiminde aldığı oy oranının bir puan gerisinde kalırken partisiyle arasında da 3 puanlık bir fark oluştu. Bu farkın da CHP'nin cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce'ye aktarıldığı değerlendirildi.

31 MART 2019 YEREL SEÇİMLERİNE DOĞRU HDP

Yerel seçimler 90'lı yıllardan beri milliyetçi Kürt siyasi hareketi için önemliydi. Öyle ki genel seçimlerde baraj sorunu yaşansa da yerel seçimlerde kendi asli seçim çevresi olan bölgedeki belediyeleri kazanmak bu çizgideki tüm partiler için bir varoluş meselesine dönüştürüldü. 31 Mart 2019'da gerçekleştirilecek olan yerel seçimlerin de HDP öncülüğündeki milliyetçi Kürt siyasi hareketi için benzer bir nitelik taşıdığı görülmektedir.

24 Haziran seçimleri öncesi ve sonrasında etkin bir şekilde sürdürülen terörle mücadele bölgede PKK ile iş birliği yaparak yükselmeye çalışan HDP'yi zayıflattı. Terörle mücadele kapsamında silahlı terör örgütlerine vurulan ağır darbeler seçim süreçlerinde PKK eliyle araçsallaştırılan şiddet ve tehdit eylemlerinin de bir hayli azalmasını sağladı. Yine terör örgütleriyle irtibatı nedeniyle kayyum atanan beledi-

yelerde ortaya konulan hizmet de bölge vatandaşlarının takdirini topladı.¹³⁷ Ancak kayyumların atanmasıyla birlikte belediye kaynaklarının terör örgütlerine peşkeş çekilmesinin ve terör örgütlerinin bölgede otorite kurmasının önüne geçilmesi HDP-PKK'yı rahatsız etti.¹³⁸ Bu nedenle HDP kayyum atanan belediyelerle ilgili birtakım asılsız iddialarda bulundu ve bunun üzerinden bölgede yeni bir motivasyon sağlama-yı amaçladı.

Buna karşın bölge halkı HDP'nin hendek teröründeki rolünü yakından izledi. Mecliste olması gereken HDP milletvekillerinin PKK'ya alan açmak için çukur bari-katlarında çalıştığına tanıklık etti. DBP/HDP'li belediyelerin şehir teröründe üstlendiği fonksiyonları bizzat yaşayarak deneyimledi. Dolayısıyla devlet bölgenin güven-liğini sağlamaya başlayınca HDP'nin de oyları giderek düştü. Seçmenin önemli bir kısmı kendini güvende hissetmekle doğru orantılı olarak HDP'ye mesafeli durmaya başladı.¹³⁹

Bu ve benzeri gelişmeler karşısında HDP yaklaşan seçimlerde belediyeleri ka-zansa bile oylarının düşeceğini fark etmiş olacak ki yeni bir taktiksel hamle arayışına girdi. Terörle mücadele sonrasında bölgedeki etkinliği iyice azalan PKK'dan umdu-ğunu bulamayan HDP 24 Haziran seçimlerindeki gayriresmi ortaklarına çeşitli yol-larla ittifak mesajı verdi.¹⁴⁰ Yeni bir "kazan-kazan" ilişkisi kurarak hem kayyum ata-nan belediyeleri geri kazanmayı hem de AK Parti'nin daha önce kazandığı yerlerde kaybetmesini amaçlayan HDP'nin yerel seçimlere yönelik bu ittifak arayışı 2018'in son günlerinde de devam etmesine rağmen netlik kazanmadı. Bu dönemde kamu-oyunda yürütülen tartışmalarda HDP'nin yine Millet İttifakı partileriyle örtülü bir iş birliğine dahil olacağı yorumları yapıldı.¹⁴¹

HDP'nin 31 Mart yerel seçimlerine ilişkin bir diğer çalışması ise aday profili ile ilgili oldu. Parti son dönemde yaşadığı kayıpların önüne geçmek adına bölgedeki muhafazakar Kürtlerin de oylarını alabilecek isimlere yöneldi.

2018'in sonlarına doğru HDP'nin bir diğer gündem konusu ise parti içi liderlik ve ideoloji tartışmalarıydı. Bu dönemde HDP'ye yakın birçok gazeteci köşelerinde kaleme aldıkları yazılarda özellikle "belediyecilik anlayışı" üzerinden bir "iç muhase-be yapılıyor algısı" oluşturmaya çalıştı ve birtakım sorgulamalarda bulundu. Bunun yanında tutuklu eski Eş Genel Başkan Demirtaş üzerinden de liderlik tartışmaları yürütüldü.

Tüm bu değerlendirmelerden hareketle 2018'in HDP için pek de parlak geç-mediyini söylemek yanlış olmayacaktır. Parti her ne kadar 24 Haziran seçimlerinde barajı aşsa da toplum nezdinde her geçen gün meşruiyetini yitirdi. Özellikle mil-

137. "Doğu ve Güneydoğu'da 'Kayyum'la Gelen Değişim", *Türkiye*, 8 Ekim 2018.

138. Hüseyin Alptekin ve Bekir İlhan, *Kayyum Atanan Belediyelerin PKK Terörü ile Mücadeledeki Rolü*, (SETA Rapor, İstanbul: 2018).

139. Nebi Miş, "HDP'nin Yeni Seçim Taktiği", *Türkiye*, 20 Ekim 2018.

140. "HDP'den İttifak Açıklaması", *Milliyet*, 22 Kasım 2018.

141. Burhanettin Duran, "İttifaklarda Son Durum", *Sabah*, 23 Kasım 2018.

letvekillerinin terör örgütleriyle ilişkileri nedeniyle hapis cezasına çarptırılması ve vekilliklerinin düşürülmesi HDP'nin siyasal alandaki varlığına ilişkin sorgulamalara neden oldu. Terör örgütleri gölgesinde sürdürülen siyasetin yanında Millet İttifakı ile örtülü bir şekilde yürütülen ilkeleri belirsiz iş birliği partiye yönelik eleştirileri daha da artırdı. Yılın önemli bir bölümünü bu meselelerle geçiren HDP 2018'in son döneminde ise yerel seçim hazırlıklarına girişti ve parti içi konulara odaklandı. Yerel seçimleri kendi varoluşu için olmazsa olmaz gören HDP'nin 2019'daki seçimlerde nasıl bir sonuç elde edeceği ise şu an için merak konusu.

KRONOLOJİ: 2018'DE HDP	
4 Ocak	HDP Diyarbakır Milletvekili İdris Baluken on altı yıl sekiz ay hapis cezasına çarptırıldı.
11 Ocak	HDP Ağrı Milletvekili Leyla Zana'nın milletvekilliği düştü.
18 Ocak	HDP Adıyaman Milletvekili Behçet Yıldırım beş yıl hapis cezasına çarptırıldı.
6 Şubat	HDP Şırnak Milletvekili Ferhat Encü'nün milletvekilliği düşürüldü.
11 Şubat	HDP'nin 3. Olağan Kongresi'nde Pervin Buldan ve Sezai Temelli tek listeye gidilen seçimde partinin yeni eş başkanları seçildi.
27 Şubat	HDP Muş Milletvekili Ahmet Yıldırım ve Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Ayhan'ın milletvekilliği düşürüldü.
16 Mart	Eski HDP Eş Genel Başkan Yardımcısı Aysel Tuğluk'a "terör örgütü yöneticisi olmak" suçundan on yıl hapis cezası verildi.
23 Mart	HDP Van Milletvekili Lezgin Botan'a on sekiz yıl hapis cezası verildi.
9 Nisan	HDP Muş Milletvekili Burcu Çelik Özkan'a yedi yıl üç ay on gün hapis cezası verildi.
13 Nisan	Eski HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın "terör örgütü yöneticiliği" suçundan yargılandığı davada tutukluluk halinin devamı kararlaştırıldı.
19 Nisan	HDP Şanlıurfa Milletvekili Osman Baydemir ve Hakkari Milletvekili Selma İrmak'ın milletvekilliği düşürüldü.
4 Mayıs	HDP düzenlediği toplantı ile Selahattin Demirtaş'ı cumhurbaşkanı adayı olarak gösterdi.
8 Mayıs	HDP Milletvekili Dilan Dirayet Taşdemir'e "örgüt propagandası yapmak" suçundan bir yıl sekiz ay hapis cezası verildi.
9 Mayıs	CHP'nin cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce, Edirne F Tipi Cezaevi'nde terör suçundan tutuklu bulunan HDP'nin cumhurbaşkanı adayı Selahattin Demirtaş'ı ziyaret etti.
21 Mayıs	HDP Diyarbakır Milletvekili Altan Tan SP'den aday olmak için partisinden istifa etti.
24 Haziran	24 Haziran seçimlerinde HDP yüzde 11,7 oranında oy alarak 67 sandalye kazanırken Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde HDP'nin adayı Selahattin Demirtaş yalnızca yüzde 8,4 oranında oy toplayabildi.
7 Eylül	Eski HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş "silahlı terör örgütü propagandası yapmak" suçundan dört yıl sekiz ay, Sırrı Süreyya Önder ise üç yıl altı ay hapisle cezalandırıldı.

2018'DE CUMHURBAŞKANLIĞI GÜNDEMİ

2018 gerek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan gerekse Cumhurbaşkanlığı makamı için oldukça yoğun geçti. İç siyasette 24 Haziran milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri, ekonomide yaşanan sıkıntılar ve döviz kurundaki dalgalanma gündemi meşgul eden temel meseleler oldu. Buna ek olarak 24 Haziran sonrası resmi olarak Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildi ve Cumhurbaşkanlığı makamı hem iç organizasyon hem de görev, yetki ve sorumluluklar anlamında bir dönüşüm yaşadı. Uluslararası alanda ise Cumhurbaşkanı Erdoğan aktif ve girişimci dış politika anlayışını sürdürerek ABD, Güney Amerika, Rusya, Avrupa, Afrika ve Asya ziyaretlerinde bulundu. Buna ek olarak Suriye sorununun çözümünde somut adımların atılmasını sağladı. Türkiye'nin terörle mücadelesinde etkin bir rol oynayan Erdoğan hem söylem hem de pozisyon bağlamında Türkiye'nin politikalarına liderlik etti. Özetle Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye siyasetinin ana aktörü olma konumunu 2018'de de sürdürdü.

24 HAZİRAN SEÇİMLERİ

2018 yılında iç siyaset bağlamında en önemli gündem maddesi 24 Haziran'da gerçekleştirilen milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri oldu. 3 Kasım 2019'da yapılması planlanan seçimler MHP lideri Devlet Bahçeli'nin erken seçim çağrısı üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Bahçeli arasında gerçekleşen görüşmelerin ardından 24 Haziran tarihine alındı. Bu noktada en önemli gelişme AK Parti ve MHP'nin "Cumhur İttifakı" adıyla bir iş birliğine gitmesi ve Erdoğan'ın 24 Haziran seçimlerinde ittifakın cumhurbaşkanı adayı gösterilmesiydi.¹⁴²

Adaylık ilanı sonrası Erdoğan seçim çalışmaları kapsamında bir manifesto açıkladı. 6 Mayıs'ta AK Parti İstanbul İl Kongresi'nde açıklanan manifesto yalnızca 24 Haziran

142. "Cumhur İttifakı'nın Ortak Adayı Cumhurbaşkanı Erdoğan", TRT Haber, 4 Mayıs 2018.

için değil Türkiye adına uzun vadeli bir gelecek vizyonu ortaya koyması sebebiyle de dikkat çekti. Manifestoda öncelikle “biz” teması etrafında coşku ve sembol yüklü bir tarihsel kimlik tarifi ve 1071 Malazgirt Zaferi’nden başlayarak Osmanlı İmparatorluğu, Çanakkale, Milli Mücadele, Cumhuriyet’in kuruluşu ve son olarak 15 Temmuz’a uzanan bir mücadelenin Türkiye temelli okuması yapılmıştı. Bu okumadaki temalar ise süreklilik, kapsayıcılık, kahramanlık ruhunun varlığı ve bu ruhun devamlılığı oldu.¹⁴³

Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıklanan AK Parti seçim beyannamesi de manifestoyu tamamlayan bir metindi. 24 Mayıs’ta Ankara’da açıklanan 360 sayfalık beyanname, geniş ve kapsamlı perspektifiyle dikkat çekti. Toplam on bir ana başlığa sahip beyannamede “Yeni Yönetim Modeli”, “Güçlü Demokrasi”, “İnsan ve Toplum”, “İstikrarlı ve Güçlü Ekonomi”, “Stratejik Sektörler ve Yenilikçi Üretim”, “Çevre, Şehircilik ve Yerel Yönetimler”, “Dış Politika ve Milli Güvenlik” başlıkları metnin ana gövdesini oluşturuyordu. Beyannamenin başında sunulan “Gelecek Vizyonu” ve sonundaki “Önemli Kalkınma Projeleri” de tamamlayıcı nitelikteydi.¹⁴⁴ Bu noktada beyanname gelecek vizyonu ve somut projeler şeklinde iki temel odağı ile bir siyaset belgesi hüviyetindeydi. Gelecek vizyonu açısından toplumun değişen sosyolojisine uygun, bölgesel ve küresel gelişmelere uyum sağlayacak adımların atılacağı belirtilirken 2023 hedeflerinin ötesinde 2053 ve 2071 Türkiye’sine yönelik bir vizyon çiziliyordu. Somut projeler bağlamında ise AK Parti söz konusu beyannamede on altı yıllık iktidarı sürecinde vadedip yaptığı, devam eden ve yapacağı projeleri kapsamlı bir şekilde sunuyordu.¹⁴⁵

Erdoğan seçim sürecinde oldukça yoğun bir programa sahipti. İlk il mitingini 26 Mayıs’ta Erzurum’da gerçekleştiren Erdoğan seçim süreci boyunca toplam 34 ilde miting yaptı. Ayrıca Erdoğan seçim programları kapsamında mitingler haricinde çeşitli iftarlar ve açılış programları dahil yirminin üzerinde etkinliğe katıldı. Buna ek olarak 20 Mayıs’ta Avrupalı Türk Demokratlar Birliği’nin (UETD) 6. Olağan Genel Kurul Toplantısı’na katılarak Bosna Hersek’te Avrupa’nın birçok ülkesinden gelen Türk vatandaşlara seslendi.

24 Haziran gecesinde ise Erdoğan ilk turda yaklaşık 26 milyon oy ve yüzde 52,59 oranla Cumhurbaşkanlığı sisteminin ilk başkanı seçildi. En yakın rakibi Muharrem İnce’ye yaklaşık 22 puan fark atan Erdoğan 63 ilde sandıktan birinci çıktı. Erdoğan her seçim zaferi sonrası gelenekselleşen balkon konuşmasında seçim sonuçlarını “Türkiye tercihini, büyümeden, gelişmeden, kalkınmadan, yatırımdan, zenginleşmeden, her alanda dünyanın itibarlı, onurlu, sözü geçen bir ülkesi olmaktan yana kullanmıştır. Türkiye tercihini, 2023 hedeflerinden, 2053 ve 2071 vizyonlarından yana kullanmıştır” şeklinde değerlendirdi.¹⁴⁶

143. Nebi Miş ve Baki Laleoğlu, “24 Haziran Seçimlerinde AK Parti”, *SETA Analiz*, Sayı: 242, (Haziran 2018).

144. Miş ve Laleoğlu, “24 Haziran Seçimlerinde AK Parti”.

145. Baki Laleoğlu, “AK Parti’nin Seçim Beyannamesi: Hedefler ve Yol Haritası”, *Sabah Perspektif*, 26 Mayıs 2018.

146. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Seçim Zaferi Sonrası Balkon Konuşması Yaptı!”, *Sabah*, 25 Haziran 2018.

İÇ POLİTİKADA DİĞER GÜNDEM MADDELERİ

2018'de iç politikanın 24 Haziran seçimleri haricindeki en önemli gündem maddesi ekonomide yaşanan sıkıntılar ve döviz kurundaki dalgalanmalar oldu. Enflasyonun yüzde 25'i aşması ve Amerikan dolarınının 7 TL üzerini görmesi gibi ekonomik göstergelerde yaşanan olumsuz gelişmeler sıkıntıların temelini oluşturdu. Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan yaşanan gelişmeleri "Türkiye'nin gerçek durumunu yansıtmayan göstergeler"¹⁴⁷ ve "Türkiye'ye yönelik ekonomik saldırılar ve manipülasyonlar"¹⁴⁸ şeklinde yorumladı. Bu doğrultuda Erdoğan Türkiye'nin söz konusu sıkıntıları 2008'deki gibi kendi imkanlarıyla aşacağını ve ciddi anlamda ekonomik rahatlama sürecine gireceğini savundu.¹⁴⁹ Yine bu bağlamda uluslararası ticarete ülkelerin milli para birimlerini kullanması hususunda ikili ilişkiler vasıtasıyla harekete geçilmesi çağrısı yaptı. Buna ek olarak vatandaşlara birçok kez dolar bozdurma çağrısında bulundu.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iç siyasetle ilgili bir diğer gündemi çeşitli illere gerçekleştirdiği yurt içi ziyaretler oldu. Erdoğan Kasım sonu itibarıyla seçim sürecinde 34 ilde gerçekleştirdiği mitingler haricinde toplam 46 farklı ile 51 kez ziyarette bulundu. Bu ziyaretlerin gündemini ise yoğunlukla AK Parti kongreleri ve açılışlar oluşturdu.¹⁵⁰

Erdoğan ayrıca yurt içinde gerçekleşen çeşitli ulusal ve uluslararası etkinliğe, büyük projelerin açılışına ve temel atma törenlerine katıldı. En dikkat çeken etkinlikler Adalet Şurası, Müslüman Azınlıklar Zirvesi, SETA tarafından düzenlenen Kuruluşundan Bugüne AK Parti Sempozyumu, Anadolu'nun Fethi-Malazgirt 1071 ve İstanbul Havalimanı'nda düzenlenen TEKNOFEST oldu. 1915 Çanakkale Köprüsü Kule Atma ve Akkuyu Nükleer Güç Santrali Temel Atma Töreni, TANAP, SOCAR Star Rafinerisi, İstanbul Havalimanı, Millet Bahçeleri açılış törenleri ve Türk Akımı Projesi Deniz Bölümünün Tamamlanması Töreni de Erdoğan'ın bizzat katıldığı büyük açılışlar ve temel atma törenleriydi. Bunlara ek olarak Erdoğan cumhurbaşkanı seçildiği 2014'ten itibaren başlattığı Muhtarlar Toplantısı'nı düzenlemeye devam etti. Son olarak 48.'si düzenlenen toplantılarda Erdoğan 2018 yılı içerisinde toplam altı kez Türkiye'nin çeşitli illerinden gelen muhtarları Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde ağırladı.

2018'de Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında 24 Haziran öncesi sekiz kez toplandı. Bakanlar Kurulunun Cumhurbaşkanlığı sistemi ile birlikte yerini Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'ne bırakması sonrasında ise 30 Kasım itibarıyla, yeni kabine toplam dokuz kez bir araya geldi.¹⁵¹ Erdoğan 24 Haziran'da Cumhur-

147. "Başkan Erdoğan'dan TBMM'de Kritik Operasyon ve Ekonomi Mesajı", A Haber, 1 Ekim 2018.

148. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Ekonomi ile İlgili Çarpıcı Mesajlar", CNN Türk, 13 Ağustos 2018.

149. "Erdoğan: Ekonomik Sıkıntı Abartılmıdır", *Milliyet*, 27 Eylül 2018.

150. "Yurt İçi Ziyaretler", T.C. Cumhurbaşkanlığı, www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurticiziyaretler, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

151. "Günlük Program", T.C. Cumhurbaşkanlığı, www.tccb.gov.tr/program, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

başkanlığı makamının kazandığı yeni yetkileri geçiş sürecini başlatmak ve atamaları tamamlamak için vakit geçmeden kullanmaya başladı. Kasım sonu itibarıyla toplam 22 Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 400'e yakın Cumhurbaşkanlığı kararı ve 200'den fazla atama gerçekleştirdi.¹⁵² Ayrıca Cumhurbaşkanlığı tarafından ilk kez "Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı" yayımlandı. Ekonomi temelli olan bu kapsamlı programda 2019 için ortaya konan hedeflere ulaşmak adına izlenecek politikalar ayrıntılarıyla yer aldı.¹⁵³

Tüm bunlara ek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan 3 Ağustos tarihinde tüm bakanlıkların dahil olduğu "100 Günlük Eylem Planı" nı açıkladı. Binin üzerinde projenin yer aldığı planda öne çıkan 400 proje duyurulurken Erdoğan söz konusu projeleri "yeni dönemin ateşleyicisi" olarak nitelendirdi.¹⁵⁴ Ayrıca hazırlık aşamasında olan ikinci 100 Günlük Eylem Planı'nda da yerel projelerin ağırlıkta olması beklenmektedir.¹⁵⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iç siyaset ajandasının bir diğer gündemini 31 Mart 2019'da gerçekleşecek yerel seçimler oluşturmaktadır. Af konusunda yaşanan anlaşmazlık ve öğrenci andı tartışmaları sonucunda ilk etapta MHP ile iş birliğine gidilmeyeceği ilan edildi. Bir müddet sonra ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın MHP lideri Bahçeli ile yaptığı görüşme sonrası iki lider yerel seçimlerde de iş birliğinin sürmesi üzerinde uzlaştı. Bu kararın ardından Erdoğan 24 Kasım tarihinde AK Parti Belediye Başkan Adayları Tanıtım Toplantısı'nda AK Parti'nin kırk ildeki adaylarını açıkladı. Erdoğan 27 Kasım'daki AK Parti Meclis Grup Toplantısı'nda yirmi adayı daha kamuoyuna duyurdu. Açıklanan isimler arasında Ankara'da Mehmet Özhaseki ve İzmir için Nihat Zeybekci'nin aday gösterilmesi dikkat çekti.

DIŞ POLİTİKA

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başbakanlığından itibaren izlediği aktif ve girişimci dış politikayı 2018'de de sürdürdü. Erdoğan gerek gerçekleştirdiği yurt dışı ziyaretler ve katıldığı uluslararası toplantılarla gerekse küresel ve bölgesel krizlerin çözümünde sorumluluk alarak attığı adımlarla uluslararası alanda öncü rol oynamaya devam etti. Yurt dışı ziyaretler bağlamında ise 27 farklı ülkeye toplam 29 ziyaret gerçekleştirdi.¹⁵⁶

Bu ziyaretler arasında en dikkat çekenlerden biri Papa Francis'in daveti üzerine gerçekleşen Vatikan ziyareti oldu. Ziyaretin ana gündem maddesi ABD'nin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı olurken ayrıca yabancı düşmanlığı ve İslamofobi

152. T.C. Resmi Gazete, www.resmigazete.gov.tr, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018)

153. 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı Resmi Gazete'de Yayımlandı", T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, www.sbb.gov.tr/2019-yili-cumhurbaskanligi-yillik-programi-resmi-gazetede-yayimlanmistir, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

154. "Erdoğan '100 Günlük Eylem Planı' nı Açıkladı", NTV, 3 Ağustos 2018.

155. "İkinci 100 Günde Yerel Projeler Öne Çıkacak", *Milliyet*, 14 Ekim 2018.

156. "Yurt Dışı Ziyaretler", T.C. Cumhurbaşkanlığı, www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurtdisiziyaretler, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

ile ortak mücadele hususları da gündeme geldi. Erdoğan böylece elli dokuz yıl sonra Cumhurbaşkanlığı düzeyinde Vatikan'a yapılan ilk ziyareti gerçekleştirdi.¹⁵⁷

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir diğer önemli ziyareti ise Afrika gezisi oldu. Başbakanlığı döneminde 2003'te başlatılan Afrika açılımı kapsamında gelenekselleşen gezide Erdoğan bu sene Cezayir, Moritanya, Senegal ve Mali'yi ziyaret etti. Erdoğan, Afrika açılımı ile paralel başlayan Güney Amerika gezilerini de sürdürdü. Gezinin 30 Kasım'da Arjantin'de gerçekleştirilecek G20 toplantısının ardından 2-3 Aralık tarihlerinde Paraguay ve Venezuela ziyaretleriyle devam etmesi planlanmaktadır.¹⁵⁸

Erdoğan 2018'de resmi ziyaretler dışında birçok uluslararası toplantı ve etkinliğe de katılarak Türkiye'yi devlet başkanı sıfatıyla temsil etti. Bu toplantılar arasında en dikkat çekenlerden biri her sene düzenlenen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı oldu. 11-12 Temmuz tarihlerinde Belçika'da düzenlenen zirvede Erdoğan Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, Irak, Azerbaycan, Yunanistan ve Bulgaristan liderleriyle ikili görüşmeler gerçekleştirdi.¹⁵⁹ Erdoğan ayrıca özel davetli olarak 25-27 Temmuz tarihlerinde Güney Afrika'da düzenlenen 10. BRICS Zirvesi'ne katıldı. Zirvede çeşitli toplantılara iştirak eden ve Çin, Rusya ve Senegal liderleriyle ikili görüşmeler gerçekleştiren Erdoğan ayrıca Güney Afrika'daki Müslüman toplumunun önde gelen kanaat önderleri ve din adamlarıyla buluştu.¹⁶⁰ Erdoğan 1-3 Eylül tarihlerinde de Kırgızistan'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret kapsamında Türk Konseyi 6. Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılan Erdoğan burada bir konuşma yaptı ve üye ülke liderleriyle ikili görüşmeler gerçekleştirdi. Bu toplantıya ek olarak Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıran ateşkes anlaşmasının 100. yıl dönümü vesilesiyle 10-11 Kasım tarihlerinde Fransa'da düzenlenen etkinliklere katıldı.

2018'de Erdoğan'ın katıldığı bir diğer önemli toplantı 24-26 Eylül tarihinde ABD'de düzenlenen 73. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu oldu. Erdoğan her sene yaptığı konuşmalarla sözcüsü olduğu küresel muhalefet görüşünü bu sene de Genel Kurula yaptığı konuşmada tekrarladı. Mevcut dünya düzenindeki adaletsizliklere dikkat çeken Erdoğan ABD'ye de sert eleştirilerde bulundu. Buna ek olarak "Dünya beşten büyüktür" ifadesini tekrarlayarak BM Güvenlik Konseyinde reform ihtiyacını yeniden gündeme getirdi. BM'ye üye 194 ülkenin her birinin katılabileceği "dönüşümlü üyelik" teklifinde bulunan Erdoğan ayrıca terörle mücadeleden mülteciler ve insani yardıma kadar Türkiye'nin yürüttüğü insani diplomasi çalışmalarını anlattı.¹⁶¹

157. "59 Yıl Sonra Bir İlk! Cumhurbaşkanı Erdoğan, Papa ile Görüştü", *Hürriyet*, 5 Şubat 2018.

158. "Sayın Cumhurbaşkanımızın Arjantin, Paraguay ve Venezuela Ziyaretlerine İlişkin Basın Açıklaması", T.C. Cumhurbaşkanlığı, www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/99812/sayin-cumhurbaskanimizin-arjantin-paraguay-ve-venezuela-ziyaretlerine-iliskin-basin-aciklamasi, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

159. "NATO Zirvesi'nde Yoğun Temaslar", *Milliyet*, 13 Temmuz 2018.

160. "Güney Afrika Cumhuriyeti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/96019/guney-afrika-cumhuriyeti, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

161. Burhanettin Duran, "Küresel Belirsizliği Karşılama Model Ülke", *Kriter*, Sayı: 28 (Ekim 2018).

Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-AB ilişkilerinde de aktif bir diplomasi yürüttü. Sene içerisinde Fransa, İngiltere ve Almanya'ya ziyaretler gerçekleştiren Erdoğan Türkiye'nin AB üyeliği sürecindeki tavrını net bir şekilde ortaya koydu. Buna ek olarak 26 Mart tarihinde Bulgaristan'da düzenlenen Türkiye-AB Zirvesi'ne katılan Erdoğan AB Konseyi Başkanı Donald Tusk, AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker ve Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov ile bir araya geldi. Erdoğan görüşmelerin ardından yaptığı açıklamada Türkiye-AB ilişkilerinde zorlu bir dönemi geride bırakmış olmayı umduğunu belirterek AB'ye gerek mülteci anlaşması gerekse vize serbestisi konularında verdiği sözleri tutması çağrısında bulundu. Ayrıca Türkiye ve AB'nin uzun süreli stratejik ortak olduklarını ve terör konusunda destek beklediklerini belirtti.¹⁶²

Erdoğan, Suriye krizinin çözümü konusunda ise girişimci ve çözüm odaklı bir dış politika izledi. İran'da gerçekleşen Türkiye-Rusya-İran üçlü zirvesinde insan odaklı politikalar öneren ve güçlü bir duruş gösteren Erdoğan 17 Eylül tarihinde Soçi'de Rusya lideri Putin ile gerçekleştirdiği görüşmeyle İdlib krizinin çatışma olmadan çözümü konusunda somut bir adım atılmasını sağladı. Soçi Mutabakatı olarak adlandırılan bu anlaşma sayesinde Türkiye, İdlib'de bulunan terörist grupların çatışma yaşanmadan bölgenin dışına çıkması için inisiyatif aldı ve muhalif gruplar ile rejim arasında silahsız bir bölgenin kurulmasını sağladı.¹⁶³ Erdoğan ayrıca Rusya, Almanya ve Fransa liderlerinin Dörtlü Suriye Zirvesi kapsamında İstanbul'da bir araya gelmesini sağladı. Zirvede Suriye krizinin çözümü konusunda Avrupa, Türkiye ve Rusya arasında iş birliği görüşmeleri yapıldı.¹⁶⁴

Erdoğan'ın uluslararası alanda inisiyatif aldığı bir diğer gelişme ise İsrail'in Filistinlilere ve Kudüs'ün uluslararası statüsüne yaptığı saldırılar oldu. Erdoğan dönem başkanı olduğu İslam İşbirliği Teşkilatı'nı olağanüstü olarak toplayarak tarihi kararlar alınmasını sağladı. Toplantısı sonrası açıklanan otuz maddelik sonuç bildirgesine göre Filistin'e uluslararası barış gücü gönderme yolu da dahil olmak üzere Filistin halkına uluslararası koruma sağlanması çağrısında bulunuldu. Ayrıca ABD ve Başkan Trump kınandı. Kudüs Filistin'in başkenti olarak tanımlandı ve tüm ülkelere başkenti Kudüs olan bağımsız Filistin devletini tanıma çağrısı yapıldı.¹⁶⁵ Bunlara ek olarak Cumhurbaşkanlığı himayesinde 18 Mayıs tarihinde Yenikapı ve Türkiye genelinde Kudüs'e destek mitingleri düzenlendi.

Türk dış politikasının 2018'deki en önemli gündem maddelerinden biri de ABD ile ilişkiler oldu. FETÖ elebaşının iade edilmemesi, Halkbank davası, Rusya'dan S-400 alımı ile PKK ve PYD'ye verilen destek sebebiyle halihazırda gerilmiş olan ilişkiler Rahip Brunson'ın tutukluluğu üzerinden kopma noktasına geldi.

162. "Türkiye-AB Zirvesi Sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan AB'ye tarihi çağrı", *Milliyet*, 26 Mart 2018.

163. "Türkiye ile Rusya Arasında İdlib Mutabakatı", *Sputnik*, 17 Eylül 2018.

164. "Son Dakika... İstanbul'da Tarihi Dörtlü Suriye Zirvesi Başladı", *Sabah*, 27 Ekim 2018.

165. "Olağanüstü İslam Zirvesi'nde Tarihi Kararlar", *Hürriyet*, 18 Mayıs 2018.

Trump yönetimi tutuklu Brunson'ın serbest bırakılmaması sonrası bazı ambargo ve yaptırım kararları aldı. Bu noktada Erdoğan Türk yargısının bağımsız olduğunu vurgulayarak ABD'nin Türkiye'ye karşı attığı tek taraflı adımları sonlandırması çağrısında bulundu.

Gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın İstanbul'daki Suudi Arabistan Başkonsolosluğu'nda öldürülmesi Erdoğan'ın dış politikadaki ana gündem maddelerinden bir diğeri oldu. Erdoğan olayla şahsen ilgilenerek gelişmeleri uluslararası alanda paylaştı. 23 Ekim tarihinde AK Parti Meclis grup toplantısında yaptığı konuşma tüm dünya tarafından canlı olarak takip edildi. Erdoğan konuşmasında tüm ayrıntıları paylaşarak cinayetin önceden planlandığına dikkat çekti. Suudi Arabistan'a suçluların Türkiye'de yargılanması çağrısında bulunan Erdoğan uluslararası hukukun yerine getirilmesi ve cinayetin üstünün örtülmemesi için Türkiye'nin olayın takipçisi olacağını belirtti.¹⁶⁶

Diğer yıllardan farklı olarak Erdoğan adına dış politikada yaşanan yeni bir gelişme de uluslararası gazetelerde yazdığı makalelerin artışı oldu. 24 Haziran ile birlikte yeni sisteme geçilmesinin ardından kurulan Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'nın etkisiyle Rusya'dan *Kommersant*, ABD'den *Wall Street Journal*, *Foreign Policy* ve *Washington Post*, Almanya'dan *Frankfurter Allgemeine Zeitung* ve Fransa'dan *Le Figaro* gazete ve dergilerinde Erdoğan imzalı makaleler yayınlandı.¹⁶⁷

TERÖRLE MÜCADELE

Türkiye'nin başta PKK/PYD ve FETÖ olmak üzere tüm terör örgütlerine karşı mücadelesi 2018'de de devam etti. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan devletin başı olarak yürütülen mücadelelerde gerek yurt içi gerekse uluslararası arenada kararlılık mesajları verdi. Türkiye'nin terörle mücadelesinin meşru müdafaa olduğunu ve terör saldırıları sıfırlanmaya kadar devam edeceğini belirten Erdoğan yabancı devlet ve kuruluşlardan gelen eleştirilere (!) de net cevaplar verdi. Buna ek olarak Millî Güvenlik Kurulu sene içerisinde 30 Kasım itibarıyla toplam yedi kez Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplandı.

Geçtiğimiz sene içerisinde Türkiye'nin terörle mücadele alanında en önemli gündem maddelerinden biri 20 Ocak'ta başlayan Zeytin Dalı Harekatı oldu. Türk Silahlı Kuvvetleri ve ÖSO tarafından Afrin'e yerleşmiş PKK/PYD unsurlarına yönelik gerçekleştirilen operasyonun kararlılık mesajları Erdoğan tarafından verildi. Zeytin Dalı Harekatı'nı, Fırat Kalkanı'nın devamı olarak nitelendiren Erdoğan birçok kez Afrin'in teröristlerden temizlenmeden operasyonun bitmeyeceğini ve sonraki hedefin Münbiç olduğunu belirtti.¹⁶⁸

166. "Son Dakika: Erdoğan, Cemil Kaşıkçı Cinayetindeki Detayları Açıkladı", CNN Türk, 23 Ekim 2018.

167. "Makaleler", T.C. Cumhurbaşkanlığı, www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/makaleler, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

168. Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Zeytin Dalı Açıklaması", NTV, 23 Mart 2018.

Zeytin Dalı Harekatı'nın ardından Erdoğan Fırat'ın doğusunun da PKK/PYD'den temizleneceğini vurguladı. Bu noktada ABD'nin bölgede aktif olmasını ve terör örgütüne yaptığı yardımları eleştiren Erdoğan ABD'de katıldığı toplantılar sırasında yaptığı konuşmalarda Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı hareketlerine benzer adımların gelecek dönemde Fırat'ın doğusu için de atılacağını söyledi. Erdoğan ayrıca ABD ile varılan Münbiç mutabakatının da oyalama sürecine dönüştüğünü, Türkiye'nin dikkatini Fırat'ın doğusuna çevirmekte kararlı olduğunu belirtti.¹⁶⁹

15 Temmuz sonrası katlanarak artan FETÖ ile mücadele 2018'de de devam etti. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan seçim sürecinde başta FETÖ olmak üzere tüm terör örgütleriyle mücadele için ilan edilen olağanüstü halin (OHAL) 24 Haziran sonrası kaldırılacağını söyledi. Erdoğan'ın tekrar cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından OHAL 18 Temmuz günü yürürlükten kaldırıldı.

FETÖ ile mücadelede kararlılık mesajları vermeyi sürdüren Erdoğan 35. İl Müftüleri Toplantısı'ndaki konuşmasında açık yüreklilikle özeleştiri yapılması gerektiğini ve FETÖ'nün bir sebep değil "arızı bir sistem sonucu" olduğunu belirtti. Öte yandan bu terör örgütü ile gerçek mücadelenin yalnızca kendi iktidarları zamanında yapıldığını belirten Erdoğan bu mücadelede geç kalındığını ve bunun bedelinin de ödendiğini söyledi. Buna ek olarak FETÖ'nün can damarlarının kesildiğini fakat gösterilen tüm çabalara rağmen tehlikenin tamamen atlatıldığının söylenemeyeceğini vurguladı.¹⁷⁰

FETÖ ile mücadelede en güçlü mesaj 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü'nde verildi. Başta İstanbul ve Ankara olmak üzere tüm Türkiye'de anma törenleri gerçekleşti. Erdoğan'ın 15 Temmuz programı ise Millet Camii'ndeki Hatm-i Şerif Merasimi ile başladı. Burada şehitler için Kur'an-ı Kerim okuyan Erdoğan sonrasında Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde şehit yakınları ve gaziler onuruna verilen yemekteki konuşmasında şu ifadeleri kullandı:

Ülke ve millet olarak bu mücadeleyi hep inancımızla, davamızla yürüttük. 15 Temmuz gecesi milletimizin sergilediği kahramanlığın sırrını keşfetmek isteyen, asırlardır süregelen bu büyük mücadeleye bakmalıdır. FETÖ'nün arkasından gelenler bitmez. Onların girdiği bütün hücreleri keşfederek söküp atacağız. Durmak yok. 15 Temmuz'u unutturmayacağız, unutmayacağız. Milletimiz asırlardır sahadada kanıyla, canıyla ve bileğinin hakkıyla kazandıklarını masada söz oyunları, diplomasi tuzaklarıyla, gaffetle ve hatta ihanetle kaybetmekten bıkip usanmıştır. Biz kaybetmeyeceğiz. Şehitlerimizin kanları, gazilerimizin fedakarlığı ve bu yola baş koymuş milyonların mücadelesi uğruna kazandıklarımızı masada tehlikeye atmamakta kararlıyız.¹⁷¹

169. "Başkan Erdoğan, Fırat'ın Doğusu için Operasyon Sinyalini Bu Sözlerle Vermişti", A Haber, 28 Ekim 2018.

170. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Geç Kaldık, Bedelini Ödedik", CNN Türk, 15 Ekim 2018.

171. "Cumhurbaşkanı Erdoğan 15 Temmuz'da Yaşanan O Olayı Anlattı", *Takvim*, 15 Temmuz 2018.

Cumhurbaşkanı son olarak 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'ndeki Şehitler Maa-mı'na gelerek bir konuşma gerçekleştirdi. Erdoğan konuşmasında Türkiye'nin darbe defterini kapattığını, millete ihanet edenlerden hesap sorulacağını söyledi.¹⁷² Erdoğan ayrıca 15 Temmuz günü *Sabah* ve *Hürriyet* için birer makale yazdı. *Sabah*'taki makalesinde Türkiye'nin 15 Temmuz öncesine kıyasla daha güçlü ve demokratik olduğunu vurgulayan Erdoğan FETÖ'nün büyük oranda tasfiye edildiğini ve örgüt ile mücadelenin kararlı ve tavizsiz şekilde sürdürüleceğini belirtti.¹⁷³ Erdoğan *Hürriyet*'teki makalesinde ise Türkiye'nin 15 Temmuz'da sadece darbeyi püskürtmediğini, aynı zamanda tüm dünyada demokrasinin namusunu kurtardığını aktardı. Buna ek olarak 15 Temmuz'un sadece FETÖ'ye değil, tüm darbe heveslilerine verilmiş en net cevap olduğunu vurguladı.¹⁷⁴

YENİ YÖNETİM MODELİ VE CUMHURBAŞKANLIĞI TEŞKİLATI¹⁷⁵

24 Haziran seçimleriyle birlikte Türkiye parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçti. Yeni sistemde yürütmeden sorumlu tek aktör cumhurbaşkanı oldu. Bu bağlamda yeni yönetim modeli yeni bir Cumhurbaşkanlığı teşkilatını da beraberinde getirdi. Söz konusu teşkilat modeli ise 10 Temmuz tarihinde yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkındaki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile duyuruldu.

Cumhurbaşkanlığının yenilenen teşkilatı bağlamında bakanlar kurulunun yerini Cumhurbaşkanlığı Kabinesi aldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 9 Temmuz'da açıkladığı yeni kabine bir cumhurbaşkanı yardımcısı ve on altı bakandan oluştu.

Yeni teşkilat modelinin bir diğer bileşenini Cumhurbaşkanlığı Ofisleri oluşturdu. Bu bağlamda "Finans Ofisi", "İnsan Kaynakları Ofisi", "Dijital Dönüşüm Ofisi" ve "Yatırım Ofisi" kuruldu. Finans Ofisi Başkanlığına Prof. Dr. Göksel Aşan, İnsan Kaynakları Ofisi Başkanlığına Doç. Dr. Salim Atay, Dijital Dönüşüm Ofisi Başkanlığına Dr. Ali Taha Koç ve Yatırım Ofisi Başkanlığına Arda Ermut atandı.

Cumhurbaşkanlığı teşkilatının bir diğer ayağını ise politika kurulları oluşturdu. Bilim, teknoloji ve yenilik, eğitim ve öğretim, ekonomi, güvenlik ve dış politikalar, hukuk, kültür ve sanat, sağlık ve gıda sosyal politikalar ve yerel yönetim olmak üzere toplam dokuz politika kurulu dizayn edildi. Erdoğan dokuz ayrı kurula toplam 76 isim atadı.

Yeni yönetim modelinde ayrıca başkanlıklar yeni bir bileşen olarak dizayn edildi ve İletişim Başkanlığı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığı olmak üzere iki yeni kurum oluşturuldu. Erdoğan İletişim Başkanlığına Prof. Dr. Fahrettin Altun'u atarken

172. "Başkomutan Erdoğan: Darbe Defterini Tamamen Kapattık", *Yeni Şafak*, 15 Temmuz 2018.

173. "Başkan Erdoğan Sabah için Kaleme Aldı: 15 Temmuz Ruhunu Hiç Sönmeyecek", *Sabah*, 15 Temmuz 2018.

174. "15 Temmuz: Milli Direniş Milli Diriliş", *Hürriyet*, 15 Temmuz 2018.

175. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zahid Sobacı, Nebi Miş, Özer Köseoğlu, "Türkiye'nin Yeni Yönetim Modeli ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı", SETA Perspektif, Sayı: 206, (Haziran 2018).

Strateji ve Bütçe Başkanlığına da Naci Ağbal'ı atadı. Ayrıca bazı mevcut kurumlar, başkanlık çatısı altında tekrar konumlandı. Statüsü değişen kurumlar Milli İstihbarat Teşkilatı, Genelkurmay Başkanlığı, Savunma Sanayii Başkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Devlet Denetleme Kurulu oldu.

Sonuç olarak 2018 Türkiye açısından oldukça yoğun bir gündemle geride kalırken Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan sene içerisinde 24 Haziran seçimleri, iç ve dış siyaset, terörle mücadele ve güvenlik, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ve devletin yapısal dizaynı gibi oldukça kapsamlı ve zorlu başlıklarla dolu bir ajandaya sahipti. Erdoğan 24 Haziran seçimleri ile birlikte yeni sistemin ilk başkanı olurken fiili anlamda siyasetin merkezindeki konumu yeni sistemle birlikte resmiyete kavuştu. Erdoğan iç siyasette ekonomik sıkıntılarla mücadeleyi ve mega projelerin devamını sağlamayı aynı anda sürdürdü. Dış politikada aktif ve girişimci siyaset yine Erdoğan liderliğinde devam etti. Terörle mücadelede ise Erdoğan devlet ve milletin kararlılığının sözcülüğünü yaptı. Tüm bunlara ek olarak başta Cumhurbaşkanlığı teşkilatı olmak üzere devletin yeniden dizayn süreci de yine Erdoğan tarafından başlatıldı.

KRONOLOJİ: 2018'DE CUMHURBAŞKANLIĞI GÜNDEMİ	
5 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan 2018'deki ilk yurt dışı gezisini Fransa'ya düzenledi.
20 Ocak	Zeytin Dalı Harekatı başladı.
5 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan Papa Francis'in daveti üzerine Vatikan'ı ziyaret etti. Bu görüşme elli dokuz yıl sonra Cumhurbaşkanlığı seviyesinde yapılan ilk ziyaret oldu.
18 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan genel ve cumhurbaşkanı seçimlerinin erkene alınarak 24 Haziran'da yapılacağını açıkladı.
18 Mayıs	Yenikapı'da Kudüs'e destek mitingi düzenlendi. Cumhurbaşkanı Erdoğan İslam İşbirliği Teşkilatı'nı olağanüstü olarak topladı.
26 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan 24 Haziran seçim mitinglerinin ilkinin Erzurum'da düzenledi.
24 Haziran	Erdoğan ilk turda toplam 26 milyon 330 bin 823 oy ve yüzde 52,59 oy oranıyla Cumhurbaşkanlığı sisteminin ilk başkanı seçildi
10 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan ilk Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ni yayınladı. Kararnameyle Cumhurbaşkanlığı teşkilatı yeni sisteme göre tekrar dizayn edildi.
15 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul ve Ankara'da 15 Temmuz şehitlerini anma programlarına katıldı.
18 Temmuz	OHAL kaldırıldı.
25-27 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan 10. BRICS Liderler Zirvesi'ne katıldı.
3 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan 100 Günlük Eylem Planı'nı açıkladı.
14 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan AK Parti'nin 17. kuruluş yıl dönümünde SETA tarafından düzenlenen "Kuruluşundan Bugüne AK Parti Sempozyumu"na katıldı. Erdoğan burada yaptığı konuşmada ABD ürünlerine boykot çağrısında bulundu.
7 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Tahran'da Suriye konulu Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi'ne katıldı.
17 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya lideri Putin ile görüştü. Liderler İdlib'deki sorunun çatışma yaşanmadan çözümünü öngören Soçi Mutabakatı üzerine anlaştı.
29 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul Havalimanı'nın açılışını gerçekleştirdi.

2018'DE

DIŞ POLİTİKA

MUHİTTİN ATAMAN • CAN ACUN • KILIÇ BUĞRA KANAT • MEHMET UĞUR EKİNCİ
EMRAH KEKİLLİ • İSMAİL NUMAN TELCİ • ZELİHA ELİAÇIK • HACI MEHMET BOYRAZ
DİLEK KÜTÜK • BİLAL SALAYMEH • YUSUF EMRE KOÇ • OĞUZ GÜNGÖRMEZ
MUSTAFA CANER • MUHAMMED KOÇAK • KUTLUHAN GÖRÜCÜ
İBRAHİM BACHİR ABDOULAYE

GİRİŞ

Muhittin Ataman

Türkiye 2013'ten bu yana iç ve dış kaynaklı çok sayıda gelişme ve tehdit karşısında tedbirlere yoğunlaşmaktan belirli konularda beklenen inisiyatifleri alamamış, enerjisinin önemli bir kısmını bu olumsuz gelişmeleri dengelemek için harcamak zorunda kalmıştır. 2018 de Türk dış politikası bakımından bu olumsuzluklar serisinin bir uzantısı olarak önceden gelen ve yeni ortaya çıkan meydan okumaların baskın olduğu bir dönem olmuştur. Daha önceki yıllarda olduğu gibi 2018'de de Türk dış politikasının temel konu ve sorun alanlarını Ortadoğu'daki gelişmeler oluşturmuştur. Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel aktörlerle ilişkileri de bu bağlamda şekillenmiştir. Bu bölümde Türkiye'nin bölgesel ve küresel aktörlerle yıl içindeki ikili ve çok taraflı ilişkilerinin genel çerçevesi çizilmiştir.

Türkiye'nin ABD ile ilişkileri son birkaç yıldır giderek olumsuz bir çizgiye evrildi. Diğer bir ifadeyle 2018 iki ülke ilişkilerinde tam bir krizler yılı oldu. Dolayısıyla önceki yıllara kıyasla daha sorunlu geçti. Suriye kriziyle irtibatlı konular yine ikili ilişkilerin en sıkıntılı boyutunu oluşturdu. Yılın ilk krizi ABD Savunma Bakanlığının Suriye'nin kuzeyinde YPG'nin başını çektiği bir sınır koruma gücü kuracağını ilan etmesiyle yaşandı. Türkiye, Suriye'de oldubittilere müsaade etmeyeceğini ve bütün terör örgütleriyle mücadele edeceğini gösteren önemli bir hamleyle karşılık verdi. Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Afrin'deki YPG hedeflerine yönelik Zeytin Dalı Harekatı (ZDH) bölgesel ve küresel aktörlere önemli mesajlar verdi. Harekat ile birlikte YPG Afrin bölgesinden ve Türkiye sınırından temizlendi.

ABD'nin YPG'ye tam destek vermesi dolayısıyla iki ülkenin perspektifleri birbirine tezat teşkil etti. Bu sebeple Türkiye krizin yönetilmesi konusunda müttefiki ABD ile değil Rusya ile hareket etmek zorunda kaldı. Ancak Türkiye'nin sahadaki güçlü varlığı Washington'ın Ankara ile bir diyalog başlatmasına neden oldu. Bu bağlamda iki ülke arasında Münbiç konusunda ortak bir yol haritası belirlendi.

Türkiye ile ABD arasındaki en önemli krizlerden biri uzun süredir Türkiye'de yaşayan ve terör örgütlerine destek verdiği ve 15 Temmuz darbe girişiminde aktif bir rol oynadığı iddiasıyla tutuklanan Rahip Brunson meselesi oldu. İç siyasi dengeler sonucu Başkan Trump ve Yardımcısı Pence, Brunson meselesini iki ülke ilişkilerinin normalleşmesinin ön şartına dönüştürdü. Türkiye'ye karşı önce iki bakanı hakkında

daha sonra da belirli malların ithalatında yaptırım kararı alındı. Brunson'ın tahliyesi sonrasında ilişkilerde kısmi bir rahatlama oldu. Ancak Suriye krizinin yanı sıra FETÖ, PKK/YPG, S-400, F-35, Filistin, Katar ve Suudi Arabistan gibi farklı konular sorun oluşturmaya devam ediyor.

Türkiye-ABD ilişkilerinin aksine Türkiye-Avrupa ilişkilerinde 2017'ye nazaran olumlu gelişmeler yaşandı. Taraflar arasındaki karşılıklı bağımlılık zaten şartları diyalog ve iş birliği yönünde zorlarken iki tarafın da Trump tarafından ötekileştirilmesi ilişkilere olumlu yansıdı. Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir sayfa açmak adına üç yıl aradan sonra Reform Eylem Grubu toplandı. Somut bir kazanım elde edilmese de tarafların birbirlerini suçlamaktan vazgeçmeleri önemli bir gelişme oldu.

Türkiye ile Almanya ilişkilerinde de normalleşme başladı ve yakınlaşma sağlandı. Özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Eylül'deki Almanya ziyareti önemli bir gelişme olarak kayda geçti.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasının en önemli gündem maddesi yine ulusal güvenliğini doğrudan ilgilendiren Suriye krizi oldu. Suriye konusundaki en önemli gelişme 20 Ocak'ta başlayan ZDH oldu. Operasyon 58 gün içinde başarılı bir şekilde tamamlandı ve YPG unsurları Türkiye sınırından temizlendi. Münbiç konusunda sağlıklı bir şekilde işlemese de ABD ile bir mutabakat imzalandı. Türkiye, Rusya ile Soçi zirvesinde imzaladığı mutabakatla Suriyeli ılımlı muhalif grupların yok edilmesinin ve masum insanların öldürülmesinin önüne geçti. Türkiye son olarak İstanbul zirvesi ile Kıta Avrupası'nın en önemli iki ülkesi Almanya ve Fransa'nın liderlerinin de Suriye konusuna müdahil olmalarını sağladı.

Suriye krizi bağlamında Türkiye en yakını ilişkisi Rusya ile yürüttü. Astana sürecinde ilkin ateşkes ilanını sağlayan iki ülke ardından çok sayıda gözlem noktası kurarak muhaliflerin elinde kalan son toprak parçası İdlib ve çevresinin bir saldırıya maruz kalmasını engellediler. Suriye dışında Karadeniz'deki gelişmeler konusunda da farklı görüşlere sahip olan Türkiye ile Rusya münasebetleri Erdoğan ve Putin arasındaki yakın ilişki dolayısıyla sorunsuz ilerledi. Özellikle enerji, turizm ve ticaret konularında başlatılan iş birliği süreçleri devam etti.

Körfez ülkeleriyle ilişkiler 2018'de de en önemli gündem maddelerinden biri olarak Türkiye'nin bölgesel siyasetini etkiledi. Türkiye Katar ile ilişkilerini daha üst bir iş birliği düzeyine çıkardı. Diğer yandan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) Türkiye karşıtı siyasi söylemleri ve siyasetleriyle mücadele etmek zorunda kaldı. Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın 2 Ekim'de Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsoloslukunda hunharca öldürülmesi iki ülke ilişkilerinin yıl içerisindeki en önemli konusu oldu. Suudi yetkililer tarafından planlı bir şekilde öldürülen Kaşıkçı sadece ikili ilişkileri değil neredeyse bütün bölgesel dengeleri etkiledi. Öte yandan Libya, Suriye ve Filistin başta olmak üzere pek çok bölgesel sorun hakkında Suudi Arabistan ve BAE ile zıt görüşlere sahip olan Türkiye söz konusu ülkelerin istikrarsızlaştırıcı müdahalelerine göğüs germek zorunda kaldı.

Özellikle Libya'da General Hafter'e verdiği destekle Libya'nın fiilen bölünmesine sebep olan iki ülke Türkiye'nin bölge halkları ve istikrarı lehine izlediği siyaseti boğmaya çalışmaktadır.

Türkiye-Irak ilişkilerinde ise PKK'nın Sincar'daki varlığı en önemli gündem maddelerinden biri olmaya devam etti. Türkiye, PKK ile mücadelesindeki kararlılığını 2018'de de gösterdi. Kandil'e yönelik gerçekleştirilen operasyon PKK'yı derinden sarstı ve Türkiye örgütün bölgeden çıkarılması konusunda Irak Merkezi Hükümeti ile iş birliği çabalarını sürdürdü. Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile ilişkileri de Eylül 2017'de yapılan referandum öncesi düzeyine çıkmasa da normalleşme yoluna girdi.

2018'de Türkiye-İran ilişkileri genel manada olumlu bir seyir izledi. Türkiye, yılı protesto gösterileriyle karşılayan İran hükümetine diplomatik destek verdi. ABD yaptırımlarına da şiddetle karşı çıkan Türkiye, çatışmacı siyasetten yana olmadığını gösterdi. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi bir Suriye gölgesi dolaşmaya devam ediyor.

Türkiye 2018'de de Filistin halkının uluslararası platformlardaki en önemli sesi oldu. Arap dünyasının ortadan kalktığı ve istikrarlı Arap devletlerinin de ABD ve İsrail yanlısı tutumlar takındığı bir dönemde, BM Yakındoğu'daki Filistinli Mülteciler için Yardım ve Bayındırlık Ajansının (UNRWA) Danışma Komisyonu başkanlığını devralan Türkiye hem doğrudan sağladığı yardımlar hem de verdiği diplomatik desteklerle Filistin halkının temsilciliğini yapmaya devam etti.

Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri Kudüs'ün başkent ilan, Yahudi ulus devlet yasa ve yerleşimciler meselesi gibi yapısal sorunlar tarafından şekillendi. ABD'nin büyükelçiliğini 15 Mayıs'ta Tel Aviv'den Kudüs'e taşıması üzerine hem İsrail hem de ABD'deki büyükelçisini geri çağırarak Türkiye, Kudüs'ün İsrail'in başkenti olmasının kabul edilemez olduğunu savundu. Ayrıca Türkiye, İsrail hükümetinin 15 Temmuz'da kabul ettiği ırkçı "Yahudi Ulus Devlet Yasası"nın da uluslararası hukuku ve toplumu yok saydığını, bu yasanın yok hükmünde olduğunu açıkladı.

Türkiye'nin Çin ile ilişkileri de 2018'de yeni boyutlar kazanarak gelişmeye devam etti. Yıl içerisinde karşılıklı ziyaretlerle iş birliği fırsatları konusunda görüşmeler yapıldı. İki ülke özellikle Kuşak ve Yol Projesi bağlamında ilişkilerini derinleştirerek kurumsallaştırmak istiyor. Bugün itibarıyla Uygur Özerk Bölgesi dışında ikili ilişkileri doğrudan olumsuz etkileyen başka bir konu bulunmuyor.

Türkiye bütün Balkan ülkeleriyle yürüttüğü dengeli ve olumlu siyaseti 2018'de de sürdürdü. Bölge ülkeleriyle çok boyutlu ilişkilerini sürdüren Türkiye sadece Yunanistan ile inişli çıkışlı bir ilişki yaşadı. Yunanistan'ın Mısır, İsrail ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile birlikte Doğu Akdeniz ve Ege'de Türkiye aleyhine faaliyetler yürütmesi sorunlara yol açtı. Özellikle Doğu Akdeniz'de değişen dengeler ve keşfedilen doğal gaz kaynakları Türk dış politikasının en önemli gündem maddelerinden biri oldu. Böylece Türkiye'nin Kıbrıs siyasetine yeni bir boyut da eklendi.

Öte yandan Sisi'nin İsrail ve Suud/BAE bağımlı siyasetinin etkisindeki Mısır da etkili bir şekilde Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı blokun içinde yer alarak Türkiye'yi kuşatma çabası içindedir.

Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle çok boyutlu ilişkileri ve taraflar arasındaki yakınlaşma 2018'de de devam etti. Hem yoğun üst düzey ziyaretler hem de insani/kalkınma yardımları ve ekonomik ilişkilerde ilerleme sağlandı.

Genel bir değerlendirme yapıldığında Türkiye 2018'de karşılaştığı siyasi ve ekonomik meydan okumaları çok iyi bir şekilde yöneterek güçlü bir bölgesel oyuncu ve etkili bir küresel aktör olduğunu göstermiştir. Bölgesinde Türkiye'ye rağmen bir oyun kurgulanamayacağı bir kez daha anlaşılmıştır. Sonuç olarak Türkiye 2018'de hem bölgesindeki krizlerde hem de uluslararası gelişmelerde etkili bir rol oynamaya ve yapıcı katkı sunmaya devam etmiştir.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

Kılıç Buğra Kanat

Son on yıl içerisinde yapılan yıllık analizler birçok kez o yılın Türkiye-ABD ilişkilerindeki en kötü yıl olduğu argümanı üzerine yoğunlaştı. Sırasıyla ABD ile Türkiye arasında Suriye konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar, YPG'ye silah yardımı vermeye başlaması, Halkbank eski Genel Müdür Yardımcısı Hakan Atilla'nın New York'ta tutuklanması ve sonrasında İran yaptırımları konusunda açılan dava, 15 Temmuz'daki darbe girişimi sonrasında Washington'ın gösterdiği tavır ve FETÖ konusunda Türkiye'den gelen taleplere cevap vermemesi, Münbiç krizi, Brunson krizi ve geçtiğimiz yaz ayları içerisinde Türkiye'ye uygulanan ekonomik yaptırımlar her seneyi bir öncekinden biraz daha zorlu hale getirdi. 2018 bu yıllar içerisinde şüphesiz en inişli çıkışlı olanlardan biri olarak tarihe geçti. Yıl boyunca bir yandan iki ülke liderleri ve üst düzey yetkilileri sorunların çözümü için çalışma grupları oluşturup "yol haritaları" hazırlarken öte yandan Kıbrıs krizinden bu yana olmadık yaptırım ve restleşmeler meydana geldi. 2018 sona ererken Brunson krizinde bir çözüme ulaşılmış olsa da 2019'da YPG krizinin devam edeceği ve özellikle S-400 ve F-35 krizinin de yeni bir hal alacağı öngörülüyor. Bu durum önümüzdeki yıllarda çözüme kavuşturulmazsa ikili ilişkilerdeki krizli dönem yeni normal olarak anılmaya başlayacak.

Türkiye-ABD ilişkileri 2018'e aslında yeni bir krizle başladı. Pentagondaki üst düzey bazı isimler yaptıkları açıklamalarda Suriye'nin kuzeyinde ana omurgasını YPG'nin oluşturacağı bir sınır koruma gücü kurulması planlandığının işaretini veriyordu. Bu durum ABD'nin YPG ile ilişkisini yeni bir seviyeye taşıırken aynı zamanda Türkiye için mevcut olan tehdidin daha üst bir boyuta yükselmesi anlamına geliyordu. Ankara yapılan açıklamalara sert bir şekilde cevap verirken aynı anda Afrin'de YPG hedeflerine yönelik yeni bir operasyon başlattı. Bu operasyon da beklendiği gibi ABD tarafından destek görmedi. Özellikle Amerikan ordusunun Ortadoğu'dan sorumlu komutanlığı olan CENTCOM operasyonun YPG'li güçlerin DEAŞ ile mücadele yerine Afrin'deki YPG güçlerine destek vermek için batıya doğru ilerlemesine

yol açtığını savunarak operasyonla ilgili “kaygılarını” ifade ediyordu. ABD tarafından gelen bu kaygılar daha sonra “sivillerin zarar görmesi” konusuna yoğunlaşarak devam etti. Operasyon süresince hem Dışişleri hem de Pentagon yaptığı açıklamalarda bu konuyu gündeme getirdi. Bu tepkilere verilen karşılık ilişkileri oldukça kritik bir noktaya getirince ABD’deki bazı yetkililer Türkiye ile ilişkiler konusunda bazı adımlar atmaya başladı.

Şubat içerisinde hem dönemin Dışişleri Bakanı Rex Tillerson hem de Ulusal Güvenlik Danışmanı Herbert R. McMaster Türkiye’ye birer gezi yaparak mevcut gerginliğin çözülmesi için görüşmelerde bulundu. Özellikle Tillerson ziyareti sırasında Türkiye’ye Suriye ile ilgili verilen sözlerin tutulmadığını açık bir şekilde ifade etti. İki ülkenin üst düzey diplomatlarından oluşan çalışma grupları oluşturularak sorunların çözümü yolunda adımlar atılmasına karar verildi. Bu sırada iki ülkenin savunma bakanları da Almanya’da aynı gündem maddeleri üzerine birer görüşme yaptı. Sorunlara rağmen liderler arasında oluşan olumlu hava ABD yönetimindeki değişimlerle birlikte bir süre sekteye uğradı.

Her ne kadar iki ülke arasında Tillerson gezisi sonrasında oluşturulan çalışma grupları bazı konularda müzakerelere başlamış olsa da yeni bakan Pompeo’nun görevi resmen devralmasına kadarki süreçte gerilim tamamen aşılamadı. Yapılan görüşmeler sırasında Rahip Brunson’ın Türkiye’de devam etmekte olan davası konusunda yaşanan gerginlik ABD tarafı için en önemli maddeler arasında yer aldı. Türkiye meselenin yargı sürecinde olduğunu ve müdahale edemeyeceğini ifade etse de ABD yönetiminin özellikle de Kongre merkezli baskıları Brunson’ın ABD’ye dönmesine kadar sürdü.

İki ülke arasında oluşturulan çalışma gruplarının ilk başarısı Münbiç yol haritasıydı. Haziran başında Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nun Washington ziyaretinde açıklanan anlaşma iki ülkenin uzun süredir krize yol açan bu bölge konusunda anlaşmaya vardığını ortaya koyuyordu. Amerikan medyasında bu dönemde yayımlanan bazı haberlerde anlaşma sağlanmasında ABD’nin Avrupa ve Avrasya’dan sorumlu komutanlığının özel bir çaba sarf ettiği haberleri yapıldı. Buna göre EUCOM Türkiye ile ABD arasında ciddi krizlere yol açan CENTCOM’un etkisini de dengeleyerek askeri ilişkilerin daha da bozulmasının önünü almaya çalışıyordu. Yapılan anlaşma ABD ile Türkiye askerlerinin ortak devriyelerini ve Münbiç şehrinde yeni bir yönetimin oluşturulmasını öngörüyordu. Bu durum gecikmeli olsa da ABD’nin Türkiye’ye verdiği bir sözün tutulması anlamına geliyordu. İlerleyen aylarda Türkiye ABD’nin anlaşmayı uygulama konusunda yeterince hızlı olmadığını ifade etse de yol haritası Suriye merkezli olumlu bir havanın oluşmasına sebep oldu.

Bu olumlu hava yılın ikinci yarısında önce eski Ankara büyükelçisi James Jeffrey’nin Suriye konusunda temsilci olarak atanması ardından ABD’nin İdlib krizinde Türkiye’ye verdiği desteklerle daha da güçlendi. Ancak YPG meselesi bu olumlu havayı sürekli rahatsız eden bir unsur olarak varlığını sürdürdü. Fakat ABD’nin

Kuzey Suriye'ye sınır gözlem noktaları inşa edeceğini açıklanmasının ardından bu durum gerilemeye başladı. Suriye konusunda meseleyi zorlaştıran ve iki ülke arasında olası bir anlaşmayı engelleyen temel unsurlar arasında ABD'nin sabit bir politika geliştirememesi yer aldı. Değişen hedefler ve aktörler sebebiyle sadece Türkiye değil bölgedeki birçok ülke de ABD'nin Suriye'de tam olarak ne yapmak istediğini anlamakta zorlandı.

Suriye'deki İran varlığı ve faaliyetleri konusunda güçlenen söylemin tam olarak bir karşılığı olup olmayacağı sorusu bir türlü cevap bulamadı. Başkan Trump ile askerlerin Suriye'den çekilmeye ilişkin anlaşmazlıkları ve ABD'deki kurumlar arasında bölgedeki aktörlerle ilişkiler konusundaki gerilim uzun vadeli bir politika geliştirilmesini oldukça zorlaştırdı. Bu durum Türkiye ile ABD arasında Suriye merkezli ilişkileri de olumsuz etkilemeye devam etti. Son aylarda Cenevre sürecini yeniden canlandırmak isteyen ABD'nin Türkiye, Rusya ve İran arasında sürdürülen Astana süreci hakkındaki açıklamaları 2019'da bu konuda diplomatik bir gerginliğin olabileceğini gözler önüne seriyor.

Suriye konusunda ortaya çıkan bir durum yaz aylarının sonuna doğru başka bir krizle iki ülke ilişkilerini tarihindeki en zor dönemlerden birine soktu. Temmuz'da Rahip Brunson'ı yargılayan mahkemenin ev hapsine karar vermesi ve davanın sonuçlanmaması üzerine ABD yönetimi Türkiye'deki yargıya direkt müdahale eden açıklamalar yapmaya başladı. Başkan Yardımcısı Pence'in Türkiye'yi yaptırımlarla tehdit etmesi üzerine ilişkilerde yeni bir kriz başladı.

Bu açıklamaların ardından ABD önce İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ve Adalet Bakanı Abdulhamit Gül'e yaptırım kararı aldı. Takip eden günlerde Türkiye'de ekonomik olarak yeni bir eylem planının açıklanmasının beklendiği sırada Başkan Trump bir tweet ile Türkiye'deki çelik ve alüminyum ithalatına gümrük vergilerinin yükseltildiğini açıkladı. Bu durum ikili ilişkilerde eşine az rastlanan bir krizi ortaya çıkardı. Yaptırımların açıklandığı süreçte bazı ABD'li üst düzey yetkililer Amerikan medyasına yaptıkları açıklamalarda yaptırımların önümüzdeki dönemde devam edeceğini ve şirketleri de hedef alabileceğini söylediler. İki ülke arasında özellikle Suriye krizi sonrasında derinleşen güven bunalımı ABD'nin devam eden bir dava konusunda gösterdiği tavır ve stratejik ortağı bir ülkeye iç politik kaygılarla koyduğu yaptırımlarla daha ciddi bir noktaya ulaştı. Bu süreçte yapılan araştırmalar Türk kamuoyunda oldukça geniş bir kesimin ABD'ye karşı tavrının daha da negatif bir noktaya evrildiğini gözler önüne serdi.

Ekim'de mahkemenin verdiği karar sonrasında Rahip Brunson ev hapsinden çıkarıldı ve ABD'ye döndü. Bu gelişmeyi müteakiben ABD Türk bakanlara koyduğu yaptırımları kaldırdı. Ayrıca İran yaptırımları konusunda da Türkiye'nin içinde bulunduğu ülkelere muafiyet tanındı. Ancak bunlar iki ülke arasında son yıllarda daha yerleşik bir şekilde ortaya çıkan güven bunalımını ortadan kaldıracabilecek adımlar değil. YPG ile ilişkisini mevcut haliyle sürdürdüğü müddetçe Türk kamuoyunda

ABD'ye yönelik olumsuz tavrın sona ermesi mümkün görülüyor. ABD'nin bu durumu düzeltmek adına PKK liderlerinin yakalanmasına yardım edenler için ödül açıklaması da beklenen etkiyi göstermedi. Söz konusu açıklamadan oldukça geniş bir pozitif atmosfer bekleyen ABD yönetimi hayal kırıklığına uğradı. Yaşananlar YPG ilişkisinin Türk kamuoyundaki yansımalarının ABD tarafından tam olarak anlaşılmadığını gözler önüne serdi.

Bu süreçte özellikle yaz aylarında daha fazla gündeme gelmeye başlayan bir konu 2019 içerisinde ikili ilişkilerdeki en önemli sorun olma yolunda ilerliyor. Yaz aylarında Kongrede yapılan Savunma Bakanlığı Bütçesi ve Dış Yardım Bütçesi görüşmeleri sırasında S-400 hava savunma sistemlerinin alınması konusu gündeme geldi. Buna göre Kongredeki bazı üyeler S-400'lerin alınması durumunda F-35'lerin güvenliğinin riske gireceği konusunda uzun süredir konuşulan ama tam olarak açıklanmayan fikirleri gündeme getirdi. Bu noktada Brunson meselesinin de etkisiyle Savunma Bakanlığında Türkiye'nin F-35 projesinden çıkarılmasının nasıl bir etki yaratacağına bir bilgi notu hazırlanması istendi. 2018'in sonuna doğru açıklanan raporun özetinde S-400'lerin alınmasının sadece F-35'leri değil farklı ABD silah sistemlerini de riske sokacağı belirtildi. Bu durum 2019'da teslimi hedeflenen S-400 sistemlerinin alınmasından sonra ikili ilişkilerde oluşabilecek riskleri de gündeme getirdi. Türkiye bu konuda uzun süredir ABD yönetimine bu alımın güvenlik öncelikleri açısından gerekli olduğunu ve daha önce aynı sistemlerin kendilerinden talep edilmesine rağmen bu konuda zorluklarla karşılaştığını ifade ediyor.

S-400 anlaşmasından sonra ABD'nin silah satışlarından da sorumlu olan dışişleri bakan yardımcısını Türkiye'ye göndererek Patriot sistemleriyle ilgili bir paket sunduğu medyaya yansımıştı. Ancak bu konuda halen bir gelişme sağlanmış değil. Özellikle de Kongrenin Türkiye'ye silah satışları konusunda izlediği politika göz önüne alındığında bu meselenin daha uzun bir sürece yayılabileceği öngörülüyor. Bu noktada Kongre üyelerinin S-400 alınması durumunda Rusya yaptırımları bünyesinde Türkiye'ye de yaptırım uygulanmasını gündeme getirebilecekleri düşünülüyor. Ancak bu yaptırımın nasıl, ne zaman ve hangi çerçevede uygulanabileceğini büyük ölçüde başkan belirleyecek. Aynı şekilde F-35 konusu da önümüzdeki dönemde savunma sanayii meselelerinde sıklıkla gündeme gelecek. 2019'da ayrıca Halkbank meselesinin de Hazine Bakanlığının bu konuda bir karara varması ya da New York Güney Bölgesi Mahkemesinin açacağı yeni bir davayla bir krize yol açabileceği öngörülüyor.

KRONOLOJİ: 2018'DE DIŞ POLİTİKA	
3 Ocak	ABD mahkemesi Mehmet Hakan Atilla'ya beş farklı suçtan dolayı mahkumiyet kararı verdi.
10 Ocak	ABD'nin Ankara Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Philip Kosnett, YPG'nin ABD desteğiyle Suriye'nin kuzeyinde yeni bir ordu kurmaya çalıştığı iddialarından sonra Dışışleri Bakanlığına çağırıldı.
13 Ocak	DEAŞ'a karşı savaőan ABD liderliğindeki koalisyon güçleri Suriye'nin Türkiye ve Irak sınırları boyunca Suriyeli Kürt ve Arap güçlerden oluşan bir ordu kuracağını açıkladı.
23 Ocak	Dışışleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Jonathan Cohen başkanlığındaki ABD'li bir heyet görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'da Türk yetkililerle görüştü.
15 Şubat	ABD Dışışleri Bakanı Rex Tillerson Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
8 Mart	Türkiye-ABD ilişkilerindeki sorunlara çözüm aranacak teknik komitelerin ilk toplantısı Suriye gündemiyle Washington'da gerçekleşti.
21 Mart	ABD Savcılığı Türkiye Cumhurbaşkanlığının on bir koruması hakkındaki suçlamaları düşürdü.
25 Mayıs	ABD heyeti Münbiç'i görüşmek üzere çalışma grubu toplantısı için Ankara'ya geldi.
4 Haziran	Çavuşoğlu, ABD Dışışleri Bakanı Mike Pompeo'yla Washington'da ikili görüşme yaptı. Görüşmeden ardından yapılan ortak açıklamada iki tarafın Münbiç dahil Suriye konusunda bir yol haritası üzerinde anlaőtıđı bildirildi.
14 Haziran	Almanya'nın Stuttgart şehrinde düzenlenen güvenlik toplantısında ABD ile Türkiye Münbiç konusunda anlaştı.
25 Temmuz	Türkiye Mahkemesi Brunson'ı adli kontrolle "ev hapsi" kararı verdi.
26 Temmuz	Başkan Yardımcısı Mike Pence Türkiye'ye karşı yaptırım uygulamaya hazır olduklarını söyledi. Başkan Trump ise yaptırımların uygulanmasına ilişkin bir tweet attı.
1 Ağustos	ABD Hazine Bakanlığı, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile Adalet Bakanı Abdulhamit Gül'e yaptırım uygulama kararı aldı.
10 Ağustos	Trump Türkiye ile ilgili bir tweet atarak şöyle söyledi: "Türk lirasının güçlü dolarımıza karşı hızlı düşüőüyle ilgili olarak çelik ve alüminyumun gümrük vergilerinin iki katına çıkarılmasını onayladım. Alüminyum şimdi yüzde 20, çelik yüzde 50 olacak. Türkiye ile ilişkilerimiz bu sefer iyi değil!"
12 Ekim	Mahkeme Andrew Brunson'ın serbest bırakılmasına karar verdi.
5 Kasım	Türkiye ve diğer yedi ölke İran'a uygulanan yaptırımlardan muaf tutuldu.
11 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ABD Başkanı Trump, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron tarafından verilen akşam yemeğinde görüştü.

TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ

Ibrahim Bachir Abdoulaye

Türkiye çok boyutlu dış politikaya geçmesinin ardından 1998'de Afrika Açılım Planı'nı (AAP) ilan ederek Sahraaltı Afrika (SAA) ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme iradesini ortaya koydu. 2002'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Afrika Açılım Planı'nı gözden geçirerek uygulamaya koydu ve kısa sürede Afrika, Türk dış politikasının en başarılı alanlarından biri oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afrika Kıtası'na özel bir ilgi göstermesi ilişkilerin hızlanmasında önemli bir rol oynadı. Bu bağlamda kıtaya ilişkileri daha üst düzeye çıkarmak amacıyla 2010'da kabul edilen Afrika Stratejik Belgesi ve 2013'te hayata geçirilen Afrika Ortaklık Politikası ile birlikte siyaset, ekonomi, güvenlik ve kültür gibi birçok stratejik alanda ilişkiler geliştirildi.

Türkiye'nin Afrika'daki diplomatik temsilciliklerinin sayısı 2009'da yedisi SAA'da olmak üzere toplam 12 iken bu sayı 2018'de 41'e yükseldi. Afrika ülkelerinin de beşi SAA'dan olmak üzere 2008'de Türkiye'de on büyükelçiliği bulunurken 2018'e gelindiğinde bu sayı 34'ü buldu. Bu çerçevede Türkiye-Afrika ilişkilerinin 2018'de güçlenerek devam ettiği söylenebilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2018'de Afrika'yı iki kez ziyaret etmesi ve Afrikalı liderlerin iade-i ziyaretiyle ilişkiler karşılıklı üst düzey temaslarla sürdürüldü.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gelenek hale gelen Afrika turu kapsamında 26 Şubat-2 Mart arasında bakanların yer aldığı bir heyetle Cezayir, Moritanya, Senegal ve Mali'yi ziyaret etti. Ziyaret kapsamında ticari ilişkileri güçlendirmek için Cezayir ve Senegal'de iş forumları gerçekleştirildi. Moritanya ve Mali ziyareti Türkiye'den cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaret olması açısından tarihi bir önem arz etti. Moritanya'da balıkçılık, tarım, ticaret, turizm, maden ve eğitim alanlarında sekiz anlaşma imzalandı. Mali'de de iki ülke arasında ekonomi, enerji, sağlık, eğitim, bilişim, diplomasi ve spor alanlarında sekiz anlaşma imzalandı. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan Temmuz'da BRICS zirvesi vesilesiyle Güney Afrika Cumhuriyeti ziyareti ardından Zambiya'ya da

bir resmi ziyarette bulundu. Erdoğan, Güney Afrika temaslarında Güney Afrika Devlet Başkanı Cyril Ramaphosa ve Senegal Cumhurbaşkanı Macky Sall ile ayrı ayrı görüştü.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Güney Afrika ziyaretinin ardından 28 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak ve Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın da yer aldığı heyetle Zambiya'ya resmi ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret kapsamında iki ülke arasında siyasi, askeri, ekonomik, ticari ve kültürel gibi farklı alanlarda toplam on iki anlaşma imzalandı. Ekim'de Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, Ekvator Ginesi'nin bağımsızlığının 50. yıl dönümü kutlamaları vesilesiyle gerçekleştirdiği ziyaretle Malabo'da önemli temaslarda bulundu. Ekvator Ginesi Cumhurbaşkanı Teodoro Obiang Nguema Mbasago ile bir araya gelen Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay, Nijer Cumhurbaşkanı Muhammed Yusuf ile de görüştü.

Afrika da yıl içinde Türkiye'ye çok sayıda üst düzey ziyaret gerçekleştirdi. Gambiya Cumhurbaşkanı Adama Barrow, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın davetlisi olarak 14 Şubat'ta Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Türkiye'nin çağrısıyla İstanbul'da Mayıs'ta düzenlenen İslam Zirvesi Konferansı Olağanüstü Toplantısı'na Afrika'dan Gine Cumhurbaşkanı Alpha Conde, Moritanya Devlet Başkanı Muhammed Veled Abdulaziz ve Sudan Devlet Başkanı Ömer Beşir katılım sağladı.

Ayrıca Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı Göreve Başlama Töreni'ne çok sayıda Afrikalı lider katıldı. Temmuz'da düzenlenen tören vesilesiyle Gine, Etiyopya, Gine Bissau, Moritanya, Zambiya, Ekvator Ginesi, Gabon, Sudan, Somali, Çad ve Cibuti cumhurbaşkanları Türkiye'ye ziyarette bulundu. Aynı şekilde Somali Cumhurbaşkanı Mohamed Abdullahi Mohamed, Gine Cumhurbaşkanı Alpha Conde, Nijer Ulusal Meclis Başkanı Ousseini Tinni, Zambiya Cumhurbaşkanı Yardımcısı Inonge Wina ve Sudan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Faisal Hasan İbrahim AK Parti'nin Ağustos'ta gerçekleştirilen 6. Olağan Büyük Kongresi vesilesiyle Türkiye'yi ziyaret ettiler. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daveti üzerine Benin Cumhurbaşkanı Patrice Talon da Eylül'de bir resmi ziyaret gerçekleştirdi.

2018'de Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında bakan düzeyinde de çeşitli vesileyle çok sayıda karşılıklı ziyaret yapıldı. Bu bağlamda Türkiye, Afrika Birliği (AfB) ile Şubat'ta İstanbul'da on dokuz Afrika ülkesinden bakan ve temsilcilerin katılımıyla "II. Türkiye-Afrika Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı" düzenledi. Afrika'ya açılım politikası çerçevesinde AfB ile ilişkilerini derinleştiren Türkiye 2008'de birliğin stratejik ortağı ilan edilmişti. Kasım'da Türkiye'ye gelen Somali Cumhurbaşkanı Mohamed Abdullahi Mohamed Cumhurbaşkanlığı Vahdettin Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi.

Türkiye Afrika politikasını kalıcı hale getirmek amacıyla güvenlik ve savunma gibi stratejik alanlarda önemli girişimlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler Kasım'da Türkiye'nin Sudan'da kurmayı planladığı askeri eğitim merkezini ele almak üzere ülkeyi ziyaret etmiştir. Sudan ziyaretinin ardından Somali'ye geçen Savunma Bakanı Akar başkent Mogadişu'da önemli temaslarda bulunmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin Afrika'ya yönelik politikasında özellikle Somali ve Sudan'ın önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

EKONOMİK İLİŞKİLER İLE İNSANİ VE KALKINMA YARDIMLARI

Siyasi ve diplomatik alanda gelişen Türkiye-Afrika ilişkiler ekonomiye de olumlu yansıdı. İki coğrafya arasındaki ticaret hacminin 2003'te 3,68 milyar dolarken 2017'de 20,6 milyar dolara ulaşması ilerleyen ekonomik ilişkilerin somut göstergesidir. Türkiye'nin SAA ülkeleriyle ticari hacmi de 2003'te 1,2 milyar dolarken 2017'de 7,1 milyar dolara yükseldi.

Ekonomik alandaki bu olumlu gelişmenin artarak devam etmesi için 2018'de önemli adımlar atıldı. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) üyesi ülkelerden yedi bakanının katılımıyla Şubat'ta İstanbul'da ilk "Türkiye-ECOWAS Ekonomi ve İş Forumu" düzenlendi. Forum sonunda üye ülkeler ile Türkiye arasındaki yaklaşık 3 milyar dolar ticaret hacminin orta vadede 10 milyar dolar seviyesine çıkarılması hedefi belirlendi.

Ayrıca Ekim'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılımıyla İstanbul'da "II. Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu" gerçekleştirildi. Afrika'dan dönemin Etiyopya Cumhurbaşkanı Mulatu Teshome Wirtu ve AfB Dönem Başkanlığı'nı yürüten Ruanda Cumhuriyeti Başbakanı Edouard Ngirente'nin yanı sıra 43 ülkeden 26 bakan ve çok sayıda resmi heyet üyesi ve iş adamı katıldı. Çok kapsamlı ekonomik forumların yanı sıra ikili forumlar ve iş birliği toplantıları da düzenlendi. Örneğin Şubat'ta Gambiya Cumhurbaşkanı Adama Barrow'ın katılımıyla Dış Ekonomik İlişkiler Kurulunun ev sahipliğinde İstanbul'da "Türkiye-Gambiya Yuvarlak Masa Toplantısı" yapıldı.

Türkiye-Afrika ilişkilerinin bir diğer önemli ayağı ise insani ve kalkınma yardımlarıdır. Türkiye 2011'den bu yana sadece Somali'ye yaklaşık 1 milyar dolar insani ve kalkınma yardımı gerçekleştirdi. Ayrıca kıta genelinde 21 ofis bulunduran TİKA ve Türkiye Diyanet Vakfı gibi kuruluşlar çeşitli alanlarda yardım ve kalkınma projeleri hayata geçirmektedir. Örneğin Temmuz'da TİKA tarafından düzenlenen "2018 Tecrübe Paylaşım Programı" ile Afrika ülkelerine gönüllü Türk öğrenciler gönderildi.

FETÖ İLE MÜCADELE

Türkiye 15 Temmuz başarısız darbe girişiminden bu yana Afrika'da etkin şekilde yürüttüğü FETÖ ile mücadelede önemli bir başarı elde etmiştir. Mevcut durumda Afrika'daki FETÖ okullarının Türkiye Maarif Vakfı'na (TMV) devredildiği ülkeler haricinde söz konusu okullarının kapatıldığı veya kapatılmak üzere mutabakata varıldığı yirmiden fazla ülke bulunmaktadır. TMV 2018 itibarıyla yaklaşık on bir Afrika ülkesinde eğitim öğretim faaliyeti sürdürmektedir. Türkiye, diğer Afrika ülkelerinde FETÖ'ye bağlı kurumların kapatılması, mensuplarının iadesi ve faaliyetlerinin engellenmesine ilişkin taleplerini diplomatik kanallarla her fırsatta aktarmaktadır.

Eğitim alanında çalışma yürüten TMV, FETÖ ile mücadelenin yanı sıra Türkiye ile Afrika arasındaki iş birliğinin güçlenmesine de önemli katkı sağlamaktadır. TMV, Dışişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığının desteğiyle FETÖ'nün Afrika'daki gücünü kırmakta ve kıta ülkeleriyle eğitim alanında iş birliğinde kolaylaştırıcı rol oynamaktadır. Bu bağlamda Şubat'ta Türkiye'yi ziyaret eden Kamerun İstihdam ve Mesleki Eğitim Bakanı Zacharie Perevet, dönemin Milli Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz ile "Mesleki Eğitimde Teknoloji Transferi Projesi Uygulama Protokolü" imzalamıştır. Temmuz'da Nijer Mesleki ve Teknik Eğitim Bakanı Türkiye'ye ziyarette bulunmuş, Kasım'da ise Nijer Ortaöğretim Bakanı Türkiye'ye gelerek TMV'nin düzenlediği "Maarif Söyleşi" sine konuk olmuştur.

Türkiye Afrika'da sadece FETÖ'nün eğitim faaliyetleriyle mücadele etmekle kalmamaktadır. Mart'ta Milli İstihbarat Teşkilatının (MİT) düzenlediği operasyonla Orta Afrika ülkesi Gabon'dan üç örgüt mensubu Türkiye'ye getirilmiştir. Türkiye'nin FETÖ ile mücadelenin Afrika ayağını her anlamda başarılı bir şekilde sürdürdüğü elde edilen sonuçlarla açık bir şekilde görülmektedir.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ	
12 Ocak	Türkiye-Somali Karma Ekonomik Komisyonu Toplantısı Ankara'da yapıldı.
18 Ocak	Kalkınma Bakanı Lütfi Elvan, Senegal'e resmi ziyaret gerçekleştirdi.
11-12 Şubat	Türkiye-Afrika İkinci Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı İstanbul'da düzenlendi.
14 Şubat	Gambiya Cumhurbaşkanı Adama Barrow, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
20 Şubat	Başbakan Yardımcısı Hakan Çavuşoğlu Sudan'a resmi ziyaret gerçekleştirdi.
21 Şubat	Türkiye ile Kamerun arasında "Mesleki Eğitimde Teknoloji Transferi Projesi Uygulama Protokolü" imzalandı.
22-23 Şubat	İstanbul'da ilk "Türkiye-ECOWAS Ekonomi ve İş Forumu" düzenlendi.
26 Şubat-2 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan Afrika turu kapsamında Cezayir, Moritanya, Senegal ve Mali'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
10 Nisan	Milli İstihbarat Teşkilatı FETÖ'nün Gabon'daki yapılanmasına yönelik gerçekleştirdiği operasyonda üç örgüt mensubunu Türkiye'ye getirdi.
18 Mayıs	İslam Zirvesi Konferansı Olağanüstü Toplantısı vesilesiyle Sudan, Gine, Moritanya cumhurbaşkanları ve Gambiya Devlet Başkan Yardımcısı Türkiye'yi ziyaret etti.
9 Temmuz	Cumhurbaşkanlığı Göreve Başlama Töreni'ne Afrika'dan Gine, Gine Bissau, Moritanya, Zambiya, Ekvator Ginesi, Gabon, Sudan, Somali, Çad ve Cibuti cumhurbaşkanları katıldı.
25-27 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan 10. BRICS Zirvesi'ne katılmak üzere Güney Afrika Cumhuriyeti'ni ziyaret etti.
25 Temmuz	Nijer Mesleki ve Teknik Eğitim Bakanı Tidjani Idrissa Abdoukadi Türkiye'ye ziyarette bulundu.
28 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan Zambiya'ya resmi ziyaret gerçekleştirdi.
18 Ağustos	AK Parti 6. Olağan Büyük Kongresi'ne Afrika'dan Somali Cumhurbaşkanı Mohamed Abdullahi Mohamed, Gine Cumhurbaşkanı Alpha Conde, Nijer Ulusal Meclis Başkanı Ousseini Tinni, Zambiya Cumhurbaşkanı Yardımcısı Inonge Wina ve Sudan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Faisal Hasan İbrahim katıldı.
5 Eylül	Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunan Benin Cumhurbaşkanı Patrice Talon, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Erdoğan ile bir araya geldi.
12 Eylül	Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay resmi temaslarda bulunmak üzere Ekvator Ginesi'ne gitti.
10-11 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılımıyla İstanbul'da "II. Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu" düzenlendi.
10-11 Ekim	İstanbul'da gerçekleştirilen "II. Türkiye-Afrika Forumu" vesilesiyle Etiyopya Cumhurbaşkanı Mulatu Teshome Wirtu ve Ruanda Cumhurbaşkanı Başbakanı Edouard Ngirente Türkiye'ye geldi.
6-7 Kasım	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar beraberindeki heyetle Sudan ve Somali'de temaslarda bulundu.
23 Kasım	Somali Cumhurbaşkanı Mohamed Abdullahi Mohamed Türkiye ziyaretinde Cumhurbaşkanlığı Vahdettin Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi.

TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ

Zeliha Eliaçık

Alman medya ve siyasetinin Cumhurbaşkanı Erdoğan'a karşı propagandasının ve İncirlik krizinin damga vurduğu krizler döneminin aksine 2018 genel olarak olumlu gelişmelerin yaşandığı ve Almanya ve Türkiye'nin yakınlaştığı bir yıl olmuştur. 2018'in başından itibaren bir normalleşmeden bahsedilmesinde kuşkusuz Almanya'da genel seçimlerin gerçekleşmiş olması ve Türkiye'nin iç siyaset malzemesi olarak giderek daha önemsiz hale gelmesinin etkisi büyüktür. Bunun yanı sıra mülteci krizi ve Suriye savaşında yaşanan gelişmeler, her iki ülkenin Trump'ın yaptırımlarına maruz kalması ve İdlib meselesi Berlin ile Ankara'yı birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Son olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 27-28 Eylül'de gerçekleştirdiği Almanya ziyareti ikili ilişkilerdeki "normalleşme"nin ve iş birliğine dair iyi niyetin en üst düzeyde ifadesi olarak görülmüştür.

Ocak'ta Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun dönemin Alman Dışişleri Bakanı Sigmar Gabriel ile bir araya gelmesi iki ülke ilişkilerinin normalleşmeye başladığının ilk işareti olarak okunmuştu. Çavuşoğlu ve Gabriel ikili ilişkilerde geçmiş yıllarda yaşanan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma noktasında uzlaşıya vardıklarını açıklayarak iki ülkenin ekonomik karma kurullarının ve Dışişleri Bakanlığı uzmanlarının bir araya geleceklerini de duyurmuşlardı. Böylelikle 2018'in başında ilişkilerde bir normalleşmeden bahsedilmeye başlandı.

Bu yumuşamaya rağmen Türkiye'nin sınır güvenliğini korumak amacıyla Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirdiği Afrin operasyonunun Almanya'daki PKK lobisi ve Alman medyası tarafından Kürtlere yönelik bir saldırı olarak yansıtılmasıyla Türkiye aleyhtarı kampanyalar yeniden başlamıştır. Bu çerçevede Çavuşoğlu-Gabriel görüşmesiyle oluşan olumlu havaya rağmen Alman hükümeti Türkiye'ye yönelik silah satışlarının durdurulması yönünde bir karar almıştır. Bu kararın alınmasında şüphesiz PKK'nın siyasi ayağı gibi hareket eden Sol Parti ve Alman medyasının hükümet üzerinde uyguladığı baskı etkili olmuştur. Buna ilaveten Almanya'nın devletler arası ticari ilişkilerin bir parçası olan silah ticaretini Deniz Yücel olayına endekslediği yönünde bir hava oluşturulmuş ve bu durum Türkiye tarafından eleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanı ve parlamento genel seçimlerinin erkene alınmasıyla birlikte Alman medyasında Erdoğan karşıtı kampanyalar yeniden hız kazanmıştır. Almanya Dışişleri Bakanı Heiko Maas Türk yetkililerin Almanya'da seçim kampanyası yapmalarının yasak olduğunu açıklamıştır. Erdoğan Avrupalı Türklerle buluşma mekanı olarak Bosna'yı seçerek muhtemel bir krize mahal vermemiştir. Ancak seçim kampanyası sürecinde Türkiye'ye gelen bazı heyetler İYİ Parti ve CHP gibi muhalif partilere desteklerini alenen ilan etmiş, Almanya'da da HDP ve CHP'nin seçim toplantıları düzenlemesine izin verilmeye devam edilmiş ve bu partilere pozitif ayrımcılık uygulanmıştır.

Alman siyasetçiler 24 Haziran seçim sürecinde Türkiye'ye yaptıkları ziyaretlerle belli bir kesimi desteklediklerini açıkça belli etmiştir. Nitekim Almanya'nın Avrupa'dan Sorumlu Devlet Bakanı Michael Roth, İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener'i ziyaret etmiş ve "Güneydoğu'da AK Parti ve HDP arasında sıkışan Kürt seçmenin size karşı desteği olacağını da öngörüyoruz" ifadesinde bulunmuştur. Seçim sonrası OHAL'in kaldırılmasıyla birlikte Almanya da Eylül 2017'de Türkiye'ye uygulanan bir dizi yaptırımını kaldırmıştır. Bu bağlamda Türkiye'deki Alman firmalara yönelik Hermes kredi kısıtlamaları kaldırılırken Türkiye'ye yönelik seyahat uyarısı da yeniden normale döndürülmüştür.

24 Haziran seçimleri öncesi o dönemde Alman milli takımı futbolcusu olan Mesut Özil ve İlkay Gündoğan'ın Londra'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etmeleri Alman kamuoyunda skandal olarak değerlendirilmiş ve sporculara yönelik medyatik ve siyasi linç kampanyası başlatılmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı'nun makamına saygısından dolayı bu ziyareti gerçekleştirdiğini ve hiçbir siyasi amacı olmadığını açıklasa da Alman kamuoyu ve siyaseti Özil üzerinde ciddi baskı oluşturarak özür dilemesini istemiştir. Son olarak Almanya'nın Dünya Kupası'ndaki kötü performansının ardından Almanya Futbol Federasyonu Başkanı (DFB) Reinhard Grindel başarısızlığı Özil'e fatura eden imalarda bulunmuştur. Siyaset, spor ve magazin dünyasının çok boyutlu baskısı üzerine Özil "Onların gözünde kazandığımızda Alman, kaybettiğimizde ise göçmenim" şeklindeki ifadeleri barındıran bir açıklama yayımlayarak takım içinde ve Almanya'da ırkçı ayrımcılığa uğradığını söylemiş ve milli takımı bırakmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan da Mesut Özil'in tutumunu destekleyerek "Bu kararı yok yere almadı. Kim böylesi ırkçı saldırılar ve hakaretlerle karşılaşsa aynı tepkiyi verirdi" açıklamasını yapmıştır.

Türk-Alman ilişkileri son dönemde özellikle mülteci meselesi üzerinden gündeme gelse de Almanya'da bulunan üç milyonu aşkın Türk göçmenin durumu iki ülke ilişkilerinin esas ve değişmez unsurunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türk göçmenlerin zaman zaman fiziksel şiddete varan ırkçılık ve ayrımcılığa maruz kalması ve Türk devletinin buna karşı aldığı tavır ikili ilişkilerde gerginliğe neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında adeta Almanya Türkiye'nin ve Türkiye de Almanya'nın içişlerinin bir parçası olmuş durumdadır.

Türkiye'nin sınırında bir terör devletinin oluşumunu engellemek için başlattığı Afrin operasyonu sonrası PKK ve PYD destekçisi gruplar adeta bir misilleme olarak Almanya'daki Türk misyon ve kurumlarına saldırılarda bulunmuştur. Bu saldırı dalgası 1990'larda PKK'nın Almanya'da yasaklanmasına da yol açan şiddet dalgasından sonra ilk kez bu denli geniş ve yoğun biçimde gerçekleşmiştir. Bu yıl sadece Ocak-Mart arasında Türk misyonu ve Türk kökenli vatandaşlara 42 saldırı yapılmıştır. Böylelikle saldırılarda bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 600 oranında bir artış yaşanmıştır.

Bunun yanı sıra asrın davası olarak görülen ve 2000-2006 arasında sekiz Türk'ün öldürüldüğü bir dizi ırkçı cinayeti kapsayan NSU davası da Temmuz'da neticelendi. Ancak davanın sonucu ne Alman ve Türk kamuoylarını ne de vicdanları tatmin etti. Çok daha geniş bir ağ içinde organize edilen ve kısmen Alman kurumlarının da bulunduğu cinayetler nedeniyle hakkında soruşturma açılan Beate Zschaepe ömür boyu hapis cezasına çarptırılırken örgüte silah temin etmekle suçlanan Ralf Wohlleben on yıl ceza aldı ve diğer sanık Andre Eminger'e ise sadece iki yıl altı ay hapis cezası verildi. Alman mahkemesi adi bir cinayet davası muamelesi yaparak Almanya'nın köklü sorunlarından olan ve ülkede yaşayan Türklerin hayatını zorlaştıran kurumsal ırkçılıkla hesaplaşma yoluna gitmedi. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu dava sonucunu tatmin edici bulmadığını ifade ederek "Almanya'dan beklentimiz bu davanın diğer sorumlularının ortaya çıkarılması bakımından devam etmesi. Türkiye olarak takip edeceğiz" cümleleriyle Türk tarafının tepkisini ortaya koydu. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Almanya gezisinde kendisini korumakla sorumlu polislerden ikisinin NSU davası zanlılarından Uwe Böhnhardt'ın adını kod isim olarak kullanması da gerginliğe neden olmuş ve Alman tarafı bu polisler hakkında soruşturma başlatmıştı.

Almanya-Türkiye ilişkilerinin seyrinde mülteci meselesi 2018'de de olumlu gündem maddesi olmaya devam etti. Merkel Brüksel'de gerçekleştirilen AB zirvesi öncesi Ankara'nın mülteci krizinde aldığı sorumluluğa dikkat çekerek başarılı siyasetinden dolayı "Ankara'nın Suriyeli sığınmacılar için yaptıkları çok büyük bir katkı ve takdiri hak ediyor" sözleriyle Türkiye'ye teşekkür etti. Merkel ayrıca mülteci anlaşmasının imzalanmasından sonra Avrupa'ya yönelen mülteci oranında yüzde 97 oranında azalma görüldüğünü de kaydetti.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Almanya'ya gerçekleştirdiği ziyaret öncesi ikili ilişkilerde normalleşme çerçevesinde Alman Dışişleri Bakanı Heiko Maas 5-6 Eylül arasında Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ve TBMM Başkanı Binali Yıldırım'ı ziyaret etti ve mevkidaşı Çavuşoğlu ile ikili bir görüşme yaptı. İki bakanın görüşmesinde öne çıkan konulardan biri de Şam rejiminin Suriye'nin kuzeybatısındaki İdlib'e düzenlenmesi muhtemel askeri operasyon oldu. Muhtemel bir saldırının neden olacağı insanlık felaketi ve göç dalgasından endişe duyan Türkiye

ve Almanya'nın benzer tavır alması iki ülkeyi daha da yakınlaştırdı. İki bakan İdlib'e yönelik kaygılar konusunda benzer görüşler dile getirdi.

Maas İstanbul ziyareti dönüşünde yaptığı açıklamada Suriye meselesinde Rusya'nın yanı sıra Türkiye'nin de önemli bir rol oynayabileceğine vurgu yaptı ve Tahran zirvesinde Ankara'yı desteklediklerini belirtti. Nitekim İstanbul zirvesi Almanya ve Türkiye'nin Suriye meselesinde ortak tutum içinde olduğunu göstermesi açısından önemliydi. Zirve sonrası Rusya, Fransa, Almanya ve Türkiye'nin imzaladığı mutabakat metninde Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve mültecilerin Suriye'ye geri dönüşünün sağlanması konularında iş birliğine gidileceğinin altı çizildi.

ERDOĞAN'IN ALMANYA ZİYARETİ

Yıl içinde Türk-Alman ilişkilerine damgasını vuran gelişme kuşkusuz Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 27-29 Eylül arasındaki Almanya ziyareti oldu. Zira Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı 24 Haziran seçimleri sonrası tebrik için arayan Alman Cumhurbaşkanı Steinmeier'in kendisini Almanya'ya davet etmesi iki ülke ilişkilerinin normalleşmesinin en açık göstergesi olarak algılanmıştı. İki ülke arasındaki yumuşama daha ziyaret gerçekleşmeden etkisini göstermeye başladı. Alman tarafının Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretini protesto etmeyi planlayan PKK'ya müzahir derneklerin mitinglerine izin vermemesi bunun en açık göstergelerinden biriydi. Amerikan yaptırımlarından etkilenen iki ülkenin ittifak alanlarını İran yaptırımları, İdlib sorunu ve mülteci meselesinin oluşturduğu söylenebilir.

Bu ziyaret esnasında Alman medyasının ve Türkiye karşıtı bazı kesimlerin Türkiye'ye yönelik olumsuz tutumlarında bir değişim olmazken ziyaretin iki devlet arasında yakınlaşmaya yol açtığı söylenebilir. Bu anlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Almanya ziyareti ekonomik, stratejik ve güvenlik meselelerinde iki ülke arasında dayanışma için beyaz sayfa niteliğindedir. Cumhurbaşkanı ziyaret esnasında Köln'de inşa edilen ve Almanya'nın en büyük camisi olma özelliğine sahip DITIB Camii'nin de açılışını yapmıştır. Cami açılışı Almanya'daki DITIB tartışmalarını yeniden alevlendirmiştir. Zira ziyaretten sadece bir hafta önce Alman İç İstihbarat Dairesi DITIB'in istihbari olarak gözlemlenmesini gündemine aldığını açıklamıştır.

Cumhurbaşkanının Almanya ziyaretini öncesi ve sonrasıyla birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır. Zira ziyaretten sadece bir hafta önce Alman Dışişleri Bakanı temaslar için Türkiye'ye gelirken ikili ilişkilerde yeni dönemin işareti olarak karşılıklı iş birliği görüşmeleri yapmak üzere Hazine Bakanı Berat Albayrak ve Ruhsan Pekcan Almanya'ya gitmiştir. Yine Erdoğan'ın ziyareti sonrası ekonomik iş birliğini genişletmek amacıyla Alman Ekonomi Bakanı Altmeier da Türkiye'ye gelmiş ve ekonomik alanda iş birliğinin artarak devam edeceği mesajını vermiştir.

İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİNDE BİTMEYEN KRİZ: FETÖ MESELESİ

Türk-Alman ilişkilerinin en kırılma noktasını Ankara'nın güvenlik ve terör konusunda Berlin'den umduğu desteği bulamaması oluşturmaktadır. Almanya'da geniş bir STK yapılanması bulunan PKK'nın yanı sıra Berlin'in 15 Temmuz darbesinin faili FETÖ'ye yönelik müsamahalı tutumu bu yıl da iki ülke arasında gerginlik konusu olmaya devam etmiştir. Alman hükümetinin Ekim'de bir soru önermesine verdiği cevaba göre 15 Temmuz'dan bu yana 310 diplomat pasaportu ve 981 hizmet pasaportu sahibi Türk vatandaşı aileleriyle Almanya'ya iltica başvurusunda bulunmuştur. Alman devleti bunlardan 264'üne mülteci, 458'ine sığınmacı-koruma ve beş kişiye de geçici statü vermiştir.

Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan Almanya ziyaretinde bu noktanın altını çizerek FETÖ mensuplarının Türkiye'ye iadesini istemiştir. Almanya'nın Haziran'da Ankara Büyükelçiliğinin kurum içi raporuna dayanarak FETÖ'yü yeniden değerlendirmeye alacağı basına sızsa da Alman tarafı ve kamuoyu söz konusu örgüt hakkında Türkiye'nin beklediği netlikte bir tavır almamaktadır. Nitekim ziyareti öncesi Alman *FAZ* gazetesi için kaleme aldığı makalede Cumhurbaşkanı Erdoğan "Türkiye, PKK ve FETÖ ile mücadelesinde Almanya'nın desteğini bekliyor" ifadesiyle Ankara'nın beklentisini ifade etmiştir. Almanya açıkça 15 Temmuz darbesinin ardında bu örgütün bulunduğunu kabul etmedikçe ve Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden gruplara yönelik yaptırımlar uygulamadıkça FETÖ meselesi ülke ilişkilerinin sorunlu alanlarından biri olmaya devam edecektir.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ	
Ocak	Çavuşoğlu mevkidaşı Sigmar Gabriel'i konutunda ziyaret etti.
Şubat	Binali Yıldırım Şansölye Merkel ile buluştu.
Mart	Afrin operasyonu ile birlikte Almanya'daki camilere ve Türk misyonlarına saldırılar yoğunlaştı.
Nisan	Türk diplomatı ve hizmet pasaportu sahibi bin memur Almanya'ya iltica talebinde bulundu.
Nisan	Dışişleri Bakanı Heiko Maas Almanya'da Türkiye'nin seçim kampanyasına izin verilmeyeceğini duyurdu.
Nisan	Çavuşoğlu Solingen faciasının yıl dönümünde konuştu.
Mayıs	Mesut Özil ve İlkay Gündoğan Londra'da Erdoğan'ı ziyaret etti.
Haziran	Alman Sol Parti milletvekillerine Türkiye'deki seçimlerde gözlemci olma izni verilmedi.
Haziran	Steinmeier ve Merkel, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak seçim zaferinden dolayı tebrik etti.
Temmuz	Schröder, Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı yemin törenine katıldı.
Temmuz	OHAL'in kaldırılması üzerine Almanya, Türkiye'ye yönelik seyahat uyarısını yumuşattı ve ekonomik yaptırımları kaldırdı.
Temmuz	Özil ırkçılığa uğradığı gerekçesiyle Alman milli takımını bıraktı.
Temmuz	NSU davası sonuçları açıklandı.
Ağustos	SPD Başkanı Nahles liranın düşüşü karşısında Türkiye'ye yardım önerdi.
Eylül	Dışişleri Bakanı Heiko Maas Türkiye'yi ziyaret etti.
Eylül	Alman Anayasayı Koruma Teşkilatı DITIB'i izlemeyi gündemine aldığını açıkladı.
Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Almanya'yı ziyaret etti.
Ekim	Merkel ve Erdoğan İstanbul zirvesinde bir araya geldi.

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Oğuz Güngörmez

2018'in başından itibaren Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşanmaya başladı. Gerek Avrupa ülkelerinde yapılan seçimler gerekse Türkiye'deki referandum sebebiyle 2017'de oldukça gergin bir atmosferde şekillenen ilişkiler medya üzerinden karşılıklı suçlamalar ve atışmalarla tarihin en kötü seviyelerini gördü. 2018 tarafların aralarındaki sorunları konuşarak çözmeleri gerektiğini anladıkları ve diyalogu sürdürme kararı verdikleri bir yıl oldu. Böylelikle 2018 Türkiye-AB ilişkileri açısından farklı gelişmeleri içinde barındıran bir yıl olarak ön plana çıktı.

AB kanadı Türkiye'nin, istikrarsız ve başarısız devletlerin hüküm sürdüğü Ortadoğu ile Avrupa arasında bir tampon vazifesi gördüğünün bilincine varmış, Ankara ise dış politikada adımlarını çeşitlendirmek ve Washington ile tarihin en düşük seviyesine gerileyen ilişkilerini dengelemek için Brüksel ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açması gerektiğini düşünmüştür. Böylece kopma yönünde ilerleyen ilişkileri düzeltmek için iki aktör ortaya somut bir irade ortaya koymuş ve yumuşama yönünde adımlar atmaya çalışmıştır. Özellikle 24 Haziran seçimlerinin ardından Avrupalı ülkeler Türkiye ile rasyonel bir ilişki kurma konusunda mecburiyet hissetmiş, ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açma konusunda istekli davranmıştır.

FARKLILIKLARA RAĞMEN İLİŞKİLERDE YUMUŞAMA

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2018'in ilk ayında Fransa'yı ziyaret etmesi ikili ilişkilerde yumuşamanın başlangıcı olmuştur. Zira söz konusu ziyaret gerek uluslararası gerekse Türk basınında yumuşamanın işareti olarak algılanmış ve kriz dolu bir yılın ardından normalleşme adımlarının atılacağı şeklinde yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda gerek Türkiye gerekse AB medya yoluyla yüksek perdeden yönelttikleri eleştirilerin dozunu düşürerek olumlu atmosferi ve pozitif gündemi hedeflemişlerdir. Bu hedefler Türkiye'nin AB üyeliği müzakereleri üzerindeki blokların kaldırılmasını sağlamamış ve Ankara'nın Brüksel üyelik sürecini canlan-

dırmamışsa da yaşanan karşılıklı gerginlikler ve suçlayıcı tavırlardan uzaklaşılması adına olumlu netice vermiştir.

Söz konusu olumlu havayı AB Konseyi Başkanı Tusk, AB Komisyonu Başkanı Juncker ve AB Konseyi Dönem Başkanı olan Bulgaristan Başbakanı Borisov'un liderler düzeyinde Türkiye ile Varna'da Mart'ta bir toplantı yapmak istemeleri izlemiştir. Söz konusu zirve birçok uzman tarafından tansiyonu düşen Türkiye-AB ilişkilerine ivme kazandırmanın, 2016 ve 2017'de yaşanan gelişmelerle kaybolan güven ortamını yeniden tesis etmenin amaçlandığı şeklinde yorumlanmıştır. Varna'da kurulacak olan masada ise iki taraf arasında iş birliği mekanizmalarının yeniden hayata geçirilmesine katkı sağlayabilecek birçok konu başlığı bulunmuştur. Mülteciler meselesi, vize serbestisi ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesi bu konulardan yalnızca birkaçıdır.

VARNA ZİRVESİ

Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin gerginliklerden diyalog mekanizmalarının kurulduğu bir evreye geçmesinde Varna zirvesi önemli bir rol oynamıştır. AB Bakanlar Konseyi dönem başkanı Bulgaristan'ın çabalarıyla düzenlenen zirveden Türkiye'nin beklentisi yüksek olmuştur. Vize serbestisi, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, Suriyeli mültecilere yönelik mali yardım sözünün yerine getirilmesi ve en önemlisi Türkiye'nin terörle mücadelesine yönelik eleştirel tavrın bu konuda desteğe evrilmesi Ankara'nın Brüksel'den adım atmasını beklediği konuların başında gelmiştir. Brüksel'in öne çıkardığı konular ise daha çok normatif düzeydedir. AB yönetiminin ayrıca OHAL'in kaldırılması, göç anlaşmasına sadık kalınması, Yunanistan ile Ege ve Doğu Akdeniz'de artan gerginliğin azaltılması hususunda beklentileri de söz konusudur.

Zirvenin Türkiye ile iyi ilişkilere sahip Bulgaristan'ın öncülüğünde yapılması birçok kesimde ilişkilerin pozitif bir ortamda ilerleyeceği izlenimi oluşturmuştur. Her ne kadar somut bir gelişme ya da kazanımla sonuçlanmasa da Varna Zirvesi iki taraf arasındaki kara bulutları dağıtması bakımından oldukça önemlidir. Zira Cumhurbaşkanı Erdoğan da Varna Zirvesi'nde "Türkiye AB ilişkilerinde zorlu bir süreci geride bırakmış olmayı umuyoruz" şeklinde açıklama yaparak diyalog mekanizmasının yeniden güçlendirilmesi konusunda Türkiye'nin niyetini ortaya koymuştur.

Söz konusu yakınlaşma ve yumuşamada etkili olan bir diğer önemli unsurun stratejik öncelikler olduğunun belirtilmesi gerekir. Bu kapsamda Juncker'in "Türkiye AB'nin stratejik ortağıdır" şeklindeki açıklaması not edilmesi gereken önemli bir gelişmedir. Birçok uzman ve yazar artan terörizm tehlikesi, Rusya'nın Karadeniz'de etkinliği artırması gibi sebeplerle iki tarafın stratejik tercihleri ve tehdit algılamalarının benzer olduğunu ve jeopolitik kaygıların itici güç haline geldiğini düşündüğünü ifade etmiştir.¹

1. Enes Bayraklı, "AB-Türkiye İlişkilerinde Jeopolitik Kaygılara Dönüş", *Sabah Perspektif*, 31 Mart 2018.

İlişkilerde yumuşama talebinin karşılıklı iradeyi yansıttığını ve iki tarafın bu durumdan kazanç sağlayacağını belirtmek gerekir. Uluslararası basında T1rkiye'nin son d1nemde yaşadığı ekonomik ve siyasi sorunlara y1nelik bir 1ıkıŐ yolu bulmak i1in AB ile ilişkilerini d1zeltmek istediği yorumları yapılsa da son senelerde objektiflikten uzak bir 1slupta kaleme alınan ilerleme raporlarının 2017 i1in yayımlanmasından vazge1ilmesi AB'nin yumuşama eğilimi g1steren ilişkilere zarar vermek istemediği Şeklinde yorumlanmıştır.² S1z konusu karar Br1ksel y1netiminin de ilişkileri karşılıklı kazanca dayalı rasyonel bir zemine 1ekme niyetini g1stermiŐtir.

Yaz aylarında Trump y1netiminin Rahip Brunson meselesi 1zerinden T1rkiye'ye y1nelik ekonomik bir saldırı baŐlatması Ankara-Br1ksel arasındaki buzların hızla erimesine sebep olmuştur. Trump d1neminde Transatlantik ilişkilerin durumu ve Brunson meselesinde T1rkiye ile ABD'nin karşı karşıya gelmesi g1z 1n1nde bulundurulduğunda Ankara-Br1ksel yakınlaŐmasının altında yatan gerek1eler anlaşılabilir. Bu kapsamda Almanya Başbakanı Angela Merkel ve Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a destek telefonları a1mıŐ, Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak da Almanya'ya destekleyici tutumu i1in teŐekk1r etmiştir.³

Bu bağlamda AB Reform Eylem Grubunun T1rkiye'de toplanması olduk1a 1nemli bir gelişme olarak kayıtlara ge1miŐtir. En son 11 Aralık 2015'te toplanan Reform Eylem Grubu 11 yıl aradan sonra Dışişleri Bakanı Mevl1t 1avuŐođlu başkanlığında bir araya gelmiştir. Toplantıda T1rkiye'yi Avrupa Konseyi denetiminden 1ıkarmak, yargı ve temel haklar ile adalet, 1zg1rl1k ve g1venlik başlıklı 23 ve 24. fasılların a1ılmasını sağlamak, yargı reformu stratejisini g1ncellemek, vize serbestisinde kalan kriterleri yerine getirmek gibi 1ncelikli konular belirlenmiş ve bir yol haritası oluşturulmuştur. Reform Eylem Grubu'nun s1z konusu toplantısını AB ile a1ılan yeni sayfada T1rkiye'nin yol haritası olarak okumak m1mk1nd1r.

Bunların yanı sıra 24 Haziran se1im sonu1larının a1ıklanmasından yalnızca iki g1n sonra AB Genel İŞler Konseyi'nin G1mr1k Birliği'ni g1ncelleme m1zakerelerine başlamama kararı bir skandal olarak nitelendirilmiştir. Bu karar AB'de T1rkiye karşılığını s1rd1ren ve ikili ilişkilerde normalleşmeye engel olmak isteyen kesimlerin varlığı ve etkinliğinin bir delili olarak algılanmıŐtır. Bu kesimlerin hamiliğini y1r1ten Avusturya yıl boyunca T1rkiye ile m1zakerelerin sonlandırılması gerektiğini dile getirmiŐ fakat AB 1zerinde herhangi bir etki uyandıramamıŐtır. Bu minvalde Br1ksel'in Ankara'ya y1nelik tutumunda iki farklı kanadın olduğu bilinmektedir: İspanya, İtalya ve Fransa gibi T1rkiye'nin bağımsızlığına saygı g1steren 1lkelerin karşısında Almanya, Avusturya ve Hollanda gibi T1rkiye ile asimetrik bir ilişki tesis etmeye 1alıŐan 1lkeler bulunmaktadır.⁴ 2018 T1rkiye ile ilişkilerde yapıcı

2. 1ağrı Erhan, "AB ile Varna Zirvesi", *T1rkiye*, 25 Mart 2018.

3. Abdulkadir Selvi, "AB ile İlişkilerde Yeni Adımlar Geliyor", *H1rriyet*, 28 Ağustos 2018.

4. Zeliha Elia1ık, "T1rkiye'de Yeni D1nem ve AB: İki Yol Haritası", *Yeni Şafak*, 30 Haziran 2018.

olan ülkelerin sesinin daha fazla çıktığı bir yıl olmuş, Avusturya'nın temsil ettiği kanadın Türkiye'nin AB üyeliğine dair olumsuz açıklamaları ilişkilerin gidişatına 2016 ve 2017'deki gibi etki etmemiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Eylül'de Almanya'ya gerçekleştirdiği ziyarete ayrı bir parantez açılması gerekmektedir. Öyle ki Almanya ile ilişkilerin rasyonel seviyede ve kazan kazan anlayışı ekseninde yeniden tesis edilmesi Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde de itici bir güç haline gelecektir. Ayrıca Almanya'nın AB içindeki konumu düşünüldüğünde sorunların çok daha hızlı bir şekilde çözülmesine katkı sağlayacaktır. Trump yönetiminin gerek Avrupa ülkelerine gerekse Türkiye'ye yönelik tutumunun söz konusu ziyaret ve ikili ilişkilerde yeni sayfanın açılmasını kolaylaştırdığının belirtilmesi gerekir. Öyle ki düzenlenen ortak basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Şansölye Merkel iki ülke arasında işlerliğini kaybetmiş olan mekanizmaları yeniden çalıştırma ve ilişkilerde elde edilen ivmenin sürdürülmesi konularında mutabık kaldıklarını açıklamıştır. Ekonomik ilişkilerin ve yatırımların itici güç olduğu görüşmelerde bölgesel konular da ele alınmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Almanya ziyaretinin dönüşünde Suriye konusunda Almanya ve Fransa'nın da olduğu bir zirve düzenleneceği bilgisini vermiştir. Söz konusu görüşmede AB ile ilişkiler çok gündemde olmasa da iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanacak bir yumuşama ve iyileşme Ankara-Brüksel ilişkilerini de doğrudan etkileyeceğinden sonraki süreçler için oldukça önemli bir kazanım olmuştur.

2018 bir yönüyle ilişkilerde model tartışmalarının da birçok defa gündeme geldiği bir yıl olmuştur. Fransız Cumhurbaşkanı Macron'un yılın ilk ayında "İçinde bulunduğumuz durumda bu ilişkinin entegrasyon sürecinde değil, belki bir iş birliği, ortaklık bağlamında yeniden düşünülmesine bakılabilir"⁵ şeklindeki açıklamaları ilişkilerde model, stratejik ortaklık, imtiyazlı ortaklık gibi tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. Özellikle Macron'un yıl içinde defalarca dile getirdiği stratejik ortaklık modelinin güvenlik gerekçelerine dayandığının belirtilmesi gerekir. Avrupa'nın istikrarı ve güvenliği için Türkiye ile ortaklık yapmasını fakat bunun tam üyeliği barındırmaması gerektiğini dile getiren Macron –daha önce Almanya kanadından defalarca gelen benzer açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda– Türkiye ile AB arası ilişkilerdeki model tartışmalarının hamiliğini üstlenmiştir. Türkiye ise her dönemde olduğu gibi bu tarz açıklamalara önem vermemiş ve AB ile tam üyelik haricinde herhangi bir ilişki biçiminin kabul edilmeyeceğini defaatle vurgulamıştır. Varna zirvesinde AB yöneticilerinin –muhtemelen Türkiye'nin talepleri doğrultusunda– tam üyelik dışında herhangi bir modelin gündemde bulunmadığı söylemesine rağmen yıl boyunca bu tartışma ve söylemler gündemde kendisine yer bulmuştur.

5. Sedat Ergin, "Türkiye-AB İlişkisinde Yeni Bir Modele Doğru", *Hürriyet*, 12 Ocak 2018.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konusunda herhangi bir gelişme olmamıştır. Aksine AB Genel İşler Konseyi'nin 26 Haziran'da Gümrük Birliği'nin güncellenmesi için müzakerelere henüz başlamama kararı alması Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. İki tarafın ilişkilerde yeni bir sayfa açarak sorunları çözüme yönündeki iradesine rağmen Konseyin verdiği kararın siyasi ve ideolojik saiklerle yapıldığı algısı doğmuştur. Bununla birlikte söz konusu karar eski tarihlerde yapılan serbest ticaret anlaşmalarının güncellenmesini öngören ve Brüksel yönetimi tarafından 2015'te yayımlanan "Herkes için Ticaret" (Trade for All) isimli strateji belgesiyle de gelişmektedir.⁶

İkili ilişkilerdeki yumuşama rüzgarları ekonomik münasebetlere de olumlu yansımıştır. Eylül itibarıyla Türkiye'nin AB ülkelerine ihracat ve ithalatında önemli oranda bir artış görülmektedir. 2017 Ocak-Eylül döneminde AB ülkelerinden 60,1 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmişken 2018'in aynı döneminde bu rakam 63,4 milyar dolar olmuştur. İhracat rakamlarındaki artış ise çok daha dikkat çekicidir. 2017'de AB ülkelerine 53,5 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirilmişken bu rakam 2018'de 61,9 milyar dolara yükselmiştir.⁷ İhracatın bu kadar yükselmesinde AB ile açılan yeni sayfa ve karşılıklı pozitif mesajların etkisi kadar Türkiye'nin özellikle Trump yönetiminin ekonomik manipülasyonlarına karşı Avrupa ülkeleriyle yakın temaslar yürütmesi de etkili olmuştur.

SONUÇ

Her ne kadar elle tutulur somut kazanımlar elde edilememiş olsa da 2018 Türkiye-AB ilişkilerindeki tansiyonun düşürüldüğü, diyalog mekanizmalarının yeniden kurulmaya çalışıldığı, medya üzerinden karşılıklı suçlamalardan vazgeçildiği, iç politikadaki gelişmelerin ülkelerin dış politikalarını etkilemesinin önüne geçildiği ve ilişkilerin eski haline getirilmesi için ortaya somut bir irade koyulduğu bir yıl olmuştur. 2018'de yaşananlar geleceğe yönelik ilişkilerin kurumsallaştırılması konusunda bir umut vadetmiştir.

6. Oğuz Güngörmez, "AB'nin Liberal Düzeni Koruma Arayışı ve Serbest Ticaret Anlaşmaları", *Star*, 3 Kasım 2018.

7. TÜİK'in ülke gruplarına göre ihracat-ithalat verilerinden derlenmiştir.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ	
5 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan Fransa Cumhurbaşkanı Emanuel Macron ile görüştü.
15 Şubat	Başbakan Binali Yıldırım Almanya Başbakanı Angela Merkel ile görüştü.
26 Mart	Bulgaristan'ın Varna kentinde zirve gerçekleştirildi.
17 Nisan	Avrupa Komisyonu Türkiye Raporu yayımlandı.
26 Nisan	77. Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu toplantısı gerçekleşti.
12 Haziran	AB Bakanlar Konseyi Dönem Başkanı Bulgaristan Başbakan'ı Borisov Türkiye'yi ziyaret etti.
26 Haziran	AB Genel İşler Konseyi Gümrük Birliği'nin güncellenmesi için müzakerelere başlamama kararı aldı.
29 Haziran	AB Liderler Zirvesi Türkiye'ye mülteci anlaşması kapsamında verilecek ikinci üç milyar avroluk paketi onayladı.
29 Ağustos	Üç yıl aradan sonra Reform Eylem Grubu toplantısı gerçekleştirildi.
5-6 Eylül	Almanya Dışişleri Bakanı Maas Türkiye'yi ziyaret etti.
7 Eylül	Türkiye ile Hollanda karşılıklı olarak büyükelçi ataması gerçekleştirdi.
19 Eylül	Avrupa Parlamentosu Heyeti Türkiye'yi ziyaret etti.
27-29 Eylül	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Almanya'ya ziyaret gerçekleştirdi.

TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

Mehmet Uğur Ekinci ve Dilek Kütük

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında son yıllarda gözlemlenen olumlu ilişkiler 2018 boyunca da devam etmiştir. İlişkilerde ekonomik iş birliği ön plana çıkarken Türkiye, bölgeye yönelik kalkınma yardımlarını ve sosyal, kültürel ve eğitsel projelerini sürdürmüştür. Türkiye'nin bölgenin barış ve istikrarına yönelik adımları karşısında Balkan hükümetlerinin gerek Türkiye ile aralarındaki coğrafi ve kültürel yakınlıktan gerekse uluslararası siyasetteki risk ve belirsizliklerden dolayı ilişkilere özel önem verdiği görülmüştür.

Bölge ülkelerinden yalnızca Yunanistan ile ilişkiler Ege kara suları meselesi, firari darbecilerin iadesi ve tutuklu Yunan askerleri gibi tartışmalı konular sebebiyle yıl boyu gerginliklere sahne olmuş, diğer ülkelerle kayda değer bir siyasi sorun yaşanmamıştır. Yunanistan ile yaşanan gerginliklerin daha fazla tırmanması iki ülke siyasetçileri tarafından önlenmiştir. Söz konusu gerginliklere rağmen Türkiye-Yunanistan arasında karşılıklı ticaret ve yatırımlar bir önceki yıla göre kayda değer miktarda artmıştır.

Yıl boyunca Türkiye bölge ülkeleriyle çok sayıda üst düzey görüşme gerçekleştirilerek ilişkilerin siyasi boyutunu güçlendirmiştir. Karşılıklı temaslarda ticaret, altyapı, ulaşım, tarım, enerji, eğitim ve savunma sanayii gibi alanlarda ortak projeler değerlendirilmiştir. Türkiye'nin karşılıklı ilişkilerde hassasiyetle vurguladığı bir başka konu ise FETÖ ile mücadele olmuştur. Balkan ülkelerindeki firari FETÖ mensuplarının iadesi ve faaliyetlerini sürdürmekte olan örgüte bağlı kuruluşların kapatılması için Türkiye yoğun girişimlerde bulunmuştur.

SİYASİ TEMASLAR

2018'de Türkiye ve **Arnavutluk** arasındaki ilk önemli resmi ziyaret Ocak'ta gerçekleşti. 26 Ocak'ta Türkiye'yi ziyaret eden Arnavutluk Savunma Bakanı Olta Xhaçka askeri alanda iş birliği konularında üst düzey görüşmelerde bulundu. 22 Mart'ta ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Arnavutluk Başbakanı Edi Rama'yı İstan-

bul'da ağırladı. Ziyarete Türkiye'nin desteğiyle Vlora (Avlonya) Havalimanı'nın inşası ve Arnavutluk hava yolu şirketinin kurulması görüşüldü. Ayrıca Türkiye'nin bu ülkedeki turizm ve enerji alanındaki yatırımlarının artırılması ve gelecekteki sel felaketlerini engellemeye yönelik projeler de ele alındı.

18-19 Ekim'de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Arnavutluk'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Çavuşoğlu mevkidaşı Ditmir Bushati ile görüşmesinde ülkede bulunan FETÖ okullarının kapatılması ve örgüt mensuplarının Türkiye'ye teslim edilmesine yönelik dileklerini ilettiler. İki bakan yıllardır gündemde olan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin hayata geçirilmesi için ikili anlaşmayı karşılıklı olarak parafladı. Arnavutluk-Türkiye Ticaret ve Sanayi Odası'nda bir konuşma yapan Çavuşoğlu iki ülke arasındaki ticaretin artırılması için 2008'den beri yürürlükte olan serbest ticaret anlaşmasının yenilenmesi gerektiğini ifade etti.⁸

Arnavutluk hava yolu şirketinin kurulması çalışmaları Eylül'de somut bir aşamaya getirildi ve Air Albania ilk sembolik uçuşunu İstanbul'a gerçekleştirdi. Bununla beraber düzenli seferlerin başlatılması 2018 içinde mümkün olmadı. Türk şirketlerince Vlora Havalimanı'nın inşasına dair görüşmeler yıl boyunca sürerken bazı pürüzlerin aşılammaması sebebiyle inşaat çalışmalarına başlanamadı.

29 Mart'ta Başbakan Binali Yıldırım **Bosna Hersek**'e resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi üyeleriyle görüşen Yıldırım, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nde (IUS) düzenlenen programda akademisyen ve öğrencilerle bir araya geldi. Yaptığı açıklamada iki ülke arasındaki ticaret ve turizm potansiyeline değinen Yıldırım ikili ilişkilerin her geçen gün daha da geliştiğini vurguladı.⁹

20 Mayıs'ta Bosna Hersek'i ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Başkanı Bakir İzzetbegoviç ile bir araya geldi. Görüşmenin ardından yaptığı açıklamada Erdoğan, Bosna Hersek'teki Türk yatırımlarının ve karşılıklı ticaretin artırılmasına ilişkin çalışmaların devam ettiğini ve iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının güncellenmekte olduğunu ifade etti.¹⁰ Ziyareti sırasında Avrupalı Türk Demokratlar Birliği'nin Saraybosna'da düzenlediği 6. Olağan Genel Kurulu'na katılan Erdoğan burada Balkanlar ve Avrupa'dan gelen binlerce katılımcıya hitap etti. Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'ni de ziyaret eden Erdoğan'a bu kurum tarafından fahri doktora unvanı verildi.

2018 Türkiye-**Bulgaristan** ilişkileri bakımından olumlu başladı. İstanbul'un Balat ilçesinde bulunan ve Bulgar Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Aziz Stefan Kilisesi (Demir Kilise) yedi yıllık restorasyonunun ardından 7 Ocak'ta yeniden ibadete açıldı.

8. "Türkiye'nin Arnavutluk'taki Yatırımı 2,5 Milyar Dolar", *Hürriyet*, 18 Ekim 2018.

9. "Başbakan Yıldırım: PKK Propagandasıyla Kanaat Oluşturmak AB'ye Yakışmıyor", TRT Haber, 29 Mart 2018.

10. "Türkiye, Bosna Hersek'in Barış ve Refahının İdamesi için Her Türlü Desteği Vermeyi Sürdürecektir", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 20 Mayıs 2018, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/94026/-turkiye-bosna-hersek-in-baris-ve-refahinin-idamesi-icin-her-turlu-destegi-vermeyi-surdurecektir>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

Açılış törenine Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov'un yanı sıra dört bakan ve çok sayıda üst düzey temsilci katıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başbakan Yıldırım ve Bulgaristan Başbakanı Borisov törende yaptıkları konuşmalarda iki ÷lke arasındaki dostluk ve ilişkilerin önemine vurgu yaptı.¹¹

16 Şubat'ta 54. Uluslararası Münih Güvenlik Konferansı'nda Başbakan Binali Yıldırım ve beraberindeki bakanlar Başbakan Borisov'un liderliğindeki heyetle kapalı bir görüşme yaparak iki ÷lkeyi ilgilendiren güvenlik konularını ele aldı. Sınır güvenliği, düzensiz göç ve organize suçlarla mücadele konularında Türkiye ile iş birliğine önem veren Bulgaristan hükümeti 2018'in ilk yarısında AB dönem başkanlığını yürütmekteyken Türkiye ile Birlik arasında ara buluculuk girişimlerinde bulundu. Bu girişimler sonucunda 26 Mart'ta Bulgaristan'ın Varna şehrinde Türkiye-AB zirvesi düzenlendi.

Bulgaristan'ın Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltabilecek bir proje olan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP) de Bulgaristan hükümeti tarafından önemle karşılandı. Bulgaristan Ekonomi Bakanı Emil Karanikolov TANAP'ın 12 Haziran'da Eskişehir'de yapılan açılış töreninin katılımcıları arasında yer alırken törene katılamayan Bulgaristan Başbakanı Borisov aynı günün erken saatlerinde İzmir'de Başbakan Yıldırım ile görüştü. Türkiye ile Bulgaristan arasındaki iki yönlü doğal gaz sevkiyat hacmini artıracak olan Lozenets-Nedyalsko Boru Hattı 3 Ağustos'ta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez ve Bulgaristan Başbakanı Borisov tarafından açıldı. 19 Kasım'da resmi temaslarda bulunmak üzere Bulgaristan'a giden Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan iki ÷lke sınırındaki gümrük kapılarında yaşanan beklemelerin giderilmesi için bir çalışma grubu oluşturulacağını açıkladı. Ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Yatırım Ofisi ile Bulgaristan Yatırım Ajansı arasında iş birliği anlaşması imzalandı.

9 Ocak'ta **Hırvatistan** Cumhurbaşkanı Kolinda Grabar-Kitaroviç Türkiye'yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. Bölgesel ve uluslararası gündemin ele alındığı görüşmede iki ÷lke arasındaki ticari ve ekonomik iş birliğinin artırılması yönünde görüş alışverişinde bulunuldu. İki cumhurbaşkanı 25 Eylül'de New York'taki Birleşmiş Milletler Genel Kurulu sırasında da bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmelerde iki ÷lkeyi ilgilendiren konuların yanı sıra Bosna Hersek'in durumu ve geleceği de konu edildi. Balkanlar medyasında Hırvatistan'ın Türkiye'den Bosna Hersek'te Hırvatların itiraz ettiği seçim düzenlemelerinde değişikliğe gidilmesine yönelik destek istediğine dair söylentiler çıksa da Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin bu ÷lkenin içişlerine karıŐma niyetinde olmadığını açıkça dile getirdi.¹²

11. "Demir Kilise 7 Yıl Aradan Sonra Açıldı! Liderlerden Önemli 'AB' Mesajları", *Habertürk*, 7 Ocak 2018.

12. "Balkan Coğrafyasından FETÖ'nün Kökünün Kazınması için Çalışmalarımızı Sürdüreceğiz", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Ocak 2018, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/89028/balkan-cografyasindan-fetonun-kokunun-kazinmasi-icin-calismalarimizi-surdurecegiz>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

2018'de **Karadağ** ile gerçekleştirilen temaslarda askeri ve savunma alanında iş birliği ön plana çıktı. Milli Savunma Bakanı Nurettin Canikli, Karadağlı mevkidaşı Predrag Boskoviç ile 9 Şubat'ta Ankara'da ve 5 Temmuz'da Podgoritsa'da olmak üzere iki kez bir araya geldi. İki ülke arasında 2017'de yürürlüğe konan askeri eğitim anlaşmasının yanında savunma sanayiinde ortak üretim, ticaret, bakım, lojistik destek ve tecrübe aktarımı gibi konuları kapsayan yeni bir anlaşma imzalanması görüşüldü. Ayrıca Türkiye'nin Karadağ'da bir askeri üniforma fabrikası açmasına yönelik çalışmalar başlatıldı.

Kosova-Türkiye ilişkilerinde yılın en önemli gündem maddesi FETÖ'ye karşı 29 Mart'ta gerçekleştirilen operasyon oldu. Kosova'da yaşayan ve FETÖ'yle bağlantısı bulunan altı Türk vatandaşı MİT'in düzenlediği bir operasyonla Türkiye'ye getirildi. Operasyonu "adam kaçırma" olarak değerlendiren Kosova Başbakanı Ramush Haradinaj ihmalleri olduğunu düşündüğü İçişleri Bakanı ve İstihbarat Dairesi Başkanını görevden aldı. Haradinaj'ın bu tutumu Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından sert bir biçimde eleştirildi. Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Taçi ise sınır dışı edilen kişilerin ulusal güvenliğe tehdit teşkil eden mali eylemler gerçekleştirmiş olduklarını işaret ederek operasyonu haklı buldu.¹³ İki ülke cumhurbaşkanları 28 Haziran'da BM Genel Kurul toplantısı için buldukları New York'ta bir araya geldi.

19-20 Ekim arasında Kosova'yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Cumhurbaşkanı Taçi, Başbakan Haradinaj, Dışişleri Bakanı Behçet Paçolli ve birçok üst düzey yetkiliyle görüştü. Türkiye'nin Kosova'ya kalkınma, uluslararası toplumla bütünleşme ve Belgrad ile normalleşme süreçlerine verdiği desteğin altını çizen Çavuşoğlu ekonomik ilişkilerin ilerletilmesi yönünde temennilerde bulundu. Ülkedeki FETÖ mensuplarının faaliyetlerinin durdurulması ve Türkiye'ye iade edilmeleri için çağrıda bulunan Çavuşoğlu, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ve Türkiye Maarif Vakfı'nın ülkedeki faaliyetlerinin artacağını ifade etti.¹⁴

2018'de **Makedonya** ile Türkiye arasında çok sayıda üst düzey görüşme gerçekleştirildi. Makedonya Başbakanı Zoran Zaev 12 Şubat'ta Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. Makedonya hükümetinin Yunanistan ile yürütmekte olduğu isim sorunu müzakerelerinin de ele alındığı toplantıda iki ülke arasında her düzeyde iş birliğinin yürütülmesi amacıyla ortak bir komitenin kurulması ve Türkiye'nin ülkede tarım alanındaki yatırımlarının artırılması üzerinde anlaşıldı.

Makedonya Cumhurbaşkanı Gyorge İvanov Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daveti üzerine 20 Şubat'ta Ankara'ya geldi. İki cumhurbaşkanı arasındaki görüşmede Makedonya-Yunanistan isim sorunu başta olmak üzere iki ülkenin ekonomi ve güvenlik alanındaki iş birliği konuları ele alındı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin Makedonya'yı Anayasal ismiyle tanımaya devam edeceğinin altını çizirken İvanov,

13. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kosova Başbakanına Tepki", Anadolu Ajansı, 31 Mart 2018.

14. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Kosova'daki FETÖ Terör Üyelerinin İadesini Bekliyoruz", NTV, 19 Ekim 2018.

Türkiye'nin terör örgütleriyle yürüttüğü mücadeleyi desteklediğini açıkladı.¹⁵ İvanov 14 Nisan'da İstanbul'daki 21. Avrasya Ekonomi Zirvesi'ne ve 9 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yemin törenine katılmak için yeniden Türkiye'ye geldi. Yıl içerisinde Makedonya Savunma Bakanı Radmila Şekerinska ve Meclis Başkanı Talat Xhaferi de Türkiye'yi ziyaret ederek ikili iş birliği konularını görüştü. Türkiye, Makedonya'nın Haziran'da Yunanistan ile imzaladığı Prespa Anlaşması ve bu anlaşmanın kabulüne ilişkin Eylül'de Makedonya'da yapılan referandum hakkında herhangi bir pozisyon almayarak nihai kararın toplumların iradesine bağlı olduğu ilkesini benimsedi.

Türkiye ile **Romanya** arasındaki ilişkiler 2018'de sorunsuz devam etti. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Türkiye-Romanya-Polonya Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı'na katılmak üzere 10-11 Eylül arasında Romanya'yı ziyaret etti. Bu esnada başta Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis olmak üzere birçok üst düzey görüşme gerçekleştirdi. 15 Ekim'de Romanya Başbakanı Viorica Dancila Türkiye'ye geldi. Dancila'nın Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesinde 2019'un ilk yarısında AB dönem başkanlığını üstlenecek Romanya'nın Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik atabileceği adımlar değerlendirildi. Ziyarette ayrıca Yükseköğretim Kurulu ile Romanya Milli Eğitim Bakanlığı arasında yükseköğretim alanında iş birliği mutabakat zaptı ve sağlık ve tıp bilimleri alanında iş birliğine ilişkin anlaşma imzalandı.

Sırbistan ile son yıllarda büyük bir ivme kazanan siyasi ve ekonomik ilişkiler bu eğilimini 2018'de de devam ettirdi. Ocak'ta Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Ticaret, Turizm ve Telekomünikasyon Bakanı Rasim Ljajic Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında iki ülke arasında mevcut serbest ticaret anlaşmasının genişletilmesine yönelik protokollerle güncellenen Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması imzalandı. 6-7 Mayıs arasında Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic ve beraberindeki heyet Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. 6 Mayıs'ta İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Sırbistan İş Forumu'na Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Vucic beraber katılırken ertesi gün Türkiye ile Sırbistan arasındaki Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı gerçekleştirildi. Bu sırada iki ülke arasında ulaştırma, çevre, bilgi ve iletişim teknolojileri, polis eğitimi, veterinerlik, yenilenebilir enerji ve doğal gaz alanlarında iş birliğine yönelik mutabakat zabitleri imzalandı. Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic TANAP açılış töreni için 12 Haziran'da bir kez daha Türkiye'ye geldi.

Türkiye'nin **Yunanistan** ile ilişkileri 2018'de inişli-çıkışlı bir seyir izledi. İlişkilerin ana gündem maddelerinden biri FETÖ bağlantılı şahısların Yunanistan'daki yargılama süreci oldu. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Yunanistan'a firar eden darbeci askerlerin tahliye edilmesine karşılık olarak Türkiye 2002'den beri yürürlükte olan Geri Kabul Sözleşmesi'nin uygulanmasını durdurdu. Yunanistan İltica Dairesi

15. "Makedonya Cumhurbaşkanı İvanov: Türkiye'nin Terörle Mücadelede Attığı Tüm Adımların Farkındayız", *Star*, 20 Şubat 2018.

tarafından firarilere iltica hakkı tanınmasına Türkiye'nin gösterdiği tepkinin sonucunda Yunanistan hükümeti kararı temyize götürdüyse de Yüksek Mahkeme Ağustos'ta aldığı kararla iltica hakkını onayladı.¹⁶ Aynı dönemde Yüksek Mahkeme tarafından TKP/ML terör örgütüne mensup bir kişinin iltica talebinin reddedilmesine ve Türkiye'ye iadesine karar verilmiş olmasına rağmen iade süreci Yunanistan Adalet Bakanlığının kararıyla durduruldu. Çifte standart içeren bu karar ve uygulamalar Ankara'da büyük bir tepkiyle karşılandı.¹⁷

İlişkilerdeki bir başka gündem maddesi Türkiye'de tutuklanan iki Yunan askerle ilgiliydi. Türkiye-Yunanistan sınırında devriye gezen iki asker 1 Mart'ta Türkiye topraklarına izinsiz geçtikleri için tutuklandı. Casusluk şüphesiyle mahkemeye sevk edilen askerlerin tutuklu yargılanmaları Yunanistan'da tepkiyle karşılandı. İki ülke arasında yaşanan gerginlik mahkemenin Ağustos'ta askerlerin tutuksuz yargılanmalarına karar vermesiyle son buldu. Tahliye olan askerler ülkelerine dönerken Yunanistan'daki siyasetçiler Türkiye ile ilişkilerde artık yeni bir sayfa açıldığına ilişkin yorumlarda bulundu.¹⁸ 4 Eylül'de yenilenen konsolosluk binasının açılışı için İzmir'e gelen Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Kocias, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile bir araya geldi. Düzenlenen törende Çavuşoğlu son toplantısı iki yıl önce gerçekleştirilen Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin gelecek toplantısının Selanik'te düzenleneceğini açıklarken üzerinde çalışılmakta olan İzmir-Selanik feribot seferleri ve İstanbul-Selanik demir yolu projesinin en kısa zamanda hayata geçirilmesi temennisini ifade etti.¹⁹

Önceki yıllarda olduğu gibi 2018 boyunca Ege Denizi'nde Türk ve Yunan deniz ve hava güçleri zaman zaman karşı karşıya geldi. Bu gelişmeler iki ülke arasında yaşanan siyasi gerginlikler sebebiyle daha büyük endişeyle takip edildi. Kıbrıs açıklarındaki enerji kaynaklarının araştırılması ve kullanımı konusunda Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile beraber hareket eden Yunanistan'ın kara sularını ve münhasır ekonomik alan bakımından Türkiye ile ihtilaf içinde olması Ege ve Doğu Akdeniz'de yeni tartışmalar meydana getirdi. Yunanistan, Türkiye'nin sismik araştırma gemisi Barbaros'un kendi egemenlik alanlarında faaliyet gösterdiği iddiasında bulundu. Türkiye Barbaros gemisini korumak amacıyla arama bölgesine denizaltı ve savaş gemileri sevk etti.

Bu gerginliklerin tırmanmasını önlemek için iki ülkenin siyasetçileri genellikle olumlu bir tutum izledi. Yunanistan Savunma Bakanı Panos Kammenos'un Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alan sözleri ülkedeki diğer siyasetçiler tarafından eleştiri-

16. "Yunan Mahkemesinden Nihai Karar: 8 Darbeci Askere İltica Hakkı Verildi", Sputnik Türkiye, 22 Ağustos 2018.

17. "Adalet Bakanı Gül: Yunanistan Yargısı Teröristleri Bağrına Basıyor", BBC Türkçe, 22 Ağustos 2018.

18. "İki Yunan Askeri için Tutuklama Kararı Atina'da Şok Etkisi Yarattı", BBC Türkçe, 5 Mart 2018.

19. "Yunan Bakan'ı Şaşırtan An! Çavuşoğlu: Endişelenmeyin", *Hürriyet*, 4 Eylül 2018.

lirken²⁰ 12 Temmuz'da NATO zirvesi esnasında Brüksel'de bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras gerginliklerin yatıştırılması için görüş alışverişinde bulundu. Türkiye'nin büyük tepkiyle karşıladığı Yunanistan'ın Ege'deki kara sularının kademeli olarak 12 mile çıkarılması hakkında hazırlanan cumhurbaşkanlığı kararnamele de Başbakan Çipras tarafından durduruldu.

Türkiye, Balkan ülkeleriyle kurduğu ilişkilerde bölgenin tamamında refah ve kalkınmanın sağlanmasına yönelik yaklaşımını devam ettirdi. 1-2 Ekim arasında İsviçre'nin Cenevre kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu (WEF) Batı Balkanlar Stratejik Diyalog Toplantısı'na katılan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu burada yaptığı konuşmada Türkiye'nin Balkanlar politikasının temel ilkeleri olan "kapsayıcılık" ve "bölgesel sahiplenme"ye vurgu yaparak Ankara'nın bölgede ortak güvenlik, diyalog, ekonomik bütünleşme ve toplumsal yapıların korunması gibi konulara öncelik verdiğini ifade etti.²¹ Bölgede barış ve istikrarın korunması adına Türkiye, Makedonya ve Bosna Hersek'in Avrupa-Atlantik kurumlarına ve Kosova'nın uluslararası kuruluşlara üyelliğini desteklemeyi sürdürdü.

Türkiye'nin Bosna Hersek ve Sırbistan arasındaki diyalog ve iş birliğinin artırılması yönündeki girişimleri 2018'de de sürdürdü. Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic ve Bosna Hersek Üçlü Devlet Başkanlığı Konseyi Üyesi Bakir İzzetbegoviç 29 Ocak'ta İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ortak bir toplantıda bir araya geldi. Görüşmede ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik ve insani ilişkiler, yatırımlar ve ortak projeler değerlendirildi. Bir Türk konsorsiyumu tarafından inşa edilecek olan Belgrad-Saraybosna otoyolu hakkında çalışmalar devam ettirildi. Bosna Hersek'in çeşitli şehirlerini birbirine bağlamak üzere dairesel bir hat şeklinde planlanan otoyolun inşaatına teknik detayların netleştirilmesinin ardından 2020'de başlanması öngörülmektedir.²²

Balkan ülkeleri de Türkiye ile ilişkilere verdikleri önemi önemli toplantılara üst düzey katılım sağlayarak gösterdi. Türkiye'deki Cumhurbaşkanlığı seçiminin ardından 9 Temmuz'da düzenlenen yemin törenine AB ülkelerinden katılan tek cumhurbaşkanı Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rumen Radev olurken Kosova Cumhurbaşkanı Thaçi, Makedonya Cumhurbaşkanı İvanov, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic, Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Başkanı İzzetbegoviç ve Arnavutluk Başbakanı Rama da törende hazır bulundu. İstanbul Havalimanı'nın 29 Ekim'deki açılış töreninde ise Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ilir Meta, Kosova Cumhurbaşkanı Thaçi, Makedonya Cumhurbaşkanı İvanov, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic, Bosna Hersek Bakanlar Kurulu Başkanı Denis Zvizdic ve Bulgaristan Başbakanı Borisov yer aldı.

20. "Erdoğan Deli' Diyen Yunanistan Savunma Bakanı Kammenos'ı Diğer Siyasi Partiler Eleştirdi", BBC Türkçe, 2 Nisan 2018.

21. "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Batı Balkanlar Stratejik Diyalog Toplantısına Katılmak Üzere İsviçre'yi Ziyareti, 1-2 Ekim 2018", T.C Dışişleri Bakanlığı, 2 Ekim 2018.

22. "Mihajlovic: Za Autoput Beograd - Sarajevo Radnici na Terenu 2020. Godine", Aljazeera Balkans, 19 Kasım 2018.

EKONOMİK İLİŞKİLER

TÜİK'in 2018'in ilk dokuz ayı için açıkladığı kesin olmayan verilere göre Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 16 milyar dolar olarak kaydedildi. Böylece bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 14,5'lik bir artış kaydedildi. Bölge ülkelerinden yalnızca Bulgaristan ile olan karşılıklı ticaret hacminde azalma gözlemlendi. Türkiye'nin Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya ve Slovenya ile ticaretindeki artış yüzde 10 ve Romanya ile yüzde 20'nin üzerinde gerçekleşti. Yunanistan ile ikili ticaret hacminde yüzde 42,5 gibi önemli bir artış meydana geldi. Türkiye'nin bölge ülkelere yönelik ihracatındaki kayda değer artış ve Yunanistan ekonomisinin gösterdiği iyileşmeye bağlı olarak Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat bu durumun sebepleri arasında sayılabilir. Daha önce olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2018'de de devam etti. Bölgeyle olan toplam ticaretin yüzde 85'inden fazlası yalnızca bu beş ülkeyle yapıldı.

Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına gelince Merkez Bankası (TCMB) verilerine göre²³ yılın ilk dokuz ayında Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 101 milyon dolarlık dış yatırım yapıldı. Böylelikle bir önceki yılın aynı dönemine göre dış yatırımlarda yüzde 26'lık artış kaydedildi. Türkiye'den bu dönemde en fazla yatırımın gittiği ülkeler Bosna Hersek, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan oldu. TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'da ise Türk yatırımları 2018'in ilk sekiz ayında 12 milyon dolara yakın bir azalma gösterse de toplam varlık bakımından diğer bütün yatırımcı ülkelere göre fazla gerçekleşti.²⁴

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye yıl boyunca Balkanlar ile sosyal ve kültürel bağlarını güçlendirecek çalışmalara devam etti. Türkiye'nin Balkanlardaki en etkin kurumlarından olan TİKA faaliyet gösterdiği ülkelerde eğitim, sağlık, tarım ve altyapı alanlarında birçok proje gerçekleştirirken tarihi eserlerin restorasyon faaliyetlerini de sürdürdü. Örnek olarak, Kosova'nın başkenti Priştine'de 1.800 öğrencinin öğrenim gördüğü Elena Gjika İlköğretim Okulu yenilendi. Priştine'deki Çarşı (Sultan Murad) ve Prizren'deki Gazi Mehmet Paşa (Bayraklı) camilerinin restorasyon projelerinin iş birliği protokolü imzalandı. Arnavutluk'un Kavaje (Kavalye) kentindeki saat kulesi restore edildi. Bosna Hersek'in Mostar şehrinde TİKA tarafından restore edilen ve bir süredir Yunus Emre Enstitüsü Kültür Merkezi olarak hizmet vermekte olan tarihi Karagöz Bey Medresesi'nin resmi açılışı 24 Kasım'da Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy tarafından gerçekleştirildi. Saraybosna Üniversitesi Klinik Merkezi (KCUS) Hema-

23. Bu veriler üçüncü ülkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

24. Bu bilgiler Kosova Merkez Bankasının resmi istatistiklerinden alınmıştır.

toloji Bölümü ve Üsküp Çayır Mayka Tereza Kadın Doğum Hastanesi Hijyen ve Sterilizasyon Öncesi Bölümü'ne donanım desteği sağlandı. Sırbistan'ın kaplıcalarıyla ünlü Vrnjacka Banja kasabasında 9. Uluslararası Sağlık Turizmi ve Kaplıca Endüstrisi Forumu düzenlendi. Hırvatistan'da TİKA ve Türkiye Radyo Televizyonu (TRT) tarafından dijital yayıncılık eğitimi verildi.

Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlar Burs Programı ile lisans ve lisansüstü öğrencilerine Türkiye'de öğrenim görme imkanı sağladı. Balkanların sekiz ülkesinde faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsü çok sayıda dil, kültür ve sanat etkinliği gerçekleştirdi. Diyanet İşleri Başkanlığı din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara desteğini 2018'de de devam ettirdi.

Eğitim öğretim alanında Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirmek amacıyla 2016'da kurulan Türkiye Maarif Vakfı (TMV) dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Balkanlarda da yeni eğitim kurumları açılması yönünde çalışmalarda bulundu. Vakıf Arnavutluk'ta 2002'den beri faaliyet göstermekte olan Tiran New York Üniversitesi'ni ve ona bağlı okulları satın aldı. Böylece vakfın KKTC'den sonraki ilk üniversitesi Balkanlarda faaliyete geçmiş oldu. 2018 sonu itibarıyla Balkanlarda TMV'ye ait Arnavutluk'ta bir üniversitenin yanı sıra dört, Bosna Hersek'te dört, Kosova'da altı, Makedonya'da beş, Romanya'da dört okul ve Makedonya'da bir yurt olmak üzere 25 eğitim kurumu bulunmaktadır.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	
7 Ocak	Restorasyonu tamamlanan İstanbul'daki Aziz Stefan Kilisesi (Demir Kilise) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov'un katıldığı törenle ibadete açıldı.
9 Ocak	Hırvatistan Cumhurbaşkanı Kolinda Grabar-Kitarovic resmi bir ziyaret için Ankara'ya geldi.
29 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic ve Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Üyesi Bakir İzzetbegoviç ile İstanbul'da görüştü.
12 Şubat	Makedonya Başbakanı Zoran Zaev Türkiye'yi ziyaret etti.
20 Şubat	Makedonya Cumhurbaşkanı Gjorge İvanov Türkiye'yi ziyaret etti.
22 Mart	Arnavutluk Başbakanı Edi Rama İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
29 Mart	Kosova'da yaşayan ve FETÖ ile bağlantısı bulunan altı Türk vatandaşı MIT'in düzenlediği operasyonla Türkiye'ye getirildi. Başbakan Binali Yıldırım Bosna Hersek'e resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
7 Mayıs	Türkiye ile Sırbistan arasındaki Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı gerçekleştirildi.
20 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan Bosna Hersek'i ziyaret etti.
15 Ekim	Romanya Başbakanı Viorica Dancila Türkiye'yi ziyaret etti.
18-19 Ekim	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Arnavutluk'u ziyaret etti.
19-20 Ekim	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Kosova'yı ziyaret etti.

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ

Yusuf Emre Koç

2013'ten bu yana hem iç hem de dış politikada yaşadığı türbülans ortamından yeni yönetim sistemiyle birlikte güçlenerek çıkan Türkiye çok boyutlu ve bağımsız bir dış politika arayışındadır. Türkiye bölgesinde yükselen bir güç olarak yakın ve uzak havzasındaki aktörlerle iş birliği fırsatlarını değerlendirmek üzere Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğinde aktif bir diplomasi yürütmektedir. Bu bakımdan Çin, Türkiye için hem ekonomik hem de siyasi anlamda geliştirilebilecek iş birliği alanlarında yüksek potansiyel taşıyan bir aktör konumundadır. Özellikle Erdoğan ve Şi Cinping'in iş birliğine meyilli tutumları önemli bir fırsat olarak öne çıkmaktadır.

2018 Türkiye-Çin ilişkileri açısından sembolik anlamlar da barındırmaktadır. 1978'de Deng Şaoping öncülüğünde başlatılan “dışa açılım” politikasının 40. yılını kutlayan Çin 2018'i “Türkiye Turizm Yılı” ilan etmiştir. 2018'de Ankara-Pekin ilişkilerinin değerlendirildiği bu bölüm siyasi ve ekonomi şeklinde iki ana kısımdan oluşmaktadır.

SIYASİ İLİŞKİLER

Pekin tarafından 2013'te ilan edilen ve günden güne önem kazanan Kuşak ve Yol girişimi kapsamında Türkiye de önemli bir konumda bulunmakta ve bu konumu özellikle Çin tarafından da dile getirilmektedir.

İlişkiler açısından bu senenin önemli gelişmelerine bakıldığında iki liderin iş birliğine yatkın tutumunu vurgulaması bakımından Şi Cinping'in 24 Haziran seçim sonuçları vesilesiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'a gönderdiği tebrik mektubu önemli bir göstergedir. Çin Devlet Başkanı Şi Cinping'in mektubunda stratejik ve etkin iş birliği ifadeleri öne çıkmaktadır:

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinde, Türkiye'nin kalkınma yolunda daha büyük başarılar elde edeceğine inanıyorum. Çin-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesine büyük önem atfediyorum. Son yıllarda zatınızla yakın temaslar içinde bulunmak suretiyle her alanda etkin iş birliği sonuçları elde ettik. Zaturalinizle birlikte Türk-

Çin stratejik iş birliği ilişkilerinde daha büyük ilerlemeler kaydetmek, iki ülke ve halka daha fazla refah yaratmak amacıyla müşterek çaba göstermeye hazırım.²⁵

Bu ifadeler Türkiye'nin çok boyutlu ve aktif dış politika arayışı kapsamında potansiyel taşıyan bir alternatif olarak Çin'in görüşünü devlet başkanı seviyesinde yansıtması bakımından önem taşımaktadır.

Çin'in dahil olduğu BRICS'in 2018 liderler toplantısına Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın özel konuk olarak davet edilmesi iş birliği potansiyelinin açık göstergeleri arasındadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 25-27 Temmuz arasında Güney Afrika'nın başkenti Johannesburg'da BRICS liderler zirvesine özel davetli olarak katılmıştır. Bu davet o dönemde hız kazanan ABD kaynaklı ekonomik saldırılarla birlikte tartışılmaya başlanan Türkiye'nin Batı ittifakındaki konumuna karşın farklı alternatif ve yönelimlerin de varlığını göstermiştir. Zirve esnasında yüz yüze görüşen Şi ve Erdoğan stratejik iş birliği ilişkisinin önemini vurgulayarak ve ticari korumacılığı reddederek serbest ticarete dayanan iş birliğiyle birlikte uyumlu çalışmaların artacağına sinyallerini vermiştir.²⁶ Çin'in içinde bulunduğu bir diğer önemli uluslararası kuruluş Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Liderler toplantısı da 9-10 Haziran arasında Çin'in ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir. Diyalog ortağı olarak toplantıya katılan Türkiye'yi Pekin Büyükelçisi Abdülkadir Emin Önen temsil etmiştir. Görüşmelerin ardından 15 Ağustos'ta SETA sempozyumunda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan ABD'nin ekonomik olarak Türkiye ile birlikte Çin, Rusya, İran ve Avrupa'yı hedef aldığını vurgulamış ve bu tutumunu eleştirerek ekonomik ve siyasi tavır alternatiflerini değerlendirmiştir.

Yıl içerisinde liderler haricinde de karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş ve iş birliği fırsatları öne çıkarılmıştır. 14-15 Haziran arasında Çin'e bir çalışma ziyaretinde bulunan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi ve Devlet Başkan Yardımcısı Wang Qishan ile görüşerek iki ülkenin karşılıklı iş birliğini güçlendirme iradeleri ve ortak yürütülecek projeler hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur.

13 Eylül'de Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştiren Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Lı Yüçing, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüşmüş, ziyaret esnasında ikili ilişkilerin gelişmesi ve potansiyeliyle ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Lı Yüçing, Türkiye'nin Kuşak ve Yol girişimi kapsamında önemli bir ülke olduğunun altını çizerek bölgesel ve uluslararası konularda önemli bir aktör olarak istikrarını korumaya yönelik çabalarının Çin tarafından desteklendiğini belirtmiştir. Yine Lı Yüçing tarafından tıpkı Şi Cinping'in de sıklıkla ifade ettiği gibi Çin-Türkiye stratejik ortaklık ilişkilerinin önemi ve güçlenme süreci vurgulanmıştır.²⁷

25. "Xi Jinping'ten Erdoğan'a Tebrik Mektubu", *Sabah*, 29 Haziran 2018.

26. "Xi, Erdogan Agree to Enhance China-Turkey Cooperation", *Xinhua*, 27 Temmuz 2018.

27. "Çin'den Türkiye'nin Milli Para Teklifine Büyük Destek", *Sabah*, 15 Eylül 2018.

Yılın sonuna doğru Buenos Aires'te gerçekleşen G20 zirvesi ve TBMM Başkanı Binali Yıldırım'ın Çin ziyareti süresince ikili ilişkilerin seyrini gösteren üst düzey görüşmeler gerçekleşti. 30 Kasım'da Erdoğan-Şi Jinping görüşmesinde devlet başkanları nezdinde, uluslararası alanda iş birliği ve koordinasyona hazır olduğu ifade edildi.²⁸ G20 zirvesinin hemen ardından TBMM Başkanı Binali Yıldırım da Çin ziyaretinde başbakan ve meclis başkanıyla görüştü. Türkiye'nin Çin'i stratejik dost olarak gördüğünü²⁹ ifade eden Yıldırım tarihi İpekyolu'nun ve Kuşak ve Yol girişiminin doğu ve batı ucundaki iki ülke olarak yıldan yıla gelişen ilişkilerin önemini vurguladı.³⁰

Siyasi alanda gerçekleşen iş birliği vurgularının yanı sıra Çin ve Türkiye adalet bakanlarının karşılıklı ziyaretleri ve imzalanan hukuki mutabakat zaptı da gündemde yer buldu. Çin Adalet Bakanı 29 Ağustos'ta Türkiye'yi ve Adalet Bakanı Abdulhamit Gül de 14 Kasım'da Çin'i ziyaret etti. Uluslararası terörle mücadele alanında iş birliğinin vurgulandığı görüşmeler esnasında Çin'deki FETÖ üyelerinin iadesiyle ilgili Türkiye'nin talepleri de iletildi. Ayrıca hukuki iş birliği kapsamında sekiz hakim ve savcı Çin'de eğitim görmektedir.³¹

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile Çin arasındaki dış ticaret 2017 itibarıyla 28 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Türkiye genel olarak Çin'e mermer ve traverten, krom, bakır, kurşun, demir, çinko, tabii borat cevherleri, bor oksitleri ve borik asitler ihraç ederken Çin'den de otomatik bilgi işlem makinaları ve üniteleri, hücresel/kablosuz ağlar için telefonlar, oyuncaklar, ses-görüntü sistemleri, yük/insan taşıma amaçlı gemiler ithal etmektedir.³²

Ankara-Pekin ekonomik ilişkileri değerlendirildiğinde her ne kadar Türkiye'nin aleyhine 2017 verilerine göre 20 milyar dolar dış ticaret açığı bulunsa da bu durumun iyileştirilmesi için zaman zaman önemli fırsatlar da gündeme gelmektedir. Kuşak ve Yol projesi kapsamında önemli bir konumda bulunan Türkiye özellikle ABD Başkanı Trump tarafından tartışmaya açılan Çin'in uluslararası ticaretteki konumu neticesinde uygulamaya alınan karşılıklı yaptırımlardan fırsat çıkarmanın yollarını arayabilir. Özellikle Çin'in ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerine yönelik olarak Türkiye, Çin pazarında bir alternatif olarak konumunu güçlendirebilir.

28. "Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Devlet Başkanı Xi: Koordinasyonu Güçlendirelim", *Aksam*, 1 Aralık 2018.

29. "Çin'i Stratejik Dost Görüyoruz", *Milliyet*, 5 Aralık 2018.

30. "TBMM Başkanı Yıldırım: Türkiye-Çin İlişkileri Yıldan Yıla Gelişiyor", *Anadolu Ajansı*, 5 Aralık 2018.

31. "Çin Halk Cumhuriyeti ile Hukuki Mutabakat Zaptı İmzalandı", T.C. Adalet Bakanlığı, 14 Kasım 2018, <http://www.basin.adalet.gov.tr/Etkinlik/cin-halk-cumhuriyeti-ile-hukuki-mutabakat-zapti-izalandi>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

32. "Türkiye Çin Ekonomik İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

İlişkilerdeki en önemli gelişmelerden biri 2018'in Çin'de "Türkiye Turizm Yılı" olarak ilan edilmesi olmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 2017'de 250 bin Çinli turist Türkiye'yi ziyaret etmiş ve 2018'de beklentinin 500 bin civarında olduğu kaydedilmiştir. 17 Nisan'da "Türkiye Turizm Yılı" gala programı vesilesiyle Çin'i ziyaret eden dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Numan Kurtulmuş iki ülke ilişkilerinin taşıdığı potansiyeli vurgulayarak siyasi ve ekonomik alanlarda gelişen iş birliğinin kültür ve turizm alanlarına da yansıtacağını ifade etmiştir.³³ Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Ersoy'un ifadelerine göre Çinli turist sayısının 2017'ye göre yılın ilk sekiz ayında yüzde 90 oranında arttığı anlaşılmaktadır.³⁴ 20 Aralık itibarıyla China Southern Airlines'ın Türkiye uçuşlarının yeniden başlamasıyla 2019'da Çinli turist sayısının daha da artabileceği söylenebilir.

Ekonomi alanında diğer bir önemli gelişme de Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın Mayıs ve Temmuz'daki Çin ziyaretleri oldu. 3 Mayıs'ta gerçekleştirdiği ilk ziyarette enerji alanında iş birliği gündemli temaslarda bulunan Albayrak, Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığının azaltılması noktasında önemli bir yatırım olarak planlanan 3. Nükleer Santral projesi hakkında görüşmeler de yaptı. Berat Albayrak ikinci Çin ziyaretini Hazine ve Maliye Bakanı olarak 27 Temmuz'da gerçekleştirdi. ABD Başkanı Trump ve yardımcısı Mike Pence'in Türkiye ekonomisini hedef alan açıklamalarının ardından finansal kaynak ve ortakları çeşitlendirmek amacıyla yapılan ziyarette enerji yatırımlarında finansman ve uzun vadeli stratejik iş birliği konuları ele alındı. Ziyaretin ardından Albayrak, Çinli finans kuruluşlarından enerji ve ulaştırma sektörü yatırımları için özel sektör, kamu kurumları ve bankalara sağlanacak 3,6 milyar dolarlık kredi paketinin tamamlandığını duyurdu.³⁵

Ticari iş birliğiyle ilgili olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da zaman zaman gündeme getirdiği yerli paralarla ticaret hakkında Çin'den de olumlu mesajlar gelmektedir. Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Lü Yüçing 15 Eylül'de Türkiye ziyareti sırasında yaptığı açıklamalarda "Önümüzdeki aşamada Çin, Türk tarafı ile birlikte ödemelerin milli para birimleri ile yapılması için olumlu politika ortamının oluşturulmasını, ikili ticaret ve yatırımda daha fazla milli para birimlerinin kullanılmasının sağlanmasını, böylelikle ikili ticaret ve yatırımın kolaylaştırılmasını hızlandırmaya hazırdır" ifadelerini kullanmıştır.³⁶ Ayrıca Çin'in 17 Ağustos itibarıyla uluslararası kara yolu taşımacılığına dahil olması ve ilk anlaşmayı Türkiye ile yapması da ticaret alanında iş birliğinin geliştirilmesine yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir.³⁷

33. "500 Bin Çinli Turist Bekleniyor", *Dünya*, 17 Nisan 2018.

34. "Çinli Turist Sayısı Yüzde 90 Arttı", *Türkiye Turizm*, 8 Ekim 2018, <http://www.turkiyeturizm.com/bakaner-soy-cinli-turist-sayisi-yuzde-90-artti-56717h.htm>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

35. "Albayrak: 3,6 Milyar Dolarlık Kredi Paketi Tamamlandı", *Dünya*, 27 Temmuz 2018.

36. "Çin'den Türkiye'nin Milli Para Teklifine Büyük Destek", *Sabah*, 15 Eylül 2018.

37. "Çin, Türkiye ile Başlıyor", *Milliyet*, 17 Ağustos 2018.

SONUÇ

2018 genelinde Türkiye-Çin ilişkilerinde olumlu bir seyrin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Geleneksel anlamda ittifak kavramının sorgulandığı ve farklı konularda farklı aktörlerle iş birliği yöntem ve alternatiflerinin öne çıktığı günümüzde Türkiye ve Çin bağımsız ve aktif dış politika yürütmektedir. İki ülke siyaset, ekonomi ve dış ticaret alanlarında stratejik iş birliklerini geliştirme yönünde irade göstermektedir. İkili ilişkilerde iş birliğinin geliştirilmesi yönünde önemli fırsatların yanı sıra bazı tehdit ve zayıf noktalar da bulunmaktadır. İdeolojilerden ziyade milli çıkarlarını önceleyen bir dış politika anlayışıyla Türkiye, Çin'i alternatif bir güç odağı olarak değerlendirmektedir.

Kuşak ve Yol girişimi kapsamında Türkiye'nin konumu ve elde edebileceği potansiyel Türkiye-Çin ilişkilerinin geliştirilmesi açısından bir fırsat taşımaktadır. İki ülkenin de ABD'nin küresel rolü hakkında sorgulayıcı pozisyonları ve serbest ticareti savunan konumları ortak hareket edebilme ve karşılıklı olarak tecrübelerden yararlanma imkanı sunmaktadır. Ayrıca Türkiye NATO üyesi olarak ŞİÖ ve BRICS ile ilişkileriyle de stratejik esneklik kabiliyetine sahip olabilmektedir.

Bunun dışında Türkiye'nin Çin ile ticarete negatif konumda olması ve yüksek miktarda açıklar vermesi ilişkilerin sürdürülebilirliği ve uzun vadeli ilerlemesini olumsuz etkileyebilecek bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Kuşak ve Yol girişimi kapsamında Türkiye'nin sadece bir koridor şeklinde kalma riski de bir diğer olumsuz faktör olarak değerlendirilebilir. İki ülke Suriye meselesinde ciddi bir şekilde karşı karşıya gelmese de nihai olarak destekledikleri pozisyonlar nedeniyle ve Suriye'nin yeniden inşası sürecinde bir rekabet ortamına girebilir. Son olarak Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yıl boyunca gündemde olan konular da Türkiye-Çin iş birliği ve ilişkileri açısından bir risk faktörü olarak değerlendirilebilir.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ	
1 Ocak	Turizm yılı ilanı kapsamında Türk vatandaşlarına vize uygulaması gevşetildi.
17 Nisan	Çin'de "Türkiye Turizm Yılı" gala programı yapıldı. Açılışa dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Numan Kurtulmuş da katıldı.
3 Mayıs	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak Çin'i ziyaret etti.
9-10 Haziran	Şangay İşbirliği Örgütü Liderler Zirvesi gerçekleştirildi.
14-15 Haziran	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Çin'i ziyareti etti.
25-27 Haziran	BRICS zirvesinde Erdoğan-Şi Cinqing görüşmesi gerçekleşti.
29 Haziran	Şi Cinqing seçim galibiyeti vesilesiyle Erdoğan'a tebrik mektubu gönderdi.
10 Temmuz	Çin Kültür Turizm Bakanı Türkiye'yi ziyaret etti.
27 Temmuz	Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak yıl içerisinde Çin'i ikinci kez ziyaret etti.
17 Ağustos	Çin uluslararası kara yolu taşımacılığına dahil oldu ve ilk anlaşmayı Türkiye ile imzaladı.
29 Ağustos	Çin Adalet Bakanı Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
13 Eylül	Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Li Yüçing Türkiye'yi ziyaret etti.
14 Kasım	Adalet Bakanı Abdulhamit Gül Çin'i ziyaret etti.
29 Kasım	Çin'de "Türkiye Turizm Yılı" kapanış töreni yapıldı.
30 Kasım	G20 zirvesinde Erdoğan-Şi Cinqing görüşmesi gerçekleşti.
5 Aralık	TBMM Başkanı Binali Yıldırım Çin'i ziyaret etti.
20 Aralık	China Southern Airlines'ın Türkiye uçuşları yeniden başladı.

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

Bilal Salaymeh

Türkiye son yıllarda olduğu gibi 2018’de de Filistin meselesinde aktif rol oynamaya devam etti. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) dönem başkanlığını üstlenen Türkiye bu konumunu kullanarak İİT’yi Filistin ve bilhassa Kudüs konusunda harekete geçirmeye çalıştı. Ayrıca 2018’de Birleşmiş Milletler (BM) Yakındoğu’daki Filistinli Mülteciler için Yardım ve Bayındırlık Ajansının (UNRWA) Danışma Komisyonu başkanlığını devralan Türkiye, Kudüs meselesinin yanı sıra Filistinli mülteciler meselesinde de aktif bir rol oynamaya başladı.

Filistin-İsrail ihtilafının BM kararları ışığında çözülmesi gerektiğini destekleyen Türkiye her münasebette iki devlet çözümüne desteğini dile getirdi. Bu bağlamda Türkiye, İsrail’in 2018’de hızla devam eden ve iki devlet çözümünü tehlikeye atan işgal altındaki Batı Şeria’daki yasa dışı yerleşim faaliyetlerini ve Gazze’deki barışçıl gösterilere yapılan saldırıları kınadığını ifade etti. Türkiye, Dışişleri Bakanlığı nezdinde yaptığı açıklamalarla İsrail’in Batı Şeria’da yasa dışı bir şekilde binlerce konutun inşa etmesini ve Filistinlilere ait evler için alınan yıkım kararını şiddetle kınadı. Türkiye ayrıca İsrail Parlamentosunda kabul edilen Kudüs’ün bazı bölgelerinden vazgeçilmesi için 80 milletvekilinin onayını zorunlu kılan yasa tasarısına ve “Yahudi Ulus Yasası”na şiddetli bir şekilde tepki gösterdi. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalarda “Yahudi Ulus Devleti yasası, evrensel hukuk ilkelerini ayaklar altına almakta ve İsrail vatandaşı Filistinlilerin haklarını hiçe saymaktadır” ifadesine yer verildi.

30 Mart’ta başta Gazze olmak üzere tüm Filistin’de başlayan ve bu tarihten sonra yılın sonuna doğru haftalık olarak devam eden “Büyük Dönüş” yürüyüşleri ülkenin iç ve bölgesel siyasetinde yeni dinamikler yaratmayı başardı. Türkiye barışçıl protestolara karşı İsrail askeri güçleri tarafından kullanılan aşırı ve orantısız gücü her fırsatta şiddetle kınadı ve uluslararası hukuku ayaklar altına alan Tel Aviv yönetimine karşı uluslararası toplumu ortak tavır almaya çağırdı. Gelişen olaylar neticesinde özellikle Kasım’da tırmanan gerilim sonucunda ortaya çıkan şiddet dalgası Türkiye tarafından endişeyle takip edildi.

2018'de Türkiye-Filistin arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiler güçlenmeye devam etti. Filistin Dışişleri Bakanı Riad Malki, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun daveti üzerine 2-3 Şubat arasında Türkiye'ye çalışma ziyaretinde bulundu. Ayrıca 2018'de iki devlet arasında çeşitli alanlarda iş birliğinin kurumsallaştırılması ve güçlendirilmesi için Ortak Komite kurularak önemli bir adım atıldı. Tesis edilen Ortak Komite'nin ilk toplantısı Türkiye ve Filistin dışişleri bakanları başkanlıklarında 25 Ekim tarihinde Ankara'da gerçekleştirildi.

Türkiye, Filistin devletinin inşasını ve iki devletli çözümü uluslararası platformlarda desteklemeye devam etti. Türkiye bu bağlamda AB ve Norveç'in girişimiyle 31 Ocak'ta Brüksel'de gerçekleştirilen Filistinlilere Yardım için İrtibat Komitesi'nin (AHLC) olağanüstü toplantısına katıldı. Öte yandan Türkiye, Filistin halkına BM nezdinde de desteğini sürdürdü. 14 Mayıs'ta Büyük Dönüş yürüyüşü kapsamında Gazze'de İsrail askerleri tarafından gerçekleştirilen katliam sonrası Türkiye, Kuveyt'in BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu karar tasarısının ABD'nin oyuyla veto edilmesini tepkiyle karşıladı. Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nde uygulanan adaletsizliğin tercümanı olan ABD vetosu üzerine "BM reformunun ertelenemez bir gereklilik olduğunu" vurguladı.

2018'de Filistin siyasetinde önceki yıllarda ön plana çıkan Kudüs ve Gazze konuları Türkiye'nin gündeminde kalmaya devam etti. Filistinli mülteciler meselesi de Türkiye'nin ajandasında önemli bir yer tutmaya başladı. Türkiye, kuruluşundan bu yana aktif bir şekilde yer aldığı ve 2017 Temmuz itibarıyla başkan yardımcılığını yürüttüğü UNRWA Danışma Komisyonu'nda (AdCom) Temmuz 2018'den itibaren başkanlığı üstlendi. 27 üyesi bulunan Danışma Komisyonu, UNRWA Genel Komiserine yardımcı olmak ve tavsiyelerde bulunmak üzere çalışmalar gerçekleştirmektedir. UNRWA halihazırda Filistinli mültecilerin yaşadığı Suriye, Lübnan, Ürdün, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde 700 okulda 530 binden fazla öğrenciye eğitim sağlamakta, yılda 3,5 milyon kişiye sağlık hizmeti sunmakta, 1,7 milyon mülteciye gıda ve finansal yardımda bulunmakta ve ayrıca 60'a yakın mülteci kampında altyapı desteği vermektedir.

Filistin meselesinin en önemli dosyalarından biri olan mülteciler konusunda önemli bir rol üstelenmesi Türkiye'nin bölgesel siyasetinde ve bilhassa Filistin meselesinde artan nüfuzunu işaret etmektedir. Ayrıca son zamanlarda ABD'nin Trump yönetiminde mülteci dosyasını adil bir çözüme kavuşturmadan kapatmaya çalıştığına dair emareler Türkiye'nin Filistin halkını destekleyen duruşuna daha da önem kazandırmaktadır. Bu çerçevede Türkiye ajansa mali desteğin artırılmasına yönelik uluslararası çabalara katkıda bulunmuş ve ayrıca kendi desteğini de artırmıştır. Türkiye 31 Mayıs'ta UNRWA'nın her yıl sağlamakta olduğu gönüllü katkıya ek olarak 10 milyon dolar daha destek vermiştir.

Türkiye UNRWA'ya sağladığı yardımın yanı sıra insani koşulların iyileştirilmesi çabalarına ve Filistin'in devlet kapasitesi inşa sürecine destek vermeye devam

etti. Türkiye, Gazze Şeridi'nde meydana gelen olaylar sonrasında acil tıbbi yardım gerektiren durumlara müdahale amacıyla Dünya Sağlık Örgütü'ne 1,2 milyon dolar hibe etti.

Son senelerde Arap dünyasının entelektüellerinin odağı haline gelen İstanbul, Filistin diasporasının faaliyetlerine de ev sahipliğı yapmaya başladı. Şubat 2017'de İstanbul'da düzenlenen ve dünyanın çeşitli ülkelerinden toplanan dört bine yakın Filistinlinin katıldığı Filistin Diasporası Halk Konferansı'nın genel kurul toplantısı 2018'de yeniden İstanbul'da yapıldı.

Türkiye 2018'de de Filistin halkının onurlu ve insanca yaşamasının desteklenmesi amacıyla söz konusu katkılarını sürdürdü ve Filistin davasına her platformda sahip çıkmaya devam etti.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ	
4 Ocak	Dışışleri Bakanlığı, Kudüs'ün bazı bölgelerinden vazgeçilmesi için 80 milletvekilinin onayını zorunlu kılan yasa tasarısının İsrail Parlamentosunda kabul edilmesine tepki gösterdi.
2-3 Şubat	Filistin Dışışleri Bakanı Riad Malki, Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu'nun davetine icabetle Türkiye'ye çalışma ziyaretinde bulundu.
30 Mart	Gazze başta olmak üzere tüm Filistin'de "Büyük Dönüş" yürüyüşleri inisiyatifi başlatıldı.
31 Mayıs	Türkiye UNRWA'ya her yıl sağlamakta olduğu gönüllü katkıya ek olarak 10 milyon dolar daha yardım etti.
6 Temmuz	Türkiye, UNRWA Danışma Komisyonu (AdCom) Başkanlığını devraldı.
19 Temmuz	İsrail Parlamentosunda Yahudi Ulus Devleti Yasası kabul edildi.
24 Ekim	Türkiye ile Filistin arasında tesis edilen Ortak Komite'nin ilk toplantısı Ankara'da gerçekleştirildi.
11-13 Kasım	Dışışleri Bakanlığı "Gazze'de tırmanan gerilim sonucunda ortaya çıkan yeni şiddet dalgasından derin endişe duyduklarını" ifade etti.

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

Emrah Kekilli

Türkiye-İrak ilişkileri 2018’de olumlu bir seyir izlemiştir. Her iki ülkede gerçekleştirilen seçimler kamuoylarını meşgul eden öncelikli konular olsa da önemli gündem başlıkları dikkatli bir şekilde takip edilerek işlenmiştir. Irak’ta Mayıs’ta genel seçimler ve Eylül sonunda Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) parlamento seçimleri, Türkiye’de de Haziran’da genel seçimler ve cumhurbaşkanı seçimleri gerçekleştirilmiştir. Her iki ülke de seçim gündemlerine odaklansa da Irak’ın yeniden inşa süreçleri ve su sorunlarının aşılmasında karşılıklı iş birliği imkanları ve terörle ortak mücadele öne çıkan konu başlıkları olmuştur. Bu konu başlıklarına dair Ankara’nın yapıcı tutumu Bağdat’ta olumlu karşılık bulmuş ve iş birliğini artırma imkanları üzerinde durulmuştur. Türkiye on beş yıl boyunca yaptığı gibi 2018’de de Irak’ta halkın talepleri, istikrar ve inşa süreçlerinden yana tavır almış ve Irak’ın, ABD-İran rekabetinin neden olduğu gerilimden en az zararla çıkmasına önemli katkılar sunmuştur. Zira Türkiye geçtiğimiz dönemde herhangi bir tarafın yanında değil bir bütün olarak Irak halkı ve devletinin yanında yer alarak dış müdahalelerin ülkeyi felakete sürüklemesine engel olmak istemiştir.

İrak genel seçimleri 12 Mayıs’ta 2003’ten bu yana devam eden derin siyasi krizlerin gölgesinde şekillenen gündem maddelerinin oluşturduğu atmosferde gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlerde siyasi partiler 2003’ten bu yana Irak siyasetinde belirleyici olan mezhep temelli söylemi bir kenara bırakarak Iraklılık vurgusu yapmış, ülke genelinde mezhep-üstü listelerle seçimlere girmiştir. Irak eski Başbakanı Haydar İbadi’nin Zafer listesinin Musul’da birinci parti olması, Mukteda Sadr’ın Sairun listesinin Irak genelinde oy alması, İyad Allavi’nin Vataniye koalisyonunun hem Sünni hem de Şii’lerden önemli siyasetçilere yer vermesi söylem ve eylem düzeyinde bu yöndeki çabaların göstergesi olmuştur.

2004’ten itibaren işgalci ABD güçlerine karşı yürüttüğü direnişle kendinden söz ettiren Sadr liderliğindeki Sairun koalisyonu seçimlerden birinci parti olarak çıkarılan Başbakan İbadi’nin liderliğindeki Zafer koalisyonu ancak üçüncü olabilmıştır.

Sadr'ın ABD ve İnan karŐtı pozisyonu ve reformcu söylemi söz konusu tarafların Irak'taki geleceğine ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir. Irak siyasetinin işgal sonrası süreçte İnan ve ABD'nin derin tesiriyle ŐekillendiĐi bilinen bir gerçektir. Her iki aktör de kendi dış politika araçlarının niteliğine göre ülkede bir etki alanı oluşturmuştur. 2019'da Irak siyasetini Őekillendiren ana parametrelerden biri bu iki ülkenin Irak'taki varlığı olacaktır.

Zeytin Dalı Harekatı (ZDH) ile Afrin'in terörden arındırılmasının ardından Kuzey Irak ve özellikle Sincar'daki PKK varlığı 2018'de Türkiye'de ana gündem maddelerinden biri olmuştur. Bağdat, Ankara'nın Irak'ta terörle mücadele kararlılığı karşısında olumlu bir pozisyon almış, yer yer bazı siyasetçilerden aleyhte sesler çıksa da iki ülke yönetiminin iş birliğini artırma arayıŐını akamete uĐratamamıŐtur. Türkiye bir taraftan Sincar'da PKK varlığına müsamaha göstermeyeceğini kararlılıkla ifade ederken diğer taraftan Kandil'e uzanarak terör hedeflerine operasyon yapmıŐtur. Dönemin Başbakanı İbadi başta olmak üzere Irak'taki aktörlerin büyük bölümü topraklarındaki terör varlığından Őikayetçi olduklarını ifade etmiştir.

Terörün derin bir yıkıma neden olduğu Irak'ın yeniden inşası Türkiye'nin öncelik verdiği önemli hususlar arasında yer almıştır. 12-14 Şubat arasında DEAŞ terör örgütünden temizlenen bölgelerde meydana gelen yıkımı onarmak amacıyla "Irak'ın Yeniden İnşası Kuveyt Uluslararası Konferansı" düzenlenmiştir. Irak'ın yeniden inşası için en ciddi yardım ve krediyi Irak'a komşu ülkeler özellikle Türkiye sunmuştur. Bu kredinin hangi alanlarda ve nasıl kullanılacağına ilişkin ortak projeler geliştirilmesi için her iki taraf da ciddi bir çalışma içine girmiştir.

İki lke arasında soruna dönüŐtürülmek istenen su meselesine ilişkin Türkiye olumlu adımlar atarak, bu alanı karşılıklı iş birliği zeminine dönüŐtürme gayreti içinde olmuştur. Dicle Nehri zerine bina edilen Ilısu Barajı su tutmaya başladığında Türkiye, Irak'a su vermeye devam edeceğinin altını çizerek Bağdat'taki muhataplarıyla koordineli hareket ettiğini vurgulamıştır. Türkiye ihtiyacı olmasına rağmen Irak hükümetinin talebi zerine Ilısu Barajı'nda su tutma iŐlemini ertelemiŐtir. Irak'ın ilgili bakanı 2017 ve 2018'de dört kez Türkiye'ye gelmiş ve konuya ilişkin ortak çalışma grupları oluşturulmuştur. Türkiye bütün bu süreçlerde su meselesinin iki tarafı bir araya getirmesi yönünde çaba sarf etmiş ve Irak'ın yeniden inşasında suya ilişkin projelere öncelik verebileceğini kaydetmiştir.

İki lke arasında açılması planlanan Ovaky Sınır Kapısı Türkiye'nin Irak konusunda takip ettiği önemli konu başlıklarından biri olmuştur. İKBY'de gerçekteŐirilen yasa dışı bağımsızlık referandumu Türkiye ve Irak arasındaki ticaretin tek kapı üzerinden yürümeyeceği, Bağdat'a Musul üzerinden inen bir hattın gerekli olduğunu kanaatini doğurmuştur. Bu planın hayata geçirilmesi amacıyla Türk ve Iraklı heyetler Eylül'de Bağdat'ta bir araya gelmiştir. Ovaky Sınır Kapısı'nın açılması halinde Telafer ve Musul gibi Türkmen bölgelerinin Türkiye-Irak ticaretinin geçiş noktaları olmasıyla DEAŞ saldırıları sonucu yıkılan bölge ekonomik olarak canlanacaktır.

Kuzey Irak'ta 25 Eylül 2017'de gerçekleştirilen referandumun ardından gerilen Ankara-Erbil ilişkileri 2018'in koşullarının belirlediği zeminde gelişmiştir. Özellikle 12 Mayıs'ta gerçekleştirilen seçimlerle Irak'ta yeni bir siyasi tablo oluşmuş, Kuzey Irak'ın geleneksel aktörleri olan Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) gücünü koruyarak Bağdat'ta hükümetin kurulması ve karar alma süreçlerinde etkili olacağını ortaya koymuştur. IKBY referandum öncesinde dillendirdiği bağımsızlık taleplerinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını görmüş, faturasını ağır ödemiş ve Türkiye başta olmak üzere bölgesel aktörlerle ilişkilerini düzelterek geliştirme arayışına girmiştir. Türkiye, referandum sürecinde IKBY yönetimi aleyhine net tavır almış ve sonrasında da mesafeli davranmıştır. Ancak IKBY Başkanı Neçirvan Barzani'nin Cumhurbaşkanlığı törenlerine katılmak üzere Ankara'ya davet edilmesi krizlerin giderilerek ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi yönünde ciddi beklentiler doğurmuştur. Zira IKBY yöneticileri Türkiye dışında hemen hemen bütün ilgili ve etkili aktörlerle irtibata geçmiş ve ilişkilerini normalleştirmek istemiştir. Irak'ta etkin bütün aktörlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışan IKBY aynı zamanda Türkiye ile ilişkilerini onarmanın yollarını da aramaktadır. Bölgede ve Irak'ta değişen dinamikleri Türkiye'nin yakından takip ettiği dikkate alındığında Ankara-Erbil ilişkilerinin de gözden geçirilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Irak siyasetinin bölgesel ve küresel düzeyde ABD-İran çekişmesinden bağımsız olarak şekillenmesi mümkün değildir. ABD'nin bölgesel müttefiki İsrail-Körfez blokunun İran'ın bölgesel etkisini kırma yönündeki talepleri ve Trump'ın bu yönde attığı adımların sertliği Tahran'ın karşı hamlelerinin sertliği üzerinde belirleyici olacaktır. İran'a karşı sert hamlelerin gelmesi durumunda İran, Irak'taki nüfuzunu üzerindeki baskıyı kırmak için kullanma yoluna gitmek isteyebilir. Irak'taki yeni hükümetin bu çekişmeye ilişkin konumu oyun değiştirici bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle ABD, Irak'ta İran'ın etki alanını daraltarak Bağdat'ı bu çekişmenin dışında tutacak aktörleri tercih edecekken Tahran kendinden yana pozisyon alacak aktörleri tercih edecektir. Türkiye geçtiğimiz on beş yılda olduğu gibi Irak'ın bu gerilimleri en az zararla atlatması için dengeleyici bir rol oynamayı tercih edecektir. Bunun yanında Irak'taki su sorununun giderilmesi, terörle mücadelede iş birliği ve ülkenin yeniden inşası süreçlerinde aktif rol oynayarak vekiller üzerinden güç mücadelesi verenlerden farklı bir siyaset izleyecektir.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-İRAK İLİŞKİLERİ	
21 Ocak	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu Bağdat'ı ziyaret etti.
12 Şubat	İrak'ın Yeniden İnşası Konferansı Kuveyt'te başladı.
1 Mart	Dönemin Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar Bağdat'ı ziyaret etti.
15 Mart	Dönemin Irak Parlamentosu Başkanı Selim Cuburi Ankara'yı ziyaret etti.
5 Mayıs	Karma Ekonomik Komisyon (KEK) toplantısı her iki ülkeden de bakan düzeyinde katılımlarla Ankara'da gerçekleştirildi.
12 Mayıs	İrak'ta genel seÇimler gerçekleştirildi.
10 AĞustos	İrak genel seÇimlerinin nihai sonuçları açıklandı.
14 AĞustos	Dönemin Irak Başbakanı Haydar İbadi Ankara'yı ziyaret etti.
30 Eylül	İKBY'de parlamento seÇimleri gerçekleştirildi.
3 Ekim	İrak'ta hükümeti kurma görevi Adil Abdülmehdi'ye verildi.

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Mustafa Caner

İran 2018'e tansiyonu oldukça yüksek bir atmosferde girdi. 2017'nin son günlerinde ülkenin dini merkezlerinden Meşhed'de başlayan hükümet karşıtı protestoların çok geçmeden diğer şehirlere yayılması ve şiddet eylemlerini de içermeye başlaması, İran yönetimini alarma geçirdi. Yüzlerce kişinin gözaltına alındığı protestolara dünyadan tepkiler de gecikmedi. ABD ve İsrail gibi ülkeler protestoları sahiplenip İran yönetimini sıkıştırmak için araçsallaştırırken Türkiye komşu ülkenin güvenliğinin önemini vurguladı. Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada "Olayların tırmanmasının önüne geçilmesini, gelişmeleri kışkırtıcı dış müdahalelerden kaçınılmasını temenni ediyoruz" denildi.³⁸ Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Erdoğan da İranlı mevkidaşı Hasan Ruhani'yi telefonla arayarak gösterilerin kısa sürede sona ermesini ümit ettiğini söyledi.³⁹ Türkiye'nin İran yönetimine desteğine karşılık İran tarafı da memnuniyetlerini bildirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesinde Türkiye'ye teşekkür eden Ruhani'nin yanı sıra TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Volkan Bozkır ile bir araya gelen İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed İbrahim Tahiryani Ferd, Türkiye'nin İran'daki gelişmeleri "doğru yorumladığı" nı söyleyerek teşekkür etti.⁴⁰

SURİYE VE ZEYTİN DALI HAREKATI

Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde karşılaştığı terör ve güvenlik tehditleri 2017'de Fırat Kalkanı Harekatı'nı (FKH) zorunlu kılmış ve DEAŞ terör örgütü Cerablus bölgesinden temizlenmişti. 2018'in başında ise Türkiye'ye tehdit arz eden diğer terör örgütü PYD/PKK'nın Afrin bölgesinden temizlenmesini hedefleyen Zeytin Dalı Harekatı (ZDH) başlatıldı. 20 Ocak'ta başlayan operasyon öncesinde Türkiye, Rusya ve İran ile koordinasyona oldukça önem verdi. İran tarafından hareket öncesi resmi

38. "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İranlı Mevkidaşıyla Görüştü", TRT Haber, 2 Ocak 2018.

39. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Ruhani ile Görüştü", *Yeni Şafak*, 3 Ocak 2018.

40. "İran Büyükelçisi'nden Türkiye'ye Teşekkür", Sputnik Türkiye, 9 Ocak 2018.

anlamda olumlu mesajlar gelmese de çok sert eleştiriler de yükseltilmedi. İran'ın tavrı memnun olmasa da razı olma şeklinde nitelenebilirdi.

İran Dışışleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Cabir Ensari operasyon öncesi yaptığı açıklamada 29-30 Ocak'ta düzenlenmesi planlanan Soçi'deki Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'nin operasyondan olumsuz etkilenebileceğini ifade etti.⁴¹ İran Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasımi de Türkiye'nin Afrin'de düzenlediği operasyonu bitirmesi çağrısında bulunarak siyasi çözüme vurgu yaptı.⁴² İran medyasının önemli organlarında da ZDH'ye yönelik olumsuz haberler ön plandaydı. Birkaç gazete operasyonu tarafsız biçimde aktarmayı tercih etse de negatif tasvirler yoğunlukta idi.⁴³ Medyanın olumsuz tutumu ve siyasilerin mesafeli açıklamalarına karşın iki ülkenin askeri yetkilileri arasındaki koordinasyon kesilmedi. Harekatın başlamasının ardından Türkiye Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ile İran Genelkurmay Başkanı Muhammed Bakrı telefon görüşmesi gerçekleştirerek Suriye'deki genel durumu ve ZDH'yi konuştu.⁴⁴ Bunun yanında İranlı yetkililer ülke kamuoyunu etkilemeye yönelik Türkiye'nin Urumiye Başkonsolosluğu önünde düzenlenmesi planlanan Zeytin Dalı hareketına karşı protesto gösterisine de izin verilmedi.⁴⁵ Böylelikle iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olabilecek olaylar engellenmeye çalışıldı.

İlerleyen tarihlerde Türkiye'nin kararlılığının da etkisiyle İranlı yetkililerin açıklamaları daha mutedil ve yapıcı bir hal aldı. İran Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasımi "Türkiye ile ilişkilerimiz önceki yıllara göre daha iyi bir seviyeye geldi. Geçen yıllardaki yanlış anlaşılmalardan azaltıldı. Halihazırda Türkiye ile çok yakın ilişkilere sahibiz" şeklinde bir açıklama yaptı.⁴⁶ Harekatın devam ettiği günlerde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İranlı mevkidaşı Ruhani bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Görüşmede iki ülkenin terörle mücadelede artan iş birliği ve Suriye'de çözümü hedefleyen Soçi sürecine vurgu yapıldı.⁴⁷ Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı bir açıklamada İran ve Rusya ile Afrin hususunda mutabık olduklarını bildirdi.⁴⁸ Kasımi daha sonraki günlerde yaptığı açıklamada "Suriye konusunda sürekli Türkiye'yle irtibat halindeyiz; bazı konularda aramızda görüş birliği, bazı konularda görüş farklılığı mevcuttur ancak önemli olan birlikte çalışmamızdır" şeklinde konuştu.⁴⁹

41. "İran: Suriye'de Herhangi Bir Askeri Operasyon Soçi'deki Kongreyi Etkileyebilir", Sputnik Türkiye, 20 Ocak 2018.

42. "İran: Operasyon Teröristlerin Elini Güçlendirebilir, Türkiye Harekata Son Vermeli", Sputnik Türkiye, 21 Ocak 2018.

43. "İran'da 'Zeytin Dalı Harekatı' İkilemi", Anadolu Ajansı, 22 Ocak 2018.

44. "Bakrı ve Akar Afrin'i Görüştü", Tesnim Haber Ajansı, 22 Ocak 2018.

45. "İran, Zeytin Dalı Protestosuna İzin Vermedi", Haber 7, 25 Ocak 2018.

46. "İran'dan Türkiye Açıklaması! Yanlış Anlaşılmalardan...", *Hürriyet*, 3 Şubat 2018.

47. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Ruhani'yle Telefonda Görüştü", *Hürriyet*, 8 Şubat 2018.

48. "Erdoğan'dan Afrin Mesajı: Kuşatılacak", *Yeni Şafak*, 21 Şubat 2018.

49. "İran: Suriye Konusunda Türkiye ile Görüş Farklılığımız Var ancak Önemli Olan Beraber Çalışmak", *Star*, 26 Şubat 2018.

ABD YAPTIRIMLARININ İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

ABD Başkanı Donald Trump'ın Mayıs'ın başında İran ile P5+1 ülkeleri arasında 2015'te imzalanan nükleer anlaşmadan çekilmesi bütün dünyada büyük yankı uyardı. Bu olaya Türkiye de tepkisiz kalmadı. Türkiye'nin genel olarak tutumu diplomatik seçeneklerin ve çok taraflı uluslararası anlaşmaların tek taraflı eylemlere karşı korunması yönündeydi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Trump'ın kararına sert tepki gösterdi. Erdoğan yaptığı açıklamada "Kaybeden Amerika olacaktır. Çünkü yaptığımız bir anlaşmaya sadık kalmıyorsunuz"⁵⁰ şeklinde tepkisini dile getirdi. Trump'ın anlaşmadan çekilmesinin ardından İran üzerinde tekrar yaptırımlar uygulanmaya başladı. Öncelikle Ağustos'taki ilk turda otomotiv, gıda ihracatı, havacılık, finans ve değerli madenlerin ticareti gibi alanlarda İran'a yaptırım uygulandı.

5 Kasım'da uygulanmaya başlanan petrol ihracatına yönelik yaptırımlarla İran iyice köşeye sıkıştırılmaya çalışıldı. Türkiye yedi ülkeyle birlikte sınırlı bir süre için İran'a uygulanan petrol yaptırımlarından muaf tutuldu.⁵¹ Ancak Türkiye petrol ve diğer yer altı enerji kaynakları açısından dışarıya bağımlı bir ülke olduğundan ABD'nin İran ambargolarına olduğu gibi uyması söz konusu değildir. Kasım yaptırımlarına karşı Türkiye muhalif tavrını sürdürdü. Cumhurbaşkanı Erdoğan "Böyle bir yaptırıma kesinlikle uymayız. Çünkü bize göre bu yaptırımlar dünyanın dengesini bozmaya yönelik yaptırımlardır. Bunlar, uluslararası hukuka da diplomasie de aykırı. Emperyal bir dünyada yaşamak istemiyoruz" şeklinde açıklama yaparak net bir biçimde tavrını ortaya koydu.⁵²

TERÖR KONUSUNUN İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

Terör meselesi Türkiye ve İran arasında yıllardan beri kimi zaman krizlerin kimi zaman ise iş birliklerinin konusu olarak süregelen bir meseledir. Türkiye Haziran'da Kandil'de faaliyet gösteren PKK terör örgütüne yönelik bir operasyon başlatmıştır. Bu operasyona karşılık İran'dan terörle mücadeleyi desteklemelerine rağmen "ilgili ülkedeki yasal hükümetin izni olmadan terörizmle mücadele bahanesiyle üçüncü bir ülke sınırları içine operasyon yapılmasını gayrimeşru bir eylem olarak" gördüklerini belirten bir açıklama gelmiştir. İran Genelkurmay Başkanlığı Sözcüsü Tuğgeneral Ebulfazl Şikarçi'nin bu açıklaması⁵³ İran'ın ZDH'de takındığı tavra benzer bir tutumda olduğunu ifade etmektedir.

Terör yalnızca Türkiye'nin maruz kaldığı bir tehdit olmaktan ziyade İran'ın da özellikle son yıllarda boğuştuğu güvenlik sorunlarının başında gelmektedir. 22

50. "Erdoğan'dan ABD'ye Nükleer Tepkisi: Yaptığınız Bir Anlaşmaya Sadık Kalmıyorsunuz", Sputnik Türkiye, 9 Mayıs 2018.

51. "ABD, İran'a Yönelik Yeni Ambargo Listesini Yayımladı", Bloomberg HT, 5 Kasım 2018.

52. "Erdoğan: ABD'nin İran Yaptırımlarına Uymayız, Emperyal Bir Dünyada Yaşamak İstemiyoruz", Sputnik Türkiye, 6 Kasım 2018.

53. "İran'dan Kandil Açıklaması: Desteklemiyoruz", *Habertürk*, 15 Haziran 2018.

Eylül'de İran'ın Ahvaz kentinde bir askeri geçit törenine düzenlenen terör saldırısı neticesinde 25 kişinin hayatını kaybetmesi bu durumun en sarih örneklerindedir. Türkiye terörün kaynağı ve aktörleri kim olursa olsun lanetlenmesi ve mücadele edilmesi gerektiği yönündeki siyasetinin bir parçası olarak saldırıyı derhal kınamıştır. Dışışleri Bakanlığından yapılan açıklamada “Bu menfur terör saldırısını şiddetle kınıyoruz. Hayatını kaybedenlere Allah'tan rahmet, yaralananlara acil şifa diliyoruz. İran halkına ve hükümetine içten başsağlığı dilekelerimizi sunuyoruz” denilmiştir.⁵⁴ Benzer şekilde Cumhurbaşkanı Erdoğan da İran halkına başsağlığı dileklerinde bulunmuştur.⁵⁵

Ekim'de İran İçişleri Bakanı Abdurıza Rahmani Fazlı, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'yu makamında ziyaret etti. Ziyarete bölgesel meselelerin yanında iç güvenlik ve terör sorunu da masaya yatırıldı. İki bakan da Türkiye ve İran'ın bölgede artan iş birliğini memnuniyet verici bir gelişme olarak yorumladı.⁵⁶ İçişleri bakanlarının bu görüşmesi iki ülkenin iç güvenliğinin birbirinden bağımsız şekilde ele alınamayacağını göstermesi açısından önemli bir gelişmeydi. Bu görüşmenin ardından Kasım'da Türkiye-İran Ortak Çalışma Grubu 3. Toplantısı'na katılmak üzere Tahran'da bulunduğu sırada İçişleri Bakan Yardımcısı Muhterem İnce, İranlı mevkidaşı Hüseyin Zülfikar ile terör örgütlerine karşı iş birliği, istihbarat paylaşımı ve ortak operasyon düzenlenmesi amacıyla bir mutabakat zaptı imzaladı.⁵⁷ İmzalanan mutabakat zaptıyla birlikte terör sorununa karşı önlem alınması noktasında söylemin ötesine geçilmiş oldu.

ZİYARETLER VE GÖRÜŞMELER

Mart'ta Bakü'de Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İran Dışışleri Bakanları Dörtlü toplantısı gerçekleştirildi. Bu toplantıda dört ülke arasındaki koordinasyon ve iş birliğinin artırılması yolunda atılacak adımlar tartışıldı.⁵⁸ Nisan'da Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve İran Dışışleri Bakanı Cevat Zarif Moskova'da bir araya geldi. İkisinin görüşmelerinde Türkiye ve İran'ın bölgesel konularda iş birliği olanakları masaya yatırıldı.⁵⁹ Yine Nisan'da Türkiye Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci beraberinde üst düzey bir heyetle İran'ı ziyaret etti. Zeybekci ziyaretinde İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile de görüştü. Ruhani “Son yıllarda İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin günbegün artırılması umut vericidir. Dost ve kardeş iki ülkenin menfaatleri doğrultusunda bu yola devam edilmeli” şeklinde pozitif mesajlar verdi.⁶⁰

54. “İran'daki Saldırıya Ankara'dan Kınama”, Sputnik Türkiye, 22 Eylül 2018.

55. “Turkey Condemns Deadly Terrorist Attack in Iran”, *Daily Sabah*, 23 Eylül 2018.

56. “Soylu İranlı Mevkidaşını Kabul Etti”, CNN Türk, 11 Ekim 2018.

57. “Son Dakika | İran ve Türkiye Anlaştı! Bundan Sonra İki Ülke...”, *Milliyet*, 20 Kasım 2018.

58. Mevlüt Çavuşoğlu, Twitter, 15 Mart 2018, <https://twitter.com/mevlutcavusoglu/status/97422172689990528>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

59. Mevlüt Çavuşoğlu, Twitter, 28 Nisan 2018, <https://twitter.com/MevlutCavusoglu/status/990145744236634112>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

60. “Ruhani, Türkiye Ekonomi Bakanı'nı Kabul Etti”, MEHR, 18 Nisan 2018.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	
29-30 Ocak	Türkiye, Rusya ve İran arasında Soçi'de Suriye Ulusal Diyalog Kongresi toplandı.
15 Mart	Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İran Dışişleri Bakanları Dörtlü toplantısı Bakü'de gerçekleştirildi.
18 Nisan	Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci beraberindeki üst düzey heyet ile İran'ı ziyaret etti.
28 Nisan	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif Moskova'da bir araya geldi.
11 Ekim	İran İçişleri Bakanı Abdulrıza Rahmani Fazlı, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'yu makamında ziyaret etti.
20 Kasım	İçişleri Bakan Yardımcısı Muhterem İnce Tahran'da yapılan Türkiye-İran Ortak Çalışma Grubu 3. Toplantısı'na katıldı.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Bilal Salaymeh

Türkiye-İsrail ilişkileri geçen yıllarda olduğu gibi 2018’de de yapısal sorunlar ve Filistin-İsrail meselesinde yaşanan hadiselerden olumsuz şekilde etkilenmeye devam etti. 30 Mayıs 2010’da yaşanan Mavi Marmara saldırısından sonra sekteye uğrayan ilişkiler İsrail Başbakanı Bünyamin Netanyahu’nun resmi olarak özür dilemesi ve yürütülen müzakereler neticesinde 2016’da normalleşme sürecine girdi. İki devlet arasında inişli çıkışlı bir grafik sergileyen ilişkiler önceki seviyelerine ulaşamadı. 2018’de yaşanan gerilim dolayısıyla da ilişkilerin tekrar gerildiğini tespit etmek mümkün. Mayıs’ta Türkiye’nin Tel Aviv büyükelçisinin Ankara’ya çağrılması ve bir daha İsrail’e dönmemesi bu gerilimi göstermekteydi.

Türkiye-İsrail ilişkileri 2018’e, Aralık 2017’de Trump’ın Amerikan Büyükelçiliğini Kudüs’e taşıma kararının yarattığı kriz nedeniyle gergin başladı. Karar İsrail tarafından memnuniyetle karşılanırken başta Türkiye olmak üzere neredeyse tüm dünyanın tepkisini çekti. Bir yandan Trump’ın kararı diğer yandan İsrail’in devam eden işgal ve yerleşim faaliyetleri İslam İşbirliği Teşkilatı’nın (İİT) dönem başkanlığını üstlenen Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin gerilmesine zemin hazırladı. Nitekim 15 Mayıs’ta ABD’nin İsrail Büyükelçiliğinin Tel Aviv’den Kudüs’e taşınmasının ardından Hükümet Sözcüsü Bekir Bozdağ, Türkiye’nin Tel Aviv ve Washington büyükelçilerinin istişare amacıyla Ankara’ya çağrıldığını bildirdi.

ABD’nin İsrail Büyükelçiliğini Kudüs’e taşıdığı 15 Mayıs’ta başta Gazze olmak üzere Filistin genelinde büyük protestolar düzenlendi. İsrail güçleri Gazze’deki protestoculara ateş açarak 60 Filistinliyi öldürdü, 2 bin 770’den fazla kişiyi yaraladı. Aynı gün İsrail’in Ankara Büyükelçisi Eitan Naeh Gazze’de yaşanan olaylar nedeniyle Dışişleri Bakanlığına çağrıldı. Dışişleri Bakanlığının yaptığı açıklamaya göre Büyükelçiye “bir süre ülkesine dönmесinin uygun olacağı” bildirildi. Buna karşın Türkiye’nin Filistin nezdindeki Kudüs Başkonsolosu Büyükelçi Gürçan Türkoğlu’nun da İsrail Dışişleri Bakanlığına çağrıldığı ve istişarelerde bulunmak üzere bir süreliğine Türkiye’ye dönmesinin istendiği bildirildi.

Türkiye'ye çağırılan Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Kemal Ökem İsrail'e tekrar gönderilmedi. Buna cevaben 29 Kasım'da İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün yaptığı açıklamada "Tel Aviv'in Ankara'da büyükelçisi Eitan Naeh yerine yeni bir büyükelçi atamak istemediği" ifade edildi. Böylelikle iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler bir kez daha gerilmiş oldu.

Buna ek olarak 2018'de İsrail'in Batı Şeria'da sürdürdüğü işgal ve yasa dışı yerleşim faaliyetleri, Gazze'ye uyguladığı hukuksuz ambargo ve orantısız güç kullanımı Ankara-Tel Aviv ilişkilerini olumsuz etkilemeye devam etti. Filistin-İsrail ihtilafında iki devlet çözümünü destekleyen Türkiye 2018'de İsrail'in işgal ettiği Batı Şeria'da yeni yerleşimlerin ve mevcut yasa dışı yerleşimlere yeni konut inşası kararlarını şiddetle kınadı. Dışişleri Bakanlığı "Bu yerleşim faaliyetleri, Filistin halkının haklarını tecavüz etmekle birlikte 'iki devletli çözüm vizyonunun ortadan kaldırılmasını' amaçlamaktadır ve buna karşın uluslararası toplum tarafından da gerekli tepki gösterilmelidir" açıklamasını yaptı.

Yahudi Ulus Devlet Yasası iki ülke arasında gerilimin daha da artmasına neden oldu. 19 Temmuz'da İsrail Parlamentosundan geçen "Yahudi Ulus Devlet Yasası"na Türkiye'den yanıt gecikmedi. Dışişleri Bakanlığında yapılan yazılı açıklamada "İsrail Parlamentosunda kabul edilen Yahudi Ulus Devleti Yasası evrensel hukuk ilkelerini ayaklar altına almakta ve İsrail vatandaşı Filistinlilerin haklarını hiçe saymaktadır. Yasada İsrail'in işgal altında tuttuğu Kudüs'ün başkent olarak ilan edilmesi uluslararası toplum bakımından yok hükmündedir" ifadesine yer verildi.

Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın da Yahudi Ulus Devlet Yasası'nı "ırkçı bir adım" olarak tanımladı. Zira yasada İsrail'in iki resmi dilinden biri olan Arapça resmi dili olmaktan çıkarıldı, Yahudi yerleşimlerinin inşasına devam edilmesi ise "ulusal bir çıkar" olarak tanımlandı ve Kudüs'ün İsrail'in "birleşik ve bütün" başkenti olduğu belirtildi.

2018'de iki ülke arasındaki krizin fitilini ateşleyen bir başka olay ise Ebru Özkan adlı bir Türk vatandaşının İsrail tarafından tutuklanması oldu. Ebru Özkan Kudüs'e yaptığı ziyaretin ardından 11 Haziran'da Türkiye'ye dönmek için geldiği Tel Aviv'deki Ben Gurion Havalimanı'nda gözaltına alındı. Son zamanlarda artan ve Kudüs'te varlığı hissedilmeye başlanan Türk ziyaretçilerden rahatsız olan İsrail güvenlik teşkilatı Özkan'ı "terör örgütü" olarak tanımladığı Hamas'a para ve kıymetli eşya vererek desteklemekle suçladı. Özkan'ın Hamas'a verdiği söylenen eşyalar arasında beş adet şişe parfüm ve şarj aleti de yer aldı. Ebru Özkan bir aydan fazla süren tutuklamanın ardından yoğun diplomatik çabalar neticesinde 16 Temmuz'da serbest bırakıldı. Özkan'ın serbest bırakılmasına karşılık ise ABD vatandaşı Rahip Brunson'un serbest bırakıldığı iddia edildi. Lakin Türkiye Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada Rahip Brunson'un serbest bırakılması karşılığında Ebru Özkan'ın İsrail'deki tutukluluk haline son verildiğine ilişkin iddiaların kesinlikle asılsız ve gerçek dışı olduğu ifade edildi.

Türkiye-İsrail ilişkileri 2018'de yapısal sorunlar tarafından şekillenmeye ve olumsuz etkilenmeye devam etti. ABD İsrail Büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınması, Yahudi Ulus Devlet Yasası ve Ebru Özkan'ın tutuklanmasının yanı sıra İsrail'in devam eden işgal ve yerleşim faaliyetleri iki devlet arasında siyasi ve diplomatik ilişkilerin gerilmesine yol açtı.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ	
12 Ocak	Türkiye, İsrail'in yasa dışı yerleşimlerinde binden fazla ilave konut inşasını ve Filistinlilere karşı aşırı güç kullanılmasını kınadı.
23 Şubat	Türkiye, İsrail'in Doğu Kudüs'ün güneyinde Yahudi yerleşimciler için, büyük bölümü Filistinlilerin özel mülkü olan arazide 3 bin yeni konut inşasına onay vermesini kınadı.
9 Nisan	Türkiye, İsrail'in Gazze'de düzenlenen barışçı gösterilerde güç kullanmasını şiddetle kınadı.
15 Mayıs	Türkiye, Tel Aviv ve Washington büyükelçilerini istişare amacıyla Ankara'ya çağırıldı. Dışişleri Bakanlığı, İsrail'in Ankara Büyükelçisine "bir süre ülkesine dönmesinin uygun olacağını" bildirdi.
1 Haziran	Türkiye, İsrail makamlarının Batı Şeria'daki yasa dışı yerleşimlerde 2 bin ilave yerleşim biriminin inşa edilmesine onay vermesini kınadı.
11 Haziran	Türk vatandaşı Ebru Özkan Kudüs'e yaptığı ziyaretin ardından Türkiye'ye dönmek için geldiği Tel Aviv'deki Ben Gurion Havalimanı'nda gözaltına alındı.
16 Temmuz	İsrail'de bir aydan fazla tutuklu bulunan Türk vatandaşı Ebru Özkan serbest bırakılmasının ardından Türkiye'ye döndü.
19 Temmuz	Türkiye, İsrail Parlamentosunda kabul edilen Yahudi Ulus Devleti Yasası'nı kınadı.
30 Eylül	Türkiye, İsrail askerlerinin Gazze'deki Filistinli göstericilere yönelik saldırılarını kınadı.
10 Kasım	Türkiye, İsrail makamlarının Doğu Kudüs'teki yasa dışı yerleşimlerinde 792 yeni konutun inşa kararını kınadı.

KIBRIS VE DOĞU AKDENİZ GELİŞMELERİ

Hacı Mehmet Boyraz

Kıbrıs meselesi ve ada özelinde Doğu Akdeniz’de yaşanan gelişmeler son dönemde olduğu gibi bu sene de Türk dış politikasında önemli konu başlıkları arasında yer almıştır. Öncelikle 2015-2017 arasında BM gözetiminde yürütülen barış müzakerelerinden bir sonuç çıkmaması nedeniyle 2018’de yeni bir müzakere sürecinin başlayacağı ümit edilmiştir. Ancak Rumların İsrail, Mısır ve Yunanistan ile birlikte Doğu Akdeniz’de hidrokarbon arama ve sondaj çalışmalarına hız vermesi müzakere umutlarını boşa çıkarmış ve yıl boyunca gündemi meşgul eden temel konu olmuştur. Bunun da ötesinde Ekim’de Yunan savaş gemilerinin Doğu Akdeniz’de araştırma yapan Barbaros Hayreddin Paşa sismik araştırma gemisini taciz etmesi gerilimi tırmandıran gelişme olmuştur.

YENİ MÜZAKERE ADIMLARI

2015-2017 döneminde Türk ve Rum yönetimleri arasında BM gözetiminde yürütülen barış müzakerelerinden bir sonuç çıkmaması nedeniyle görüşmeler geçen sene Temmuz’da sona ermiş ve barış umutları boşa çıkmıştır. Hem mental yorgunluk hem de adanın her iki tarafında 2018 başında gerçekleşen seçimler nedeniyle yılın ilk yarısında yeni bir müzakere sürecine yönelik somut bir adım atılmamıştır. Buna rağmen 2015-2017 arasında yakalanan sinerjinin devam ettirilmesi adına Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis Nisan’da BM’nin düzenlediği gündemsiz yemekte bir araya gelmiş ve adadaki genel havayı değerlendirmiştir. Ancak görüşmeden önce Rum liderin basın mensuplarıyla yaptığı görüşmede “EOKA özgürlük mücadelesinin yıl dönümü dolayısıyla mesaj göndermek ister misiniz?” sorusunu “EOKA kahramanlarının cesurluğu, inançlılığı ve birliği özgür ve egemen bir

devletin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açtı" şeklinde cevaplaması Türk tarafında tepkiyle karşılanmıştır.⁶¹ Zira bilindiği üzere Kıbrıs'ı bütünüyle sözde "ana vatan" Yunanistan'a bağlama projesi çerçevesinde adadaki Rumlar tarafından kurulan bu silahlı terör örgütü Türklere yönelik sistemik bir katliam yürütmüştür. Bu katliamların giderek artması ve diğer garantörlerin sessiz kalması neticesinde Türkiye soydaşların can güvenliğinin sağlanması gayesiyle adaya askeri hareket başlatmak zorunda kalmıştır.

Bu görüşmeden sonra bir süre sessizliğe bürünen taraflar BM Genel Sekreteri Antonio Guterres'in 2 Mayıs'ta Kıbrıs Özel Danışmanlığına Jane Holl Lute'ü atamasıyla tekrar hareketlenmiştir. Bu kapsamda göreve atandıktan sonra adadaki çalışmalarına başlayan Lute taraflarla istişareler yürüterek yeni bir rapor hazırlamıştır. Bahsi geçen rapor BM Genel Sekreteri Guterres imzasıyla 15 Ekim'de BM Güvenlik Konseyine sunulmuştur. Raporun konseye sunulmasının ardından açıklama yapan Guterres adada iki toplum arasında kapsamlı çözüm umutlarının hala canlı olduğunu ifade etmiş ve yeni müzakere süreci için destek mesajı vermiştir.⁶² Nitekim raporun açıklamasından kısa süre sonra 26 Ekim'de Mustafa Akıncı ve Nikos Anastasiadis Lefkoşa ara bölgede bir araya gelmiş ve Gazimağusa'daki Derinya ve Lefke'deki Aplıç sınır kapılarınının 12 Kasım'da açılması yönünde karar almıştır.

Bu nispeten olumlu tabloya rağmen 2018'de yaşanan bazı gelişmeler Rum tarafının adada kalıcı barışa zihnen hazır olmadığını göstermiştir. Bu gelişmelerin en önemlisi seferberlik görev emri çerçevesinde askerlik yapabilecek durumda olan erkeklere her sene verilen silahlı eğitime bu sene gönüllü kadınların dahil edilmesidir. "Seferiler" olarak adlandırılan ve Rum subaylar tarafından verilen bu eğitimlerde olası bir seferlik durumunda silah kullanımı, silah bakımı, ilk yardım eğitimi, açık arazide yön tayini ve hayatta kalma talimleri yaptırılmaktadır. 2018'e kadar bu eğitim sadece erkeklere verilirken bu sene gönüllü kadınların da dahil edilmesi Rum tarafının yeni bir silahlanma arayışı içerisinde olduğuna dair şüpheler uyandırmıştır.⁶³

İkinci olarak Ağustos'ta yapılan bir operasyonda Mehmet Besimoğlu isimli KKTC vatandaşı Gazimağusa'daki askeri birliğin fotoğrafını çektiği sırada suçüstü yakalanmış ve hakkında yapılan soruşturmada beş yıldır Rum istihbaratı KİP adına faaliyette bulunduğu ortaya çıkmıştır. 250'ye yakın fotoğraf çektiği tespit edilen Besimoğlu ile ilgili Rum yönetiminin sessizliğini koruması olayın zımnen kabul edildiğini göstermektedir.

Üçüncü gelişme ise Rumların Yunanistan, İsrail ve Mısır ile birlikte Türk tarafının haklarını göz ardı ederek Akdeniz'in doğu yakasında kurmaya çalıştığı enerji ittifakını derinleştirmeye yönelik yeni adımlardır.

61. "Anastasiades: Akıncı'yla Akşam Yemeği Gündemsiz Olacak", AB Haber Brüksel, 2 Nisan 2018.

62. Mustafa Bağ, "BM Genel Sekreteri: Kıbrıs'ta Çözüm Umutları Hala Canlı", Euronews Türkçe, 16 Ekim 2018.

63. "Rum Kesimi Türkiye Korkusundan Silahlandı", *Türkiye*, 12 Mayıs 2018.

TÜRKİYE-KIBRIS İLİŞKİLERİ

Özü itibarıyla hükümetler üstü bir konuma sahip olan Türkiye-KKTC ilişkileri önceki yıllarda olduğu gibi bu yıl da genel olarak olumlu bir seyir izlemiştir. Yıl boyunca iki ülke arasında üst düzey resmi ziyaretler yoğun şekilde devam etmiştir. Cumhurbaşkanı, başbakan, meclis başkanı ve dışişleri bakanı düzeyinde karşılıklı olarak sık sık yapılan bu ziyaretler arasında en ön plana çıkanı 24 Haziran'da yeniden seçilen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 10-11 Temmuz arasında KKTC'ye yaptığı ziyaret olmuştur. Erdoğan'ın ziyaretinde adadaki güncel siyasi durum ve Doğu Akdeniz'deki gelişmeler ele alınmıştır.

2018'de ikili ilişkilerde yaşanan bir diğer önemli gelişme KKTC'nin Girne vilayeti açıklarından Yunanistan'a kaçmaya çalışan 45 kişinin Türkiye'ye iade edilmesi olmuştur. Temmuz'da Rodos Adası'na kaçmaya çalışırken yakalanan ve çoğunluğunu asker kökenli kişilerin oluşturduğu 45 kişiye yönelik KKTC emniyeti tarafından operasyon düzenlenmiştir. Aralarında 9 kadın ve 17 çocuğun da bulunduğu grup hakkında yasal işlem yapıldıktan sonra Türkiye'ye teslim edilmişlerdir.⁶⁴ 15 Temmuz hain darbe girişimi sonrasında Türkiye gibi sınırları içerisindeki FETÖ yapılanmasıyla mücadele eden KKTC yönetiminin bu tavrı örgütün yurt dışında uzantısıyla mücadele için değerli bir anlam ifade etmektedir.

Yıl boyunca Türkiye ve KKTC ilişkilerini güçlendiren başka gelişmeler de olmuştur. Temmuz'da Antalya'da KKTC Başkonsolosluğunun açılmasıyla Türkiye'deki diplomatik temsilcilik sayısının altıya yükselmesi, Tarım Bakanlıkları arasında "Tarım Alanında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Mutabakat Zaptı", Türk Telekom ile KKTC Telekomünikasyon Dairesi arasında "İnternet Kapasitesinin ve Kalitesinin Artırımı Protokolü" ve Türkiye Devlet Arşivleri Başkanlığı ile KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Müdürlüğü arasında iş birliği protokolü bu olumlu gelişmeler arasında yer almaktadır. Bunlara ilaveten KKTC'deki görev süresini tamamlayan Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçisi Derya Kanbay'ın yerine Ali Murat Başçeri atanmıştır. Türkiye'nin KKTC'ye atadığı on dördüncü büyükelçi olan Başçeri 1 Kasım'da KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'ya güven mektubunu sunarak resmen göreve başlamıştır.⁶⁵

Diğer taraftan göreve geldiği ilk günden itibaren Türkiye aleyhinde yaptığı yorumlarla gündeme gelen KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı 2018'de de bu tavrını devam ettirmiştir. BM Genel Sekreteri Guterres tarafından 30 Haziran 2017'de kamuoyuyla paylaşılan ve Kıbrıs'taki garantörlüklerin sona erdirilmesini ve adadaki Türk askeri varlığının İttifak Anlaşması'nda yer alan sayı (650) ile sınırlandırılmasını öngören planla ilgili yaptığı açıklama bu tutumun 2018'deki ilk tezahürü olmuştur.

64. "Firari FETÖ'cüler Türkiye'ye İade Edildi", *Kıbrıs Postası*, 31 Temmuz 2018.

65. "Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz", Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçiliği, <http://lefkosa.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (Erişim tarihi: 1 Kasım 2018).

Akıncı yaptığı açıklamada KKTC'nin bu planı uygulamaya hazır olduğunu ifade etmiş ve Rum lider Anastasiadis'e çağrıda bulunmuştur.⁶⁶ Ancak KKTC Dışışleri Bakanı Kudret Özersay bu açıklama öncesinde hükümet ve dışışlerinin bilgilendirilmediğini ifade etmiştir.⁶⁷ Bu gelişmeden sonra Kasım sonunda İstanbul'da düzenlenen 9. Boğaziçi Zirvesi'ne katılan Akıncı burada verdiği bir demeçte "KKTC'nin yavru vatan değil, Türkiye ile kardeş ülke olmak istediğini" bir kez daha tekrar ederek söz konusu tavrını bundan sonra da sürdüreceğini göstermiştir.⁶⁸

DOĞU AKDENİZ'DE TIRMANAN GERGİNLİK

Hidrokarbon kaynaklarının varlığına dair haberlerin yankı bulmasıyla hareketlenen Doğu Akdeniz'de bu sene de kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge (MEB) konularında yaşanan anlaşmazlıklar devam etmiştir. Bölgede tespit edilen doğal gazın Avrupa'ya ulaştırılması amacıyla AB'nin de destek verdiği Doğu Akdeniz Doğalgaz Boru Hattı (Eastern Mediterranean Natural Gas Pipeline, EastMed) projesinde bu sene iki önemli gelişme yaşanmıştır. Mayıs'ta GKRY Cumhurbaşkanı Anastasiadis'in ev sahipliğinde Lefkoşa'da İsrail Başbakanı Netanyahu ve Yunanistan Başbakanı Çipras arasında gerçekleşen görüşmeden projenin uygulaması için harekete geçme ve sene sonuna kadar anlaşmanın imzalanması yönünde karar çıkmıştır.⁶⁹ Bunu takip eden süreçte 26 Kasım'da GKRY, İsrail, İtalya ve Yunanistan arasında EastMed projesi için iş birliğine yönelik mutabakat zaptı imzalanmıştır. Kamuoyunda saha faaliyetlerine kısa zamanda başlanacağına dair bir algı oluşmuşsa da mutabakat metnindeki finansman sorununun henüz çözülmediğine dair ifadeler EastMed'in Türkiye üzerinde baskı oluşturmak amacıyla gündemde tutulan söylem düzeyinde bir girişim haline dönüştüğünü göstermektedir.⁷⁰

Rumların Doğu Akdeniz'de enerji bloku inşa etmeye yönelik faaliyetleri, ortak savunma alanına da sıçramıştır. Bu bağlamda yıl boyunca bölgede GKRY'nin de dahil olduğu tatbikatlar gerçekleştirilmiştir:

- 26-28 Mart arasında GKRY ve İsrail askeri iş birliği programı çerçevesinde Lefkoşa uçuş bilgi bölgesi (FIR) içerisinde "Onisilos-Gideon 1/2018" isimli ortak askeri tatbikat düzenlemiştir.⁷¹
- 2010'dan beri ABD ve İsrail tarafından gerçekleştirilen ve 2011'de Yunanistan'ın dahil olduğu "Noble Dina (Tevrat'ta İntikam) Medusa 6" tatbikatına bu sene Rum yönetimi de dahil olmuştur.

66. "KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı'dan Rum Tarafına Çağrı", Haberler, 2 Mayıs 2018.

67. "KKTC Cumhurbaşkanı'na Bir Tepki de Dışışleri Bakanı'ndan", Akşam, 3 Mayıs 2018.

68. "Mustafa Akıncı: Yavru Değil, Kardeş Olmak İstiyoruz", Habertürk, 28 Kasım 2018.

69. "Yunanistan-İsrail-Güney Kıbrıs Üçlüsü Doğu Akdeniz'de İşbirliğini Artırıyor", BBC Türkçe, 8 Mayıs 2018.

70. "Doğu Akdeniz'de Doğal Gaz Boru Hattı Anlaşması", Hürriyet, 26 Kasım 2018.

71. "Cyprus and Israel in Joint Military Exercise Onisilos-Gideon 1/2018", Cyprus Mail, 26 Mart 2018.

- GKRY ve İsrail arasındaki yıllık askeri iş birliği programı çerçevesinde 29 Ekim'den başlamak üzere dört gün boyunca Lefkoşa FIR hattı içerisinde ortak askeri tatbikat düzenlenmiştir.⁷²
- 31 Ekim'de Limasol'un yaklaşık 25 mil açığında GKRY'nin ev sahipliğini yaptığı "Nemesis" (Yunan mitolojisinde intikam) tatbikatına ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İsrail ve Yunanistan fiilen; İtalya, Mısır ve Ürdün de gözlemci olarak katılmıştır.⁷³
- Kasım sonunda GKRY, Mısır ve Yunanistan arasında Girit bölgesinde "Medusa 7-İskenderiye 18" isimli ortak askeri tatbikat düzenlenmiştir.

2018 boyunca Doğu Akdeniz'de yaşanan bu gelişmelere Türk tarafı kayıtsız kalmamıştır. Bu doğrultuda GKRY'nin MEB olarak belirlediği ve KKTC'nin Gazimağusa şehrine sadece beş mil uzaklıktaki üç numaralı parselde İtalyan ENI firmasına ait Saipem 12000 adlı sismik araştırma gemisinin faaliyetleri 9 Şubat'ta Türk deniz kuvvetleri unsurları tarafından engellenmiştir. Dışişleri Bakanlığı konuyla ilgili olarak bu çalışmaların bağımsızlık haklarını ihlal ettiğine, Türkiye ve KKTC'nin kıta sahanlığındaki menfaatlerinin korunacağına dair bildiri yayımlamıştır.⁷⁴

Takip eden süreçte bu sefer Türkiye adına Doğu Akdeniz'de Güzelyurt Araştırma Sahası'nda araştırma yapan Barbaros Hayrettin Paşa sismik araştırma gemisi 18 Ekim'de bir Yunan fırkateyni tarafından taciz edilmiştir. Ancak Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığının anında müdahale etmesiyle bu taciz hareketi son bulmuş ve geminin güvenliğinin sağlanması için Deniz Kuvvetleri tarafından iki fırkateyn ve bir hücum botu görevlendirilmiştir.⁷⁵ Ayrıca Türkiye'nin 154 milyon dolara satın aldığı 229 metre uzunluğundaki ve yaklaşık 12 bin metre derinlikte çok yüksek basınç altında deniz sondajı yapabilme becerisine sahip Fatih sondaj gemisi 30 Ekim'de Kıbrıs adasının batısında faaliyetlere başlamıştır. Son olarak Türkiye Petrolleri A.Ş. 263 milyon dolar değerinde Deepsea Metro I isimli bir gemi daha satın almış ve bölgede arama ve sondaj faaliyetlerine hız vermiştir.⁷⁶

72. "Joint Military Exercises by Cyprus and Israel in Nicosia FIR", *Cyprus Daily*, 29 Ekim 2018.

73. "Nemesis 2018 Tatbikatı Yapıldı", *Haber Kıbrıs*, 1 Kasım 2018.

74. "No: 43, 11 Şubat 2018, GKRY'nin Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Faaliyetleri Hk.", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-43_-gkrynin-dogu-akdenizdeki-hidrokarbon-faaliyetleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 31 Ekim 2018).

75. "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Akdeniz'de Sismik Araştırma Gemisini Taciz Eden Yunan Fırkateynini Engelledi", *Beyaz Gazete*, 18 Ekim 2018.

76. "Akdeniz'deki Sondaja 'Fatih' ile Birlikte 'Deepsea Metro I' Adlı Gemi de Katılacak", Deniz Haber Ajansı, 26 Ekim 2018.

KRONOLOJİ: 2018'DE KIBRIS VE DOĞU AKDENİZ GELİŞMELERİ	
9 Şubat	GKRY'nin MEB olarak belirlediği üç numaralı parselde İtalyan ENI firmasına ait Saipem 12000 adlı sismik araştırma gemisinin faaliyetleri Türk Deniz Kuvvetleri tarafından muhtemel kıta sahanlığını ihlal ettiği gerekçesiyle engellendi.
26-28 Mart	GKRY ve İsrail askeri iş birliği programı çerçevesinde Lefkoşa FIR hattı içerisinde "Onisilos-Gideon 1/2018" isimli ortak askeri tatbikat düzenledi.
16 Nisan	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis BM'nin düzenlediği yemekte görüştü.
2 Mayıs	BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Danışmanlığına Jane Holl Lute atandı.
22 Haziran	GKRY, İsrail ve Yunanistan savunma bakanları Larnaka'da bir araya geldi. Görüşmede bölgesel güvenlik, askeri iş birliğinin artırılması ve ortak tatbikat konuları ele alındı.
10-11 Temmuz	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan KKTC'ye resmi ziyarette bulundu.
30 Ağustos	Rum istihbaratı adına faaliyette bulunan Mehmet Besimoğlu isimli KKTC vatandaşı Gazimağusa'da askeri birliğin fotoğrafını çektiği sırada suçüstü yakalandı.
15 Ekim	BM Genel Sekreteri Antonio Guterres Kıbrıs sorunu için görevlendirdiği geçici özel danışmanı Jane Holl Lute'un taraflarla istişareler yürüterek hazırladığı raporu Güvenlik Konseyine sundu.
18 Ekim	Türkiye adına Doğu Akdeniz'de Güzelyurt sahasında araştırma yapan Barbaros Hayrettin Paşa sismik araştırma gemisini taciz eden Yunan fırkateyni Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı unsurlarınca engellendi.
26 Ekim	KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı ile GKRY Cumhurbaşkanı Anastasiadis, BM Kıbrıs Özel Temsilcisi Elizabeth Spehar'ın ara bölgedeki konutunda bir araya geldi.
29 Ekim-1 Kasım	GKRY ve İsrail askeri iş birliği programı çerçevesinde Lefkoşa FIR hattı içerisinde ortak askeri tatbikat düzenledi.
30 Ekim	Türkiye'nin Güney Kore'den satın aldığı Fatih sondaj gemisi Kıbrıs adasının batısında MEB olarak ilan ettiği bölgede araştırma faaliyetlerine başladı.
31 Ekim	BM Genel Sekreteri Guterres'in Kıbrıs sorunu için görevlendirdiği geçici özel danışmanı Lute, Anastasiadis ve Akıncı ile görüşmelerde bulundu. Limasol'un yaklaşık 25 mil açığında GKRY'nin ev sahipliğini yaptığı "Nemesis" tatbikatına ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İsrail ve Yunanistan fiilen; İtalya, Mısır ve Ürdün gözlemci olarak katıldı.
1 Kasım	Türkiye'nin Lefkoşa'ya atadığı yeni Büyükelçi Murat Başçeri, KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı'ya güven mektubunu sundu.
12 Kasım	KKTC ve GKRY arasında Derinya ve Aplıç sınır kapıları hizmet vermeye başladı.
15 Kasım	ExxonMobil ve Qatar Petroleum ortaklığına ait Stena IceMax isimli gemi sondaj çalışmaları kapsamında 10. parselde dört ay sürecek çalışmalara başladı.
24-28 Kasım	GKRY, Mısır ve Yunanistan Girit civarında "Medusa7-İskenderiye18" isimli ortak askeri tatbikat düzenledi.
26 Kasım	GKRY, İsrail, İtalya ve Yunanistan arasında Doğu Akdeniz'de Kıbrıs üzerinden Yunanistan'a oradan da İtalya'ya doğal gaz taşıyacak EastMed projesi için iş birliğine yönelik mutabakat zaptı imzalandı.

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ POLİTİKASI

İsmail Numan Telci

2018'de Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkileri özellikle bir önceki yıl yaşanan Katar krizi ve Ekim'de gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğunda öldürülmesi olayları çerçevesinde gelişmiştir. Bu iki olay Türkiye'nin Körfez ülkelerine yönelik politikalarında belirleyici olurken söz konusu ülkelerle Ankara arasındaki ilişkileri de şekillendirmiştir. Ankara'nın Riyad ve Abu Dabi ile ilişkilerinin özellikle siyasi açıdan daha olumsuz bir duruma evrilmesine paralel olarak Doha yönetimiyle iş birliğini derinleştirmesi süreci 2018'de daha da belirginleşmiştir. Bununla birlikte Türkiye, Kuveyt ile de ilişkilerini güçlü tutmaya çalışırken Umman ve Bahreyn ile daha düşük profilli bir ilişki geliştirmiştir. Bölgesel belirsizlikler, küresel ekonomik durgunluk ve karşılıklı anlaşmazlıklara rağmen Türkiye ekonomik ilişkilerde Körfez ülkeleriyle daha iyi bir noktaya gelebilmek adına çalışmalarını sürdürmüştür.

KATAR İLE GELİŞEN İLİŞKİLER

Türkiye'nin Körfez bölgesine yönelik politikalarında en önemli unsurlardan biri karşılıklı etkileşim olarak gösterilebilir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bu ülke liderleriyle gerek kendi ülkelerinde gerekse Türkiye'de görüşmelere özel önem verdiği görülmektedir. Bu anlamda son yıllarda en fazla etkileşimin gerçekleştiği ülkelerden biri Katar'dır. 2018'de Katar Emiri Şeyh Temim bin Hamad Sani üç kez Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Ocak ve Ağustos'ta Türkiye'ye gelen Hamad Sani Kasım'daki ziyaretinde Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Konseyi'nin dördüncü toplantısına katılmıştır.⁷⁷ Katar Emiri Şeyh Temim bin Hamad Sani Ağustos'taki ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelerek ekonomik saldırılara maruz kalan

77. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Katar Emiri Şeyh Temim ile Görüştü", T.C. Türkiye Cumhurbaşkanlığı, 15 Ağustos 2018, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/96205/cumhurbaskani-erdogan-katar-emiri-seyh-temim-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

Türkiye'ye 15 milyar dolarlık yatırım paketini hızlıca hayata geçireceklerini duyurmuştur.⁷⁸

İki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler bakanlar seviyesinde de devam etmiştir. Katar Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı Şeyh Muhammed bin Abdurrahman bin Casim Sani 27 Mart 2018'deki Ankara ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiştir.⁷⁹ Katar Savunma Bakanı Muhammed Atiyye ise Ekim'de mevkidaşı Hulusi Akar ile bir araya gelmiştir. Görüşmede iki ülkenin savunma sanayii ve güvenliği hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur.⁸⁰ Öte yandan Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da Kasım'da Katar'ı ziyaret ederek bir dizi temaslar gerçekleştirmiştir.⁸¹

İki ülke arasında savunma sanayii alanında iş birliğinin geliştirilmesine yönelik girişimler de devam etmiştir. 12-14 Mart arasında altıncısı düzenlenen Doha Uluslararası Denizcilik Savunma Sergisi ve Konferansı'na Türkiye'den dönemin Milli Savunma Bakanı olan Nurettin Canikli başkanlığında bir heyet katılmıştır. Heyette dönemin Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ve Savunma Sanayii Müsteşarı İsmail Demir de yer almıştır.⁸² Türkiye'den birçok savunma sanayii firmasının katıldığı fuarda iki ülke arasında birçok anlaşma imzalanmıştır.⁸³

Türkiye'nin Katar ile iş birliğinin önemli bir boyutu da ticaret olmuştur. Katar Ticaret ve Ekonomi Bakanı Ahmed bin Casim Muhammed Sani Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin özellikle 2017'deki Körfez Krizi'ni izleyen süreçte ciddi anlamda geliştiğini ve ülkesinin bu anlamda Ankara ile iş birliğini artırarak devam ettirmek istediğini belirtmiştir.⁸⁴ Bu noktada iki ülke arasındaki ticaretin artırılması adına yılın başında Katar'ın başkenti Doha'da Expo Turkey fuarı düzenlenmiştir. Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu'nun açılış töreninde yer aldığı fuarda Katarlı iş adamları ve yatırımcıların Türkiye ile iş birliğini artırabilmeleri adına tanıtım ve bilgilendirme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Türkiye'den birçok firmanın katıldığı fuar yoğun ilgi görmüştür.⁸⁵

Bu durum yıl sonuna gelindiğinde artan karşılıklı ticaret oranlarına da yansımıştır. Türkiye'nin Katar'a ihracatı yılın ilk on ayında 861 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam bir önceki yılın aynı döneminde gerçekleşen 466 milyon

78. "Katar Emiri Şeyh Temim, Destek için Türkiye'de: 15 Milyar Dolar Yatırım Yapacak", CNN Türk, 15 Ağustos 2018.

79. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Katar Dışışleri Bakanı'nı Kabul Etti", *Sabah*, 27 Mart 2018.

80. "Hulusi Akar, Katarlı Mevkidaşıyla Görüştü", CNN Türk, 15 Ekim 2018.

81. "Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Katar'ı Ziyareti, 1-2 Kasım 2018", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 3 Kasım 2018, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-nun-katar-i--ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

82. "Milli Savunma Bakanı Canikli: Yerli Mühimmatlar Afrin'e Gönderilecek", *Milliyet*, 12 Mart 2018; "Türk Savunma Sanayisinden Katar'a Çıkarma", TRT Haber, 12 Mart 2018.

83. "Katar ve Türkiye Arasında Dev Savunma İmzası", *Sabah*, 15 Mart 2018.

84. "Katar, Ablukanın Üstesinden Geldi", Anadolu Ajansı, 30 Temmuz 2018.

85. "Katar'da Dev İş Bağlantısı", *Yeni Şafak*, 21 Ocak 2018.

dolarlık ticaretin hemen hemen iki katına tekabül etmektedir. Öte yandan benzer bir eğilim Türkiye'nin Katar'dan yaptığı ithalatta da görülmektedir. 2017'nin ilk on ayında 211 milyon dolar seviyesinde olan ithalat 2018'in aynı döneminde yaklaşık yüzde 30 artarak 283 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.⁸⁶

Katar ile ilişkilerde öne çıkan bir başka gelişme de Katar Emiri Temim'in Türkiye'ye hediye ettiği uçak olmuştur. Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı tarafından kullanılmak üzere bir uçak satın alma planı olduğu bilgisini alan Katar Emirinin 500 milyon dolar tutarındaki uçağı Ankara'ya hediye etmek istemesi özellikle Türkiye'deki muhalif siyasiler ve medya organları tarafından eleştirilmiştir. AK Parti hükümeti yaptığı açıklamada hediye'nin Katar'ın kararı olduğunu vurgulayarak bu gelişmenin iki ülke arasındaki dostane bağları gösterdiğini ifade etmiştir.

CEMAL KAŞIKÇI CİNAYETİ GÖLGESİNDE SUUDİ ARABİSTAN İLE İLİŞKİLER

2018'de Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkilerinde en önemli gelişmelerden biri Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğunda hunharca öldürülmesi hadisesidir. Uzun yıllar Suudi Arabistan'daki yönetici elitlerle yakın ilişkiler içerisinde olan Cemal Kaşıkçı özellikle Kral Abdullah'ın hayatını kaybetmesinin ardından Selman bin Abdülaziz'in yönetime gelmesiyle eleştirel bir pozisyon almıştır. İzleyen süreçte Kral Selman'ın oğlu Muhammed bin Selman'ın bölgede saldırgan politikalar yürütmesi Kaşıkçı'nın Riyad'a yönelik eleştirilerinin artmasına neden olmuştur. Velihaht Prens Bin Selman'ın ülke yönetimindeki etkisi giderek artarken Kaşıkçı, Riyad'ın muhaliflere yönelik baskı politikalarına maruz kalmamak için ABD'de yaşamaya başlamıştır. ABD'nin önde gelen gazetelerinden *Washington Post*'ta köşe yazarı olan Kaşıkçı son aylarda özellikle Bin Selman'a sert eleştiriler yöneltmiştir.

2 Ekim'de resmi işlemler için İstanbul'daki Suudi Arabistan Başkonsolosluğuna girdikten sonra kendisinden bir daha haber alınamayan Kaşıkçı'nın akıbeti kısa süre içerisinde küresel kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Suudi Arabistan ilk etapta Kaşıkçı'nın konsolosluk binasından ayrıldığını iddia etmiş, Türk mediasında yer alan Kaşıkçı'nın öldürülmüş olabileceği iddialarını yalanlamıştır. Türkiye'nin hükümet düzeyinde Kaşıkçı'nın öldürüldüğüne dair ses kayıtlarının bulunduğu konusundaki ısrarlı tutumunun ardından Riyad yönetimi cinayeti kabul etmek zorunda kalmıştır. Kaşıkçı'nın Suudi Arabistan'dan gelen özel bir tim tarafından öldürüldüğü bildirilirken cesedin de kaybedildiği iddia edilmiştir.

Kaşıkçı'nın öldürülmesi hadisesinin en önemli boyutu ise Velihaht Prens bin Selman'ın olayla doğrudan ilgisinin olduğudur. Bu noktada Türkiye'nin elindeki açık deliller Ankara'nın Riyad üzerinde baskı kurmasına neden olmuştur. Bu baskıdan

86. "Türkiye'nin İthalat ve İhracat Rakamları İstatistikleri", Türkiye İstatistik Kurumu, 4 Aralık 2018.

ciddi anlamda rahatsızlık duyan Suudi Arabistan, Türkiye aleyhine söylemler geliştirmiş özellikle sosyal medyada Türkiye'ye boykot kampanyaları yürütmüştür. Suudi Arabistan Kaşıkçı olayı aracılığıyla ülke siyasetine müdahale edilmek istendiğini iddia etmiştir. Batılı ülkelerle birlikte Türkiye de bu iddiaların asılsız olduğunu belirterek asıl önceliğinin Kaşıkçı cinayetinin sorumlularının uluslararası hukuk çerçevesinde cezalandırılması olduğunu ifade etmiştir.

Bu sürecin bir başka öne çıkan boyutu ise Suudi Arabistan liderliğinin özellikle uluslararası arenada ciddi baskı altına girmesi olmuştur. Nitekim Türkiye'nin olayla ilgili delilleri bazı ülke yetkilileriyle paylaşması Riyad yönetimine yönelik tepkinin küresel bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Suudi Arabistan'ın yaptığı resmi açıklama yaparak Kaşıkçı'nın konsolosluk binasında öldürüldüğünü kabul etmesiyle bu tepki uluslararası kamuoyunda daha da artmıştır.

Kaşıkçı cinayetinin aydınlatılması üzerine Türkiye ile Suudi Arabistan arasında ortak çalışma grubu kurulmuştur. Bu çerçevede Türkiye'ye gelen Suudi Arabistan Başsavcısı Suud Muceb, Adalet Bakanlığı ve MİT yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Başsavcının temasları sırasında dosyaya dair tüm delilleri istediği ancak Türk tarafının bu isteği geri çevirdiği ifade edilmiştir. Başsavcı temaslarının ardından 31 Ekim'de ülkesine geri dönmüştür.⁸⁷

Kaşıkçı cinayeti ve sonrasında yaşananlar Suudi Arabistan ile Türkiye arasındaki ilişkilere kalıcı biçimde etki etmiştir. Her ne kadar Türkiye konuyla ilgili ilkesel bir duruş sergilemiş olsa da özellikle Suudi Arabistan yönetimi içerisindeki bazı çevreler bu durumu Ankara'ya karşı hasmane söylemler için bir gerekçe olarak görmüş ve aleyhte açıklamalar yapmıştır. İki ülke yönetimleri arasındaki gerginlik Arjantin'de düzenlenen G20 zirvesine de yansımış, Cumhurbaşkanı Erdoğan zirveye katılan Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Selman ile herhangi bir görüşme gerçekleştirmemiştir.⁸⁸

TÜRKİYE'NİN DİĞER KÖRFEZ ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

2018'de Körfez ülkeleriyle Türkiye arasındaki siyasi ilişkiler hükümetler arası heyetler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın telefon diplomasisi yürüttüğü de olmuştur. Erdoğan, Kuveyt Emiri Şeyh Sabah Cabir Sabah⁸⁹ ve Suudi Kralı Selman ile telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir.⁹⁰ Öte yandan Haziran'da gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında da Körfez ülkelerinden Katar, Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Umman liderleri Erdoğan'ı arayarak teb-

87. Hilmi Hacaloğlu, "Suudi Başsavcı'nın Türkiye Mesaisi Sürüyor", Voice of America, 30 Ekim 2018; "Suudi Başsavcı Türkiye'den Ayrıldı", CNN Türk, 31 Ekim 2018.

88. "Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Veliht Prens'le Görüşmeyecek", CNN Türk, 22 Kasım 2018.

89. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuveyt Emiri ile Görüştü", CNN Türk, 4 Eylül 2018.

90. "Kral Selman, Erdoğan'ı Arayarak Teşekkür Etti", Sputnik Türkiye, 14 Ekim 2018.

rik etmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) yönetimi ise telgraf göndererek Erdoğan'ı başarısından dolayı kutlamıştır.⁹¹

Türkiye'nin Körfez bölgesinde iyi ilişkilere sahip olduğu ülkelerden biri olan Kuveyt, Ankara ile temaslara önem vermiştir. Bu çerçevede Türkiye'yi ziyaret eden Kuveyt Ulusal Meclis Başkanı Marzuk Ali Ganim, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁹² Benzer şekilde Türkiye de Kuveyt ile iş birliğini derinleştirme yönünde adımlar atmıştır. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu DEAŞ'la Mücadele Uluslararası Koalisyonu Bakanlar Toplantısı (DMUK) ve Irak'ın Yeniden İmarı Uluslararası Konferansı'na katılmak üzere 12-14 Şubat arasında Kuveyt'i ziyaret etmiştir. Kuveyt Dışişleri Bakanı Şeyh Sabah Hamid Hamad Sabah ile görüşen Çavuşoğlu temaslarda kapsamında Türkiyeli yatırımcı LİMAK şirketi tarafından inşa edilen 4,5 milyar dolar bütçeli havalimanı şantiyesini de ziyaret etmiştir.⁹³

Kuveyt ile Türkiye arasındaki iş birliğinin önemli bir boyutu olan askeri alanda da ciddi bir gelişme yaşanmıştır. İki ülke askeri temsilcileri tarafından Ekim ayında imzalanan 2019 Yılı için Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması kapsamında Kuveyt'in Türkiye'den bir askeri üs kurmasını talep ettiği iddia edilmiştir. Kuveyt Haber Ajansı KUNA'nın anlaşmanın içeriğinin savunma iş birliği olduğunu belirtmesine rağmen bazı Arap haber kaynakları Kuveyt'e askeri üs kurulmasını da içerdiğini öne sürmüştür.⁹⁴

Türkiye siyasi olarak görüş ayrılıkları yaşasa da BAE ile ekonomik anlamdaki iyi ilişkilerini artırarak sürdürmüştür. Bu bağlamda önemli bir gelişme BAE merkezli Emirates NBD Bankası'nın Türkiye'de bulunan Rus Sberbank'a ait Denizbank hisselerinin yüzde 99,85'ini satın alması olmuştur. Satışa konu olan hisselerin 3,2 milyar dolar tutarında olduğu açıklanmıştır. Bu satış Körfez ülkelerinin Türkiye'deki bankacılık sektörüne olan ilgisinin devam ettiğini göstermiştir.⁹⁵

Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkilerine dair bir başka gelişme de Umman ile yaşanmıştır. Bir süredir Türkiye'ye yatırım planları yapan Umman'ın ulusal hava yolu taşıma şirketi Umman Havayolları Türkiye pazarındaki gücünü artırmak ve ülkemize daha fazla yolcu taşıyabilmek amacıyla Kasım'da bir ofis açmıştır. Umman Havayolları'nın Avrupa bölge müdürlüğüne bağlı olarak çalışacak ofisin kısa süre içerisinde Umman'dan Türkiye'ye uçuş yoğunluğunu artırmayı hedeflediği belirtilmiştir.⁹⁶

91. "Dünyadan Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Tebrik Telefonu", *Yeni Şafak*, 25 Haziran 2018; "Umman Sultanı'ndan Erdoğan'a Tebrik", *Sabah*, 25 Haziran 2018; "BAE'den Erdoğan'a Tebrik: 3 Telgraf...", *Hürriyet*, 26 Haziran 2018.

92. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuveyt Ulusal Meclis Başkanını Kabul Etti", *CNN Türk*, 10 Ekim 2018.

93. "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun DEAŞ'la Mücadele Uluslararası Koalisyonu Bakanlar Toplantısı ve Irak'ın Yeniden İmarı Uluslararası Konferansı'na Katılmak Üzere Kuveyt'i Ziyareti, 12-14 Şubat 2018", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Şubat 2018, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglundun-kuveyti-ziyareti-12-subat.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

94. "Arap Basınından 'Türk Üssü' İddiası", *Hürriyet*, 22 Ekim 2018.

95. "Denizbank'ın Satışı için Anlaşma Sağlandı", *Hürriyet*, 22 Mayıs 2018.

96. Betül Alakent, "Umman'dan 3 Yılda 2 Milyon Kişi Getirecek", *Sabah*, 11 Haziran 2018; "Umman Sultanlığı'nın Milli Havayolu Oman Air Türkiye'de", NTV, 28 Kasım 2018.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ POLİTİKASI	
15 Ocak	Katar Emiri Şeyh Temim Sani Türkiye'ye resmi ziyaret düzenledi.
17-19 Ocak	Katar'ın başkenti Doha'da Türkiye'den birçok firmanın katılımıyla EXPO Turkey fuarı düzenlendi.
12-14 Şubat	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu DEAŞ'la Mücadele Uluslararası Koalisyonu Bakanlar Toplantısı ve Irak'ın Yeniden İmarı Uluslararası Konferansı'na katılmak üzere Kuveyt'i ziyaret etti.
12-14 Mart	Milli Savunma Bakanı Nurettin Canikli beraberindeki heyetle 6. Doha Uluslararası Denizcilik Savunma Sergisi ve Konferansı'na katıldı.
22 Mayıs	BAE merkezli Emirates NBD Bankası Rus Sberbank'a ait Denizbank hisselerinin yüzde 99,85'ini satın aldı.
15 Ağustos	Katar Emiri Temim Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
2 Ekim	Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı Suudi Arabistan'ın İstanbul'daki Başkonsolosluğunda öldürüldü.
9-10 Ekim	Türkiye-Kuveyt Askeri İşbirliği Komitesi sırasında 2019 Yılı Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması imzalandı.
10 Ekim	Kuveyt Ulusal Meclis Başkanı Marzuk Ali Ganim Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
29 Ekim	Suudi Başsavcı Suud Muceb, Kaşıkçı'nın öldürülmesine dair soruşturma kapsamında Türkiye'ye geldi.
26 Kasım	Katar Emiri Şeyh Temim Sani Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komite 4. Toplantısı'na katılmak üzere Türkiye'ye geldi.
28 Kasım	Umman Havayolları Türkiye pazarındaki gücünü artırmak amacıyla bir ofis açtı.

TÜRKİYE-KUZEY AFRİKA İLİŞKİLERİ

Emrah Kekilli

Türkiye-Kuzey Afrika ilişkileri 2018’de olumlu bir atmosferde seyretmiştir. Libya krizinin bölgesel müdahaleler nedeniyle derinleştiği bir ortamda Türkiye vekalet savaşının bir parçası olmaktan kaçınarak ülkede siyasi ve toplumsal mutabakatın temini için çalışmıştır. Öte yandan Tunus devrim sonrasında ciddi krizlerden geçerken Türkiye ülkenin sıkıntılarını aşması için ekonomik ve siyasi destek vermiştir. Türkiye, Cezayir ve Fas ile de düzeyli ve kardeşçe ilişkisini sürdürmüştür.

Birleşik Arap Emirlikleri’nin (BAE) liderlik ettiği bölgesel blokun müdahaleleri nedeniyle derinleşen **Libya** krizinde Türkiye yapıcı bir konum almış ve çözüm için çalışmıştır. 2018’de BAE’nin liderlik ettiği blokun desteklediği Halife Hafter, BM Libya Özel Temsilcisi Gassan Selame’nin sunduğu yol haritasının hayata geçirilerek siyasi çözüm sağlanmasını engellemiştir. Selame Libya Siyasi Anlaşması’nın (LSA) güncellenerek hayata geçirilmesi yönünde attığı adımlarda başarı elde edememiş, Anayasa referandumu gerçekleştirilmesi noktasında da başarısız olmuştur. BM’nin yetkilendirdiği Başkanlık Konseyi Başkanı Fayiz Serrac 2016 ve 2017’de olduğu gibi 2018’de de kamu ve belediye hizmetleri, altyapı yatırımları ve ekonomik düzenlemeler konusunda fiili adımlar atamamış, ülke ifade edilen alanlarda 2016’dan daha kötü bir hal almıştır. Buna karşı Türkiye, Libya’da yürütülen vekalet savaşının bir parçası olmaktan uzak durarak resmi makamların talepleri doğrultusunda ülkenin istikrar ve güvenine katkı sunma arayışında olmuştur.

Türkiye Kasım’da İtalya’nın Palermo kentinde düzenlenen konferanstan çekilerek krizi derinleştiren aktörlere tepkisini göstermiştir. Zira Palermo’daki Libya Konferansı’nda ortaya çıkan görüntü Libya krizindeki çözümsüzlüğün özeti niteliğindedir. Türkiye’nin tepkisi bu görüntüden çözüm çıkmayacağına yöneliktir. İtalya’da Mısır ve Hafter’in Türkiye’nin olmadığı bir toplantı yapılması noktasındaki tutumu karşısında uluslararası toplumun karşı konum alamaması Libya’daki mevcut durumu imgelemektedir. Mısır ve Hafter ile onların bölgesel yönlendiricilerinin uluslararası resmi mutabakatları hiçe sayan tutum ve davranışlarına uluslararası

toplumun karşı tavır alamaması Libya krizini derinleştirmektedir. LSA'da Libya siyasetinin ana hatları çizilmişken Mısır ve Hafter anlaşmayı hiçe sayarak ülkenin doğusunda çatışma ve batısında kriz çıkartmakta, uluslararası toplum da durumu göre göre bu aktörlerin oldubittisine imkan tanımaktadır. LSA, Roma toplantısı ve Paris görüşmelerinde alınan kararlar ve çizilen siyasi çerçevenin hayata geçirilmesi noktasında uluslararası toplum yetersiz kalmıştır. BM Libya Özel Temsilcisi Gassan Selame'nin sunduğu yol haritası Hafter'in dayatmaları nedeniyle hayata geçirilememektedir. Palermo Mısır ve Hafter'in izlediği politikanın tartışmaya açılarak küresel mutabakatla çözüm geliştirilmesi gereken bir adresken sahadaki oldubitti siyaseti buraya da taşınmıştır. Bu nedenle toplantı anlamsızlaşmış ve çözümden biraz daha uzaklaşmıştır. Türkiye toplantıdan çekilerek bu duruma tepkisini koymuştur.

2018 **Tunus**'ta siyasi gerilimlere sahne olmuş, özellikle BAE'nin ülkedeki darbe girişimlerini desteklediği yönünde kamuoyuna yansıyan haberler tedirginlik yaratmıştır. Türkiye, Tunus ile diplomatik ilişkilerini üst düzeyde sürdürürken kültürel ve ekonomik ilişkilerini de derinleştirmiştir. Mayıs'ta gerçekleştirilen yerel seçimlerde Raşid Gannuşı'nın liderlik ettiği Nahda Partisi birinci gelmiştir. Temmuz'a gelindiğinde Tunus Cumhurbaşkanı Bacı Kaid Sibi'nin, Başbakan Yusuf Şahid'e istifa çağrısında bulunmasıyla cumhurbaşkanı ve başbakan arasında uzun süredir devam eden gerilim gün yüzüne çıkmıştır. Ülkede bu gerilimler yaşanırken Haziran'da BAE istihbarat yetkililerinin görevden alınan Tunus İçişleri Bakanı Lütfi İbrahim ile Cerbe Adası'nda görüşerek darbe planı hazırladığı yönündeki haberler ülkede tedirginliğe neden olmuştur.

Türkiye ise bu siyasi gerilimlerden uzak durarak ülkenin resmi mercileriyle koordineli bir şekilde ilişkilerini derinleştirmiştir. Tunus 2018 Bütçe Kanunu'nun 40. maddesi uyarınca Türkiye-Tunus Serbest Ticaret Anlaşması'na göre Türkiye menşeli ürünlerden bazıları için yürürlükteki gümrük vergisinin yüzde 90'ı oranında istisnai gümrük vergisi uygulanması kararı alınmıştır. Bu adımla iki ülke arasında ticaretin artırılması hedeflenmiştir. Türkiye, Tunus'a yüzde 1,5 faizle kredi açmış, Tunus da Türk yatırımcılar için bürokrasiyi azaltmış ve Türk şirketleri ülkede ciddi yatırımların altına imza atmıştır.

Türkiye-**Cezayir** ilişkileri de olumlu bir atmosferde seyretmiş, ekonomik yatırımlar artırılmış ve kültürel iş birliği derinleştirilmiştir. Cezayir'in milli enerji şirketi Sonatrach ile Türkiye'nin önde gelen bir şirketi arasında, Adana'da bir milyar dolarlık petrokimya tesisi kurulması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye ve Cezayir arasındaki ticaret hacminin artırılması için çaba gösterilmiştir.

Türkiye-**Fas** ilişkileri de olumlu bir havada seyretmiştir. TBMM Türkiye-Fas Parlamentolararası Dostluk Grubu 17-22 Nisan 2018 tarihlerinde Fas'ı ziyaret etmiştir.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-KUZEY AFRİKA İLİŞKİLERİ	
12 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan Tunus Cumhurbaşkanı Baci Kaid Sıbsi ile telefonda görüştü.
15 Ocak	Türk-Cezayir ortaklığında Afrika'nın en büyük tekstil tesisi açıldı.
21 Şubat	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya Fas'ı ziyaret etti.
23 Şubat	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun daveti üzerine Cezayir Dışişleri Bakanı Abdelkader Messahel Türkiye'yi ziyaret etti.
24-25 Şubat	İstanbul'da Libya-Türkiye Kalkınma ve Yatırım Konferansı düzenlendi.
26 Şubat	Erdoğan Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Fayiz Serrac'ı İstanbul'da kabul etti.
26-28 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan Cezayir'e bir ziyaret gerçekleştirdi.
17-22 Nisan	TBMM Türkiye-Fas Parlamentolararası Dostluk Grubu 17-22 Nisan 2018 arasında Fas'ı ziyaret etti.
24-28 Nisan	Milli Savunma Bakanı Nurettin Canikli'nin daveti üzerine Tunus Milli Savunma Bakanı Abdülkerim Zbidi Türkiye'yi ziyaret etti.
2-5 Mayıs	TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Büyükelçi Volkan Bozkır'ın daveti üzerine Cezayir Ulusal Halk Meclisi Dışişleri, İşbirliği ve Göç Komisyonu Başkanı Abdülhamid Si Afif Türkiye'yi ziyaret etti.
6 Mayıs	Tunus'taki yerel seçimlerde Nahda birinci parti oldu.
16 Temmuz	Tunus Cumhurbaşkanı Sıbsi, Tunus Başbakanı Yusuf Şahid'e istifa çağrısında bulundu.
5 Kasım	Savunma Bakanı Hulusi Akar başkanlığındaki Türk heyeti Libya'yı ziyaret etti.
9 Kasım	Başkan Erdoğan, BK Başkanı Serrac'ı kabul etti.
13 Kasım	Başkan Yardımcısı Fuat Oktay başkanlığındaki Türk heyeti İtalya'da düzenlenen Libya Konferansı'ndan çekildi.

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ

İsmail Numan Telci

Türkiye-Mısır ilişkileri 2013'te Mısır'da gerçekleşen askeri darbeden bu yana siyasi kriz halindedir. Bu durum iki ülke yönetimlerinin birbirlerine karşı tutumlarında herhangi bir değişiklik olmaması nedeniyle aynı noktada devam etmektedir. Mısır'da gerçekleşen askeri darbeyi kabul etmeyen Erdoğan hükümeti bu anlamda ilkesel ve meşru bir argümanı savunmaktadır. Darbe sonrası yönetime geçen Sisi Türkiye'nin tutumundan ciddi biçimde rahatsız olmaktadır. Bu nedenle iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler gelişemediği gibi Ankara ve Kahire'nin bölgesel politikalarında ciddi bir ayrışma içerisinde olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda en önemli unsurların başında Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki saldırgan politikalarının yarattığı gerginlik gelmektedir. Bu durum iki ülke arasındaki siyasi kriz halinin bölgesel politikalara yansımalarını göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan siyasi krizin ekonomik ilişkilere yansımaması da bu durumun bir başka ilginç noktası olarak dikkat çekmektedir. Türkiye ile Mısır arasındaki ekonomik ilişkiler krize rağmen olumlu seyrini sürdürmektedir.

İki ülke ilişkileri 2018'de de bu çerçevede gerçekleşmiş, siyasi anlamda krizin çözümüne dair herhangi bir gelişme kaydedilemezken ekonomik ilişkiler normal seyrinde devam etmiştir.

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİNDE DOĞU AKDENİZ GERGİNLİĞİ

Sisi rejiminin Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin çıkarlarını tehlikeye atan faaliyetlerde bulunması Ankara'nın tepkisini çeken hususların başında yer almaktadır. Bu noktada Mısır'ın Doğu Akdeniz'de Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve İsrail ittifakıyla Türkiye karşıtı bir blok oluşturma yönünde strateji izlediği görülmektedir. Bu stratejinin en önemli ayaklarından biri olan GKRY ile ciddi biçimde yakınlaşan Kahire, Ankara'nın tepkilerini görmezden gelmektedir. Mısır'ın 2013'te doğal gaz

yataklarıyla ilgili GKRY ile imzaladığı anlaşmayla hayata geçirmeye başladığı strateji Türkiye tarafından her fırsatta eleştirilmektedir. Ankara zaman zaman Doğu Akdeniz’de arama ve sondaj faaliyetlerine girişerek bölgede kendisinden bağımsız planların hayata geçirilmesini engellemeyi amaçlamaktadır. Türkiye bir yandan da diplomatik düzeyde Mısır’ın girişimleriyle başa çıkmaya çalışmaktadır.

Şubat’ta Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Yunanistan’ın *Kathimerini* gazetesine verdiği demeçte Mısır ve GKRY arasında imzalanan anlaşmanın uluslararası hukukta geçerliliğinin olmadığını vurgulaması Kahire tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁹⁷ Benzer bir gerilime neden olan bir başka olay da GKRY’de Rum elçiler için düzenlenen toplantıda yapılan açıklamalar olmuştur. Toplantıya davet edilen Mısır, İsrail ve ABD elçilerinin Türkiye aleyhindeki söylemleri Ankara’nın tepkisini çekmiştir. Mısır büyükelçisinin Türkiye’nin muhtemel bir saldırısı durumunda İsrail’in yanında yer alacaklarını belirtmesi toplantının en dikkat çeken açıklaması olmuştur.⁹⁸ Bu durum hakkında Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy “Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nde geçtiğimiz günlerde düzenlenen bir toplantıda, bazı büyükelçilerin, Rum Yönetimi’nin Doğu Akdeniz’de tek taraflı olarak sürdürdüğü hidrokarbon faaliyetleri konusundaki destek beyan eden ifadelerini yersiz buluyoruz. Söz konusu ülkelerin temsilcilerine hadlerini aşmamalarını tavsiye ediyoruz” uyarısında bulunmuştur.⁹⁹

Bu süreçte Türkiye’yi kışkırtmaya yönelik bir başka gelişme de Mısır, Yunanistan ve GKRY’nin ortaklaşa düzenlediği Medusa-6 tatbikatı olmuştur. Mısır’ın İskenderiye kenti açıklarında uluslararası sulara icra edilen tatbikatta üç ülkenin hava ve kara unsurları yer almıştır. Yunanistan’ın helikopter taşıyan iki fırkateyn, bir denizaltı, yedi F-16 tipi savaş uçağı, bir C-130 tipi askeri nakliye uçağı, bir AWACS radar uçağı, bir Chinook tipi nakliye helikopteri, iki AH-64 tipi saldırı helikopteri ve birçok askerle katıldığı tatbikata Mısır tarafı Mistral tipi bir helikopter taşıyıcı, iki fırkateyn, bir denizaltı, iki destroyer, altı F-16 savaş uçağı, iki Rafale tipi uçak, bir helikopter, bir E2-C tipi uçak ve özel kuvvetler birlikleriyle katılmıştır.¹⁰⁰ Tatbikatın bu derece geniş bir katılımı gerçekleştirilmesi Doğu Akdeniz’de Türkiye’ye verilen bir gözdağı şeklinde değerlendirilmiştir.

Mısır’ın bu hasmane tutumu karşısında Türkiye Doğu Akdeniz’de yeni bir strateji belirleyerek daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Yunanistan’ın *Ta Nea* gazetesine verdiği demeçte Türkiye’nin Doğu Akdeniz ve Karadeniz’deki deniz yetki alanları içinde kendi hidrokarbon çıkarma faaliyetlerine başlayacağını söylemiştir.¹⁰¹

97. “Çözüm Zaman Alacak”, *Milliyet*, 4 Şubat 2018.

98. “İsrail ve Mısır’dan Türkiye’ye Tehdit,” CNN Türk, 29 Temmuz 2018.

99. Elif Sudagezer, “Mısır ve İsrail, Türkiye’ye Gözdağı Vermeye Çalışıyor Ama Tehditlerini Gerçekleştiremezler”, Sputnik Türkiye, 1 Ağustos 2018.

100. “Türkiye Karşıtları Birleşti! Doğu Akdeniz’de Askeri Tatbikat”, *Türkiye*, 3 Temmuz 2018.

101. “Çavuşoğlu: Türkiye, Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Faaliyetlerine Başlayacak”, Sputnik Türkiye, 2 Eylül 2018.

Gelinen noktada 2018 özellikle Doğu Akdeniz bağlamında Mısır ile Türkiye arasında gerginliğin yeni bir seviyeye ulaşmasına neden olmuştur. Bölgedeki Türkiye'ye karşı Mısır'ın başını çektiği bir ittifakın oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu noktada Ankara'nın önümüzdeki dönemde Doğu Akdeniz'de daha etkili bir politika izleyeceği söylenebilir. Bu tercihin doğuracağı maliyetlerin dikkatli bir şekilde hesaplanması Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır.

YAVUZ SELİM CADDESİ KRİZİ

Türkiye ile Mısır arasında beş yıldır devam eden siyasi krizin farklı şekillerde yansımaları olmaktadır. Özellikle Doğu Akdeniz bağlamında tansiyonun yükseldiği bir ortamda Mısırlı yetkililerin Kahire'deki Osmanlı'dan kalma sokak ve cadde isimlerine yönelik kararları yeni gerginliklere sebep olmuştur. Krizin arkasında Mısır'ın Helvan Üniversitesi tarih profesörü Muhammed Sabri Dalli'nin hazırladığı bir rapor bulunmaktadır. Söz konusu rapordaki "Binlerce Mısırlının ölümünden sorumlu olan, Mısır'ı Osmanlı'nın bir vilayeti haline getiren ve Memlûklü Sultanı Tomanbay'ı astıran Mısır'ın ilk sömürgecisinin adının bir caddeye verilmesi doğru değildir" ifadeler üzerine ülke medyasında Mısır'ın Osmanlı geçmişini hatırlatan sokak isimlerinin kaldırılması yönünde ciddi bir kampanya başlatılmıştır.

Kahire Valisi Atif Abdülhamid yaptığı bir açıklamayla başkentin Zeytun bölgesindeki en büyük caddelerden biri olan 1. Selim Caddesi'nin adının değiştirilmesine karar verildiğini belirtmiştir. Yine bu süreçte Mısır özel ve resmi yayın organlarında Yavuz Sultan Selim aleyhine karalama kampanyaları yürütölmüş ve ülkedeki Osmanlı mirasına yönelik olumsuz bir algı yaratılmıştır.¹⁰²

Bu dönemde yaşanan gerginlikler Mısır'ın Türkiye karşıtı pozisyonunu uluslararası düzeye taşımaya da neden olmuştur. 10 Şubat'ta düzenlenen Arap Parlamentosu Başkanları kongresinde Ankara'nın Mısır ve Libya'nın içişlerine karıştığı gerekçesiyle Türkiye'ye kınama kararı çıkarılmıştır. Yayımlanan kınama metninde "Arap Parlamentosu ve Arap parlamentoları başkanları, Arap ülkeleri ve Türkiye arasındaki tarihi ve iyi komşuluk ilişkileri ve yardımlaşmaya rağmen, genelde Arap ülkeleri özelde ise Mısır Arap Cumhuriyeti ve Libya'nın iç işlerine karışması nedeniyle, Türkiye'yi kınamak zorunda kalmıştır" ifadelerine yer verilmiştir. Kınama kararına Sudan Milli Meclisi ve Katar Şura Meclisi başkanları itiraz ederken Lübnan ve Irak'ın ise kongreye katılmamaları dikkat çekmiştir.¹⁰³

102. "Mısır, Kahire'deki Bir Sokaktan 1. Selim'in Adını Kaldırdı", *Şarku'l Avsat*, 9 Şubat 2018; "Egypt to Change Street Name Called After Ottoman Leader", *Al Arabiya*, 7 Şubat 2018.

103. "3rd Arab Parliament Conference Slams Turkish Interference in Egypt's Internal Affairs", *Egypt Today*, 10 Şubat 2018, <http://www.egypttoday.com/Article/1/42433/3rd-Arab-Parliament-conference-slams-Turkish-interference-in-Egypt-s>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018); "Doğu Akdeniz'de Türkiye-Mısır Gerginliği", *Dünya*, 15 Şubat 2018.

TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi krizin etkisinin minimum düzeyde kaldığı alan ekonomi olarak gösterilebilir. Nitekim iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde ve yatırımlarda ciddi bir gerileme yaşanmamıştır. 2012'de 5 milyar dolar seviyesini aşan karşılıklı ticaret 2017'de 4,4 milyar dolaylarında gerçekleşmiştir. Öte yandan özellikle Türkiyeli yatırımcıların Mısır'dan satın almalar yaptığı ya da yatırımlarını genişlettikleri de gözlemlenmiştir.

Bu durum iki ülke arasındaki güncel ticaret rakamlarına da yansımıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret yılın ilk on ayını kapsayan dönem içinde 4,356 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın bir önceki yıl 3,504 milyar dolar olduğu göz önünde bulundurulduğunda karşılıklı ticarete yaklaşık yüzde 25 oranında bir artış yaşandığı söylenebilir. Yıl sonu itibarıyla karşılıklı ticaretin 2012'deki zirve seviyesi olan beş milyar doları aşabileceği söylenebilir.

Türkiye/Mısır	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2018 (ilk on ay)	2,477	1,879	4,356
2017 (ilk on ay)	1,846	1,658	3,504

İki ülke ticari ilişkilerinde Şubat'ta önemli bir gelişme yaşanmıştır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı ve Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (EUROCHAMBRES) Başkan Yardımcısı M. Rifat Hisarcıklıoğlu ve beraberindeki heyet temaslarda bulunmak üzere Mısır'ı ziyaret etmiştir. Mısır Ticaret Odaları Federasyonunun daveti üzerine gerçekleşen ziyarette Hisarcıklıoğlu 3. Mısır Yatırım Konferansı'nın açılış konuşmasını yapmıştır. Konuşmasında Türkiye ile Mısır arasındaki olumlu ticari ilişkilere vurgu yapan Hisarcıklıoğlu "Son on beş yılda Mısır'la ticaret hacmimiz on beş kat arttı. Bugün Türkiye Mısır'ın dördüncü ticaret ortağıdır. Bu dönemde Mısır'daki Türk yatırımları kırk kat artarak 2 milyar dolara ulaştı" ifadelerini kullanmıştır. Mısır ekonomisini yakından takip ettiklerini, başarılı IMF programını ve ekonomik dönüşüm sürecini takdirle karşıladıklarını ifade eden Hisarcıklıoğlu Mısır'ın ulaşım yollarının ortasında yer aldığını, Afrika, Avrupa ve ABD ile ticaret anlaşmaları da bulunduğunu ve yatırım için elverişli bir ortam sunduğu müddetçe Mısır'a yatırım yapmaya devam edeceklerini söylemiştir.¹⁰⁴

Bu çerçevede 2018'de öne çıkan gelişmelerden biri Türkiye-Mısır İşadamları Derneği (TÜMİAD) Başkanı Atilla Ataseven tarafından başlatılan girişimdir. Ataseven, Kahire yönetimine yaptığı başvuruda Türk iş adamlarının Mısır'da "Uluslararası Sanayi Bölgesi" kurma niyetinde olduklarını belirtmiş ve projesini Mısır Sanayi Ge-

104. "TOBB Başkanı Hisarcıklıoğlu Mısır'da", Haberler, 3 Şubat 2018.

liŐtirme Kurumuna (Egyptian Industrial Development Authority) sunduđunu ifade etmiŐtir. Mısır hűkűmetinden bir milyon metrekarelik yer istediklerini belirten Ataseven uygun gűrűlmesi ve onay alması durumunda 2019'da projeyi hayata geĉirebileceklerini vurgulamıŐtır.¹⁰⁵

KRONOLOJİ: 2018'DE TŪRKİYE-MISIR İLİŐKİLERİ	
3 Şubat	TOBB BaŐkanı Rifat Hisarcıkloğlu Mısır'da dűzenlenen 3. Mısır Yatırım Konferansına katıldı.
4 Şubat	DıŐiŐleri Bakanı Mevlűt ĆavuŐođlu Yunanistan'ın <i>Kathimerini</i> gazetesine verdiđi demeĉte Mısır ve GKRY arasında imzalanan anlaŐmanın uluslararası hukuka aykırı olduđunu sűyledi.
7 Şubat	Kahire Valisi Atıf Abdűlhamid Őehrin Zeytun bűlgesindeki en bűyűk caddelerden biri olan 1. Selim Caddesi'nin adının deđiŐtirildiđini duyurdu.
10 Şubat	Arap Parlamentosu Mısır'ın giriŐimiyle Ankara'nın Mısır ve Libya'nın iĉiŐlerine karıŐtıđı gerekĉesiyle Tűrkiye'yi kınadı.
3 Temmuz	Mısır, Yunanistan ve GKRY orduları İŐkenderiye kenti aĉıklarında Medusa 6 isminde bir tatbikat dűzenledi.
29 Temmuz	Mısır'ın GKRY bűyűkelĉisi Tűrkiye aleyhine aĉıklamalarda bulundu. Bűyűkelĉi Akdeniz'deki kriz durumunda Tűrkiye'ye karŐı İŐsrail ile birlikte hareket edeceklerini ifade etti.
1 Ağustos	DıŐiŐleri Bakanlıđı Sűzcűsű Hami Aksoy Kıbrıs'ın Rum tarafında dűzenlenen bir toplantıda bazı űlkelerin temsilcilerine "Hadlerini aŐmamalarını tavsiye ediyoruz" uyarısında bulundu.

105. Kerim űlker, "Tűrkler, Gelecek Yıl Mısır'da Endűstri Bűlgesi Kuracak", *Dűnya*, 27 Haziran 2018.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Muhammed Koçak

2018'de Türkiye-Rusya ilişkilerinde jet krizinin çözülmesiyle geçtiğimiz yıllarda yakalanan olumlu ivme devam etmiştir. İki ülke devam eden Astana süreci çerçevesinde Suriye krizinin çözümü noktasında cesur adımlar atarak bölgesel barışa müşterek katkıda bulunmuştur. Enerji, turizm ve ticaret alanlarında da ilişkiler geliştirilerek sürdürülmüştür. Türkiye, ABD'nin rahatsızlığı ve yaptırım tehditlerine rağmen Rusya'dan S-400 alımından geri adım atmamış, nükleer enerji ve boru hattı projelerinde iş birliğine devam etmiştir.

SURİYE'DE İŞ BİRLİĞİ VE ASTANA SÜRECİ

Astana sürecinin başlamasıyla İran ile beraber yürütülen iş birliği Suriye'nin önemli bir kısmının çatışmalardan arındırılmış bölge olma özelliği kazanmasını sağlarken Türkiye'nin bölgede etkin rol oynamasının önünü açmıştı. Astana süreci çerçevesine oturtulan Suriye meselesi ikili ilişkilerdeki en önemli konu başlığı olma özelliğini 2018'de de sürdürdü. Astana sürecinin Astana'daki son toplantısı geçtiğimiz yılın Aralık'ta gerçekleştirilmişti. Astana süreci başarıyla sürdürülerek Eylül'de Tahran'da gerçekleştirilen nihai zirveyle sonuca ulaştırıldı. 7 Eylül'de Tahran'da gerçekleştirilen zirve sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Putin'e hitaben İdlib'de ateşkes konusunda yaptığı çağrı zirvenin ardından 17 Eylül'de Soçi'de gerçekleştirilen ikili görüşmeyle sonuca ulaştı. Türkiye ile Rusya arasında varılan anlaşma çerçevesinde Rusya rejim yanlısı güçlerin hareketine engel olurken Türkiye ise İdlib'de bulunan silahlı grupların elinden ağır silahların toplanması ve Halep-Lazkiye ve Halep-Hama otoyollarının yıl sonuna kadar trafiğe açılması garantisini verdi.¹⁰⁶ Varılan anlaşma olası felaket senaryosunu ertelese de rejim güçleri ve diğer silahlı grupların muhtemel provakasyonları anlaşmanın zeminini zayıflatmaktadır.¹⁰⁷ Bunun yanı sıra 7 Eylül'de gerçekleşen Tahran zirvesinin ardından Türk,

106. "İdlib'de Silahtan Arındırılmış Bölge: Erdoğan ve Putin'in Anlaşması Ne Anlama Geliyor?" BBC Türkçe, 18 Eylül 2018.

107. Can Acun ve Bilal Salaymeh, "Suriye Krizinde Yeni Safha: İdlib", *SETA Analiz*, Sayı: 255, (Ağustos 2018), s. 21.

Rus ve İrani yetkililer Cenevre'de bir araya gelerek Suriye Anayasası yazımı için çalışmaya başladılar.¹⁰⁸

Suriye meselesi iki ÷lke ilişkilerinin en önemli fakat en kırılgan başlığı konumundadır. Rejim güçlerinin her geçen gün muhalif birlikleri sıkıştırması, Rusya'nın hava saldırıları ve maliyetini büyük ölçüde Türkiye'nin yüklediği insani kriz Suriye meselesinde iki ÷lke arasında problem yaratabilecek başlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ve Rusya devam eden iç savaşta krizin başından itibaren karşıt grupları desteklemelerine rağmen yürüt÷len Astana süreci ve birçok ikili gör÷üşmeyle 2018'de de iş birliğini sürdürmüştür.

KARADENİZ HAVZASI

Tarihsel rekabet alanı olarak tanımlayabileceğimiz Karadeniz Havzası'nda iki ÷lkenin yaşadığı ayrışmalar 2018'de de sürdü. Türkiye, Kırım meselesinde Ukrayna ve Kırım Tatarlarına olan desteğini sürdürürken bölgede yer alan Dağlık Karabağ ve Abhazya gibi donmuş çatışma alanlarında herhangi bir olumlu gelişme yaşanmadı.

Rusya 2014'te Kırım Yarımadası'nı ilhak etmiş ardından Ukrayna'nın doğusunda Kiev yönetiminden bağımsız hakimiyet kurma arayışında olan milis gruplara destek vermişti. Bu süreç neticesinde Kırım fiilen Rusya hakimiyetinde kalırken Ukrayna'nın doğusunda yer alan Donbas bölgesi Gürcistan'ın Abhazya, Moldova'nın Transdinyester bölgesine benzer şekilde Rus destekli ayrılıkçı yönetimlerin kontrolünde kalmıştı. Türkiye bu sürecin başından itibaren Ukrayna'ya destek vermiş, her platformda Kırım'ın ilhakının hukuken geçersiz olduğunu ilan etmekten geri durmamıştı.¹⁰⁹ Türkiye'nin bu tutumu Kırım Tatar halkı üzerindeki baskıların daha da arttığı 2018'de de devam etmiştir. Türkiye ile Ukrayna arasındaki ilişkiler Rusya'ya rağmen pozitif seyrini sürdürmüştür.

Türkiye-Ukrayna-Rusya ekseninde 2018'de yaşanan en önemli olay Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ne İstanbul'da bulunan Fener Rum Patrikhanesi tarafından "otosefali"¹¹⁰ verilmesi oldu.¹¹¹ 1686'dan bu yana Moskova'daki Rus Ortodoks Kilisesi'nin kontrolü altında bulunan Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ne bu payenin verilmesi Moskova'nın sert tepkisine sebep oldu. Rus Ortodoks Kilisesi, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi ile 988'den beri süregelen bağlarını kopardı. Yaşanan bu olay Ortodoks Kilisesi içerisinde yarattığı bölünmenin yanı sıra Ukrayna'da bulunan Rus nüfusun Rus Ortodoks Kilisesi'ni tanıması sebebiyle ÷lke içerisinde de bir bölünmeye yol açtı. Türkiye'nin dolaylı rol oynadığı Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ne "otosefali" verilmesi süreci geçtiğimiz senenin en önemli bölgesel gelişmesi oldu.

108. "Suriye için Anayasa Komitesi Toplantıları Cenevre'de Başladı", TRT Haber, 11 Eylül 2018.

109. "Başkan Erdoğan'dan Flaş Kırım Mesajı", *Sabah*, 3 Kasım 2018.

110. "Fener Rum Patrikhanesi'nin kontrolü altında bağımsızlık" anlamına gelmektedir.

111. "Announcement", Ecumenical Patriarchate, 11 Ekim 2018, <https://www.patriarchate.org/-/communiq-1>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

ENERJİ

Zengin doğal enerji kaynakları sebebiyle Rusya yalnızca Türkiye'nin değil birçok Avrupa ülkesinin en önemli enerji tedarikçisi konumundadır. Son yıllarda Rusya ve Türkiye'nin bu alandaki iş birliği Akkuyu Nükleer Güç Santrali inşaatı ve TürkAkım projeleriyle gaz tedarikinin ötesine geçmiştir. Türkiye ile Rusya arasında bu alandaki mevcut ortaklık ve iş birliği çabaları 2018'de de ivme kazanarak devam etmiştir.

Geçtiğimiz yıl Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'ndan gerekli izinlerini alan Akkuyu Nükleer Güç Santrali inşaatının temeli bu yıl 3 Mart'ta Mersin'in Gülnar ilçesinde bulunan Akkuyu mevkiinde atıldı.¹¹² Öte yandan TürkAkım projesinde denizden geçen boru hatlarının inşaatının yüzde 95'lik kısmının tamamlanmasıyla önemli bir mesafe katedilmiş oldu. Söz konusu projeye Avrupa ve Türkiye'ye doğal gaz akışının 2019 sonlarında tamamlanmış olması bekleniyor.¹¹³

TURİZM VE TİCARET

İki ülke arasında 2015'te yaşanan jet krizi sonrasında Rusya'nın uyguladığı yaptırımlardan en büyük darbeyi alan turizm ve ticaret sektörleri 2018'de de toparlanma sürecini devam ettirdi. Turizm sektöründe ciddi bir atılım yapan Türkiye 2018'in Ocak-Eylül arasında geçen yıla göre yüzde 15'lik bir artış sağladı. Bu yıl Türkiye'yi ziyaret eden Rus turistler bu artışa yüksek oranda katkı sundu. Geçen senenin ilk dokuz ayında yaklaşık 4 milyon turistle toplam turist sayısının yüzde 15'ini oluşturan Rus turist sayısı bu sene yüzde 20'ye yakın artış göstererek 5 milyonu aştı.¹¹⁴ Öte yandan geçen yıl toplam 19 milyar dolar ithalata karşılık 2,7 milyar dolar ihracat gerçekleştirilen Rusya ile 2018'in ilk dokuz ayı sonunda 16 milyar dolar ithalat ve 2,4 milyar dolar ihracata ulaşıldı.¹¹⁵

Öte yandan 2018'de Rusya ile varılan anlaşmayla ticarete ruble ve lira kullanılması kararlaştırıldı. Bu yolla Türkiye-Rusya arasında gerçekleştirilen ticarete dolar üzerinden para dönüşümü sebebiyle yaşanan kayıpların azaltılması hedeflenmektedir. Anlaşma çerçevesinde Türkiye'nin Rusya'dan ilk defa Rus rublesiyle buğday alacağı bildirildi.¹¹⁶

Türkiye-Rusya ilişkilerinin son yıllardaki en önemli başlıklarından olan S-400 hava savunma sistemi ihalesinde de 2018'de önemli gelişmeler yaşandı. Rus silah şirketi Rosoboronexport S-400 füzelerinin 2019'da Türkiye'ye teslim edilmeye başla-

112. "The Presidents of Russia and Turkey Jointly Celebrate the Launch of Akkuyu Npp Construction", Akkuyu Nükleer, 3 Nisan 2018, <http://www.akkunpp.com/the-presidents-of-russia-and-turkey-jointly-celebrate-the-launch-of-akkuyu-npp-construction/update>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

113. "Türk Akımı'nın Kullanıma Açılacağı Tarih Belirlendi", Sputnik Türkiye, 28 Ekim 2018.

114. "Giriş-Çıkış Yapan Ziyaretçiler, Yabancı ve Vatandaşlar Eylül 2018", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 31 Ekim 2018, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

115. "Dış Ticaret İstatistikleri", TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim tarihi: 3 Kasım 2018).

116. "Türkiye ve Rusya'dan Ticarete Ulusal Para Hamlesi", *Sabah*, 2 Ekim 2018.

nacağını açıkladı.¹¹⁷ Türkiye'nin Rusya ile bu alanda süren iş birliğine karşılık ABD Dışışleri Bakanlığı Türkiye'yi yaptırımlar ve kendilerinden alınan F-35 tipi uçakların alıkonulmasıyla tehdit etti.¹¹⁸

Tatil için Türkiye'nin güney kıyılarını tercih eden milyonlarca Rus turist Türkiye'ye her yıl milyonlarca lira döviz girdisi sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Rusya özellikle tarım ürünleri açısından önemli bir pazar olma özelliğini sürdürmektedir. Fakat Rusya'dan tedarik edilen doğal gaz karşılığında ödenen milyarlarca lira ithalat-ihracat dengesinin Türkiye aleyhinde olmasına yol açmaktadır. Türkiye bu farkı eritmeye muvaffak olamasa da turizm ve ticaret sektörlerinde yaptığı atılımlarla açığı her geçen yıl biraz daha kapatmaktadır. Rusya'nın yatırımlarıyla inşa edilen Akkuyu Nükleer Santrali'nden elde edilecek enerjinin de Türkiye'ye uzun vadede bu yönde katkı vermesi beklenmektedir. Akkuyu Nükleer Santrali ve Rusya'dan S-400 tipi füze alınması iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik alanda da yankı bulduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye-Rusya ilişkileri çıkar çatışmaları ve bölgesel/küresel aktörlerin bozucu etkisine rağmen iki ülke liderlerinin kararlı duruşuyla sürdürülmektedir. Bu tavır sayesinde Türkiye ve Rusya birçok alanda iki ülkenin karşılıklı kazanç sağladığı ortaklıklar geliştirmektedir. 2018'de ikili ilişkiler gelişerek devam etmiş, birçok hassas konuda iki tarafın kararlı duruşu sayesinde önemli adımlar atılmıştır. İki ülke liderleri arasındaki sinerji devam ettiği sürece önümüzdeki dönemde de ilişkilerin seyri bu şekilde devam edecektir.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	
18 Ocak	Hulusi Akar ve Hakan Fidan Moskova'yı ziyaret etti
3 Mart	Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin temel atımı gerçekleşti.
16 Mart	9. Astana toplantısı yapıldı.
4 Nisan	Ankara'da Erdoğan, Putin ve Ruhani üçlü zirvede buluştu.
21 Nisan	Moskova'da Erdoğan, Putin ve Ruhani üçlü zirvede buluştu.
27 Nisan	Türk-Tatar İş Forumu toplantısı yapıldı.
14-15 Mayıs	10. Astana toplantısı yapıldı.
14 Ağustos	Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov Ankara'yı ziyaret etti.
24 Ağustos	Hulusi Akar ve Hakan Fidan Moskova'yı ziyaret etti.
7 Eylül	Tahran'da Erdoğan, Putin, Ruhani üçlü zirvesi gerçekleşti.
17 Eylül	Soçi'de Erdoğan-Putin görüşmesi gerçekleşti.

117. "Rusya, S-400'leri 2019'da Türkiye'ye Teslim Etmeye Başlayacak", BBC Türkçe, 21 Ağustos 2018.

118. "Türkiye'nin S-400 Alması, ABD ile Savunma Anlaşmalarını Etkiler", Sputnik Türkiye, 25 Ekim 2018.

TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

Can Acun ve Kutluhan Görücü

Suriye konusu 2018 boyunca Türk dış politikası başta olmak üzere güvenlik ve hatta iç siyasetinin en önemli gündem konularından biri olmayı sürdürdü. Suriye meselesi aktör ve pozisyon çeşitliliği bakımından da bölgesel ve küresel siyasetin odağında yer aldı. Ülkelerin Suriye’de aldıkları pozisyon ve yaklaşımlar birbirleriyle ilişkilerinin diğer konu başlıklarına da yansdı.

Nitekim Suriye üzerinde süren mücadele Türkiye açısından ABD ile ilişkileri belirleyen temel parametrelerin başındaydı. YPG/PKK unsurları ile ABD’nin girmiş olduğu siyasi ve askeri angajman Türkiye için 2018 boyunca en önemli dış politika ve güvenlik konularından birini oluşturdu. Türkiye, Suriye’deki savaşı çözüme götüreceği Astana sürecini 2018’de de devam ettirdi. Türkiye’nin Rusya ile Suriye üzerinde vardığı karşılıklı anlayış ve iş birliği Türkiye’nin Afrin’de YPG/PKK unsurlarına karşı operasyon gerçekleştirebilmesinin önünü açtı.

Türkiye yürütmüş olduğu Astana süreci dahilinde Zeytin Dalı Harekatı (ZDH) ile birlikte Soçi’de varılan mutabakat neticesinde İdlib’de de muhtemel bir savaşı durdurdu. 17 Eylül’de gerçekleştirilen Soçi zirvesinde Rusya ve Türkiye, İdlib üzerinde “silahsız bölge” anlaşmasına vardıklarını açıkladı ve oluşturulan on maddelik bir mutabakat yürürlüğe kondu. Türkiye, Astana süreci kapsamında İdlib’de gözlem noktaları kurmaya başlamıştı. 2018’de tamamlanacak gözlem noktalarıyla varılan Soçi anlaşmasının aktif takipçisi olacaktır. Türkiye ve Rusya, Soçi anlaşması hakkında İran’ı da bilgilendirerek Astana sürecinin korunmasını sağladı. İran da yaptığı açıklamayla varılan anlaşmadan memnuniyet duyduğunu dile getirdi. Türkiye’nin ZDH ile elde ettiği başarı ABD ile Münbiç üzerinde bir uzlaşmaya varmasının önünü açtı. 4 Haziran’da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo’nun görüşmelerinin ardından “Münbiç Yol Haritası” açıklandı. Bu bakımdan Türkiye, İdlib’de Rusya ile Soçi mutabakatını gerçekleştirirken Münbiç’te de ABD ile birlikte bir yol haritasını yürürlüğe koydu. Böylece Türkiye 2016’da Fırat Kalkanı Harekatı (FKH) ile başlayan Suriye sahasında aktif rol oynama politikasını sürdürdü.

ZEYTİN DALI HAREKATI

Halep eyaletine bağlı Afrin kenti Suriye iç savaşının başından itibaren Esed rejiminin kontrolü YPG/PKK unsurlarına bırakması dolayısıyla Türkiye için Fırat'ın batısındaki en önemli tehditlerin başında bulunuyordu. YPG/PKK unsurlarının bölgeden gerçekleştirdikleri sızmalarla terör eylemlerine girişmeleri ve Amanos'ta varlık göstermeleri, Türkiye için en önemli dış kaynaklı güvenlik sorunlarının başında yer alıyordu. Tüm bunlara ek olarak Suriye'nin kuzeyinde YPG/PKK kontrolünde bir terör hattı oluşturulmak istenmesi Türkiye'nin ulusal güvenliği ile Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik en önemli tehdidi oluşturmaktaydı. Bu bakımdan Afrin'den terör unsurlarının temizlenmesi YPG/PKK'nın aldığı dış destek ile Suriye'nin kuzeyinde bir terör hattı oluşturma amaçlarını kesin bir şekilde sona erdirmiş oldu.

Türkiye tüm bu somut ve muhtemel tehditleri ortadan kaldırmak amacıyla 20 Ocak'ta ZDH'yi başlattı ve 58 günlük operasyon neticesinde 18 Mart'ta Afrin kent merkezinde kontrolü sağladı. Altı yıl boyunca YPG/PKK'nın ilçeyi savunmak adına bölgede güçlü savunma tahkimatları, tüneller, üsler ve hücreler oluşturmasına karşın hareketin bu denli kısa sürede neticelendirilmesi TSK ve TSK destekli Milli Ordu unsurlarının da meskun mahal çatışmalarında ilerleyen kabiliyetlerini gösterdi. Ayrıca hareketle birlikte FKH ve İdlib'deki muhalif bölgenin birleşmesi Suriye muhalefetinin kontrol ettiği alanlarda güvenlik, istikrar, ekonomik gelişim ve hizmetlerin sağlamasına önemli ölçüde katkı sundu. Bu kapsamda Afrin ilçesine önemli katkılar sağlayacak olan Zeytin Dalı Gümrük Kapısı 8 Kasım itibarıyla faaliyete geçti.

TSK ve Türkiye destekli Milli Ordu bileşenleri (SO) ZDH'yi başarıyla yrtererek beklenenden çok daha kısa sürede Afrin merkezinde kontrolü sağladı. Bülbül, Cinderes, Mabatlı, Raco, şeran ve şeyh Hadid belde merkezleri ile 282 köy, 6 kyaltı yerleşim, stratejik 23 dağ veya tepe, bir baraj, bir havalimanı ve bir üssün de dahil olduğu 50 stratejik nokta; toplam 332 bölge TSK ve Türkiye destekli Milli Ordu unsurları tarafından kontrol altına alındı. TSK 12 Kasım itibarıyla ZDH boyunca etkisiz hale getirilen terörist sayısının 4 bin 585 olduğunu açıkladı.

MNBI MUTABAKATI

Türkiye ZDH'nin başarıyla neticelendirmesinin ardından Münbiç'e yönelik diplomatik ve askeri baskı unsurlarını artırmış ve bu konuda ABD ile mutabakata varmıştır. 4 Haziran'da Dışışleri Bakanı Mevlüt avuşoğlu ile ABD'li mevkidaşı Mike Pompeo'nun bir araya gelerek anlaşmaya vardıkları Münbiç yol haritasının temel prensipleri şunlardır:

- TSK ile ABD güçlerinin bağımsız ve koordineli devriye faaliyetlerine başlaması
- TSK ve ABD güçlerinin ortak devriyelerinin Münbiç bölgesine yayılması
- ABD yetkililerince YPG mensuplarından ağır silahların toplanması
- Münbiç'teki tüm terör örgütü mensuplarının bölgeyi terk etmesinin sağlanması
- Türkiye-ABD ortaklığında teşkil edilecek yerel yönetim ve güvenlik kuvvetlerince Münbiç'te huzur ve istikrarın sağlanması¹¹⁹

Türkiye ile ABD'nin üzerinde mutabakat sağladığı bu yol haritasının ardından TSK 18 Haziran'da Münbiç'in kuzeyinde ABD güçleriyle bağımsız ve koordineli devriyelere başlamış ve 1 Kasım 2018'e kadar 68 kez devriye faaliyeti gerçekleştirmiştir. 9 Ekim'de ABD güçleri ile TSK arasında Gaziantep'te başlayan eğitimlerin ardından ilk ortak devriye 1 Kasım 2018'de başlamıştır. 8 Kasım'da ikinci ortak devriye görevi yapılmış ve 15 Kasım'da da üçüncü ortak devriye faaliyeti icra edilmiştir.

Münbiç yol haritası için bir takvim belirlense de mutabakat anlaşmasında yer alan sahadaki şartlar dolayısıyla net bir takvimden söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye, ABD'yi Münbiç yol haritasını ağırdan aldığı için sık sık eleştirmiş ve Amerikalı yetkililerle yapılan görüşmelerde bu konu sürekli gündeme gelmiştir. Türkiye tüm aksaklıklara rağmen Münbiç'te hayata geçirilen anlaşmanın Fırat'ın doğusunda da uygulanmasını talep etmektedir. Bu talebin temel motivasyonu YPG/PKK'nın Suriye sahası içerisinde faaliyet göstermesini engellemektir. Türkiye bu konudaki taleplerini sıklıkla ABD yönetimine bildirmektedir. TSK bu anlayışla YPG/PKK unsurlarının bulunduğu Fırat'ın doğusundaki noktalara zaman zaman topçu atışları gerçekleştirerek süreci hızlandırmayı hedeflemektedir.

SOÇİ ZİRVESİ

Türkiye 2016'nın sonuna doğru Rusya ve İran öncülüğünde başlayan Astana süreciyle birlikte bir ateşkes rejiminin hayata geçirilmesini sağladı. 30 Aralık 2016'da Türkiye ve Rusya garantörlüğünde muhalifler ve rejim güçleri arasında ateşkes süreci başlatıldı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada "Suriye'de çatışan taraflar arasında, ülke genelinde 30 Aralık 2016 saat 00.00 itibarıyla ateşkese gidilmesi hususunda bir mutabakata varılmıştır. Taraflar bu düzenlemeyle, hava saldırıları dahil, silahlı saldırıları durdurmayı, kontrolleri altındaki bölgeleri birbirlerine karşı genişletmemeyi taahhüt etmişlerdir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından terör örgütü olarak kabul edilen gruplar bu mutabakatın dışındadır" ifadelerine yer verildi.

Astana görüşmelerinde varılan anlaşmaya rağmen 2018 boyunca Rusya ve İran destekli Esed rejimi gerilimi azaltma bölgesi ilan edilen Dera ve Kuneytra, Humus kuzeyi, Doğu Guta ve İdlib bölgelerine yönelik askeri faaliyetler gerçekleştirerek İdlib

119. "Menbiç Süreci", Suriye Gündemi, 22 Ekim 2018, <http://www.suriyegundemi.com/2018/10/22/menbic-sureci>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2018).

ve çevresi hariç muhalefetin elinde kalan bölgelerde hakimiyet elde etmiştir. Türkiye bu süreçte Rusya ve İran'ın tavrını eleştirmiş ve bu askeri yaklaşımlara karşı çıkmıştır. Astana'da anlaşmaya varılan çatışmasızlık bölgeleri için Türkiye, İdlib'de on iki askeri gözlem noktasını yıl içerisinde tamamlamıştır. Esed rejiminin diğer bölgelerde askeri hakimiyet kurmasının ardından İdlib'e yönelmesiyle birlikte Türkiye bu sürecin askeri gözlem noktalarının varlığı itibarıyla de fiili aktörü olarak İdlib'e topyekun bir askeri harekate karşı durmuştur. Bu anlayış çerçevesinde Türkiye Tahran zirvesinde İdlib'de bir ateşkes rejimi oluşturulmasını istemiştir. Fakat Türkiye'nin bu isteği zirvenin bildirisinde yer almamıştır. Söz konusu bildiride Türkiye, Rusya ve İran'ın Suriye krizine askeri çözüm getirilemeyeceği ve İdlib'deki durumun Astana mutabakatı çerçevesinde ele alınacağı ifadelerine yer verilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın canlı yayında talep ettiği ateşkesin bildiride yer almaması Türkiye açısından İdlib'de istenen sonucun elde edilemediğini göstermiştir.

7 Eylül'de gerçekleştirilen Tahran zirvesinden anlamlı bir sonuç ortaya çıkmayınca Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 17 Eylül'de Soçi'de bir araya gelerek İdlib'de "silahsızlandırılmış bölge" anlaşmasına vardıklarını kamuoyuyla paylaştılar. Soçi'de varılan İdlib mutabakatının anlaşma metninde yer alan on madde şu şekildedir:¹²⁰

1. Mevcut sınırlar içerisinde 15-20 kilometrelik alan ağır silahlardan arındırılacak
2. Silahsızlandırma bölgesinin sınırları, sahadaki çalışmalar ile belirlenecek
3. Türkiye ve Rusya söz konusu bölgelerde koordineli devriye faaliyeti yürütecek
4. Muhalifler buldukları alanlarda kalmaya devam edecek, mevcut statüko korunacak
5. Rusya, İdlib'e yönelik bir saldırı olmamasını temin edecek
6. Rusya ve Türkiye'nin radikal kabul ettiği gruplar söz konusu alanlarda faaliyet göstermeyecek
7. Üçüncü tarafların provokasyonlarını, varılan mutabakata yönelik ihlallerin tespitini ve engellenmesini Rusya ve Türkiye birlikte temin edecek
8. Yıl sonuna kadar Suriye'deki M4 ve M5 yolları trafiğe açılacak
9. İdlib'deki gerginliği azaltma bölgesi korunacak, Türkiye'nin askeri gözlem noktaları güçlendirilecek
10. Çatışan taraflara ait tank, çok namlulu roketatar, top ve havanların da aralarında olduğu tüm ağır silahlar 10 Ekim'e kadar silahsızlandırma bölgelerinden çekilecek

120. Kutluhan Görücü, "İdlib'teki Muhalif Örgütlenmelerin Soçi Mutabakatına Tepkileri ve Olası Sonuçlar", Suriye Gündemi, 26 Eylül 2018, <http://www.suriyegundemi.com/2018/09/26/idlibteki-muhalif-orgutlenmelerin-soci-mutabakatina-tepkileri-ve-olasi-sonuclar>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2018).

Soçi'de varılan bu mutabakatın ardından muhalif gruplar 10 Ekim'e kadar söz konusu bölgelerden ağır silahlarını çekerek Türkiye'nin İdlib'deki pozisyonuna paralel hareket etmişlerdir. Ancak Esed rejimi unsurları zaman zaman söz konusu anlaşmaya zarar verecek şekilde İdlib bölgesine yönelik topçu ve havan saldırıları gerçekleştirmektedir. Buna mukabil muhalif gruplar da bu saldırılara karşılık vermiştir. Ayrıca El-Kaide bağlantılı Hurras ed-Din grubuyla bir araya gelen bazı gruplar Esed rejimine karşı saldırılarda bulunmuştur. Bu bakımdan İdlib'de işletilen süreç Esed rejiminin ihlalleri nedeniyle tam anlamıyla sahaya yansımış değildir.

İSTANBUL ZİRVESİ

İdlib'de varılan mutabakatın ardından Suriye'nin geleceğine yönelik siyasi arayışlar daha da artmıştır. Bu kapsamda 27 Ekim'de İstanbul'da Türkiye, Fransa, Almanya ve Rusya bir zirve gerçekleştirilmiştir. Bu zirve Astana'da yakalanan çözüm anlayışına Fransa ve Almanya'nın da katıldığını göstermesi bakımından değerlidir. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul zirvesinde yaptığı açıklamada bu noktaya şu sözleri ile dikkat çekmiştir:

Bugün, Fransa ve Almanya'nın da katılımıyla Astana'da yakalanan sinerjiyi daha da ileriye taşıyabileceğimizi gördük.

İstanbul zirvesi Türkiye'nin ev sahipliğinin yanı sıra Suriye'de etkin olan İran ve ABD gibi ülkelerin katılmaması bakımından da bazı anlamlar ihtiva etmektedir. ABD'nin Suriye'de sağlam bir düzleme oturmuş politikasının olmayışı ve İran'ın vekil örgütleriyle bölgedeki devlet yapılarını sarsması hem bölgesel hem de küresel unsurlar tarafından tepki toplamaktadır. Nitekim Tahran zirvesinden değil de İran'ın yer almadığı Soçi zirvesinden ateşkes kararının çıkmış olması bu süreci gösteren önemli bir etkidir. Bununla birlikte Vahdettin Köşkü'nde gerçekleştirilen zirvenin fotoğrafının arka planında Boğaz Köprüsü'nün yer alması da Türkiye'nin Suriye konusundaki bağlayıcı rolünü ve taraflar arasındaki köprü olma görevini göstermesi bakımından değerlidir.

Zirve sonrasında açıklanan bildiri dört ülkenin ortaya koyduğu temel anlayış önemlidir. Bildiri İdlib mutabakatından duyulan memnuniyetin dile getirilmesi, DEAŞ veya El-Kaide ile ilişkili grup veya örgütlenmelere karşı mücadelenin kararlılıkla sürdürülmesi, Suriye'nin egemenliği ve toprak bütünlüğüne yapılan vurgu ve ayrılıkçı gündemlerin reddedilmesi asgari müştereklerin azımsanmayacak nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca tüm Suriyelilerin katılımıyla adil ve şeffaf bir seçimin yapılması, mültecilerin güvenli bir şekilde geri dönüşü, yeni anayasa komitesinin oluşturulması ve kalıcı ateşkesin sağlanması gibi konuların bildiriye yer bulması Suriye'de çözümün siyasi kanallar üzerinden yürütülmesinin önünü açabilecek niteliktedir.

SONUÇ

Suriye meselesi Türk dış politikasının en önemli gündem maddelerinden biri olmayı 2018'de de sürdürdü. 2018 Türkiye'nin Suriye'de ZDH ile terörle etkin mücadeleye devam ettiği, İdlib'de halkın savaştan korunması bakımından askeri ve diplomatik tedbirler aldığı, Münbiç'te ise mültecilerin ülkelerine geri dönebilmesi adına terör örgütlerinin bölgeden çıkarılması noktasında çalıştığı önemli gelişmelere şahitlik etti.

Tüm bu gelişmelere rağmen Suriye konusu Türkiye dış politikasının uzun yıllar daha ana gündem maddeleri arasında yer alacaktır. Henüz çözüme kavuşmayan YPG/PKK'nın Suriye'deki varlığı Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü tehdit etmeye devam etmektedir. ABD'nin YPG/PKK unsurlarıyla girmiş olduğu askeri ve siyasi angajmana Avrupa ülkelerinin de dahil olması Türkiye açısından çözümü kompleks sonuçları doğurabilir.

Bununla birlikte İdlib'de inşa edilen ateşkes rejiminin bozulması durumunda bölgede yaşayan dört milyon civarındaki sivil nüfusun Türkiye'ye doğru bir göç hareketi başlatacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla bu sürecin sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesi Türkiye açısından en önemli gündem başlıklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte ateşkesin bozulması ise Suriye'de muhaliflerin topraksızlaştırılması, Türkiye'nin Suriye'deki varlığının sorgulanması, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı bölgelerinin konumunu tehlikeye sokacak durumları netice verecektir.

2018 boyunca Türkiye'nin elde ettiği kazanımların Suriye'deki askeri ve siyasi konumunu güçlendirdiği oldukça açıktır. Türkiye bu konumunu koruyarak ülkede siyasi ve anayasal bir geçişin yaşanması, YPG/PKK varlığının sona erdirilmesi, oluşturulan güvenli bölgelere mültecilerin geri dönüşünün sağlanması ve Suriye'nin yeniden inşasında aktif rol oynayarak bu süreçlerin başat aktörleri arasında yer almalıdır.

KRONOLOJİ: 2018'DE TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	
20 Ocak	ZDH'nin saat 17.00'da başlatıldığı TSK tarafından açıklandı. 72 uçağın katıldığı taarruzda 108 hedef imha edildi.
23 Ocak	ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Jonathan Cohen başkanlığındaki heyet Suriye ve adli iş birliği gibi konularda görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya geldi.
30 Ocak	Rusya'nın öncülüğünde Soçi'de "Suriye Ulusal Diyalog Kongresi" düzenlendi. Kongrenin sonunda anayasa komisyonu oluşturulması kararı duyuruldu.
10 Şubat	ZDH kapsamında TSK destekli ÖSO grupları stratejik Deyr Ballut beldesini ele geçirerek Afrin'in batısında kontrol ettiği yerleri İdlib ile birleştirmiş oldu.
20 Şubat	YPG terör örgütünden dokuz köy daha ele geçirildi. Afrin'in kuzeyindeki ilerlemelerin sonunda Kuzey Afrin sınır hattı Azez bölgesine bağlandı. TSK'nin bombardımanının ardından Esed rejiminin Afrin'e gönderdiği milisler çekilmek zorunda kaldı.
24 Şubat	BM Güvenlik Konseyi Suriye'de bir aylık "insani ateşkes" kararı aldı.
25 Şubat	Terör örgütü PYD'nin kırmızı bültenle aranan eski eş başkanı Salih Müslim Prag'da yakalandı.
16 Mart	Astana süreci kapsamında Türkiye, Rusya ve İran dışişleri bakanlarının katılımıyla Astana'da bir toplantı gerçekleştirildi.
18 Mart	ZDH'nin 58. gününde Afrin merkezinin kontrolü TSK ve ÖSO birlikleri tarafından sağlandı.
18 Mart	ZDH'nin başlamasından sonra 3 bin 603 terörist etkisiz hale getirildiği açıklandı.
31 Mart	ABD Başkanı Trump SDG/YPG'nin kontrolündeki bölgeye yapılacak 200 milyon dolarlık yardımın durdurulduğunu belirtti.
4 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin katıldığı "Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi" Ankara'da düzenlendi.
7 Nisan	Esed rejimi güçlerinin Doğu Guta'da kuşatma altında bulunan Duma'ya yönelik kimyasal saldırıda bulunduğu, 75 ölü ve yüzlerce yaralının olduğu bildirildi.
9 Nisan	BM Güvenlik Konseyi kuşatma altındaki Duma'ya yönelik kimyasal saldırı üzerine toplandı.
17 Nisan	Suudi Arabistan hükümeti ABD öncülüğündeki Uluslararası Koalisyon kapsamında Suriye'ye asker göndermeye hazır olduğunu duyurdu.
25 Nisan	Brüksel'de düzenlenen Suriye'ye Bağış Konferansı'nda uluslararası donörler savaştan etkilenen siviller için 4,4 milyar dolar yardım taahhüt etti.
9 Mayıs	Astana Süreci'nin çatışmazlık bölgesi kapsamında TSK'ya ait bir konvoy Halep'in batısında yeni bir gözlem noktası kurmaya başladı.
14 Mayıs	Çatışmazlık bölgesi anlaşması kapsamında TSK'ya ait bir konvoyun, Hama'nın kuzeyinde yeni bir gözlem noktası kurmak üzere İdlib'e giriş yaptığı bildirildi. Astana'da garantör devletlerin katılımıyla Astana sürecinin 9. toplantısı düzenlendi.
16 Mayıs	TSK'nın Astana anlaşmaları kapsamında İdlib'de kurduğu gözlem noktaları çalışmaları sona erdi.
30 Mayıs	Anadolu Ajansı'nın haberine göre Türkiye ve ABD 4 Haziran'dan sonra uygulamaya geçirilmesi beklenen üç aşamalı bir Münbiç planı hazırladı.
4 Haziran	Washington'da düzenlenen Çavuşoğlu-Pompeo görüşmesinin ardından iki ülkenin Münbiç ile ilgili yol haritasını onayladığı duyuruldu.

6 Temmuz	Suriye'nin güneybatısındaki Dera ve Kuneytra'da Rusya ve askeri muhalifler arasında gerçekleşen kapsamlı görüşmelerde anlaşma sağlandı.
7 Eylül	Türkiye-İran-Rusya Zirvesi'nin ardından yayımlanan ortak bildiriye üç ülke Suriye krizine askeri çözüm getirilemeyeceği ve İdlib'deki durumun Astana mutabakatı çerçevesinde ele alınacağı vurgulandı.
11 Eylül	BM Suriye Özel Temsilcisi Staffan de Mistura'nın Türk, Rus ve İranlı heyetlerle anayasa komitesinin kurulması amacıyla Cenevre'de yaptığı toplantılar sona erdi.
17 Eylül	Soçi zirvesinde Rusya ve Türkiye, İdlib'de "silahsız bölge" anlaşmasına vardıklarını açıkladı. On maddelik bir mutabakat sağlandığı bildirildi.
20 Eylül	Irak ve Suriye'ye sınır ötesi operasyon konusunda hükümete verilen yetkinin bir yıl daha uzatılmasına ilişkin Cumhurbaşkanlığı tezkeresi TBMM Başkanlığına sunuldu.
28 Eylül	ABD, Fransa, Almanya, İngiltere, Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan dışişleri bakanları Suriye'de yeni bir anayasa hazırlanması için BM'ye çağrıda bulundu.
9 Ekim	Müşterek devriyeye yönelik ön hazırlık kapsamında Türkiye ve ABD silahlı kuvvetleri unsurlarınca ortak eğitimlere başlandı. Ortak eğitimler Gaziantep'te gerçekleştirildi. Irak ve Suriye'ye sınır ötesi operasyon yapmak için hükümete yetki tanıyan tezkerenin 30 Ekim 2018'den itibaren bir yıl uzatılması hakkındaki TBMM kararı <i>Resmî Gazete</i> 'de yayımlandı.
27 Ekim	Türkiye'nin ev sahipliğinde Fransa, Almanya ve Rusya Suriye krizinin güncel sorunlarını ele almak üzere İstanbul Zirvesi gerçekleştirdi.
1 Kasım	TSK ve ABD ordusu Münbiç'te ilk ortak devriye faaliyetine başladı. TSK 18 Haziran'dan bu yana 68 kez ABD güçleriyle koordineli ve bağımsız devriye faaliyeti icra etti.
8 Kasım	TSK ve ABD güçleri Münbiç'te ikinci ortak devriye faaliyetini gerçekleştirdi.
15 Kasım	TSK ve ABD güçleri Münbiç'te üçüncü ortak devriye çalışmasını gerçekleştirdi.
22 Kasım	TSK destekli Milli Ordu Afrin, Bab ve Cerablus'tan sonra Çobanbey beldesinde çetelere düzenlediği operasyonda kırk kişiyi yakaladı.

YURT DIŞINDA FETÖ İLE MÜCADELE

Hacı Mehmet Boyraz

15 Temmuz darbe girişimini takip eden süreçte Türkiye, FETÖ ile mücadelede kendi sınırları içerisinde büyük bir mesafe katetmiştir. Ancak örgütün birçok ülkede geniş bir ağına sahip olmasından ötürü yurt dışında da FETÖ ile mücadelede başarıya ulaşabilmek için Türkiye yoğun bir mesai harcamaktadır. Bu bağlamda Türkiye geçen iki senede olduğu gibi 2018’de de diplomatik faaliyetler, örgüte ait okulların kapatılmasına yönelik girişimler ve örgüt üyelerinin iadelerinden oluşan üç ayaklı bir mekanizmayla FETÖ mücadelesini sürdürmüştür.

DİPLOMATİK FAALİYETLER

Yurt dışında FETÖ ile mücadelenin ilk ayağına bakıldığında Türk diplomasisinin 2018 boyunca örgüt faaliyetlerinin durdurulması yolunda yoğun bir mesai harcadığı görülmektedir. Bu minvalde Dışişleri Bakanlığının resmi internet sitesinde sürekli güncellenen sayfada 30 Kasım 2017-22 Kasım 2018 arasında yurt dışındaki Türk misyonları tarafından yapılan diplomatik girişim sayıları açıklanmıştır.¹²¹ Dış temsilciliklerin cumhurbaşkanı seviyesinde 27, başbakan seviyesinde 36, bakan seviyesinde 185, milletvekili seviyesinde 259 resmi görüşmesi olmuştur. Ayrıca dış temsilcilikler 291 yazılı/görsel basınla mülakat ve 54 basın toplantısı gerçekleştirmiş, 29 makale/mektup yayımlamıştır.

Yurt dışı misyonlarının siyasi ve kamu diplomasisine yönelik faaliyetlerinin yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan her yurt dışı ziyaretinde FETÖ’nün sadece Türkiye için değil faaliyet gösterdiği her ülke için de bir tehdit unsuru olduğunu hatırlatmıştır.

121. Rakamlar hesaplanırken ilgili sayfada 22 Kasım 2018 itibarıyla belirtilen rakamlar 30 Kasım 2017’deki rakamlardan çıkartılmıştır. Bkz. Hacı Mehmet Boyraz, “Yurt dışında FETÖ ile Mücadele”, *2017’de Türkiye-Dış Politika*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 165-166; “Dış Temsilciliklerimizce Darbe Teşebbüsü Sonrası Yapılan Girişimler”, Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/dis-temsilciliklerimizce-darbe-tesebbüsü-sonrası-yapılan-girisimler-sayilari.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2018).

Güney Afrika'dan Moldova'ya, Kırgızistan'dan Almanya'ya, Güney Kore'den İngiltere'ye kadar yaptığı tüm ziyaretler ve katıldığı tüm toplantılarda FETÖ üzerinde duran Erdoğan örgütle mücadeleyi en üst perdeden devam ettirmiştir. Buna rağmen birçok ülke hala FETÖ'yü bir terör örgütü olarak kabul etmemektedir. Bunun arka planındaki temel neden bazı ülkelerin örgütü bir dış politika aracı olarak kullanma eğilimidir. FETÖ'nün uzun yıllardan beri birçok ülkede bilhassa eğitim kurumları üzerinden siyasetçiler ve bürokratlarla yakın ilişki kurması da bu ülkelerde örgüte dair olumlu imajın hala yıkılmamasında önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin Etiyopya eski başbakanı Hailemariam Desalegn tarafından Eğitim Bakanlığına Mart 2017'de örgüte ait okulların Türkiye Maarif Vakfı'na (TMV) devredilmesine ilişkin gönderilen talimat dönemin Eğitim Bakanı Shiferaw Teklemariam'ın çocuğunun FETÖ'ye ait okullardan birinde eğitim görmesi nedeniyle kasten uygulanmamıştır.

KAPATILAN OKULLAR

2018'de yurt dışındaki FETÖ yapılanmalarının belkemiğini oluşturan eğitim kurumları konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Zira yıl boyunca Afganistan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Güney Sudan, Ekvator Ginesi, Fildişi Sahilleri, Japonya, Kamerun, Nijer ve Venezueladaki FETÖ ile iltisaklı birçok okulun faaliyetlerine ilgili ülke yönetimleri tarafından son verilmiştir. Ancak öğrencilerin mağdur olmaması ve bu ülkelerde eğitim faaliyetleri üzerinden ikili ilişkilere zarar verilmek istenmemesi gayesiyle söz konusu okulların önemli bir kısmı FETÖ yönetiminden alınarak TMV yönetimine devredilmiştir. TMV de bu okullara yeni idareci kadrosu atadıktan sonra ihtiyaç duyulan öğretmenleri Türkiye'den getirerek faaliyetlerin aksamadan devam etmesini sağlamıştır. Bu bağlamda TMV Başkanı Birol Akgün, 5. Ülke Direktörleri ve Okul Müdürleri İstişare Toplantısı kapsamında yaptığı konuşmada Kasım itibarıyla TMV'nin dünya genelinde 45 ülkede temsilcilik açtığını, 31 farklı ülkede ikisi üniversite olmak üzere 174 okul ve 15 yurt binasının bulunduğunu, buralarda eğitim gören öğrenci sayısının 15 bini aştığını ve 30 ülkeyle FETÖ iltisaklı okulların devralınması ve yeni okulların açılması yönünde protokol imzalandığını açıklamıştır.¹²²

2018 özelinde ise Kasım sonu itibarıyla FETÖ ile iltisakı tespit edildikten sonra faaliyetlerine idari makamlar tarafından son verilen ya da yönetimi TMV'ye devredilen okullar şu şekildedir:¹²³ 4 Temmuz'da Kamerun'da altı okul, 28 Temmuz'da Afganistan'da bir kız ve bir erkek lisesi, 2 Ağustos'da Fildişi Sahilleri'nde dört okul, 16 Ağustos'ta Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde dört okul, 30 Ağustos'ta Nijer'de beş okul ve üç yurt, 16 Eylül'de Ekvator Ginesi'nde bir okul, 12 Kasım'da Afganistan'da bir lise,

122. "Yıllık İstişare Toplantısı", Türkiye Maarif Vakfı, <https://turkiyemaarif.org/post/7-turkiye-maarif-vakfi-yillik-istisare-toplantisi-579>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2018).

123. TMV'nin 2018 Ekim sonu itibarıyla okul sayısı 164'e, yurt sayısı 16'ya ve öğrenci sayısı yaklaşık 15 bine ulaşmıştır. Bkz. "Maarif Vakfı 55 Ülkeye Ulaştı", *Sabah*, 21 Ekim 2018.

21 Kasım'da Güney Sudan'da bir dil okulu ve bir eğitim şirketi, 30 Kasım'da Venezuela'da iki okul. Ayrıca 15 Ağustos'ta da Japonya'da örgüte ait bir okul kapatılmıştır.

Örgüt üzerindeki baskının her geçen gün artması neticesinde bazı okulların maddi zorluklar nedeniyle elden çıkarıldığı görülmektedir. Örneğin Ekim'de Bosna Hersek'te "Bosna Sema" adıyla faaliyet gösteren FETÖ iltisaklı eğitim kurumuna ait gayrimenkuller 2,5 milyon avroluk kredi borcunun ödenmemesi nedeniyle satışa çıkarılmıştır.¹²⁴ Bunun yanı sıra FETÖ'nün yurt dışındaki eğitim kurumları üzerinden siyasetçilerle kurduğu bağın yarattığı etkilerle ilgili bu sene önemli bir gelişme yaşanmıştır.

Öncelikle yurt dışında kendisine ait okulların bir kısmının yönetimini başka ülke vatandaşlarına devrederek imaj değiştirmeye çalışan örgüt bu politikasını 2017'de Etiyopya'da uygulamaya koymuştur. Zira bu ülkedeki FETÖ okullarının TMV'ye devredileceğinin açıklanması üzerine okullar hızlı bir şekilde sahibi Alman vatandaşı olan bir şirkete devredilmiş ve "Intellectual Schools" şeklinde isim değişikliğine gidilmiştir.¹²⁵ Ancak bu süreçte Mart 2017'de Başbakan Hailemariam Desalegn tarafından Eğitim Bakanlığına örgüte ait okulların TMV'ye devredilmesine ilişkin gönderilen talimatın ilgili bakanlık tarafından kasten uygulanmadığı ortaya çıkmıştır. Dönemin Eğitim Bakanı Shiferaw Teklemariam'ın çocuğunun FETÖ'ye ait okullardan birinde eğitim görmesi nedeniyle bu kararı kasten uygulamadığı anlaşılmıştır.¹²⁶ Bu noktadan hareketle yurt dışında okullar üzerinden üst düzey devlet yetkilileriyle sıkı ilişkiler kuran örgütün siyasete nasıl müdahale edebildiği açıkça görülmektedir. Ayrıca daha önce Etiyopya'daki FETÖ okullarında çalışan idareci ve öğretmenler, yöneticiler hakkında "yardım paralarını çalmak, vakıf mallarını zimmetine geçirmek ve vergi kaçırmak" suçlarından Eylül'de savcılığa suç duyurusunda bulunmuşlardır.¹²⁷

Okullar konusunda 2018'deki en ilginç gelişme ABD'nin Massachusetts eyaletinde yaşanmıştır. ABD genelinde birçok okul işleten ve bu kapsamda devletten eğitim yardımı alan FETÖ, Massachusetts eyaletinin West Springfield kentinde yeni bir okul açmak isteyince bölgenin Belediye Başkanı William Reichelt eyalet valisine baskı yapmak için halk nezdinde girişimlerde bulunmuştur. "Kamu eğitimi için ayrılan paralarımızın, ABD'nin müttefiki bir ülkede yönetimi devirmeyi amaçlayan terörist bir okula aktarılmasını istemiyoruz. Darbe girişiminde uygulanan şiddet korkunçtu. Bu darbe girişimini planlayanların Amerika'da sözleşmeli okula sahip olan kişiler olduğunu bilmiyorduk" açıklamasında bulunan Reichelt bununla yetinmemiş ve ünlü yönetmen Mark Hall'ın FETÖ'ye ait okullardaki yolsuzlukları anlattığı "Killing Ed" belgeselini bölge halkına izletmiştir.¹²⁸ Washington yönetiminin FETÖ

124. "Bosna Hersek'teki FETÖ Okulları Borçları Nedeniyle Satışa Çıkarıldı", *Akşam*, 5 Ekim 2018.

125. "Bir Şok Daha! Etiyopya Oyunu Ortaya Çıktı", *Hürriyet*, 1 Ekim 2018.

126. "Etiyopya'da FETÖ Skandalı", *Sabah*, 8 Ekim 2018.

127. "Etiyopya'da FETÖ Okulları ve Yöneticileri Hakkında Suç Duyurusu", *Anadolu Ajansı*, 28 Eylül 2018.

128. "FETÖ'ye ABD'de İlk İsyân", *CNN*, 5 Haziran 2018.

yanlısı tutumuna rağmen Reichelt'in böylesi bir mücadeleye girmesi örgütle yurt dışında mücadele konusunda bir farkındalık uyandırmıştır.

İADELER VE TUTUKLAMALAR

Diplomatik girişimlerin ve kapatılan okulların yanı sıra FETÖ ile yurt dışında mücadelede örgüt üyelerinin tutuklanması ve Türkiye'ye iadesi konularında bu sene gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Özellikle Milli İstihbarat Başkanlığının (MİT) yurt dışında ilgili ülkelerin emniyet ve/ya istihbarat birimleriyle koordineli şekilde yürüttüğü operasyonlar sonucunda birçok üst düzey FETÖ üyesi tutuklanarak Türkiye'ye getirilmiştir. Temmuz ve Ağustos'ta adeta patlama yaşanan bu operasyonlar şu şekildedir:

- 30 Mart'ta MİT'in Kosova istihbaratıyla iş birliği içinde gerçekleştirdiği operasyonla Türkiye'de hakkında yakalama kararı bulunan FETÖ üyesi Cihan Özkan, Kahraman Demirez, Hasan Hüseyin Günakan, Mustafa Erdem, Osman Karakaya ve Yusuf Karabina yakalanarak Türkiye'ye getirildi.
- 10 Nisan'da FETÖ'nün Gabon yapılanmasında yer alan Osman Özpınar, İbrahim Akbaş ve Adnan Demirönel MİT operasyonu ile Türkiye'ye getirildi.
- 12 Temmuz'da FETÖ üyelerinden İsa Özdemir MİT operasyonu ile Azerbaycan'da yakalanarak Türkiye'ye getirildi.
- 13 Temmuz'da FETÖ üyelerinden Salih Zeki Yiğit MİT operasyonu ile Ukrayna'da yakalanarak Türkiye'ye getirildi.
- 15 Temmuz'da darbe girişiminden sonra yurt dışına kaçan FETÖ'nün sosyal medya uzmanlarından Yusuf İnan MİT operasyonu ile Ukrayna'dan Türkiye'ye getirildi.

MİT'in yurt dışında yürüttüğü operasyonların yanı sıra Türkiye'nin iade edilmesini talep ettiği FETÖ üleriyle ilgili de bu sene önemli gelişmeler yaşanmıştır. Haklarında dava dosyası hazırlanan ve iadesi gerçekleştirilen kişiler arasında şunlar yer almaktadır:

- 25 Ocak'ta Kazakistan'da olduğu belirlenen Donanma Komutanlığı FETÖ davasının firarı sanığı "Aydın" kod isimli Zabıt Kişi Türkiye'ye iade edildi.
- 27 Nisan'da FETÖ üyesi nedeniyle hakkında yakalama kararı bulunan Mustafa Ceylan Interpol aracılığıyla Azerbaycan'dan Türkiye'ye getirildi.
- 12 Mayıs'ta Turgay Karaman, İhsan Aslan ve İsmet Özçelik isimli FETÖ üyeleri Malezya tarafından Türkiye'ye iade edildi.
- 30 Temmuz'da KKTC'de Girne şehrinden tekneyle Yunanistan'a kaçmak isterken yakalanan 9'u kadın ve 17'si çocuk toplam 45 kişi Türkiye'ye iade edildi.

Ankara'nın birçok ülkeden FETÖ üyelerinin iadesini istemesine rağmen bu kişilerin önemli bir kısmının daha önce para karşılığı ve yerel evlilikler sayesinde vatandaşlık almaları nedeniyle Türkiye'ye iadeleri gerçekleşmemektedir. Örneğin Ağustos'ta firari FETÖ sanığı Kemal Öksüz Interpol tarafından Ermenistan'da yakalanmış fakat ABD vatandaşı olması sebebiyle Türkiye'ye iade edilememiştir.¹²⁹ Bazı örgüt üyelerinin de yurt dışında sığınmacı statüsü elde etmelerinden ötürü Türkiye'ye iadesi gerçekleşmemiştir. Örneğin Nisan'da Bosna Hersek'ten Hümeysra Gökçen isimli FETÖ üyesinin iadesi istenmiş fakat Gökçen'in daha önce sığınma başvurusu yapması nedeniyle iade talebi reddedilmiştir.¹³⁰ Benzer şekilde 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Yunanistan'a kaçan darbeci askerlerden Süleyman Özkaynakçı'nın iltica talebi Mayıs'ta onaylanmıştır.¹³¹

Kasım'ın sonuna doğru ABD'nin FETÖ elebaşı Fetullah Gülen'i Türkiye'ye iade edeceğine dair bazı haberler çıkmıştır. Amerikan televizyon kanalı NBC tarafından 15 Kasım'da yayımlanan makalede Beyaz Saray Fetullah Gülen'in iadesinin nasıl mümkün olacağına ilişkin araştırılmasına dair federal kurumlardan bir talepte bulunmuştur.¹³² Haberde Trump yönetiminin Suudi Arabistan ile Türkiye arasında gerilen ortamı yumuşatmak için Gülen'in Türkiye'ye iade edileceği ortaya atılmıştır. Ancak ABD Başkanı Donald Trump 17 Kasım'da yaptığı açıklamada iadenin gündemlerinde olmadıklarını açıklamıştır.¹³³ Bu noktadan hareketle örgüt elebaşının Türkiye'ye iadesi konusunda Washington'ın bundan sonraki süreçte mevcut tutumunu devam ettireceği öngörülmektedir.

SONUÇ

Yukarıdaki verilerden hareketle Türkiye'nin diplomatik girişimler, okulların kapatılması ve örgüt üyelerinin iadesi üzerinden birçok ülkede FETÖ ile mücadeleyi artırarak devam ettirdiği görülmektedir. FETÖ'ye ait okulların kapatılması, örgüt üyelerinin tutuklanması ve iadesi konularında Afrika ve Doğu Asya ülkelerinin Türkiye ile iş birliğine daha açık olduğu anlaşılmaktadır. Bunun arka planında ise PKK gibi FETÖ'yü Türkiye'ye karşı bir dış politika aracı haline getiren Avrupa ülkeleri ve ABD'ye nazaran bu ülkelerin Türkiye ile ilişkileri güçlendirme arzusu bulunmaktadır. Haliyle önümüzdeki süreçte örgütün Batı ülkelerindeki yapılanmalarının çöktürülebilmesi için siyasi girişimler kadar hükümet ve yerel yönetimler üzerinde baskı yaratabilecek sivil girişimlerin daha fazla desteklenmesi gerekmektedir.

129. "Üst Düzey FETÖ'cü Kemal Öksüz Ermenistan'da Yakalandı", TRT, 30 Ağustos 2018.

130. "Bosnia Court Rejects Extradition of Turkish National over FETO Links", *Hürriyet Daily News*, 24 Nisan 2018.

131. "FETÖ'cü Özkaynakçı'nın Sığınma Talebi Kabul Edildi", *En Son Haber*, 23 Mayıs 2018.

132. "To Ease Turkish Pressure on Saudis over Killing, White House Weighs Expelling Erdogan Foe", *NBC News*, 15 Kasım 2018.

133. "Trump: Turkish Cleric Fethullah Gulen 'Not Under Consideration' for Extradition at this Point", *CNN*, 17 Kasım 2018.

KRONOLOJİ: 2018'DE YURT DIŞINDA FETÖ İLE MÜCADELE	
25 Ocak	Kazakistan'da olduğu belirlenen Donanma Komutanlığı FETÖ davasının firarı sanığı "Aydın" kod isimli Zabıt Kişi Türkiye'ye iade edildi.
30 Mart	MİT'in Kosova istihbaratıyla iş birliği içinde gerçekleştirdiği operasyonla Türkiye'de aranan FETÖ üyesi Cihan Özkan, Kahraman Demirez, Hasan Hüseyin Günakan, Mustafa Erdem, Osman Karakaya ve Yusuf Karabina yakalanarak Türkiye'ye getirildi.
10 Nisan	FETÖ'nün Gabon yapılanmasında yer alan Osman Özpınar, İbrahim Akbaş ve Adnan Demirönal MİT operasyonu ile Türkiye'ye getirildi.
27 Nisan	FETÖ üyeliği nedeniyle hakkında yakalama kararı bulunan Mustafa Ceylan Interpol aracılığıyla Azerbaycan'dan Türkiye'ye getirildi.
12 Mayıs	Turgay Karaman, İhsan Aslan ve İsmet Özçelik isimli FETÖ üyeleri Malezya tarafından Türkiye'ye iade edildi.
4 Temmuz	Kamerun'da faaliyet gösteren FETÖ'ye ait altı okul TMV'ye devredildi.
12 Temmuz	FETÖ üyelerinden İsa Özdemir MİT operasyonu ile Azerbaycan'da yakalanarak Türkiye'ye getirildi.
13 Temmuz	FETÖ üyelerinden Salih Zeki Yiğit MİT operasyonu ile Ukrayna'da yakalanarak Türkiye'ye getirildi.
15 Temmuz	Darbe girişiminden sonra yurt dışına kaçan FETÖ'nün sosyal medya uzmanlarından Yusuf İnan MİT operasyonu ile Ukrayna'dan Türkiye'ye getirildi.
28 Temmuz	Afganistan'da bulunan FETÖ'ye ait bir kız ve bir erkek lisesi TMV'ye devredildi.
30 Temmuz	KKTC'de Girne şehrinden tekneyle Yunanistan'a kaçmak isterken yakalanan 9'u kadın ve 17'si çocuk toplam 45 kişi Türkiye'ye iade edildi.
2 Ağustos	Fildişi Sahilleri'ndeki FETÖ'ye ait dört okul TMV'ye devredildi.
15 Ağustos	Japonya'da faaliyet gösteren FETÖ'ye ait bir okul kapatıldı.
16 Ağustos	Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren FETÖ'ye ait dört okul TMV'ye devredildi.
30 Ağustos	Nijer'deki FETÖ'ye ait beş okul ve üç yurt TMV'ye devredildi.
6 Eylül	Moldova'da FETÖ'ye ait Orizont adlı okulun yedi çalışanı gözetlme alındıktan sonra sınır dışı edildi.
16 Eylül	Ekvator Ginesi'ndeki FETÖ'ye ait bir okul TMV'ye devredildi.
12 Kasım	Afganistan'ın Herat kentindeki FETÖ'ye ait bir lise TMV'ye devredildi.
14 Kasım	Dışışleri Bakanı Mevlüt avuşoğlu, FETÖ'nün yurt dışı yapılanmasına ilişkin 452 şahsa dair iade dosyası hazırlandığını ve bu dosyaların 83 ülkeye gönderildiğini açıkladı.
16 Kasım	FETÖ'nün ABD'deki Raindrop Vafkı'nda yöneticilik yapan ve çocuğa cinsel saldırı teşebbüsü suçundan sınır dışı edilen Salih Gözegir Türkiye'ye getirildi.
17 Kasım	ABD Başkanı Donald Trump, FETÖ elebaşi Fetullah Gülen'in iadesinin gündemde olmadığını açıkladı.
20 Kasım	Dışışleri Bakanı Mevlüt avuşoğlu Türkiye'nin ABD'den iadesini talep ettiği 84 FETÖ mensubunun listesini ABD Dışışleri Bakanı Mike Pompeo ve Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton'a teslim ettiğini açıkladı.
21 Kasım	Güney Sudan'daki FETÖ'ye ait bir dernek, bir dil okulu ve bir eğitim şirketi TMV'ye devredildi.
28 Kasım	Londra Westminster İlk Derece Mahkemesi, FETÖ atı davasının firarı sanığı Akın İpek'in Türkiye'ye iadesiyle ilgili talebin reddine karar verdi.
30 Kasım	Venezuela'nın başkenti Karakas'taki FETÖ'ye ait iki okul TMV'ye devredildi.

2018'DE

GÜVENLİK VE

SAVUNMA

MURAT YEŞİLTAŞ • MURAT ASLAN • SİBEL DÜZ • ÜMİT TETİK
SELEN ÖZTÜRK • ÖMER ÖZKIZILCIK

KATKI SUNANLAR

ASLI YANIK • PINAR DEMİRCİ • SÜLEYMAN AĞDAĞ • MELİS EGE KUNT
ÖMER EMRE AKA • NURCAN ELSIKMA

GİRİŞ

PKK ve DEAŞ terör örgütlerinin Türkiye'deki yerel yapılanmaları ve PKK'nın Irak ve Suriye'deki bölgesel yapılanmalarıyla mücadele 2018'de de Ankara'nın güvenlik ve savunma politikalarının odağını oluşturmuştur.

Türkiye için dinamik bir güvenlik tehdidi oluşturmaya devam eden PKK'nın Irak ve Suriye'deki yapılanmalarına gerçekleştirilen "kapsayıcı" askeri operasyonlarla terör örgütünün bu bölgelerdeki faaliyetleri sınırlandırılmış ve ülke içerisinde olası saldırıların önüne geçilmiştir. Bu anlamda Ocak'ta Suriye'nin kuzeyindeki Afrin bölgesinde gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekatı (ZDH) ve Mart'ta hız verilen Irak'ın kuzeyindeki "Kararlılık Harekatı" 2017'de benimsenen terörle mücadelede "taarruz" anlayışının devamı niteliğindedir.

Öte yandan Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Irak ve Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirdiği yoğun askeri operasyonları neticesinde örgüt Avrupa yapılanmasını devreye sokmuş, propaganda faaliyetlerine ağırlık vererek Türkiye aleyhinde gündem oluşturmaya çalışmıştır. Avrupa'nın birçok merkezinde Türk vatandaşlarını ve mülkiyetini hedef alan saldırılar gerçekleştiren örgütün terör eylemleri 2017 ile kıyaslandığında yüzde 600 artış göstermiştir.

DEAŞ ile mücadele 2018'de de yurt içinde örgütün hücre yapılanmalarına yönelik operasyonlarla, uluslararası platformlarda da DEAŞ karşıtı koalisyonla verilen destekle sürdürülmüştür. Koalisyon hareketleriyle Suriye ve Irak'ta örgütün konvansiyonel savunma ve taarruz kapasitesi sınırlandırılmış, alan kontrolünü önemli ölçüde kaybeden DEAŞ militanlarının Türkiye'ye sızma girişimlerinin önüne geçilmiştir. Örgütün hücre yapılanmaları, finans ağı ve üst düzey liderlerinin hedef alındığı operasyonlarda güvenlik güçleri tarafından birçok eylem de hazırlık aşamasında önlenmiştir.

Savunma alanında yaşanan gelişmeler mercek altına alındığında F-35 beşinci nesil savaş uçağının Türkiye'ye teslimine yönelik yaşanan kriz ve Türkiye'nin Rusya ile S-400 hava savunma sistemi satın almak üzere anlaşması Ankara-Washington ilişkilerinin seyrini etkileyen bir gelişme olarak 2018'e damga vurmuştur. Batı bloğuyla yapılmış kazan-kazan temelli uluslararası bir savunma iş birliğini temsil eden F-35 beşinci nesil savaş uçağı üretme programı teknik açıdan TSK'nın operasyon yapma

etkinliği, caydırıcılığı ve savunma kapasitesini oldukça artıracak bir hamle olarak nitelendirilmektedir. Fakat ABD yönetimi F-35 savaş uçaklarının tedarikiyle birlikte Türkiye'nin Rus yapımı S-400 hava savunma sistemlerinin tedarikinden vazgeçilmesini teslimat için bir ön koşul olarak öne sürmüştür. Önümüzdeki süreçte ABD'deki Türkiye karşıtı lobi gruplarının S-400 meselesini Ankara üzerinde baskı aracı olarak kullanmaya devam edeceği öngörülmektedir.

Diğer yandan savunma sektöründe örtülü ambargolara meydan okuma ve dışa bağımlılığı azaltmayı hedefleyen AR-GE çalışmaları, tedarik, ihracat ve uluslararası teknoloji transferlerini esas alan iş birliği anlaşmaları tüm hızıyla sürdürülmektedir. Türkiye'nin 2018'de savunma sanayii ve teknolojileri alanındaki girişimlerinin olumlu sonuçları ZDH'de kullanılan yerli silah sistemleri ve mühimmatlarıyla ön plana çıkmıştır.

Öte yandan TSK'nın yıl içerisinde gerçekleştirdiği birçok tatbikat ve önemli eğitim faaliyetleri muhtemel hareketlar için muharebe hazırlık seviyesinin ölçümü, uygulanacak taktiklerin test edilmesi ve askeri caydırıcılıklarının artırılmasına olanak sağlamıştır.

PKK KAYNAKLI TEHDİTLER VE PKK TERÖRÜ İLE MÜCADELE

PKK, Türkiye'nin terörle mücadele kapsamında 20 Ocak 2018'de başlattığı ZDH'ye karşılık vermek amacıyla Ocak-Mart döneminde gerek yurt içinde gerekse Irak'ın kuzeyinde çok sayıda saldırı düzenlemeyi planlamıştır. Fakat Afrin bölgesinin Mart'ın ortalarında PKK/YPG'li teröristlerden tamamen arındırılması ve güvenlik güçlerinin yurt içinde ve Irak'ın kuzeyindeki PKK unsurlarıyla mücadelede etkin tavır sergilemesi gibi etkenler örgütün bahar aylarında amaçladığı "saldırı" stratejisinin önünü kesmiştir. Böylece örgüt yurt içinde ve Irak'ın kuzeyinde yıl boyunca ancak 78 terör saldırısı gerçekleştirebilmiştir. Mart'tan itibaren söz konusu saldırılar yıl boyunca "azalarak" devam etmiştir.

Örgütün Avrupadaki faaliyetlerine baktığımızda 2018 boyunca sözde "intikam" stratejisini uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Bu kapsamda 2017'nin sonlarına doğru "Apocu Gençlik İnisiyatifi" adlı grup "Öcalan'ın özgürlüğü için süresiz intikam hamlesi" kapsamında çok sayıda terör saldırısı gerçekleştireceğinin sinyallerini vermiştir.¹ Bu çağrı ilk olarak 28 Ekim 2017'de Belçika'nın Anvers bölgesinde yaşayan Türklerin saldırıya uğramasıyla karşılık bulmuştur. Bu çerçevede "Abdullah Öcalan Kütüphanesi" adlı otobüste bulunan PKK'lı bir grup tarafından Anvers bölgesinde yaşayan Türklere yönelik tahriklerde bulunulmuş ve teröristlerin saldırgan tutumları sonrası toplumsal olaylar meydana gelmiştir.² 2017'nin son çeyreğinde gerçekleşme-

1. İlgili çağrı yayımlandıktan hemen sonra ANF'nin sitesinden kaldırılmıştır. Bkz. "Apocu Gençlik İnisiyatifi Avrupa'dan Öcalan için hamle", ANF Türkçe, 12 Ekim 2017, <https://web.archive.org/web/20171018150035/https://anfurturkce.net/guncel/apocu-genclik-inisiyatifi-avrupa-dan-ocalan-icin-hamle-97696>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2018).

2. "Öcalan Otobüsü Belçika'da Güllerle Karşılandı", ANF Türkçe, 26 Ekim 2017, <https://anfurturkce.net/avrupa/ocalan-otobuesue-belcika-da-guellerle-karsilandi-98055>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2018).

ye başlayan saldırılar 20 Ocak 2018'de Türkiye'nin terörle mücadele kapsamında yürüttüğü ZDH'nin seyrine paralel olarak artarak devam etmiştir.

Örgütün yurt içi ve yurt dışında bulunan yapılanmaları gerek operasyonlar gerekse uluslararası baskının artmasıyla giderek zayıflamıştır. Basında yer alan haberler incelendiğinde güvenlik kuvvetleri yurt içi ve yurt dışındaki PKK hedeflerine Ocak-Ekim 2018 arasında 992 operasyon düzenlemiştir. 2018'in son aylarında ABD ve AB'den de PKK'ya yönelik "kısıtlayıcı" hamleler gelmiş; 6 Kasım 2018'de ABD, PKK'nın üst düzey yöneticilerinden Murat Karayılan, Cemil Bayık ve Duran Kalkan'ı "aranan teröristler" listesine dahil etmiştir.³ Akabinde AB de 15 Kasım 2018'de benzer bir açıklama yapmıştır. Bu karara göre 2014'te başlatılan PKK'nın AB Konseyi'nin terör örgütleri listesinden çıkarılma davası reddedilmiştir.⁴ Alınan kararlar ve güvenlik kuvvetlerince yürütülen operasyonların sürdüğü hesaba katıldığında 2019'da PKK'ya karşı ulusal ve uluslararası baskının artarak devam etmesi beklenmektedir.

SALDIRILAR

PKK'nın 2018'de Türkiye'deki silahlı çatışma ve terör saldırısı gerçekleştirme kabiliyetlerinde düşüş gözlemlenmiştir. Öyle ki 2017'nin Ocak-Ekim arasında 194 eylem gerçekleştirirken 2018'in Ocak-Ekim arasında bu sayı 78'e düşmüştür. Örgüt her yıl sürdürdüğü kış mevsiminde "savunma", baharda "saldırı" stratejisini 2018'de etkin bir şekilde sürdürememiştir. Özellikle 20 Ocak 2018'de başlayan ZDH ile birlikte örgütün saldırı pozisyonuna geçtiği bilinmektedir. Fakat güvenlik güçlerinin yurt içi ve yurt dışında gerçekleştirdiği yoğun operasyonlar neticesinde Mart 2018 itibarıyla PKK'nın "saldırı" stratejisinin sürekliliğinde kırılma meydana gelmiştir. Özellikle ZDH bölgesinde 2018'in Mart'ında neredeyse tamamen kontrolün sağlanmasıyla güvenlik güçleri Türkiye, Irak ve İran'daki PKK varlıklarının üzerine gitme konusunda kararlı bir duruş sergilemiştir.⁵ Böylece örgüt her sene uyguladığı stratejik hamleyi bu sene uygulayamamış ve Nisan'dan itibaren saldırılarında azalma gözlemlenmiştir (Grafik 1).

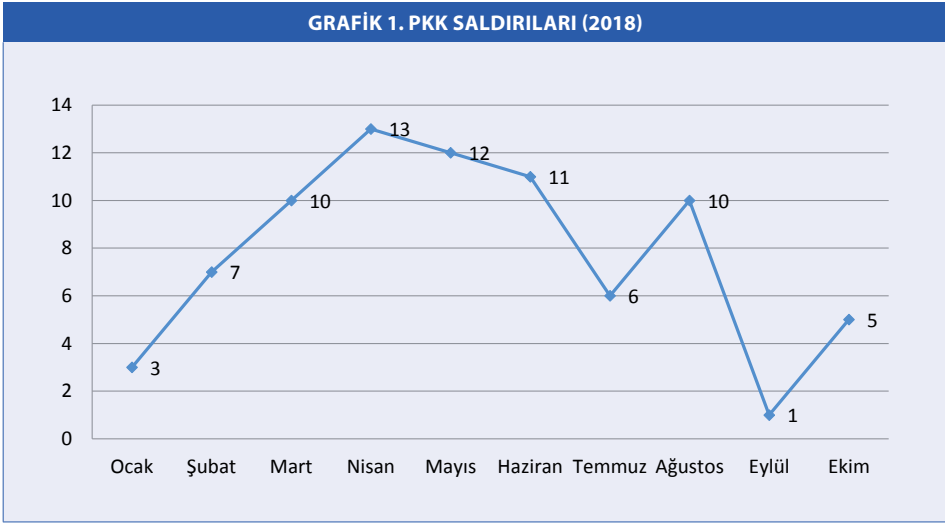
Tıpkı Nisan'da olduğu gibi Temmuz'da da derin bir kırılma yaşanmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi öncesinde "önleyici" operasyonlar düzenleyen güvenlik güçleri Haziran-Ağustos arasında nokta atışı operasyonlarını sürdürmüştür. Bu operasyonlar neticesinde PKK'nın saldırılarında azalma meydana gelmiştir.⁶ Örgüt 15 Ağustos 1984'te gerçekleştirdiği ilk kapsamlı eylem atıfta bulunarak 15 Ağustos 2018'i "ilk kurşun günü" ve sözde "diriliş bayramı" ilan etmiş ve eylemlerini yoğunlaştırmıştır.

3. "Wanted for Terrorism", Rewards for Justice, <https://rewardsforjustice.net/english/most-wanted/all-regions.html>, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018); Sibel Kuru, "The U.S. Rewards Offer for Three Top Leaders of the PKK: A Well-Thought-Out Plan?", *SETA Perspektif*, Sayı: 48, (Kasım 2018).

4. "PKK AB'nin Terör Örgütü Listesinde Kalmaya Devam Edecek", Anadolu Ajansı, 15 Kasım 2018.

5. "PKK'ya Irak'ta Üçlü Operasyon", *Milliyet*, 17 Mart 2018.

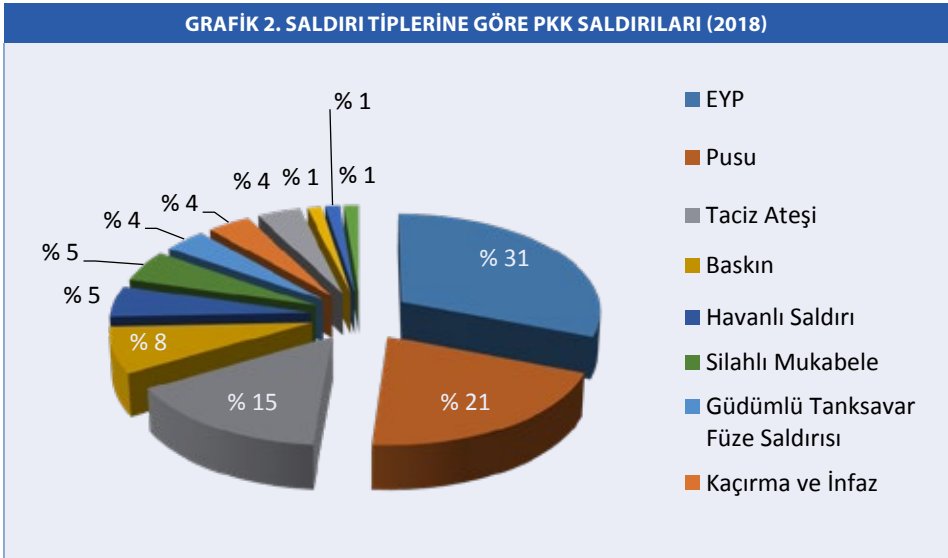
6. "15 Temmuz İçin Eylem Hazırlığı Yapan Teröristlere Operasyon", *Yeni Şafak*, 14 Temmuz 2018.

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

Buna karşın güvenlik güçleri İzmir ve Bitlis başta olmak üzere farklı illerde gerçekleştirdiği operasyonlarla karşılık vermiş ve Eylül'de PKK'nın yalnızca bir saldırı gerçekleştirebilmiştir⁷ (Grafik 1).

2018'de PKK'nın gerçekleştirdiği eylemlerin yüzde 31'ini el yapımı patlayıcılar (EYP), yüzde 21'ini de pusu şeklinde düzenlenmiş saldırılar oluşturmaktadır. Bu duruma göre 2017'de yüzde 30 olan EYP saldırı tipi 2018'de çok fazla değişiklik göstermeyerek yüzde 31'e yükselmiştir. Dikkat çekici artış ise pusu saldırılarında meydana gelmiştir. Buna göre 2017'de yüzde 7 olan pusu tipi saldırılar 2018'de yüzde 21'e yükselmiştir. Benzer şekilde PKK tarafından gerçekleştirilen taciz ateşlerinde de

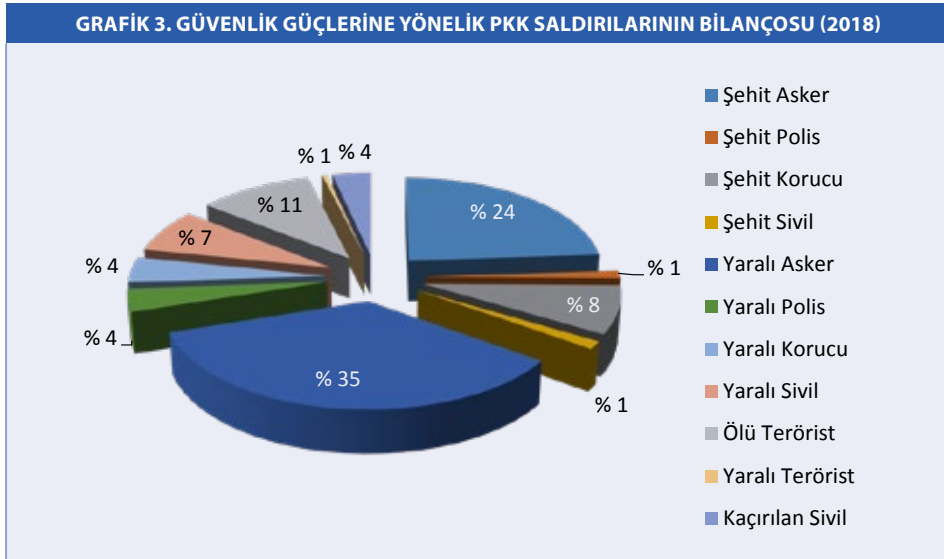

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

7. "Son Dakika: PKK'ya Çifte Operasyon!", *Sabah*, 14 Ağustos 2018.

artış görülmüştür. 2017'de örgüt tarafından gerçekleştirilen taciz ateşi oranı yüzde 5 iken bu sayı 2018'de yüzde 15'e yükselmiştir (Grafik 2). 2015'ten itibaren etkili bir şekilde sürdürülen terörle mücadele operasyonları ile eleman kazanma ve hareketlenme stratejisi sekteye uğrayan örgütün asimetrik saldırı tertip etme kapasitesinin de etkilendiği anlaşılmaktadır.

2018'de PKK tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucu toplamda 58 güvenlik görevlisi şehit olmuş, 90 güvenlik personeli de yaralanmıştır. Sivil kayıplara bakıldığında ise toplamda 3 kişinin hayatını kaybettiği, 17 sivilin de yaralandığı kaydedilmiştir. Tüm bilanço içerisinde yaralı askerlerin yüzde 35, şehit askerlerin yüzde 24 ve şehit korucuların da yüzde 8'lik dilimi oluşturduğu görülmektedir (Grafik 3). Terör örgütüne yönelik tedbirlerin ve istihbarat operasyonlarının sivil ve güvenlik güçleri zayıyatını en aza indirmede etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

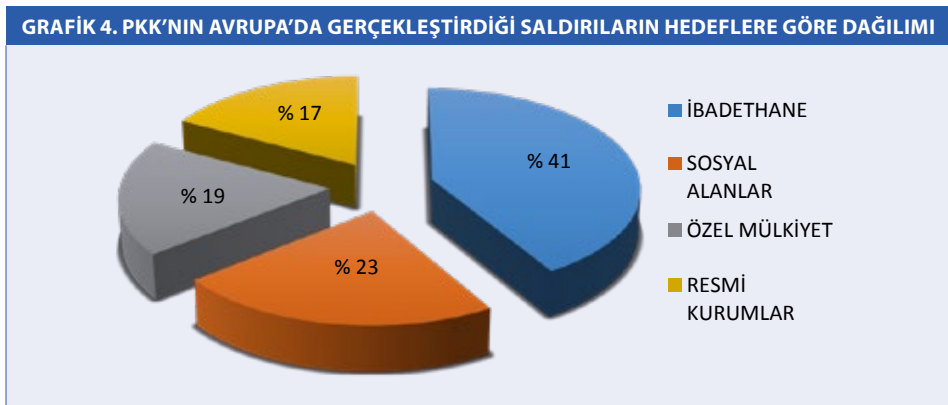
Suriye'de yaşanan çatışmalar ve siyasi gelişmeler dikkate alındığında PKK'nın söz konusu bölgede alan hakimiyeti kazanırken silah ve mühimmat envanterinde çeşitliliğe giderek yeni taktik ve tekniklerle saldırı kabiliyetlerini geliştirme imkanı bulduğu görülmektedir. Bu çerçevede ABD'nin sevdiği silah, araç ve gereç yanında DEAŞ vb. terör örgütleri gibi PKK/YPG yapılanması da saldırı maksatlı İnsansız Hava Aracı (İHA) kullanma kabiliyeti kazanmıştır. Bu durumun örnekleri 2017 Kasım itibarıyla çok daha görünür hale gelmiştir. DEAŞ'ın Suriye ve Irak'taki "havadan saldırı taktiği"ni Türkiye'ye taşıma çabasında olan PKK'nın 12 Kasım 2017'de Ağrı'nın Tendürek Dağı kırsalında muhtelif mühimmat çeşidinin monte edilebileceği mini İHA TSK tarafından gerçekleştirilen operasyonla düşürülmüştür.⁸ Benzer bir saldırı girişimi TSK'nın Kuzey Irak'a yönelik operasyonları esnasında 2

8. "Böylesi İlk Kez Görüldü... PKK'nın Bomba Yüklü 'Drone'u Düşürüldü", *Hürriyet*, 12 Kasım 2017.

Mayıs 2018'de meydana gelmiştir. PKK tarafından Kuzey Irak'ın Zap bölgesindeki Güven Üs Bölgesi'ne yapılmaya çalışılan İHA saldırısı TSK'ya ait dronesavarla düşürülmüştür.⁹ 10 Kasım 2018'de Şırnak'ta sekiz askeri noktaya saldırı girişiminde bulunan PKK kullanacağı İHA'ları hurda malzemeleri ve plastik patlayıcılarla güçlendirmiştir. 10 Kasım törenlerinde hazır şekilde bulunan askerin hedef alındığı saldırıda kullanılan İHA'larda patlayıcı bırakma mekanizmasından ziyade araç üzerine bantlı patlayıcılar olduğu dikkat çekmiştir. Bununla birlikte bahsi geçen saldırı girişiminde kullanılan İHA'ların bir kısmı düşürülmüş bir kısmı da saldırı yapmak amacıyla iniş gerçekleştirdiği esnada elektronik karıştırıcılar sayesinde etkisiz hale getirilmiştir.¹⁰

PKK, Türkiye ve çevresindeki saldırı yoğunluğundaki düşüşün aksine Avrupa'da yürüttüğü "intikam" stratejisi kapsamında Türk misyon ve vatandaşlarını Ocak-Kasım arasında 70 kez hedef almıştır.¹¹ Böylece örgütün Avrupa'da bulunan sorumluları tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri 2017'ye göre yaklaşık yüzde 600 artış göstermiştir.¹²

Örgüt 2018'in ilk ayından itibaren Avrupa genelinde Türklere ait ibadethanelere 29 kez saldırmıştır. İbadethaneler toplam saldırılar içerisinde yüzde 41 oranında örgütün hedefi olmuştur. PKK'lı teröristler tarafından 16 kez saldırıya maruz kalan Türklere ait dernek, vakıf, lokal vb. sosyal alanlar toplam saldırılar arasında yüzde 23'lük bir orana sahiptir. Örgüt toplam saldırılarının yüzde 17'sini Türk misyonlarına yönlendirirken eylemlerinin yüzde 19'unu Türk vatandaşlarına ait özel mülkiyetlere gerçekleştirmiştir (Grafik 4). PKK'nın Avrupa'da yaşayan Türk vatandaşlarının kültürel ve dini değerlerini doğrudan hedef alarak kıta ülkelerindeki kamu düzenini tehdit ettiği görülmektedir.

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

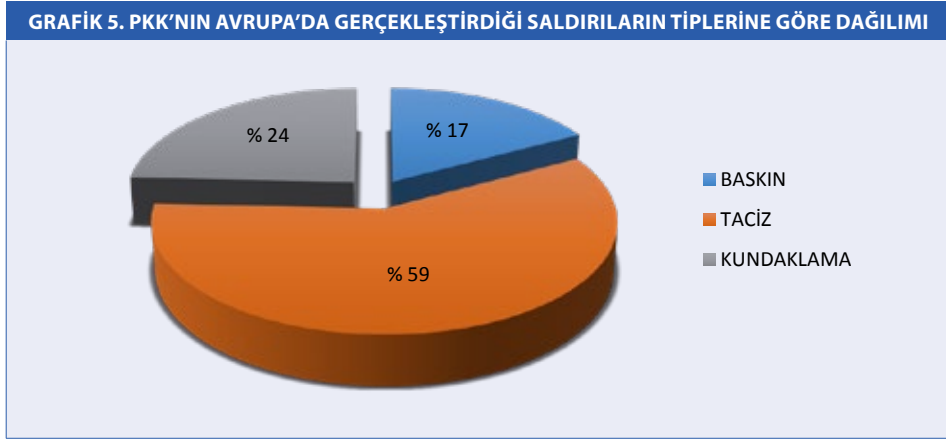
9. "Teröristlere Ait Drone Düşürüldü", Anadolu Ajansı, 5 Mayıs 2018.

10. "PKK'dan DEAŞ'ın Drone Taktiği", *Yeni Şafak*, 15 Kasım 2018.

11. SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

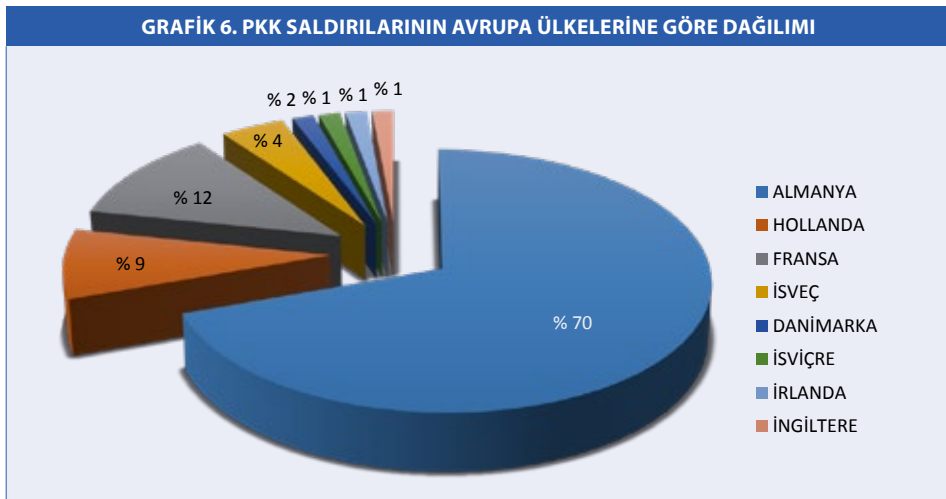
12. "Avrupa'daki Türklere Yönelik PKK/PYD Saldırıları 589 Arttı", SETA İnfografik, <https://www.setav.org/infografik-avrupadaki-turklere-yonelik-pkkpyd-saldirilari-589-artti>, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

Türlere ait ibadethane, sosyal alan, özel mülkiyet ve resmi kurumlara yönelik saldırı tiyolojileri incelendiğinde “taciz/tehdit” türündeki saldırıların oranının toplam saldırıların yüzde 59’una tekabül ettiği tespit edilmiştir. Taciz/tehdit saldırısına uğrayan lokallerin neredeyse tamamında PKK propagandası içeren duvar yazılılarıyla karşılaşmak mümkündür. Taciz ve tehdit edilen hedeflerin yanı sıra kundaklama (yüzde 24) ve baskın (yüzde 17) türündeki eylemler PKK’lı teröristler tarafından sıklıkla kullanılan saldırı tipleri arasındadır. Bu saldırılar sonucu örgüt geniş çaplı maddi hasara neden olmuştur (Grafik 5).

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

PKK saldırılarının mekansal analizi yapıldığında Avrupa’nın batı bölgelerinin yoğunlukla hedef alındığı belirlenmiştir. Saldırıların yüzde 70’i Almanya’da gerçekleşirken yüzde 12’lik oranla Fransa, yüzde 9 ile Hollanda örgütün terör saldırılarını gerçekleştirdiği Avrupa ülkelerinin başında bulunmaktadır (Grafik 6). Bu ülkeler örgüt faaliyetlerinin merkezi konumunda bulunması bakımından önem arz etmektedir.

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

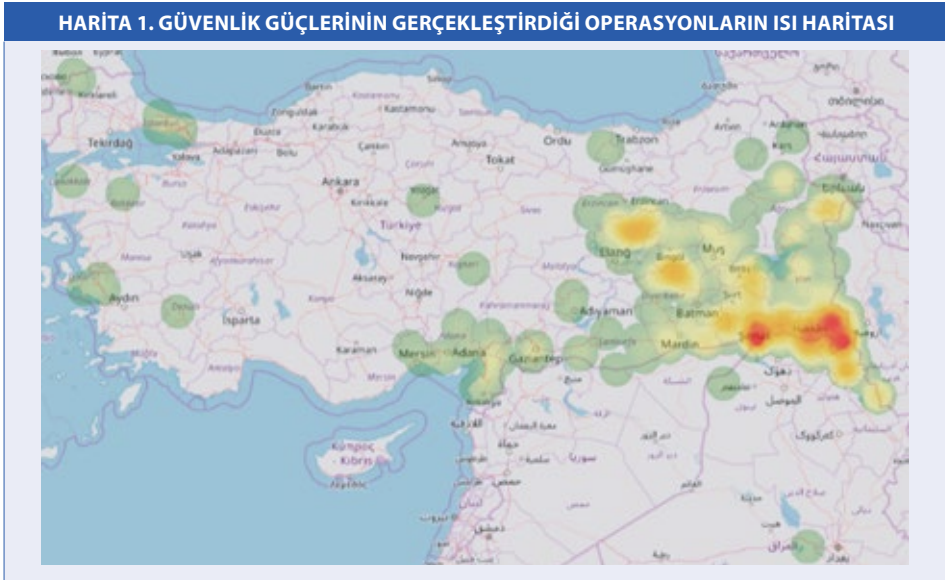
Özetle PKK'nın 2018 süresince Türkiye ve çevresinde gerçekleştirdiği saldırılarda azalma örgütü farklı arayışlara itmiştir. Coğrafi anlamda PKK yüzünü Avrupa'ya dönerek saldırılarını Almanya, Fransa ve Hollanda başta olmak üzere çeşitli AB ülkelerinde sürdürmüştür. Örgütün inovasyonel kabiliyetleri değerlendirildiğinde PKK'nın İHA ile sembolik ve nokta atışı hedeflere yoğunlaştığını görmek mümkündür. PKK tarafından her iki saldırı stratejisinin 2019 boyunca sürdürülmesi beklenmektedir.

PKK TERÖRÜYLE MÜCADELE

PKK ile mücadele kapsamında gerek yurt içi gerekse sınır ötesinde bulunan örgüt mensupları Türk güvenlik güçleri tarafından "bütüncül" operasyonlarla etkisiz hale getirilmiştir.¹³ Bu anlamda PKK'ya yönelik operasyonlar 2018'de de artarak devam etmiştir.¹⁴

Coğrafi olarak PKK ile mücadele edilen bölgeler incelendiğinde örgütün sınır geçiş sahalarına yakınlığıyla bilinen Hakkari'nin Şemdinli ve Yüksekova, Şırnak'ın Silopi ilçeleri ile 10 Mart 2018'de etkili hava hareketleri vasıtasıyla Irak'ın kuzey sınır hattında başlatılan "Kararlılık Harekatı"nın da etkisiyle Kuzey Irak'ın Avaşin/Basyan, Gara, Kandil, Hakurk ve Soran bölgelerinin ön plana çıktığı görülmektedir (Harita 1).

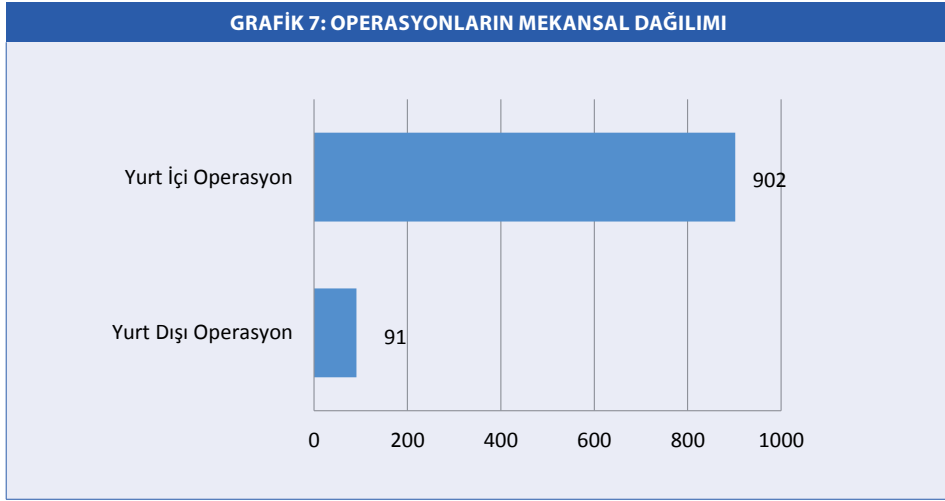
Bahsi geçen bölgelerde Türk güvenlik güçleri Ocak-Ekim 2018 döneminde kentsel ve kırsal olmak üzere 993 operasyon gerçekleştirmiştir. Bu operasyonların 902'si yurt içinde, 91'i de yurt dışında yapılmıştır (Grafik 7).

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

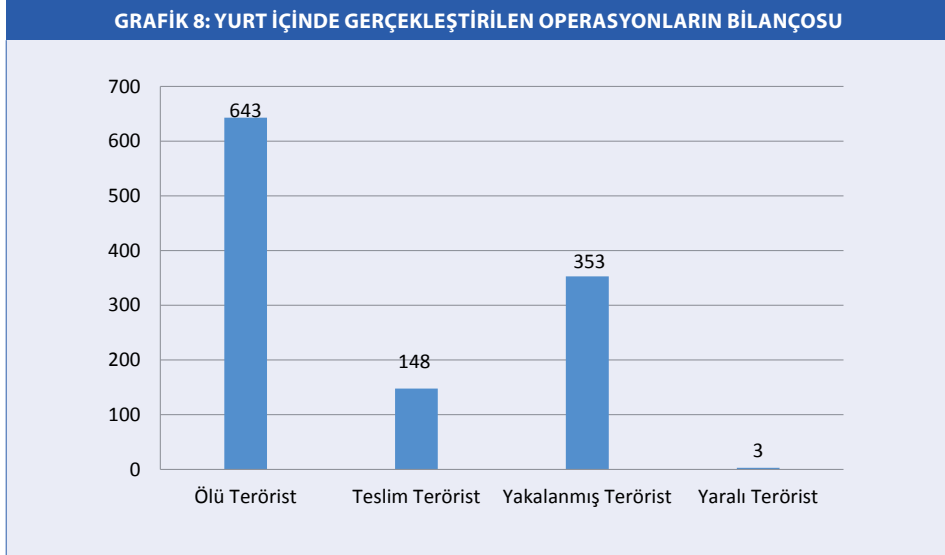
13. "Bütüncül Bir Terörle Mücadele Konseptinden Bahsetmek Lazım", SETA, 4 Haziran 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=rtxD3KnIJvc>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2018).

14. "Bakan Soylu: Örgüte Katılım Son 30 Yılın En Düşük Seviyesinde", TRT Haber, 15 Kasım 2018.

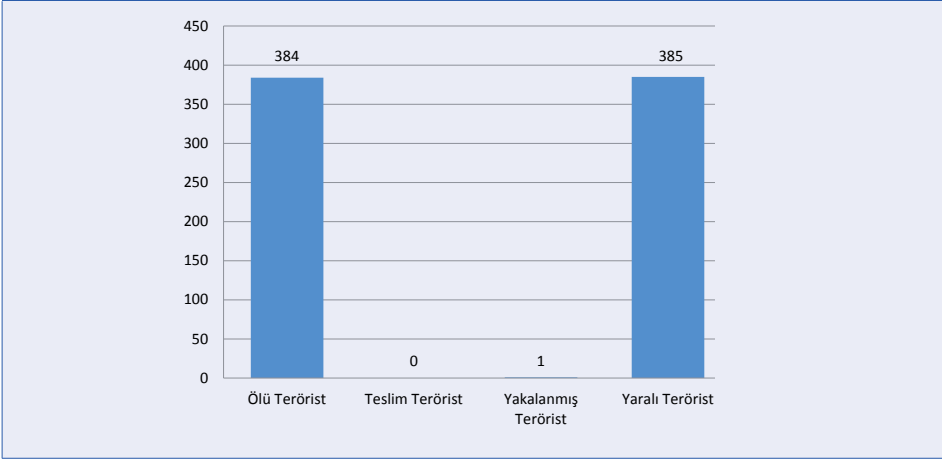
Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

Yurt içinde gerçekleşen operasyonların neticelerine bakıldığında toplamda 1.147 teröristin etkisiz hale getirildiği görülmektedir. Buna göre 148 terörist teslim olmuş, 353 terörist yakalanmış ve 643 terörist ölü ve 3 terörist de yaralı olarak ele geçirilmiştir (Grafik 8). Yurt dışında gerçekleşen operasyonlar neticesinde bir terörist yakalanmış, 384 terörist ölü, 385 terörist de yaralı olarak ele geçirilmiştir (Grafik 9).

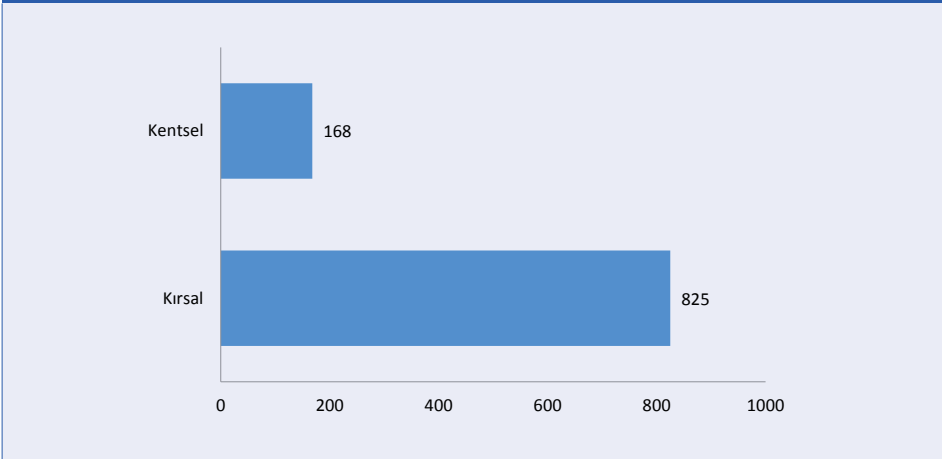

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

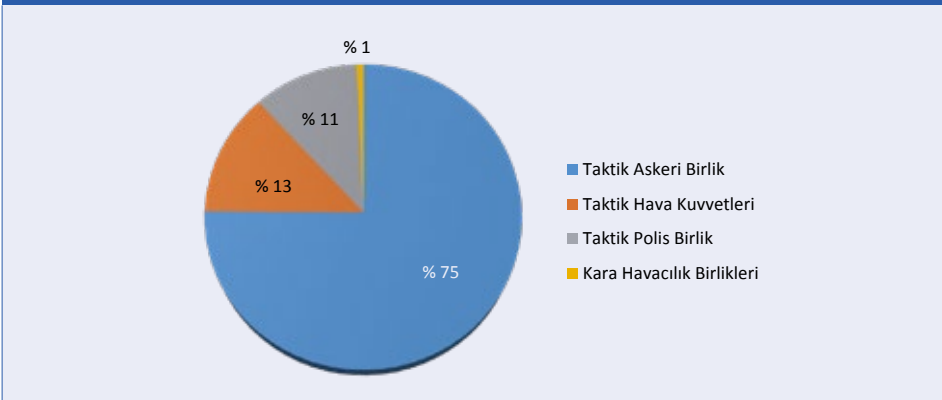
Gerçekleştirilen 992 operasyonun 825'i kırsal ve 168'i de kentsel alanlarda gerçekleştirilmiştir (Grafik 10). Bu operasyonların 743'ü "Taktik Askeri Birlik" seviyesinde olup toplam saldırılar içerisinde yüzde 75'lik orana sahiptir. Tüm operasyonların yüzde 13'ü "Hava Kuvvetleri", yüzde 11'i "Taktik Polis Birlik" ve yüzde 1'i de "Kara Havacılık Birlikleri" tarafından gerçekleştirilmiştir (Grafik 11).

GRAFİK 9. YURT DIŞINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN OPERASYONLARIN BİLANÇOSU

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

GRAFİK 10. OPERASYONLARIN GÜVENLİK ORTAMINA GÖRE DAĞILIMI

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

GRAFİK 11. OPERASYONLARDA GÖREV ALAN GÜVENLİK GÜÇLERİNİN DAĞILIMI

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

Yurt içi ve yurt dışındaki etkin terörle mücadele operasyonlarında 2018'in Ocak-Eylül arasında "Terörden Arananlar Listesi"nde yer alan kırmızı kategoride 12, mavi kategoride 4, yeşil kategoride 5, turuncu kategoride 7, gri kategoride 33 ve beyaz kategoride 7 olmak üzere toplam 68 üst düzey terörist etkisiz hale getirilmiştir. Bahsi geçen kategoriler içerisinde önemli terör olaylarında rol oynamış teröristler geniş yer tutmaktadır. Örneğin 1998'de operasyon esnasında jandarmaya ait Sikorsky helikopterin düşürülmesi sonucu 15 şehidin verildiği terör olayının baş sorumlusu ve "kırmızı" kategoride aranan Sefer Açar (kod adı: Welat Gever) 28 Haziran 2018'de Bitlis'te düzenlenen operasyonla etkisiz hale getirilmiştir. "Kırmızı" kategoride aranan ve etkisiz hale getirilen bir başka terörist ise "Mam Zeki Şengali" kod adlı İsmail Özden'dir. Yurt dışında etkisiz hale getirilen "kırmızı" kategoride aranan ilk terörist olan İsmail Özden 1992-1996 arasında Avrupa'da faaliyet yürütmüş, Almanya'da 1996'da "PKK üyesi olmak" ve "Türlere ait iş yerlerine saldırıda bulunmak" suçlarından tutuklanmıştır. 1998'de serbest bırakılan KCK yürütme konseyi üyesi Özden 2018'de sözde KCK Sincar eyalet sorumlusu olarak görevlendirilmiştir.¹⁵

PKK ve PKK ile ilintili terör yapılanmalarıyla mücadelenin Avrupa'daki ayağına bakıldığında örgütün üst düzey beş sorumlusunun yakalandığı tespit edilmiştir. Buna göre 14 Temmuz 2018'de PKK'nın sözde "İskandinav sorumlusu" ve kırmızı bültenle aranan C. D. Danimarka'da Emniyet Genel Müdürlüğü Interpol-Europol Daire Başkanlığının takipleri sonucu yakalanmıştır.¹⁶ 25 Ağustos 2018'de Fransa'da bulunan PKK'lı yapı "Marsilya Demokratik Toplum Merkezi" yöneticilerinden ve kırmızı bültenle aranan Yılmaz A. Hamzabeyli Sınır Kapısı'ndan Türkiye'ye gireceği esnada MİT Edirne Bölge Başkanlığı ile Edirne Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şubesi tarafından düzenlenen ortak operasyon neticesinde gözaltına alınmıştır.¹⁷ 14 Ağustos 2018'de askeri yasak bölge üzerinden yasa dışı yollarla Yunanistan'a geçmeye çalışan ve PKK terör örgütü bağlantılı dört kişi yakalanarak tutuklanmıştır.¹⁸ PKK'nın Belçika'daki üst düzey sorumlularından Devlet Aslan 10 Eylül 2018'de Batman'da, MİT Başkanlığı ile İl Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şube Müdürlüğü'nün düzenlediği ortak operasyon sonucu tutuklanmıştır.¹⁹ 24 Ekim 2018'de Bulgaristan'ın Filibe kentinde yakalanan ve daha sonra Türkiye'ye iade edilen "Haki Sedat" kod adlı Hakkı Gören 2002-2010 arasında Yunanistan'da, 2014'ten itibaren de PKK/PYD/YPG adına Suriye'de terör örgütü PKK adına yürüttüğü faaliyetlerden dolayı tutuklanmıştır.²⁰ 23 Eylül 2018'de PKK'nın İsveç sorumlusu H. B. Diyarbakır'da MİT Başkanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün ortak operasyonu ile tutuklanmıştır.²¹

15. "Terör Örgütünde Büyük Panik! İşte Son Aylarda PKK'nın Büyük Kayıplar Vermesinin Nedeni", *Sabah*, 9 Eylül 2018.

16. "Avrupa'daki Teröristler Bir Bir Yakalanıyor", QHA, 14 Temmuz 2018.

17. "MİT ve Polisten Terör Operasyonu", *Haberler*, 25 Ağustos 2018.

18. "Son Dakika: Yunanistan Sınırında Yakalanan PKK Terör Örgütü Üyesi Tutuklandı", *Sabah*, 14 Eylül 2018.

19. "PKK'nın Sözde Belçika Sorumlusu Batman'da Yakalandı", *En Son Haber*, 10 Ekim 2018.

20. "Bulgaristan'da Yakalanan PKK'lı Terörist Türkiye'ye İade Edildi", *Haberler*, 24 Ekim 2018.

21. "PKK Terror Group's Sweden Head Arrested in Operations in Southeast Turkey", *Daily Sabah*, 23 Ekim 2018.

KRONOLOJİ	
PKK'YA YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRİLEN BAZI OPERASYONLAR (2018)	
20 Ocak	TSK tarafından hudutlarımızda ve bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak amacıyla Suriye'nin kuzeybatısındaki Afrin bölgesinde, PKK/KCK/PYD-YPG ve DEAŞ'a mensup teröristleri etkisiz hale getirmek, dost ve kardeş bölge halkını bu örgütlerin baskı ve zulmünden kurtarmak üzere 20 Ocak 2018 saat 17:00'dan itibaren "Zeytin Dalı Harekatı" (ZDH) başlatıldı.
31 Ocak	Hakkari Yüksekova ilçesinde, polis operasyonunda üç iş birlikçi yakalandı.
22 Şubat	Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesinde güvenlik güçlerince yapılan operasyonda bir adet EYP patlayıcı imha edildi.
10 Mart	TSK Hakurk-Kandil'de bulunan PKK terör örgütü varlığına yönelik olarak Kuzey Irak'a operasyon başlattı. Hakurk, Zap, Gara, Metina ve Avaşin-Basyan bölgelerinde üs bölgelerimize saldırı hazırlığında oldukları tespit edilen teröristlere yönelik icra edilen hava hareketinde 18 hedef imha edildi.
18 Mart	Afrin'e gerçekleştirilen ZDH'nin 58. gününde Türk ordusu ve Özgür Suriye Ordusu mensupları kent merkezinde kontrolü sağladı.
27 Mart	Tunceli'nin Pülümür ilçesinde güvenlik güçlerince yapılan operasyonda üç terörist etkisiz hale getirildi.
26 Nisan	Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Yaylacık köyünde güvenlik güçlerince gerçekleştirilen operasyonda bir terörist etkisiz hale getirildi.
25 Mayıs	Mardin'in Nusaybin ilçesinde güvenlik güçlerince yapılan operasyonda bir terörist ele geçirildi.
26 Haziran	Şırnak'ın İdil ilçesinde güvenlik güçlerince yapılan operasyonda bir terörist yaralı ele geçirildi.
29 Temmuz	Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinde güvenlik güçlerince yapılan operasyonda üç terörist yaralı ele geçirildi.
18 Ağustos	Şırnak'ta güvenlik güçlerince yapılan operasyonda beş terörist etkisiz hale getirildi.
26 Eylül	Hatay'da güvenlik güçlerince yapılan operasyonda iki terörist yaralı ele geçirildi.
10 Ekim	Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesinde yapılan operasyonda iki terörist etkisiz hale getirildi.

PKK TERÖR ÖRGÜTÜNE AİT BAZI SALDIRILAR (2018)	
23 Ocak	Mersin'in Toroslar ilçesinde PKK'lılarca araç kundaklanması sonucu üç sivil kişi yaralandı.
3 Şubat	Bursa'nın Yıldırım ilçesinde PKK'lılar tarafından yapılan EYP saldırısında bir polis görevlisi yaralandı.
22 Mart	Bitlis'in Çeltikli köyünde PKK'lılarca gerçekleştirilen EYP saldırısında bir asker şehit oldu, bir asker yaralandı.
23 Nisan	Şırnak merkezde PKK'lılarca gerçekleştirilen EYP saldırısında bir asker şehit oldu.
11 Mayıs	Şırnak merkezde PKK'lılarca gerçekleştirilen EYP saldırısında bir asker şehit oldu.
14 Haziran	Hakkari'nin Çukurca ilçesinde PKK'lılar tarafından gerçekleştirilen füze saldırısı sonucu dört asker yaralandı, bir asker şehit oldu.
5 Temmuz	Diyarbakır'ın Lice ilçesi Yalimli köyünde Remzi Güler (50) ve oğlu Mahmut Güler (27) PKK'lı teröristlerce silahla vurularak öldürüldü.
31 Ağustos	PKK'lı teröristler Hakkari'nin Yüksekova ilçesinde astsubay eşi Nurcan Karakaya'nın kullandığı otomobile EYP saldırısında bulundu. Nurcan Karakaya ve 11 aylık bebeği Mustafa Bedirhan Karakaya yaşamını yitirdi.
26 Eylül	Şırnak'ın Silopi ilçesinde PKK'lılar tarafından gerçekleştirilen EYP saldırısı sonucu iki korucu şehit oldu.
9 Ekim	Hakkari'nin Çukurca ilçesinde PKK'lılar tarafından gerçekleştirilen füze saldırısı sonucu bir sivil şehit oldu.

Gerçekleştirilen operasyonlarla güvenlik güçleri 2018 boyunca PKK'ya yönelik "bütüncül" bir operasyon yürütme modeli benimsemiştir. Yurt içine Kuzey Irak'a ve Avrupa'ya yönelik gerçekleştirilen operasyonlar, güvenlik güçlerinin operasyon kapasitesindeki pozitif ivmeye işaret etmektedir. Neticede bu durum terör örgütünün yönetici kadrosundan eksilmeleri ve saldırı kabiliyetindeki daralmayı da beraberinde getirmiştir.

DEAŞ KAYNAKLI TEHDİTLER VE DEAŞ TERÖRÜ İLE MÜCADELE

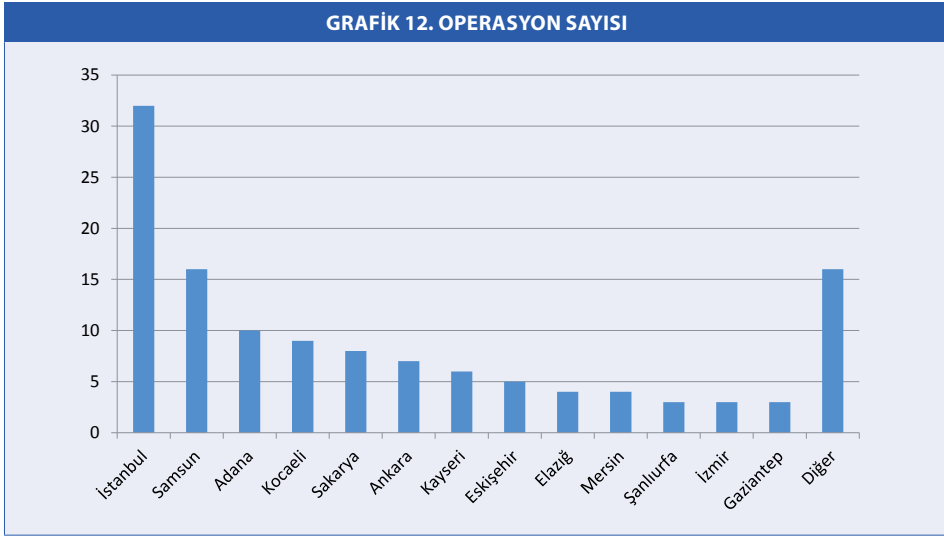
DEAŞ, Türkiye tarafından 2005'te eski ismi altında terör örgütü olarak tanınmıştır. BM Güvenlik Konseyinin 1267 (1999) ve 1989 (2011) sayılı kararları çerçevesinde DEAŞ'ın terör listesine dahil edilmesi üzerine 10 Ekim 2013 tarih ve 2013/5428 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yeni adıyla da terör örgütü olarak kabul edilmiştir.²² DEAŞ ile mücadele 2018'de genel strateji bağlamında istikrarını korumuş, örgütün Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehdit oluşturmasından sonra belirlenen önlemler geliştirilerek devam ettirilmiştir. Türkiye 2018'de örgüte karşı yurt içinde güvenlik operasyonları, uluslararası alanda da DEAŞ karşıtı koalisyonla verdiği destekle mücadelesini yürütmüştür.

DEAŞ TERÖRÜYLE MÜCADELE

2018'de DEAŞ'a karşı "kapsayıcı" güvenlik stratejisi bağlamında birçok operasyon düzenlenmiş ve bu operasyonlarda DEAŞ şüphelileri gözaltına alınmış, önemli ölçüde örgüt ekipmanı ve mühimmatı ele geçirilmiştir. DEAŞ'a karşı mücadelenin diğer bir boyutu ise belirli kişilere ülkeye girme yasağı konulması ve yabancı uyruklu DEAŞ şüphelilerin sınır dışı edilmesidir. 2011'den Mart 2018'e kadar 61 bin 158 kişi hakkında yurda giriş yasağı konulmuştur. Aynı zaman zarfı içerisinde 6 bin 151 kişi Türk makamları tarafından sınır dışı edilmiş, DEAŞ, Nusra ve El-Kaide ile ilişkili 5 bin 161'i yabancı uyruklu olmak üzere 10 bin 725 kişi gözaltına alınmış ve 3 bin 588 şahıs tutuklanmıştır. 2011'den Ekim 2018'e kadar DEAŞ ile ilgili toplamda 4 bin 540 kişi tutuklanmıştır.²³ Gözaltına alınan şahıslar arasında 2016'dan itibaren yabancı uyrukluların artış göstermesi 2018'de de devam etmiştir. Mart 2018 ile Ekim 2018 arasında 7 bin 530 kişi hakkında yurda giriş yasağı konulmuş ve 771 kişi sınır

22. "Türkiye'nin Yabancı Terörist Savaşçılarla Mücadelesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yabanci-terorist-savascilarla-mucadelesi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2018).

23. "Türkiye'nin Yabancı Terörist Savaşçılarla Mücadelesi".

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

dışı edilmiştir.²⁴ 2018’de Türkiye genelinde toplam 1.497 kişi DEAŞ terör örgütüne üye olma şüphesiyle gözaltına alınmıştır. Gözaltına alınan şüphelilerin 929’u yabancı uyrukludur.²⁵ Ayrıca Türkiye genelinde gerçekleştirilen 130 operasyon sonucunda 283 terörist etkisiz hale getirilmiştir.²⁶

DEAŞ’a karşı düzenlenen operasyonlar örgütün Türkiye’deki yapılanma stratejisi ve kurmaya çalıştığı ağlar hakkında bilgi vermektedir. Genel olarak bakıldığında DEAŞ’a karşı operasyonların 28 farklı ilde yapıldığı görülmektedir (Grafik 12). 2017’ye kıyasla 2018’de örgüte karşı yürütülen operasyonlarda ve gözaltına alınan şüphelilerde azalma yaşanmıştır. Geçen yıla benzer olarak DEAŞ’a karşı büyük çaplı ve eş zamanlı operasyon dalgaları yapılmıştır. DEAŞ’ın hücre yapılarının hedef alındığı operasyonlarda birçok finans ağı çökertilmiş ve hazırlık aşamasında olan eylemler önlenmiştir. Genel manada DEAŞ’a karşı yürütülen operasyonlarda 2017’deki etkin strateji devam ettirilmiştir. Operasyonlarda elde edilen başarı sonucunda 2018 boyunca gözaltı sayılarının giderek azaldığı görülmektedir. Örneğin 2018’in ilk sekiz ayında bir ayda gözaltına alınan DEAŞ şüphelilerin sayısı 100-150 bandında gezerken Eylül’den itibaren 50-70’e inmiştir²⁷ (Grafik 13).

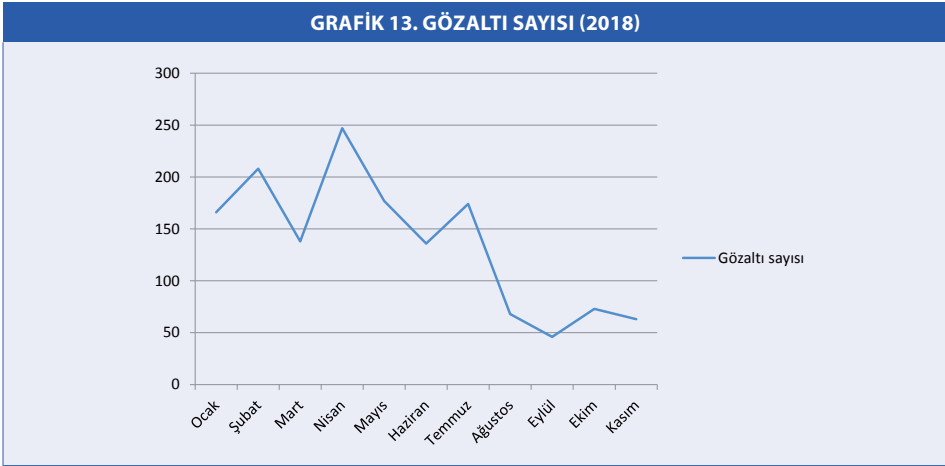
DEAŞ’ın Türkiye içerisindeki yapılanma gayretleri il bazında bölgesel olarak ele alındığında İstanbul’un örgütün hedefleri doğrultusunda birincil yapılanma merkezi olduğu görülmektedir. 2018’de DEAŞ yapılanmalarına karşı Türkiye genelinde 106 operasyon gerçekleştirilirken İstanbul –2017’de olduğu gibi– operasyonların ağırlık

24. “Bakan Soylu: DEAŞ Uçak Bile Yapmaya Çalışmış”, *Vatan*, 23 Ekim 2018.

25. SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

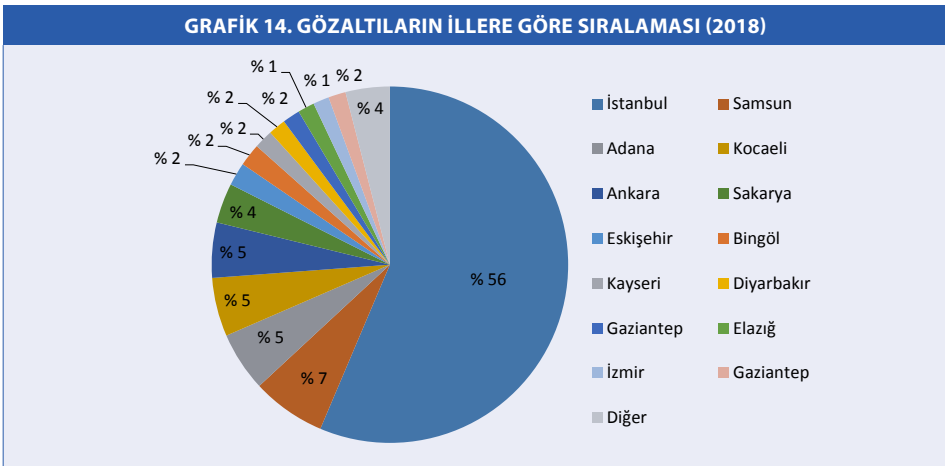
26. “Bakan Soylu TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Bakanlığımız 2019 Yılı Bütçesinin Sunumunu Yaptı”, T.C. İçişleri Bakanlığı, <https://www.icisleri.gov.tr/bakan-soylu-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda-bakanligimiz-2019-yili-butcesinin-sunumunu-yapti>, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2018).

27. SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

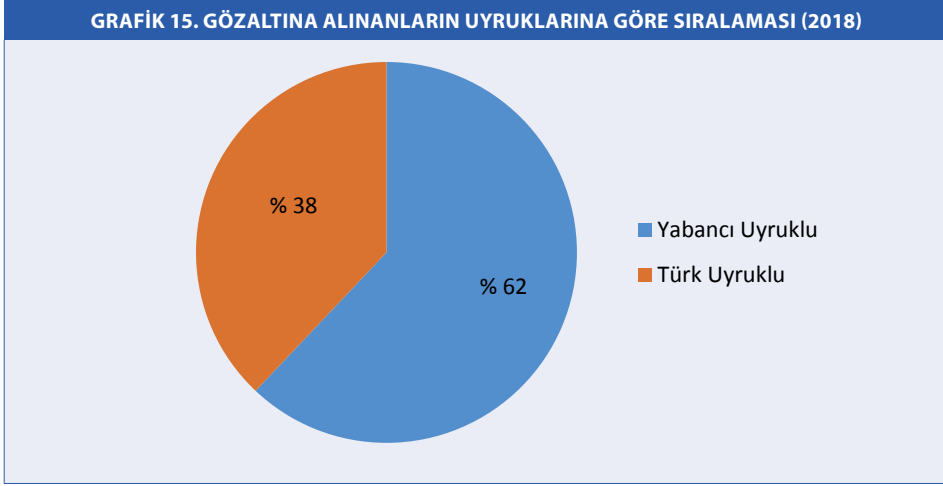
merkezini oluşturmuştur. Gerçekleşen operasyonların yüzde 30'u İstanbul'da yapılmıştır. Gözaltıların yüzde 58'inin İstanbul merkezli olması ise söz konusu şehirdeki operasyonların diğer illere göre daha geniş ve kapsamlı yapıldığını göstermektedir. Toplamda 857 DEAŞ şüphelinin gözaltına alındığı İstanbul'un ardından sırasıyla Samsun, Adana, Kocaeli, Ankara ve Sakarya illeri gelmektedir. 2017'deki verilerle 2018'dekiler kıyaslandığında DEAŞ'ın il bazında bölgesel yapılanma gayretlerinin hangi bölgelerde devam ettiği görülmektedir. Örneğin örgütün 2017'de Antalya'da yapılanmaya çalışmasına karşın gerçekleştirilen operasyonlar sonucunda burada tutunmadığı değerlendirilmektedir. Diğer yandan örgütün 2017'de olduğu gibi Adana ve Samsun'daki yapılanma gayretleri ve Türk güvenlik güçlerinin karşı operasyonlarının devam ettiği görülmüştür (Grafik 14).²⁸

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

28. SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

2018'de DEAŞ'a karşı gerçekleştirilen operasyonlarda gözaltına alınan şüphelilerin yüzde 62'sinin yabancı uyruklu olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'deki örgüt elemanlarının önceki yıllara göre daha fazla yabancı uyruklulardan oluşması DEAŞ'ın Suriye ve Irak'ta alan kaybetmesi ile ilişkilendirilebilir.²⁹ Nitekim Suriye ve Irak'ta büyük ölçekte topraksızlaştırılan DEAŞ'ın militanları kaçak yollar üzerinden Türkiye'ye sızmaya çalışmıştır. Ayrıca gözaltına alınan DEAŞ şüphelilerinin neredeyse üçte ikisinin yabancı uyruklu olması örgütün ulus aşırı ağlarının Türkiye'de zayıfladığını ve güvenlik güçlerinin operasyonlarının etkinliğini işaret etmektedir (Grafik 15).

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

DEAŞ'a karşı gerçekleştirilen operasyonlarla örgütün üst düzey liderlerinin ele geçirilmiş olması dikkat çekmektedir. 4 Şubat 2018'de Ömer Yetek'in Ankara'da bulunduğu istihbaratı üzerine İstihbarat ve Terörle Mücadele Şubesi ekipleri düzenledikleri operasyonla Yetek'i gözaltına almıştır.³⁰ 27 Nisan 2018'de İzmir Emniyet Müdürlüğü ve MİT Bölge Başkanlığı'nın ortak operasyonunda DEAŞ'ın sözde dört komutanı yakalanmıştır. Aralarında örgütün Deyrizor komutanı olduğu iddia edilen ve Suriye'nin Şaidat kentinde 700 Suriyeliyi katlettiği belirtilen K. E. H. de bulunmaktadır.³¹ 20 Kasım 2018'de Trabzon'da DEAŞ'a yönelik İl Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele (TEM) İstihbarat Şubesi Müdürlüğü ekipleri tarafından gerçekleştirilen operasyonda İdlid'de suikast ve eylemlere katıldığı belirlenen örgütün sözde üst düzey emiri A. G. ile eşi D. B. G. gözaltına alınmıştır.³²

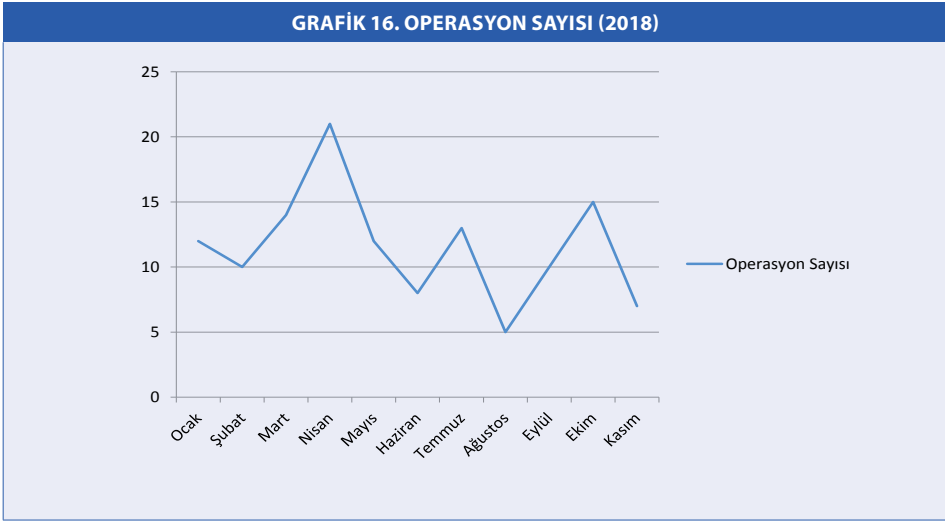
DEAŞ yapılanmalarına karşı gerçekleştirilen en geniş kapsamlı operasyon 3 Şubat'ta gerçekleşmiştir. Terörle Mücadele Şube Müdürlüğü ekiplerince düzenlenen operasyonda Suriye ve Irak'taki çatışma bölgelerine giden ve İstanbul'da eylem hazırlı-

29. SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

30. "Terör Örgütü DEAŞ'ın Sözde 'Medya Bakanı' Yakalandı", *Sabah*, 4 Şubat 2018.

31. "İzmir'de DEAŞ Operasyonu: 4 Kritik İsim Yakalandı", *Habertürk*, 27 Nisan 2018.

32. "Trabzon'da Terör Operasyonu", *Milliyet*, 20 Kasım 2018.

Kaynak: SETA Terörizm Analiz Platformu (TAP)

ğında olduğu belirtilen 82 şüpheli yakalanmıştır. On farklı ilçede 16 adrese eş zamanlı operasyon düzenleyen ekipler 77'si yabancı uyruklu 82 şüpheliyi gözaltına almıştır.³³

Bingöl'de 2018'de düzenlenen operasyonlarla toplam 31 kişi gözaltına alınmıştır. 4 Ocak, 1 Haziran ve 12 Ağustos'ta gerçekleştirilen operasyonlarda kullanıma hazır canlı bomba yeleği, bomba yapımında kullanılmak üzere hazırlanan ateşleyici ve fitiller, bir adet elektrik güç kaynağı, üç adet çeşitli markalarda ruhsatsız av tüfeği, toplamda 4 bin 600 dolar para, bir uzun namlulu silah üstü dürbün, üç Biksi makineli tüfek, bir lav silahı, yedi AK-47 Kalaşnikof silah, iki hücum yeleği içerisinde dokuz dolu, bir boş AK-47 şarjörü, bir çuval mayonlu Biksi mermisi, iki çuval Biksi mermisi ve Kalaşnikof şarjörü, bir çuval Kalaşnikof şarjörü, bir çuval kutu içerisinde 7,62x54 milimetrelilik Biksi mermisi ve Kalaşnikof mermisi, bir çuval mayon, bir küçük çuval Kalaşnikof mermisi, iki el bombası, yirmi üç savunma tipi parça tesirli el bombası, beş Kalaşnikof marka piyade tüfeği, yirmi adet bu silahlara ait şarjör ve bu şarjörlere basılı vaziyette altı yüz dolu fişek ele geçirilmiştir.³⁴

Türkiye'nin yurt içinde yürüttüğü DEAŞ ile mücadele uluslararası anlamda da karşılık bulmuştur. Örneğin ABD Başkanı Donald Trump'ın Twitter üzerinden duyurduğu DEAŞ örgütünün beş sözde liderinin yakalandığı operasyon güvenlik güçlerinin Sakarya'da Irak uyruklu İsmail Alwaan İthani'yi yakalayıp sınır dışı etmesiyle başlamıştır.³⁵ Böylece Türkiye'nin küresel ölçekte DEAŞ ile mücadeledeki katkıları bir kez daha yankı bulmuştur.

33. "İstanbul'da Dev DEAŞ Operasyonu! 82 Gözaltı", Haber 7, 3 Şubat 2018.

34. "Bingöl'deki Terör Örgütü DEAŞ Operasyonunda Canlı Bomba Yeleği Ele Geçirildi", *Habertürk*, 4 Ocak 2018; "Bingöl'de DEAŞ Operasyonu: Cephanelik Gibi Araç Ele Geçirildi", *Hürriyet*, 12 Ağustos 2018; "Hatay'da DEAŞ'ın Mühimmatı Bulundu", *Milliyet*, 1 Haziran 2018.

35. "Dışişleri Açıkladı: Trump'ın Duyurduğu Operasyon Sakarya'da Başlamış!", *Habertürk*, 11 Mayıs 2018.

DEAŞ'a karşı gerçekleştirilen operasyonlarla örgütün Türkiye içerisindeki yapılanması çökertilirken uluslararası finans ağına da darbe vurulmuştur. 5 Kasım 2018'de Diyarbakır merkezli 11 ilde gerçekleşen DEAŞ operasyonunda 24 şüpheli yakalanmış, yüklü miktarda döviz ve Türk lirası ele geçirilmiştir. Suriye, Lübnan, Irak, Endonezya ve Libya gibi ülkelere para transferi gerçekleştiren örgüt üyelerinin yakalanmasına yönelik operasyonda 579 bin 608 dolar, 5 bin 285 avro, 1 milyon 304 bin 885 TL, 124 bin 800 Suriye parasıyla birlikte 36 cep telefonu, 18 dizüstü bilgisayar, 10 hard disk ele geçirilmiştir.³⁶

Özetle DEAŞ her ne kadar 2017'den beri Türkiye içerisinde eylem yapamıyorsa da hala aktif bir terör tehdidi unsurudur. Güvenlik güçlerinin uyguladığı kapsayıcı terörle mücadele stratejisi bağlamında birçok eylem hazırlık aşamasında engellenmiştir. Yürütülen kararlı ve kapsayıcı operasyonlarla beraber DEAŞ mensuplarının Türkiye'de yapılanma gayretlerinin kırıldığını söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır.

36. "DAEŞ'in Finans Ayağına Operasyon: 24 Gözaltı", *Milliyet*, 6 Kasım 2018.

KRONOLOJİ	
DEAŞ'A YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRİLEN BAZI OPERASYONLAR (2018)	
4 Ocak	Bingöl Emniyet Müdürlüğü ile MİT Bölge Başkanlığı ekiplerinin DEAŞ'a yönelik Bingöl merkezli beş ilde 33 adrese düzenlediği eş zamanlı operasyonda 26 şüpheli gözaltına alınırken kullanılmaya hazır canlı bomba yeleği ele geçirildi. Şüphelilerin yakalanması için 29 farklı adres ve dört farklı iş yerine operasyon düzenleyen ekipler canlı bomba yeleğinin yanı sıra bomba yapımında kullanılmak üzere hazırlanan ateşleyici ve fitillerle bir elektrik güç kaynağı, üç çeşitli markalarda ruhsatsız av tüfeği, 46 her biri 100 dolarlık banknot olan 4 bin 600 dolar para, biruzun namlulu silah üstü dürbün ele geçirildi.
3 Şubat	Terörle Mücadele Şube Müdürlüğü ekiplerince düzenlenen operasyonda Suriye ve Irak'taki çatışma bölgelerine giden ve İstanbul'da eylem hazırlığında olduğu belirtilen 82 şüpheli yakalandı. On farklı ilçede 16 adrese düzenlenen eş zamanlı operasyon kapsamında 77'si yabancı uyruklu 82 şüpheli gözaltına alındı.
4 Şubat	Ankara Emniyet Müdürlüğü tarafından örgütün medya sorumlusu Ömer Yetek'in Ankara'da bulunduğu istihbaratı üzerine İstihbarat ve Terörle Mücadele Şubesi ekiplerinin düzenledikleri operasyonla Yetek yakalandı.
27 Nisan	İzmir Emniyet Müdürlüğü ve MİT Bölge Başkanlığının ortak operasyonunda DEAŞ'ın sözde dört komutanı gözaltına alındı. Yakalananlar arasında örgütün Deyrizor komutanı olduğu iddia edilen ve Suriye'nin Şaïdat kentinde 700 Suriyeliyi katlettiği belirtilen K. E. H. de bulunuyordu.
15 Mayıs	İstanbul Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şube Müdürlüğü ekiplerince 13 ilçede 19 adrese gerçekleştirilen operasyonda 54 kişi gözaltına alındı ve çok sayıda dijital veri ile örgütsel doküman ele geçirildi.
1 Haziran	Güvenlik güçleri tarafınca düzenlenen operasyonda 23 savunma tipi parça tesirli el bombası, beş Kalaşnikof marka piyade tüfeği, yirmi adet bu silahlara ait şarjör ve bu şarjörlere basılı vaziyette 600 dolu fişek ele geçirildi.
3 Ağustos	İstanbul Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şube Müdürlüğü ekiplerinin DEAŞ'a yönelik Başakşehir, Eyüpsultan, Esenyurt, Pendik, Sancaktepe ve Tuzla'da 12 ayrı adrese düzenlediği eş zamanlı düzenlenen operasyonda 38 şüpheli gözaltına alındı.
12 Ağustos	Bingöl'de gerçekleştirilen operasyonda dört DEAŞ şüphelisi gözaltına alınırken üç Biksi makineli tüfek, bir lav silahı, yedi AK47 Kalaşnikof silah, iki hücum yeleği içerisinde dokuz dolu, bir boş AK-47 şarjörü, bir çuval mayonlu Biksi mermisi, iki çuval Biksi mermisi ve Kalaşnikof şarjörü, bir çuval Kalaşnikof şarjörü, bir çuval kutu içerisinde 7,62x54 milimetrelik Biksi mermisi ve Kalaşnikof mermisi, bir çuval mayon, bir küçük çuval kaleşnikof mermisi ve iki el bombası ele geçirildi.
5 Kasım	Diyarbakır merkezli 11 ilde gerçekleşen DEAŞ operasyonunda 24 şüpheli, yüklü miktarda döviz ve Türk lirası ele geçirildi. Suriye, Lübnan, Irak, Endonezya ve Libya gibi ülkelere para transferi gerçekleştiren örgüt üyelerinin yakalanmasına yönelik operasyonda 579 bin 608 dolar, 5 bin 285 avro, 1 milyon 304 bin 885 TL, 124 bin 800 Suriye parası ile birlikte 36 cep telefonu, 18 dizüstü bilgisayar, 10 hard disk ele geçirildi.
20 Kasım	Trabzon'da, terör örgütü DEAŞ'a yönelik İl Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele (TEM) İstihbarat Şubesi Müdürlüğü ekipleri tarafından gerçekleştirilen operasyonla İdlîb'de suikast ve eylemlere katıldığı belirlenen örgütün sözde üst düzey emiri A. G. ile eşi D. B. G. gözaltına alındı.

SAVUNMA POLİTİKALARI VE ASKERİ FAALİYETLER

F-35 KRİZİ VE S-400

F-35 beşinci nesil savaş uçağının Türkiye'ye teslimine yönelik yaşanan kriz ve Türkiye'nin Rusya ile S-400 hava savunma sistemi satın almak üzere anlaşması Ankara-Washington ilişkilerinin seyrini etkileyen bir gelişme olarak 2018'e damga vurmuştur. F-35 ve S-400 karşılaştırması meyanında başlatılan siyasi tartışmalar başta ABD olmak üzere NATO üyesi çeşitli ülkeler tarafından Türkiye üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. FETÖ-PPK ilintisi nedeniyle önce tutuklanan, sonra sağlık durumu nedeniyle ev hapsine alınan ve mahkeme tarafından ceza verilen Evangelist Rahip Andrew Brunson davası çerçevesinde koşullandırılan F-35 satışı ve S-400 tedarikiyle olumlu bir seyir izleyen Türkiye-Rusya ilişkileri nedeniyle Ankara, Washington'ın siyasi manevralarını göğüslemek zorunda kalmıştır.

Türkiye 1996'da başlatılan F-35 beşinci nesil savaş uçağı üretme programının ABD, İngiltere, İtalya, Hollanda, Avustralya, Norveç, Danimarka ve Kanada ile birlikte dokuz asli ortağından biridir. Bu ortaklık büyük kitleler tarafından ticari bir anlaşma ve savunma tedariki olarak ele alınsa da hem teknoloji transferi hem de Türk savunma sanayiinin gelişimine büyük ölçekte katkı sağlayacak Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle yaptığı kazan-kazan temelli uluslararası bir savunma iş birliğini temsil etmektedir.

Türkiye'nin 1.239 kilometrelik bir muharebe yarıçapı, radar ağına takılmayan görünmezlik ve koordineli kullanım özelliklerine sahip A serisi F-35 savaş

uçaklarından halihazırda 100 adet sipariş vermiş olması³⁷ teknik açıdan TSK'nın operasyon yapma etkinliği, caydırıcılığı ve savunma kapasitesini oldukça artıracak bir hamle olarak nitelendirilebilir. İstihbarat, keşif ve gözlem görevlerine yatkınlık gibi birçok avantajlı kabiliyetin yanı sıra F-35'leri muadillerinden ayıran en temel özelliği farklı uçak tipleri tarafından icra edilebilen hava-hava, hava-yer, elektronik ve keşif-gözetleme-istihbarat görevlerini tek başına yapabilmesidir.³⁸ Ortadoğu gibi oldukça çeşitli ve yıpratıcı güvenlik tehditleriyle dolu bir coğrafyada Türkiye'nin savunma ihtiyaçları dikkate alındığında F-35 bir kuvvet çarpanı olarak bölgesel hava hakimiyetine katkı sağlayabilecek niteliktedir. Bu nedenle Türkiye'nin F-35 tedariki İsrail ve Yunanistan gibi Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'nde etkinlik göstermeye çalışan ülkeler ve bunların ABD'deki lobileri tarafından engellenmeye çalışılmaktadır. Örneğin 26 Nisan 2018'de üç ABD'li senatör³⁹ tarafından Türkiye'nin F-35 tedarikinin engellenmesi ve F-35 programından atılmasına sebep olacak önerge ABD Senatosuna sunulmuştur. ABD Başkanı Trump Türkiye'nin Rus yapımı S-400 hava savunma sistemlerini satın alma girişimini ve Rahip Brunson davasını öne sürerek Senatonun savunma bütçesinde bahsi geçen Türkiye aleyhindeki koşulları onaylamıştır. Ayrıca bu durum iki NATO müttefiki arasında Suriye'deki terör örgütü PKK/PYD'nin ABD tarafından desteklenmesi nedeniyle yaşanan anlaşmazlığa rast gelmiştir.

Türkiye'nin Rus yapımı S-400 hava savunma sistemlerinin tedarikinden vazgeçmesi ABD yönetimi tarafından F-35 teslimatı için bir ön koşul olarak öne sürülmüştür. Ancak Türkiye'ye hava savunma sistemi tedariki ve ortak üretiminde uygun fiyat ve teknoloji transferi sağlamamak bir yana uzun yıllar satmamak için dolaylı engellemeler yapılmıştır. Türkiye'nin acil hareket ihtiyacı olarak S-400'leri temin etmek istemesinin nedenleri incelendiğinde hava savunma sistemi tedarikinde dikkate aldığı parametreler açık bir şekilde ortaya çıkaracaktır. Bu çerçevede Türkiye'nin Ortadoğu'da yaşanan krizler ve ülkenin milli çıkarlarına yönelik tehditler incelendiğinde S-400 hava savunma sistemi tedariki girişimi şu ihtiyaçlardan kaynaklanmıştır:

- Farklı silah sistemlerinden müteşekkil
- Derinliğine ve çok kademeli
- Tüm hava tehditlerine karşı etkin
- Alçak-orta-yüksek irtifadaki hava araçlarına cevap verebilme
- Nokta niteliğindeki tesislerin yanı sıra bölge ve genel hava savunması sağlama

37. "F-35 Savaş Uçakları: Teknik Özellikleri ve Türkiye'ye Teslimatıyla İlgili Bilinmesi Gerekenler", BBC, 13 Ağustos 2018; "Building on Decades of Partnership", F-35 Lightning, <https://www.f35.com/global/participation/turkey>, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2018).

38. Murat Aslan, "F-35 Projesi Gölgesinde Türkiye-ABD İlişkileri", *SETA Perspektif*, Sayı: 205, (Haziran 2018).

39. "Three U.S. Senators Move to Block F-35 Transfers to Turkey", Reuters, 27 Nisan 2018.

- Hareket kabiliyeti ve esnek kullanım imkanı verme
- Mevcut radar kaplamasına entegre edilebilme
- Reaksiyon süresini kısaltma
- Bakım, yedek parça ve mühimmat ikmalinde kolaylıklar ve alternatif seçenekler barındırabilme
- Siyasi şartlar kapsamında menşe ülke tarafından hava savunma silah sisteminin yer, zaman ve görev parametrelerinde tehdide tabi tutulmama
- Maliyet-etkin hava sistemlerine kısa sürede sahip olma⁴⁰

Bu bağlamda ABD Senatosu ve Başkan Trump'ın iddia ettiğinin aksine Türkiye'nin S-400 satın alma arzusunun "NATO'ya tehdit teşkil etmek" ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Türkiye Marshall Planı'na dahil olmasıyla birlikte yıllarca NATO'nun güneydoğu kanadını teşkil etmiş, organizasyon çatısı altında Afganistan'dan Kosova'ya kadar geniş bir coğrafya içinde hareketlere aktif olarak katılmış ve askerlerinin canı dahil her türlü fedakarlıklarda bulunmuş bir ülke olarak Batı Yarımküresi'nin üyesi olmaya devam etmektedir. Türkiye'yi Rusya'dan savunma sistemi almaya iten asli sebep ülkenin bu koşullara tam olarak uyum sağlayan kısa vadeli alternatifler bulamamış olmasıdır. Dolayısıyla Ankara'nın Moskova ile 2,5 milyar dolar karşılığında dört S-400 tabur sistemi⁴¹ almaya yönelik bir anlaşmaya varmasının NATO'ya karşı olağan dışı bir tehdit olarak algılanmasının yanlışlığı Türkiye tarafından sürekli dile getirilmiştir. Ayrıca NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg'in 14 Eylül'de Türkiye'nin S-400 tedarik eğilimini "milli bir karar" olarak nitelendirmesi ve Türkiye'nin NATO adına üstlendiği sorumlulukları, terörle mücadele problemini ve Ortadoğu'da mülteci akımıyla ortaya çıkan yeni güvenlik ortamında oynadığı rolü açıkça vurgulaması Washington'a karşı Ankara'nın elini güçlendiren ve asılsız spekülasyonları çürüten bir gelişme olarak kayda geçmiştir.

2018'in son çeyreğinde gündeme gelen bir başka konu da F-35 üretimi ve tedarikine yönelik programın devam etmesi adına Türkiye'nin uygun bir fiyatta anlaşma koşuluyla ABD yapımı PATRIOT hava savunma sistemlerini tedarik etmesinin yanında yer almış olmasıdır.⁴² Teknoloji transferi ve maliyet etkin olma koşulunu sürekli yineleyen Türkiye'nin uzun vadede EUROSAM hava savunma sistemi programına dahil olması ve kendi milli ve yerli hava savunma füze sistemlerini üretme programı dikkate alındığında öz kaynaklarıyla hava savunma programı uygulama hususunda kararlı olduğu anlaşılmaktadır.⁴³ Ayrıca Rahip Brunson meselesinin çözülmesi ABD'nin Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatmış olsa da –Suriye'de PKK-PYD'ye

40. Aslan, "F-35 Projesi Gölgesinde Türkiye-ABD İlişkileri".

41. "Turkey Suggests it Could Still Buy Patriot Systems Amid US Pressure Over S-400s", Sputnik, 22 Kasım 2018.

42. "Turkey Suggests it Could Still Buy Patriot Systems Amid US Pressure Over S-400s".

43. Aslan, "F-35 Projesi Gölgesinde Türkiye-ABD İlişkileri".

yönelik pazarlıkların gidişatı göz önünde bulundurulduğunda– 2019'da Ankara'yı F-35 ve S-400 gelişmeleri bağlamında inişli çıkışlı bir sürecin beklediğini tasavvur etmek mümkündür. Sonuç olarak ABD'nin güvenlik ve dış politikasını Türkiye karşıtı propagandalarla yönlendiren lobi gruplarının S-400 meselesini Türkiye üstünde baskı oluşturmaya yönelik bir araç olarak kullanmaya devam edeceğini öngörmek ve olası ticari ve siyasi yaptırımlara hazırlık mahiyetinde önlemler almak gerekmektedir.

SAVUNMA SANAYİİNDEKİ 2018 GELİŞMELERİ

2000'lerin başından beri ivme kazanarak gelişmekte olan Türkiye'nin savunma sanayii kısa zamanda kayda değer bir yol katetmiştir. Türkiye'nin 2018'de savunma sanayii ve teknolojileri alanında yoğunlaşan girişimleri özellikle ZDH'de meyvelerini vermiştir. Dışa bağımlılık nedeniyle uzun yıllar “kontrollü bir seyir”le terörle mücadelesini yürütmek zorunda kalan TSK insan kaynağını tamamlayan üstün savunma teknolojilerini envanterine dahil ederek hareket etkinliğini artırmıştır. Nitekim ZDH'de tespit edilmiş terörist mevzilerinin kısa süre içerisinde tahrip edilmesi ve sivil kayba neden olmadan Afrin şehir merkezinin ele geçirilmesi hem Türk askerinin dikkati hem de sahada kullanılan teknolojinin etkinliğinden kaynaklanmaktadır.

Savunma sektöründe örtülü ambargolara meydan okuma ve dışa bağımlılığı azaltma meydanında yaşanan girişim ve gelişmeleri AR-GE çalışmaları, tedarik, ihracat ve uluslararası teknoloji transferlerini esas alan iş birliği anlaşmaları şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

AR-GE faaliyetleri kapsamında dikkat çeken projelerin dışa bağımlılığı azaltma veya henüz edinilmemiş bazı yeteneklerin tamamen milli imkanlarla kazanılması istikametinde olduğu görülmektedir. Söz konusu AR-GE faaliyetlerinin bir kısmı ana muharebe sistemlerine yönelik icra edilirken diğerleri gömülü yazılım ve donanımlar ile tamamlayıcı sistemlerin üretilmesi istikametinde yürütülmüştür. Türkiye'yi havacılık sektöründe dünyanın önde gelen ülkelerinden biri haline getirecek Milli Muharip Uçak Projesi, operatif İHA ANKA, taarruz (ATAK) ve genel maksat helikopteri, ana muharebe tankı ALTAY, taktik tekerlekli zırhlı araç üretimi gibi muharebe sahası ana fonksiyon alanlarına doğrudan katkı yapacak milli ve yerli projelerde üretim başlatılmış veya başlamak üzeredir. Ayrıca milli radar, elektronik harp ve elektro optik sistemlerin geliştirilmesi, İHA tehditlerini ortadan kaldırmaya yönelik KAPAN Drone Savar Sistemi⁴⁴ gibi projeler AR-GE alanında kaydedilen başarıyı resmetmektedir. Bunun yanı sıra Savunma Sanayii Başkanlığı'nın⁴⁵ (SSB) Savunma Amaçlı Haberleşme Sistemi Projesine 608,5 milyon TL⁴⁶ ve ayrı bir güvenlik sistemi projesine

44. “Drone Tehditlerini ‘Kapan’ Durduracak”, TRT Haber, 3 Temmuz 2018).

45. Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM), 24 Haziran cumhurbaşkanı seçiminin ardından müsteşarlık mevkiinin başkanlığa dönüştürülmesiyle Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) adını almıştır.

46. “Aselsan ile Savunma Sanayii Arasında Haberleşme”, Haberler, 14 Mayıs 2018.

yaklaşık 73 milyon TL⁴⁷ tutarında bütçe ayırması savunma alanında yapılan AR-GE çalışmalarına atfedilen önemi vurgulamaktadır.

SSB'nin siber güvenlik alanında kamudan özel sektöre, sivil toplum kuruluşlarından üniversitelere kadar tüm paydaşları bir araya getirecek bir kümelenme kurması⁴⁸ ve TSK'nın kritik ihtiyaçlarından Dost Düşman Tanıma ve Tanıtma Sistemi'nin (IFF) yerli ve milli imkanlarla üretilmesi⁴⁹ yine 2018 AR-GE çalışmaları arasında öne çıkmaktadır. Ayrıca M60T tanklarının modernizasyonu, Hava Platformunda Uzaktan Elektronik Destek/Elektronik Taarruz Kabiliyeti (HAVA SOJ) Projesi, Savunma Sanayii Başkanlığı ile TRMOTOR arasında başlatılan Milli Muharip Uçak Özgün Motor Geliştirme Programı,⁵⁰ terörle mücadelede TSK'nın gücüne güç katacak bomba imha uzmanı KAPLAN İnsansız Kara Aracı (İKA)⁵¹ ve Uzun Menzilli Bölge Hava Füze Savunma Sistemi (UMBHFSS) Projesi⁵² kavram tanımlama çalışması da 2018 AR-GE icraatları arasında yerini almıştır.

AR-GE çalışmalarının yanı sıra muharebe destek sistemlerine yönelik teknolojilerin kullanımı bağlamında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse mühimmat teknolojileriyle konumlama ve güvenlik sistemlerinin 2018'de de ön plana çıktığı görülmektedir. Mühimmat teknolojileri kapsamında Türkiye'nin kendi milli mühimmatını modern teknolojilerle üretmesi yıl boyunca icra edilen hareketlerde asgari kayıpla azami zayıyatı vermesine olanak sağlamıştır. Bu çerçevede milli ihtiyaçların gerektirdiği, görevin niteliğine uygun miktarda imla hakkına sahip akıllı mühimmatın üretilmesi ve farklı platformlara entegrasyonu gerçekleştirilmiştir. Ayrıca envanterdeki eski ve geleneksel mühimmatın akıllı mühimmat haline dönüştürülmesi sayesinde hem mali tasarruf sağlanmış hem de hareketlerde icra edilen atışların etkinliği artırılmıştır. Konumlama sistemleri aracılığıyla akıllı mühimmat ve seyrüsefer sistemlerinin milli yazılımlarla icrası mümkün kılınmıştır. Güvenlik sistemleri ise beka tedbirlerini desteklemiş ve personel zayıyatının belirgin miktarda azalmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca söz konusu projelerin tüm muharebe fonksiyon alanlarında bizzat icraat gösterecek veya bunları destekleyecek yeni yetenekler üzerinde yoğunlaştığı, önümüzdeki dönemde idame edilebilir ve sürdürülebilir bir muharebe gücünün tesis edilmesine yönelik tasarlandığı söylenebilir.

47. "ASELSAN ile Savunma Sanayii Müsteşarlığı Arasında Sözleşme", *Habertürk*, 15 Mayıs 2018.

48. "Siber Güvenlik Kümelenmesi Tanımı Basın Bülteni", TC Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Bakanlığı, 28 Haziran 2018, <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentList.aspx?PageID=1209&LangID=1>, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2018).

49. "ASELSAN'dan Bir Günde İki Sözleşme Birden", *Defence Türk*, 5 Haziran 2018, <https://www.defenceturk.net/aselsandan-bir-gunde-iki-sozlesme-birden>, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2018).

50. "Milli Muharip Uçak Özgün Motor Geliştirme Basın Bülteni", TC Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Bakanlığı, 8 Kasım 2018, <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentList.aspx?PageID=1433&LangID=1>, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2018).

51. Seyfettin Ersöz, "Bombaları Artık Kaplan İmha Edecek", *Milliyet*, 28 Ağustos 2018.

52. "Uzun Menzilli Bölge Hava ve Füze Savunma Sistemi (UMBHFSS) Basın Bülteni", TC Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Bakanlığı, 4 Haziran 2018, <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentList.aspx?PageID=1178&LangID=1>, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2018).

Yerel tedarik konusunda Altay tankı projesi ve Türkiye'nin ilk deniz füzesi olma özelliği taşıyan ATMACA seyir füzelerinin seri üretimine geçmeye yönelik adımların atılması,⁵³ İHA sistemlerinin TSK'ya teslimatı,⁵⁴ Tank Çıkarma Gemisi TCG Sancaktar'ın (L-403) Deniz Kuvvetleri Komutanlığı filosuna dahil edilmesi ve TSK'nın milli imkanlarla geliştirilen ve son atış testlerinden başarıyla geçen Teber Güdüm Kiti'nin teslimatının başlaması 2018'de savunma alanında yaşanan önemli gelişmelerdendir. Bunların yanı sıra yıl içerisinde MKE tarafından geliştirilen Çok Namlulu Roketatar mühimmatı, Türk Deniz Kuvvetleri için üretilen KORKUT-D alçak irtifa hava savunma sistemi, ASELSAN tarafından geliştirilen Lazer Savunma Sistemi, kara ve deniz hedeflerine karşı kullanılmak üzere tasarlanan SOM-J füzesi ve Lazer Güdümlü Minyatür İHA Füzesi BOZOK'un testlerinin başarıyla gerçekleştirilmesi⁵⁵ Türkiye'nin savunma alanındaki iddiasını 2018'de de gözler önüne seren gelişmelerden bazılarıdır. Ayrıca Türkiye'nin genel maksat helikopter ihtiyacını karşılayacak T625 helikopterinin de ilk uçuşunu bu sene içerisinde başarıyla yapmış olmasına⁵⁶ da değinilmelidir.

Savunma sanayii açısından uluslararası iş birliği ve ihracat konusunda da 2018'in verimli geçtiği belirtilmelidir. SSB'nin Uluslararası İşbirliği ve İhracat Stratejik Planı (2017-2021) çerçevesinde Türkiye'nin savunma alanındaki açılımları ivme kazanmış, yeni alıcılara ulaşılmış, ülkenin savunma alanında büyümekte olan uluslararası bir güç olduğu kanıtlanmıştır. Yıl içerisinde Malezya ve Meksika gibi uzak coğrafyalardaki ülkelerle ortaklıklar tesis edilerek savunma sanayii ticaret hacmi büyütülmüştür. Savunma sanayii ihracatı kapsamında Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Ürdün, Azerbaycan, Ukrayna, Pakistan, Fransa, Umman, Katar ve Senegal ile yapılan anlaşmalar dikkat çekicidir. Özellikle ROKETSAN tarafından BAE için geliştirilen Jobaria Çok Kundaklı Lançer "namlu sayısı bakımından dünyanın en büyük çok namlulu roketatarı" olarak *Guinness Rekorlar Kitabı*'nda bu sene yer almıştır.⁵⁷ Ayrıca Pakistan'a 30 T129 ATAK helikopterinin satışına yönelik yapılan anlaşmayla Türkiye'nin tek seferde en büyük savunma sanayii ihracatı gerçekleştirilmiştir.⁵⁸ Ortadoğu'nun önemli aktörlerinden Ürdün'ün JOSECURE firması ile ASELSAN'ın güvenlik ürünleri ve sistemleri alanında stratejik iş birliğinin sağlanması ve yine ASELSAN'ın Lazer Güdüm Kiti'nin Azerbaycan'ın geliştirdiği milli mühimmata başarıyla entegre edilmesi Türkiye'nin savunma sanayiinde dış

53. "Altay Tankının Seri Üretim Sözleşmesi İmzalandı", *Hürriyet*, 10 Kasım 2018; "Atmaca İmza Basın Bülteni", TC Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Bakanlığı, 2 Kasım 2018, <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentList.aspx?PageID=1414&LangID=1>, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2018).

54. "Uyududan Kontrollü İlk ANKA-S'ler Teslim Edildi!", *Sabah*, 3 Şubat 2018.

55. SOM-J ve BOZOK Füzeleri Başarıyla Test Edildi", TRT Haber, 28 Temmuz 2018.

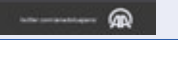
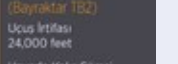
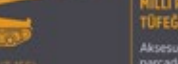
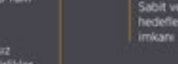
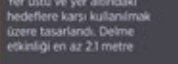
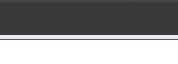
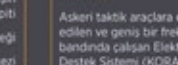
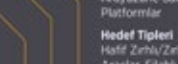
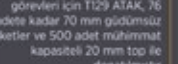
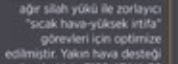
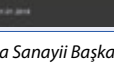
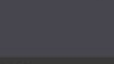
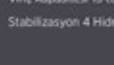
56. Göksel Yıldırım ve Arife Yıldız Ünal, "Özgün Helikopter İlk Uçuşunu Gerçekleştirdi", *Anadolu Ajansı*, 6 Eylül 2018.

57. "Roketsan'ın Lançer'i Guinness Rekorlar Kitabı'nda Girdi", *A Haber*, 26 Ağustos 2018.

58. "Pakistan- 30 Atak Helikopteri için İmzalar Atıldı", TC Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Bakanlığı, 13 Temmuz 2018, <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentList.aspx?PageID=1235&LangID=1>, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2018).

GÖRSEL 1. ZEYTİN DALI HAREKATI'NDA KULLANILAN MİLLİ TEKNOLOJİLER

■ TSK, Zeytin Dalı Harekati'nde kullandığı yerli yapım araç, silah ve mühimmatlı terör örgütleri PKK/KCK/PYD-YPG ve DEAŞ mensuplarına Afrin'i dar ediyor

ÇOK NAMLULU ROKETATAR SİLAH SİSTEMİ (TR-122 SAKARYA)

Çap: 122 mm

Namlu Sayısı: 2 x 20

Namlu Uzunluğu: 3 m

Min. Sahvo Aralığı: 0.5 Sn

Yükseltili: 0-55°

Yan: ± 110°

Ağırlık: ~23 ton

Uzunluk: 9.2 m

Genişlik: 2.5 m

Yükseklik: 3.1 m

Araç: 6 x 6 veya 8 x 8 Taktik Tekerlekli Araç

Vinç kapasitesi: 15 ton

Stabilizasyon: 4 Hidrolik Ayak

ATAK HELİKOPTERİ (T129)

Yakın hava desteği görevleri ve çok amaçlı görevler için tasarlanmış olan T129 ATAK, ağır silah yükü ile zorlayıcı "sıcak hava-yüksek irtifa" görevleri için optimize edilmiştir. Yakın hava desteği görevleri için T129 ATAK, 76 adete kadar 70 mm güdümsüz roketler ve 500 adet mühimmat kapasiteli 20 mm top ile donatılmıştır.

CİRİT (Lazer güdümlü Füzeler)

Menzil: Azami 8 km

Harp Başlığı: Çok Mükasatlı Başlık Yüksek İnflaklı Başlık

Platformlar: AH-1W, T-129 ATAK ve MIL-STD-1760 Arayüzüne Sahip Tüm Platformlar

Hedef Tipleri: Hafif Zırhlı/Zırhsız Araçlar, Silahlı Birlikler

NÜFUZ EDİCİ BOMBA (NEB)

Yer üstü ve yer altındaki hedeflere karşı kullanılmak üzere tasarlandı. Delme etkinliği en az 2.1 metre

HASSAS GÜDÜM KİTİ (HGK)

40.000 ft irtifa için 15 NM ve 25.000 ft irtifa için 8 NM menzildir

6 m vuruş hassasiyeti

20°-70° arasında ayarlanabilir vuruş açısı

ANS ve KKS/ANS ile güdümlü tipinde yüksek hassasiyet

SİHA/İHA (Bayraktar TB2)

Uçuş İrtifası: 24.000 feet

Havada Kalış Süresi: 24 Saat

GPS bağımlılığı olmaksızın dahili sensör füzyonu ile seyir/üfleme özelliği

MAM-L

Lazer Arayıcı Başlıklı Mini Akıllı Mühimmat

Azami menzil: 8+ km

Hizmet sınırı: 16.500 feet

Harp başlığı: ~10 kg, yüksek inflaklı parçacık etkili

Ağırlık: 22.5 kg

Çap: 160 mm

Boy: 1.000 mm

Sabit ve hareketli yer hedeflerine karşı kullanım imkanı

SERHAT HAVAN TESPİT RADARI

L-Bant yayın frekansı

6 km operasyonel havan tespit/takip menzili

Elektronik Taramalı Aktif Dizi Anten Yapılan

Aynı Anda Birden Çok Atışın Tespiti

Arazi Silüeti Tarama Yeterneği

Komuta kontrol merkezi üzerinden uzaktan komuta

FIRTINA OBÜSÜ (T-155)

47 ton ağırlığında

65 km hızı sahip

40 km abs menziline sahip

5 mürettebat kapasiteli

52 kalibre namlulu

KORAL (MOBİL ELEKTRONİK HARP SİSTEMİ)

Askeri taktik araçlara entegre edilen ve geniş bir frekans bandında çalışan Elektronik Destek Sistemi (KORAL ED) ile Elektronik Taarruz Sisteminden (KORAL ET) oluşuyor

MİLLİ PİYADE TÜFEĞİ (MPT-76)

Aksesuarlarıyla birlikte 413 parçadan oluşuyor

G-3 gibi etkili, M-16 gibi pratik bir silah olarak nitelendiriliyor

Teleskopik dipçikle sahip

Dakikada 700 mermi atıyor

Etkili menzili 600 m

Çatal ayağı aynı zamanda el tutamağı vazifesi görüyor

Üzerindeki pikatini raya, gece görüş dürbünü gibi her türlü cihaz takılabilir

varlığını pekiştirirken OSTİM Savunma ve Havacılık Kümelenmesi ile Meksika Havacılık Sanayi Federasyonu arasında Farnborough Airshow'da iyi niyet sözleşmesinin imzalanması⁵⁹ Türk savunma sanayii için uluslararası yeni pazarlarda bir kapı açmıştır. İlave olarak son zamanların en önemli Türk savunma sanayii girişimlerinden biri olan Milli Muharip Uçak için TUSAŞ ile Fransız yazılım şirketi Dassault Systemes arasında yazılım ve destek konusunda iş birliğine gidilmesi⁶⁰ Avrupalı partnerlerle savunma alanında yapılan çalışmaların kompleks güvenlik ortamlarında dahi sürdürülebilirliğini kanıtlamıştır.

2018'de yukarıda bahsi geçen AR-GE, yerel tedarik ve uluslararası iş birlikleri ve ihracat dışında birçok başka gelişmenin de meydana geldiğinin altını çizmekte fayda vardır. ZDH'yle kazanılan başarıyı borçlu olduğumuz yerli silah sistemleri ve mühimmatı (Çok Namlulu Roketatar Silah Sistemi, ATAK Helikopteri, Cirit, Fırtına Obüsü, Koral, Serhat Havan Tespit Radarı, Nüfuz Edici Bomba, Hassas Güdüm Kiti, SİHA/İHA, MAM-L ve Milli Piyade Tüfeği) SSB tarafından hazırlanmış infografikte sunulmuştur (Görsel 1).⁶¹

ASKERİ TATBİKATLAR

Tatbikatlar askeri kaynakların muhtemel hareketler için provalar yapılması, muharebeye hazırlık seviyesinin ölçümü ve uygulanacak taktiklerin test edilmesine olanak sağlayan fırsatlar olarak görülmelidir. Ayrıca birden fazla ülke ve aktörün ortaklaşa yaptığı askeri tatbikatlar becerilerin daha iyi geliştirilmesine, potansiyel düşmanların taktiklerini gözlemlemeye ve ülkelerin askeri güçlerini sergileyerek caydırıcılıklarını artırmasına olanak sağlar. Bu bağlamda tatbikatların sayı ve kapsam anlamında analizi hem yeteneklerin hem de caydırıcılık seviyesinin ölçülmesinde bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin 2018'de icra ettiği tatbikatları planlı ve plansız, ulusal ve çok uluslu, caydırıcılık saikiyle icra edilenler, terörle mücadeleye hazırlık ve öngörülen siyasi/stratejik gelişmelere yönelik tatbikatlar şeklinde tasnif etmek mümkündür. Bu çerçevede kamu erişimine açık kaynaklar incelendiğinde TSK'nın yıl içerisinde birçok tatbikat ve önemli eğitim faaliyeti gerçekleştirdiği görülmektedir. Söz konusu tatbikatlar TSK 2018 Tatbikatları Tablosu'nda⁶² belirtilmiştir.

İcra edilmiş tatbikat ve eğitim faaliyetleri dikkate alındığında iki faaliyetin plansız mahiyette başlatıldığı ancak geri kalan tatbikatın önceden planlanarak ve belirgin bir senaryoya uygun olarak icra edildiği görülmektedir. Söz konusu faaliyetlere Durgun Sulardan Geçiş gibi ilan edilmiş eğitim faaliyetleri dahil değildir. Gerçekleştirilen

59. "Savunma ve Havacılıkta Meksika Fırsatı", *Habertürk*, 18 Temmuz 2018.

60. "TUSAŞ/TAI ile Fransız Dassault Systemes Arasında Yazılım İş Birliği", TRT Haber, 22 Haziran 2018.

61. "Zeytin Dalı Harekatı'nda Kullanılan Yerli Silahlar", TRT Haber, 31 Ocak 2018.

62. *TSK 2018 Yılı Tatbikatları*: Bu çalışma çerçevesinde incelenen tatbikat ve eğitim faaliyetlerinin TSK'nın açıklamaları ve basın tarafından vurgulanmış haberler aracılığıyla seçilerek belirlenmiş olduğunu dile getirmek gerekmektedir. Tabloda bahsi geçmeyen tatbikatların gerçekleştirilmiş olabileceği ihtimalini lütfen göz önünde bulundurunuz.

planlı tatbikat ve eğitim faaliyetlerinin sayı ve kapsamı dikkate alındığında şu hususlar söylenebilir:

- Kara, hava ve deniz kuvvetlerinin dengeli bir dağılımla ve tehdit önceliklerine yönelik tatbikat faaliyetlerinin ön plana çıktığı
- Uluslararası tatbikatlara katılım konusunda yapılmış olan planlamaların hayata geçirildiği
- Müşterek ve birleşik tatbikatlarla geleceğin hayal edilen harp ortamına yönelik hazırlık düzeyinin geliştirilmeye çalışıldığı
- Türkiye'nin tehdit algısında öncelikli olduğu değerlendirilen terörle mücadele ve yurt dışında icra edilen askeri harekatlara hazırlık maksadının belirgin bir şekilde hissedildiği

Tatbikatların ulusal ve uluslararası çapta icra edilmiş olması TSK'nın milli anlamda harbe hazırlık ve üstlenebileceği uluslararası misyonlara sağlayabileceği katkı bağlamında incelenebilir. Bu çerçevede TSK'nın Tatbikatlar Tablosu'nda belirtilen eğitim ve tatbikatlarından on altısının milli düzeyde icra edildiği görülmektedir. Milli tatbikatlarda ileri dağcılık, bölük timi, deniz, mayın, hava ve terörle mücadele gibi üstlenilebilecek görevlere yönelik teknik hazırlıklar prova edilmiştir. Ayrıca timden müşterek unsura kadar farklı düzeydeki birliklerin eğitim ve tatbikat faaliyetlerinin entegre edildiği, vazife odaklı görev analizine dayanan farklı tipte eğitim konularının bir mantık silsilesiyle denendiği anlaşılmaktadır.

Uluslararası tatbikatlar çerçevesinde, bölgesel ve küresel güvenlik kaygılarına yönelik tercihler ışığında farklı devlet kombinasyonlarıyla tatbikatlar icra edilmiştir. Toplam yirmi bir uluslararası tatbikatın icra edildiği göz önüne alınırsa Türkiye'nin uluslararası krizler karşısında askeri mahiyette sorumluluklarını yerine getirme kararlılığında olduğu anlaşılmaktadır. Bu tatbikatlar gerek Türkiye hükümlerlik sahasında gerekse uluslararası deniz ve hava sahası ile diğer ülkelerin kontrol ettiği alanlarda düzenlenmiştir. Dolayısıyla çok uluslu dayanışmanın bir göstergesi olarak icra edilen birleşik tatbikatlar aynı zamanda Türkiye'nin kuvvet sevkine yönelik hazırlık düzeyine katkı sağlamıştır. Örnek olarak KKTC, Azerbaycan ve NATO çatısı altında icra edilen tatbikatlar Türkiye'nin muhtemel kriz bölgelerine birlik aktarma kabiliyetini geliştirmiştir. Ulusal ve uluslararası tatbikatların sayısal değerleri karşılaştırıldığında nispeten eşit değerler göze çarpmakta ve Türkiye'nin kapasite artımında ayırım yapmadığı gözlemlenmektedir.

Caydırıcılık kapsamındaki tatbikatlar değerlendirildiğinde tüm tatbikatların caydırıcılık yönünde bir anlam içermiş olmasına rağmen bir kısmının bölgesel gelişmelere tepki kapsamında başlatılmış olduğu görülebilir. Bu çerçevede Akdeniz Kalkanı ile terörle mücadeleye yönelik "haberleştirilmiş" faaliyetler örnek verilebilir. Caydırıcılık açısından icra edilen tatbikatların çeşitleri ayrıca değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin Ege ve Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği tatbikatların sayısı ve kapsamı dikkate alındığında önceki yıllara göre tedrici bir artış olduğu ileri sürülebilir. Bu çerçevede söz konusu denizler üzerinde hak iddia eden devlet veya bölgesel oluşumların Türkiye'nin çıkarları aleyhindeki girişimlere yönelik askeri tatbikatlar dikkat çekmektedir. Örneğin doğal gaz aramaya yönelik İtalyan Eni firması ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni caydırıcı mahiyetteki Doğu Akdeniz Tatbikatı⁶³ mesaj vericidir.

Terörle mücadele hazırlık bağlamında icra edilen tatbikatların terörle mücadele görevleri alabilecek unsurların eğitim merkezlerinde sınanması, Türkiye'nin icra edebileceği askeri hareketler öncesi dünya kamuoyuna mesaj verilmesi ve terör örgütünün Türkiye'ye yönelik girişimlerinin engellenmesi gibi farklı açılardan incelenmesi mümkündür. Örneğin terörle mücadele ve ileri dağcılık tatbikatı terörizmle mücadele saikiyle icra edilmiştir.

Siyasi ve stratejik gelişmelere yönelik gerçekleştirilen tatbikatların hem ulusal hem uluslararası düzeyde gerçekleştirildiği ve tedbir alınması gereken muhtemel senaryolara yönelik icra edildiği görülmektedir. Özellikle plansız tatbikatlar şeklinde nitelendirilebilecek ZDH öncesi 17 Ocak 2018'de hudut boyunca icra edilen komando tatbikatı ve Azerbaycan ve KKTC Silahlı Kuvvetleriyle birlikte icra edilen planlı tatbikatlar muhtemel stratejik gelişmelere yönelik icra edilmiştir.

Diğer tatbikat ve eğitim faaliyetlerine kıyasla Efes Birleşik Müşterek Fiili Atışlı Tatbikatı'na dikkat çekmekte fayda vardır. EFES tatbikatı her yıl icra edilmesi, kapsamı ve verdiği mesajlar açısından özel bir anlam içermektedir. Tatbikatta kara, hava ve deniz kuvvetlerinin yıl içerisinde kazanılmış (veya mevcut) kabiliyetleri denemekte, müşterek hareket kapsamında farklı kuvvetlerin birbirlerine sağlayabileceği destek prova edilmektedir. Tatbikatın genel karakterine ilave olarak bu yıl ilk defa milli silahların ön plana çıkarılması dikkat çekmiştir. Türkiye'nin millileşen savunma sanayii ürünlerinin TSK envanterine dahil edilmesi sonrası Efes tatbikatında kullanılmasıyla kabiliyetleri dünyaya ilan edilmiştir. Bu ürünler arasında TSK envanterinde yer alan ilk ve tek milli silahlı insansız hava araçları (SİHA), yerli ve milli olarak tasarlanan Cobra II Yük Taşıyıcı Zırhlı Aracı, modüler yaşam alanı/sığınak PADMER ile mobil haberleşme ağları için optimize edilmiş (uçtan uca şifreleme özelliğine sahip) tablet tabanlı canlı görüntü aktarma sistemi Kuzgun ve Milli Coğrafi Analiz Sistemi'nin (CAS) İHA Modülü ilk kez sergilenmiştir.⁶⁴ Özellikle keşif, gözetleme ve istihbarat ile ateş desteği bağlamında kazanılmış yeteneklerin ön plana çıktığı Efes Tatbikatı'nda mevcut sistemlerin sinerjik kullanımı ve etki ölçümü başarıyla yapılmıştır.

Öte yandan NATO şemsiyesi altında icra edilen Trident Juncture-2018 tatbikatı konvansiyonel ve nükleer harp ortamında müşterek ve birleşik harekate yönelik geniş katılımlı bir faaliyet olarak öne çıkmıştır. Rusya'nın icra ettiği Vostok-2018 tatbika-

63. Ömer Bilge, "Türkiye'nin Hamlesi Panik Yarattı... 'İtibarımız Sarsılabilir' Dediler", *Hürriyet*, 21 Şubat 2018.

64. Tolga Albay ve Göksel Yıldırım, "Milli Savunma Teknolojileri Efes-2018'de Sergilendi", *Anadolu Ajansı*, 7 Mayıs 2018.

tına cevap niteliğinde olan Trident Juncture tatbikatı kolektif güvenliğin gereği olan dayanışmayı ortaya koymuş ve geniş bir coğrafi alanda icra edilerek NATO'nun kapasitesini kanıtlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana düzenlenen en büyük tatbikat olan Trident Juncture tatbikatına Türkiye, NATO Daimi Deniz Görev Grubu 2'de (SNMG2) yer alan TCG Oruç Reis Firkateyni, üç F-16 savaş uçağı ve 32 karargah subayının katılımıyla destek vermiştir.⁶⁵ Öte yandan Türkiye'nin Rusya'nın Çin ve Moğolistan ile ortak düzenlediğı Vostok-2018 tatbikatına gözlemci olarak katılması ise küresel konjonktüre uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

65. Güven Özalp, "NATO'dan Dev Gözdağı", *Hürriyet*, 25 Ekim 2018.

KRONOLOJİ			
TSK 2018 TATBİKATLARI			
TARİH	TATBİKAT ADI	TATBİKAT YERİ	KATILAN ÜLKELER
17 Ocak	Afrin Sınır Tatbikati	Afrin Bölgesi (Suriye)	Türkiye
13-15 Şubat	Durgun Sulardan Geçiş Eğitimi	Orgeneral Muhittin Önür Kışlası, Köprücülük Eğitim Göletleri (Kırklareli)	Türkiye
15 Şubat	Akdeniz Kalkanı	Doğu Akdeniz	Türkiye
21-22 Şubat	12. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Bölük Timi Tam Birlik Atışlı Arazi Tatbikati	Şehit Astsubay Kıdemli Üstçavuş İlhan Hamlı Atışlı Tatbikat Alanı (Kars)	Türkiye
5 Mart	Dynamicsi Manta-18 Tatbikati	İtalya	NATO üyesi ülkelerden Türkiye, İspanya, Fransa, Yunanistan, İtalya, ABD, Belçika, İngiltere, Almanya, Norveç ve Kanada
7 Mart-30 Nisan	Atış eğitimi	Atış alanı Ege'deki İskiris, Psara ve Eğriboz adaları arası	Türkiye
9 Mart	Ariadne 18 Tatbikati	Ege Denizi	Türkiye
14-22 Mart	Aslan İni Tatbikati	Katar	Katar, Türkiye
15 Mart	Mayın Filosu K.İği Şehit Mhf. Er Mehmet Bakan Taktik Tatbikati-01/18	Ege Denizi	Türkiye
15 Mart	Birleşmiş Milletler UNIFIL Deniz Harekati	Lübnan-Doğu Akdeniz	Türkiye, BM
21 Mart	Akdeniz Bölge Komutanlığı Şehit İşçi Cumali Akman Taktik Tatbikati	Doğu Akdeniz	Türkiye
26 Mart-5 Nisan	Deniz Yıldızı-2018 Tatbikati	Marmara Denizi ve Karadeniz	Türkiye
16-20 Nisan	İleri Dağcılık Tatbikati	Yazılı Kanyon (Isparta)	Türkiye
22-29 Nisan	Şahin-20 Tatbikati	Katar	Türkiye, Katar
27 Nisan-11 Mayıs	Yıldırım-2018 Seferberlik Tatbikati	Kırklareli-55. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı	Türkiye
7-11 Mayıs	Efes-2018 Birleşik Müşterek Fiili Atışlı Tatbikati	Batı Anadolu, Orta Ege, İzmir Körfezi ve Doğanbey Atışlı Tatbikat Bölgeleri	Türkiye, ABD, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Bosna Hersek, Gürcistan, İngiltere, İtalya, Katar, Kazakistan, Kosova, Kuveyt, Macaristan, Makedonya, Moğolistan, Özbekistan, Pakistan, Romanya, Slovakya ve Suudi Arabistan
14 Mayıs	Deniz Aslanı-2018 Arama Kurtarma Davet Tatbikati	Ege Denizi'ndeki Türk Arama Kurtarma Bölgesi	Türkiye, KKTC
14-25 Mayıs	Beyaz Fırtına-2018 Tatbikati	Marmara Denizi, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz	Türkiye
23 Mayıs	Erciyes-2018 Tatbikati	Şehit Teğmen Hasan Bak Atma ve Atlama Sahası (İncesu/Kayseri)	Türkiye
29-31 Mayıs	Türkiye-Azerbaycan Fiili Atışlı Ortak Tabur Görev Kuvveti Tatbikati	Kars	Türkiye, Azerbaycan

18-22 Haziran	Şehit Teğmen Caner Gönyeli-2018 Arama Kurtarma Tatbikatı	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti toprakları ve kara suları ile Türk Arama Kurtarma Bölgesi içerisi (Gazimagusa açıkları/ Doğu Akdeniz)	Türkiye, KKTC ve beş gözlemci ülke (Somali, Filistin, Kosova, Burkina Faso ve Pakistan) ile Birleşmiş Milletler'den yabancı gözlemciler
25 Haziran-6 Temmuz	NATO Barış İçin Ortaklık (BIO) Tatbikatı Dynamic Mongoose-2018	Kuzey Denizi	Türkiye, ABD, Almanya, İspanya, Norveç, Danimarka, Hollanda, Polonya
26 Haziran-6 Temmuz	Anadolu Ankası-2018 Tatbikatı	3. Ana Jet Üs Komutanlığı (Konya)	Azerbaycan, KKTC ve Suudi Arabistan
9-22 Temmuz	Breeze-2018 Tatbikatı	Batı Karadeniz (Bulgaristan ev sahipliği)	Türkiye, ABD, Bulgaristan, Kanada, Gürcistan, Litvanya, Moldova, Norveç, Polonya, Romanya, İngiltere, İsveç, İtalya, Danimarka, Estonya, Ukrayna ve Yunanistan
3 Ağustos	Atışlı Tatbikat	Atış, Test ve Değerlendirme Grup Komutanlığında (Karapınar/Konya)	Türkiye
3-6 Ağustos	Terörle Mücadele Harekatı Tatbikatı	Dağ, Komando Okulu ve Eğitim Merkez Komutanlığı (Isparta)	Türkiye
3-15 Eylül	Turaz Şahini-2018	3. Ana Jet Üs Komutanlığı (Konya)	Türkiye, Azerbaycan
11-21 Eylül	Yıldırım Serisi Seferberlik Tatbikatı-2	Kütahya	Türkiye
28 Eylül-7 Ekim	Mavi Balina-2018 Davet Tatbikatı	Doğu Akdeniz (Türkiye'nin ev sahipliğinde)	Türkiye, NATO, ABD, Azerbaycan, Bahreyn, Cezayir, Katar, Kuveyt, Pakistan, Romanya, Suudi Arabistan
1-12 Ekim	ACES Meet-2018 Tatbikatı	Mushaf Hava Üssü Sargodha (Pakistan)	Türkiye, Pakistan
15-25 Ekim	Nusret-2018 Davet Tatbikatı	İzmir Körfezi (Türkiye'nin ev sahipliğinde)	Türkiye, NATO, ABD, Azerbaycan, Bahreyn, Bulgaristan, Güney Kore, Katar, Pakistan, Romanya, Suudi Arabistan
8-19 Ekim	Milli Anadolu Ankası-2018 Tatbikatı	3. Ana Jet Üs Komutanlığı (Konya)	Türkiye, Azerbaycan, KKTC ve Suudi Arabistan
22 Ekim	Ateş Serbes-2018 Tatbikatı	General Nahit Şenoğlu Atış ve Tatbikat Bölgesi (Polatlı/ ANKARA)	Türkiye
25 Ekim-23 Kasım	Trident Juncture-2018 Tatbikatı	Kuzey Atlantik ve Baltık Denizi ve Finlandiya ile İsveç Hava Sahaları	NATO üyesi ülkeler ve NATO ile ortaklık anlaşması olan ülkelerin iştiraki ile Norveç, İsveç ve Finlandiya ev sahipliğinde
5-9 Kasım	Çok Uluslu Deniz Güvenliği-2018 Tatbikatı	Deniz Harp Merkezi Komutanlığı (Gölcük)	Türkiye, ABD, Arnavutluk, Azerbaycan, Bahreyn, Cibuti, Fas, Gürcistan, İngiltere, İspanya, Katar, Kuveyt, Nijerya, Pakistan, Romanya, Senegal, Sudan, Suudi Arabistan
8-16 Kasım	Seven Stars-2018 Tatbikatı	Larissa/Yunanistan	Türkiye, Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, Romanya ve Yunanistan
19-23 Kasım	Sonsuzluk (Eternity)-2018 Tatbikatı	Pınarhisar/Kırklareli	Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

2018’de PKK terör örgütüyle mücadele bağlamındaki gelişmeler;

- Örgütün Türkiye’deki asimetrik saldırı gerçekleştirme kabiliyetlerinde önemli ölçüde düşüş gözlemlenmiştir. Ocak-Ekim arasında Türkiye genelinde 68 PKK saldırısı yaşanmıştır. Sivil vatandaşları ve güvenlik güçlerini hedef alan saldırıların yüzde 31’i EYP saldırısı şeklinde gerçekleşirken yüzde 21’i pusu, yüzde 15’i de taciz ateşi şeklinde vuku bulmuştur. Bu tabloda 2015’ten itibaren etkili bir şekilde yürütülen askeri, polisiye ve istihbarat operasyonlarının rolü büyüktür.
- Saldırı ve savunma kabiliyetleri sınırlandırılan örgüt, silah ve mühimmat envanterinde çeşitliliğe giderek yeni taktik ve tekniklerle saldırı kabiliyetlerini geliştirme olanağı bulmuştur. Örgütün, DEAŞ’ın Suriye ve Irak’ta kullandığı “drone saldırısı” taktiğini Türkiye’de uygulamak üzere girişimlerde bulunduğu tespit edilmiştir.
- ZDH’nin başlatılmasıyla birlikte örgüt Avrupa sahasında “intikam” stratejisini devreye sokmuş, Türk misyon ve vatandaşlarını Ocak-Kasım arasında yetmiş kez hedef almıştır. Örgüt Türkiye aleyhinde gerçekleştirdiği propaganda faaliyetleriyle Avrupa’da siyasi gündem oluşturmayı da misyon edinmiştir.
- Başta Afrin’de sürdürülen ZDH ve Irak’ta yürütülen “kararlılık” harekatı olmak üzere yurt içi ve sınır ötesinde 993 terörle mücadele operasyonu gerçekleştirilmiştir. Taktik askeri birlikler, hava kuvvetleri, kara havacılık birlikleri ve polis güçleri tarafından icra edilen operasyonlarda yurt içinde 1.147, sınır ötesinde 770 terörist etkisiz hale getirilmiştir.
- “Terör Suçlarından Arananlar Listesi”nde kırmızı kategoride bulunan 12, mavi kategoride yer alan 4, yeşil kategorideki 5, turuncu kategorideki 7, gri kategorideki 33 ve beyaz kategoride bulunan 7 olmak üzere toplam 68 üst düzey terörist etkisiz hale getirilmiştir.

2018'de DEAŞ terör örgütüyle mücadelede bağlamındaki gelişmeler;

- Başta İstanbul olmak üzere 28 farklı ilde icra edilen terörle mücadele operasyonlarında örgütün finans kaynakları, hücre yapılanmaları ve üst düzey liderleri hedef alınmıştır.
- Yurt genelinde icra edilen 130 operasyonda 283 terörist etkisiz hale getirilmiştir. 929'u yabancı uyruklu olmak üzere 1.497 şüpheli gözaltına alınmıştır.
- Yıl boyunca 7 bin 530 kişi hakkında ülkeye giriş yasağı konulmuş, 771 kişi de sınır dışı edilmiştir.
- Etkili istihbarat operasyonları neticesinde birçok eylemin önüne geçilmiş, uluslararası istihbarat iş birlikleri sayesinde küresel ölçekte DEAŞ ile mücadeleye katkı sunulmaya devam edilmiştir.
- Suriye ve Irak sahalılarında yürütülen koalisyon hareketleri neticesinde alan kontrolünü önemli ölçüde yitiren örgütün önümüzdeki süreçte Türkiye'ye sızma girişiminin artacağı öngörülmektedir.

2018'de savunma sanayii ve askeri faaliyetlerdeki gelişmeler;

- ABD'nin S-400 meselesini Türkiye üstünde baskı oluşturmaya yönelik bir araç olarak kullanmaya devam edeceği öngörülmektedir.
- AR-GE faaliyetleri ve yerel tedarik kapsamında dikkat çeken projelerin dışa bağımlılığı azaltma veya henüz edinilmemiş bazı yeteneklerin tamamen milli imkanlarla kazanılması istikametinde olduğu görülmektedir.
- Savunma sanayiinde uluslararası iş birliği ve ihracat çerçevesinde Türkiye'nin savunma alanındaki açılımları ivme kazanmış, ihracat hacmi büyütülerek yeni alıcılara ulaşılmış ve ülkenin savunma alanında büyümekte olan uluslararası bir güç olduğu kanıtlanmıştır.
- Türkiye'nin 2018'de icra ettiği planlı ve plansız, ulusal ve çok uluslu, caydırıcılık saikiyle icra edilenler, terörle mücadeleye hazırlık ve öngörülen siyasi/stratejik gelişmelere yönelik tatbikatlarda şu hususlar tespit edilmiştir:
 - a) Kara, hava ve deniz kuvvetlerinin dengeli bir dağılımla ve tehdit önceliklerine yönelik tatbikat faaliyetlerinin ön plana çıktığı
 - b) Uluslararası tatbikatlara katılım konusunda yapılan planlamaların hayata geçirildiği
 - c) Müşterek ve birleşik tatbikatlara geleceğin hayal edilen harp ortamına yönelik hazırlık düzeyinin geliştirilmeye çalışıldığı
 - d) Türkiye'nin tehdit algısında öncelikli olduğu değerlendirilen terörle mücadele ve yurt dışında icra edilen askeri harekatlara hazırlık maksadının belirgin bir şekilde hissedildiği

2018'DE

EKONOMİ

NURULLAH GÜR • MEVLÜT TATLIYER • ŞERİF DİLEK • DENİZ İSTİKBAL • MERVE YANARTAŞ

FİNANSAL TÜRBÜLANS

Türkiye 2018’de ekonomik göstergelerle açıklanması çok da mümkün olmayan döviz kuru hareketleri yaşadı. Türkiye ekonomisinin son iki yıl içinde beş önemli finansal saldırı dalgası yaşadığı söylenebilir. Bunlardan Kasım 2016, Ocak 2017, Ekim-Kasım 2017’de gerçekleşen ilk üçü –haddizatında önemli finansal saldırılar olmalarına rağmen– Mayıs 2018 ve Ağustos 2018’de gerçekleşen son iki finansal saldırıya kıyasla etki olarak düşüktü. Ağustos 2018’deki finansal saldırı ise Mayıs’takini dahi gölgede bırakacak ölçüde şiddetli oldu.

Bazı finansal kurum raporları ve ekonomist görüşleri Türkiye’nin yaşamış olduğu kur şokunun temel nedenini enflasyon ve cari açığa yaşanan bozulmaya bağlamaktadır. Küresel ekonomide gelişmekte olan ülkelerle sınırlı kalmayan belli makroekonomik sorunlar bugün bazı gelişmiş ülkelerde de mevcuttur. Yükselen bir piyasa olarak Türkiye’nin de belli makroekonomik sorunları vardır. Türkiye ekonomisinde cari açık ve enflasyon da bu sorunlar arasında sayılabilir. Bu yıl özellikle Mayıs ve Ağustos’ta Türk Lirasının (TL) ciddi şekilde değer yitirmesi akabinde artan ithalat maliyetleri dolayısıyla uzun zamandır tek haneli rakamlarda seyreden enflasyon ciddi şekilde yükselerek yüzde 20’ler düzeyine ulaşmıştır. Türkiye’de enflasyonu besleyen bir başka etmen de tarım ve gıda tedarik zincirindeki yapısal sorunlardır.

Dış ticaretin yapısal bir gerçekliği olarak Türkiye ekonomisinin büyüme ve ihracat artışı kaydettiği dönemlerde cari açığa da artış görülmüştür. Bunun temel sebebi ise ihracatın ithal ara mallarına olan önemli düzeydeki bağımlılığıdır. Ancak küresel siyaset ve ekonomide yaşanan gelişmelerin daha fazla etkisinde kalan Türkiye ekonomisinin son dönemlerde yaşadığı ve rasyonel bir temelden uzak olan döviz kurlarındaki yükselişin söz konusu sorunlarla (cari açık ve enflasyon) açıklanması pek mümkün değildir. Çünkü Türkiye ekonomisinin ne cari açık ne de enflasyon göstergelerinde TL’nin çok kısa bir sürede yüksek oranda değer kaybetmesine neden olabilecek bir yükseliş yaşanmıştır.

Bazı analistler mali disiplinden taviz verilmesi ve Merkez Bankasının bağımsızlığına dair tartışmaların döviz piyasasını etkilediğini belirtmektedir. Kamunun reel sektöre verdiği teşvikler ve emeklilere yönelik devreye giren bayram ikramiyesi uygulaması kamu harcamalarının belli ölçüde yükselmesine neden olsa da Türkiye bütçe açığı ve kamu borcu gibi göstergeler dikkate alındığında halen bütçe disiplini konusunda neredeyse bütün G20 ülkelerinden daha güçlü bir konumdadır. Öte yandan para politikası değişikliklerinin zamanlaması hususunda bazı tereddütler yaşansa da Merkez Bankası bu yıl faizleri agresif bir şekilde artırmakla kalmayıp gerekli olduğu durumda ek sıkılaştırmaya gideceğine dair güçlü sinyaller vermiştir. Dolayısıyla para ve maliye politikasına yönelik endişelerin de Türkiye gibi büyük bir ekonomide kurların bu denli ani ve hacimli yükselmesini tek başına tetikleyebileceğini söylemek güçtür.¹

Bu çerçevede dolar kurundaki son üç ayda yaşanan yükselişi ekonomik gerekçelerle izah etmek hiç de kolay değildir. Kurun bu düzeyden hızlı bir şekilde çok uzak noktalara sürüklenmesi ciddi spekülasyon atakların olduğu yönünde kuvvetli bir izlenim bırakmaktadır.² Bu açıdan dolar kurunda yaşanan ciddi yükselişin arka planında siyasi gelişmelerin olduğu görülmektedir.³

Bu bağlamda döviz kurunda yaşanan sıra dışı hareketliliğin arka planında ABD ile Türkiye arasında tırmanan siyasi gerginlik ve bu ortamdan beslenen manipülatif haberler bulunmaktadır.

Türkiye'nin siyasal alanda ABD ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle gerilim yaşadığı süreçlerde ekonominin Ankara'ya karşı bir silah olarak kullanıldığı aşikardır. Özellikle kredi derecelendirme kuruluşlarının en kritik dönemlerde ve çoğu zaman temelsiz gerekçelerle Türkiye'nin notunu düşürmesi ekonominin siyasete nasıl alet edildiğinin bir yansıması niteliğindedir. Bu yaşananlar karşısında genelde hükümetin ve özelde ekonomi yönetiminin sessiz kalmayarak bir aksiyon planı ortaya koymuş olması piyasaların rahatlaması açısından önemlidir.

Bugün ABD birçok ülkeye karşı elindeki ekonomik ve finansal gücü bir silah olarak kullanmaktadır. Bu süreçte Türkiye de ABD'nin irrasyonel tavrından nasibini almaktadır. Bunlar arasında en net örnek tutuklu Rahip Andrew Brunson'un yargılama sürecine yapılan müdahaledir. ABD tutuklu vatandaşının serbest bırakılmasını tehditkar bir şekilde talep etmekle kalmamış, Türkiye'ye karşı sembolik önemi olan bazı yaptırım kararları da almıştır. Küresel ekonomide ABD'nin aldığı payın gittikçe azalması, buna karşılık Asya başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin artan ağırlığı Washington'ın şımarık, irrasyonel ve aşırı tepkiler vermesine yol açmaktadır. Nitekim Trump'ın iktidara gelişiyle birlikte ABD'nin kendi eliyle kurduğu liberal

1. Nurullah Gür, "Dövizdeki Hareketlilik ve Yeni Ekonomi Yaklaşımının Öncelikleri", *Sabah Perspektif*, 11 Ağustos 2018.

2. "Ekonomistler Şaşkın: Doların Yükselmesi için Ortada Hiçbir Ekonomik Gerekçe Yok", *Güneş*, 23 Mayıs 2018.

3. Mevlüt Tatlıyer, "Kurda Yaşananlar ve Finansal Mücadele", *Sabah Perspektif*, 25 Ağustos 2018.

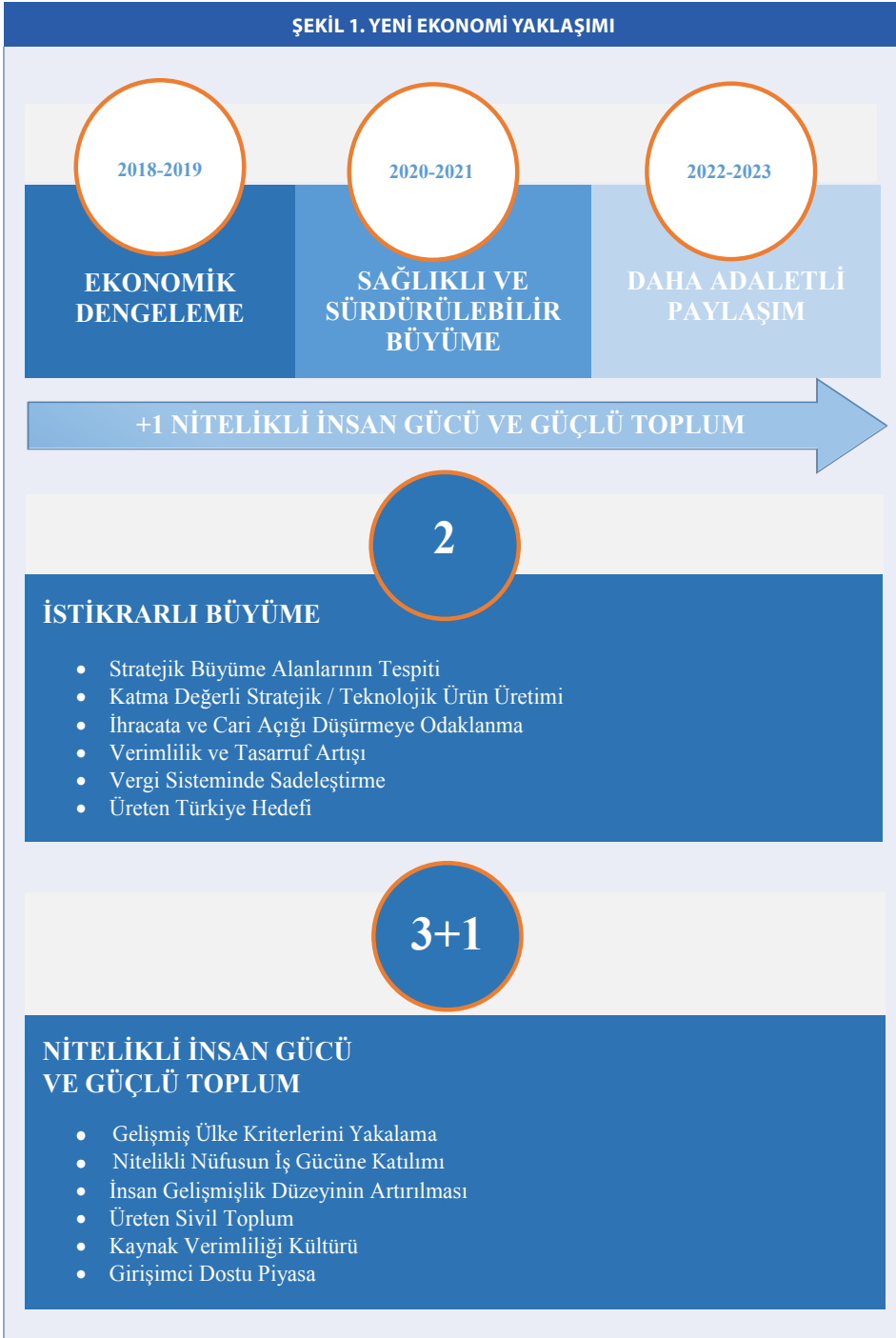
değerleri önemli oranda hiçe saymakta olduğu görülmektedir. Dahası ABD, Çin gibi yükselen güçlü aktörlere karşı sürdürdüğü ticaret savaşlarını ihtiyaç duyduğunda geleneksel Batılı müttefiklerine karşı da kullanmaktan çekinmemektedir. ABD-Türkiye ilişkileri de Trump'ın bu tavrından olumsuz etkilenmiştir. Başta Suriye'deki gelişmeler ve FETÖ meselesi olmak üzere Halkbank'ın eski genel müdür yardımcısı Hakan Atilla davası ve Rahip Brunson davası buna örnek olarak gösterilebilir.

Son yıllarda küresel ekonomide yaşananlar gelişmekte olan ülkeleri de etkilemektedir. ABD Merkez Bankasının (FED) faizleri yükseltmesi, Trump'ın fitilini ateşlediği ticaret savaşlarının karşılıklı misillemeye varması ve artan jeopolitik riskler gelişmekte olan ülkelere yönelik dış yatırımların yavaşlamasına yol açmaktadır. Bu gelişmeler altında Türkiye ekonomisi için ihtiyaç duyulan fonları yurt dışından temin etmek daha maliyetli hale gelmektedir. Son iki yıldır yaşanan bu gelişmeler TL üzerinde belirli ölçüde baskı oluşturuyordu. Küresel gelişmelerin yanında ABD ile yaşanan siyasi gerilim ve Batı'da Türkiye ekonomisi aleyhine çıkan manipülatif haberler de yabancı yatırımcının tedirginlik yaşamasına sebebiyet vermiştir. Spekülatörler belirsizlik ve tedirginliğin arttığı böylesi bir ortamda oluşan fırsatla birlikte kur üzerinde ataklar gerçekleştirerek kazançlarını arttırmaya çalışmıştır. Kurda yaşanan ani ve sert dalgalanmalar ekonomik aktiviteye zarar vermiştir. Kur şoku sonrası alınan tedbirlerle birlikte ekonomik dengelenme sağlanmaya çalışılmıştır.

YENİ EKONOMİ YAKLAŞIMI VE YENİ EKONOMİ PROGRAMI

24 Haziran seçimleriyle birlikte Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş süreci başlamıştır. Yeni sistemin kendini en çok hissettirdiği alanlardan biri hiç kuşkusuz ekonomi yönetimidir. Bakanlıklar arasındaki politika koordinasyonunun artırılması adına ekonomi bakanlıklarının sayısı azaltılmıştır. Maliye Bakanlığı ile Hazine Müsteşarlığı birleştirilerek “Hazine ve Maliye Bakanlığı” adını almıştır. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığı “Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı” adıyla birleştirilmiştir. İhracat kapasitesini artırmaya yönelik olarak Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ile Ekonomi Bakanlığı “Ticaret Bakanlığı” adı altında tek bir bakanlık haline getirilmiştir.

Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Türkiye'nin yeni ekonomik yaklaşımını 10 Ağustos'ta yaptığı bir tanıtım toplantısında kamuoyuna sunmuştur. Yeni ekonomi yaklaşımı 3+1 sacayağı üzerine kurgulanmıştır: İlk olarak 2018-2019 döneminde enflasyon ve cari açığın düşürülmesine yönelik politikalarla ekonomik dengelenmenin sağlanması hedeflenmektedir. İkinci etapta stratejik büyüme alanlarının tespit edilip seçici teşvik sisteminin kullanılmasıyla sağlıklı ve sürdürülebilir büyümeye erişim sağlanacaktır. Üçüncü aşamada vergi sistemi, gelir dağılımı ve kayıt dışı ekonomi üzerine odaklanılarak ekonomik pastanın daha adil paylaşılması temel hedef olacaktır. Yeni ekonomi yaklaşımı bütün bunların gerçekleşmesinin nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ve güçlü topluma dönüşümün tamamlanmasıyla mümkün olacağına vurgu yapmaktadır (Şekil 1).

Ağustos'ta gerçekleşen finansal saldırı sonrasında Türkiye ekonomisinin orta vadeli hedefleri ve kamunun atacağı politika adımlarının neler olacağına dair kamuoyunda ciddi bir merak uyanmıştı. 2019-2021 dönemini kapsayan Yeni Ekonomi Programı (YEP) 20 Eylül'de Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak tarafından

geniş katılımlı bir toplantıyla tanıtıldı. YEP'te ilk göze çarpan husus eski Orta Vadeli Plan anlayışından koparak daha dinamik bir perspektifle birlikte rasyonel hedefler ve tahminler sunmasıdır. Türkiye ekonomisinin 2018'in yaz aylarında yaşamış olduğu türbülansın etkilerini asgari düzeye indirmek için YEP'in önümüzdeki iki yılda ekonomik dengelenme üzerine odaklandığı görülmektedir. Ekonomik dengelenmenin gerçekleşmesi adına politikalarda öncelik ilk etapta enflasyon ve cari açığı düşürmeye verilmiştir.

Geçmiş yıllarda enflasyon tahmin ve hedefleri hususunda gerçeklikten ciddi bir kopuş yaşandığı görülmektedir. Hal böyle olunca hiçbir ekonomik oyuncu enflasyon hedefini ciddiye almadan tüketim ve yatırım kararlarını şekillendirmiştir. Bu durum enflasyonu düşürmede Merkez Bankası ve hükümetin işini bir hayli zorlaştırmıştır. YEP'te yer alan enflasyon hedeflerinin daha gerçekçi olması beklentiler kanalıyla enflasyonla mücadele etme noktasında daha etkin sonuçların alınmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.⁴ YEP'te enflasyon hedefi 2018 için yüzde 20,8, 2019 için yüzde 15,9 ve 2020 için de yüzde 9,8 olarak belirlenmiştir. Cari açığın da 2021'e kadar yüzde 2,6'ya düşürülmesi hedeflenmektedir.

Ekonomik dengelenmenin sağlanması adına enflasyon ve cari açığı düşürmeye odaklanan politikaların ekonomik aktiviteyi belli ölçüde yavaşlatacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda büyüme hedefleri 2021'e kadar yüzde 4'ün altında belirlenmiştir. Ekonomik büyümenin Türkiye ekonomisinin potansiyelinin altında gerçekleşmesinin işsizlik oranının tek haneli rakamlara inmesini engelleyeceği öngörülmektedir.

YEP dengelenme, disiplin ve değişim sacayakları üzerine kurulu olan bir programdır. Bir taraftan kamu maliyesinin disipline edilmesinin enflasyon ve cari açığı düşürmeye vereceği katkı ile ekonomik dengelenmenin sağlanması diğer taraftan da ekonomi politikalarının daha seçici, hedef bazlı ve etkin hale getirilmesiyle kritik sektörlerin önceliğinde Türkiye ekonomisinin ihtiyaç duyduğu yapısal dönüşümün tohumlarının atılması amaçlanmaktadır.⁵ Ekonomik büyümenin görece yavaşlama eğiliminde olması ve TL'nin dolar karşısında değer kaybetmesi cari açığın hızlı bir şekilde geri çekilmesine neden olacaktır. YEP ayrıca ekonomik aktivitenin izlediği seyirden bağımsız olarak cari açığı kalıcı bir şekilde düşürmek üzerine odaklanmaktadır. Bu açıdan ihracat odaklı dönüşümün yanı sıra sanayi politikalarında da katma değer üreten yatırımlara öncelik verilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Yatırımların özellikle ilaç, petrokimya, enerji, teçhizat ve yazılım sektörleri gibi cari açığı düşürme ve uzun vadeli büyümeye destek olma potansiyelini barındıran alanlara yönlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu noktada hedeflendiği üzere cari açığın gayrisafi yurt içi hasılaya (GSYH) oranının 2021'de yüzde 2,6'ya düşmesi durumunda Türkiye ekonomisi dış şoklara karşı önemli oranda güçlenecektir.

4. Nurullah Gür, "Yeni Ekonomi Programının Şifreleri", *Sabah Perspektif*, 22 Eylül 2018.

5. Nurullah Gür, "Yeni Ekonomi Programı'ndan Akılda Kalanlar", *Sabah Perspektif*, 29 Eylül 2018.

TABLO 1. YEP HEDEFLERİ (2018-2021)				
HEDEFLER	2018	2019	2020	2021
GSYH Büyüme Hedefi	3,8	2,3	3,5	5,0
Enflasyon Büyüme Hedefi	20,8	15,9	9,8	6,0
Bütçe Açığı	1,9	1,8	1,9	1,7
Faiz Dışı Fazla Hedefi	0,1	0,8	1,0	1,3
Cari Açık Hedefi	4,7	3,3	2,7	2,6
İstihdam Düzeyi Hedefi	28,7	29,1	29,9	30,9
İşsizlik Oranları	11,3	12,1	11,9	10,8

Kaynak: YEP

Mali disiplinin ekonominin en önemli çıpası olmaya devam edeceğine dair algının korunması amacıyla kamunun gerekli adımları atacağına dair güçlü bir taahhütte bulunması ekonomik istikrar için kritik öneme sahiptir. Ancak burada maliye politikasının sıkılaştırılmasına yapılan vurgunun ciddi bir kemer sıkma politikası anlamına gelmediği vurgulanmalıdır.⁶ Kamuda israfın önüne geçebilmek için bazı harcama kalemlerinde tasarrufa gidilerek ve gelir artışı sağlanarak bütçe açığının yükselmesinin önüne geçilebileceği belirtilmiştir. Makam araçları sayısında azalmaya gidilmesi, verimsiz teşvik uygulamalarının kaldırılması ve ihalesi yapılmamış olan altyapı projelerinin ertelenmesi tasarruf tedbirleri kapsamında atılmış bazı adımlara örnektir. İsrafın önlenmesi yoluyla ortaya çıkan ek kaynakların verimli alanlara kanalize edilmesi ekonomiye destek anlamında büyük oranda alan açacaktır. Gerçekleştirilmesi planlanan politikaların ve tasarruf hedeflerinin “Kamu Maliyesi Değişim ve Dönüşüm Ofisi” tarafından takip edilmesi ve buna göre konum alınacak olunması bir diğer önemli adımdır. Kamu maliyesinin geleceği açısından bir başka husus ise vergi borcu yapılandırılmasına son verilerek vergi sisteminin daha düzenli hale getirilmesi hedeflenmektedir. YEP’te yer alan hedeflerin tutturulması adına atılması planlanan politika adımları Tablo 2’de özetlenmeye çalışılmıştır.

TABLO 2. YEP POLİTİKALARI
Dengelenme süreciyle eş zamanlı mali disiplin
Üretim ve ihracatta katma değere odaklı değişim
Merkez Bankası fiyat istikrarı temel amacı doğrultusunda elindeki tüm araçları kararlı ve bağımsız bir şekilde kullanmaya devam edecektir.
Hazine ve Maliye Bakanlığı sıkı mali disiplinle bu mücadeleye destek verecektir.
Finansal güvenlik ve istikrarın sürdürülebilmesi için “Finansal İstikrar ve Kalkınma Komitesi” (FIKKO) kurulacaktır.
Enflasyonla Topyekun Mücadele Programı hayata geçirilecektir.
“Ürün Gözetim Mekanizması” ve “Tarımda Millî Birlik Projesi” ile gıda fiyatlarındaki dalgalanmalar yakından izlenerek gıda enflasyonu ile etkin mücadele edilecektir.
Kira artış üst sınırı döviz kuruna duyarlı üretici fiyatları yerine tüketici fiyatlarına göre belirlenecektir.

6. Gür, “Yeni Ekonomi Programı’ndan Akılda Kalanlar”.

Cari açığın düşürülmesi için ilaç, petrokimya, enerji, makine/teçhizat ve yazılım gibi sektörlerdeki yatırım projelerine verilecek destekler önceliklendirilecektir.

Teknoloji ve AR-GE yatırımları kamu-özel iş birliği modelleriyle gerçekleştirilecektir.

"İhracat Teşvik Sistemi" yeniden yapılandırılacaktır.

Küresel değer zinciri bakış açısıyla yeni pazar, yeni ürün, yeni ihracatçı hedefleri hayata geçirilecektir.

Yenilenebilir enerji ve yerli kömür kaynaklarının elektrik üretimindeki payı artırılacak, YEKA modeliyle enerji teknolojilerinin yerleştirilmesi desteklenecektir. Petrol ve doğal gaz kaynağı aramaları hızlandırılacaktır.

Tüm paydaşların mutabakatıyla kıdem tazminatı reformu hayata geçirilecektir.

Kamuda esnek çalışma hayata geçirilecektir.

İstihdam teşvikleri gözden geçirilerek yeniden tasarlanacaktır.

Kayıt dışı istihdamla mücadele etmek için yönlendirici ve rehberlik edici denetimler artırılabilecektir.

Mesleki eğitimde üretim bazlı yaklaşıma geçilecek ve özel sektörle iş birliği içinde çalışılacaktır.

BÜYÜME VE İSTİHDAM

Türkiye’de terör olayları ve 15 Temmuz darbe girişiminin ortaya çıkarmış olduğu riskler nedeniyle 2016’da ekonomik büyüme performansı potansiyelinin altında gerçekleşmiş, 2017’de ise siyasi risklerin azalması ve güven ortamının oluşturduğu toparlanmayla ekonomik büyüme ivme kazanmıştır. Ekonomik büyümede 2017’de yakalanan trend 2018’in ilk iki çeyreğinde sürmüştür. Kamunun sağlamış olduğu teşviklerin tüketim ve yatırımlar üzerindeki pozitif etkisine ikinci çeyrekte ihracat artışı da eklenince Türkiye ekonomisi ilk altı ayda hızlı bir büyüme performansı göstermiştir. Ancak yaz aylarında gerçekleşen spekülasyon hareketleri sonrasında TL’nin ani ve sert bir şekilde değer kaybetmesi şirket ve banka bilançolarının kötüleşmesine ve beklentilerin bozulmasına neden olarak ekonomik aktiviteyi yavaşlatmıştır. Bu yıllık çalışmasında Türkiye ekonomisine dair Aralık itibarıyla elimizde mevcut olan ilk üç çeyreğe ait GSYH verileri baz alınarak bir değerlendirme yapılmaktadır.

	Birinci Çeyrek	İkinci Çeyrek	Üçüncü Çeyrek
Hanehalkı Tüketim Harcamaları	11	6,4	1,1
Kamu Tüketim Harcamaları	3,4	7,8	7,5
Yatırımlar	9,7	4,2	-3,8
Mal ve Hizmet İhracatı	0,7	4,2	13,6
Mal ve Hizmet İthalatı	15,6	0,2	-16,7
GSYH	7,4	5,3	1,6

*Önceki yılın aynı çeyreğine göre
Kaynak: TÜİK

Türkiye 2018’in birinci çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 7,4 büyümüştür. İç talebin oldukça canlı seyrettiği bu dönemde hanehalkı nihai tüketim harcamaları yüzde 11 artış kaydetmiştir. Devletin nihai tüketim

harcamaları yüzde 3,4, gayrisafi sabit sermaye oluşumu da yüzde 9,7 artmıştır. Mal ve hizmet ihracatı yüzde 0,7'lik bir artış yaşarken ithalat yüzde 15,6 artış kaydetmiştir. 2018'in birinci çeyreğinde tüketim ve yatırım harcamaları büyümeyi destekleyen temel faktörler olurken dış ticaret büyümeyi aşağıya çeken bir performans göstermiştir. Sektörel bazda büyümenin lokomotifi hizmet sektörü ve imalat sanayii olmuştur.

Türkiye ekonomisi ikinci çeyrekte ise yüzde 5,3'lük bir büyüme performansı göstermiştir. Hanehalkı tüketim harcamaları ve yatırım harcamalarında büyüme ilk çeyreğe göre hız kaybederken kamu harcamalarının büyümeye katkısı daha fazla ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin en önemli ticaret partneri olan Avrupa ekonomisinde büyümenin canlı seyretmeye devam etmesi ve TL'deki değer kaybının sağlamış olduğu rekabet avantajı sayesinde toplam ihracat ikinci çeyrekte yüzde 4,2 artmıştır. İlk çeyrekte hızla artan ithalatın ikinci çeyrekte yerinde seyretmesi dış ticaret kanalının ekonomik büyümeye katkı vermesini sağlayan ikinci gelişme olmuştur. Tarım sektörü ikinci çeyrekte daralırken inşaat sektörü talep daralmasının etkisiyle yüzde 0,8 oranında büyümüştür. İlk çeyrekte yüzde 8,1 büyüyen imalat sanayii ikinci çeyrekte ivme kaydederek yüzde 4,3'lük bir performans göstermiştir. Yıllık bazda yüzde 8 büyüyen hizmet sektörü büyümenin itici gücü olmuştur.

2018'nin ilk yarısında dünya ortalamasının üzerinde bir büyüme performansı gösteren Türkiye ekonomisi kur şokunun etkisiyle üçüncü çeyrekte hız keserek yüzde 1,6 büyümüştür. Türkiye ekonomisi darbe girişiminin yaşandığı üçüncü çeyrekteki gerilemenin ardından sekiz çeyrek üst üste büyümeye devam etmiştir. Kur şokunun maliyetleri arttırması ve beklentileri kötüleştirilmesi ekonomik aktiviteyi yavaşlatmıştır. Türkiye'de her dönem canlı seyreden tüketim harcamaları sadece yüzde 1,1 büyümüştür. Yatırım harcamaları yüzde 3,8 oranında daralırken stoklarda da azalma gerçekleşmiştir. Kamunun tüketim harcamaları ise bu çeyrekte yüzde 7,5 artış kaydederek ekonomik büyümeye destek vermiştir. Özellikle kur şokunun pozitif etkisi ihracat ve ithalat verilerine yansımıştır. Mal ve hizmet ihracatı yüzde 13,6 artış kaydederken ithalat yüzde 16,7 daralma yaşanmıştır.

Sektörlere bakıldığında hizmet sektörünün yüzde 4,5 büyüyerek ekonomik aktivitenin en canlı alanı olmaya devam ettiği görülmektedir. Tarım ve imalat sanayii ekonomik büyümeye sınırlı katkı sunarken yüzde 5,3 daralan inşaat sektörü büyüme rakamlarını aşağıya çekmiştir.

Öncü veriler Türkiye ekonomisinde dengelenme sürecinin dördüncü çeyrekte de devam edeceğini göstermektedir. Tüketim ve yatırım harcamalarının büyümeye katkısı sınırlı kalması muhtemelken son aylarda gelen cari fazla düşünüldüğünde dördüncü çeyrekte dış ticaretin pozitif katkısının sürmesi beklenmektedir. Döviz kurlarının daha istikrarlı bir patikaya girmesi ekonomik büyüme açısından pozitif bir gelişme olmakla birlikte kur şoku sonrası yükselen faizler ekonomik büyümeyi baskılamaktadır.

TABLO 4. G20 ÜLKELERİNİN BÜYÜME ORANLARI (YÜZDE, 2018)

Ülkeler	Birinci Çeyrek	İkinci Çeyrek	Üçüncü Çeyrek
Hindistan	7,7	8,2	7,1
Çin	6,8	6,7	6,5
Endonezya	5	5,2	5,1
ABD	2,2	4,2	3,5
Avustralya	3,2	3,4	2,8
Meksika	1,4	2,6	2,5
Güney Kore	2,8	2,8	2
Kanada	1,7	2,9	2
Suudi Arabistan	0,8	1,6	-
Avrupa Birliği	2,3	2,1	1,6
Türkiye	7,4	5,3	1,6
İngiltere	1,2	1,3	1,5
Fransa	2,1	1,7	1,4
Brezilya	1,2	1	1,3
Rusya	1,3	1,9	1,3
Almanya	2,1	1,7	1,1
Güney Afrika	1,4	0,6	1,1
İtalya	1,4	1,2	0,7
Japonya	1	1	0
Arjantin	3,9	-4,2	-

Kaynak: Trading Economics ve Bloomberg

Türkiye 2018'in birinci çeyreğinde G20 ülkeleri arasında Hindistan'ın ardından en hızlı büyüyen ikinci ülke olmuştur. Türkiye ikinci çeyrekte ise en hızlı büyüyen ilk üç G20 ülkesi arasına girmeyi başarmıştır. Döviz kurlarında yaşanan şokun reel sektör üzerinde oluşturduğu tahribat neticesinde yavaşlama yaşayan Türkiye ekonomisi bu dönemde G20 ülkelerinin ortalamasının altında büyümüştür. AB ekonomisi 2018'in ilk üç çeyreğinde ortalama yüzde 2'nin üzerinde bir büyüme performansı göstermiş olsa da büyüme rakamları geçtiğimiz yılın aynı dönemine göre düşük kalmıştır. Büyümedeki gerileme eğilimi kısmen geçici faktörleri yansıtıyor gibi görünse de uzun süreli döngüsel nitelikli faktörler de büyümedeki düşüşte önemli rol oynamaktadır. Bazı AB ülkelerindeki arz yönlü sıkıntılarla dış talepteki düşüşün büyüme üzerinde etkili olduğu dikkat çekmektedir.⁷ İtalya'nın bütçe sorunu ve Brexit sürecinin uzaması da AB ekonomisi üzerinde baskı oluşturmaktadır.⁸ Uzun yıllardır küresel büyümenin öncü gücü olan Çin ise 2018'in birinci çeyreğinde yüzde 6 civarı

7. Gonzalo Camba-Mendez ve Magnus Forsells, "The Recent Slowdown in Euro Area Output Growth Both Cyclical and Temporary Factor", European Central Bank, www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/focus/2018/html/ecb.ebbox201804_02.en.html, (Erişim tarihi: 4 Aralık 2018).

8. Küresel ekonomi için risk teşkil eden faktörler için bkz. Nouriel Roubini ve Brunello Rosa, "The Making of a 2020 Recession and Financial Crisis", Project Syndicate, 13 Eylül 2018; Nurullah Gür, "Are the Fault Lines in the Global Economy Starting to Crack Again?", The New Turkey, 12 Ekim 2018.

büyüme performansı ile G20 ülkeleri arasında ilk üçe girmeye başarmıştır. Çin'in büyüme oranlarında görülen yavaşlama ihracata dayalı büyüme modelinden iç talep odaklı modele geçiş çabaları ve emlak sektörü gibi alanlardaki yatırımların azalması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Tüm bunlara rağmen Çin ekonomisinin yine de en hızlı büyüyen ekonomiler arasında yer aldığı görülmektedir. Petrol fiyatlarının düşmesinin yanı sıra bazı iç (Brezilya'da eski Başkan Rousseff'in azledilme süreci) ve dış (Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımlar) gelişmelerden dolayı 2015 ve 2016'da resesyon yaşayan Rusya ve Brezilya 2017'nin ardından 2018'de de zayıf da olsa pozitif bir büyüme performansı göstermiştir.

Bakışlar ekonomik büyüme rakamlarından istihdam verilerine döndürüldüğünde Türkiye ekonomisinin 2018 performansına dair benzer bir trend görülür. İşsizlik oranı 2018'de dönemsel olarak ekonomik büyüme rakamlarıyla oldukça paralel hareket etmiştir. Ocak itibarıyla yüzde 10,8 gibi yüksek bir seviyede gerçekleşen işsizlik oranı Nisan ve Mayıs'ta tek haneli rakamları görmüştür. 2017 Ocak'taki yüzde 13 seviyesinden bu yılın Nisan'ında yüzde 9,6'lara kadar gerileyen işsizlik oranında hükümetin reel sektöre sağladığı teşvik paketleri ve verdiği destekler istihdamın artmasına katkı sağlamıştır. Ancak işsizlik oranları ekonomik aktivitenin yavaşlamasına paralel bir şekilde Haziran itibarıyla çift haneli rakamlarda seyretmeye devam etmiştir. Mayıs ve Ağustos'ta kur üzerinde yaşanan şokun reel sektör borçluluk ve karlılık oranları üzerine yapmış olduğu negatif etkiden dolayı üretimde yaşanan daralma bazı sektörlerde işten çıkarmalara neden olmuştur. Ekonomik aktivitenin yavaşlamasıyla birlikte işsizlik oranı Ağustos'ta yüzde 11,1'e yükselmiştir.

TABLO 5. İSTİHDAM GÖSTERGELERİ (BİN, OCAK-AĞUSTOS 2018)*

Aylar	15 Yaş ve Yukarı Yaşta Nüfus	İş Gücü	İstihdam Edilenler	İşsiz	İş Gücüne Katılma Oranı (Yüzde)	İşsizlik Oranı (Yüzde)	Tarım Dışı İşsizlik Oranı (Yüzde)
Ocak	60.360	31.438	28.029	3.409	52,1	10,8	12,7
Şubat	60.415	31.520	28.166	3.354	52,2	10,6	12,5
Mart	60.464	31.709	28.499	3.210	52,4	10,1	11,9
Nisan	60.519	32.095	29.009	3.086	53,0	9,6	11,4
Mayıs	60.057	32.274	29.138	3.136	53,3	9,7	11,6
Haziran	60.626	32.629	29.314	3.315	53,8	10,2	12,1
Temmuz	60.679	32.796	29.265	3.531	54,0	10,8	12,9
Ağustos	60.733	32.989	29.318	3.670	54,3	11,1	13,2

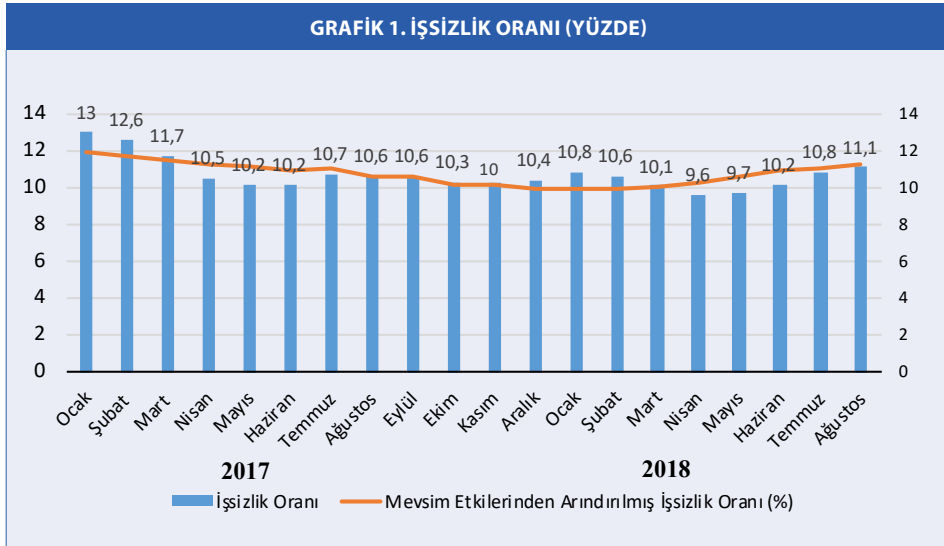
* Mevsim etkilerinden arındırılmamış temel iş gücü göstergeleridir.

Kaynak: TÜİK

Eylül'de YEP'te vurgulandığı üzere kur şoku sonrası ekonomik dengelenmenin sağlanması adına önümüzdeki iki yıl boyunca ekonomi politikalarının önceliği enflasyon ve cari açığı düşürme üzerine olacaktır. Bu önceliğin bir yansıması olarak ekonomik aktivitede belli bir yavaşlama yaşanacaktır. Sonuç olarak ekonomik büyüme rakamlarının

geçtiğimiz yıllara kıyasla ılımlı seviyelerde gelmesi neticesinde işsizlik rakamlarının bir süre daha çift haneli rakamlarda seyredeceği tahmin edilmektedir.

Yukarıda değinildiği üzere 2018'de istihdamın artırılmasına yönelik olarak çeşitli teşvikler sunulmuştur. Bu kapsamda ilave istihdam sağlayan işverenlere bu yıl on iki ay süreyle aylık 833 lira vergi ve prim desteği verilmesi öngörülmüştür.⁹ Ayrıca Mart 2018'de kamuoyuna yapılan açıklamada belirtildiği üzere “Bir Senden Bir Benden” istihdam teşviğiyle firma bünyesine alınan yeni işçiler için devlet tarafından ilk ay ücret, prim ve vergi desteği sağlanmıştır.¹⁰ İkinci aydan itibaren ise iki ayda bir söz konusu giderler İşsizlik Fonu tarafından karşılanacaktır.¹¹ Benzer şekilde yaşanan finansal türbülanslar nedeniyle üretimi kısmen azaltmak zorunda kalan işletmeler için Enflasyonla Topyekun Mücadele Programı kapsamında kısa çalışma ödeneği yönetmeliğinde değişikliğe gidilmiş ve işsizlik sigortasındaki 120 gün şartı esnetilmiştir.¹² Yine üreticiye destek amaçlı 13 farklı destek programı ile KOBİ'lerin stratejik ürünlere yönelmesi ve yatırımlarını bu alanlara kaydırarak yurt dışına açılması hedeflenmektedir. Bu noktada özellikle AR-GE ve İnovasyon Destek Programı ile KOBİ Teknolojik Ürün Destek Programı orta ve ileri teknoloji alanlarında üretime dayalı projelerin desteklenmesi amacı ile girişimcinin katma değeri yüksek ürünlere yönelmesi hedefler arasında yer almaktadır.¹³

Kaynak: TÜİK

9. Canan Sakarya, “Ek İstihdam Sağlayana Yeni Destek Geliyor”, *Dünya*, 23 Şubat 2018.

10. “Bir Senden Bir Benden İstihdam Teşviği”, İŞKUR, www.iskur.gov.tr/İsveren/Tesvikler/Bir-Senden-Bir-Benden-İstihdam-Tesviki, (Erişim tarihi: 19 Kasım 2018).

11. “Teşvikle İşe Alınacak 700 Bin Kişiye Fon'dan 3.4 Milyar Lira”, *Habertürk*, 17 Şubat 2018.

12. “Devletten İşletmelere Destek”, Finans Gündem, www.finansgundem.Com/Haber/Devletten-İsletmelere-Destek/1359524, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

13. “KOBİ'lere 13 Destek”, *Takvim*, 11 Ekim 2018.

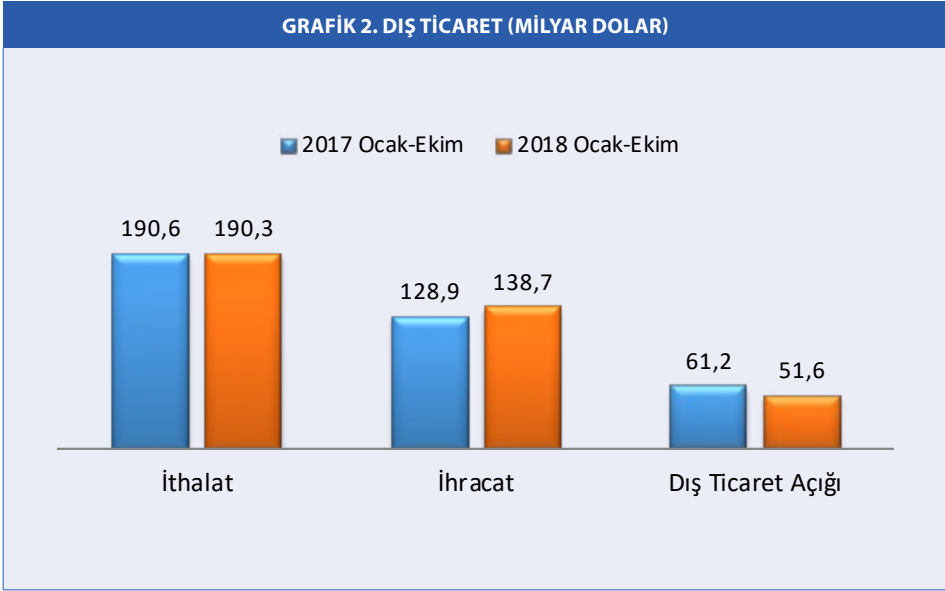
DIŞ TİCARET VE CARİ AÇIK

DIŞ TİCARET

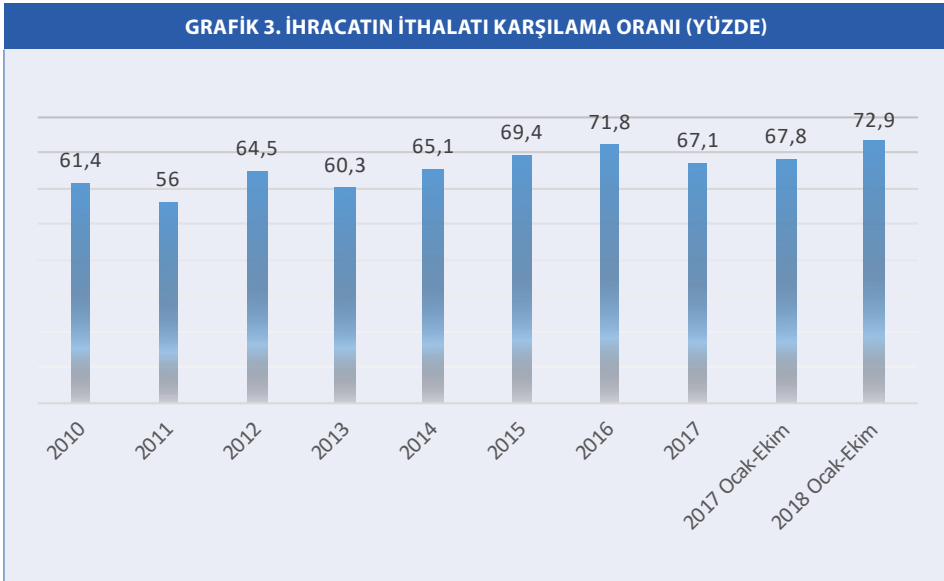
Türkiye ekonomisinde yılın ilk on ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre ihracat (dolar bazında) yüzde 7,6 artış kaydetmiştir. Bu dönemde ihracat 128,9 milyar dolardan 138,7 milyar dolara yükselmiştir. İthalat kanadında ise yüzde 0,1'lik bir artış olmuştur. İhracatın ithalattan daha fazla artış göstermesi dış ticaret dengesine olumlu yansımış ve Ocak-Ekim döneminde dış ticaret açığı yıllık bazda yüzde 15,7 düzeyinde azalmıştır. Böylece 2017 Ocak-Ekim döneminde 61,2 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2018'in aynı döneminde 51,6 milyar dolara kadar gerilemiştir (Grafik 2).

Dış ticaret göstergelerinde kullanılan başlıca parametrelerden biri ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Grafik 3'te yıllar itibarıyla ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzdesel olarak verilmiştir. Bu yıllar içerisinde ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık olarak yüzde 65 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ocak-Ekim döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı 2017'de yüzde 67,8 seviyesindeyken 2018'de yüzde 72,9'a çıkmıştır. Özellikle döviz kurunda yaşanan gelişmelerden kaynaklı olarak ithalat azalma kaydederken ihracatta artış yaşanmıştır. Bunun yansıması olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı da oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı Ekim 2017'de yüzde 65,6 iken Ekim 2018'de yüzde 97,2 seviyelerine yükselmiştir.

Türkiye'nin 2018 Ocak-Ekim döneminde ihracata pozitif katkı sunan ülkeler bir önceki yıl ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte 2017'de ihracatta 6,7 milyar dolar ile üçüncü sırada yer alan Irak 2018'de yüzde 12'ye yaklaşan bir düşüş sonucu 5,9 milyar dolar ile yedinci sıraya gerilemiştir. Türkiye bazı temel siyasi meselelerde Batılı ülkelerle zaman zaman gerginlikler yaşasa da halen ticaret partnerleri arasında bu ülkelerin ciddi bir ağırlığı mevcuttur. Özellikle Almanya, İngiltere, İtalya, ABD, İspanya ve Fransa en fazla ihracat yapılan ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan yılın ilk on ayında geçtiğimiz yıllara göre özellikle İran,

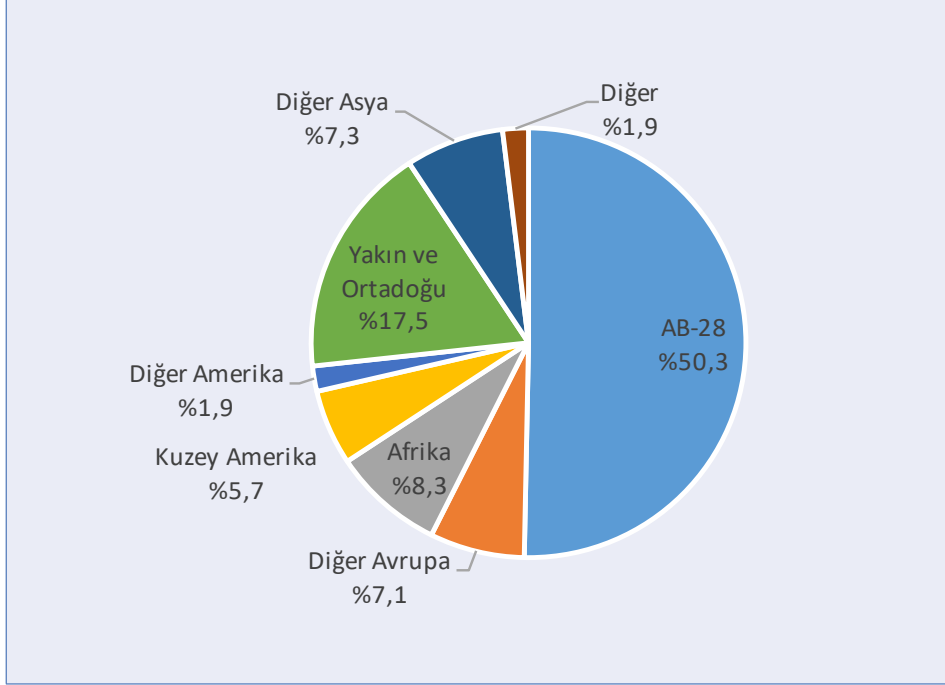
Kaynak: TÜİK

Kaynak: TÜİK

Suudi Arabistan ve Bulgaristan'a gerçekleşen ihracatta düşüşler yaşamıştır. Özellikle ABD'nin İran'a karşı yeniden başlattığı geniş ve kapsamlı yaptırımların yürürlüğe girmesi ticarete hissedilir bir biçimde olumsuz etki oluşturmaktadır. Söz konusu dönemde Türkiye'nin İran'a ihracatı yüzde 20 düşmüştür. Buna karşılık Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşması ticari ilişkilerde de kendini göstermiştir. İlgili dönemde Rusya'ya ihracat bir önceki seneye göre yüzde 35 artış kaydederek 2 milyar dolardan 2,8 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. Mısır'a yapılan ihracatta da yüzde 35'lik bir artış dikkat çekmektedir.

GRAFİK 4. ÜLKE GRUPLARININ İHRACATTAKİ PAYI (YÜZDE, OCAK-EKİM 2018)

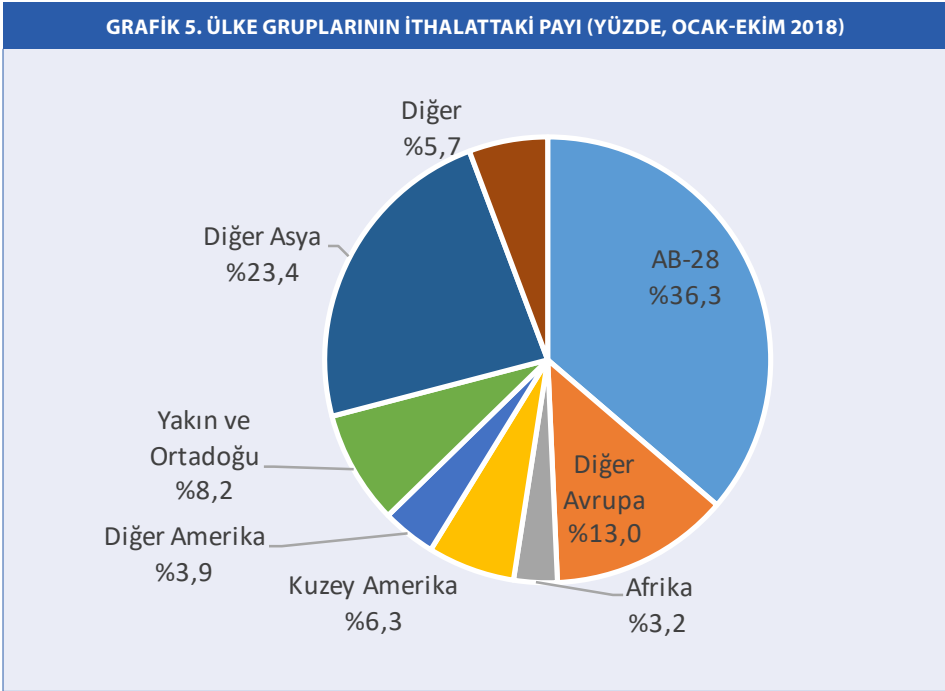
Kaynak: TÜİK

Grafik 4'te ülke gruplarının ihracatta Ocak-Ekim dönemine ilişkin verileri gösterilmektedir. Bir önceki yıla göre ihracatta AB'nin payı yüzde 46,9'dan yüzde 50,3'e çıkarken diğer Avrupa ülkelerinin payı da 1 puanlık artışla yüzde 7,1 seviyesine ulaşmıştır. Afrika'nın payı ise 1 puan artışla yüzde 8'e, Orta ve Güney Amerika'nın payı 0,4 puan artışla yüzde 2'ye yükselmiştir. Yakın ve Ortadoğu ülkelerinin payı ise yüzde 23,1'den yüzde 17,5'e düşmüştür.

Dış ticarete ilk on aylık dönem zarfında ithalatta öne çıkan ülkeler Rusya, Çin, Almanya ve ABD olmuştur. Özellikle ithalatta geçen senenin aynı dönemine göre yüzde 17 artışla Rusya ilk sırayı almıştır. Çin ve Almanya'dan yapılan ithalatta çok küçük azalma görülmüştür. Birleşik Arap Emirlikleri, Hollanda, İsviçre ve Malezya gibi ülkelere yapılan ithalatta da düşüş yaşanmıştır. Öte yandan İngiltere, Hindistan, Brezilya, Suudi Arabistan ve Yunanistan'dan yapılan ithalat artış göstermiştir.

AB'nin toplam ithalattaki payı yüzde 35,9'dan yüzde 36,3'e yükselmiştir (Grafik 5). Diğer Avrupa, Diğer Asya ile Yakın ve Ortadoğu'nun paylarında ise düşüşler yaşanmıştır. Buna karşılık Afrika, Kuzey, Orta ve Güney Amerika ile diğer ülkelerin paylarında artış görülmektedir. En fazla ithalat yapılan bölge AB olurken onu Asya izlemiştir.

Tablo 6'da imalat sanayii ürünlerinin teknolojik düzeylerine göre dış ticaretteki payları yer almaktadır. İlk on aylık dönemde geçen yıl ile karşılaştırıldığında ihracatta orta düşük teknoloji ürünler ile düşük teknoloji ürünlerin payının azaldığı,

Kaynak: TÜİK

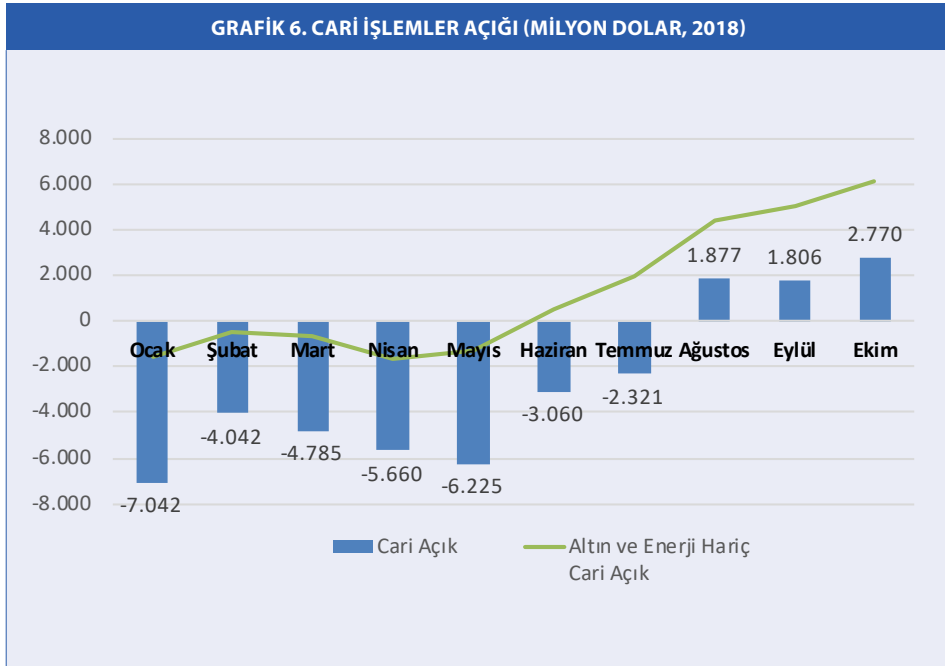
buna karşılık orta teknoloji ürünlerin payının ise arttığı gözlemlenmektedir. Yüksek teknoloji ürünlerin imalat sanayii ihracatı içindeki payı ise yüzde 3,8'den yüzde 3,3'e düşmüştür. Aynı dönemde ithalat kanadında ise yüksek teknoloji ürünlerin payında gerileme yaşanmıştır. Aynı zamanda ithalattaki orta yüksek ve orta düşük teknoloji ürünlerin payında da artış görülmektedir.

TABLO 6. TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞUNA GÖRE İMALAT SANAYİİ ÜRÜNLERİ DİŞ TİCARET (MİLYON DOLAR, 2017-2018)				
Teknoloji Yoğunluğu	Ocak-Ekim 2017		Ocak-Ekim 2018	
	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde
İhracat (FOB)				
Toplam İmalat Sanayii	121.212	100	130.548	100
Yüksek Teknolojili Ürünler	4.631	3,8	4.366	3,3
Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	41.440	34,2	47.452	36,3
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	34.741	28,7	36.079	27,6
Düşük Teknolojili Ürünler	40.400	33,3	42.652	32,7
İthalat (CIF)				
Toplam İmalat Sanayii	155.371	100	151.036	100
Yüksek Teknolojili Ürünler	23.062	14,8	19.712	13,1
Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	63.780	41,1	63.039	41,7
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	50.906	32,8	51.007	33,8
Düşük Teknolojili Ürünler	17.623	11,3	17.279	11,4

Kaynak: TÜİK

CARİ AÇIK

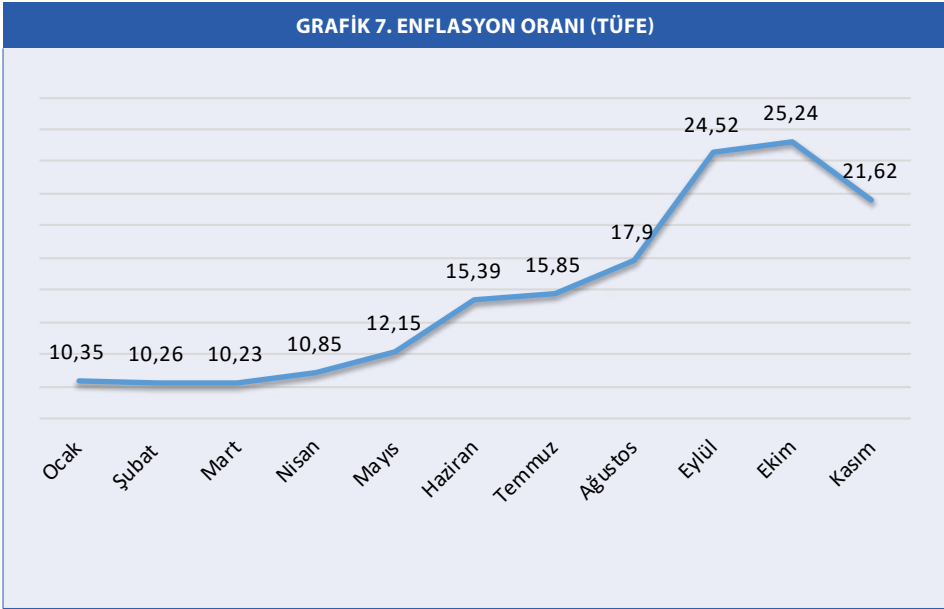
Türkiye'de cari denge Mayıs'tan sonra iyileşmeye başlamış ve daha sonraki aylarda toparlanmaya geçerek Ağustos, Eylül ve Ekim itibarıyla cari fazla vermiştir (Grafik 6). Bu dönemde yaşanan finansal türbülans neticesinde ekonomik aktivitede yaşanan daralma ve TL'nin dolar karşısında ciddi şekilde değer yitirmesiyle Türk sanayiinin küresel ölçekte artan rekabet gücü ile birlikte cari fazla verilmiştir. Bu çerçevede cari açık 2018 Ocak-Ekim döneminde yüzde 22 düşüşle 27,1 milyar dolara gerilemiştir. Böylece Eylül itibarıyla yıllık cari açık 39,4 milyar dolar gerçekleşmiştir. Öte yandan altın ve enerji hariç cari denge altı aydır üst üste fazla vermektedir. Altın ve enerji hariç tutulduğunda cari işlemler 2017 Eylül'de 588 milyon dolar açık vermişken, 2018 Ekim'de 6,1 milyar dolar cari fazla vermiştir. Cari işlemler açığındaki iyileşmenin önümüzdeki aylarda devam etmesi beklenmektedir. Geçen yılın ilk dokuz ayında 20,1 milyar dolar olan turizm geliri de 2018'in aynı döneminde yüzde 13 artış kaydederek 22,9 milyar dolara yükselmiştir.

Kaynak: TCMB

ENFLASYON VE PARA POLİTİKASI

2017'yi yüzde 11,92 ile kapatan enflasyon 2018'de ciddi bir yükseliş trendine girmiştir. Yılın ilk dört ayında yüzde 10,42 ortalamasına sahip olan enflasyon oranı daha sonraki süreçte yükseliş trendine girerek Temmuz'da yüzde 15,85'e, Ekim'de de yüzde 25,24'e kadar yükselmiştir. Böylece Türkiye'de enflasyon oranı 2018 içerisinde 2004-2017 dönemindeki ortalaması olan yüzde 8,54'ün ciddi biçimde üzerine çıkmıştır. Bununla birlikte enflasyon oranı Kasım'da ciddi bir düşüş yaşayarak yüzde 21,62'ye gerilemiştir.

Kaynak: TÜİK

Enflasyonda yaşanan söz konusu ciddi yükselişin arkasında yatan temel sebep ise Mayıs-Ağustos döneminde TL'nin dolar karşısında ciddi biçimde değer yitirmesi olmuştur. Bunun yanı sıra katılığını sürdüren gıda enflasyonu ve 2018'de yükseliş trendine giren petrol fiyatları da enflasyonu besleyen diğer etmenler olmuştur.

Bu çerçevede yılın ilk dört ayında 3,87 TL ortalamasına sahip olan dolar kuru Mayıs'ta hızlı bir şekilde yükselerek 4,49 TL seviyesine yükselmiştir. Kurda asıl sıçrayış Ağustos'ta gerçekleşmiş ve nominal kur 14 Ağustos itibarıyla tarihi zirvesini (gün sonu) görerek 6,89 TL düzeyine ulaşmıştır. Öte yandan dolar kuru Eylül'ün ikinci haftasında düşüş trendine girmiş ve bu trend Ekim'de önemli ölçüde hızlanmıştır. Kasım sonu itibarıyla 5,17 TL düzeyine kadar gerileyen kur Aralık'ta 5,30 TL düzeylerine gelmiştir. Böylece TL Mayıs'tan Eylül'ün ilk haftasına kadar yüzde 62 düzeyinde değer yitirirken Eylül'ün ikinci haftasından Aralık'ın ilk haftasına kadar olan süreçte yüzde 20 değer kazanmıştır. Böylece TL yaşadığı değer kaybının nominal olarak üçte birini geri almıştır. Reel olarak bakıldığında ise (Mayıs-Kasım sürecinde Türkiye'de yaşanan toplam enflasyon yüzde 14 olduğundan) yaşanan değer kaybının yaklaşık yarısı geriye alınmış olmaktadır.

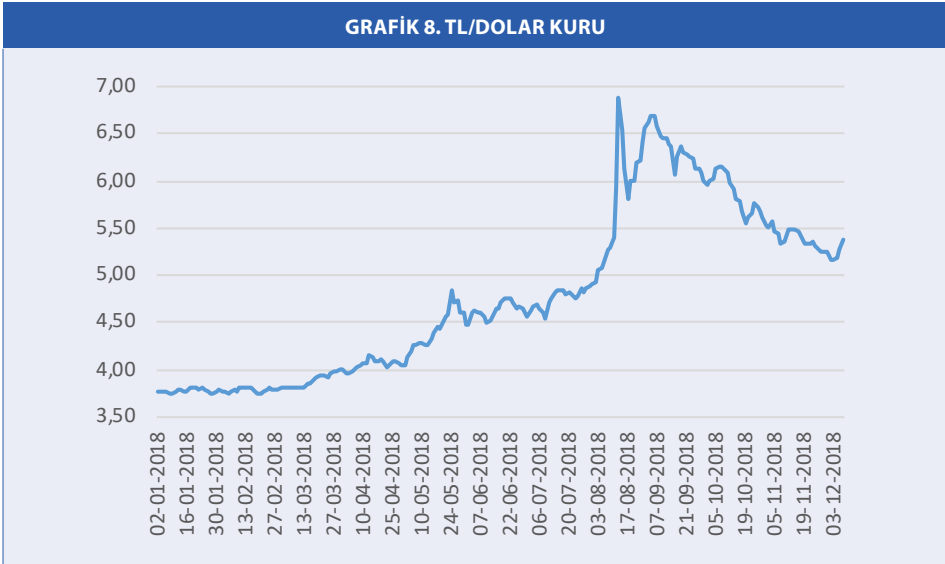
Dolar kurunda 2018'de yaşanan ciddi yükselişin arka planında ise ekonomik değil siyasi gerekçeler bulunmaktadır: İlk olarak Türkiye ekonomisinin 2002-2017 sürecindeki ortalama ekonomik büyümesi yüzde 5,7 düzeyindedir. 2017'de ve 2018'in ilk çeyreğinde de Türkiye ekonomisi yüzde 7,4 oranında büyümüştür. Bu durum Türkiye ekonomisinin oldukça canlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. İkinci olarak Türkiye temel borçluluk oranlarında oldukça sağlıklı bir yapıdadır. Kamu borcunun GSYH'ye oranı yüzde 28 düzeyindeyken dış borcun milli gelire oranı yüzde 53 düzeyindedir. Bu oranların ilkinde göre Türkiye dünyadaki en az borçlu ülkelerden birisi iken ikincisine göre ortalama düzeyde bir borçluluğa sahiptir.¹⁴ Bunların yanı sıra Türkiye'de özel sektörün kısa vadeli döviz varlıkları döviz yükümlülüklerinden fazladır.¹⁵ Yine Türkiye'de finansal kesimin net döviz pozisyonu pozitiftir.¹⁶ Bu açıdan kurda yaşanan ciddi yükselişi ekonomik gerekçelerle izah edebilmeye olanak bulunmamaktadır. Bu yıl içerisinde Türkiye-ABD ilişkilerinin özellikle Rahip Brunson meselesinde olmak üzere önemli ölçüde gerilmiş olması ve ABD Başkanı Trump'ın direkt olarak TL'yi hedef alan açıklamalarda bulunması¹⁷ dolar kurunda yaşanan olağanüstü hareketliliği büyük oranda açıklamaktadır. Yine Rahip Brunson'ın Ekim'de tahliye edilmesinin akabinde ABD'nin Türkiye'ye karşı söylemini yumuşatması ve ilişkilerin göreceli olarak normalleşmesiyle birlikte dolar kurunun düşüş trendini önemli ölçüde hızlandırmış olması yaşananların ekonomik değil siyasi gerekçelere sahip olduğunu açık bir şekilde göstermiştir.

14. Mevlüt Tatlıyer, "Kurda Yaşananlar ve 'Finansal Mücadele'", *Sabah Perspektif*, 25 Ağustos 2018.

15. Mevlüt Tatlıyer, "Bad Journalism against the Turkish Economy", *The New Turkey*, 30 Ağustos 2018.

16. Turkish Banking Sector Main Indicators, BDDK, (Aralık 2017), www.bddk.org.tr/websitesi/english/Statistical_Data/Monthly_Reports/16667turkish_banking_sector_main_indicators_december_2017.pdf, (Erişim tarihi: 19 Kasım 2018).

17. Mevlüt Tatlıyer, "Kurun Doğal Seviyesi ve Doların 'İtibarı'", *Kriter*, Sayı: 27, (Eylül 2018).

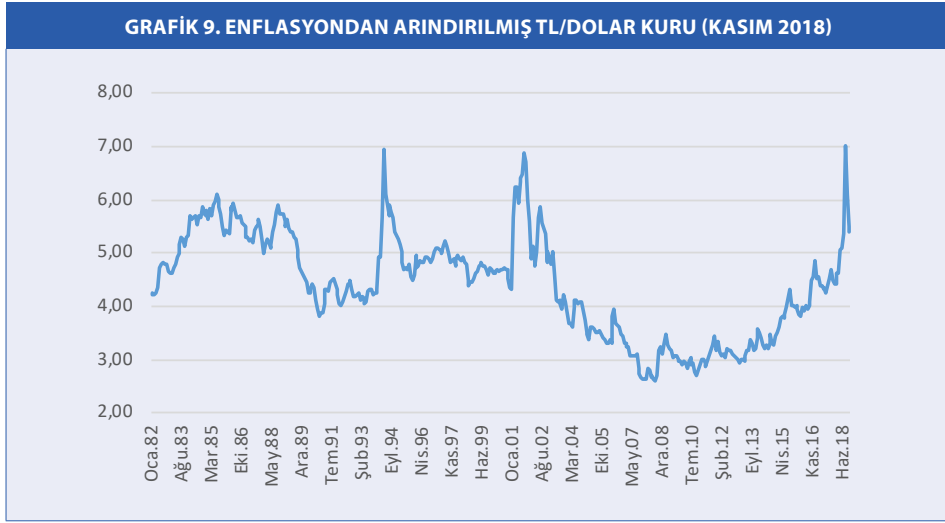

Kaynak: TCMB

Bu noktada kurun “doğru seviye”sinin ne olduğu sorusu cevaplanmayı hak etmektedir. Bu soruyu tatmin edici bir şekilde cevaplayabilmek için ise reel kura tarihsel bir perspektiften bakmak gerekmektedir. Türkiye’de Kasım 2018 fiyatlarıyla 1982-2002 sürecinde ay sonlarına göre ortalama reel TL/dolar kuru 5,02 TL’dir. 2003-2016 dönemi için ise ortalama kur 3,42 TL’dir.

2003-2016 döneminde TL’nin daha önceki döneme kıyasla çok daha değerli olduğu görülmektedir. Bu durumun arka planında ise bu süreçte küresel ölçekte yaşanan likidite (dolar) bolluğu ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının (TCMB) bu süreçte (ve özellikle 2003-2008 sürecinde) uyguladığı sıkı para politikası bulunmaktadır. Küresel likidite bolluğunun yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla birlikte TL’nin aşırı değerli olma durumu özellikle 2016’dan itibaren ortadan kalkmaya başlamıştır. Son iki yıllık süreçte Türkiye’ye karşı gerçekleştirilen finansal saldırılar bir taraftan volatilitiyi ciddi şekilde artırmış diğer taraftan da TL/dolar kurunun ironik bir şekilde daha normal düzeylere ulaşmasına neden olmuştur. Belirtmek gerekir ki söz konusu finansal saldırılar yaşanmasaydı da dolar TL karşısında yavaş yavaş değer kazanacak ve TL/dolar kuru volatilitiyi ciddi biçimde artırmadan uzun vadeli seyrine dönecekti. Ağustos’ta gerçekleşen finansal saldırılarla birlikte ise TL uzun vadeli seyrinin de önemli ölçüde altına inmiştir. Ekim ve Kasım’da TL’nin dolar karşısında ciddi ölçüde değer kazanmasıyla birlikte ise TL uzun vadeli seyrine önemli ölçüde yaklaşmıştır.

Öte yandan 2018’de döviz kurundan enflasyona geçiş olağanüstü bir hızda gerçekleşmiştir. Böyle olmasında ise muhtemelen Türkiye’nin 34 yüksek enflasyon tecrübesinin önemli bir payı bulunmaktadır. Bu bağlamda döviz kurunda yaşanan artışa karşı işletmeler oldukça hızlı bir şekilde ve maliyetlerinde herhangi bir artışın henüz

Kaynak: TCMB, TÜİK ve yazarın kendi hesaplamaları

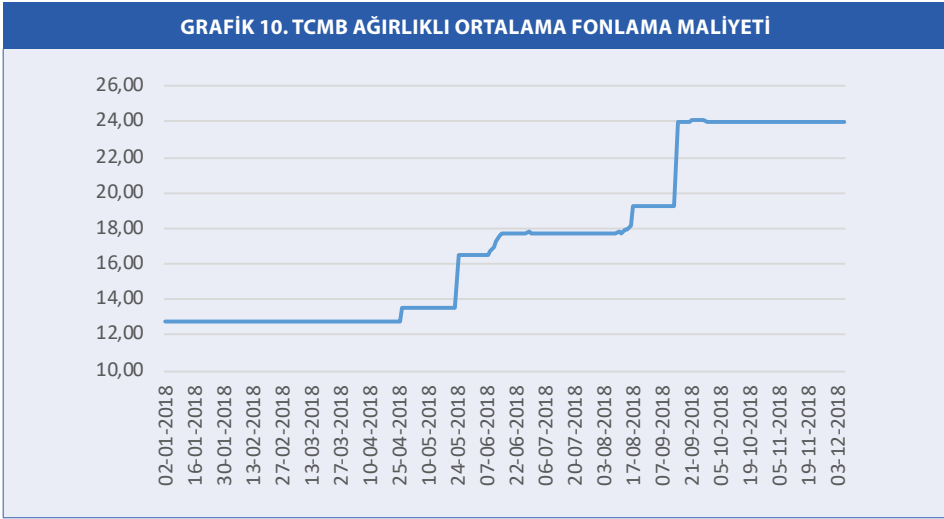
yaşanıp yaşanmadığına bakmaksızın sattıkları ürünlerin fiyatına döviz kurunun daha da yüksek noktalara ulaşma ihtimalini de göz önünde bulundurarak ciddi ölçüde zamlar yapmıştır. Bu durum ise kamuoyunda oldukça eleştirilmiş ve “fırsatçılık” olarak nitelendirilmiştir.

Öte yandan hükümet Ekim’de “Enflasyonla Topyekun Mücadele Programı” çerçevesinde yükselişe geçen enflasyonu kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu çerçevede şirketlere sattıkları ürünlerin satış fiyatında asgari yüzde 10 indirim yapmaları yönünde bir çağrı yapılmıştır. Hükümet de yıl sonuna kadar elektrik ve doğal gaz zam yapmama sözü vererek enflasyonla mücadeleye direkt olarak katkı sunmaya çalışmıştır. Gıda enflasyonu ile mücadele kapsamında Hal Yasası’nda değişiklik yapılacağı ve Ürün Gözetim Sistemi ile fiyat takibi gerçekleştirileceği ilan edilmiştir. Ayrıca Enflasyonla Topyekun Mücadele Programı için bir internet sitesi kurulmuş (enflasyonlamucadele.org.tr) ve buradan programa destek veren şirketler ilan edilerek enflasyonla mücadele teşvik edilmektedir.¹⁸

TCMB ise döviz kuru ve enflasyonda yaşanan ciddi yükselişe paralel olarak politika faiz oranında önemli artışlara gitmiştir. TCMB’nin bankalara sağladığı likiditenin (rezervin) ortalama maliyeti (teknik olarak: ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti) yılın ilk dört ayında yüzde 12,75 iken Nisan-Eylül döneminde yaşanan artışlarla birlikte yüzde 24 düzeyine kadar yükselmiştir. Bu şekilde TCMB para politikasında çok ciddi bir sıkılaşmaya giderek döviz kurundaki oynaklığı azaltmaya ve enflasyonu dizginlemeye çalışmıştır.

Finansal piyasalardaki volatilitiyi azaltabilme noktasında para politikasında sergilenen oldukça sıkı duruşun yanı sıra TCMB tarafından “rezerv opsiyonu mekanizması (ROM) kapsamında döviz imkanına ilişkin üst sınır indirilmiş, TL ve yabancı para zorunlu karşılık oranları düşürülerek piyasalara likidite sağlanmış, bankaların

18. “Enflasyonla Topyekun Mücadele Programı Açıklandı”, Anadolu Ajansı, 9 Ağustos 2018.

Kaynak: TCMB

teminat koşullarına esneklik getirilmiş, vadesinde ödenme koşuluyla reeskont kredilerinin geri ödemesinin TL olarak yapılabilmesine olanak tanınmıştır.¹⁹

Bu süreçte BDDK da TL'ye dönük finansal saldırıların önünü alabilmek amacıyla döviz takas (swap) işlemlerine öz kaynak kısıtlaması getirmiştir. Buna göre Ağustos içerisinde alınan kararlar ile ilk olarak döviz takas işlemlerinin toplam hacminin bankaların yasal özkaynaklarının yüzde 50'sini²⁰ aşamayacağı kuralı getirilmiştir. Daha sonra da bu oran yüzde 25'e düşürülerek yapılan kısıtlamada önemli bir artışa gidilmiştir.²¹ Yaşanan finansal saldırıların hız kesmesi neticesinde 17 Eylül'de alınan kararlar birlikte bu kuralda bir gevşemeye gidilerek "(yüzde) 25 sınırlandırmasına dahil edilen işlemlerin hesaplamasında 90 ila 360 gün vadeli işlemlerin (yüzde) 75, 360 gün ve üzeri vadeli işlemlerin ise (yüzde) 50 oranında dikkate alınması" kararı alınmıştır.²²

Ağustos'ta yaşadığı ciddi çıkışla birlikte yüzde 24,52 düzeyine ulaşan enflasyon Eylül'de biraz daha yükselerek yüzde 25,24 düzeyine çıkarak zirveyi görmüş, Kasım'da ise ciddi şekilde düşerek yüzde 21,62 düzeyine kadar gerilemiştir. Enflasyonda yaşanan bu önemli gerilemenin arkasında ise döviz kurundaki yükselişin fiyatlara yansımalarının Ekim'de büyük ölçüde tamamlanmış olması, TL'nin Ekim ve Kasım'da önemli ölçüde değer kazanması, hükümetin uyguladığı enflasyonla mücadele programı ve TCMB'nin uyguladığı sıkı para politikası bulunmaktadır. Enflasyondaki düşüşün bundan sonraki süreçte de devam etmesi beklenmektedir.

19. "2019 Yılı Para ve Kur Politikası", TCMB, 5 Aralık 2018, www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e8681e26-e3e6-4476-b79d-b2aa9e8f34d2/2019ParaKur.pdf?MOD=AJPERES&CVID=, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2018).

20. "Basın Açıklaması", BDDK, 13 Ağustos 2018, www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0648_01.pdf, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2018).

21. "Basın Açıklaması", BDDK, 15 Ağustos 2018, www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0651_01.pdf, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2018).

22. "Basın Açıklaması", BDDK, 17 Eylül 2018, www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0659_01.pdf, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2018).

KAMU MALİYESİ

Küresel ekonomide meydana gelen yeni gelişmeler dünya devletleriyle birlikte Türkiye'yi de etkisi altına aldı. Özellikle ticaret ve kur savaşlarının hatırı sayılır ölçüde ön plana çıktığı 2018'de hem Türkiye hem de diğer gelişmekte olan ülkeler için önemli gelişmeler yaşandı. Gelişmekte olan ekonomilerin para birimlerinde yaşanan değer kayıpları ve ABD'nin değişik ülkelere karşı uyguladığı yaptırımların ticaret savaşlarıyla birleşmesi küresel ekonomide büyüme tahminlerini etkiledi. IMF, 2018 ve 2019 için dünya ekonomisindeki büyüme rakamlarını aşağıya doğru revize etti.²³ Türkiye, kamu maliyesinde disiplini sağlamak ve bu süreçlerden daha az etkilenmek yolunda Yeni Ekonomi Programı'nı (YEP) açıkladı ve tasarruf tedbirlerinin alınacağını duyurdu. YEP'in ortaya koyduğu yeni ekonomi yönetim anlayışı çerçevesinde Türkiye ekonomisinin ekonomik dengelenmeyi sağlamak adına önümüzdeki dönemdeki önceliğinin enflasyon ve cari açığı düşürmek olduğu vurgulandı. Bu yeni öncelik doğrultusunda maliye politikasının para politikası ile daha uyumlu hareket edeceğine dair piyasalara güçlü sinyaller verildi. Tablo 7'de 2019-2021 için temel makroekonomik göstergeler yer almaktadır.

Ekonomik büyüme rakamlarına bakıldığında önümüzdeki üç yılda 2017'ye kıyasla daha düşük bir büyüme oranının gerçekleşmesinin beklendiği görülmektedir. Enflasyon ve cari açığı azaltmaya destek olmak amacıyla kamu kesiminin tüketim ve yatırım harcamalarının 2019 ve 2020'de geçmiş yıllara kıyasla daha düşük oranlarda seyretmesi hedeflenmektedir.

2017'de kamunun toplam gelirlerinin GSYH'ye oranı yüzde 33,1 iken bu oranın 2018'de yüzde 32,7'ye düşmesi ve kamu gelirlerinin büyük kısmını sağlayan vergi oranlarının da GSYH'ye oranının yüzde 17,2 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Kamu gelirlerinde hissedilir bir değişim beklenmezken kamu harcamalarının dönem içerisinde oransal olarak azaltılması amaçlanmaktadır. Kamu harcamalarının daha çok cari ve yatırım harcamaları kalemlerinde azalmasının planlandığı görülmektedir. Bununla birlikte faiz dışı harcamaların yüzde 32,9'dan yüzde 30'a çekilmesi hedeflenmektedir.

23. "World Economic Outlook", IMF, www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2018/07/02/world-economic-outlook-update-july-2018, (Erişim tarihi: 29 Ekim 2018).

TABLO 7. TEMEL MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER (YEP, 2019-2021)					
	2017	2018 (GT)	2019 (P)	2020 (P)	2021 (P)
GSYH Büyümesi (1)	7,4	3,8	2,3	3,5	5,0
Toplam Tüketim (1)	5,9	3,7	1,9	2,5	3,9
Kamu	1,5	3,5	1,4	1,6	3,0
Özel	6,6	3,8	2,0	2,6	4,0
Toplam Sabit Sermaye Yatırımı (1)	7,8	1,8	-3,2	5,1	6,7
Kamu	8,1	1,4	-36,1	-1,7	3,4
Özel	7,8	1,8	2,0	5,8	6,9
Toplam Yurt İçi Tasarruf/GSYH	25,4	25,9	25,3	26,3	26,8
Kamu	2,4	1,2	0,6	0,1	0,3
Özel	23,0	24,7	24,8	26,2	26,5
Toplam Tasarruf-Yatırım Farkı/ GSYH (2)	-5,6	-4,6	-3,2	-2,7	-2,5
Kamu	-1,9	-3,0	-2,1	-2,6	-2,3
Özel	-3,7	-1,7	-1,1	-0,1	-0,2

Kaynak: YEP (2019-2021)

Not: GT: Gerçekleşme Tahmini, P: Program

(1): Sabit Fiyatlarla Yüzde Değişim

(2): Toplam tasarruf-yatırım farkı ile cari açık arasındaki fark milli gelir hesaplamalarında ihracat ve ithalat ağırlıklı döviz kuru kullanılmasıyla kaynaklanmaktadır.

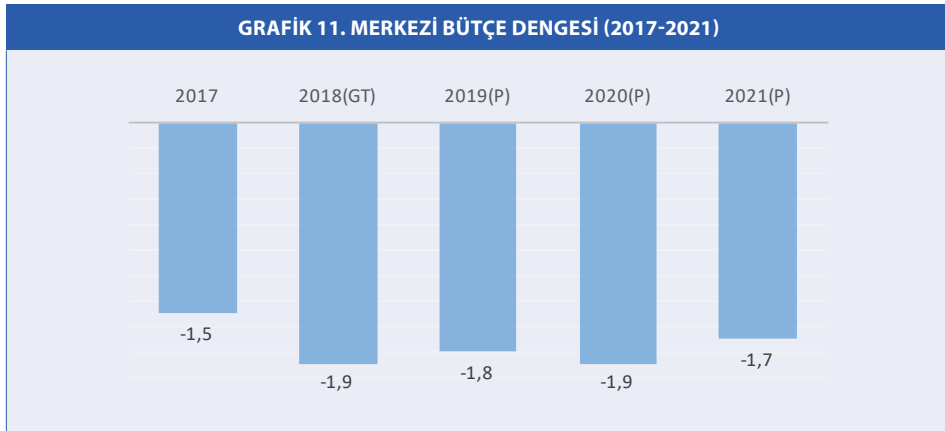
TABLO 8. MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ (GSYH'YE ORAN, YÜZDE)					
	2017	2018 (GT)	2019 (P)	2020 (P)	2021 (P)
Gelirler	33,1	32,7	32,0	31,8	31,5
Vergiler	17,7	17,2	17,4	17,6	17,9
Vergi Dışı Normal Gelirler	1,5	1,9	1,4	1,4	1,4
Faktör Gelirleri	4,7	4,5	4,5	3,9	3,6
Sosyal Fonlar	9,0	8,9	8,5	8,5	8,3
Özelleştirme Gelirleri	0,2	0,2	0,2	0,4	0,3
Harcamalar	34,9	35,1	33,6	33,5	33,1
Faiz Dışı Harcamalar	33,0	32,9	30,8	30,5	30,0
Cari Harcamalar	15,5	15,8	15,1	14,9	14,6
Yatırım Harcamaları	3,7	3,6	2,4	2,2	2,2
Transfer Harcamaları	15,8	15,7	16,1	16,3	16,3
Stok Değişim Fonu	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Faiz Harcamaları	1,9	2,2	2,8	3,0	3,1
Genel Devlet Dengesi	-1,8	-2,4	-1,6	-1,7	-1,6
Faiz Giderleri Hariç Denge	0,1	-0,2	1,2	1,3	1,5
Özelleştirme Giderleri Hariç Denge	-2,0	-2,6	-1,8	-2,1	-1,9
Faiz Giderleri ve Özelleştirme Gelirleri Hariç Denge	-0,1	-0,4	1,0	0,9	1,2
AB Tanımlı Genel Devlet Borç Stoku	28,3	31,1	28,5	28,2	27,2

Kaynak: YEP (2019-2021)

Not: GT: Gerçekleşme Tahmini, P: Program

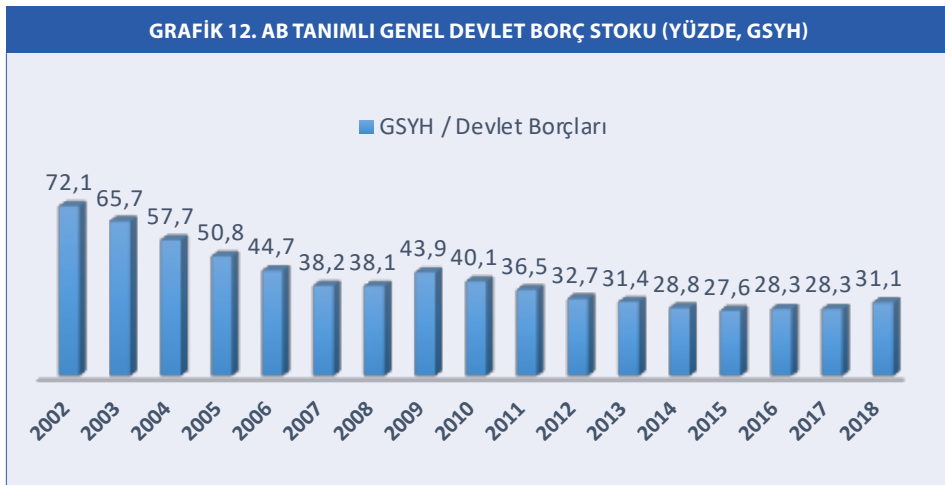
Merkezi bütçe açığının GSYH'ye oranının 2018'de bir önceki yıla göre artacağı tahmin edilirken oranın 2021 itibarıyla yüzde 1,7'ye çekilmesi hedeflenmektedir (Grafik 11). Genel olarak kamunun 2018'den başlayarak bütçe disiplini sağlamak amacıyla 2019-2021 döneminde daha sıkı bir maliye politikası uygulayacağı ortaya çıkmaktadır.

Grafik 12'de Türkiye'nin 2002-2018 arasındaki AB tanımlı borç yükünün GSYH'ye oranı görülmektedir. AB'nin 1991'den itibaren benimsediği Maastricht Kriterleri'ne göre yüzde 60'tan düşük olması şartını Türkiye 2004'ten beri sağlamaktadır. Ancak AB ülkelerinin Maastricht Kriterleri'ne uygunluğuna bakıldığında bu oranın birçoğu tarafından karşılanamadığı görülmektedir. Grafik 13'te Türkiye'nin AB tanımlı borç oranında iyi bir seviyede olduğu ve 2021'e doğru bu oranın daha da düşük bir düzeye geleceği öngörülmektedir. AB ortalamasının yüzde 81 olduğu bu oranın İngiltere, Fransa, ABD ve Japonya gibi ülkelerde daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

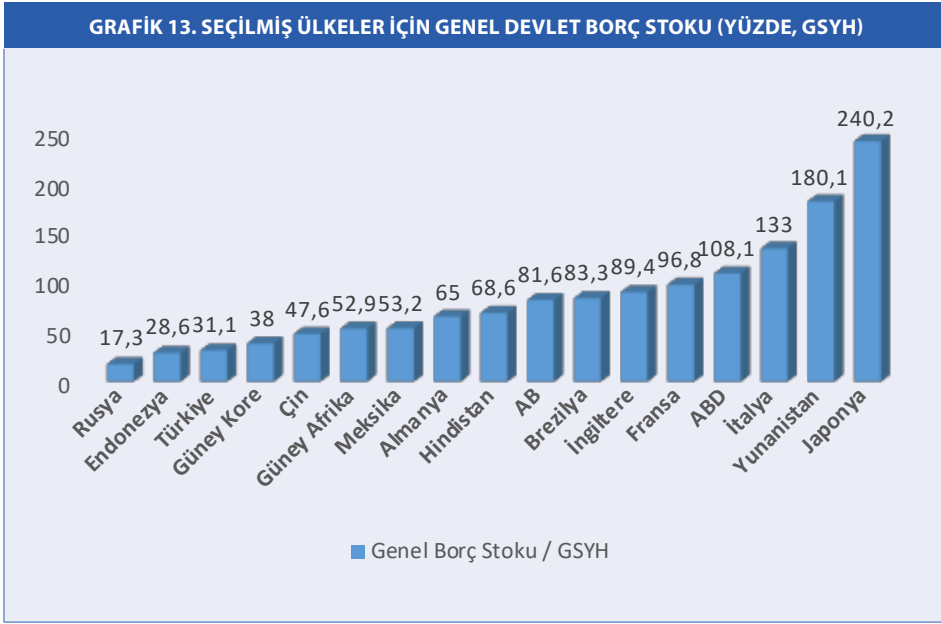

Kaynak: YEP (2019-2021)

Not: GT: Gerçekleşme Tahmini, P: Program

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası

YEP'te her ne kadar mali disipline önemli vurgular yapılsa da ekonominin dengeleme sürecinin reel sektöre en az zarar verecek şekilde geçilebilmesi için bütçeyi aşırı derecede yormayacak bazı teşviklerin de dönemsel olarak kullanılacağı ilgili bakanlıklar tarafından vurgulanmaktadır. Örneğin hükümet Kasım'da vergi indirim ve teşvik paketlerini hayata geçirmiştir. 1 Kasım 2018-31 Ocak 2019 arasında geçerli olacak şekilde hazırlanan teşvik paketi ticari araçlar ve mobilyada yüzde 18'lere varan vergi indirimlerini içermesinin yanında konut alımlarında da yüksek oranlı vergi indirimlerini kapsamaktadır. Katma Değer Vergisi (KDV) tapu harçlarında yüzde 4'ten yüzde 3'e, mobilyada yüzde 18'den yüzde 8'e, beyaz eşyada Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) yüzde sıfıra, KDV ticari araçlarda yüzde 18'den yüzde 1'e indirilmiştir. Böylece Ağustos ve Eylül'de yaşanan ani kur hareketlerinden zarar gören özel sektörün desteklenmesi yolunda olumlu bir yansıma oluşturmuştur. Ayrıca 2018'de alınan önlemler arasında yer alan kolay kredi imkanları özel sektörün likidite açısından kısmi bir rahatlama yaşamasına katkı sunmuştur.

KRONOLOJİ: 2018'DE EKONOMİ	
3 Ocak	Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre enflasyon geçen yıl yüzde 11,92 oldu. Aralık'ta TÜFE yüzde 0,69 arttı.
12 Ocak	TCMB Kasım cari işlemler dengesi verilerini açıkladı. Kasım 2017'de cari işlemler açığı 4,2 milyar dolar oldu.
15 Ocak	TÜİK verilerine göre Ekim 2017'de işsizlik oranı bir önceki yılın aynı dönemine göre 1,5 puan azalarak yüzde 10,3 seviyesinde gerçekleşti.
18 Ocak	TCMB Para Politikası Kurulu (PPK) bir hafta vadeli repo ihale faiz oranını sabit tuttu. Gecelik faiz oranları marjinal fonlama oranı yüzde 9,25 ve Merkez Bankası borçlanma faiz oranı da yüzde 7,25 oldu. Bir haftalık repo ihale faiz oranı yüzde 8 oldu. Geç Likidite Penceresi (GLP) faiz oranları da bankalar arası gecelik vadede uygulanan Merkez Bankası borçlanma faiz oranı yüzde sıfır ve borç verme faiz oranı yüzde 12,75 olarak belirlendi. İhtiyaç halinde ilave sıkılaştırılmaya gidileceği kararlaştırıldı.
20 Ocak	Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Fitch Türkiye'nin yabancı para cinsinden kredi notunu "BB+" seviyesinde teyit etti. Fitch Türkiye ekonomisinin 2019'da yüzde 4,7 büyüyebileceğini duyurdu.
31 Ocak	Turizm geliri 2017'nin 4. çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 27,7 artarak 6,1 milyar dolar oldu.
1 Şubat	Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) verilerine göre Ocak'ta ihracat geçen yılın aynı ayına göre yüzde 16,3 artarak 12,18 milyar dolar oldu. Böylece ihracat rakamlarında en yüksek üçüncü Ocak rakamlarına ulaşıldı. Son on iki aylık dönemde ise ihracat yüzde 10,1 artarak 158,4 milyar dolar seviyesine geldi. FED yılın ilk Açık Piyasa Komitesi (FOMC) toplantısında beklentilere paralel olarak faiz oranlarında değişikliğe gitmedi.
5 Şubat	TÜFE Ocak'ta yüzde 1,02, ÜFE yüzde 0,99 artış gösterdi. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 11,23, üretici fiyatlarında yüzde 12,14 oldu. TİM verilerine göre 2017 Aralık ihracatı tüm Aralık ihracatları içerisinde en yüksek seviyeye ulaşırken 2017 Aralık ithalatı da 2013 Aralık'tan bu yana en yüksek seviyeye ulaştı.
6 Şubat	Dünya Altın Konseyi (WGC) verilerine göre Türkiye 564,8 tonluk altın rezervi ile Hindistan'ın önüne geçerek dünya altın rezervleri sıralamasında ilk 10'a girdi.
15 Şubat	TÜİK verilerine göre Türkiye'de işsizlik oranı bir önceki yılın aynı dönemine göre 1,8 puanlık düşüş ile yüzde 10,3 seviyesine geriledi.
28 Şubat	TÜİK ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı iş birliğiyle oluşturulan geçici dış ticaret verilerine göre Türkiye'nin ihracatı Ocak'ta geçen yılın aynı ayına göre yüzde 10,7 artarak 12,45 milyar dolara yükseldi.
5 Mart	TÜFE Şubat'ta bir önceki aya göre yüzde 0,73, ÜFE yüzde 2,68 arttı. Şubat itibarıyla yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 10,26, üretici fiyatlarında yüzde 13,71 oldu.
7 Mart	TCMB PPK Mart toplantısında politika faizini yüzde 8'de, faiz koridorunun alt ve üst bandını ise sırasıyla yüzde 7,25 ve yüzde 9,25 düzeyinde sabit tuttu.
8 Mart	Moody's Türkiye'nin uzun vadeli kredi tahvil notunu Ba1'den Ba2'ye düşürdü. Kredi notu görünümünü negatiften durağana çevirdi.
13 Mart	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) Ara Dönem Ekonomik Görünüm Raporu'nda bir önceki rapora göre Türkiye'nin büyüme tahminini 2017 için yüzde 6,1'den yüzde 6,9'a, 2018 için yüzde 4,9'dan yüzde 5,3'e ve 2019 için de yüzde 4,7'den yüzde 5,1'e yükseltti.
15 Mart	TÜİK verilerine göre Türkiye'de işsizlik oranı Aralık'ta bir önceki yılın aynı ayına göre 2,3 puanlık azalışla yüzde 10,4 seviyesine geriledi.
21 Mart	Yılın ilk çeyreğinde FED politika faiz oranını 25 baz puan artırdı. Böylelikle politika faizi yüzde 1,50-1,75 seviyesine yükselmiş oldu.
22 Mart	TCMB tarafından açıklanan Mart'a ilişkin İktisadi Yönelim ve Reel Kesim Güven Endeksi (RKGE) bir önceki aya göre 1,1 puan artarak 111,9 seviyesine yükseldi.
23 Mart	TÜİK verilerine göre Türkiye'de işsizlik oranı geçen yılın aynı dönemine göre değişmeyerek yüzde 10,9 olarak gerçekleşti.

* Bu kronolojide yer alan haberler T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, TCMB, TÜİK, Anadolu Ajansı, Dünya gazetesi ve Bloomberg HT'nin internet sitelerinden derlenerek hazırlanmıştır.

28 Mart	TCMB tarafından açıklanan Şubat 2018 dönemine ilişkin Uluslararası Rezervler ve Döviz Likidite verilerine göre TCMB'nin resmi rezerv varlıkları bir önceki aya göre yüzde 0,6 azalarak 114,6 milyar dolar düzeyinde gerçekleşti. Bu dönemde alt kalemler itibarıyla döviz varlıkları bir önceki aya göre yüzde 0,6 azalarak 87,9 milyar dolar, altın cinsinden rezerv varlıkları ise yüzde 0,8 oranında azalarak 25,1 milyar dolar oldu.
30 Mart	TÜİK ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı iş birliği ile oluşturulan geçici dış ticaret verilerine göre ihracat 2018 Şubat'ta, 2017'nin aynı ayına göre yüzde 9 artarak 13,17 milyar dolar, ithalat da yüzde 19,6 artarak 18,93 milyar dolar olarak gerçekleşti.
3 Nisan	TÜFE Mart'ta bir önceki aya göre yüzde 0,99, ÜFE yüzde 1,54 arttı. Mart itibarıyla yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 10,23, üretici fiyatlarında yüzde 14,28 oldu. AB Komisyonu'nun 2018 bahar dönemi "Avrupa Ekonomik Tahminleri" raporunda Türkiye ekonomisinin 2018 sonunda yüzde 4,7 ve 2019 sonunda yüzde 4,2 seviyesinde büyüme kaydetmesinin beklendiği belirtildi.
11 Nisan	TCMB verilerine göre Türkiye'nin cari işlemler açığı Şubat'ta 4,1 milyar dolar olarak gerçekleşti. Bunun sonucunda on iki aylık cari işlemler açığı 53,3 milyar dolar oldu.
16 Nisan	TÜİK verilerine göre Ocak'ta işsizlik oranı bir önceki yılın aynı ayına göre 2,2 puan düşüş kaydederek yüzde 10,8'e geriledi.
17 Nisan	Uluslararası Para Fonu (IMF) Türkiye'nin 2018 ekonomik büyüme beklentisini yüzde 4,4'e yükseltirken 2019 beklentisini de yüzde 4'e çekti.
26 Nisan	TCMB PPK bir hafta vadeli repo ihale faiz oranını yüzde 8 seviyesinde sabit tuttu. Ancak Merkez Bankası GLP borç verme faiz oranını yüzde 12,75'ten yüzde 13,50 seviyesine çıkardı.
30 Nisan	TCMB Enflasyon Raporu 2017-2 açıklandı. TCMB Başkanı Murat Çetinkaya –enflasyonu düşürmeye odaklı ve sıkı bir politika duruşu altında– enflasyonun 2018 sonunda yüzde 8,4 olarak gerçekleşeceğini, 2019 sonunda ise yüzde 6,5'e geriledikten sonra orta vadede yüzde 5 düzeyinde istikrar kazanacağını öngördüklerini açıkladı.
1 Mayıs	IMF'in Türkiye ile ilgili 4. Madde Konsültasyon Raporu yayımlandı. Raporda 2016'daki darbe girişiminin ardından Türkiye ekonomisinin 2017'de güçlü şekilde toparlandığı vurgulandı.
2 Mayıs	FED Mayıs toplantısında politika faizini değiştirmeyerek 1,50-1,75 aralığında sabit tuttu. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Standart&Poor's (S&P) Türkiye'nin yabancı para cinsinden kredi notunu "BB"den "BB-"ye, yerli para cinsinden notunu "BB+"dan "BB"ye düşürdüğünü, görünümünün "durağan" olduğunu bildirdi.
3 Mayıs	TÜFE Nisan'da yüzde 1,87, ÜFE yüzde 2,60 arttı. Nisan itibarıyla yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 10,85, üretici fiyatlarında yüzde 16,37 oldu.
15 Mayıs	TÜİK verilerine göre 2018 Şubat'ta işsizlik oranı 2 puanlık azalışla yüzde 10,6 seviyesine geriledi.
26 Mayıs	TCMB ihracatçıya destek olmak amacıyla reeskont kredilerinde kuru sabitledi. 25 Mayıs 2018'den önce kullanılan ve 31 Temmuz 2018'e (dahil) kadar vadesi dolacak olan ihracat ve döviz kazandırıcı hizmetler reeskont kredilerinin vadesinde ödenmesi halinde kredi kullanım tarihindeki işlem kuru sabitleme kurunun, yüksek olması durumunda ise kredi geri ödemesinde kredi kullanım tarihindeki işlem kurunun esas alınmasına karar verildi.
28 Mayıs	TCMB para politikası operasyonel çerçevesine ilişkin sadeleştirme hamlesiyle bir buçuk yıl aradan sonra haftalık repo ihalelerine geri dönerek bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı MB politika faizi olacağını, bu oranın mevcut fonlama faizine (yüzde 16,50) eşitleneceğini duyurdu.
4 Haziran	TÜFE Mayıs'ta bir önceki aya göre yüzde 1,62, ÜFE yüzde 3,79 arttı. ÜFE aylık yüzde 3,79, yıllık yüzde 20,16'lık oranıyla 2003'ten bu yana en yüksek seviyeye ulaştı. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 12,15, üretici fiyatlarında yüzde 15,80 oldu.
5 Haziran	Dünya Bankası, Küresel Ekonomik Beklentiler (KEB) Raporu'nda Türkiye ekonomisinin bu yıl yüzde 4,5, gelecek iki sene yüzde 4 büyümesinin beklendiğini açıkladı
7 Haziran	TCMB PPK politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranını yüzde 16,50'den yüzde 17,75'e yükseltti.
13 Haziran	FED politika faizini 25 baz puan artırarak yüzde 1,50-1,75 aralığından yüzde 1,75-2,00 aralığına çıkarma kararı aldı.

18 Haziran	TÜİK verilerine göre işsizlik oranı Mart'ta geçen yılın aynı dönemine göre 1,6 puan azalarak yüzde 10,1'e geriledi. Böylece işsizlik oranı Mayıs 2016'dan sonra en düşük seviyeye ulaştı.
30 Haziran	TCMB, TL cinsinden kredi kartı işlemlerinde uygulanacak aylık azami akdi faiz oranını yüzde 2,02, aylık azami gecikme faiz oranını yüzde 2,52, yabancı para cinsinden kredi kartı işlemlerinde uygulanacak aylık azami akdi faiz oranını yüzde 1,62 ve aylık azami gecikme faiz oranını da yüzde 2,12 olarak belirledi.
3 Temmuz	TÜFE Haziran'da yüzde 2,61, ÜFE yüzde 3,03 arttı. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 15,39, üretici fiyatlarında yüzde 23,71 oldu.
9 Temmuz	703 sayılı KHK kapsamında yapılan değişiklikle Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) başkanı, ikinci başkanı, başkan vekili ve üyelerinin cumhurbaşkanı tarafından atanacağı kararlaştırıldı. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'na göre Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) başkan ve üyeleri de cumhurbaşkanı tarafından atılacak.
11 Temmuz	TÜİK Mayıs'a ilişkin dış ticaret endekslerini açıkladı. Buna göre ihracat birim değer endeksi Mayıs'ta yıllık bazda yüzde 4,9, ithalat birim değer endeksi yüzde 7,7 artış gösterdi.
13 Temmuz	Kredi derecelendirme kuruluşu Fitch, Türkiye'nin kredi notunu "BB+"dan "BB" seviyesine indirdi, not görünümünün negatif olduğunu duyurdu.
16 Temmuz	TÜİK verilerine göre Nisan'da işsizlik oranı geçen yılın aynı ayına göre 0,9 puan azalarak yüzde 9,6 olarak gerçekleşti. İşsizlik oranı böylece 2016 Mayıs'tan bu yana ilk kez tek haneli rakamlara gerilemiş oldu.
24 Temmuz	TCMB PPK faiz kararlarını açıkladı. PPK politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 17,75 düzeyinde sabit tutulmasına karar verdi.
31 Temmuz	Turizm geliri 2018 2. çeyrekte bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 30,1 artarak 7,04 milyar dolar oldu. TÜİK geçici dış ticaret verilerine göre ihracat Haziran'da geçen yılın aynı ayına göre yüzde 1,3 azalarak 12,95 milyar dolar olurken ithalat yüzde 3,8 azalarak 18,45 milyar dolar olarak gerçekleşti. TCMB Başkanı Murat Çetinkaya "Enflasyon Raporu 2018-3"ün tanıtımı amacıyla toplantı düzenledi. Toplantıda "Enflasyonun 2018 sonunda yüzde 8,4 olan tahminin yüzde 13,4 olarak gerçekleşeceği, 2019 sonunda yüzde 9,3'e, 2020 yıl sonunda da yüzde 6,7'ye geriledikten sonra orta vadede yüzde 5 düzeyinde istikrar kazanacağı" açıklandı.
3 Ağustos	TÜFE Temmuz'da bir önceki aya göre yüzde 0,55, ÜFE yüzde 1,77 arttı. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 15,85, üretici fiyatlarında yüzde 25 oldu.
6 Ağustos	TCMB rezerv opsiyonu mekanizması kapsamında döviz imkan oranı üst sınırını yüzde 45'ten yüzde 40'a indirdi.
13 Ağustos	TCMB TL zorunlu karşılık oranlarını tüm vade dilimlerinde 250 baz puan, yabancı para diğer yükümlülükler zorunlu karşılık oranlarını 400 baz puan indirdi. TCMB Finansal Piyasalara Yönelik Duyurusu'nda finansal spekülasyonlara yönelik olarak 10 maddelik bir açıklama yaptı. Açıklamaya göre TL likidite yönetimi ve döviz likidite yönetimine yönelik yeni tedbirlerin alındığı bildirildi. Daha sonra yapılan açıklamada ise piyasalara 10 milyar TL ve 6 milyar dolar kaynak sağlandığı duyuruldu.
14 Ağustos	BDDK swap işlemlerinde öz kaynak sınırının yüzde 50'den yüzde 25'e çekileceğini duyurdu. BDDK finansal spekülasyonlara karşı Türkiye'deki AVM'lerin üçte ikisi ile turizm ve fuarcılık sektörleri için döviz kurunu sabitledi. BOTAŞ ise 14 Haziran'dan itibaren 1 Eylül'e kadar geçerli olmak üzere elektrik üretim amaçlı doğal gaz fiyatlarında dolar kurunu 6,5 lira olarak belirledi.
15 Ağustos	TÜİK verilerine göre Mayıs'ta işsizlik oranı geçen yılın aynı dönemine göre 0,5 puanlık bir azalışla yüzde 9,7 seviyesinde gerçekleşti. Maliye Bakanlığı Temmuz ile Ocak-Temmuz dönemine ilişkin bütçe uygulama sonuçlarını açıkladı. Temmuz'da bütçe gelirleri geçen yılın aynı ayına göre yüzde 18,1 artarak 415,4 milyar lira, bütçe giderleri ise yüzde 22,5 yükselerek 460,4 milyar lira olarak gerçekleşti. SPK 3 Eylül 2018'e kadar foreks piyasalarında 1:10 olarak uygulanan kaldıraç oranının 1:1 olarak uygulanmasına karar verdi.
17 Ağustos	Moody's Türkiye'nin kredi notunu "Ba2"den "Ba3"e düşürdü ve not görünümünü durağandan negatife çevirdi.

20 Ağustos	TCMB ve QCB (Katar Merkez Bankası) arasında ikili bir para takası (swap) anlaşması imzalandı. Söz konusu anlaşma 3 milyar dolar karşılığı TL ve Katar riyalı cinsinden yapıldı.
29 Ağustos	TCMB gecelik vadedeki işlemlerde bankaların borç alabilme limitlerini 13 Ağustos öncesi limitlerinin iki katına çıkardı.
31 Ağustos	TCMB bünyesinde gerçekleştirilen TL uzlaşma vadeli döviz satım ihalelerinin Borsa İstanbul A.Ş. (BİST) nezdinde faaliyet gösteren Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası'nda da (VİOP) işlem gerçekleştirilebileceğini ilan etti. TCMB TL ve döviz likidite yönetimindeki etkinliğin artırılması amacıyla banka bünyesinde döviz karşılığı TL swap piyasasının açılmasına karar verdi.
3 Eylül	TÜFE Ağustos'ta aylık bazda yüzde 2,30, ÜFE yüzde 6,60 arttı. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 17,90, üretici fiyatlarında yüzde 32,13 oldu.
10 Eylül	TÜİK verilerine göre GSYH zincirlenmiş hacim endeksli olarak 2017'de bir önceki yıla göre yüzde 7,4 arttı.
13 Eylül	TCMB PPK açıklamasına göre politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı yüzde 17,75'ten yüzde 24'e yükseltildi.
16 Eylül	TCMB 1 Ekim 2018'de geçerli olmak üzere TL cinsinden kredi kartı işlemlerinde uygulanacak aylık azami akdi faiz oranını yüzde 1,80, aylık azami gecikme faiz oranını ise yüzde 2,30 olarak belirledi.
17 Eylül	TÜİK verilerine göre Haziran'da işsizlik oranı geçen yılın aynı dönemine göre değişmeyecek yüzde 10,2 seviyesinde gerçekleşti.
18 Eylül	TCMB TL'yi teşvik etmek ve bankalara destek olmak için TL zorunlu karşılık oranlarında ödenen faizi yüzde 7'den yüzde 13'e yükseltti.
24 Eylül	TCMB 23-25 Eylül 2018 arasında düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatına Üye Ülkeler Merkez Bankaları ve Para Otoriteleri Toplantısı'na ev sahipliği yaptı.
25 Eylül	Moody's Türkiye'nin uzun vadeli yabancı para cinsinden banka mevduatları için ülke tavanı notunu B1'den B2'ye indirdi.
28 Eylül	TÜİK geçici dış ticaret verilerine göre ihracat Ağustos'ta geçen yılın aynı ayına göre yüzde 6,5 artarak 12,38 milyar dolar olurken ithalat yüzde 22,7 azalarak 14,80 milyar dolar olarak gerçekleşti. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2017 Ağustos'ta yüzde 69,1 iken 2018 Ağustos'ta ise yüzde 83,6'ya yükseldi.
1 Ekim	TİM verilerine göre Eylül'de ihracat bir önceki yılın aynı ayına göre yüzde 12,7 artarak 19,63 milyar dolar oldu.
3 Ekim	TÜFE Eylül'de yüzde 6,30, ÜFE yüzde 10,88 arttı. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 24,52, üretici fiyatlarında yüzde 46,15 oldu.
8 Ekim	Ticaret Bakanlığı haksız fiyat artışlarının denetlenmesi hakkında Ticari Reklam ve Haksız Ticari Uygulamalar Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliğe ekleme yaptı. Buna göre ilgili yönetmeliğe "Girdi maliyeti ve döviz kuru artışı gibi fiyat değişimlerinden etkilenmemesine rağmen bu durumlardan etkileniyormuş gibi hareket ederek tüketiciye sunulan mal veya hizmetin satış fiyatında haklı bir gerekçe olmaksızın artış yapmak" şeklinde bir bent eklendi.
9 Ekim	IMF, Dünya Ekonomik Görünüm Raporu'nda küresel büyüme beklentilerini yükselen riskler nedeniyle yüzde 0,2 puan indirdiğini açıkladı. Türkiye'ye yönelik büyüme beklentisini bu yıl için yüzde 3,5 ve 2019 için de yüzde 0,4 olarak revize etti.
10 Ekim	TÜİK'in Ağustos'a ilişkin dış ticaret endekslerine göre ihracat birim değer endeksi Ağustos'ta bir önceki yılın aynı ayına göre 0,6 puan azalırken ithalat birim değer endeksi aynı dönemde yüzde 4,3 arttı.
11 Ekim	Cari işlemler dengesi Ağustos'ta 2,5 milyar dolar fazla verdi. Böylece on iki aylık cari işlemler açığı 51,12 milyar dolara geriledi.
15 Ekim	TÜİK verilerine göre Temmuz'da işsizlik oranı geçen yılın aynı dönemine göre 0,1 puanlık artışla yüzde 10,8 seviyesinde gerçekleşti. Hazine ve Maliye Bakanlığınca Eylül ile Ocak-Eylül dönemine ilişkin bütçe uygulama sonuçları açıklandı. Eylül'de bütçe gelirleri geçen yılın aynı ayına göre yüzde 27,4 artarak 61,1 milyar lira, bütçe giderleri ise yüzde 23,3 yükselerek 67 milyar lira olarak gerçekleşti.

19 Ekim	Türkiye'nin en büyük doğrudan dış yatırımcısı olan SOCAR 6,3 milyar dolarlık yatırımla gerçekleştirdiği STAR Rafinerisi'nin açışını gerçekleştirdi. Türkiye'nin petrol ürün ihtiyacını büyük oranda karşılayacak olan rafineri yıllık 10 milyon ton ham petrol işletme kapasitesine sahiptir.
25 Ekim	TCMB PPK politika faizi olan bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının yüzde 24 düzeyinde sabit tutulmasına karar verdi.
31 Ekim	TÜİK Eylül'e ilişkin dış ticaret endekslerini açıkladı. Buna göre ihracat Eylül'de geçen yılın aynı ayına göre yüzde 22,4 artarak 14,45 milyar dolar olurken ithalat ise yüzde 18,3 azalarak 16,32 milyar dolar olarak gerçekleşti. Böylelikle Eylül'de ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 59,1'den yüzde 88,5'e yükselmiş oldu. Turizm geliri 3. çeyrekte bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 1 artarak 11,50 milyar dolar oldu. Hazine ve Maliye Bakanlığında yapılan açıklamaya göre "Enflasyonla Topyekun Mücadele"ye destek kapsamında dört sektörde (beyaz eşya, otomotiv, konut ve mobilya) ÖTV ve KDV indirimlerine gidileceği açıklandı.
1 Kasım	TCMB 2018 yıl sonu enflasyon tahminini yüzde 13,4'ten yüzde 23,5'e, 2019 için de yüzde 10'dan yüzde 15,2'ye yükseltti. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) Türkiye için büyüme tahminlerini 2018 için yüzde 4,4'ten yüzde 3,6'ya, 2019 için ise yüzde 4,2'den yüzde 1'e düşürdü.
5 Kasım	TÜFE Ekim'de bir önceki aya göre yüzde 2,67, ÜFE yüzde 0,91 artış gösterdi. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 25,24, üretici fiyatlarında yüzde 45,01 oldu.
8 Kasım	Moody's Türkiye ekonomisinin büyük ihtimalle resesyona girdiğini belirtti. IMF, Türkiye için ekonomik büyüme tahminini revize etti. IMF bu yıl yüzde 3,5 olacağını tahmin ettiği büyüme oranının 2019'da yüzde 0,4'e gerileyeceğini, 2020'de ise yüzde 2,6 olarak gerçekleşeceğini ve toparlanacağını kaydetti.
12 Kasım	Cari işlemler dengesi Eylül'de 1,83 milyar dolar fazla verdi. Bunun sonucunda on iki aylık cari işlemler açığı 46,05 milyar dolara geriledi.
15 Kasım	TÜİK verilerine göre Ağustos işsizlik oranı geçen yılın aynı dönemine göre 0,5 puanlık bir artışla yüzde 11,1 seviyesinde gerçekleşti. Moody's Türkiye ekonomisinin 2018'de yüzde 1,5 büyümesini beklediğini, 2019'da ise yüzde 2 daralma yaşanacağını belirtti. Hazine ve Maliye Bakanlığınca Ekim ile Ocak-Ekim dönemine ilişkin bütçe sonuçlarına göre bütçe gelirleri Ekim'de 62,1 milyar lira, bütçe giderleri ise 67,5 milyar lira olarak gerçekleşti. TÜİK verilerine göre sağlık harcamaları 2017'de bir önceki yıla göre yüzde 17,4 artarak 104,11 milyar liradan 140,64 milyar liraya yükseldi.
19 Kasım	Rusya ve Türkiye'nin 2014'te mutabık kaldığı Türk Akımı Boru Hattı Projesi'nde her iki hattın da deniz kısmı yapımı tamamlandı.
21 Kasım	OECD 2018 Ekonomik Görünüm Raporu'nda Türkiye için öngörülen büyüme oranlarını yüzde 3,2'den yüzde 3,3'e yükseltti. Enflasyonun 2018'de yüzde 16,8, gelecek yıl yüzde 19,5 ve 2020'de ise yüzde 10,7 olarak gerçekleşmesini beklediğini ifade etti.
29 Kasım	Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası 3,15 milyar lira büyüklüğünde varlığa dayalı menkul kıymet (VDMK) ihraç edebileceği açıklandı. Bu ihracın dayanak varlığını üç kamu ve bir özel bankanın ihraç edeceği ipotek teminatlı menkul kıymet (İTMK) ihraçların oluşturacağı kararlaştırıldı. TCMB Finansal İstikrar Raporu'nu yayımladı. Yurt içi iktisadi faaliyetlerdeki dengelenme sürecinin devam ettiği vurgulanarak dış talep ve kur gelişmelerinin ihracatı desteklemekte olduğu ve net ihracatın büyümeye katkı sağladığını ifade etti. Cari işlemler açığının da dengeli bir seyir izlediği raporda yer aldı.
30 Kasım	TÜİK ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı iş birliği ile oluşturulan geçici dış ticaret verilerine göre ihracat 2018 Ekim'de 2017'nin aynı ayına göre yüzde 13,01 milyar dolar, ithalat da 16,17 milyar dolar olarak gerçekleşti. Böylelikle Ekim'de ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 65,6'dan yüzde 97,2'ye yükselmiş oldu.
3 Aralık	TÜFE Kasım'da yüzde 1,44, ÜFE yüzde 2,53 düşüş kaydetti. Yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında yüzde 21,62, üretici fiyatlarında yüzde 38,54 oldu.

6 Aralık	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) bu yıl Avusturya'nın başkenti Viyana'da toplandı. OPEC toplantısı 1,2 milyon varillik üretim kesintisi kararıyla bitti.
10 Aralık	TÜİK verilerine göre GSYH zincirlenmiş hacim endeksi olarak 2018'in üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre 1,6 puan arttı.
11 Aralık	Cari işlemler dengesi Ekim'de 2,77 milyar dolar fazla verdi. Bunun sonucunda on iki aylık cari işlemler açığı 39,4 milyar dolara geriledi.
17 Aralık	TÜİK verilerine göre Eylül işsizlik oranı bir önceki yılın aynı ayına göre 0,8 puan artış kaydederek yüzde 11,4 olarak gerçekleşti.
20 Aralık	TCMB Para Politikası toplantı sonuçlarına göre enflasyon görünümünde belirgin bir iyileşme yaşanana kadar sıkı duruşunu koruyacağını belirterek ihtiyaç duyulması halinde ilave parasal sıkılaştırmaya gidileceğini duyurdu.
21 Aralık	SOCAR ve BP İzmir'de Batı Yarımküre'nin en büyük petrokimya yatırımını ortaklaşa kurmak üzere "Çevre Anlaşması" imzaladı.
25 Aralık	Asgari ücrete 2019 için yüzde 26,05 zam yapıldı. Böylece asgari ücret 2019'da brüt 2 bin 558 lira ve net 2 bin 20 lira oldu.

2018'DE ENERJİ

YUNUS FURUNCU • İSMAİL KAVAZ • BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR • NESLİHAN SAYDAM

GİRİŞ

2018, Türkiye’de enerji alanında gerçekleştirilen faaliyetler açısından değerlendirildiğinde uluslararası projelerin ve arz güvenliğini artırmak adına yerli kaynak kullanımını öncelleyen çalışmaların öne çıktığı bir yıl olmuştur. Enerji ihtiyacını önemli ölçüde dış tedarikçilerden karşılayan Türkiye’de bu durumun beraberinde getirdiği riskleri minimum seviyelere indirmek adına projeler devam etmektedir.

Türkiye’nin yerli ve milli enerji politikalarının hem ekonomi hem de siyasete olan yansımaları 2018’de de sürmüştür. “Milli Enerji ve Maden Politikası” kapsamında ortaya konulan amaç ve hedefler Türkiye’nin enerji stratejilerini oluşturmaya devam etmiştir. Bu çerçevede özellikle yerleştirme ve enerji arz güvenliği noktalarında atılan adımlar dikkat çekmektedir.

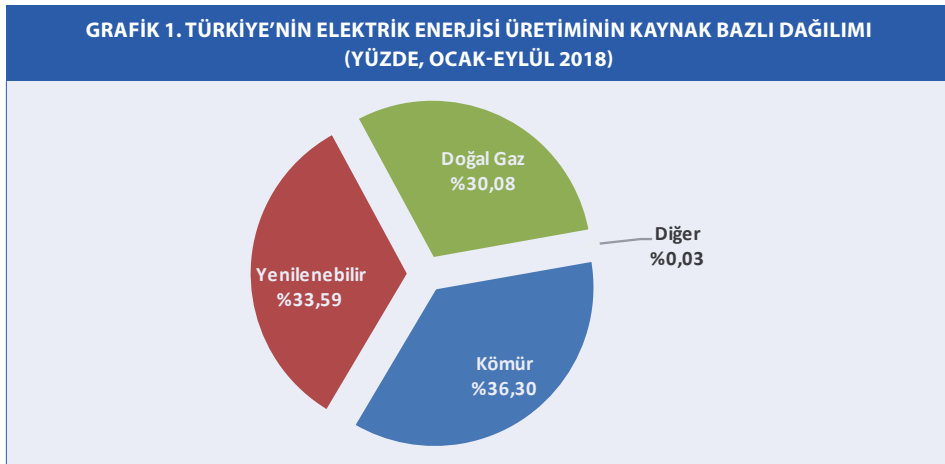
2018 geride bırakılırken Türkiye’de enerji alanında hayata geçirilen projelerin başında TANAP, TürkAkım, Akkuyu Nükleer Enerji Santrali, petrol ve doğal gaz arama çalışmaları, depolama kapasitesinin artırımıyla ilgili faaliyetler ve yenilenebilir enerji bağlamında yaşanan gelişmeler gelmektedir.

Türkiye bir yandan söz konusu projelerle dünya genelinde adından söz ettirirken diğer yandan bulunduğu coğrafya gereği ekonomik ve politik gerginliklerin merkezinde bulunmaktadır. Enerji özelinde ise 2018, Doğu Akdeniz’de yine kritik süreçlerin ve ABD’nin İran’a uyguladığı yaptırımların geride bırakıldığı bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir.

“2018’de Enerji” başlıklı bu bölümde ilk olarak Türkiye’nin genel enerji görünümü incelenmekte ve ardından 2018’de gerçekleştirilen enerji projeleri hakkında bilgiler verilmektedir. Son olarak geride bırakılan yılda gündemde olan İran yaptırımları ve Doğu Akdeniz’de yaşanan önemli gelişmelere değinilmektedir.

TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

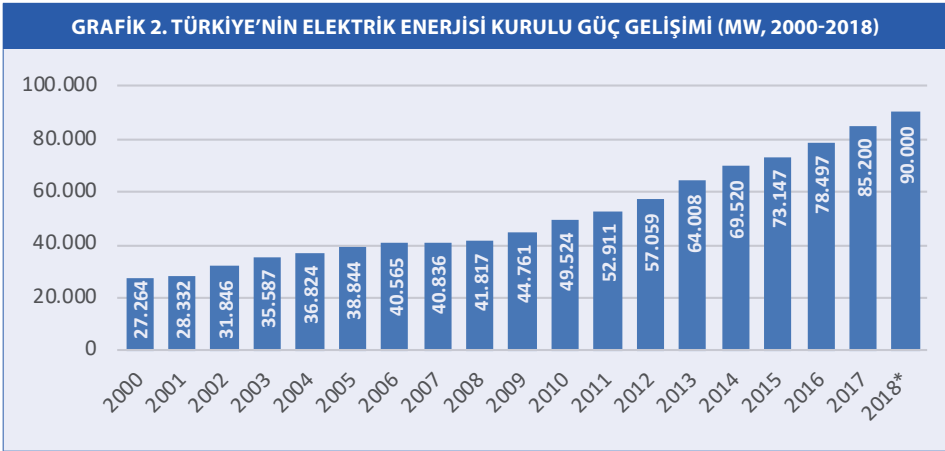
Enerjiye olan talebin en hızlı arttığı ülkeler arasında yer alan Türkiye'de bu talebin kesintisiz ve güvenilir bir şekilde karşılanması adına çalışmalar sürdürülmektedir. Bu amaçla ithal enerji bağımlılığının azaltılması ve yerli kaynakların kullanımının yaygınlaştırılmasıyla ilgili politikalar hayata geçirilmektedir. Milli Enerji ve Maden Politikası kapsamında gündeme gelen yerli ve yenilenebilir kaynakların Türkiye'nin toplam enerji üretimi içerisindeki payının artırılmasına yönelik çalışmalar 2018'de de devam etmiştir. Yerli kaynaklara yönelik yatırımların artması ile 2017'de toplam elektrik üretimi içerisinde yüzde 28 olan yenilenebilir enerjinin payı 2018'in ilk dokuz ayı itibarıyla yüzde 33,5 seviyesine yükseltilmiştir (Grafik 1).¹ Ancak halihazırda var olan yüksek oranlı fosil yakıt kullanımı ön planda olmayı sürdürmüştür.

Kaynak: ETKB

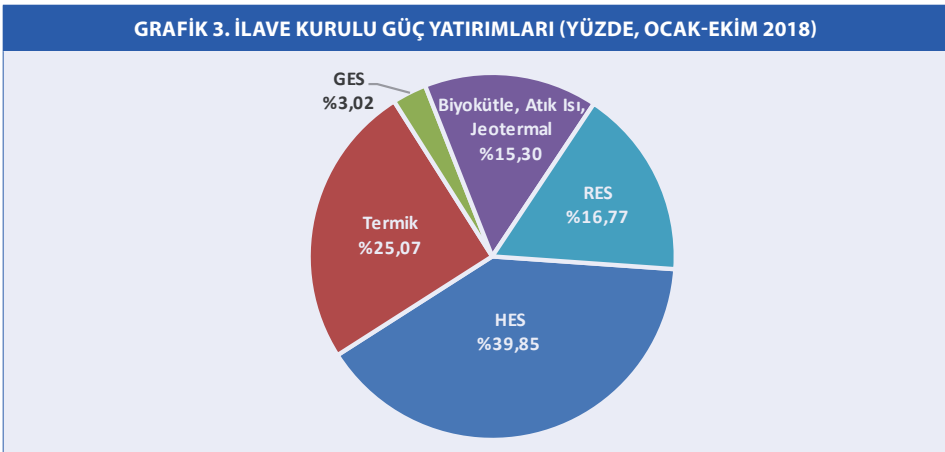
1. "Bakan Dönmez: Milli Enerji ve Maden Politikamız Kapsamında Ortaya Koyduğumuz Uygulamalarımıza Taviz Vermeden Devam Edeceğiz", Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Bakan-Donmez-Milli-Enerji-Ve-Maden-Politikamiz-Kapsaminda-Ortaya-Koydugumuz-Uygulamalarimizi-Taviz-Vermeden-Devam-Edecegiz, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2018).

2018 üçüncü çeyrek sonu itibarıyla Türkiye'nin toplam elektrik tüketimi yaklaşık 230 milyar kWh olarak gerçekleşmiştir.² Türkiye'de elektrik enerjisinin yüksek olan arz ve talep eğilimleri doğal olarak kurulu gücün de zaman içerisinde artmasına neden olmaktadır. 2000'de 27 bin 264 MW olan kurulu güç 2018 Ekim sonu itibarıyla 88 bin 177 MW seviyesine ulaşmıştır.³ Söz konusu kurulu gücün 2018 sonunda 90 bin MW düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir (Grafik 2).

Kaynak: TEİAŞ

2018 ilave kurulu güç yatırımları incelendiğinde ilk on aylık periyotta yaklaşık yüzde 40'lık yatırım oranıyla hidroelektrik santrallerin (HES) ilk sırada yer aldığı görülmektedir (Grafik 3).

Kaynak: ETKB

2. "Elektrik İstatistikleri", TEİAŞ, www.teias.gov.tr/tr/elektrik-istatistikleri, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2018).

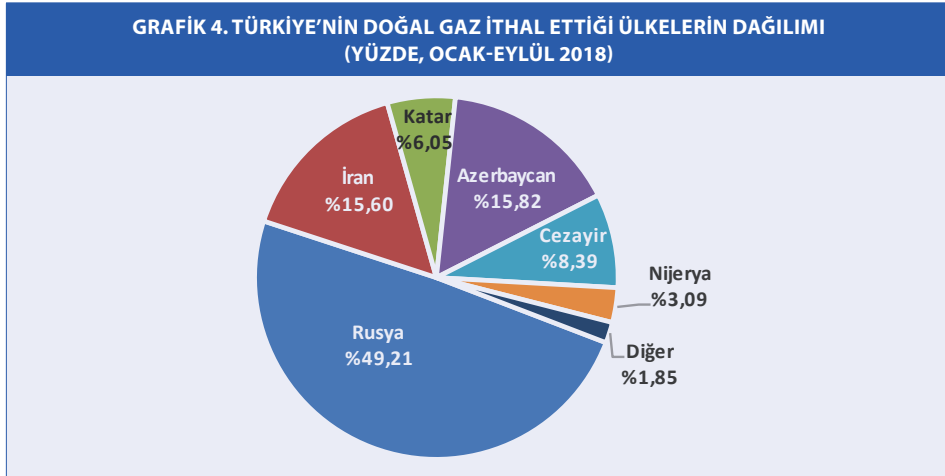
3. "Türkiye Elektrik Sistemi Kuruluş ve Kaynaklara Göre Kurulu Güç", TEİAŞ, www.teias.gov.tr/sites/default/files/2018-11/kurulu_guc_ekim_2018.pdf, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2018).

2017'nin aynı dönemiyle kıyaslandığında özellikle güneş enerjisi santrallerinin yatırım oranlarının yüzde 0,03'ten yüzde 3,02'ye yükselmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca biyokütle, atık ısı ve jeotermal kaynaklara da bir önceki yıla göre iki kattan fazla yatırım yapılmıştır. Bu durum Türkiye'de 2018'de yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verildiğini göstermektedir.

Türkiye'de her ne kadar yerli ve yenilenebilir enerji politikaları ön planda tutulsa da mevcut enerji portföyü dünya üzerindeki birçok ülkeye benzer şekilde yüksek miktarlarda fosil yakıtlardan oluşmaktadır. Türkiye'nin petrol ve doğal gaz gibi fosil enerji çeşitlerinde yüksek oranlarda dışa bağımlı olması söz konusu kaynakların derinlemesine analiz edilmesini zaruri kılmaktadır.

2018 doğal gaz tüketim miktarları incelendiğinde ilk dokuz aylık periyotta geçen senenin aynı dönemine kıyasla yaklaşık yüzde 8 oranında bir azalma gerçekleştiği görülmektedir.⁴ Buna paralel olarak 2018'de doğal gaz ithalatının da azalması beklenmektedir. Yapılan tahminler yıl sonunda yaklaşık 52 milyar metreküp düzeyinde bir tüketimin gerçekleşeceğini işaret etmektedir.

Türkiye'nin 2018 doğal gaz ithalatının kaynak ülkelere göre dağılımına bakıldığında geçmiş yıllarda olduğu gibi Rusya'nın ilk sırada yer aldığı görülmektedir (Grafik 4). Rusya'yı Azerbaycan, İran ve Cezayir takip etmektedir. Bu noktada geçen yıla kıyasla dikkat çeken gelişme Azerbaycan'ın 2018'de tamamlanan TANAP projesiyle Türkiye'ye ihraç ettiği doğal gaz miktarını arttırarak bu alanda İran'dan ikinciliği devralmasıdır.

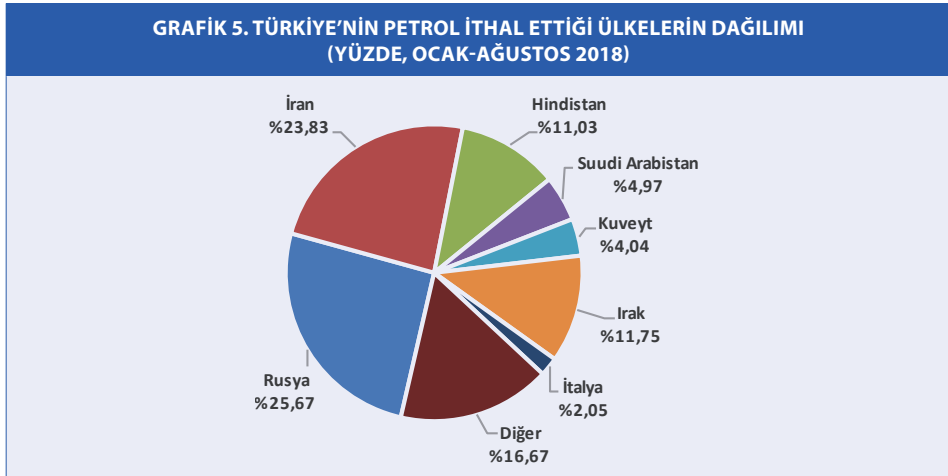

Kaynak: EPDK

4. "Doğal Gaz Piyasası Aylık Sektör Raporları", Enerji Piyasaları Düzenleme Kurumu (EPDK), www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-95-1007/dogal-gazaylik-sektor-raporu, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2018).

2018 Türkiye'nin sınırları içerisinde gerçekleştirilen doğal gaz altyapı çalışmaları bakımından da oldukça verimli bir yıl olmuştur. Yıl sonu itibarıyla Türkiye'nin bütün illerine doğal gaz iletim hattının ulaştırılması planlanmaktadır. Yine altyapı çalışmaları kapsamında 7 Şubat 2018'de Hatay-Dörttyol'da hizmete alınan ve günlük 20 milyon metreküplük gazlaştırma kapasitesine sahip olan ikinci yüzer LNG ve yeniden gazlaştırma ünitesi (FSRU) terminali ve Eylül'de ihale teklifleri alınan Tuz Gölü Doğal Gaz Yeraltı Depolama Projesi ile doğal gaz depolama faaliyetlerine devam edilmiştir. Söz konusu çalışmalarla Türkiye'nin doğal gaz depolama kapasitesinin yıllık toplam tüketimin yüzde 20'sine ulaştırılması amaçlanmaktadır.

Türkiye'nin yüksek oranda dışa bağımlı durumda olduğu bir diğer enerji kaynağı olan petrolde ise 2018'in ilk dokuz aylık döneminde üretim, tüketim ve ithalat miktarları sırasıyla 23, 24 ve 33 milyar ton olarak kayıtlara geçmiştir.⁵ Geçen senenin aynı dönemiyle kıyaslandığında özellikle ithalat miktarlarının arttığı görülmektedir. Türkiye yüksek olan ithal petrol bağımlılığından dolayı ortaya çıkan riskleri kaynak ülke çeşitliliğini artırmak suretiyle asgari seviyelere çekmek istemektedir. Ancak incelenen süre zarfında toplam petrol ithalatının neredeyse yarısı Rusya ve İran'dan yapılmıştır (Grafik 5).

Kaynak: EPDK

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus Türkiye'nin son dönemlerde Irak ile olan petrol ticaret hacminin giderek azalması ve günümüzde yaklaşık yüzde 12 seviyelerine kadar gerilemesidir. Bu durumun sebepleri arasında ise söz konusu bölgede yaşanan askeri ve siyasi olaylar gösterilebilir.

5. "Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporları", Enerji Piyasaları Düzenleme Kurumu (EPDK), www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-104-1008/petrolaylik-sektor-raporu, (Erişim tarihi: 12 Kasım 2018).

2018'de Türkiye petrol sektöründe dikkat çeken bir diğer kritik gelişme de İzmir-İzmir Aliağa'da açılan STAR Rafineri olmuştur. Azeri petrol ve doğal gaz şirketi SOCAR'ın toplamda 6,3 milyar dolar tutarındaki yatırımıyla yıllık 10 milyon ton ham petrol işleme ve 1,6 milyon ton depolama kapasitesine sahip dev projenin Türkiye'nin enerji arz güvenliğine katkı sunması beklenmektedir.⁶ Aynı zamanda söz konusu projeye yıllık yaklaşık 1,5 milyar dolar tutarında tasarruf sağlanarak enerji harcamalarının cari açık üzerindeki baskısının azaltılması hedeflenmektedir.

Türkiye'nin ithal kömür bağımlılığı da üzerinde önemle durulması gereken bir başka konudur. Son sekiz yılda Türkiye taş kömürü ithalatı için ortalama 3,6 milyar dolar harcamıştır.⁷ Dolayısıyla dış tedarikçilere olan bağımlılığın azaltılması adına Türkiye'de yerli kömür üretimini destekleyici politikalara 2018'de de devam edilmiştir. Özellikle linyit arama ve rezerv genişletme çalışmalarına ağırlık verilmiş ve toplam rezerv yaklaşık 19 milyar tona çıkarılmıştır.⁸

Türkiye'nin enerji alanında yüksek oranlı dışa bağımlılığının ekonomi üzerindeki negatif etkisi 2018'de de devam etmiştir. İlk dokuz aylık dönem içerisinde kömür hariç enerji kaynaklarına toplamda yaklaşık 32 milyar dolar harcama yapılmıştır.⁹ Yıl sonunda ise bu rakamın 40 milyar dolar seviyesine yükselmesi öngörülmektedir. Son yıllarda yerli kaynaklara yapılan yatırım tutarları artmasına rağmen Türkiye'nin toplam ithalatı içerisindeki enerji harcamalarının miktarı yüksek seviyelerdedir. Dolayısıyla bu durum cari denge üzerinde negatif bir etki oluşturmaktadır.

Bununla beraber dış piyasalarda ve döviz kurunda yaşanan gelişmeler Türkiye gibi dışa bağımlılığı bulunan ülkelerdeki enerji fiyatlarına olumsuz yansımaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından açıklanan rapora göre Türkiye'de Eylül 2018 itibarıyla enerji sektöründe yaşanan fiyat artışı yüzde 30,5 seviyesinde gerçekleşmiştir.¹⁰ Söz konusu oran enerji enflasyonunda Türkiye'yi üye ülkeler arasında ilk sıraya taşımıştır. Bu durum özellikle 2018'in ikinci yarısından itibaren ülke ekonomisine yapılan operasyonların doğal bir sonucudur. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı yapısına bir de yüksek döviz kuru eklenmesi nedeniyle bahsi geçen fiyat artışları bu denli yüksek seviyelere ulaşmıştır.

6. "Büyüyen Türkiye'nin Yıldızı STAR Rafineri", State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR), www.socar.com.tr/star-rafineri.html, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2018).

7. "Maden Dış Ticareti", Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2018).

8. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyon Tutanakları", Plan ve Bütçe Komisyonu, www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.tutanaklar, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2018).

9. "Dış Ticaret İstatistikleri-Fasillara Göre İthalat", Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim tarihi: 14 Kasım 2018).

10. "Consumer Prices", Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), www.oecd.org/economy/consumer-prices-oecd-updated-6-november-2018.htm, (Erişim tarihi: 14 Kasım 2018).

Özetle Türkiye'nin 2018 enerji görünümü genel olarak büyük projelerin hayata geçirilmesi, elektrik üretim sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler, yerli kaynak kullanımının arttırılmasına yönelik çalışmalar ve altyapı yatırımları çerçevesinde şekillenmiştir. Enerji kaynaklarında yüksek oranlı dışa bağımlılık gibi yapısal sorunların devam etmesine rağmen arz güvenliğinin sağlanması yönünde yapılan çalışmalar memnuniyet vericidir.

ENERJİ PROJELERİ

Türkiye’de 2018’de enerji projeleri açısından oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bir yandan halihazırda devam eden projelerde ilerlemeler kaydedilirken diğer yandan birçok yeni projenin ilk adımları atılarak Türkiye’nin enerji projeleri alanındaki etkinliği artırılmıştır. Türkiye’nin enerji alanındaki bu girişimleri hem ülkenin kendi enerji gündeminde hem de küresel piyasalarda dikkate değer etkiler meydana getirmiştir.

Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, doğal gaz ve petrol arama faaliyetlerinin arttırılması, yenilenebilir enerji alanında çok önemli yeni projelerin yapılması Türkiye’nin enerji güvenliğine ve enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasına olumlu etki yapmıştır. Başta TürkAkım projesinin açık deniz kısmının inşasının tamamlanması olmak üzere TANAP projesinin açılması, Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin temelini atılması, denizlerde başlatılan doğal gaz ve petrol arama çalışmaları, sıvılaştırılmış doğal gaz ve depolama projeleri ve yenilenebilir enerji projeleri 2018’de bu alanda üzerinde durulması gereken projelerdir.

TÜRKAKIM

Rusya’dan Türkiye’ye ve Avrupa’ya doğal gaz taşınması planlanan ve 19 Kasım 2018’de açık deniz inşası biten TürkAkım Türkiye’nin enerji alanında etkisinin dünya çapında artmasını sağlayacak önemli bir enerji projesidir. Her biri 15,75 milyar m³/yıl kapasiteli iki boru hattı yapımını içeren projede ilk boru hattıyla Türkiye’ye, ikinci boru hattıyla da Avrupa’ya doğal gaz ulaştırılması planlanmaktadır.¹¹

TürkAkım açık deniz birinci ve ikinci kısımlarının işletimi Rus enerji şirketi Gazprom tarafından üstlenilmiştir. Kara bölümünde yer alan ve Türkiye’ye doğal gaz arzı sağlayacak olan hattın inşası da BOTAŞ tarafından gerçekleştirilmektedir. Kara bölümündeki Avrupa’ya gaz transfer etmesi planlanan diğer hattın inşası ve işletimi ise yüzde 50 oranında ortaklık payı ile Türkiye ve Rusya’nın belirleyeceği

11. TürkAkım, www.turkstream.info/tr, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2018).

şirketler tarafından kurulacak başka bir şirket tarafından yapılacaktır.¹² İlk defa Rus gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya gönderilmesi Ankara'nın enerji aktörü rolünü kuvvetlendirmektedir.

Kaynak: TurkStream

TANAP

TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) projesi Hazar Denizi'nden çıkarılan doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya transfer edilmesini sağlayan önemli projelerden birini oluşturmaktadır. 12 Haziran 2018'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlhan Aliyev'in katılımıyla açılan TANAP 6 milyar metrekübü Türkiye'ye olmak üzere toplamda 31 milyar metreküp doğal gaz taşıyacaktır. Toplam uzunluğu 1.850 kilometre olan TANAP'a yapılan yatırım tutarı yaklaşık 8 milyar doları bulmaktadır.¹³ Bu yatırım Türkiye'ye ekonomik açıdan fayda sağlamanın yanında projeye katılan diğer ülkelerle olan ilişkilerini de geliştirecektir.

TANAP'ın ilk aşamada 16 milyar metreküp ile başlayıp zaman içinde kademeli olarak artırılarak son aşamaya gelindiğinde 31 milyar metreküp doğal gaz taşınması planlanmaktadır. Türkiye bu hatta yüzde 30 ve bu hatta taşınacak doğal gazın üretildiği Şahdeniz 2 rezerv bölgesine de yüzde 19 oranında ortaktır. Bununla birlikte enerji kaynaklarına sahip ülkelere yakın olmasıyla elde ettiği jeostratejik konumunu uzun yıllar iyi değerlendiremeyen Türkiye,

12. Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri, ETKB, www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2018).

13. "TANAP'ta Yatırım Tutarı Ne Oldu?", *Ekonomist*, 4 Mayıs 2018.

TANAP ile birlikte bölgesel enerji merkezi olma yolunda önemli bir adım atmış bulunmaktadır.¹⁴

Kaynak: BP

AKKUYU NÜKLEER GÜÇ SANTRALİ

Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in katılımlarıyla 3 Nisan 2018'de Nükleer Güç Santrali'nin (NGS) temeli atılmıştır. Yaklaşık altmış yıl sonra gerçekleşen nükleer santral Türkiye'nin 2023 hedeflerine ulaşmasında önemli bir adım olarak görülmektedir. İlk ünitesi 2023'te, sonraki üniteleri ise birer yıl arayla devreye alınarak 2026'da tam kapasiteye ulaşacak olan Akkuyu NGS toplam 4 bin 800 MW gücünde olacaktır.¹⁵

Yıllık 35 milyar MWh elektrik üretecek olan Akkuyu NGS 2026'da enerji tüketiminin yaklaşık 450 milyar MWh olacağı düşünülürse Türkiye'nin elektrik üretiminin yüzde 7-8'ini karşılayacağı anlaşılmaktadır.¹⁶ Akkuyu NGS yerlilik oranını artıracak, uluslararası enerji fiyatlarının yükselmesinden dolayı enerji maliyetlerinin ekonomiye etkisini de azaltacak ve Türkiye'nin enerji güvenliğine önemli katkısı olacaktır.

14. Yunus Furuncu, "TANAP'ın Orta Asya ve Avrupa Enerjisi Pazarlarına Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 25, Sayı: 2, (2018), s. 543-561

15. "Türkiye'nin Nükleer Santral Projeleri: Soru-Cevap", ETKB, www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2FT%3%BCrkiyenin_N%3%BCkleer_Santral_Projeleri_Soru-Cevap.pdf, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2018).

16. "Nükleer Sektör Haberleri", Akkuyu Nükleer, www.akkunpp.com/akkuyuda-sinirli-calisma-izni-kapsaminda-yurutulen-faaliyetlerle-iligili-saha-ziyareti/update, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2018).

DOĞAL GAZ VE PETROL ARAMA ÇALIŞMALARI

Akdeniz'de yapılacak petrol ve doğal gaz derin sondaj çalışmaları için Türkiye'nin ilk sondaj gemisi Fatih 5 Haziran 2018'de Antalya Limanı'na demirlemiştir. 30 Ekim 2018'de ise Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez'in katıldığı bir törenle Akdeniz'de ilk sondaj için yola çıkmıştır. Ayrıca bakanlık 26 Ağustos 2018'de denizlerdeki hidrokarbon arama faaliyetleri için ikinci bir sondaj gemisi alınacağını duyurmuştur.

Oruç Reis ve Barbaros Hayrettin isimli gemilerle sismik taramalara devam eden Türkiye 2018'de Fatih sondaj gemisiyle Akdeniz'deki çalışmalarına hız kazandırmıştır. Envanterine yeni bir sondaj gemisi daha eklemeyi planlayan Türkiye karada devam eden hidrokarbon arama çalışmalarına kendi gemileriyle denizlerde de ağırlık vermeye başlamıştır.

SIVILAŞTIRILMIŞ DOĞAL GAZ VE DEPOLAMA PROJELERİ

Doğal gaz kullanımının bazı dönemlerde artması sonucu doğal gaz arzının güvenliği açısından doğal gaz depolama tesislerinin yapılması oldukça stratejik hamlelerdir. Bu kapsamda Silivri, Kuzey Marmara ve Değirmenköy doğal gaz depolama tesislerinin kapasitelerinin 4,6 milyar metreküpe çıkarılması hedeflenmektedir.¹⁷ Bununla birlikte Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2018'de duyurduğu 100 günlük eylem planına göre Tuz Gölü Doğal Gaz Depolama Tesisi'nde kapasitenin 450 milyon metreküpten 600 milyon metreküpe yükseltilmesi için çalışmalara başlanacaktır.

Türkiye'nin anlık yükselen doğal gaz talebini karşılamada elini kuvvetlendiren FSRU terminallerinin sayısı da artmaktadır. Bu kapsamda 7 Şubat 2018'de Hatay'ın Dörttyol ilçesinde BOTAŞ Dörttyol FSRU Terminali açılmıştır. Böylece Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının BOTAŞ bünyesinde hizmete aldığı Hatay-Dörttyol FSRU Terminali ile Türkiye altyapısını güçlendirerek rekor tüketim taleplerinden de sistemde yaşanacak arıza veya bir ülkeden kaynaklanan kısıntılardan da etkilenmeden doğal gaz talebini karşılayabilme kapasitesini arttırmıştır.

YENİLENEBİLİR ENERJİ PROJELERİ

Türkiye'nin enerji bağımlılığının azaltılması açısından yenilenebilir kaynaklar son derece önem arz etmektedir. 4 Ocak 2018'de Bingöl'de inşa edilen ve büyüklük açısından kendi sınıfında Türkiye'nin dördüncüsü olan Kiğı Barajı'nda elektrik üretimi-

17. "Doğal Gaz", Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz, (Erişim tarihi: 30 Mayıs 2018).

ne başlanmıştır. Böylece Türkiye kendi potansiyelini değerlendirerek dışa bağımlılığı azaltacak bir adım daha atmıştır.

2018'de yenilenebilir enerji teknolojisinde dünyada önemli gelişmeler yaşanırken Türkiye'de de önemli buluşlara imza atılmıştır. Bu buluşlardan biri Ege Üniversitesi'nde yerli imkanlarla organik güneş paneli üretilmesi olmuştur. Üretim maliyeti yaygın olarak kullanılan güneş panellerinin dörtte biri kadar olan yerli panel çevreci yapısının yanı sıra esnek yüzeylere uygulanabilmesiyle ön plana çıkmaktadır.¹⁸

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 3 Ağustos 2018'de açıkladığı 100 günlük eylem planıyla yaklaşık 4,8 milyar dolar yatırım tutarı olan toplam 3 bin MW gücündeki güneş enerjisi için ilana çıkılacağı duyurulmuştur. 2017'de düzenlenen YEKA-1 GES ve RES ihalelerine en az yüzde 65 yerli ekipman kullanılması ve yüzde 80 Türk mühendis şartlarının konulması Türkiye'nin yerli kapasite oranının artırılması hedefinin devam ettiğini göstermektedir.

18. "Üniversite 'Yerli ve Organik' Güneş Paneli Üretti", *Hürriyet*, 15 Şubat 2018.

DIŞ POLİTİKADA ENERJİ POLİTİKALARINI ETKİLEYEN GELİŞMELER

İRAN YAPTIRIMLARI VE ANKARA-TAHRAN ENERJİ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

2018’de küresel enerji politikalarını ve piyasalarını ve tabii ki Türkiye’yi en çok etkileyen olaylardan biri şüphesiz ABD Başkanı Donald Trump’ın İran yaptırımlarını yeniden uygulama kararı olmuştur. Trump Mayıs’ta ABD’yi tek taraflı olarak İran nükleer anlaşması olarak da anılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı’ndan (JCPOA) geri çekerek hemen ardından anlaşma sonrası kaldırılan İran yaptırımlarını yeniden uygulamaya koyma kararı almıştır. Tarihi boyunca –başta ABD olmak üzere– birçok kez uluslararası siyasete yön veren aktörlerin yaptırımlarına maruz bırakılan İran’a Trump yönetimi tarafından yeniden yaptırım uygulanması kararı başta anlaşmaya taraf diğer P5+1 ülkeleri olmak üzere Türkiye dahil birçok ülkenin tepkisine yol açmıştır. Buna karşın Trump “İran ile iş yapan ülkeler ABD ile iş yapamayacak” tehditleri savurmaktan geri kalmamış, yalnızca başkentleri değil Tahran ile iş birliği içerisinde olan bankaları, şirketleri ve kişileri de uyarmıştır.

Ağustos’ta İran’ın bankacılık, otomotiv ve havacılık sektörlerini hedef alan ilk dalga yaptırımları Kasım’da petrol, liman işletmeciliği, gemicilik ve taşımacılık sek-

törlerini hedef alan ikinci dalga yaptırımlar izlemiştir. Aşamalı olarak uygulanmaya başlanan yaptırımlarla ülkenin en büyük gelir kaynaklarından biri olan petrol endüstrisinin hedef alındığı açıktır. Trump yönetimi de zaten her fırsatta İran'ın petrol ihracatını sıfıra düşürmeyi amaçladığını belirtmektedir. Talep ettiği enerjiyi büyük ölçüde ithal enerji kaynaklarından karşılayan Türkiye açısından ise İran yaptırımlarının ayrı bir önemi vardır.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN HAM PETROL İTHALATI (TON, OCAK- EYLÜL 2018)									
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül
Irak	138.987,937	289.397,342	137.621,059	225.339,273	352.778,285	646.262,402	1.107.269,372	732.454,544	1.090.723,660
İran	575.456,159	643.294,804	858.630,093	999.819,581	930.978,400	287.842,707	867.269,873	647.322,581	640.436,045
Rusya	193.309,987	79.480,292	-	-	-	378.415,560	158.913,228	159.076,640	99.624,934
Kazakistan	53.305,271	-	40.000,000	44.681,833	164.193,727	146.756,486	3.836,797	243.484,132	99.633,923
S. Arabistan	150.830,493	150.242,586	150.355,156	74.808,167	210.131,594	143.265,088	141.625,871	149.623,985	149.142,922
Kuveyt	151.441,235	151.614,089	151.258,703	75.832,099	144.260,671	145.498,222	-	151.183,466	-
Toplam	1.476.178,975	1.314.029,113	1.337.865,011	1.477.808,525	1.802.342,677	1.831.937,703	2.278.915,141	2.083.145,348	2.079.561,484

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporlarından derlenmiştir.

Artan nüfusu ve gelişmekte olan ekonomisi ile “dinamik bir enerji talebi”ne¹⁹ sahip olan Türkiye bilindiği üzere tükettiği enerjinin çok büyük bir kısmını ithal etmektedir. Söz konusu dinamik talep içerisinde en çok paya sahip olan petrol ve doğal gazın en fazla ithal edildiği ülkelerden biri ise İrân’dır. İrân, 2018 Ocak-Eylül döneminde önceki yıllara benzer şekilde yine Türkiye’nin en büyük tedarikçileri arasında yer almıştır. Öyle ki ham petrolün yüzde 41,13’ü, doğal gazın da yüzde 15,6’sı İrân’dan ithal edilmiştir. Ülkedeki doğal gaz sektörünün yaptırımlara konu edilmemesi nedeniyle Türkiye’nin doğal gaz arzında bir değişiklik beklenmemektedir. Yaptırımlara konu olan petrol ithalatında ise Mayıs’tan itibaren değişiklik gözlemlenmiş, Türkiye’nin en büyük ham petrol ithalatçısı olan TÜPRAŞ olası bir arz sıkıntısına karşı piyasayı dengeleyebilmek adına kademeli olarak İrân’dan tedarik ettiği ham petrol miktarını azaltmaya başlamıştır (Tablo 1).

Yaptırımlar henüz açıklanmadan önce Nisan 2018’de İrân’dan ithal edilen yaklaşık 1 milyon tonluk ham petrol miktarı toplam ham petrol ithalatının yüzde 67’sine karşılık gelirken söz konusu miktar Mayıs’ta 931 bin ton ile yüzde 51’ine, Haziran’da ise sert bir şekilde 287,8 bin tona gerileyerek yüzde 15’ine karşılık gelmiştir. Temmuz’da 867,2 bin tona çıkan miktarın payı yüzde 38’e çıkmış, Ağustos’ta 647,3 bin ton ile yeniden yüzde 31’e gerilemiştir. Son olarak Eylül’de 640,4 bin ton olan İrân petrolünün toplam ham petrol ithalatı içerisindeki payı bir miktar daha gerileme kaydederek yüzde 30,7 olarak kayıtlara geçmiştir. Bahsi geçen dönemlerden Nisan ve Mayıs’ta İrân en büyük tedarikçi iken Haziran’da Irak ve Rusya’nın ardından üçüncü, Temmuz, Ağustos ve Eylül’de ise ikinci en büyük tedarikçi konumuna yerleşmiştir. Son dört ayda Irak’ın İrân’ı geçerek ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Teknik açıdan bakıldığında kalite ve kimyasal bileşenler açısından birbirine en çok benzeyen petrolerin Ortadoğu ülkelerinde bulunması İrân petrolüne ikame olarak Irak petrolünü öne çıkarmıştır. Ancak İrân’dan ham petrol ithal edilmeye devam edilmesi beklenmektedir.

ABD ile yürütülen yoğun diplomasi trafiği sonucunda ikinci dalga yaptırımların devreye alındığı 5 Kasım’da İrân’ın en fazla petrol ihraç ettiği ülkelerin ağırlık gösterdiği sekiz ülkeye geçici süreliğine imtiyaz tanınmıştır. Aralarında Türkiye’nin de bulunduğu bu ülkeler Çin, Hindistan, Güney Kore, Japonya, Tayvan, İtalya ve Yunanistan’dır. 180 günle sınırlandırılan bu imtiyaz dönemi İrân’ın günlük en fazla 1,1 milyon varil ham petrol ihraç edebileceği şekilde planlanmış ve her ülkeden ithal ettiği miktarı belirli ölçüde düşürmesi beklenmiştir. Türkiye’den beklenen ithal ettiği ham petrol miktarını yüzde 75 oranında kısmasıdır. Türkiye’nin İrân’dan

19. “Türkiye Enerji Tüketiminde Hangi Ülkelere Benziyor?”, DEK Türkiye, (Temmuz 2018), www.dunyaenerji.org.tr/wp-content/uploads/2018/07/QR30TR.pdf, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2018).

yılda ortalama 11-12 milyon ton ham petrol ithal ettiği düşünüldüğünde imtiyazın 3 milyon ton/yıl ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır.²⁰ Tanınan 180 günlük sürenin sonunda henüz ismi açıklanmamış iki ülkenin ithalatını tamamen durdurması beklenirken geriye kalan altı ülke konusunda net bir açıklama yapılmamıştır. Sürecin sonunda Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği miktarı sıfıra düşürmeyi mi yoksa mümkün olduğunca sürdürmeyi mi seçeceği konusu ise belirsizdir. Ankara'nın bu 180 günlük süreçte İran ile ticari ilişkilerini sürdürmek adına Washington yönetimi ile temaslarına devam etmesi beklenmektedir. 2010-2015 arasında AB ve BM Güvenlik Konseyi'nin de destekleriyle uluslararası düzeyde uygulanan yaptırımlar döneminde olduğu gibi Türkiye, İran'dan petrol ithal etmeye devam etmeyi seçebilir. Bu bağlamda Trump yaptırımlarına takılmadan İran ile ticareti sürdürmenin yolları üzerinde çalışıldığı da bilinmektedir. Yerli para ile ticaret ve takas sistemi değerlendirilen seçenekler arasında yer alırken gerek ihracat gerekse ithalat açısından İran'ın dördüncü en büyük ticaret ortağı olan Türkiye'nin yakın zamanda bir karara varması muhtemeldir.

DOĞU AKDENİZ'DEKİ GELİŞMELER

Doğu Akdeniz'de Mısır, İsrail, Filistin, Suriye, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Lübnan'ı kapsayan bölgede 2009'da başlayan ve toplamda 3,4 trilyon metreküp olduğu öngörülen hidrokarbon rezervi keşifleri²¹ bölgenin hem iç dinamiklerini hem de uluslararası alandaki rolünü yeniden şekillendirmiştir. Bölge devletlerinden GKRY, Mısır ve İsrail geçtiğimiz yıllarda iş birliğine giderek deniz yetki alanlarını belirlemek amacıyla anlaşmalar yapmıştır. Fakat bu anlaşmaların kıyıdaş devletlerden biri olan Türkiye olmadan yapılması Ankara'nın Doğu Akdeniz'deki haklarının ihlal edildiği bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda GKRY, Türkiye'nin kıta sahanlığının bir kısmıyla çakışan bölgede Ankara ile anlaşmadan Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ilan etmiştir. Ayrıca KKTC'nin parselleyerek Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nı (TPAO) yetkilendirdiği alanın bir kısmını GKRY de parselleyerek başka şirketlere yetki vermiş ve KKTC'nin bu alanlar üzerinde hakkı olduğunu reddetmiştir. Dolayısıyla Doğu Akdeniz yıllardır Türkiye'nin enerji gündemini yoğun bir şekilde meşgul etmiş, 2018 ise bu konuda kritik gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur.

Şubat'ta GKRY'nin yetkilendirdiği İtalyan Eni şirketine ait Sapiem 12000 gemisi aynı zamanda KKTC'nin de TPAO'yu yetkilendirdiği 3. parselde arama yap-

20. "Bakan Fatih Dönmez'den Kritik İran Açıklamaları", *Enerji IQ*, Sayı: 2018-45/311.

21. "Assesment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province", Eastern Mediterranean, USGS Fact Sheet 2010-2014, (Mart 2010).

mak için yola çıkmıştır. Türkiye sürecin başından beri bölgede kendisiyle anlaşma sağlanmadan yürütülecek herhangi bir arama çalışmasının yasal olmadığını iddia etmiştir. Bu sebeple o sırada bölgede tatbikat yapan Türk donanmasına ait gemiler söz konusu gemiyi durdurarak bu alanda çalışma yapmasına izin vermemiştir. Türkiye'nin bu girişimiyle GKRY ile Türkiye arasındaki mevcut gerginlik tırmanmış, sürece AB de dahil olarak Türkiye'yi Birlik üyesi bir devletle çatışmaması konusunda tehdit etmiştir.²²

Şubat'ın sonunda Türkiye'nin bölgedeki varlığını göstermesi adına önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bir Alman bilimsel araştırma gemisi Kıbrıs ve Girit adası arasında yapacağı araştırma faaliyeti için Türkiye'den izin istemiş, Türkiye de Navtex ilan ederek gemiye bölgede çalışma izni vermiştir. Kısa bir süre sonra Yunanistan'ın bu izni iptal etmesine rağmen bu olay hem uluslararası alanda hem de Yunanistan ve GKRY medyasında büyük yankı uyandırmıştır.²³

Bölgede Türkiye ve GKRY'nin yetki alanlarının çakıştığı noktalarda uyuşmazlıklar sürerken GKRY tarafından yetkilendirilen Exxon Mobil ve Qatar Petroleum konsorsiyumu 10. parselde Mart'ta araştırmalara başlamıştır. Bu alan KKTC'nin TPAO'yu yetkilendirdiği alanların dışında olması sebebiyle Türkiye için sorun teşkil etmezken konsorsiyumun gemilerine ABD'ye ait 6. Filo'nun eşlik etmesi Washington'un Ankara'ya verdiği bir mesaj olarak değerlendirilmiştir.²⁴

Doğu Akdeniz'de bir yandan doğal gaz arama girişimleri ve bundan doğan yetki alanları sorunu devam ederken diğer yandan sembolik olmakla birlikte Türkiye'yi de yakından ilgilendiren iş birliği girişimleri gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda Eylül sonunda GKRY ile Mısır arasında bir boru hattı teşvik anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Kıbrıs'ın Afrodit sahasından 130 milyar metreküplük doğal gazın Mısır kıyılarına, oradan da İdku'daki LNG tesislerine taşınmasını sağlayacak bir boru hattı inşası planlanmıştır.²⁵ Türkiye bu anlaşmaya GKRY'nin bölgedeki tek taraflı çalışmalarının bir sonucu olması sebebiyle karşı çıkmıştır. Ayrıca anlaşmanın AB Komisyonu'nun desteğiyle imzalanması ve Birlik'in enerji güvenliğinin artırılması için kritik öneme sahip olduğunun iddia edilmesi de Türkiye'nin enerji ticaret merkezi olma hedefine karşı yapılan bir hamle olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan söz

22. "AB, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Eylemlerinden Rahatsız", Enerji Enstitüsü, 30 Mart 2018, www.enerjiens-titusu.de/2018/03/30/ab-turkiyenin-dogu-akdenizdeki-eylemlerinden-rahatsiz, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

23. "Türkiye'nin Alman Gemisi Hamlesi Yunan Basınında: 'Uyuklarken Yakaladılar'", Sputnik Türkiye, 28 Şubat 2018, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201802281032445594-turkiye-alman-gemisi-hamlesi-yunan-basininda>, (Erişim tarihi: 20.11.2018).

24. "ABD-Katar Ortaklığının Sondaj Gemileri Kıbrıs Sularına Geliyor", Enerji Günlüğü, 5 Mart 2018, www.enerji-gunlugu.net/icerik/26291/abdkatar-ortakliginin-sondaj-gemileri-kibris-sularina-geliyor.html, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

25. "GKRY ve Mısır, Gaz Boru Hattı Anlaşmasını İmzaladı", Enerji Portalı, 20 Eylül 2018, www.enerjiportali.com/gkry-ve-misir-gaz-boru-hatti-anlasmasini-imzaladi, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

konusu iş birliği girişimlerinin bir parçası olarak Ekim'de GKRY, Mısır ve Yunanistan üçlü zirvesinin altıncısı düzenlenmiştir. Üç ülke bölgede kendilerine karşı tehdit olabilecek unsurlara karşı iş birliği mesajı vermiştir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki diğer devletlerle enerji politikalarında yaşadığı çatışmalar 2018 sonlarına kadar devam etmiştir. Ekim'de Türkiye'nin Barbaros Hayrettin Paşa araştırma gemisi Doğu Akdeniz'de önceden ilan edilen Güzelyurt Araştırma Sahası'nda çalışmalara başlamıştır. Gemi çalışmaları sırasında Yunanistan'a ait bir fırkateyn tarafından taciz edilmiştir. Türkiye ise bu olay karşısında bir yandan bölgede gerginlik istemediğini ifade ederken diğer yandan uluslararası hukuktan doğan haklarını kullanmaya devam edeceğini belirtmiştir.²⁶

Nitekim Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki proaktif enerji politikaları kapsamında ilk sondaj gemisi Fatih Ekim sonunda Alanya-1 kuyusunda çalışmalarına başlamıştır.²⁷ TPAO bu çalışmalar sırasında destek almak için dünyanın en büyük petrol sahası servis şirketlerinden biri olan Schlumberger²⁸ ile, platform desteği almak için de ABD'li bir şirket olan Rowan Companies ile anlaşmıştır.²⁹

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de sondaja başlamasından kısa bir süre sonra GKRY'nin MEB olarak ilan ettiği sınırlar içinde GKRY, ABD, İngiltere, Fransa, İsrail ve Yunanistan'ın fiili olarak Mısır, Ürdün ve İtalya'nın da gözlemci pozisyonunda katıldıkları Nemesis 2018 isimli tatbikata başlanmıştır.³⁰ Katılımcılar bu tatbikatla Doğu Akdeniz'deki arama ve sondaj çalışmalarının güvenliğini sağlamayı hedeflediklerini vurgularken esasen Türkiye'nin kendilerine tehdit oluşturmasını engellemeyi amaçlamıştır.

2018'de Doğu Akdeniz'de Türkiye açısından önem teşkil eden son gelişme ise Exxon Mobil-Qatar Petroleum konsorsiyumunun 10. parselde sondaj çalışmalarına başlaması olmuştur. Türkiye bu konuda konsorsiyumun bölgeye ilk girdiğinde sergilediği tepkisini sürdürerek GKRY'nin bu hamlesini KKTC'nin haklarının gasp edilmesi olarak değerlendirmiştir.³¹

26. "Barbaros Hayreddin Paşa' Gemisinin Akdeniz'deki Sismik Araştırma Faaliyeti Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18 Ekim 2018, www.mfa.gov.tr/no_-277_-barbaros-hayreddin-pasa-gemisi-nin-akdeniz-deki-sismik-arastirma-faaliyeti-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

27. Gökçen Özkar, "Fatih Gemisi' Alanya-1 Kuyusu ile Sondaja Başlıyor Enerji Portalı", Enerji Portalı, 30 Ekim 2018, www.enerjiportali.com/fatih-gemisi-alanya-1-kuyusu-ile-sondaja-basliyor, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

28. "TPAO ve Schlumberger Akdeniz'de İş Birliği Yapacak", Bloomberg HT, 25 Kasım 2018, www.bloomberght.com/enerji/haber/2167120-tpao-ve-schlumberger-akdeniz-de-is-birligi-yapacak, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

29. "Rowan Norway Awarded Contract By Turkish Petroleum", Rowan Companies, 24 Eylül 2018, www.rowan.com/investor-relations/news/news-details/2018/Rowan-Norway-Awarded-Contract-by-Turkish-Petroleum/default.aspx, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

30. "Multinational Exercise", NEMESIS, 31 Ekim 2018, www.mod.gov.cy/mod/CJ/RCC.nsf/All/BF3D595E-9D639281C22583370043CFEB?OpenDocument, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

31. "Exxonmobil, Doğu Akdeniz'de Rumlar için Sondaja Başladı", Enerji Enstitüsü, 19 Kasım 2018, www.enerjiensitusu.de/2018/11/19/exxonmobil-dogu-akdenizde-rumlar-icin-sondaja-basladi, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

SONUÇ

2018 Türkiye’de enerji sektöründe birçok yönden önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Türkiye’nin enerji alanında dışa bağımlılığını azaltma girişimleri neticesinde yenilenebilir enerji projelerine yapılan yatırımlarda ve yenilenebilir enerjinin enerji tüketimi içindeki oranında bir artış meydana gelmiştir. Öte yandan fosil yakıtların Türkiye’nin enerji tüketiminde hala çok geniş bir yer aldığı da anlaşılmaktadır.

Türkiye 2018’de bir yandan enerjide dışa bağımlılığını azaltmaya çalışırken diğer yandan da arz güvenliğini artırmak ve bir enerji merkezi haline gelmek amacıyla geçtiğimiz yıllarda başlattığı projelere yenilerini ekleyerek devam etmiştir. 2018’de TürkAkım’ın deniz kısmı ve TANAP’ın tamamlanmasının Türkiye’nin doğal gaz arzının karşılanması ve enerji ticaretindeki rolünün güçlenmesinde önemli bir etken olması beklenmektedir. Bunların yanı sıra Akkuyu NGS’nin temelini atılması ve doğal gaz depolama tesislerinin kapasitelerinin artırılması girişimleri de Türkiye’nin 2018’de yine aynı amaçla attığı adımlar olarak öne çıkmaktadır.

Ankara’nın enerji alanında hayata geçirdiği projeler hızla devam ederken Trump’ın İran yaptırımlarını yeniden uygulama kararı alması Türkiye’nin İran’dan yaptığı petrol ithalatında önemli bir düşüş yaşanmasına sebep olmuş, bu da Türkiye’yi petrol ticaretinde İran’a alternatif oluşturabilecek pazarlar bulma arayışına sokmuştur. Yaşanan bu gelişme Türkiye’nin arz güvenliğini artırma ve enerjide dışa bağımlılığını düşürme girişimlerinin ne derece yerinde olduğunun bir göstergesi olmuştur. Buna karşın Türkiye’nin son yıllarda en önemli gündem maddelerinden birini oluşturan Doğu Akdeniz’de kritik bir adım atarak 2018’de ilk sondaj çalışmasına başlaması bu konuda proaktif bir politika izlemeye kararlı olduğunu bir kez daha göstermiştir.

KRONOLOJİ: 2018'DE ENERJİ	
1 Ocak	Türkiye'nin ilk sondaj gemisi Deepsea Metro-2 Norveç limanından yola çıkarak Kocaeli'de bir limana yanaştı. Deepsea Metro-2 ilk sondajını Akdeniz'de yapacak.
4 Ocak	Bingöl'de inşa edilen ve büyüklük açısından kendi sınıfında Türkiye'nin dördüncüsü olan Kığı Barajı'nda elektrik üretimine başlandı.
10 Ocak	Türkiye'nin jeotermal enerjide kurulu kapasite bakımından ABD, Filipinler ve Endonezya'nın ardından dünyada 4. sırada yer aldığı açıklandı.
7 Şubat	Hatay'ın Dört Yol ilçesinde BOTAŞ-Dört Yol FSRU terminali açıldı.
18 Şubat	Solar Power Europe tarafından yayımlanan rapora göre 2017'de güneş enerjisi kurulu gücü 1,8 GW'ın üzerinde artan Türkiye bu alanda Avrupa lideri oldu. Türkiye'den sonra güneş enerjisi kurulu gücünü en fazla artıran ikinci ülke 1.753 MW ile Almanya, üçüncü ülke ise 912 MW ile İngiltere oldu.
3 Nisan	Akkuyu NGS'nin temeli Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in katıldığı törenle atıldı.
10-12 Nisan	Türkiye'nin üyesi olduğu Uluslararası Enerji Forumu Toplantısı Hindistan'da yapıldı.
17 Nisan	Türkiye "Berlin Enerji Dönüşüm Diyalogu" toplantısına katılım sağladı.
8 Mayıs	ABD Başkanı Donald Trump, ülkesini 2015'te P5+1 ile İran arasında imzalanan ve İran nükleer anlaşması olarak da anılan Ortak Kapsamlı Eylem Planı'ndan (JCPOA) tek tarafı olarak geri çektiğini açıkladı.
24 Mayıs	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak Şemdinli'den Cizre'ye, kuzeyde de Van'dan Siirt'te kadar Türkiye'de ilk kez gerçekleştirilen uçakla gravite manyetik veri toplama işlemine başladıklarını duyurdu.
5 Haziran	Akdeniz'de yapılacak petrol ve doğal gaz derin sondaj çalışmaları için Türkiye'nin ilk aktif sondaj gemisi "Fatih" Antalya Limanı'na demirledi.
12 Haziran	Türkiye ve Azerbaycan tarafından yapımı üç yıldır süren ve yıllık 6 milyar metreküp taşıma kapasitesine sahip Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) hizmete açıldı.
9 Temmuz	66. Hükümet'te Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı görevine Fatih Dönmez getirildi.
13 Temmuz	Rus enerji devi Gazprom, TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı projesinin yüzde 66'sının inşasının tamamlandığını duyurdu.
24 Temmuz	Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş. ve Elektrik Üretim A.Ş., Elektrik Üretim A.Ş. bünyesinde birleştirildi.
30 Temmuz	Petrofac, BOTAŞ'ın Kuzey Marmara yer altı doğal gaz depoları büyütmeye projesinden kontrat kazandı.
2 Ağustos	Bakanlık, Türkiye'nin yer altı kaynaklarının tespit edilip ekonomiye kazandırılması için çalışmaların artırılacağını duyurdu.
4 Ağustos	Cumhurbaşkanlığı, kabinesinin 400 projeyi içeren 100 günlük eylem planını kamuoyuna açıkladı. İşbu planda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 100 günlük eylem planı da bulunuyor.
7 Ağustos	Akdeniz'de bir derin deniz ve bir sığ deniz sondajına başlandı.
14 Ağustos	Türkiye'nin kaya gazı ve kömür kaynaklı metan gazı üretim potansiyelinin belirlenmesi konusunda karar alındı.
15 Ağustos	Cumhurbaşkanlığı yaklaşık 4,8 milyar dolar yatırım tutarı olan toplam 3 bin MW gücündeki güneş enerjisi için ilana çıkılacağını duyurdu.
16 Ağustos	Bakanlık üretim yapılmayan kömür sahalarının özel sektör tarafından işletilmesinin sağlanması amacıyla düzenlemelere başlandığını açıkladı.

20 Ağustos	Soma ve Tunçbilek'teki üretim yapmayan kamuya ait kömür sahalarının özel sektörün işletmesine açılacağı duyuruldu.
21 Ağustos	Türkiye'nin elektrik enerjisi alanındaki ilk milli "Yüksek Gerilim Yüksek Güç Test Laboratuvarı"nın kurulması için sözleşme yapıldı.
29 Ağustos	Yapımı süren TürkAkım projesinde toplam 1.369 kilometrelik boru döşendi.
1 Eylül	Organize Toptan Doğal Gaz Satış Piyasası açıldı. Bu sayede Türkiye'nin bölgesinde enerji ticaret merkezi olabilmesine yönelik önemli bir adım daha atılmış oldu.
4 Eylül	Türkiye-Katar Ticaret ve Ekonomik Ortaklık Anlaşması paraflandı. Ekonomik ve ticari ilişkilerin artırılmasını amaçlayan söz konusu anlaşmayla başta petrol türevleri doğal gaz gibi girdilerin ucuza teminiyle üretimde maliyetlerin düşürülmesi hedefleniyor.
19 Ekim	STAR Rafinerisi açıldı.
26 Ekim	Türkiye ve Almanya arasında enerji alanındaki iş birliği potansiyelinin hızlıca hayata geçirilmesi amacıyla Alman Enerji ve Ekonomi Bakanı Altmaier ile niyet mektubu imzalandı.
30 Ekim	Milli sondaj gemisi Fatih, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez'in katıldığı törenle Akdeniz'de ilk sondaj için yola çıktı.
19 Kasım	TürkAkım projesinin deniz bölümüne dönecek son boru Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in talimatıyla indirildi.
26 Kasım	Mersin açıklarında sığ deniz sondajına başlandı.

2018'DE

HUKUK VE

YARGI

CEM DURAN UZUN • MERT HÜSEYİN AKGÜN

GİRİŞ

2018'de Türkiye'de hukuk ve yargı alanındaki iki önemli gelişme Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin tam anlamıyla yürürlüğe girip yeni sisteme uyum sürecinin başlaması ve 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü halin (OHAL) sona erip olağan döneme geçilmesiydi. 2018'de Hukuk ve Yargı başlığı altında ilk olarak Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş ve uyum düzenlemeleri ele alınmakta, ardından yasama faaliyetleri ve olağan döneme geçiş incelenmekte ve son olarak da yargı ve ulusal insan hakları koruma mekanizmalarına değinilmektedir.

16 Nisan 2017 Anayasa değişiklikleriyle kabul edilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi 24 Haziran seçimleri sonucu cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan'ın yemin ettiği 9 Temmuz 2018'de bütün kurum ve kurallarıyla yürürlüğe girdi. Geçiş ve uyum sürecinde önce Meclisten alınan yetkiyle çıkarılan KHK'lar ile çok sayıda yasa yürürlükten kaldırılarak yeni düzenlemelere zemin hazırlandı. Cumhurbaşkanı göreve başladığında KHK ile yürürlükten kaldırılmış teşkilat yasaları yerine Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle bakanlıkların yapısı, görev ve yetkileri düzenlendi. Bakanlıkların sayısı on altıya düşürüldü ve Cumhurbaşkanlığı teşkilatı yeni sistemin gerekleri doğrultusunda yeniden yapılandırıldı.

2018, Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) kanun çıkarma ve karar alma gibi yasama faaliyetleri bakımından 2016 ve 2017'ye kıyasla daha durgun olduğu bir yıldır. Meclis 2017'de toplam 298 kanunu kabul ederken geride bırakılan yılda kabul edilen yasa sayısı 91 oldu. Bu farkın oluşmasında Meclisin 24 Haziran milletvekili genel seçimleri ve cumhurbaşkanı seçimleri için tatile girmesinin yanında hükümet sistemi değişikliği sonrasında kuvvetler ayrılığı ilkesinin bir sonucu olarak yürütme yetkisine ilişkin konularda cumhurbaşkanına kararname çıkarma yetkisi tanınması da etkilidir.

Meclis 15 Temmuz darbe girişiminin hemen ardından ilan edilen OHAL'i Nisan'da yedinci ve son kez uzattı. 18 Temmuz'da süresinin dolması ve yeniden uzatılmaması üzerine iki yıldır uygulanan OHAL uygulaması son buldu. Bununla birlikte Türkiye'nin başta Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olmak üzere karşı karşıya geldiği terör tehdidi 15 Temmuz'un hemen ertesinde yaşandığı kadar ağır olmasa da devam etmekteydi. Olağan döneme geçişin kamu düzeninde ve güvenliğinde bir zafiyet do-

ğurmaması için 25 Temmuz'da Meclis "Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"u kabul etti. Kanun'la adli süreçlere ve kamu güvenliğine yönelik bir dizi düzenleme gerçekleştirildi.

2002'den itibaren AK Parti hükümetlerinin temel gündem maddelerinden olan yargı reformunda 2018 oldukça yoğun geçti. 15 Temmuz darbe girişiminin etkilerinin atlatılması ve FETÖ'nün yargı ve adalet bürokrasisinden büyük oranda temizlenmesinin de katkısıyla yargı alanında önemli iyileştirmeler yapıldı. Bir yandan istinaf mahkemelerinin sayısı artırılırken diğer yandan başta zorunlu arabuluculuk uygulaması olmak üzere alternatif uyuşmazlık çözüm yollarında kayda değer sonuçlar elde edildi.

Yargıya ilişkin toplumsal beklentilerin başında gelen yargılamaların makul sürede sonuçlandırılmasında geride bırakılan yılda adeta bir sessiz devrim gerçekleşti. 24 Haziran seçimlerinin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıkladığı 100 günlük icraat programında da yer verilen "Yargıda Hedef Süre Uygulaması"na adli yargı ilk derece hukuk mahkemeleri, ceza mahkemeleri ve idari yargı ilk derece mahkemelerinde 3 Eylül, cumhuriyet başsavcılıklarında da 1 Ekim itibarıyla geçildi.

FETÖ'nün örgütsel yapısını ve 15 Temmuz darbe girişimini açığa çıkaran yargılamalarda 2018'de önemli mesafe katedildi. Yüzlerce sanığın yargılandığı davalar mahkemelerin yoğun çabası ve HSK ile Adalet Bakanlığının destekleriyle süratli bir şekilde devam etmektedir. Sanık sayılarının yüksek olması ve delillerin toplanma sürecinde karşılaşılan güçlükler hem soruşturma süreleri hem de davaların uzamasına yol açsa da geride bırakılan yılda darbe davalarının dörtte üçünden fazlasında nihai kararlar verilerek ilk derece yargılamaları tamamlandı. Devam eden davaların büyük bölümünde ise son aşamalara gelindi. Darbe girişimini aydınlatan iki büyük davadan 224 sanıklı Genelkurmay Çatı Davası'nda nihai kararın 2019'un ilk aylarında verilmesi beklenirken 474 sanıklı Akıncı Üssü Davası'nın ise gelecek yılın sonunda tamamlanması öngörülüyor.

CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİNE GEÇİŞ VE UYUM DÜZENLEMELERİ

16 Nisan referandumunda kabul edilen 6771 sayılı Kanun ile yapılan Anayasa değişiklikleri kapsamı ve önemi sebebiyle hemen yürürlüğe girmemiş, bir geçiş ve uyum süreci öngörülmüştü. Yeni Anayasa hükümlerinin büyük kısmının yürürlüğe girmesi ve sistem değişikliğinin gerçekleşeceği tarih cumhurbaşkanı ve milletvekili genel seçimlerinin birlikte yapılacağı 3 Kasım 2019'du. Ancak 20 Nisan'da uzun zamandır dillendirilen erken seçim kararının alınması ile birlikte yapılacak bu seçimlerin tarihi 24 Haziran 2018 olarak belirlendi. TBMM AK Parti Grup Başkanı Binali Yıldırım ve MHP Grup Başkanı Devlet Bahçeli ile yedi milletvekilinin "Milletvekili Genel Seçiminin Yenilenmesi ve Seçimin 24 Haziran 2018 Tarihinde Yapılması Hakkındaki Önergesi" Meclis genel kuruluna katılan 386 milletvekilinin oyuyla kabul edildi. Böylece hem cumhurbaşkanı ve meclis seçimlerinin bir arada yapılması hem de yeni hükümet sistemine geçişi sağlama açısından bir ilke sahne olacak seçimler için süreç başlamış oldu.

Anayasa değişikliği hakkındaki 6771 sayılı Kanun'la yeni sisteme geçiş amacıyla 1982 Anayasası'na geçici 21. madde eklenmiştir. Eklenen 21. maddenin (A) bendi şu şekildedir:

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 27'nci Yasama Dönemi milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanlığı seçimi 3/11/2019 tarihinde birlikte yapılır. Seçimin yapılacağı tarihe kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ve Cumhurbaşkanının görevi devam eder. Meclisin seçim kararı alması halinde, 27'nci Yasama Dönemi milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.

Bu hükme göre cumhurbaşkanı ve meclis seçimlerinin birlikte 3 Kasım 2019'da yapılması kararlaştırıldı ancak Meclisin erken seçim kararı alma hakkı elinden alın-

madı. Ayrıca böyle bir karar alınması halinde aynı şekilde milletvekili ve cumhurbaşkanı seçimlerinin birlikte yapılacağı hükme bağlandı.

ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ VE CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİNİN YÜRÜRLÜĞE GİRİŞİ

16 Nisan 2017 referandumuyla kabul edilen 6771 sayılı Kanun 18 maddeden oluşan ve Anayasa'nın yaklaşık yetmiş maddesinde yapılan kapsamlı bir değişikliktir. Hükümet sisteminde köklü bir yenilik yapan Kanun'la Anayasa'nın yasama ve yürütmeye ilişkin maddeleri tamamen değiştirilmiş ve ayrıca yargıyı ilgilendiren önemli hükümlere yer verilmişti. Yapılan bu değişiklikler kapsamlı olmaları ve hazırlık gerektirmeleri sebebiyle hemen yürürlüğe girmedi. 6771 sayılı Kanun'un 18. maddesine göre üç farklı tarihte yürürlüğe gireceği öngörüldü.¹ Bu tarihler şunlardır:

1- 6771 sayılı Kanun'un halkoylamasında kabul edildiği 16 Nisan 2017:

Anayasa değişikliğinin kabul edildiği 16 Nisan 2017'de öncelikle yargıyla ilgili hükümler yürürlüğe girmiştir. Bunların yanında milletvekili seçilme yaşını on sekize düşüren hüküm ve cumhurbaşkanı seçilen kişinin partisiyle ilişkisinin kesileceği ibaresini kaldıran hüküm de bu tarihte yürürlüğe girmiştir.

2- Birlikte yapılacak ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin takvimin başladığı 26 Nisan 2018:

Yürürlük konusundaki ikinci tarih 6771 sayılı Kanun gereğince birlikte yapılacak ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin takvimin başladığı tarihtir. Bu tarihte yürürlüğe girecek hükümleri birkaç başlıkta toplamak mümkündür: Bunlar milletvekili sayısını 550'den 600'e çıkaran 75. madde, TBMM ve cumhurbaşkanı seçimlerinin birlikte ve beş yılda bir yapılacağını düzenleyen 77. madde, cumhurbaşkanı adaylığının koşullarını, aday gösterme usulünü ve seçimi düzenleyen 101. maddeyle cumhurbaşkanı seçim usulünü düzenleyen eski 102. maddenin kaldırılmasıdır.

3- Birlikte yapılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda cumhurbaşkanının göreve başladığı 9 Temmuz 2018:

6771 sayılı Kanun'da bu iki başlıkta ele aldığımız hükümler dışında kalan diğer bütün maddelerin birlikte yapılan TBMM ve cumhurbaşkanı seçimleri sonucunda cumhurbaşkanının göreve başladığı tarihte yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Cumhurbaşkanının ve TBMM'nin yetkileri ve görevleri ile karşılıklı denetim araçları başta olmak üzere yeni sisteme ilişkin bütün hükümlerin yürürlüğe girişi ve yeni hükümet sistemine geçişin tamamlanması bu tarihte gerçekleşmiştir.

Bu tarih yani yeni seçilecek cumhurbaşkanının göreve başladığı an hakkında 1982 Anayasası'nda ve kanunlarda açık bir hüküm yoktur. Seçim takviminde

1. Bu tarihlerde hangi hükümlerin yürürlüğe gireceği konusunda TBMM'nin resmi internet sitesinde yer alan Anayasa metni kullanıldı. Bkz. TBMM, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2017.pdf, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018).

cumhurbaşkanı seçimi günü, seçim sonuçlarının açıklandığı gün, sonuçların *Resmî Gazete*'de yayımlandığı gün, seçime dair tutanağın teslim edildiği gün ve andiçme günü gibi farklı tarihler vardır. Buna karşılık cumhurbaşkanının “Andiçmesi” başlıklı Anayasa'nın 103. maddesi “Cumhurbaşkanı, görevine başlarken Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde aşağıdaki şekilde andiçer” demektedir. Bu ifade ve kanunlardaki hükümler topluca değerlendirildiğinde göreve başlama anının “andiçme” anı olduğu anlaşılmaktadır. Önceki yargı kararları ve doktrindeki hakim görüşler göz önünde bulundurulduğunda Anayasa değişikliği hükümlerinin ve Cumhurbaşkanlığı sistemine tam geçişin 24 Haziran seçimleri sonucu cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan'ın yemin ettiği 9 Temmuz 2018 olduğu söylenebilir.

9 Temmuz 2018'de geçişin sağlıklı bir şekilde olması ve hukuki boşluk olmaması için kanun hükmünde kararnameler (KHK) ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile gerekli düzenlemeler yapıldı. Geçiş ve uyum sürecinde öncelikle daha önceden Meclisten alınan yetkiyle KHK'lar ile bir nevi alan temizliği gerçekleştirildi. KHK'ları Anayasa'dan çıkararak Anayasa değişikliği hükümleri henüz yürürlüğe girmediğinden ilk düzenlemelerin KHK ile yapılmasında Anayasal bir engel bulunmamaktaydı. Buna göre 4 Temmuz 2018 Çarşamba günü 7142 sayılı Yetki Kanunu'na dayanılarak çıkarılan 698 sayılı KHK ile ilk düzenlemeler yapıldı. Bu KHK'dan sonra da yeni bir KHK ile mevcut bakanlıkların kuruluşuna ilişkin teşkilat yasaları yürürlükten kaldırıldı ve cumhurbaşkanına göreve başladığı anda kabul edeceği ilk Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle bakanlıkları düzenleme imkanı tanındı.

Yeni sistemde Anayasa'nın 106. maddesine göre bakanlıkların kuruluşu, görev ve yetkileri Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenecektir. Ancak Cumhurbaşkanlığı kararnamesi daha önceden kanunla düzenlenmiş konularda düzenleme yapamayacağı için bakanlıkların mevcut teşkilat kanunları KHK ile yürürlükten kaldırıldı ve bu işlemin yürürlüğe giriş tarihi yeni teşkilat kararnamesinin kabulü olarak belirlendi. Bakanlıkların yapısı, görev ve yetkileri cumhurbaşkanı göreve başladığında KHK ile yürürlükten kaldırıldı, teşkilat yasaları yerine Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlendi. Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle bakanlıkların sayısı on altıya düşürüldü ve Cumhurbaşkanlığı teşkilatı yeni sistemin gerekleri doğrultusunda yeniden yapılandırıldı.

CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİNE UYUM VE GEÇİŞ DÜZENLEMELERİ

6771 sayılı Kanun'un getirdiği yenilikler bütünüyle bir hükümet sistemi değişikliği olması sebebiyle siyasal yapı ve devletin idari organizasyonunu derinden etkileyecek hükümler içeriyordu. Bu sebeple Başbakanlık ve Bakanlar Kurulunun kaldırılmasının etkileyeceği devletin idari yapısına ilişkin kanunların yenilenmesi, Cumhurbaşkanlığı teşkilatının yeniden yapılandırılması ve Anayasa değişikliğine uyumlu bir

şekilde seçim kanunları, Siyasi Partiler Kanunu, Meclis İçtüzüğü gibi önemli düzenlemelerin gözden geçirilmesi ihtiyacı doğdu.

AK Parti tarafından uyum sürecini hızlandırmak ve gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla 13 Ocak 2018'de uyum çalışmalarını yürütecek beş ayrı komisyon kuruldu.² Yedişer üyeden oluşan komisyonlar “Yürütmenin Yapılandırılması”, “Personel Rejimi”, “Siyasi Partiler ve Seçim Mevzuatının Uyarlanması”, “Yerel Yönetimler” ve “Meclis İçtüzüğü” şeklinde beş farklı alanda çalışmak üzere görev paylaşımı yaptı. Bu komisyonların yaptığı hazırlıklar da değerlendirilerek yeni sisteme geçiş ve uyum düzenlemeleri hazırlandı.

7140 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun³

7140 sayılı Kanun'la öncelikle yeni Anayasa hükümleri ile seçim yasalarının uyumlu hale getirilmesini amaçlayan ve eski maddeleri kaldırıp Anayasa'daki yeni hükümleri tekrarlayan ve açıklayan düzenlemeler yapıldı. Örneğin bir kişinin aynı anda hem milletvekilliğine hem Cumhurbaşkanlığına aday olamayacağı, meclis ve cumhurbaşkanı seçimlerinin beş yılda bir aynı gün yapılacağı ve bir kimsenin iki defa cumhurbaşkanı seçilebileceği gibi hükümler Anayasa'nın tekrarı mahiyetindedir.

Ayrıca Cumhurbaşkanının seçimi usulü yeni Anayasa hükümlerine uygun bir şekilde ayrıntılı olarak düzenlendi. Anayasa'da yer almayan seçim takvimine ilişkin bazı hususlar, siyasi partilerin ve seçmenlerin yüz bin imza ile aday gösterme usulüne ilişkin kurallar ile YSK'nın bu süreçteki görev ve yetkileri Kanun'la açıklığa kavuşturuldu. Milletvekili Seçimi Kanunu'nda seçilme yaşı yirmi beşten on sekize indirildi, seçilecek milletvekili sayısı 550'den 600'e çıkarıldı ve Meclisin görev süresi cumhurbaşkanına paralel olarak dört yıldan beş yıla uzatıldı. Son olarak yurt dışı seçmenlerin yeni sistem çerçevesinde oy kullanmasını kolaylaştırıcı hükümler getirildi.

7142 Sayılı Uyum Düzenlemeleri Hakkındaki Yetki Kanunu⁴

Bakanlar kurulu tarafından hazırlanarak TBMM'ye sunulan Yetki Kanunu tasarısı TBMM'de 10 Mayıs 2018'de görüşülerek kabul edildi. Yetki Kanunu'nun gerekçesinde Anayasa değişikliğinin gerektirdiği kanuni düzenlemelerden ivedi olanlarının seçim takviminin dar olması sebebiyle KHK'larla yapılmasının zorunlu olduğu belirtildi. Çıkarılacak KHK'larla 6771 sayılı Anayasa değişikliği sonucunda Anayasa'dan çıkarılan tüzük, bakanlar kurulu, başbakan, Başbakanlık ve kanun tasarısı gibi ibarelerin kanun ve KHK'lardan çıkarılması ve yeni hükümet sisteminin gerektirdiği

2. “Uyum için Beş Komisyon”, *Yeni Şafak*, 13 Ocak 2018.

3. “25.04.2018 tarih ve 7140 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, Sayı: 30402 (2. Mükerrer), *Resmî Gazete*, 25 Nisan 2018.

4. 10.05.2018 tarih ve 7142 sayılı “6771 Sayılı Kanunla Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Çeşitli Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Konusunda Yetki Kanunu”, Sayı: 30425, *Resmî Gazete*, 18 Mayıs 2018.

devletin yeniden teşkilatlanmasına ilişkin düzenlemelerin yapılması amaçlandı. Yetki Kanunu'nda bazı bakanlıklar ile bazı kamu kurumlarının kuruluşuna ilişkin kanun ve KHK'ların değiştirileceği vurgulandı. Son olarak Bakanlar Kurulu bu Yetki Kanunu'na dayanarak seçimler sonucunda cumhurbaşkanı ant içip göreve başlayana kadar gerekli KHK'ları çıkardı.

698 Sayılı KHK⁵

4 Temmuz 2018 Çarşamba 7142 sayılı Kanun'a dayanılarak çıkarılan 698 sayılı KHK ile ilk düzenlemeler yapıldı. Bu KHK ile özet olarak 1924'ten 1960'a kadar çıkarılan bazı kanunlarda yer alan parlamenter sistemdeki hükümeti ifade eden "İcra Vekilleri Heyeti" ibaresi ile 1963-2017 dönemindeki bazı kanunlarda geçen "Bakanlar Kurulu" ve "Başbakanlık" ibareleri "Cumhurbaşkanı" ve "Cumhurbaşkanlığıncı" şeklinde değiştirildi.

KHK'ya göre daha önceden kabul edilmiş kanunlar ve KHK'ların yürütme maddelerindeki bakanlar kurulu ve bakanlara yapılmış olan atıflar cumhurbaşkanına yapılmış sayılacaktır. Ayrıca bu KHK hükümlerinin yürürlüğe giriş tarihi cumhurbaşkanının yemin etme günüdür. Böylece cumhurbaşkanının ant içerek göreve başlayacağı gün Anayasa'dan çıkarılan "Başbakanlık" ve "Bakanlar Kurulu" ibareleri yasalardan da eş zamanlı olarak ayıklandı.

700 Sayılı KHK⁶

Bu KHK ile 1927-2011 arasında çıkarılan kanun ve KHK'larda değişiklik yapılarak kanunlar içerisindeki ifadelerin güncellenmesi başta olmak üzere yeni sisteme dahil olmayan ve Anayasa'dan çıkarılan bazı kurumların görevlerini düzenleyen veya bu kurumlara değinen maddeler yürürlükten kaldırıldı. Bu bağlamda KHK ile yapılan bazı değişiklik ve güncellemeler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İlgili kanunlarda ve KHK'larda yer alan "Bakanlar Kurulu" ibaresi "Cumhurbaşkanlığı" şeklinde değiştirilerek daha önceki sistemde Bakanlar Kuruluna ait olan görev ve yetkiler yeni sistemde yürütme makamı olan Cumhurbaşkanlığı bünyesine geçirildi. Bununla birlikte özellikle eski kanunlarda yer alan "İcra Vekilleri Heyeti" kavramı da yine "Cumhurbaşkanlığı" şeklinde değiştirildi.
- Eski kanunlarda yer alan "nizamname" ifadeleri "yönetmelik" veya "Cumhurbaşkanlığı kararı" şeklinde değiştirildi.
- Eski kanunlarda kullanılan "kanun, nizam ve talimatnameler" ibaresi "mevzuat" şeklinde güncellendi.

5. "477 Sayılı Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Sayı: 30468, *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 2018.

6. "Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Sayı: 30471 (2. Mükerrer), *Resmî Gazete*, 7 Temmuz 2018.

- Yeni sistemde yer verilmeyen tüzük kurumu kanunlarda “Cumhurbaşkanlığı kararnamesi” veya “Cumhurbaşkanlığınca çıkarılan yönetmelik” şeklinde değiştirildi.
- Yeni sistemde yer almayan “kanun tasarısı” ibaresi kanunlardan çıkarıldı.
- Yeni sistemde yer almayan sıkıyönetime ilişkin ifadeler yürürlükten kaldırıldı.
- Bazı kanun ve KHK’larda yer alan “kanunlar” ifadesinin yanına “Cumhurbaşkanlığı kararnameleri” eklendi.
- Askeri yargıya ilişkin ifadeler kanun ve KHK’lardan çıkarıldı.
- Geçici madde uyarınca eski tüzükler, nizamnameler, Başbakanlık ve bakanlar kurulu tarafından çıkarılan yönetmelikler ile diğer işlemler yürürlükten kaldırılmadıkça geçerliliğini sürdürecektir.

702 Sayılı KHK⁷

Bu KHK ile nükleer enerjiyle ilgili faaliyetleri yürütmek ve düzenlemek üzere Nükleer Düzenleme Kurulu oluşturulmuştur. Nükleer Düzenleme Kurumu nükleer enerjiyle ilgili her türlü tesis, cihaz, madde ve faaliyetlere ilişkin düzenlemeleri yaparak izinleri verebilecektir. Bugüne kadar nükleer enerjiyle ilgili olarak Türkiye Atom Enerjisi Kurumundan alınmış tüm izinler Nükleer Enerji Kurumuna devredilecektir. Kurum kendisine verilen görevleri bağımsız olarak yerine getirecektir.

703 Sayılı KHK⁸

Genel olarak 703 sayılı KHK’da yeni Cumhurbaşkanlığı sistemine uyum amacıyla çeşitli kararnamelerde ve kanunlarda aşağıda maddelenen ad ve içerik değişikliği ve eklemeler yapıldı:

- Kanun ve kararnamelerde yer alan “Bakanlar Kurulu” ifadeleri “Cumhurbaşkanlığı” şeklinde değiştirildi.
- Kanun tasarısı yolu kaldırıldığı için kanunlardaki “tasarısı” ifadeleri “teklifi” şeklinde değiştirildi.
- KHK ile aynı zamanda Bakanlıkların teşkilat kararnamelerinin isimlerinde değişiklik yapıldı.
- Bakanlıkların teşkilat ve görevleri hakkında kanunlar yürürlükten kaldırıldı. Bakanlıkların teşkilat ve görevleri yeni sistemde Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlendi.
- Ekonomi alanında altı olan ilgili bakanlık sayısı üçe inerken başbakan yardımcılığına bağlı Hazine Müsteşarlığı yeni yapılanmada Maliye Bakanlığı çatısı altına girdi.

7. “Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, Sayı: 30473 (Mükerrer), *Resmî Gazete*, 9 Temmuz 2018.

8. “Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, Sayı: 30473 (3. Mükerrer), *Resmî Gazete*, 9 Temmuz 2018.

- 10 bakanlık bu KHK ile birleştirildi. Birleştirilen bakanlıklar şunlardır:
 - Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma Bakanlığı: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
 - Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığı: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
 - Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ile Ekonomi Bakanlığı: Ticaret Bakanlığı
 - Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Orman ve Su İşleri Bakanlığı: Tarım ve Orman Bakanlığı
 - Avrupa Birliği Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı: Dışişleri Bakanlığı
 - Maliye Bakanlığı ile Hazine Müsteşarlığı: Hazine ve Maliye Bakanlığı
 - Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
- Yeni dönemde yer alan 16 bakanlık şunlardır: Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı.
- Türkiye Adalet Akademisi kapatıldı ve Adalet Akademisince yapılması gereken görev ve hizmetlerin Hakim ve Savcı Eğitim Merkezi organları oluşturuluncaya kadar Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığınca yürütüleceği belirtildi.
- Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) kapatıldı ve varlıkları Yükseköğretim Kuruluna (YÖK) devredildi.
- “Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri”, “İdari İşler Başkanı” olarak değiştirildi.
- Başbakanlığa bağlı Basın Enformasyon Genel Müdürlüğü kapatılarak Cumhurbaşkanlığı İletişim Bakanlığına devredildi.
- İçişleri Bakanlığına bağlı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı kapatıldı.
- Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansındaki “Ajans” ifadesi “Ofis” olarak değiştirildi.
- Milli İstihbarat Teşkilatının (MİT) en üst yöneticisine ait “müsteşar” unvanı “başkan” olarak değiştirildi. “MİT müsteşarı” artık “MİT başkanı” oldu.
- Hakimler Savcılar Yüksek Kurulunun adı değiştirilerek “Hakimler ve Savcılar Kurulu” yapıldı.
- Anayasa Mahkemesi’nde genel kurul üyelerinin sayısı 17’den 15’e, Genel Kurulun toplantı yeter sayısı 12’den 10’a düşürüldü.
- Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Anayasa’ya aykırılı-

ğı iddiasıyla açılan iptal davalarına da bakacak, cumhurbaşkanı yardımcılarını Yüce Divan sıfatıyla yargılayacaktır.

- Danıştay üyelerinin kimler arasından seçileceğine ilişkin maddeye “Cumhurbaşkanı yardımcılığı, bakan yardımcılığı, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı” ibaresi de eklendi.
- Başbakanlık Teftiş Kurulu görevini Devlet Denetleme Kuruluna bıraktı.

1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi⁹

Yeni sistemde cumhurbaşkanının bir kanuna dayanmadan kararname çıkarma yetkisi uyarınca çıkardığı ilk kararname olan 1 Sayılı Kararname’de, cumhurbaşkanının devletin başı ve yürütme yetkisinin kendisine ait olduğu belirtilerek yeni sistemle değişen Cumhurbaşkanlığı teşkilatı düzenlendi. Bu teşkilat içerisinde 16 bakanlık, 5 ofis, 9 adet bağlı kurul, 7 adet bağlı kuruluş mevcuttur. Kararname’de Cumhurbaşkanlığı makamı, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı, cumhurbaşkanı yardımcılarının görev alanı ve cumhurbaşkanına vekalet, Cumhurbaşkanlığı politika kurulları, Cumhurbaşkanlığına bağlı kurum ve kuruluşlar, bakanlıklar, Cumhurbaşkanlığı ofisleri düzenlendi.

Cumhurbaşkanlığı Makamı ve Cumhurbaşkanlığı İdari Yapısı

Kararnamede ilk olarak özel kalem müdürlüğü ele alındı ve görevleri sayıldı. Danışman, baş danışman ve özel temsilci makamı düzenlendi. Madde 5’te Cumhurbaşkanlığı İdare İşleri Başkanının görevleri düzenlenerek, İdari İşleri Başkanının eski Başbakanlık Müsteşarı yerine en yüksek devlet memuru olduğuna yer verildi. İdari İşler Başkanı bütün birimlerin faaliyet, işlem ve hesaplarını denetlemekle görevli ve yetkili olup maddede sayılan hizmetlerin mevzuata, cumhurbaşkanının politika ve talimatlarına uygun olarak yürütülmesinde cumhurbaşkanına karşı sorumludur. İdari İşler Başkanlığının birimleri aşağıdaki gibidir:

- Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü
- Personel ve Prensipier Genel Müdürlüğü
- Güvenlik İşleri Genel Müdürlüğü
- Destek ve Mali Hizmetler Genel Müdürlüğü

Cumhurbaşkanlığına Bağlı Kurum ve Kuruluşlar

Kararname aynı zamanda Cumhurbaşkanlığına bağlı kurum ve kuruluşları düzenleyerek bu kurumların kendi kanunlarına ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleri hükümlerine bağlı olduğunu belirtti. Aşağıda yer alan kurum ve kuruluşlar Cum-

9. “Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, Sayı: 30474, *Resmi Gazete*, 10 Temmuz 2018.

hurbaşkanlığına bağlı olup kanunlara ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerindeki hükümlere tabidir.

- Devlet Arşivleri Başkanlığı
- Devlet Denetleme Kurulu
- Diyanet İşleri Başkanlığı
- İletişim Başkanlığı
- Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği
- Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı
- Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı
- Savunma Sanayii Başkanlığı
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı
- Türkiye Varlık Fonu

Bakanlıklar

703 sayılı KHK ile bazıları birleştirilerek yeni isim alan ve bazıları da isim ve yapı itibarıyla aynı kalan bakanlıkların görev, yetki ve teşkilatları, bünyelerindeki hizmet birimleri 1 Sayılı Kararname ile düzenlendi. Bakanlıklarla ilgili önemli hükümlerden birisi Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) idari teşkilattaki yerine ilişkindir. Kararnameye göre Genelkurmay Başkanlığı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları milli savunma bakanına bağlıdır. Cumhurbaşkanı gerekli gördüğünde genelkurmay başkanı ile kuvvet komutanları ve bağlılarından doğrudan bilgi alabilir, bunlara doğrudan emir verebilir. Verilen emir herhangi bir makamdan onay alınmaksızın derhal yerine getirilir.

Kurullar

Cumhurbaşkanlığı bünyesinde görevleri kısaca cumhurbaşkanına politika önerilerinde bulunmak olan dokuz kurul oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanı kurulların başkanıdır ve kurul üyeleri cumhurbaşkanı tarafından atanır. Kurullar en az üç kişiden oluşur ve üyelerden biri başkan vekili olarak atanır. Kararname ile oluşturulan kurullar şunlardır:

- Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu
- Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu
- Ekonomi Politikaları Kurulu
- Gümrük ve Dış Politikalar Kurulu
- Hukuk Politikaları Kurulu
- Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu
- Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu

- Sosyal Politikalar Kurulu
- Yerel Yönetim Politikaları Kurulu

Ofisler (m. 525)

Ofisler Cumhurbaşkanlığına bağlı, özel bütçeli, kamu tüzel kişiliğine haiz, idari ve mali özerkliğe sahiptirler. Bu kapsamda dört ofis bulunmaktadır:

- Dijital Dönüşüm Ofisi
- Finans Ofisi
- İnsan Kaynakları Ofisi
- Yatırım Ofisi

İdari Kurul, Konsey ve Komisyonlar

Kararnamenin “İdari Kurul, Konsey ve Komisyonlar” başlıklı 521. maddesi çerçevesinde çeşitli kanunlarla görev verilmiş şu kurul, konsey ve komisyonlar kurulmuştur.

Malvarlığının Dondurulmasını Değerlendirme Komisyonu Hazine ve Maliye Bakanlığı Mali Suçları Araştırma Kurulu başkanının başkanlığında maddede sayılan makamların iştirakiyle kurulur.

Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu Kültür ve Turizm Bakanlığı bakan yardımcısının başkanlığında maddede sayılan makamların iştirakiyle kurulur.

Ekonomik İşler Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu cumhurbaşkanının başkanlığında kurulur.

4.6.1985 tarihli ve 3213 sayılı Maden Kanunu'nun 7. maddesinde belirtilen Kurul cumhurbaşkanınca görevlendirilecek bakanın başkanlığında maddede sayılan makamların iştirakiyle kurulur.

İthalatta Haksız Rekabeti Değerlendirme Kurulu ithalat genel müdürünün veya görevlendireceği genel müdür yardımcısının başkanlığında maddede sayılan makamların iştirakiyle kurulur.

Bireysel Emeklilik Danışma Kurulu Hazine ve Maliye bakan yardımcısının başkanlığında maddede sayılan makamların iştirakiyle kurulur.

Asgari Ücret Tespit Komisyonu Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının tespit edeceği üyelerden birinin başkanlığında maddede sayılan makamların iştirakiyle kurulur.

4.12.2003 tarihli ve 5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu'nun 16. maddesinde belirtilen Komisyon Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bakan yardımcısının başkanlığında maddede sayılan makamların iştirakiyle kurulur.

Toptancı Hal Konseyi Ticaret Bakanlığı bakan yardımcısının başkanlığında maddede sayılan makamların iştirakiyle kurulur.

Göç Kurulu Türkiye'nin yabancılarla ilgili göç stratejilerini belirlemek, koordinasyonunu ve uygulanmasını takip etmekle görevli olup içişleri bakanının başkanlığında maddede sayılan makamların iştirakiyle kurulur.

2 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹⁰

Kararname kapsamında bulunan kamu kurum ve kuruluşlarına ait kadro ve pozisyonların ihdası, iptali ve kullanılmasına dair esas ve usulleri düzenlemektedir.

3 Sayılı Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹¹

Kararname üst kademe kamu yöneticilerine ilişkin usul ve esaslar ile kamu kurum ve kuruluşlarındaki usul ve esasları belirtmektedir. Ayrıca farklı statülere ilişkin cetveller belirtilerek bu cetvellerde yer alan statüdeki kişilerin atama usulleri ve görev süreleri ayrı ayrı düzenlenmiştir.

4 Sayılı Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilat Kanunu Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹²

Kararname ile bakanlıklara bağlı, ilgili, ilişkili ve diğer kurum kuruluşların kuruluş, teşkilat, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu kurumların büyük bir kısmı zaten var olan kurumlardır ve buradaki "kuruldu" ibareleri yeni kuruluş düzenlemelerini ifade etmektedir.

- ◆ Dışişleri Bakanlığına bağlı Avrupa Birliği Başkanlığı kuruldu (m. 59).
- ◆ Avrupa Birliği Başkanlığına bağlı Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı kuruldu (m. 68).
- ◆ Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü kuruldu (m. 69).
- ◆ Adalet Bakanlığına Bağlı Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevleri İş Yurtları Kurumu kuruldu. Önceden var olan kurumun yapısına ilişkin yeni düzenlemeler yapıldı (m. 74).
- ◆ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim Merkezi kuruldu (m. 82).
- ◆ Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlı Gelir İdaresi Başkanlığı kuruldu (m. 135).

10. "Genel Kadro ve Usulü Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Sayı: 30474, *Resmî Gazete*, 10 Temmuz 2018.

11. "Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Sayı: 30474, *Resmî Gazete*, 10 Temmuz 2018.

12. "Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Sayı: 30479, *Resmî Gazete*, 15 Temmuz 2018.

- ◆ İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kuruldu.
- ◆ Kalkınma Ajansları kuruldu. Teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin esaslar düzenlendi.
- ◆ Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile ilgili kısa adı KOSGEB olan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı kuruldu (m. 224).
- ◆ Milli Savunma Bakanlığına bağlı Milli Savunma Bakanlığı Akaryakıt İkmal ve NATO POL Tesisleri İşletme Başkanlığı kuruldu (m. 315).
- ◆ Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlı Özelleştirme Dairesi Başkanlığı kuruldu. Teşkilat, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin usul ve esasları düzenlendi (m. 352).
- ◆ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının ilgili kuruluşu olan Sosyal Güvenlik Kurumu kuruldu (m. 403).
- ◆ Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bağlı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü kuruldu. Kuruluş, görev, yetki, sorumluluk ve teşkilatlanmasına ilişkin usul ve esaslar düzenlendi (m. 478).
- ◆ Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) kuruldu (m. 520).
- ◆ TRT'nin kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin usul ve esaslar düzenlendi.
- ◆ Sanayi ve Teknoloji Bakanlığıyla ilgili Türkiye Bilim Akademisi (TÜBA) (m. 566) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) (m. 582) kuruldu.
- ◆ Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) kuruldu (m. 598).
- ◆ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının ilgili kuruluşu olarak Türkiye İş Kurumu kuruldu (m. 615).
- ◆ Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü kuruldu (m. 691).
- ◆ Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı kuruldu (m. 732).

5 Sayılı Devlet Denetleme Kurulu Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹³

Bu kararnameyle Devlet Denetleme Kurulunun kuruluşu, görevleri ve işleyişi, cumhurbaşkanı adına kurul tarafından yapılacak denetleme, inceleme, araştırma ve soruşturmalara ilgili usul ve esaslar, kurul mensuplarının nitelikleri, atanmaları, görevlendirilmeleri, görev ve yetkileri ile diğer özlük işleri ve ilgili esaslar düzenlendi. Ayrıca kamu kurum ve kuruluşlarındaki teftiş kurulları ile soruşturmacının faaliyet, yetki, görev ve sorumluluk esasları da kararname ile düzenlendi.

13. "Devlet Denetleme Kurulu Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Sayı: 30479, *Resmî Gazete*, 15 Temmuz 2018.

6 Sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Genel Sekreterliğinin Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹⁴

Kararname Cumhurbaşkanlığına bağlı Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilat, görev, yetki, çalışma usul ve esaslarını düzenlemektedir. Milli Güvenlik Kurulu cumhurbaşkanı başkanlığında toplanır, cumhurbaşkanının katılmadığı durumlarda yerini cumhurbaşkanı yardımcısı alır. Kurulda alınan kararlarda gizlilik esastır. Kurul aldığı kararın kamuoyuna duyurulup duyurulmayacağını kararlaştırabilir.

7 Sayılı Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹⁵

Kararname ile Savunma Sanayii Başkanlığının kuruluş, görev, yetki ve sorumlulukları düzenlendi.

8 Sayılı Yüksek Askeri Şuranın Kuruluşu Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹⁶

Kararname ile Yüksek Askeri Şuranın kuruluşu, üyeleri, görev ve yetkileri ile kararlarının niteliği düzenlendi.

9 Sayılı Milletlerarası Antlaşmaların Onaylanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹⁷

Kararname ile milletlerarası antlaşmalara ilişkin katılma ve kabul aşamaları, yetkilendirilecek merciler ve nasıl yetkilendirilecekleri konusunda usul ve esaslar, onaylama ve onaylamanın uygun bulunması, yayım ve hazırlık aşamaları ile TBMM'ye gönderilecek antlaşmalar düzenlendi.

13 Sayılı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹⁸

Kararname ile Cumhurbaşkanlığına bağlı genel bütçeli Strateji ve Bütçe Başkanlığının kurulması, teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin usul ve esaslar düzenlenmektedir.

14. "Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Sayı: 30479, *Resmi Gazete*, 15 Temmuz 2018.

15. "Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Sayı: 30479, *Resmi Gazete*, 15 Temmuz 2018.

16. "Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Sayı: 30479, *Resmi Gazete*, 15 Temmuz 2018.

17. "Milletlerarası Antlaşmaların Onaylanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Sayı: 30479, *Resmi Gazete*, 15 Temmuz 2018.

18. "Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Sayı: 30488, *Resmi Gazete*, 24 Temmuz 2018.

14 Sayılı İletişim Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi¹⁹

Kararname Cumhurbaşkanlığına bağlı genel bütçeli İletişim Başkanlığının kurulmasını, teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin usul ve esasları düzenlemektedir. Bu kararname ile Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğüne verilmiş olan görevler bazı değişikliklerle bu Başkanlığa aktarıldı.

Genelgeler

- 2018/1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 15.7.2018 tarihli, 30479 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Genelge ile bakanlıklara bağlı, ilgili ve ilişkili olan kuruluşlar belirli bakanlarla ilgilendirildi. Bu genelgede yer almayan kurum ve kuruluşların bağlılık, ilgililik ve ilişkililik durumları ilgili kanunlarda veya Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde belirlendi. Genelgede yer verilen ve önemli olan bazı kurum ve kuruluşlar ile ilgilendirildikleri bakanlıklar aşağıdaki gibidir:

- ◆ Kişisel Verileri Koruma Kurumu-Adalet Bakanlığı
- ◆ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu-Adalet Bakanlığı
- ◆ BDDK-Hazine ve Maliye Bakanlığı
- ◆ SPK Başkanlığı-Hazine ve Maliye Bakanlığı
- ◆ T.C. Merkez Bankası-Hazine ve Maliye Bakanlığı
- ◆ T.C. Ziraat Bankası A.Ş.-Hazine ve Maliye Bakanlığı
- ◆ T.C. Halk Bankası A.Ş.-Hazine ve Maliye Bakanlığı
- ◆ T.C. Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı-Hazine ve Maliye Bakanlığı
- ◆ T.C. Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü-Hazine ve Maliye Bakanlığı
- ◆ Merkez Finans ve İhale Birimi-Hazine ve Maliye Bakanlığı
- ◆ Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı-Kültür ve Turizm Bakanlığı
- ◆ Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü-Ticaret Bakanlığı

- 2018/2 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 24.7.2018 tarihli, 30488 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Genelge ile bazı bakanlıklara bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşlar 27.4.1984 tarihli ve 3046 sayılı Kanun'un 19/A maddesi uyarınca belirli bakanlıklarla ilgilendirildi. Genelgede yer verilen kuruluşlar ve ilgilendirildikleri bakanlıklar aşağıdaki gibidir:

19. "İletişim Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Sayı: 30488, *Resmi Gazete*, 24 Temmuz 2018.

- ◆ Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)-Kültür ve Turizm Bakanlığı
- ◆ Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu (TRT)-Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı
- 2018/3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 2.8.2018 tarihli, 30497 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Genelge ile 2.7.2018 tarihli 703 sayılı KHK ile kaldırılan kurul, komisyon ve komitelere verilmiş olan bazı görev ve yetkilerin hangi makamca kullanılacağı ekli 1 sayılı listede düzenlenmiştir. Mezkur kurul, komisyon ve komitelerin görev ve yetkilerine ilişkin olarak diğer mevzuatta yapılan atıflardan; politika belirleme ve istişare nitelikli olanlar ilgili Cumhurbaşkanlığı politika kuruluna, icrai nitelikte olanlar ise ekli listede karşılarında belirtilen ilgili kurul ya da makama yapılmış sayılır. Kaldırılan Kurul/Komisyon/Komitelere genelgenin ekli 1 sayılı listesinde belirtilen mevzuatta verilmiş olan görev ve yetkilerin tevdi edildiği kurum ve makamlardan bazıları aşağıdaki gibidir:
 - ◆ Yüksek Planlama Kurulunun görev ve yetkilerinin bazıları Cumhurbaşkanlığı Ekonomi Politikaları Kurulu, Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları, Hazine ve Maliye Bakanlığına, bazıları ise direkt cumhurbaşkanına veya ilgili bakana bağlandı.
 - ◆ Özelleştirme Yüksek Kurulunun 24.11.1994 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun içerisinde düzenlenen görev ve yetkileri cumhurbaşkanına aktarıldı.
 - ◆ Devlet Desteklerini İzleme ve Denetleme Kuruluna 13.10.2010 tarihli, 6015 sayılı Devlet Desteklerinin İzlenmesi ve Denetlenmesi Hakkında Kanun uyarınca verilen görev ve yetkiler Cumhurbaşkanlığı Ekonomi Politikaları Kurulu ve cumhurbaşkanına bağlandı.
 - ◆ Finansal İstikrar Komitesine 4059 sayılı Kanun'la verilen bazı görev ve yetkiler Hazine ve Maliye Bakanlığına, bazıları da aynı bakanlıkla beraber Cumhurbaşkanlığı Ekonomi Politikaları Kuruluna bağlandı.
- 2018/6 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 6.9.2018 tarihli, 30527 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Genelge uyarınca 2019'un "Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" ilan edilmesi kararlaştırıldı.
- 2018/12 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 11.10.2018 tarihli, 30562 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Genelgede 2019-2021 döneminde kamu harcamalarında tasarruf yapmak, enflasyonu düşürerek fiyat istikrarını korumak, yurt içi tasarrufları artırmak gibi amaçlar doğrultusunda Yeni Ekonomi Programı uygulanmasına karar verildi. Bu çerçevede proje bazında ödenek, teklif ve tahsislerinde devam eden öncelikli projelerin en kısa sürede

tamamlanabilecek olanlarına öncelik verilmesine ve tasarruf tedbirleri doğrultusunda zorunlu haller dışında 2019 Yatırım Programı'na yeni proje alınmasına karar verildi. Ayrıca genelge içerisinde "2019-2021 Dönemi Yatırım Programı Hazırlama Rehberi" yayımlandı.

- 2018/13 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 12.10.2018 tarihli, 30563 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Genelgede kamu hizmetlerinin süratle yerine getirilmesinin önemi vurgulanarak devlet ve millet bütünleşmesini zedeleyen davranışlardan kaçınılması gerektiğine değinildi. Bu itibarla kamu kurum ve kuruluşlarına yapılan başvuruların başka idari makamların görev alanında kalsa dahi hızlıca incelenip gerekli işlemlerin yapılması ve başvuru sahibine en kısa sürede nihai ve kesin bilgi verilmesi, başvuruların süratli ve doğru sonuçlandırılması amacıyla gerekli tedbirlerin alınması öngörüldü.

YASAMA FAALİYETLERİ

2018, TBMM'nin kanun çıkarma ve karar alma gibi yasama faaliyetleri bakımından 2016 ve 2017'ye kıyasla daha durgun olduğu bir yıldır. Meclis 2017'de toplam 298 kanunu kabul ederken geride bıraktığımız yılda 88 yasa kabul edilebildi. Bunda Meclisin 24 Haziran cumhurbaşkanı ve milletvekili genel seçimleri için tatile girmesiyle hükümet sistemi değişikliği sonrasında kuvvetler ayrılığı ilkesinin bir sonucu olarak cumhurbaşkanının yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilmesi etkili oldu.

Meclis bu yıl herhangi bir anayasa değişikliği yapmazken kabul ettiği yasaların büyük çoğunluğunu ikili veya çok taraflı uluslararası anlaşmaların uygun bulunmasına ilişkin kanunlar oluşturdu. Ayrıca 16 Nisan 2017 Anayasa değişikliklerine uyum sağlanması amacıyla 7142 sayılı Kanun'la bakanlar kuruluna KHK çıkarma yetkisi verildi. Bu yıl TBMM tarafından OHAL süresinin uzatılması, İttüçük değişikliği ve TSK unsurlarının yurt dışına gönderilmesi konuları başta olmak üzere 30 Meclis kararı alındı. Bu kararlar arasında 1 Kasım 2015 seçimleri sonrasında ettiği milletvekilliği yemini geçersiz kabul edilen HDP'li Leyla Zana'nın milletvekilliğinin "devamsızlık" gerekçesiyle düşürülmesi de yer almaktadır.

Meclis 15 Temmuz darbe girişiminin hemen ardından ilan edilen OHAL'i son olarak Nisan'da yedinci ve son kez uzattı. 18 Temmuz'da süresinin dolması ve yeniden uzatılmaması üzerine iki yıldır devam eden OHAL uygulaması son buldu. Bakanlar Kurulu 15 Temmuz sonrasında ikisi bu yıl içinde olmak üzere toplam otuz iki OHAL KHK'sı çıkardı. Bu KHK'ların tamamı TBMM tarafından kabul edilerek yasalastırıldı. Aşağıda Anayasa değişikliği ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine uyum, demokratikleşme, yargı reformu ve insan hakları konularına ilişkin kanunlar ile kamuoyu gündeminde yer tutan önemli bazı yasalar hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

KANUNLAR

7101 Sayılı İcra ve İflas Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun²⁰

İcra ve İflas Kanunu başta olmak üzere birçok farklı yasaya ilişkin düzenlemeler içeren Kanun'un genel gerekçesinde de belirtildiği üzere yasanın getirdiği en önemli değişiklik iflas erteleme kurumunun kaldırılarak konkordatonun yeniden düzenlenmiş olmasıdır.

7102 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun²¹

Kamuoyunda seçim güvenliği ve ittifakı yasası olarak da bilinen 7102 sayılı Kanun siyasi partilerin seçimlerde ittifak kurabilmesinin önünü açtı. Bu düzenlemeyle Anayasa'da "demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları" olarak nitelenen siyasi partilerin hareket alanı genişledi ve 24 Haziran seçimlerinde siyasi partiler arasında ittifaklar kuruldu. Kanun, seçim ittifakı dışında seçimlerin güvenliğini sağlamaya yönelik olarak vali veya il seçim kurulu başkanının talebi üzerine Yüksek Seçim Kurulunun sandıkları en yakın seçim bölgesine taşıması, sandık ve seçim bölgelerini birleştirmesi ve seçmen listelerini karma şekilde düzenlemesi gibi hükümler de içermektedir.

Böylece güvenlik koşullarının yeterli olmadığı bölgelerde Anayasa'nın "seçimlerin serbestliği" ve "gizli oy" ilkelerinin hayata geçirilmesi amaçlandı. Diğer taraftan dezavantajlı toplum kesimlerinin seçime katılımını kolaylaştırma amacıyla hastalığı veya engeli sebebiyle yatağa bağımlı olan seçmenlerin oy kullanmalarını sağlamak için YSK'ya seyyar sandık kurulu kurma yetkisi de verildi.²² Yasayla getirilen bir başka düzenlemeyle üzerinde "Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu filigranı, amblemi ve ilçe seçim kurulu mührü" bulunan zarflara sandık kurulunun mührünün vurulmaması sebebiyle oyların geçersiz sayılmayacağı hükme bağlandı. Böylece 16 Nisan referandumundan sonra başlayan mühürsüz zarf tartışmalarına da son verildi.²³

7141 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun²⁴

18 Mayıs'ta *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren Kanun'la 4'ü vakıf üniversitesi olmak üzere 20 yeni üniversite kuruldu. İstanbul, Gazi, Selçuk, İnönü, Anado-

20. 28.2.2018 tarih ve 7101 sayılı "İcra ve İflas Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", Sayı: 30361, *Resmi Gazete*, 15 Mart 2018.

21. 13.3.2018 tarih ve 7102 sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", Sayı: 30362, *Resmi Gazete*, 16 Mart 2018.

22. Mert Hüseyin Akgün, "5 Soru: 24 Haziran'a Giderken Seçim Sisteminde Neler Değişti?", SETA, 1 Haziran 2018, <https://www.setav.org/5-soru-24-hazirana-giderken-secim-sisteminde-neler-degisti>, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2018).

23. Cem Duran Uzun, "Seçim Güvenliği ve Sandıkların Birleştirilmesi", *SETA Perspektif*, Sayı: 198, (Haziran 2018).

24. 9.5.2018 tarih ve 7141 sayılı "Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", Sayı: 30425, *Resmi Gazete*, 18 Mayıs 2018.

lu, Karadeniz Teknik ve Erciyes gibi eski ve büyük üniversitelerin bazı bölümleri de kurulan yeni üniversitelere bağlandı.

7142 Sayılı Uyum Düzenlemeleri Hakkındaki Yetki Kanunu²⁵

TBMM 20 Nisan'da milletvekili ve cumhurbaşkanı seçimlerinin 3 Kasım 2019 yerine 24 Haziran 2018'de yapılacağını kararlaştırması, 16 Nisan 2017 halk oylaması ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin 24 Haziran seçimlerinden sonra tam anlamıyla yürürlüğe gireceği anlamını taşıyordu. Bu nedenle Meclis tatile girmeden hemen önce kabul ettiği 7142 sayılı yasayla Anayasa değişikliklerine uyum sağlanması amacıyla yasal düzenlemelerin yapılması için bakanlar kuruluna KHK çıkarma yetkisi verdi. 7142 sayılı Yetki Kanunu ve bu doğrultuda çıkarılan 698, 700 ve 702 sayılı KHK'lar ile 7140 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun "Cumhurbaşkanlığı Sistemine Geçiş ve Uyum Düzenlemeleri" başlığı altında ayrıca incelenmiştir.

7145 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun²⁶

25 Temmuz'da Meclis OHAL'in sona ermesinin ardından devam eden terörle mücadeleyi de göz önünde bulundurarak bir güvenlik zafiyeti oluşmaması için 7145 sayılı "Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"u kabul etti. Bu Yasa ve 2018'de çıkarılıp daha sonra Meclis tarafından kanunlaştırılan iki OHAL KHK'sı "OHAL'in Sona Ermesi ve Olağan Döneme Geçiş" bölümünde ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

7146 sayılı Askerlik Kanunu ile Diğer Bazı Kanunlarda ve 663 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun²⁷

Kanun'la askerlik yükümlülerinin 15 bin Türk lirası karşılığında ve 21 gün temel askerlik eğitimini yerine getirmeleri şartıyla askerlik hizmetini tamamladı sayılacakları hükme bağlandı. Bu düzenlemeyle toplumda oluşan bedelli askerlik beklentisinin giderilmesi amaçlandı. Uygulamadan 633 bin kişi yararlandı. Öte yandan mevcut askerlik sisteminin gözden geçirilmesi ve kapsamlı bir reform yapılması yönünde Millî Savunma Bakanlığınca bir çalışma yapıldığı da basına yansdı.

25. 10.05.2018 tarih ve 7142 sayılı "6771 Sayılı Kanunla Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Çeşitli Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Konusunda Yetki Kanunu", Sayı: 30425, *Resmî Gazete*, 18 Mayıs 2018.

26. 25.7.2018 tarih ve 7145 sayılı "Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 30495, 31 Temmuz 2018.

27. 26.7.2018 tarih ve 7146 sayılı "Askerlik Kanunu ile Diğer Bazı Kanunlarda ve 663 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", Sayı: 30498, *Resmî Gazete*, 3 Ağustos 2018.

7155 sayılı Abonelik Sözleşmesinden Kaynaklanan Para Alacaklarına İlişkin Takibin Başlatılması Usulü Hakkında Kanun²⁸

Meclis genel kurulunda kabul edilen Kanun ile Yasa'nın genel gerekçesinde belirtildiği gibi yaygın şekilde uygulanan abonelik sözleşmelerinden kaynaklanan para alacaklarına ilişkin icra takiplerinde Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi (UYAP) bünyesinde kurulan Merkezi Takip Sistemi'nin kullanılması öngörüldü. Bunun dışında Kanun'la yapılan önemli bir düzenleme de konkordato kurumuna ilişkindir. 28.2.2018 tarihli 7101 sayılı Yasa ile konkordato kurumu yeni baştan ele alındı. Genel gerekçede belirtildiği üzere Yasa, 7101 sayılı Kanun'un yürürlüğe girdiği 15 Mart'tan bugüne kadar geçen sürede yapılan konkordato uygulamalarında ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesini amaçlıyor.²⁹

Öte yandan teklifle getirilen bir başka değişiklik alternatif uyuşmazlık çözüm yollarından arabuluculuk hakkındadır. Bilindiği gibi iş hukukunda 12 Ekim 2017'de Meclis Genel Kurulunda kabul edilen 7036 sayılı Kanun ile zorunlu arabuluculuk uygulamasına geçilmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştı. Yasa da bu olumlu örnekten hareketle “konusu bir miktar paranın ödenmesi olan alacak ve tazminat talepleri”-ne ilişkin ticari davalarda arabuluculuğun dava şartı (zorunlu) olarak uygulanacağı hükme bağlandı.

“Af” Teklifi Tartışmaları

MHP'nin 24 Haziran seçimleri öncesinde gündeme taşıdığı ve 24 Eylül'de TBMM Başkanlığına sunduğu ve kamuoyunda af teklifi olarak adlandırılan “Bazı Suçlarla İlgili Ceza Sürelerinden Şartlı İndirim ile Tutuklu ve Hükümlülerin Salıverilmesine Dair Kanun Teklifi” halihazırda TBMM Adalet Komisyonunda görüşülmeyi bekliyor. Teklif, 19 Mayıs 2018 ve bu tarihten önce işlenen ve Teklif'in istisna olarak belirlediği kasten öldürme, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar, anayasal düzene karşı suçlar ve terör suçları gibi suçlardan dolayı cezaevinde olanlar dışındaki tutuklu ve hükümlüler için beş yıllık ceza indirimi öngörüyor. Düzenleme Meclis Başkanlığına sunulduğu günden itibaren siyaset gündemini meşgul ettiği gibi hukuki yönü itibarıyla de yoğun tartışmalara yol açtı.³⁰

MECLİS İÇTÜZÜĞÜ DEĞİŞİKLİĞİ

Geçtiğimiz yıl Meclisin yasama faaliyetlerini daha etkin ve hızlı bir şekilde yerine getirmesine yönelik olarak Meclis İçtüzüğü'nde bir dizi değişiklik yapılmıştı.

28. 6.12.2018 tarih ve 7155 sayılı “Abonelik Sözleşmesinden Kaynaklanan Para Alacaklarına İlişkin Takibin Başlatılması Usulü Hakkında Kanun

29. Kanunun konkordato kurumuna ilişkin yaptığı düzenlemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nesibe Kurt Konca, “Konkordato Uygulamalarına İlişkin Beklentiler ve Riskler”, *SETA Analiz*, Sayı: 263, (Kasım 2018).

30. Teklifin gerekçeleri ve muhtemel sonuçlarının ele alındığı iki değerlendirme için bkz. Cem Duran Uzun, “MHP'nin Af Teklifinden Beklentiler ve Riskler”, *Sabah Perspektif*, 20 Ekim 2018; Mert Hüseyin Akgün, “5 Soru: ‘Af’ Teklifi Meclis Gündeminde: Kime ve Neden ‘Af’?”, *SETA*, 25 Ekim 2018, <https://www.setav.org/5-soru-af-teklifi-meclis-gundeminde-kime-ve-neden-af>, (Erişim tarihi: 4 Aralık 2018).

2018'de ise bu kez 24 Haziran seçimleri sonucunda tam manasıyla yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine uyum maksadıyla TBMM İçtüzüğü'nde değişiklikler yapıldı. TBMM İçtüzüğü'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Karar 16 Ekim'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Düzenlemeyle Anayasa değişikliğine uyum dışında genel gerekçede de belirtildiği gibi işlevsiz hale gelen ancak içtüzükte yer alan idam cezasına ilişkin usul kuralları içtüzükten çıkarıldı ve Meclisin çalışmalarında kuvvetli teamül haline gelmiş bazı uygulamalar içtüzüğe aktarıldı.

OHAL'İN SONA ERMESİ VE OLAĞAN DÖNEME GEÇİŞ

15 Temmuz darbe girişiminin ardından Anayasa'nın mülga 120. maddesi uyarınca ilan edilen ve 18 Nisan 2018'de yedinci ve son kez uzatılan OHAL, Meclis tarafından yeniden uzatılmadığı için 18 Temmuz 2018'de kendiliğinden kalktı. Anayasa, yürütme organına OHAL'in ilan edilmesine yol açan ağır tehditlerle daha etkin ve hızlı şekilde mücadele edilebilmesi için OHAL KHK'sı adı verilen düzenleyici işlemler yapma yetkisi verdi (m. 119/mülga m. 121). Bu yetkiye istinaden OHAL kapsamındaki ilk KHK 23 Temmuz 2016'da yayımlandı ve OHAL'in devam ettiği iki yıl boyunca ikisi bu yıl içinde olmak üzere toplam otuz iki OHAL KHK'sı yayımlandı.

Bu düzenlemeleri olağan dönem KHK'sından ayıran iki temel husus yürütmenin meclisin çıkaracağı bir Yetki Kanunu'na ihtiyaç duymaması ve Anayasa Mahkemesinin yargısal denetimine tabi olmamasıdır.³¹ Kararnamelerin bir kısmı gerçek ve tüzel kişilere yönelik alınan kamu görevinden ihraç etme, kurum/kuruluş kapatma, kayyum atanması, yurt dışına çıkış yasağı ve mal varlığına el koyma gibi tedbirleri içerirken bazı KHK'larla çeşitli kanunlarda da değişiklik yapıldı ve birçok farklı alanda yeni düzenlemeler getirildi.³² OHAL KHK'ları ile iki yıllık süre boyunca 125 bin 678'i kamu görevinden çıkarılma olmak üzere toplam 131 bin 922 tedbir işlemi gerçekleştirildi.³³ 15 Temmuz sonrası çıkarılan tüm OHAL KHK'ları Meclis tarafından görüşülüp kanunlaştırıldı. Aşağıda 2018'de çıkarılan iki OHAL KHK'sının içeriği hakkında kısa bilgiler verildi:

31. 1982 Anayasası'nda OHAL KHK'larının yargısal denetime kapatılması doktrinde çokça eleştirilmiştir. Ancak 16 Nisan 2017 Anayasa değişiklikleriyle OHAL sırasında çıkarılan ve kanun hükmünde olan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin üç ay içinde Meclis tarafından görüşülüp karara bağlanması şartı getirilmiş aksi takdirde kararnamenin yürürlükten kalkacağı düzenlenmiştir. Böylece 1982 Anayasası'nın OHAL kararnamelerini yargısal denetime kapatmasının doğurduğu sakıncalar bir ölçüde azaltılmıştır.

32. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası OHAL ilanı ve OHAL kapsamında çıkarılan KHK'lara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Duran Uzun ve Mert Hüseyin Akgün, "Olağanüstü Halin İki Yılı ve Sonrası", *SETA Analiz*, Sayı: 249, (Temmuz 2018).

33. "Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu Kararları Hakkında Duyuru", Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu, 9 Kasım 2018.

697 Sayılı KHK

- Terör örgütleri veya milli güvenliği tehdit eden yapılarla ilişkili oldukları değerlendirilen 262 kişi kamu görevinden ihraç edildi, daha önce ihraç edilen 1.858 kişi ise görevlerine döndü.
- Yurt dışında burslu öğrenim gören ve daha önce çıkarılan KHK'larla öğrencilikle ilişkisi kesilen iki kişiye hakları iade edildi.
- Daha önce TSK'dan ayrılan beş kişinin rütbeleri alındı, emekli kimlikleri iptal edildi.
- Bir radyo ve bir televizyon kanalı kapatıldı.

701 Sayılı KHK

- Terör örgütleri veya milli güvenliği tehdit eden yapılarla ilişkili oldukları değerlendirilen 18 bin 632 kişi kamu görevinden ihraç edildi, daha önce ihraç edilen 148 kişi ise görevlerine iade edildi.
- Daha önce kurumlarından ayrılmış olan 324 TSK, 1.167 Emniyet Genel Müdürlüğü ve 35 Jandarma Genel Komutanlığı personelinin rütbeleri alındı, emekli kimlikleri iptal edildi.
- 12 dernek, üç gazete ve bir televizyon kanalı kapatıldı.
- Yurt dışında burslu öğrenim gören bir kişinin öğrencilikle ilişkisi kesildi.

Olağan Döneme Geçişi Düzenleyen 7145 Sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

OHAL 18 Temmuz 2018'de sona erdi. Fakat Türkiye'nin başta FETÖ olmak üzere karşı karşıya kaldığı terör tehdidi 15 Temmuz'un hemen ertesinde yaşandığı kadar ağır olmasa da devam etmekteydi. Olağan döneme geçişin kamu düzeni ve güvenliğinde bir zafiyet doğurmaması için 25 Temmuz'da Meclis "Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"u kabul etti. 29 maddeden oluşan 7145 sayılı Yasa ile;

- Valilere; kamu düzeni veya güvenliğinin sağlanması amacıyla on beş günü geçmemek üzere ve kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi bulunan kişiler için ildeki belirli yerlere girişi ve çıkışı sınırlayabilme yetkisi verildi. Ayrıca valiler yine aynı gerekçeyle belli yerlerde veya saatlerde kişilerin dolaşmalarını, toplanmalarını, araçların seyirlerini kısıtlayabilir ve her çeşit silah ve merminin taşınmasını yasaklayabilir.
- TSK İç Hizmet Kanunu'na eklenen maddelerle tehlikenin veya suç işlenmesinin önlenmesi amacıyla askeri mahallerde –konut ve yerleşim yeri dışında– önleme araması ve kontrol yapılabilmesi düzenlendi.
- 2017 Anayasa değişikliğiyle sıkıyönetim olağanüstü yönetim usulleri arasından çıkarıldığı için 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu yürürlükten kaldırıldı.

- AİHM'e yapılan başvurunun dostane çözümle ve tek taraflı deklarasyonla sonuçlandırılması hali de "yargılamanın yenilenmesi" sebepleri arasına alındı.
- 2911 sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle toplantı ve gösteri yürüyüşü yer ve güzergahının belirlenmesinde "genel asayiş bozmaması" koşuluna ek olarak Anayasa Mahkemesi kararlarına uygun olarak "vatandaşların günlük yaşamını aşırı ve katlanılmaz derecede zorlaştırmaması" şartı getirildi.
- Açık yerlerdeki toplantılar ile yürüyüşlerin gece vaktinin başlamasıyla dağılması öngörüldü.
- MİT personelinin kimliğinin gizli tutulması amacıyla MİT'in tarafı olduğu hukuk uyuşmazlıklarında, iş hukukunda dava şartı olarak öngörülen zorunlu arabuluculuk da dahil olmak üzere arabuluculuk usulünün uygulanmayacağı belirtildi. Ayrıca MİT yine gizlilik esası çerçevesinde 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun kapsamı dışına alındı.
- Mahkeme kararlarının geç ve eksik icra edildiği veya hiç icra edilmediğine ya da yargılamaların makul sürede sonuçlandırılmadığına ilişkin yapılan ve Anayasa Mahkemesi'nde derdest olan bireysel başvuruların, Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Tazminat Komisyonunca incelenmesi hükme bağlandı.
- Mücadele Kanunu'na (TMK) geçici madde eklendi. Buna göre;
 - Düzenlemenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç yıl süreyle; Anayasa'nın 19. maddesindeki sınırlamaya uygun olarak "devletin güvenliğine karşı suçlar, Anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, milli savunmaya karşı suçlar, devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk suçları" ile TMK kapsamına giren suçlar veya örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen suçlar bakımından gözaltı süresinin üst sınırı 24 saatten 48 saate çıkarıldı. Gözaltı süreleri, delillerin toplanmasındaki güçlük veya dosyanın kapsamlı olması nedeniyle Cumhuriyet savcısının istemi üzerine yakalanan kişi dinlenilmek suretiyle sulh ceza hakimi tarafından en fazla iki defa uzatılabilecektir.
 - Şüphelinin aynı olayla ilgili olarak yeniden ifadesinin alınması ihtiyacı ortaya çıktığında bu işlem Cumhuriyet savcısı veya Cumhuriyet savcısının yazılı emri üzerine kolluk tarafından yapılabilecektir.
 - Tutukluluğa itiraz, tahliye talepleri ve tutukluluğun mahkeme tarafından resen incelenmesi usulleri yargılamanın hızlı bir şekilde tamamlanması amacı gözetilerek yeniden düzenlendi. Buna göre tutukluluğa itiraz ve tahliye talepleri dosya üzerinden karara bağlanabilecektir.
 - Tutukluluğun resen incelenmesi en geç otuzar günlük sürelerle dosya üzerinden doksanar günlük sürelerle kişi veya müdafî dinlenilmek suretiyle yapılacaktır.

- Ceza Muhakemesi Kanunu'nda yapılan değişiklikle askeri mahallerde yapılacak arama ve el koyma işlemlerinin askeri makamların katılımıyla ve fakat sivil adli kolluk görevlileri tarafından gerçekleştirileceği hükme bağlandı.
- Düzenlemenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç yıl süreyle geçerli olmak üzere terör örgütleri veya milli güvenliği tehdit eden yapılarla ilişkili oldukları değerlendirilen TSK, emniyet, jandarma teşkilatı personeli, yüksek yargı mensupları ve hakim ve savcılarının ve diğer memurlar ile kamu işçilerinin meslekten çıkarılmaları usulü ve bunun hüküm ve sonuçları düzenlendi.
- Terör örgütleri veya milli güvenliği tehdit eden yapılarla ilişkili oldukları gerekçeyle hakkında inceleme ve soruşturma yürütülen kişiler ile bunların eş ve çocuklarına ilişkin olarak yetkili kurul, komisyon ve diğer mercilerce ihtiyaç duyulan, Bankacılık Kanunu uyarınca müşteri sırrı kapsamında kabul edilenler hariç, telekomünikasyon yoluyla iletişimin tespiti de dahil olmak üzere her türlü bilgi ve belgenin, kamu ve özel tüm kurum ve kuruluşlarca vakit geçirilmeksizin verileceği belirtildi.
- Terör örgütleri veya milli güvenliği tehdit eden yapılarla ilişkili oldukları gerekçeyle görevine son verilenlerin bir daha kamu hizmetinde istihdam edilemeyeceği hükme bağlandı.
- 674 sayılı OHAL KHK'si³⁴ uyarınca terör örgütlerine aidiyet, iltisak veya irtibat nedeniyle Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonunun (TMSF) kayyum olarak atanmasına ilişkin hükmün üç yıl daha uygulanması kabul edildi.
- OHAL kapsamında doğrudan KHK'larla meslekten çıkarılıp Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonuna başvurusu kabul edilenlere uygulanacak usul yeniden düzenlendi.

34. 674 sayılı KHK Meclis tarafından görüşüldü ve 10 Kasım 2016'da 6758 sayılı Kanun ile kabul edilerek yasalaştırıldı.

YARGI

Yargı üzerindeki vesayet kamburu ve uzun yıllardır biriken yapısal sorunlara karşı son on altı yıldır yoğun bir reform süreci yürütüldü. AK Parti hükümetlerinin göreve geldiği 2002'den itibaren Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin de etkisiyle yargıda büyük dönüşümler yaşandı.³⁵ Geride bıraktığımız 2018'de de yargıdaki bu reform sürecinin hız kesmeden devam ettiği görüldü.

Reform çalışmalarının yanında FETÖ ve 15 Temmuz darbe girişimi hakkında yürütülen yargılamalar 2017'de olduğu gibi bu yıl da yargının en önemli gündem maddelerden birisi olmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki yüzlerce sanığın yargılandığı 15 Temmuz darbe davaları adil yargılanma ilkesi ve bilhassa savunma hakkı azami derecede gözetilerek sürdürülmektedir. Üstelik davaların yüzde 75'inde nihai kararlar verilmiş yani ilk derece yargılamaları tamamlanmıştır. 15 Temmuz darbe davaları dışında FETÖ'nün örgütsel yapısına yönelik açılmış davalarda da bu yıl önemli mesafeler kaydedilmiştir. Bu davalar için yaşanan en büyük eksiklik çok sayıda sanığın firari konumda olmasıdır. Bu bakımdan firari sanıkların Türkiye'ye getirilerek yargı önüne çıkarılması ve bu sayede adaletin tesis edilmesi büyük önem arz etmektedir.

YARGI REFORMU SÜRECİ

2009'da yargı reformunun bir strateji dahilinde yürütülmesi için 2010-2014 arasını kapsayan "Yargı Reformu Strateji Belgesi" kabul edildi. 2015'te ikinci strateji belgesi de kabul edilerek kamuoyuyla paylaşıldı. Adalet Bakanı Abdulhamit Gül, Adalet Bakanlığı Strateji Planı'nı Kasım'da, üçüncü "Yargı Reformu Strateji Belgesi"ni de onu takip eden kısa süre içinde kamuoyuyla paylaşacaklarını açıkladı. Açıklanacak bu politika belgelerinin yargı reformuna yeniden bir ivme katması bekleniyor.

Lekelenmeme Hakkı

2017'de çıkarılan 694 sayılı KHK ile Ceza Muhakemesi Kanunu'nda ceza hukukunun evrensel ilkelerinden masumiyet karinesi çerçevesinde kişilerin asılsız ihbarlar

35. AK Parti hükümetleri döneminde hukuk ve yargı alanında yaşanan gelişmelerin analizi için bkz. Cem Duran Uzun, "Yargı Vesayeti Kısacasında AK Parti Döneminde Hukuk ve Yargı", *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*, ed. Nebi Miş ve Ali Aslan, (SETA, İstanbul: 2018), s. 209-230.

nedeniyle şüpheli sıfatı alması ve soruşturmaya maruz bırakılmasının önüne geçmek için değişiklik yapıldı. Lekelenmeme hakkını daha güçlü bir yasal güvenceye kavuşturan bu düzenlemeyle “ihbar ve şikayet konusu fiilin suç oluşturmadığının herhangi bir araştırma yapılmasını gerektirmeksizin açıkça anlaşılması veya ihbar ve şikayetin soyut ve genel nitelikte olması durumunda soruşturma yapılmasına yer olmadığına” karar verileceği hükme bağlandı. Ayrıca bu durumda şikayet edilen kişiye şüpheli sıfatı verilemeyeceği de vurgulandı.

25 Ağustos 2017-31 Ekim 2018 arasında bu düzenleme uyarınca soruşturma aşamasına geçilmeksizin öncelikle toplam 74 bin 194 ihbar dosyası açıldı ve bu dosyalardan 31 bin 192'sinde soruşturma yapılmasına yer olmadığı kararı verildi. Dolayısıyla takipsizlik kararı verilen yaklaşık 32 bin dosyada kişilerin şüpheli sıfatı taşımaması ve masumiyet karinelerinin zedelenmemesi sağlandı. Böylece insanların peşinen suçlu ilan edilmesinin de önüne geçildi.

Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Arabuluculuk

Diğer taraftan alternatif uyuşmazlık çözüm yolları 2018'de Türkiye'nin yargı gündeminin pozitif başlıklarından biri olmayı sürdürdü. Uyuşmazlıkların yargı yoluna gitmeye gerek kalmadan daha kısa sürede çözümlenmesini sağlayan alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri giderek daha erişilebilir ve yaygın hale gelmektedir. Kasım itibarıyla alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden biri olarak uzlaşmaya giden 181 bin 538 dosyadan 147 bin 348'i olumlu sonuçlandı.

Arabuluculuk da hukuk uyuşmazlıklarında giderek daha etkin şekilde uygulanan bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak öne çıktı. 12 Ekim 2017'de Meclis Genel Kurulunda kabul edilen 7036 sayılı Kanun ile bazı iş uyuşmazlıklarında arabuluculuk dava şartı olarak düzenlenmiş böylece iş uyuşmazlıklarında zorunlu arabuluculuk uygulamasına geçilmişti. 2018 Ocak-Kasım döneminde iş uyuşmazlıklarında arabulucuya toplam 297 bin 147 dosya gitti. Bu dosyaların yüzde 67'sinde uyuşmazlık anlaşmayla sonuçlandı.

Zorunlu arabuluculuk uygulamasının mahkemelerin iş yükünde oluşturduğu olumlu etkiler dikkat çekiciydi. Zira bu yıl Kasım itibarıyla iş mahkemelerine açılan dava sayısı 68 bin 280 iken 2017'nin aynı döneminde açılan dava sayısı 190 bindi. Dolayısıyla mahkemelerin iş yükünde yüzde 65'lik bir azalış yaşandı. Üstelik iş mahkemelerinde davaların ortalama görülme süresi 530 gün iken arabuluculukta uyuşmazlıkların ortalama çözülme süresi sadece 7 gündür.

Öte yandan zorunlu arabuluculuk dışında ihtiyari yani tercihe bağlı arabuluculuk uygulamasında da yüksek başarı oranı göze çarpmaktadır. Bu yıl yine Kasım itibarıyla 67 bin 476 dosyada ihtiyari arabuluculuğa başvuruldu. Bu dosyaların yüzde 91'inde uyuşmazlık anlaşmayla çözümlendi. Görüldüğü üzere alternatif uyuşmazlık çözüm yolları bir yandan mahkemelerin iş yükünü azaltırken diğer yandan adalet hizmetlerinden beklenen etkin ve hızlı olma niteliklerini de taşımaktadır. Adalet

Bakanlığı bu başarılı uygulamaları göz önüne alarak alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini yaygınlaştırmayı amaçlıyor. Bu bağlamda önemli hedeflerden biri ticari uyuşmazlıklarda da arabuluculuğun dava şartı haline gelmesi ya da diğer bir ifadeyle zorunlu arabuluculuğa geçilmesidir.

Alternatif Ceza İnfaz Yöntemleri

2018'de alternatif ceza infaz yöntemleri de suçlunun sadece cezalandırılması değil ıslah edilerek topluma yeniden kazandırılması amacıyla yoğun şekilde kullanılmaya devam etti. Kasım itibarıyla yurt genelinde 406 bin 451 adli kontrol, 97 bin 345 denetimli serbestlik tedbiri ve 63 bin 63 tedavi ve denetimli serbestlik uygulaması yapıldı. Ayrıca 28 Kasım'da hükümlü, tutuklu ve denetimli serbestlik kapsamında-kilerin rehabilitasyonları ve topluma kazandırılmaları amacıyla mesleki eğitimlerine ilişkin Adalet Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlıkları arasında "Mesleki Eğitimde İş Birliği Protokolü" imzalandı.³⁶

Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması ve Hedef Süre Uygulaması

Yargıya ilişkin toplumsal beklentilerin başında yargılamaların makul sürede sonuçlandırılması gelmektedir. 2018'de bu beklentinin karşılanmasında devrim niteliğinde büyük bir adım atıldığını söylemek abartılı olmayacaktır. 24 Haziran seçimlerinin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıkladığı 100 günlük icraat programında "Yargıda Hedef Süre Uygulaması"na geçilerek soruşturma ve yargılamaların ortalama görülme sürelerinde kısalma ve yargıda hızlanmanın sağlanması hedefine yer verilmiştir. Bu çerçevede adli yargı ilk derece hukuk mahkemeleri, ceza mahkemeleri, idari yargı ilk derece mahkemelerinde 3 Eylül, cumhuriyet başsavcılıklarında da 1 Ekim itibarıyla yargıda hedef süre uygulamasına geçilmiştir.

Uygulamayla bu tarihlerden itibaren başlayan yargı süreçleri için belirlenen hedef süreler 1 Ocak 2019'dan itibaren yargılamanın taraflarına bildirilecektir. Böylece vatandaşlar soruşturma ve davalarının en çok kaç gün içinde sonuçlandırılacağını öğrenme fırsatı bulacak ve yargıya ilişkin en sık karşılaşılan "bitmeyen yargı süreçleri" algısı değiştirilecektir. Aynı zamanda belirlenen hedef sürelerin denetlenmesiyle yargının hesap verebilirliği ve şeffaflığı anlamında da önemli bir kazanım sağlanacaktır.

Kamuda Elektronik Tebligata Geçiş

2018'de yargı reformu kapsamında üzerinde çalışılan bir diğer konu ise tebligat sisteminde yaşanan aksaklıkların ortadan kaldırılmasıdır. Tebligat sadece teknik bir konu olmayıp aynı zamanda yargılamanın hukuka uygun yürümesi ve tarafların sahip olduğu hakları kullanabilmesi açısından önem taşımaktadır. 28 Şubat'ta kabul edilen 7101 sayılı Kanun'la Tebligat Kanunu'nda değişiklik yapılarak zorunlu elektronik tebligatın kapsamı genişletilmiştir.

36. "Adalet Bakanlığı ile MEB Arasında İşbirliği Protokolü İmzalandı", Adalet Bakanlığı, <http://www.basin.adalet.gov.tr/Etkinlik/adalet-bakanligi-ile-meb-arasinda-isbirligi-protokolu-izmalandi>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2018).

1 Ocak 2019'dan itibaren yürürlüğe girecek düzenlemeyle tüm kamu kurum ve kuruluşları, belediyeler, köyler, şirketler, kooperatifler, dernekler, vakıflar, sendikalar, meslek birlikleri, kamu iktisadi teşebbüsleri, sermayesinin çoğunluğu kamuya ait şirketler, avukatlar, noterler, arabulucular, bilirkişiler ve kurumların hukuk müşavirleri hakkındaki tebligatlar zorunlu olarak elektronik ortamda yapılacaktır. Böylece 40 milyon adli tebligatın 28 milyonunun elektronik olarak yapılması bekleniyor. Uygulamayla hem tebligatlardaki aksama dolayısıyla ortaya çıkması muhtemel hak kayıplarının ve yargılamanın uzamasının önüne geçilmesi hem de ciddi bir mali tasarruf yapılması hedefleniyor.³⁷

Bölge Adliye Mahkemelerinin Yaygınlaştırılması

Diğer yandan bahsi geçen 100 günlük icraat programında Türk yargısını üç dereceli yargılama sistemine (ilk derece yargılaması-istinaf-temyiz) geçiren istinaf mahkemelerinin yaygınlaştırılması hedefine de yer verilmiştir. Bu doğrultuda Konya ve Sakarya'da bölge adliye mahkemeleri hizmete açılmış ve istinaf mahkemelerinin sayısı 11'e yükselmiştir. 2019'da ise Kayseri, Diyarbakır, Trabzon ve Van bölge adliye mahkemelerinin faaliyete geçirilmesi hedefleniyor. İstinaf mahkemelerinin daha etkin ve yaygın hale gelmesi Yargıtayın iş yükünü azaltacak böylece Yüksek Mahkeme asli fonksiyonu olan içtihat üretme işlevini daha nitelikli bir şekilde yerine getirebilecektir.

Adalet hizmetlerinde personel altyapısı ve fiziki koşullarda yapılan iyileştirmeler geride bıraktığımız yılda da devam etti. 24 Kasım 2017 itibarıyla 16 bin 121 olan hakim ve savcı sayısı bu yıl 19 bin 442'ye yükseldi. Arabulucu sayısı da gelişme kaydedilen başlıklardan biri oldu. Arabuluculuğun sağlıklı şekilde işleminde arabulucu sayısının da önemi vardır. 2017'de arabulucu siciline kayıtlı arabulucu sayısı 7 bin 818 iken bu yıl Kasım itibarıyla bu sayı 9 bin 360'a ulaştı.

Bir dönem yargıyla özdeşleşen eski ve dağınık adliye binalarının modernize edilmesine yönelik çalışmalar bu yıl da devam etti. 2002-2018 arası dönemde 246 yeni adalet sarayı hizmete sokulurken adalet hizmetinde kullanılan kapalı alan miktarı 569 bin metrekareden 3 milyon 900 bin metrekareye yükseldi. Yargı reformu sürecinin başarıyla yürütülmesinin en önemli etkenlerinden biri de şüphesiz Adalet Bakanlığına bütçeden ayrılan payda yaşanan artıştır. 2002'de Adalet Bakanlığına ayrılan ödenek miktarı merkezi yönetim bütçesinin yüzde 0,83'üne karşılık gelirken 2018'de bu oran yüzde 1,75'e yükseldi.³⁸

37. "AB İle Yürütülen Adli Tebligat Sisteminin İyileştirilmesi Projesi Başladı", Adalet Bakanlığı, 21 Kasım 2018, <http://www.basin.adalet.gov.tr/Etkinlik/ab-ile-yurutulen-adli-tebligat-sisteminin-iyilestirilmesi-projesi-basladi>, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018).

38. Adalet Bakanı Abdulhamit Gül, Adalet Bakanlığı Bütçesine ilişkin Meclis Plan Bütçe Komisyonu'nda yaptığı sunumda hukuk ve yargı alanındaki birçok konu başlığına dair güncel istatistik bilgileri paylaştı. Bkz. "Adalet Bakanı Abdulhamit Gül'ün Sunumu", TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanak Dergisi, 20 Kasım 2018, TBMM, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2228, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2018), s. 9-32.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE FETÖ YARGILAMALARI

Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) yargı ve kolluk marifetiyle teşebbüs ettiği 17-25 Aralık darbe girişimi Türk yargısının FETÖ'nün örgütsel yapısına yönelik mücadelesi için de milat teşkil etti. Askeri Casuslukta Kumpas Davası ve FETÖ/PDY Ana Davası bu dönemde başlatılan adli süreçlerdendi. 15 Temmuz'da terör örgütünün askeri darbe girişiminde bulunması ise topyekun mücadeleyi gerekli kıldı. 15 Temmuz darbe girişimine yönelik ilk davalar 2016'nın son aylarında açıldı. Darbe davalarının dörtte üçünden fazlasında nihai kararlar verilerek ilk derece yargılaması tamamlandı, devam eden davaların büyük bölümünde de son aşamalara gelindi. Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) Başkanvekili Mehmet Yılmaz 2018'in sonuna doğru FETÖ'nün hem terör örgütüyle ilgili davaları hem de darbe girişimiyle ilgili davalarının büyük bir bölümünün biteceğini açıkladı.³⁹

Davalar temel olarak darbenin genel organizasyonunu inceleyen "çatı" davaları ve darbeci askerlerin işledikleri suçları ayrı ayrı konu alan "diğer davalar" şeklinde ikiye ayrılabilir. Türkiye genelinde bulunan hemen her komutanlığa dair görülmekte olan bir dava bulunmaktadır. Genelkurmay Çatı Davası, Akıncı Davası, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Suikast Girişimi Davası ve İstanbul'daki Darbe Girişimi Ana Davası darbenin arkasındaki örgütsel yapıyı aydınlatmaya yönelik başlıca yargılamalar arasındadır.

Yüzlerce sanığın yargılandığı darbe davaları mahkemeler, HSK ve Adalet Bakanlığının yoğun çabalarıyla süratli bir şekilde devam etmektedir. Sanık sayılarının yüksek olması ve delillerin toplanma sürecinde karşılaşılan güçlükler hem soruşturma sürelerinin hem de davaların uzamasına yol açmıştır. HSK ve Adalet Bakanlığı darbe yargılamalarının hızlı ve adil bir şekilde devam edebilmesi için hukuki ve fiziki olarak mahkemelere gereken desteği vermektedir.

Darbe davalarına bakan ağır ceza mahkemelerinin aynı zamanda PKK ve DEAŞ gibi terör örgütlerine ve adi suçlara ilişkin davalardan da sorumlu olması mahkemelerin üzerindeki iş yükünü artırmaktadır. Bu durumu göz önünde bulunduran HSK sadece terör davalarına bakmakla görevli ihtisas mahkemeleri kurdu. Son olarak 26 Eylül'de Ankara, İzmir ve Siirt'te üç ağır ceza mahkemesi, ihtisas mahkemesi olarak görevlendirildi. FETÖ/PDY ve 15 Temmuz darbe davaları nedeniyle Türkiye genelinde 200'e yakın terör ihtisas mahkemesi kuruldu.

15 Temmuz'dan sonra açılan toplam 289 darbe davasından 220'si 13 Kasım 2018 itibarıyla karara bağlandı. Bu sayı darbe davalarının dörtte üçünden fazlasında ilk derece yargılamasının tamamlandığını gösteriyor. Karara bağlanan davalarda;

39. "HSK Başkanvekili Yılmaz: 2018'de FETÖ Davalarının Büyük Bölümü Bitmiş Olacak", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2018.

- 831'i ağırlaştırılmış müebbet, 978'i müebbet olmak üzere toplam 2 bin 724 sanığa hapis cezası verilmiştir. Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası alanlar arasında eski 57 general, 527 subay, 108 astsubay, 39 uzman çavuş, bir emniyet müdürü, 2 polis, 4 mühendis ve 17 sivil bulunuyor.
- Müebbet hapis cezası alanlar arasında ise eski 10 general, 285 subay, 100 astsubay, 125 uzman çavuş ve 11 polis yer almaktadır.⁴⁰

Darbe davalarına ilişkin yargısal süreç sanık sayılarının çokluğuna rağmen geçmiş dönemlerdeki ceza yargılamalarına kıyasen oldukça hızlı devam etmektedir. Örneğin adli tatile rağmen 12 Temmuz 2018'den 13 Kasım'a kadar geçen dört ayda 26 darbe davasının ilk derece mahkemelerindeki yargılaması sonuçlandırılmıştır. Darbe davalarının seyri incelendiğinde sanık sayısındaki olağanüstü fazlalık nedeniyle yargılamalarda en fazla zamanın sanıkların ilk savunmalarının alınmasında harcandığı görülüyor. Bu bakımdan devam eden davaların pek çoğunda ilk savunma aşamasının tamamlanması yargısal süreçte artık sona geldiğini ortaya koyuyor.

Darbe Girişimini Aydınlatan Davalar

Genelkurmay Çatı Davası

15 Temmuz darbe girişimi sırasında Genelkurmay Başkanlığında yaşanan olayları ele alan Genelkurmay Çatı ya da diğer ismiyle Darbe Ana Davası 22 Mayıs 2017'de Ankara 17. Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye başlamıştır. Davada toplam 224 sanık yargılanmaktadır. Çatı Davası darbenin planlaması, darbecilerin organize edilmesi ve Genelkurmay Başkanlığının işgal edilmesi konularına yoğunlaşmaktadır. Hazırlanan iddianame ve yargılama süreci darbenin FETÖ'nün TSK içerisinde örgütlediği "Yurtta Sulh Konseyi" adlı bir cunta tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koyuyor.

Davanın önde gelen sanıkları arasında eski Hava Kuvvetleri Komutanı Akın Öztürk, eski Genelkurmay Personel Plan ve Yönetim Daire Başkanı Mehmet Partigöç, eski Genelkurmay Personel Başkanı İlhan Talu, eski Genelkurmay Stratejik Dönüşüm Daire Başkanı Mehmet Dişli, eski 4. Ana Jet Üssü Komutanı Hakan Evrim ve eski Hava Kuvvetleri Komutanlığı Müşterek Hedef Analiz Yönetim Başkanı Tuğgeneral Gökhan Şahin Sönmezateş yer alıyor.

Diğer taraftan Yurtta Sulh Konseyi üyelerinin de yargılandığı Akıncı Davası'nda Konsey üyesi sanıkların dosyalarının ayrılarak Çatı Davası'yla birleştirildiği görülmektedir. Akıncı Davası'na bakan Ankara 4. Ağır Ceza Mahkemesi 19 Ocak'ta sanıklar Ahmet Özçetin, Akın Öztürk, Bilal Akyüz, Gökhan Şahin Sönmezateş, Hakan Evrim, Kubilay Selçuk, Mehmet Dişli, Murat Koçyiğit, Mustafa Barış Avıalan, Muzafer Düzenli, Ömer Faruk Harmancık, Turgay Sökmen ve Adnan Arıkan'ın dosyalarının Genelkurmay Çatı Davası'yla birleştirilmesine karar vermiştir.⁴¹ Birleştirme

40. "Darbecilere 220 Davada Ağır Ceza", Anadolu Ajansı, 13 Kasım 2018.

41. "Akıncı Üssü Davasında 29 Tahliye", NTV, 19 Ocak 2018.

kararlarıyla darbenin yöneticilerini oluşturan Yurtta Sulh Konseyi üyesi oldukları iddia edilen sanıkların dosyaları tek bir davada toplanmış olmuştur. Savcının mütalaasını verdiği dava, sanıkların esas hakkındaki savunmalarının alınmasıyla devam ediyor.

Akıncı Davası

Darbenin merkez üssü haline getirilen Akıncı Üssü'ndeki olayları ele alan Akıncı Davası darbenin icrasında FETÖ'nün sivil ve askeri yapılanmasının birlikteliğini göstermesi açısından büyük öneme sahiptir. Akıncı Davası'na temel olan savcılık iddianamesi FETÖ'nün darbe girişiminin faili olduğunu ortaya koyuyor. 16 Temmuz sabahında Akıncı Üssü'nde askerlerle birlikte gözaltına alınan ve FETÖ'nün darbe girişimini örgüt adına organize etmekle suçlanan sivil sanıklar Adil Öksüz, Kemal Batmaz, Hakan Çiçek, Nurettin Oruç ve Harun Biniş'tir. Adil Öksüz henüz yakalanmadığı için firari sanık konumundadır. Ankara 4. Ağır Ceza Mahkemesinde görülen davada TBMM, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Gölbaşı Polis Özel Harekat Daire Başkanlığı, TÜRKSAT ve Ankara İl Emniyet Müdürlüğünü bombalayarak çok sayıda kişiyi şehit eden pilotların da aralarında bulunduğu toplam 474 sanık yargılanıyor. Sanık ve avukatlarının davanın esasıyla ilgisi olmayan uzun savunmalarla davayı uzatma girişimlerine karşın yargılamada önemli mesafe katedilmiş ve sanıkların ilk savunmaları tamamlanmıştır. Duruşmalar tanık beyanlarının alınmasıyla devam etmektedir.

Cumhurbaşkanına Suikast Girişimi Davası

Darbe girişimi sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik düzenlenen suikast girişimine ve iki polisin şehit edildiği saldırıya dair darbe girişiminin hemen ardından soruşturma başlatıldı ve Muğla Cumhuriyet Başsavcılığınca yürütülen soruşturmanın ardından dört ay gibi kısa bir sürede 211 sayfalık iddianame hazırlandı. Türk Ceza Kanunu'ndaki "Örgüt yöneticileri, örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenen bütün suçlardan dolayı ayrıca fail olarak cezalandırılır" hükmü gereği bir numaralı sanığın FETÖ lideri Fetullah Gülen olduğu ve toplam 47 sanığın yer aldığı iddianame Muğla 2. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından 28 Kasım 2016'da kabul edilmişti.

Davanın ilk duruşması 20 Şubat 2017'de yapıldı. Yaklaşık bir yıl süren ilk derece yargı süreci 4 Ekim 2017'de verilen nihai karar ile son buldu. Kararda 31 sanığa dörder ve 3 sanığa birer defa ağırlaştırılmış müebbet, 6 sanığa ise müebbet hapis cezası verilmiş ve sanıkların ikisi süreli hapis cezasına çarptırılmıştı. Mahkemenin dört kez ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verdiği isimlerse suikast timini yöneten ve görev alan sanıklardı.

Davanın iki numaralı sanığı aynı zamanda Yurtta Sulh Konseyi'nin üyesi olmakla suçlanan ve Ankara'daki Darbe Çatı Davası'nın da sanıkları arasında yer alan eski Hava Kuvvetleri Komutanlığı Müşterek Hedef Analiz Yönetim Başkanı Tuğgeneral Gökhan Şahin Sönmezateş'tir. Suikast girişimini planladığı belirtilen Sönmezateş dört kez ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.

Davanın istinaf incelemesi İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 2. Ceza Dairesi tarafından yapıldı. Mahkeme davanın önde gelen sanıklarından Gökhan Şahin Sönmezateş, Şükrü Seymen, Taner Berber ve Zekeriya Kuzu'nun da aralarında bulunduğu 37 sanık hakkında verilen ceza kararlarını onadı. Ancak daire yerel mahkemenin "Cumhurbaşkanına suikast" suçundan beraat kararı verdiği sanıklar Haydar Murat Özden, Aydın Özısıcak, Murat Gösterit ve Ahmet Koçan hakkındaki bu kararı bozarak sanıkları bu suçtan ayrı ayrı müebbet hapis cezasına çarptırdı.⁴² Dava dosyası temyiz incelemesi için Yargıtayda bulunuyor.

FETÖ Hakkındaki Davalar

FETÖ/PDY Ana Davası

15 Temmuz darbe girişiminden kısa bir süre önce Ankara 4. Ağır Ceza Mahkemesine kamuoyunda "FETÖ Çatı İddianamesi" olarak anılan iddianame sunuldu. İddianamede örgütün tarihsel gelişimi, paralel devlet yapılanması ve oluşturduğu tehditler ele alındı. Çatı İddianamesi FETÖ'yü bir bütün olarak analiz ettiği ve örgütsel yapısını ortaya koyduğu için Anayasa Mahkemesi ve HSK kararları başta olmak üzere sonradan hazırlanan birçok iddianameye ve mahkeme kararına kaynaklık etti. Fetullah Gülen'in bir numaralı sanık olarak yer aldığı iddianame 22 Temmuz 2016'da mahkeme tarafından kabul edildi.

Davanın sanıkları "Anayasa'yı ihlale teşebbüs etmek, silahlı terör örgütü kurmak ve yönetmek, hükümeti yıkmaya teşebbüs etmek, hukuka aykırı olarak kişisel verileri ele geçirme ve kaydetmek, kamu kurumuna karşı dolandırıcılık, nitelikli zimmet, resmi belgede sahtecilik ve suç gelirlerini aklama" ile suçlandı ve her sanık için ikişer kez müebbet ve 65'er yıl hapis cezası istendi. 22 Kasım 2016'da görülmeye başlanan davada Mahkeme Haziran'da sanıklar İlhan İşbilen, Alaaddin Kaya, Hidayet Karaca, Kazım Avcı'ya "Anayasa'yı ihlal" suçundan bir kez ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası, "suç gelirlerini aklama" ve "nitelikli dolandırıcılık" suçlarından da toplamda 17 yıl hapis cezası verdi. Mahkeme sanıklar Ali Çelik, Abdülkadir Aksoy ve Dilaver Azim için ise örgüt üyeliği suçundan 10 yıl 6 ay hapis cezasına hükmederken aralarında Fetullah Gülen'in de bulunduğu 67 firari sanığın dosyasını ayırdı.⁴³

Askeri Casusluk Soruşturmasında Kumpas Davası

FETÖ'nün paralel devlet yapılanmasının etkin olduğu dönemlerde yargı ve emniyeti kullanarak yürüttüğü usulsüz soruşturma ve kovuşturmalara ilişkin açılan davalar bu yıl da görülmeye devam etti. Kamuoyunda "kumpas davaları" olarak bilinen bu yargı süreçlerinden biri de İzmir'de 2010'da başlayan askeri casusluk soruşturmasındaki usulsüzlükler hakkında açılan davadır. İzmir Emniyet Müdürlüğüne 10 Ağustos 2010'da gelen bir e-posta üzerine askeri gizli bilgi ve belge bulundurma iddialarına

42. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Suikast Girişimi Davasında Karar", CNN Türk, 6 Haziran 2018.

43. "FETÖ Çatı Davasında Karar Açıklandı", *Hürriyet*, 8 Haziran 2018.

ilişkin başlatılan soruşturmayla aralarında muvazzaf askerlerin de bulunduğu 357 kişi devletin gizli bilgi ve belgelerini yabancı istihbarat servislerine vermekle suçlanmıştı. Dava 26 Şubat 2016'da karara bağlandı ve tüm sanıklar beraat etti. Sonrasında İzmir Cumhuriyet Başsavcılığı askeri casusluk soruşturma ve kovuşturmasında usulsüzlükler yapıldığı iddiasına yönelik kapsamlı bir soruşturma yürüttü.

Aralarında terör örgütünün elebaşı Fetullah Gülen'in de olduğu sanıklar hakkında hazırlanan iddianame Nisan 2016'da İzmir 2. Ağır Ceza Mahkemesince kabul edildi. İddianamede Askeri Casusluk Davası'nın FETÖ/PDY'nin TSK başta olmak üzere kamu kurumlarındaki yapılanmasını hızlandırmak amacıyla kurgulandığı ve sahte deliller üretildiği ifade edildi.⁴⁴ Geride bırakılan yılda 17'si tutuklu 103 sanığın yargılandığı davanın görülmesine devam edildi. Dava tanık beyanlarının alınmasıyla devam ediyor.

17/25 Aralık 2013 Soruşturmasında Kumpas Davası

25.12.2013 tarihli ve takipsizlikle sonuçlanan soruşturmada FETÖ/PDY mensupları tarafından usulsüzlükler yapıldığı ve şüpheli olarak yer alan kişilere kumpas kurulduğu ve böylelikle darbeye teşebbüs edildiği gerekçesiyle kamuoyunda 25 Aralık 2013 Soruşturmasında Kumpas Davası olarak bilinen bir yargılama yürütülüyor. Aralarında firari sanık Fetullah Gülen ve eski Mali Şube Müdürü Yakup Saygılı'nın da bulunduğu 13'ü tutuklu 71 sanığın yargılandığı davada 29 Kasım'da esas hakkındaki mütalaa verildi. Mütalaa 59 sanık hakkında "hükümeti ortadan kaldırmaya teşebbüs" suçundan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası istendi.

Mütalaa Fetullah Gülen ve (ABD'de Hakan Atilla'nın yargılandığı davada tanıklık yapan) eski Emniyet Müdürü Hüseyin Korkmaz'ın da aralarında bulunduğu firari sanıkların dosyalarının ayrılması talep edildi. Savcı mütalaaşında FETÖ/PDY'nin örgütsel amaçları doğrultusunda hukuku bir silah gibi kullandığını, 25 Aralık soruşturmasının sanıklar tarafından gerçekleştirildiğini, sanıkların hukuksuz dinlemelerle iş adamları ve bürokratlara şantaj uyguladıklarını belirtti. Mütalaa 25 Aralık soruşturmasının hükümeti düşürmeyi hedefleyen bir yargı darbesi olduğu ifade edildi.⁴⁵

DANIŞTAYIN ANDIMIZ KARARI

Demokratikleşme paketi kapsamında 8 Ekim 2013'te Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinin "Öğrenci Andı" başlıklı 12. maddesi kaldırıldı. Böylece ilköğretim öğrencilerinin her gün dersler başlamadan önce öğretmenlerin gözetiminde topluca ilgili maddede metni verilen andı okuması uygulamasına son verildi. Ancak Türk-Eğitim Sen'in 2013'te bu yönetmelik değişikliğinin iptali istemiyle açtığı davada Danıştay 8. Dairesi 19 Ekim'de iptal kararı verdi. Daire öğrenci andının

44. "İzmir'deki 'Askeri Casuslukta Kumpas' Davasında Tanıklar Dinlendi", Anadolu Ajansı, 16 Kasım 2017.

45. "25 Aralık Kumpas Davası'nda 59 Sanık İçin Ağırlaştırıldı Müebbet İstendi", *Hürriyet*, 29 Kasım 2018.

1933'ten bu yana uygulandığını, idarenin haklı bir neden olmadan yerleşik, istikrar kazanmış uygulamalardan ayrılamayacağını, andımızın “genç nesillerin anayasal vatandaşlık temelinde aidiyetini güçlendiren” bir uygulama olduğunu ve ancak bilimsel bir gerekçeyle kaldırılabileceğini ifade etti.⁴⁶ Ancak bu karar kısa sürede hukuki ve siyasi tartışmaları ateşledi. Danıştayın bir yönetmelik değişikliğini hukuka yani kanuna ve tüzüğe aykırılık dışında “yanlış, zararlı, yetersiz” gibi değerlendirmelerle iptal etmesi mümkün değildir. Aksi takdirde bu kararda olduğu gibi yargısal vesayeti anımsatacak şekilde Anayasa'nın yerindelik denetimini yasaklayan açık hükmünü ihlal eder. Oysaki siyasi iktidar hukuka uygun kararlarının yerindeliği konusunda sadece halka karşı sorumludur.

46. “Danıştay Öğrenci Andıyla İlgili Kararını Verdi”, *Habertürk*, 19 Ekim 2018.

ULUSAL İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu

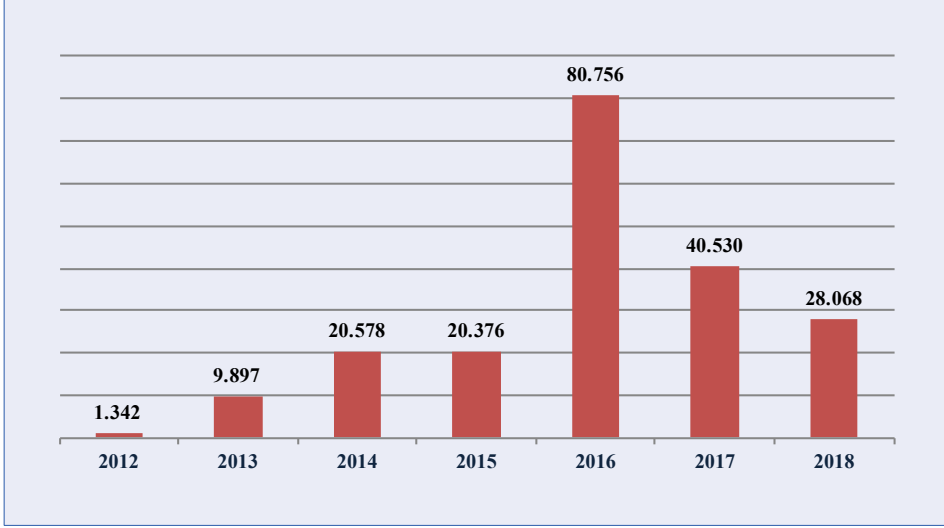
5 Aralık 1990'da Türkiye'nin ilk ulusal insan haklarını koruma mekanizması olarak kurulan Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu geçtiğimiz yıl beş kez toplanmıştır. Komisyona insan hakları ihlali iddialarıyla ilgili başvurular yapılmaktadır. 14 Kasım 2018 itibarıyla Komisyona toplam 1.102 bireysel başvuru yapılmıştır. Yapılan başvuruların büyük çoğunluğunu cezaevlerinde gerçekleştirildiği iddia edilen keyfi tutum ve işlemler, cezaevlerindeki fiziki koşullar, nakil talepleri, kötü muamele, işkence, sağlık sorunları, yargıya ilişkin şikayetler, yasal düzenleme talepleri, işçi sorunları, sağlık sorunları maddi yardım talebi, iş talebi ve sosyal güvenlik işlemlerinden şikayet gibi konu başlıkları oluşturuyor. Komisyonun 17 Ekim'de yapılan toplantısında Hükümlü ve Tutuklu Haklarını İnceleme Alt Komisyonu ile Göç ve Uyum Alt Komisyonlarının kurulması kararlaştırılmıştır.

Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu

Anayasa şikayeti olarak da adlandırılan Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu Türk hukuk düzenine 2010 Anayasa değişikliğiyle dahil olmuştur. Anayasa'nın 148. maddesinin 3. fıkrasına göre "Herkes, Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir..." Anayasa Mahkemesi 23 Eylül 2012'den itibaren bireysel başvuruları kabul etmeye başlamıştır. Mahkemenin kamuoyuyla paylaştığı resmi istatistikler⁴⁷ 2012'den 30 Eylül 2018'e kadar geçen sürede bireysel başvuru mekanizmasının işleyişine dair önemli bilgiler sunmaktadır. 23 Eylül 2012'den 30 Eylül 2018'e kadar geçen altı

47. "23 Eylül 2012-30 Eylül 2018 Tarihleri Arası Bireysel Başvuru İstatistikleri", Anayasa Mahkemesi, <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/istatistikler/pdf/istatistik-30Eylul.pdf>, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018).

GRAFİK 1. YILLARA GÖRE BİREYSEL BAŞVURU SAYILARI (2012-2018)

yılda Anayasa Mahkemesine toplam 201 bin 547 bireysel başvuru yapılmıştır. Bu başvuruların yüzde 80'i sonuçlandırılırken mahkemenin önünde halen 40 bin 463 derdest bireysel başvuru bulunmaktadır.

Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere en fazla başvuru 15 Temmuz darbe girişiminin yaşandığı 2016'da yapılmıştır. Darbe girişimi sonrası FETÖ'nün kamu kurumlarından temizlenmesi amacıyla çıkarılan KHK'lar sonrası bireysel başvuru mekanizmasında ciddi bir yoğunluk yaşanmıştır. Özellikle OHAL Komisyonunun kurulması ve OHAL'in sona erişile bireysel başvuru sayılarında azalma yaşandı. Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru yolunda verdiği ihlal kararları incelendiğinde en fazla ihlal edilen hak olarak yüzde 75'lik oranla adil yargılanma hakkı öne çıkıyor. Makul sürede yargılanma hakkı ise yüzde 80'lik oranla adil yargılanma hakkı içerisinde yer alan haklar arasında en fazla ihlal edilen haktır. Bir başka ifadeyle mahkemenin en az bir hakkın ihlal edildiğini tespit ettiği kararların yaklaşık yüzde 60'ında ihlal edilen hak makul sürede yargılanma hakkıdır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun (TİHEK) geçmişi 2000'de Başbakanlığa bağlı bir birim olarak faaliyet gösteren İnsan Hakları Başkanlığına kadar uzanıyor. 2012'de kabul edilen 6332 sayılı Kanun'la Türkiye İnsan Hakları Kurumu adını alan TİHEK 6.4.2016 tarihli ve 6701 sayılı Kanun'la bugünkü halini alarak Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna dönüştürülmüştür. Kanun'da kurumun "Kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesiyle bu ilkeler doğrultusunda faaliyet göstermek, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmek" görevlerini yerine getirecek bir ulusal önleme mekanizması olduğu ifade edilmiştir.

Kuruma ayrımcılık yasağı ihlalden zarar gördüğünü ileri süren herkes bireysel başvuruda bulunabilmektedir. Ayrıca Kurum resen de inceleme başlatabilmektedir. TİHEK ayrımcılık yasağının ihlalini tespit etmesi halinde bin Türk lirasından on beş bin Türk lirasına kadar idari para cezası uygulayabilmektedir. Kanun'a göre "Kurul, konusu suç teşkil eden insan hakları veya ayrımcılık yasağı ihlallerini tespit ettiği takdirde, bunlarla ilgili suç duyurusunda bulunur." 15 Temmuz darbe girişimi kurala yapılacak atamaların da gecikmesine yol açmıştır. Kurul üyeliklerine ancak 16 Mart 2017'de atamalar yapılabildiğiştir.⁴⁸ Kuruma 2018'in ilk altı ayında ayrımcılık yasağıyla ilgili 280, insan haklarının korunması ve geliştirilmesiyle ilgili 43, işkenceye karşı ulusal önleme mekanizması alanında 251 ve diğer alanlarda 39 olmak üzere toplam 613 başvuru yapılmıştır.⁴⁹

Kamu Denetçiliği Kurumu

Kamu Denetçiliği Anayasa'nın 74. maddesi uyarınca TBMM'ye bağlı bir Anayasal kurum olarak 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile kurulmuştur. Kurum yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar ve TSK'nın sırf askeri nitelikteki faaliyetleri dışında idarenin her türlü eylem ve işlemine ilişkin şikayetleri hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir.

2017'de kuruma 17 bin 131 başvuru yapıldı. 14 Ekim 2018 itibarıyla ise 12 bin 173 başvuru gerçekleşti. 2018'de kurumun önünde 2017'den devreden 4 bin 62 dosyayla birlikte toplam 16 bin 235 başvuru bulunmaktadır. Bu dosyalardan yüzde 85'i (13 bin 852) karara bağlandı. 2018'de yapılan 2 bin 383 şikayet başvurusunun incelenmesi ise halihazırda devam etmektedir. Kamu Başdenetçisi Şeref Malkoç 2019'da Cumhurbaşkanlığı sistemine tam anlamıyla geçilecek olmasıyla birlikte kuruma 20 bin civarında başvuru yapılmasını beklediklerini ifade etti.⁵⁰

OHAL Komisyonu

OHAL kapsamında çıkarılan KHK'larla terör örgütleri veya milli güvenliği tehdit eden yapılarla ilişkili oldukları değerlendirilen gerçek ve tüzel kişilere yönelik işlemler de gerçekleştirildi. Anayasa'nın 148. maddesinin bu kararnamele yargısal denetime kapatması nedeniyle KHK'larla gerçek ve tüzel kişiler hakkında gerçekleştirilen işlemler için başvurulacak herhangi bir iç hukuk yolu yoktu. Bu nedenle 23.01.2017 tarih ve 685 sayılı OHAL KHK'sıyla doğrudan KHK hükümleriyle tesis edilen kamu görevinden çıkarma, öğrencilikle ilişkin kesilmesi, dernek, vakıf, sendika, özel eğitim

48. "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı Süleyman Arslan'ın Sunumu", Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Toplantısı, 18 Nisan 2018, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2148, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018), s. 7.

49. "Altı Ayda 613 Ayrımcılık Başvurusu", *Hürriyet*, 13 Ağustos 2018.

50. "Kamu Denetçiliği Kurumu Başdenetçisi Şeref Malkoç'un Sunumu", TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Toplantısı, 31 Ekim 2018, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2195, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018), s. 37.

kurumu, gazete ve dergi gibi kuruluşların kapatılması işlemlerine ilişkin başvuruları değerlendirip karar vermek üzere Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu kuruldu.

Komisyonu kuran 685 sayılı KHK Mecliste görüşülüp 1 Şubat 2018'de 7075 sayılı "Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanun" ile yasalaştırıldı. İlgili KHK ve Kanun'da Komisyon kararlarına karşı Ankara idare mahkemelerinde iptal davası açılabilceğinin hükme bağlanmasıyla KHK ile gerçekleştirilen işlemler yargısal denetime de açılmış oldu.

OHAL KHK'ları ile 125 bin 678'i kamu görevinden çıkarma olmak üzere toplam 131 bin 922 tedbir işlemi gerçekleştirildi. Komisyon 22 Aralık 2017'den itibaren karar verme sürecine geçmiş olup 9 Kasım 2018 itibarıyla Komisyona toplam 125 bin başvuru yapıldı. Komisyon 9 Kasım itibarıyla 3 bini kabul, 39 bini ret olmak üzere bu başvuruların 40 binini karara bağladı. OHAL Komisyonu haftada 1.200 başvuru hakkında bireyselleştirilmiş ve gerekçeli karar vermektedir.⁵¹

51. "Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu Kararları Hakkında Duyuru", OHAL İşlemleri İnceleme Komisyonu, 9 Kasım 2018, <https://ohalkomisyonu.tcgb.gov.tr/#collapse-33>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2018).

2018'DE

EĞİTİM VE SOSYAL

POLİTİKALAR

ATILLA ARKAN • ERCENK HAMARAT • İSMET KESEN • NERGİS DAMA • MÜBERRA NUR EMİN
KAZIM KARABOĞA • MUSTAFA ALTUNEL • SELİN YÜNTER • NACİYE ÖZTÜRK • EMİNE KAYA
DİLUBA TOKLUCU • MERVE REYHAN BAYGELDİ

Eğitim politikaları açısından 2018 oldukça hareketli geçti. Değişen ortaöğretim ve yükseköğretime geçiş sistemlerinin uygulanması, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin kabulüyle Milli Eğitim Bakanı değişikliği, 2023 Eğitim Vizyon Belgesi'nin açıklanması, yükseköğretimde ise öğretim üyelerinin unvanlarında yapılan değişiklik ve norm kadro uygulaması yaşanan önemli değişiklikler olarak göze çarptı. Sosyal politika alanında ise Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle ilgili bakanlık Aile, alışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak yeniden yapılandırıldı.

Bu bölümde 2018'de cereyan eden eğitim ve sosyal politikalar alanındaki önemli gelişmeler sunularak değerlendirmesi yapılacaktır.

MİLLİ EĞİTİM

2023 EĞİTİM VİZYON BELGESİ

Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk yıl içerisinde “2023 Eğitim Vizyon Belgesi”ni açıkladı. Metin, niyet ve irade beyanı, yol haritası sunması, belli kavramsallaştırmalar ve eğitimin ana sorunlarını yazılı bir metinde tespit etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca eğitim paydaşlarından neler beklenilmesi gerektiği noktasında yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Belgenin temel felsefesini iki husus belirlemektedir: İlki insan odaklılık iken ikincisi milli manevi değerlerle evrensel değer, kazanım ve gelişmeleri beraber sentezleyebilmektir. İlkinde öğrenci, öğretmen ve okul yöneticilerinin beceri, ihtiyaç ve mutluluğu merkeze alınmaktadır. İkincisi de “çift kanatlılık” metaforuyla dillendirilmekte, küresel sermayenin standart eğitimine bir direnç önemli görülürken insanlığın evrensel kazanımlarının ıskalanmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Belgede ilk ele alınan konu öğrenme analitiği araçlarıyla veriye dayalı etkili ve verimli yönetimdir. Milli Eğitim Bakanlığının (MEB) en öncelikli sorumluluğu bütünleşik bir veri sistemi kurabilmesidir. Ancak bundan sonra öğrenci, öğretmen ve eğitim yöneticilerinin gelişim süreçleri sıhhatli bir şekilde tespit edilerek geliştirilebilir. Verilerin ölçekli bir şekilde MEB, il ve ilçe milli eğitim müdürü, okul müdürü, veliler ve öğrenciler tarafından açık ve şeffaf bir şekilde paylaşılacağı ve öğrenme süreçlerinin sürekli iyileştirileceği vadedilmektedir. Belgede konuyla ilgili diğer bir husus “ölçme ve değerlendirme”dir. Bu kapsamda eğitimin kalitesinin artırılması için süreç ve sonuç odaklı bütünleşik bir sistemin kurulacağı ifade edilmektedir. Erken çocukluktan lise mezuniyetine kadar e-portfolyo üzerinden her bir çocuğun gelişiminin takip edileceği ve yeterlilik temelli değerlendirme sisteminin inşa edilece-

ği belirtilmektedir. Okullarda eğitim kalitesinin yükselmesiyle sınavla öğrenci alan okulların kademeli azalacağı beklentisi vardır. Paydaşlara güven veren alternatif bir eğitim kademeleri arası geçiş sisteminin kurulabilmesi için “etkili ve objektif bir ölçme değerlendirme sistemi”nin kurulması gerektiği doğrudur.

İkinci başlık olan “insan kaynaklarının geliştirilmesi” aynı zamanda reformun en kritik noktasına parmak basmaktadır. Belge bu noktada öğretmen ve okul yöneticileri için lisansüstü düzeyde mesleki gelişim programlarını, yatay ve dikey kariyer basamaklarının tanımlanmasını ve öğretmenlik mesleği uzmanlık yasasını bir çözüm olarak sunmaktadır. Ayrıca öğretmenlere 21. yüzyıl becerilerini aktarmak için sertifikalı yan dal programlarının açılacağını bildirmektedir. Eğitim yöneticilerini geliştirmek için okul yöneticiliği atanma ve yükselmede nesnel kriterlerin tespit edileceğini ve okul yöneticiliğinin profesyonel bir uzmanlık alanı olarak tanınacağını ifade etmektedir.

Belge eğitimin finansmanına özel bir başlık açıp eğitimin kalitesinin geliştirilmesi için “okulların finansmanı”nı öne çıkarmaktadır. Meslek ve teknik liselerinin döner sermaye gelirleri, okul aile birliklerinin yeniden yapılandırılacağı, diğer bakanlıklarla iş birliği, özel sektör ve hayırseverlere açık ve şeffaf bir şekilde yardım yapabilme mekanizmaları kurulacağı seçenekleri dile getirilmektedir. Milli eğitim reformları için belge bu noktada bir arayış metni mahiyeti taşımaktadır. Sonuç veren çözüm önerileri süreç içerisinde belli olacaktır.

Vizyon belgesinin en çarpıcı yanlarından birisi “okul gelişim modeli”dir. Her bir okulun kendi gelişim planını hazırlaması ve paydaşlarla yardımlaşarak kendisini geliştirmesi hedeflenmektedir. Bakanlığın daha önce uyguladığı “okul temelli mesleki gelişim modeli”nin bir ileri versiyonudur. Okul merkezli gelişimin vurgulanması önemli olmakla birlikte merkez ile yerinden yönetim arasındaki yetki ve sorumluluklara atfı yapmaması ve somut mali kaynaklara işaret etmemesi bakımından ise zayıftır.

Belge ilk, orta, fen, sosyal, imam hatip ve meslek liseleri olmak üzere tüm okul türlerinde beceri kazanımını öne çıkaran eğitim programlarını mükemmelleştirmeyi, ders tür ve saatlerinde de sadeleşmeyi hedeflemektedir. Beceri kazanımı bakımından tasarım, sanat, spor ve müzik atölyeleri özellikle vurgulanmaktadır. İmam hatip okullarında Arapça ve diğer yabancı dil kazanımının ayrıca altı çizilmektedir.

Teftiş ve kurumsal rehberlik hizmetleri “denetleme” ve “kurumsal rehberlik” olarak iki ayrı bileşen olarak tasarlanmaktadır. İlkiyle okul gelişim modelinin desteklenmesi ikincisiyle de etkin bir denetim mekanizmasının kurulması hedeflenmektedir.

Rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinde ise verilere dayanan her bir öğrenciye uygun kariyer danışmanlık sisteminin kurulması amaçlanmaktadır. Bu amaçla bir yandan sınıf öğretmenlerinin rehberlik becerilerinin artırılması için sertifikaya dayalı eğitimler planlanırken diğer yandan PDR öğretmenlerinin lisansüstü

çalışmalarla sürekli gelişimi planlanmaktadır. Ayrıca göç ve benzeri sorunlara yönelik rehber öğretmenlere yeni roller yüklenmesi hedeflenmektedir. “Özel eğitim”de ise özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların tespiti ve hizmetin kalitesinin artırılması amaçlanmaktadır. Yabancı dil eğitiminde ise ülke genelinde yabancı dil eğitim seviyelerinin okul türlerine göre belirlenmesi ve yabancı dil öğretmenlerinin yeterliklerinin yükseltilmesi vurgulanmaktadır. 21. yüzyıl kazanımları bakımından öğrenme süreçlerinde dijital içerik üretimi ve beceri destekli dönüşüm öne çıkarılmaktadır. Erken çocukluk eğitiminde ise yaygınlaştırma ve üç yıl içerisinde 5 yaş erken çocukluk eğitiminin zorunlu olacağı belirtilmektedir.

TEMEL EĞİTİME ERİŞİM

6287 sayılı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” 11 Nisan 2012’de yayımlandı. Buna göre zorunlu eğitim on iki yıla çıkarıldı.¹ MEB 2015-2019 Stratejik Planı ve bu düzenlemeyle birlikte erişim ve okullaşma oranlarının artırılması² ve ayrıca kız çocukları, göçmen ve mülteciler, özel gereksinimli çocuklar gibi dezavantajlı grupların da erişimlerinin artırılması hedeflendi. MEB 2017-2018 İstatistik Raporu incelendiğinde okullaşmanın ve erişimin arttığı görülmektedir.

Erken Çocukluk Dönemi Eğitime Erişim

MEB 2015-2019 Stratejik Planı’nda erken çocukluk eğitime katılımın artırılması ve hizmet modellerinin çeşitlendirilmesi amaçlanmıştır. 2017-2018 itibarıyla okul öncesi net okullaşma oranları 3-5 yaş için yüzde 39, 4-5 yaş için yüzde 50, 5 yaş için yüzde 67 olarak açıklanmıştır. Grafik 1’e göre 2012’den itibaren her yaş grubu için okullaşma oranı artmıştır.³ 2012’de 1 milyon 77 bin 933 çocuk okul öncesi kurumda eğitim alırken 2017’de bu sayı 1 milyon 501 bin 88’e yükselmiştir.⁴ Oran artırımı erişimi artırıcı çalışmaların yapıldığının bir göstermektir. Okullaşan çocukların çoğunluğu MEB’e bağlı anaokulları, ana sınıfları veya resmi kurumların anaokullarına devam etmektedir. Aynı zamanda toplum temelli politika uygulamalarından belediye ve STK kreşlerine devam eden çocuklar da bulunmaktadır. 2015-2016’da 692 toplum temelli merkez bulunurken bu sayı 2017-2018’de 2 bin 199’a çıkarak önemli bir artış göstermiştir.⁵ Son olarak DİB tarafından yürütülen 4-6 Yaş Kur’an Kursları Din Eğitimi Projesi kapsamında yaklaşık 108 bin öğrenci de buralarda eğitim almak-

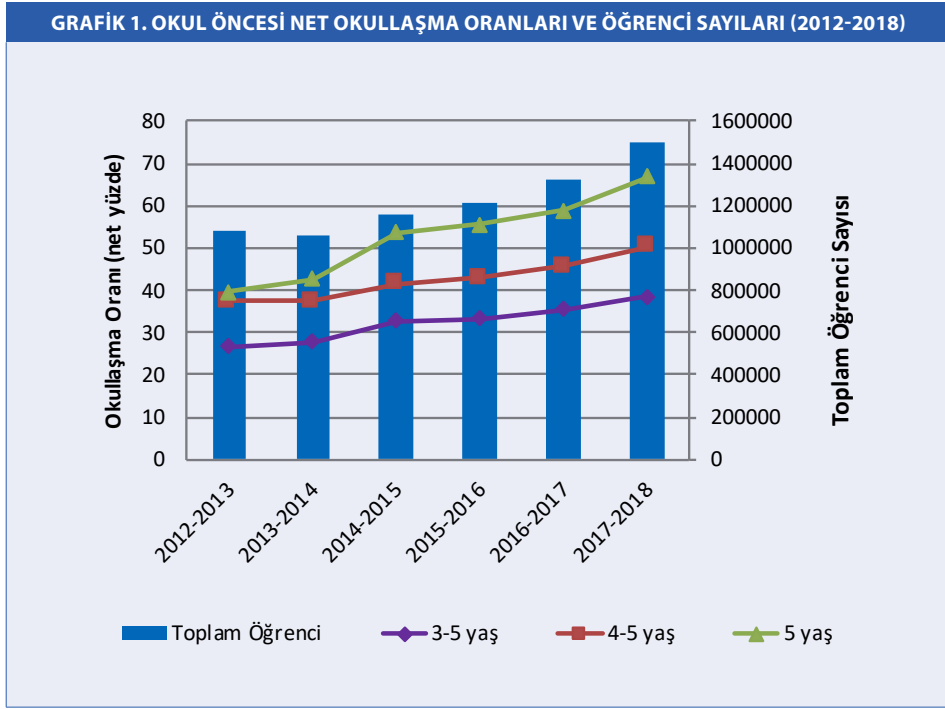
1. “İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, 11 Nisan 2012, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>, (Erişim tarihi: 28 Eylül 2018).

2. “2015-2019 Stratejik Planı”, MEB, http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/10052958_10.09.2015sp17.15imzasz.pdf, (Erişim tarihi: 28 Eylül 2018).

3. MEB 2017-2018 İstatistik Raporu verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

4. “Millî Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2017-2018”, MEB, http://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=327, (Erişim tarihi: 20 Eylül 2018).

5. “Millî Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2017-18”.

Kaynak: "Milli Eğitim İstatistikleri: Organ Eğitim 2017-18"

radır.⁶ 2023 Eğitim Vizyon Belgesi'nde erken çocukluk eğitimini güçlendirici çalışmaların yapılacağı, 5 yaşın zorunlu eğitim kapsamına alınacağı ve alternatif erken çocukluk uygulamalarının hayata geçirileceği belirtilmiştir.

İlkokul Eğitimine Erişim

2016-2017'de yüzde 91,1 olan okullaşma oranı 2017-2018'de ufak bir artış göstererek yüzde 91,5 oldu. 2018'de erkek öğrenciler yüzde 91,4 ve kız öğrenciler yüzde 91,6 oranında ilkokula katılım sağladı. Ayrıca ilkokula katılımın en yüksek olduğu iller sırasıyla Şanlıurfa (yüzde 94,36), Ağrı (yüzde 94,20), Van (yüzde 94,07) ve en düşük olduğu iller ise sırasıyla Gümüşhane (yüzde 60,66), Tokat (yüzde 85,79), Çankırı (yüzde 85,99) oldu.⁷

Ortaokul Eğitimine Erişim

Türkiye genelinde ortaokul okullaşma oranı 2016-2017'de yüzde 95,7 iken 2017-2018'de yüzde 94,4'e geriledi. Bu yıl kız öğrenciler yüzde 94,2 iken erkek öğrenciler yüzde 94,6 oranında ortaokula katılım sağladı. Ayrıca ortaokula katılımın en yüksek olduğu iller sırasıyla Ardahan (yüzde 98,24), Rize (yüzde 97,22), Bartın (yüzde 97,11) ve katılımın en düşük olduğu iller sırasıyla Gümüşhane (yüzde 62,25), Hak-

6. DİB yetkilileriyle yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

7. "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2017-18".

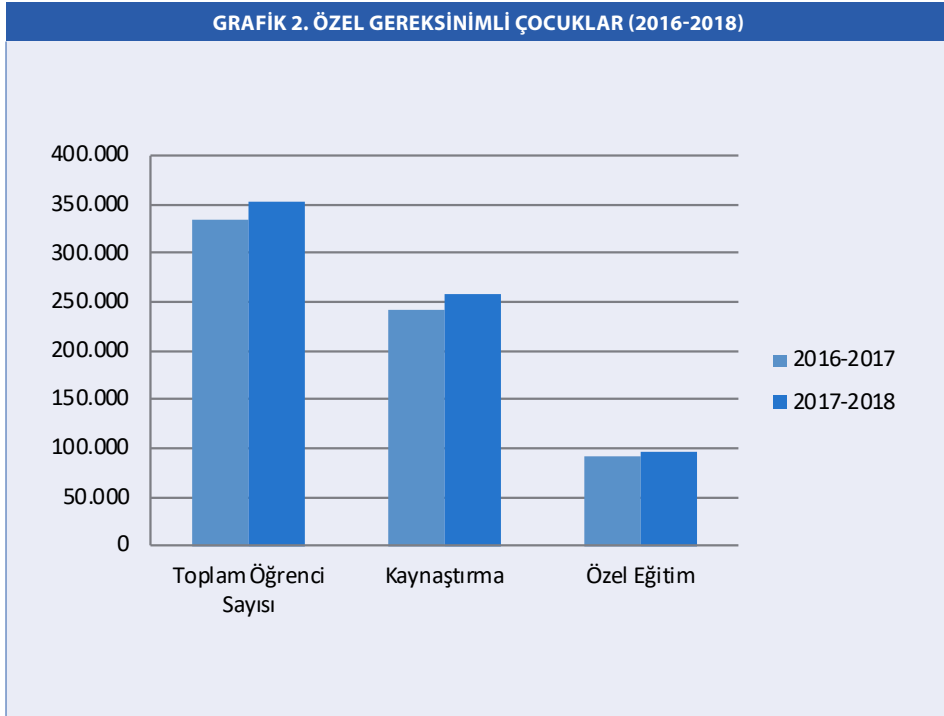
kari (yüzde 87,48), Yozgat (yüzde 89,83) oldu.⁸ Hem geçen yılın verileri hem de 2017-2018 verilerine göre Gümüşhane ilkokul ve ortaokul okullaşmasında en düşük orana sahiptir. Bu sebeple Gümüşhane ile ilgili problem tespitinin yapılarak çözüme yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi önemli görünmektedir.

Ortaöğretim Eğitimine Erişim

Ortaöğretimde okullaşma 2016-2017'de yüzde 82,5 iken 2017-2018'de yüzde 83,5'e yükselmiştir. Kızlar ve erkeklerde okullaşma oranı yüzde 83 olarak birbirine eşit durumdadır.⁹ Bu durum kız çocuklarının okullaşması amacıyla oluşturulan politika ve yürütülen kampanyaların etkili olduğunu göstermektedir.

Özel Gereksinimli Çocukların Eğitime Erişimi

Özel gereksinimli çocuklar dezavantajlı grupların başında gelmektedir. 2015-2019 MEB Stratejik Planı'nda da özel gereksinimli çocukların erişim konusu gündeme geldi. Özel gereksinimli çocuklar genel eğitim sınıflarında kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisi olarak veya özel eğitim okulları ve merkezlerinde eğitim alarak sisteme katılmaktadır. Grafik 2 incelendiğinde 2017-2018'de özel gereksinimli çocukların eğitime katılımında artış olurken kaynaştırma/bütünleştirmeye katılım özel eğitime katılımdan daha fazladır. Çocukların akranlarıyla aynı ortamda bulunup sosyal be-

Kaynak: MEB 2017-2018 ve 2016-2017 istatistik raporlarının verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

8. "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2017-18".

9. "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2017-18".

cerileri artırmaları açısından olumlu bir gelişmedir. 2023 Eğitim Vizyon Belgesi'nde özel gereksinimli çocukların tespiti için il bazlı taramaların yapılacağı ve eğitim hizmetlerini artırıcı çalışmaların gerçekleştirileceği ifade edildi.

Mesleki ve Teknik Ortaöğretim

Türkiye'de 2017-2018 eğitim döneminde toplam mesleki ve teknik lise sayısı 4 bin 461 (resmi 4 bin 77, özel 383), mesleki açık öğretim lisesi 1'dir. Mesleki ve teknik ortaöğretimde toplam öğrenci sayısı 1 milyon 987 bin 282 iken öğretmen sayısı 145 bin 511'dir.

Sınav Başarısı

Mesleki ve teknik liselerin 2018'deki YKS başarısına bakıldığında üniversite programlarına (lisans+ön lisans) yerleşen aday sayıları şu şekildedir: Ticaret meslek lisesinden 28 bin 933, teknik liseden 25 bin 150, endüstri meslek lisesinden 34 bin 195, kız meslek lisesinden 33 bin 526, sağlık meslek lisesinden 38 bin 143, otelcilik ve turizm meslek lisesinden 3 bin 867, sekreterlik meslek lisesinden 13, astsubay meslek lisesinden 156 ve diğer meslek lisesinden 78 bin 740 öğrenci yerleşmiştir. Mesleki ve teknik liselerin sınav başarısını artırılması için müfredat ve sınav arasındaki uyumsuzluğun giderilmesi ve sınavın beceri odaklı yapılması gerekmektedir. Diğer taraftan meslek liselerinin iş garantili olması öğrencilerin sektörde yer bulmalarını ve yükselme eğilimini düşürecektir.

Meslek Liseleri ve Sanayi İşbirliği

MEB'in 2016'da başlayan mesleki ve teknik liselerini sanayi ile entegre etme çalışmaları 2018'de de devam etmiştir. Öğrencilerin işbaşı yaparak üretimin bir parçası olmaları, öğrendikleri teorik bilgiyi alanda uygulamaları ve bu okullardan meslek sahibi olup istihdama katılmak üzere ayrılmaları sektördeki eksik iş gücünün doldurulması açısından da oldukça anlamlıdır.

MEB ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının mesleki ve teknik liselerin geliştirilmesiyle ilgili yaptığı çalışmalar 2018'de de devam etmekle birlikte Organize Sanayi Bölgelerinde (OSB) özel mesleki ve teknik Anadolu lisesi sayısı 37'ye ve MEB'e bağlı mesleki ve teknik Anadolu lisesi/mesleki eğitim merkezi sayısı 33'e ulaştı.

Meslek Liseleri ve Sanayi İş Birliği ile Elde Edilen Gelir

Eylül 2018'de yayınlanan MEB döner sermaye faaliyetlerine ilişkin verilere göre 2017'de sanayi iş birliğiyle meslek liselerinin üretime dayalı gelirinde 5,4 milyon lirayla Batman Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi birinci, 4,7 milyon lirayla Ankara Altındağ Siteler Mesleki Eğitim Merkezi ikinci ve Atakum Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi de üçüncü sırada yer aldı. Türkiye genelinde ise toplamda yapılan üretimden 217 milyon liralık gelir elde edildi.¹⁰ 2018'de MEB Strateji Geliştirme

10. "En Yüksek Döner Sermaye Geliri Gerçekleştiren 50 Okul", MEB, https://mtegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_09/24163023_ds_tablo2.pdf, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

Başkanlığının bütçesinden en büyük payı da 4 milyar lirayla yine Mesleki ve Teknik Anadolu liseleri aldı.¹¹

Protokoller

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ve 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'na göre aday, çırak, kalfa ve ustaların genel ve mesleki eğitimleri için mesleki ve teknik liseler özel protokoller imzalayabilmektedir. Bu bağlamda örneğin Şehit Hakan Gülşen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (Ankara) ile Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ) arasında mesleki eğitim protokolü imzalandı.

Diğer taraftan Mesleki ve Teknik Eğitimi Geliştirme ve Geleneksel Türk Sanatlarını Gelecek Nesillere Aktarma ve Yaşatma alanlarında iş birliği protokolü kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı ile MEB arasında geleneksel Türk sanatları meslek lisesi kurulacağı belirtildi.

Meslek Lisesi Programları Yapılandırma Toplantıları

2018'de MEB, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Mesleki Yeterlilik Kurumu meslek lisesi ve mesleki eğitim merkezlerindeki programların uyumu üzerine bir değerlendirme yaparak mesleki eğitim merkezlerindeki yirmi iki dal programında güncelleme yapılması gerektiğini belirtti.

MEB ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı OSB'lerde mesleki ve teknik eğitim kurumlarının durumunu değerlendirmek üzere bir toplantı gerçekleştirdi.

Tematik Liseler

2017'de İstanbul'da 6, Sivas, Konya, Antalya, Adana, Samsun, Sakarya, İzmir, Erzurum, Bursa ve Ankara'da birer olmak üzere Türkiye genelinde 16 tematik lisenin eğitim öğretim faaliyetlerinin başlaması kararlaştırılmıştır. Bu liselerin tarım, gıda, tekstil, inşaat malzemeleri, mobilya, kimya, denizcilik, bilişim teknolojileri, ayakkabı teknolojisi, kuyumculuk teknolojisi, metal teknolojisi gibi iş kollarında sektöre destek olması hedeflenmektedir. Bu kapsamda da tematik liselerle en az on yıl süreli iş birliği protokolleri imzalanması öngörülmüştür. Bu kapsamda açılan ilk tematik lise Tıbbi Cihaz Teknolojileri Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'dir (Samsun). 2018'de de tematik liseler MEB'in gündeminde yer almakla beraber mezuniyet sonrası doğrudan iş gücüne katılımı sağladığı için daha çok geleceğe yönelik liselerin açılması ve öğrenci ilgisinin artması beklenmektedir.

İstihdam

OSB'lerde yer alan meslek liselerinde öğrenciler hem işbaşı eğitimine katılarak eğitimleri boyunca çalışmakta hem de staj gördükleri yerlerde mezuniyet sonrası çalışma imkanı elde etmektedir. Sektördeki iş açığını karşılama açısın-

11. "Millî Eğitim İstatistikleri- Örgün Eğitim", MEB, https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_09/06123056_meb_istatistikleri_organ_egitim_2017_2018.pdf, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

dan özellikle tematik liselerin büyük oranda iş garantisi verdiği de söylenebilir. Örneğin Türkiye'nin ilk tematik lisesi PAGEV Plastik Teknolojisi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi plastik sektöründe yüzde yüz iş garantisi sunmaktadır. Onun dışında denizcilik alanında Türkiye'nin tek tematik lisesi Çeşme Ulusoy Denizcilik Teknolojisi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi mezunlarının yüzde 75'i sektörde çalışmaktadır.

“2023 Eğitim Vizyonu” Belgesine Göre Mesleki ve Teknik Eğitimin Geleceği

Vizyon belgesine göre mesleki ve teknik eğitime verilen değerin artırılacağı öngörülmektedir. Daha esnek bir müfredatla modüler bir eğitim planlanmaktadır. Mesleki eğitim alan derslerinin 9. sınıfta başlaması, mesleki rehberlik hizmetlerinin verilerinin e-portfolyo sistemine kaydedilmesi mezunu olduğu mesleki alanda yükseköğretim programına geçiş yapmak isteyen öğrencilere yönelik çalışmalar yapılması sağlanacaktır.

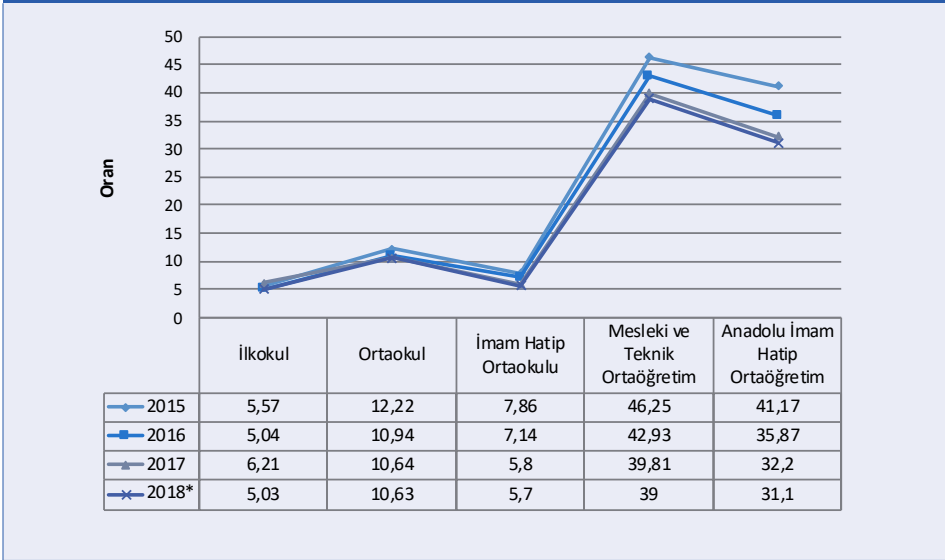
Mesleki eğitim kurumlarından mezun olan öğrencilere çeşitli kaynaklardan sertifikalı eğitim, nano kredili dersler, endüstri ve akademinin birlikte akredite ettiği dersler ve benzeri imkanlar sağlanarak mezunların kendilerini sürekli yeni bilgi ve becerilerle güncellemeleri sağlanacaktır. İşbaşı eğitim yapacak olan öğrenciler aynı zamanda yurt dışı eğitim imkanına sahip olacak ve başarılı öğrenciler yabancı dil eğitimiyle desteklenebilecektir. Eğitim istihdam-üretim ilişkisinin güçlendirilmesi kapsamında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı iş birliğiyle mesleki ve teknik okul sayısı artırılacaktır. Ayrıca TİKA ile iş birliği de planlanmaktadır.

EĞİTİME DEVAMSIZLIK SORUNU

MEB tarafından yayımlanan 2018 Performans Programı'nda hedefler ile 2016 ve 2017'ye ait yirmi gün ve üzeri devamsızlık oranları açıklanmıştır. Grafik 3 incelendiğinde 2015'ten itibaren yirmi gün ve üzeri devamsızlık yapan öğrenci oranında belirgin bir azalma görülmektedir.¹² Fakat mesleki ve teknik ile imam hatip ortaöğretiminde devamsızlık oranları yüksek görünmektedir. Bu sebeple konuyla ilgili çalışmaların yapılarak gerekli önlemlerin alınması gerekli görünmektedir. 2018 Performans Programı'nda devamsızlık oranının yüksek olduğu 10 ile saha ziyareti yapılarak Ortaöğretim Uyum Programı'nın yaygınlaştırılmasının amaçlandığı belirtilmiştir.

12. MEB 2017-2018 Performans Programı verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

GRAFİK 3. 20 GÜN VE ÜZERİ DEVAMSIZLIK YAPAN ÖĞRENCİ ORANLARI (2015-2018)

* MEB 2018 performans raporundaki veriler hedeflenen verilerdir. 2018 devamsızlık oranı henüz kamuoyuyla paylaşılmamıştır.

İLK YILINDA ORTAÖĞRETİME GEÇİŞ SİSTEMİ

2017-2018 eğitim öğretim döneminin başında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) sınavlarına yönelik eleştirisi ve kaldırılmasına ilişkin açıklamaları sonrasında MEB yeni bir sistem üzerine çalışmalarını tamamlayarak TEOG'u kaldırdı. Liselere Geçiş Sınavı (LGS) olarak kamuoyunda adlandırılan yeni sınav sisteminin temel mantığı şudur: Öğrencilerin yaklaşık yüzde 10'unu kapsayacak şekilde "seçici" diye nitelendirilen başarılı ve köklü fen bilimleri, sosyal bilimler ve bazı Anadolu liseleriyle yine bazı başarılı Anadolu meslek ve Anadolu imam hatip liseleri öğrencilerini sınavla seçmektedir. Geri kalan yüzde 90 da sınavsız geçişle ikametlerine en yakın lise türlerinden istediği beş liseyi tercih edebilmektedir. Böylece TEOG'daki gibi bütün sekizinci sınıf öğrencileri sınava girmek zorunda kalmamakta ve sınav isteğe bağlı olmaktadır. Buna rağmen bu yıl 1 milyon 175 bin civarında sekizinci sınıf öğrencisinden yaklaşık 971 bini merkezi sınava girdi. Nitekim geçmiş alışkanlıklar ve okullar arası imkan farklılığının fazla olması nedeniyle sınava rağbetin fazla olması beklenmekteydi. 2 Haziran'da yapılan merkezi sınavın sonuçları 26 Haziran'da açıklandı. 2-13 Temmuz aralığında da öğrenciler hem merkezi sınav puanı hem de adreslerine dayalı olarak tercihlerini gerçekleştirdi. 30 Temmuz'da açıklanan yerleştirme sonuçlarına göre 126 bin öğrenci sınavla, 798 bin 926 öğrenci de adreslerine göre yerleştirildi. Ancak kamuoyunda 91 bin öğrencinin adrese dayalı tercih yapmasına rağmen yerleşmemesi durumu tartışıldı. Bu öğrenciler arasında okul başarı puanı yerleşenlere göre daha yüksek olanlar da vardı. Bu nedenle sistem eleştirildi. Ancak bu sene uygulanan sistemde yerel yerleştirmede belirleyici kriterler öğrencinin puanından ziyade ikamet adresi, ortaokul-

da bulunduğu yıl, tercih önceliği, okul başarı puanı, devam-devamsızlık ve yaş oldu. Bu nedenle okul başarı puanı düşük olan bir öğrenci daha yüksek puana sahip bir öğrenciye göre diğer kriterler baz alındığında daha avantajlı oldu. Bunun yanı sıra 200 bin civarında öğrenci hiçbir tercihte bulunmadı. Bunlar içerisinde özel okula kayıt yaptırmak isteyenler elendiğinde geri kalan öğrencilerin neden tercih yapmadığı tespit edilmeli ve bu duruma çözüm üretilmelidir. Yerleşmeyen öğrenciler için MEB dört nakil süreci sunarak öğrencilerin yerleştirmesini tamamladı.

Bir başka tartışılan husus yerleştirme sonrasında bazı okul türlerinde diğerlerine oranla daha fazla boş kontenjan kalmış olmasıdır. En fazla boş kontenjan 214 bin 34 kontenjanla meslek liselerinde bulunmaktadır. Akabinde 107 bin 288 boş kontenjanla Anadolu imam hatip liseleri gelmekte ve en az boş kontenjan ise 21 bin 70 kontenjanla Anadolu liselerinde yer almaktadır. Bu veriler öğrencilerin okul türü bakımından tercih önceliklerini bize sunmaktadır. Dolayısıyla MEB adrese dayalı yerleştirmelerde okul türlerine yönelik arz-talep dengesini sağlıklı kurmalıdır. Sistemin ilk kez uygulanmasından kaynaklı bazı aksaklıkların yaşanması öngörülen bir durumdu ancak sistemin aksayan yönlerinin analiz edilmesi ve bilhassa yerleştirme boyutunun revize edilmesi gerekmektedir.

23 Ekim 2018'de açıklanan 2023 Eğitim Vizyon Belgesi'nde belirtilen temel hedeflerin başında okullar arası imkan farklılığının azaltılması gelmektedir. Nitekim bu, sınavlara olan rağbetin fazla olması ve öğrenciler üzerindeki sınav baskısının temel sebeplerinden biridir. Okullar arası imkan farklılığının fazlalığı öğrencileri daha "başarılı" okullara yönlendirmektedir. Rekabet eğitim sistemlerinde olur ancak Türkiye'de öğrenci sayısının fazlalığı ve "seçkin" okulların azlığı nedeniyle bu rekabet öğrenciler üzerinde ciddi bir strese neden olmakta ve okul dışı kaynaklara sevk etmektedir. Bu nedenle LGS sisteminin öngördüğü az sayıda öğrencinin sınavla öğrenci alması ve geri kalan öğrencilerin adrese dayalı yerleştirmelerinin sorunsuz bir şekilde gerçekleşebilmesi için mahalle okulları arasındaki farkların azaltılması oldukça isabetli bir hedeftir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi yönünde atılacak her adım okulların hiyerarşik yapıdan daha heterojen bir yapıya kavuşmasını da sağlayacaktır.

ÖĞRETMEN YETİŞTİRME VE GELİŞTİRME FAALİYETLERİ

MEB Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü öğretmen niteliğini geliştirerek eğitim öğretimin kalitesini artırmaya yönelik olarak 2018'de geçmiş uygulamalardan farklı ve özgün sayılabilecek nitelikte çalışmalar yapmıştır.¹³

Öğretmen Strateji Belgesi, Öğretmen Yeterlikleri, Aday Öğretmen Yetiştirme Programı'nın yayımlanması öğretmen yetiştirme ve geliştirme alanında yapılan

13. Bu başlıktaki veriler MEB Yetkilileri ile yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

önemli adımlardır. Bunların üzerine “etkinlik temelli hizmet içi eğitim uygulamaları” başlatılmıştır. Bu çalışmaların ortak özelliği yenilikçi olmaları, dünyadaki en iyi uygulamaların sentezlenmesiyle oluşturulmaları ve yüzeysel değil yapısal dönüşüm sağlamalarıdır.

Hizmet içi eğitimlerde yapılan bu yeni yaklaşımlar öğretmen niteliğini yükseltmek amacıyla yapılan eğitimlerin etki değerini önemli oranda yükseltmiş, 21. yüzyıl becerilerinin öğretmenler tarafından kazanılmasına yardımcı olduğu görülmüştür. Etkinlik temelli olarak tasarlanmış eğitimlerle öğretmenlerin eğitimlere aktif olarak katılmalarının sağlanması, konu anlatımı yerine kavramların grup çalışmaları yoluyla kazanılması ve bu kavramsal ilişkiler üzerinden gerçek sorunların çözümlerine öneriler geliştirebilmesine imkan sağlayacak bir yapılanmaya gidilmiştir.

Bu uygulamaların yanında öğretmen gelişimini destekleyici üç yeni ve önemli proje uygulaması daha başlatılmıştır:

1. Kapsayıcı Eğitim Projesi (Inclusive Education)
2. Öğretmenlerimizle 2023'e Projesi
3. TALIS 2018

Kapsayıcı Eğitim Projesi (Inclusive Education)

Kapsayıcı Eğitim Projesi üç faz halinde uygulanan projelerin devamı olarak geliştirilen bir projedir. UNICEF tarafından da desteklenen bu projenin ilk safhası “Suriyeli Öğretmenlerin Eğitimi” başlığı altında Geçici Eğitim Merkezlerinde (GEM) yürütülen eğitimin kalitesini yükseltmek için Suriyeli öğretmenlere verilen destek eğitimleridir.

Bu kapsamda yaklaşık 1.500 eğitici yetiştirildi ve eğitimcilerin eğitimiyle yaklaşık 50 bin kişilik Suriyeli öğretmen eğitimi yapıldı.

İkinci aşamada proje daha da geliştirilerek ve kapsamı genişletilerek “Sınıfında Yabancı Uyruklu Öğrenci Bulunan Öğretmen Eğitimi” başlığı altında sınıfında yabancı uyruklu öğrenci bulunan öğretmenlerin desteklenmesi için hizmet içi eğitim programı başlatıldı. Bu kapsamda yaklaşık 1.200 rehber öğretmen eğitici olarak yetiştirildi ve onların verdiği eğitimlerle yaklaşık 100 bin öğretmen eğitim desteğiyle güçlendirilmeye çalışıldı.

Üçüncü aşamada ise bu eğitimler Erciyes Üniversitesi ve UNICEF desteği ile projelendirildi ve on modül halinde detaylandırılarak “Kapsayıcı Eğitim” başlığı altında yeniden geliştirildi:

- Modül 1. Kapsayıcı eğitime giriş: teorik ve kavramsal çevre
- Modül 2. Kapsayıcı öğretim ve değerlendirme
- Modül 3. Kapsayıcı öğrenme ortamları (Fiziksel ve psikososyal)
- Modül 4. Okul, aile ve toplum ortaklığı
- Modül 5. Engeli olan çocuklarla çalışmak

- Modül 6. Türkçeyi ikinci dil olarak öğretmek
- Modül 7. Şiddete maruz kalmış çocuklarla çalışmak
- Modül 8. Geçici koruma altındaki çocuklarla çalışmak
- Modül 9. Göç ve terörden etkilenmiş çocuklarla çalışmak
- Modül 10. Doğal afetlerden etkilenmiş çocuklarla çalışmak

Bu proje kapsamında yaklaşık 1.700 öğretmen eğitici olarak yetiştirildi, mahalli uygulamalarla 81 ilde bu eğitimler yaygınlaştırıldı. Kapsayıcı eğitim uygulamasıyla öğretmenlerin kişisel ve mesleki gelişimlerine destek sağlamak, entelektüel, duygusal ve sosyal gelişimlerini desteklemek, öğretmenler üzerinden toplumsal bir dönüşüm sağlayabilmek amaçlandı. Uzun soluklu, derinlikli sosyal ve felsefi içeriklere sahip bu eğitimler etkinlik temelli olarak geliştirildi.

Alınan geri bildirimler bu eğitimlerin öğretmenler üzerinde düşünsel ve sosyal dönüşümler oluşturduğu ve önemli sosyal gelişmeleri desteklediği yönündedir. Bu eğitimlerin açık amacı insan merkezli yaklaşımla sosyal adalet gelişimine katkı sunmak, her çocuğun farklılık ve özelliklerinin eğitim öğretim faaliyetlerine dahil edilmesini sağlamak, okullarda çocuklara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak, sınıflarda kişiliklerin değişim ve ayarlanmaya zorlanmasına engel olmak, farklılıklarıyla birlikte her çocuğun değerli bir birey olarak görülmesine katkı sunmaktır. Bu eğitimlerdeki örtük amaç ise etkinlik temelli eğitim uygulamalarıyla öğretmenlerde yapılandırmacı öğretim tekniklerinin beceri olarak kazandırılmasını sağlamaktır.

Öğretmenlerimizle 2023'e Projesi

"Öğretmenlerimizle 2023'e Projesi" her öğretmenin kendi alanıyla ilgili olarak yeni öğretim programları doğrultusunda ihtiyaç duyacağı öğretim materyallerini hazırlama ve kullanma becerilerini kazanması amacıyla başlatılan bir projedir. Bu proje etkinlik temelli alan eğitimi uygulamaları ile öğrencilerin derslere aktif katılabilmelerini, bilgi ve tutum yanında daha ağırlıklı olarak beceri geliştirebilmesini ve uygulamaya dönük eğitim ve öğretim yapılabilmesini sağlayabilmek için geliştirildi.

Projenin ilk etabında öğretmen sayısı en çok olan yirmi bir alan (Fizik, Kimya, Biyoloji, Fen ve Teknoloji, İlköğretim Matematik, Matematik, Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri, Sınıf, Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, Görsel Sanatlar, Beden Eğitimi, Bilişim Teknolojileri, Felsefe, Müzik, Okul Öncesi Öğretmenliği, Teknoloji ve Tasarım) öğretmeni kapsam içine alındı. Aralık 2016'da Kalkınma Bakanlığına teklif edilen projede Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı ile yapılan görüşmeler neticesinde güncellenen öğretim programlarını, Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri ve Öğretmen Strateji Belgesi'ni de içerecek şekilde güncellenen ve 2017-2018-2019 ve 2020'yi kapsayan

proje hedefleri doğrultusunda pilot çalışmalar yapıldı ve ana çalışmalarla uygulamaya geçildi. Güncellenen eğitim içerikleriyle;

- 66 fizik, 65 kimya ve 51 biyoloji öğretmeni,
- 55 tarih ve 67 sosyal bilgiler öğretmeni,
- 63 bilişim teknolojileri ve 56 coğrafya öğretmeni,
- 65 sınıf öğretmeni, 58 okul öncesi öğretmeni ve 38 müzik öğretmeni,
- 68 görsel sanatlar öğretmeni,
- 107 fen bilimleri/fen ve teknoloji öğretmeni,
- 70 Türkçe öğretmeni,
- 52 beden eğitimi, 62 din kültürü ve ahlak bilgisi, 58 imam hatip lisesi meslek dersleri, 56 ilköğretim matematik, 47 matematik ve 62 Türk dili ve edebiyatı öğretmenine eğitici eğitimi verildi.
- Eğitici eğitimlerinde toplam yaklaşık 1.200 öğretmene eğitim verildi.
- Eğitici eğitimi almış olan öğretmenler tarafından kendi alanlarındaki öğretmenlere yönelik mahalli eğitimler devam etmektedir.
- Eğitim süreçlerinde ve sonrasında eğitim almış öğretmenler tarafından üretilen etkinliklerin tüm öğretmenlerin faydalanabilmesi için EBA'ya yükleneceği belirtilmektedir.

TALIS 2018

TALIS (Teaching and Learning International Survey, Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Anketi) OECD (Organization for Economic Co-operation and Development, Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü) tarafından yürütülen ve ülkelerin uyguladıkları eğitim politikalarını öğrenmeye yardımcı olmayı, ülkeler arası analiz sağlayarak ülkelerin karşılaştıkları benzer sorunları belirlemeyi amaçlayan bir anket çalışmasıdır. Bu anket çalışmasına Türkiye dahil 48 ülke katılmaktadır. Bu anket, ülke adaptasyonu, çevirileri ve okul/il koordinatörlerinin eğitiminin tamamlanmasını takiben 2018'de 971 okulda 19 bin 168 öğretmen ve 959 okul müdürüne uygulandı. OECD ile iş birliği çerçevesinde anketin analiz çalışmaları devam etmektedir.

OKUL/EĞİTİM YÖNETİCİLERİNİ GELİŞTİRME FAALİYETLERİ

Okul/kurum yöneticilerinin mesleki gelişimini ve böylece kurumların etkili yönetimini sağlamak amacıyla 2018'de MEB Personel Genel Müdürlüğü programları altında 42 hizmet içi eğitim faaliyeti yapıldı ve bu faaliyetlere yaklaşık 4 bin 500 okul/

kurum yöneticisi katıldı. Öğretmenler için uygulanan “Kapsayıcı Eğitim Modülü” okul yöneticileri için de uyarlandı ve yaklaşık bin okul yöneticisine eğitici eğitimi verildi. Eğitici eğitimi alan okul yöneticileri tarafından bu eğitimler mahalli olarak yaygınlaştırılmaktadır.

Ayrıca kurumsal işleyişi geliştirmek amacıyla “Milli Eğitim Bakanlığı Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliği” ve “Milli Eğitim Bakanlığı Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği” adlı iki mevzuat güncellemesi yapıldı. Yine bu kapsamda “Taşra Teşkilatının Organizasyon Yapısının Güçlendirilmesi Çalıştayı”, “Okul Yönetimlerinin Güçlendirilmesi Çalıştayı”, “İnsan Gücü Planlamasının Değerlendirilmesi Çalıştayı” ve “Eğitim ve Okul Liderliği Çalıştayı” adlarıyla dört çalışma gerçekleştirildi.¹⁴

TÜRKİYE'DE EĞİTİM GÖREN SURİYELİ ÇOCUKLAR

Mart 2011'de Suriye'de başlayan iç savaş neticesinde 5,6 milyondan fazla insan Suriye'den kaçarak Lübnan, Türkiye, Ürdün ve ötesi bölgelerde yaşam mücadelesi vermektedir. Suriye'de henüz bir barış ortamının sağlanmamış olması geri dönüşleri uzun bir süre daha imkansız kılmaktadır. Bu süreçte izlediği açık kapı politikasıyla 3,5 milyonu aşkın Suriyeli'ye ev sahipliği yaparak en fazla sorumluluk üstlenen ülke Türkiye olmuştur. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün (GİGM) Ekim 2018 verilerine göre Türkiye'de bulunan Suriyeli sayısı 3 milyon 589 bin 327'dir.¹⁵ Bu nüfusun yalnızca 157 bini kamplarda yaşamakta, geri kalanı 81 ile dağılmış durumdadır. Suriyeli nüfusun en yoğun olduğu iller İstanbul, Şanlıurfa ve Hatay'dır. Bazı illerde ise Suriyeli nüfus yerli nüfus oranına yaklaşmaktadır. Hatta Kilis'teki Suriyeli nüfus oranı yüzde 91'dir.¹⁶ Dolayısıyla Suriyelilerin entegrasyonu ile ilgili yapılacak çalışmaların illerdeki Suriyeli yoğunluğuna göre planlanması daha sağlıklı olacaktır.

Türkiye'deki Suriyelilerin yaş dağılımlarına bakıldığında 0-4 yaş aralığındaki bebek ve çocuk Suriyeli sayısı 563 bin 243'tür. 5-18 yaş aralığında da 1 milyon 348 bin 215 Suriyeli çocuk ve genç bulunmaktadır. Bu nüfus okul öncesi dahil olmak üzere temel eğitim çağında olması gereken nüfusa tekabül etmektedir. Yükseköğretim çağına denk gelen 19-24 yaş aralığında bulunan Suriyeli genç sayısı da 542 bin 709'dur.¹⁷ Dolayısıyla Türkiye'de hem temel eğitim hem de yükseköğretim çağında 2 milyonu aşkın Suriyeli nüfus bulunmaktadır. Bu sayı dünyadaki pek çok ülkenin nüfusuna tekabül etmektedir. Bu nedenle Suriyelilerin eğitimi meselesi Türkiye'nin öncelikli meseleleri arasındadır. Nitekim eğitim Suriyeli çocuk ve gençlerin daha müreffeh

14. Bu başlıktaki veriler MEB Yetkilileri ile yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

15. “Geçici Koruma”, GİGM, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

16. “Geçici Koruma”.

17. “Geçici Koruma”.

TABLO 2. TÜRKİYE'DEKİ SURIYELİLERİN YAŞ DAĞILIMI (2018)	
Yaş	Toplam
0-4	563.243
5-9	478.261
10-14	368.712
15-18	288.187
19-24	542.709
25+	1.348.215
Toplam	3.589.327

Kaynak: GİGM 2018 verilerinden oluşturuldu.

bir yaşama erişmesine, Türkiye'nin kalkınmasına ve Suriye'nin yeniden inşa sürecine katkı sağlayacak en temel etkenlerden biridir.

Türkiye 2012'den itibaren Suriyelilerin örgün eğitimlerine yönelik çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Suriyeli öğrenciler Suriye müfredatının uygulandığı GEM ve Türkiye resmi okullarında eğitimlerine devam edebilmektedir. MEB'den alınan verilere göre GEM'lerde 222 bin ve devlet okullarında 373 bin olmak üzere 600 bine yakın Suriyeli çocuk temel eğitimde yer almaktadır.

MEB 2016-2017 eğitim öğretim döneminde aldığı bir kararla eğitime yeni kayıt yaptıracak Suriyeli çocukların devlet okullarında eğitim görmelerini sağlamıştır.¹⁸ Nitekim Suriyeli öğrencilerin devlet okullarında eğitim görmesi onların Türkçe dil öğrenimi kolaylaştırması ve Türkiye'ye adaptasyonlarının daha sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için son derece önemlidir. Bu nedenle MEB yıllar içerisinde GEM'lerin kapatılmasını öngörerek devlet okullarındaki eğitime ağırlık vermiştir.

Böylece 2016'dan bu yana GEM'lerdeki öğrenci sayılarında bir azalma yaşanırken devlet okullarındaki öğrenci sayılarında da artış yaşanmaktadır. Ancak henüz eğitime erişmemiş 600 binin üzerinde Suriyeli çocuk ve gencin olduğu unutulmamalıdır. Eğitime erişmemiş çocukların erişimleri önündeki engellerin araştırılması ve bu engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

ERKEN DÖNEM DİN EĞİTİMİ: KUR'AN KURSLARI OKUL ÖNCESİ DİN EĞİTİMİ PROJESİ

Kültürle iç içe geçmiş olan din eğitimi meselesi günümüzün önemli tartışma konularından biridir. Bu tartışmalar politik, siyasi, sosyal ve kültürel birçok nedene bağlı olarak devam etmektedir. Türkiye'de erken çocukluk döneminde din eğitimi Kur'an Kursları Okul Öncesi Din Eğitimi Projesi ile hayata geçirilmiştir. Proje 2013-2014 eğitim döneminde başlamış ve uygulama için Kur'an kursları 4-6 yaş din eğitimi projesi programı oluşturulmuştur. Projenin öğrencileri ilahiyat mezunu olup erken

18. Suriyeli Çocukların Eğitimi için Yol Haritası Belirlendi", Milli Eğitim Bakanlığı, 22 Ağustos 2016, <http://www.meb.gov.tr/suriyeli-cocuklarin-egitimi-icin-yol-haritasi-belirlendi/haber/11750/tr#>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

çocukluk eğitimi kapsamında sertifika programlarına katıldılar. 2015-2016 eğitim dönemi sayılarına göre hemen hemen her ilde olmak üzere 463 ilçede 2 bin 53 kurs bulunmaktadır. Kurslarda 3 bin 17 eğitici görev yapmaktadır. 27 bin 481'i erkek, 27 bin 866'sı kız olmak üzere toplam 55 bin 347 çocuk kurslarda eğitim almaktadır.¹⁹ Güncel öğrenci sayısı ise 106 bine ulaşmış durumdadır.²⁰ Uzun sayılamayacak sürede sayıların artması projeye talebin oldukça fazla olduğunu göstermektedir.

Projenin yeni olması ve Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) ilk kez 4-6 yaş grubu için eğitim verdiği gibi konuları düşündüğümüzde projenin eksik veya zayıf yönlerinin bulunması olağandır. Bu bağlamda projede çalışılması gereken ana başlıklar öğretici yeterlik ve yetkinlikleri, uygulamanın yönetim boyutu, proje için DİB'in mevzuatları gereği okul öncesi, PDR, psikoloji gibi alan mezunların istihdamının yapılamaması ve eğitim programı olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹ DİB bu konularda iyileştirme ve mükemmelleştirme çalışmaları yapmadığı takdirde risklerle karşılaşılabilir.

TÜRKİYE MAARİF VAKFI

FETÖ'nün yurt dışı yapılanmasının eğitim ayağıyla mücadele için kurulan Türkiye Maarif Vakfı 28 Haziran 2016'da yayımlanan 6721 sayılı Türkiye Maarif Vakfı Kanunu ile resmen kurulmuştur. Her ülkede eğitimin her aşamasında okul öncesinden yükseköğretime etkin bir şekilde faaliyet göstermek amacı taşıyan vakfın kuruluş amaçları arasında okul ve yurtlar açmak, bu kurumlara eğitmen yetiştirmek ve etkin olduğu ülkelerde mevzuata uygun olarak eğitim faaliyetlerini yürütmek yer almaktadır.

TABLO 3. TÜRKİYE MAARİF VAKFI'NA DEVREDİLEN FETÖ OKULLARININ BULUNDUĞU ÜLKELER

Afganistan	Senegal	Gine Bissau
Sudan	Cibuti	Kamerun
Burkina Faso	Sao Tome	Demokratik Kongo
Çad	Pakistan	Fildişi Sahili
Gabon	Tayland	Ekvator Ginesi
Madagaskar	Kongo	
Moritanya	Somali	
Gine	Nijer	
Arnavutluk	Kosova	
Burundi	Mali	

Kaynak: Türkiye Maarif Vakfı verileri kullanıldı.

19. "2015-2016 Yılı 4-6 Yaş Temel-Ek Öğretim Kursu Bilgileri", DİB.

20. DİB yetkilileriyle yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

21. Naciye Öztürk, "Okul Öncesi Dini Eğitim: 'Kur'an Kursları Okul Öncesi Din Eğitimi Projesi' ve Öneriler", *SETA Analiz*, Sayı: 247, (Temmuz 2018).

Türkiye Maarif Vakfı yurt dışında Türkiye Cumhuriyeti adına MEB dışında doğrudan eğitim kurumu açma yetkisine sahip tek kuruluştur. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında yurt dışında bulunan FETÖ okullarını devralmaya yönelik adımlar atan vakıf bu amaca yönelik olarak ve yeni okullar açmak için kuruluşundan bu yana 90 ülkeyle temasa geçmiş ve FETÖ ile iltisaklı 104 okulu devralmıştır. Bunun yanı sıra 29 ülkede 36 yeni okul da açan vakfın yurt dışındaki toplam okul sayısı ise FETÖ'den devirler dahil 140'a ulaşmıştır.²² Gurbetçi çocukların FETÖ'nün tuzağına düşmesini engellemek için çalışmalar yapan vakıf Almanya, ABD, Fransa, Avusturya ve İngiltere başta olmak üzere Türklerin yoğun yaşadığı bazı ülkelerde yeni bir projeyi de hayata geçirmeyi hedeflemekte; kültür merkezleri, etüt merkezleri, ders çalışma merkezleri açarak oralarındaki Türk ailelerin çocuklarının eğitimlerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

44 ülkede ofis ve temsilcilikleri bulunan Türkiye Maarif Vakfı ofisleriyle uluslararası eğitim ajansı gibi hizmet vererek Türkiye'nin yurt dışında tanıtımı noktasında bireylere destek sunmakta ve Türkiye'de eğitim almak isteyen kişilere ya da Türkiye'den bir başka ülkeye gidip dil öğrenmek isteyenlere yol göstermektedir.

KRONOLOJİ: 2018'DE MİLLİ EĞİTİM	
31 Ocak	MEB Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
14 Şubat	MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği'nde değişiklikler <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
10 Temmuz	Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk Milli Eğitim Bakanlığı görevine Prof. Dr. Ziya Selçuk getirildi.
10 Eylül	Anadolu lisesi, mesleki ve teknik eğitim merkezi ve mesleki eğitim merkezlerinde karma eğitim yapılması şartının kaldırılmasına ilişkin karar <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
20 Ekim	Milli Eğitim Bakanlığı II ve İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri (MEM) Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
23 Ekim	2023 Eğitim Vizyon Belgesi yayımlandı.
28 Ekim	MEB 81 ilde Ölçme ve Değerlendirme Merkezleri kurma kararı aldı.
12 Kasım	Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Görünümü" raporu yayımlandı.
17 Aralık	MEB tarafından 2018 Liselere Geçiş Sistemi (LGS) kapsamındaki merkezi sınavın sonuçlarına göre öğrencilerin performansını içeren değerlendirme raporu yayımlandı.
20 Aralık	MEB ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı arasında maden ve petrol alanlarında eğitim veren mesleki ve teknik Anadolu liselerinin tamamında eğitimin yeniden yapılandırılmasına ilişkin iş birliği protokolü imzalandı.

22. Abdullah Karakuş, "İki Yılda Küresel Eğitim Ağı Kurduk", *Milliyet*, 27 Ağustos 2018.

YÜKSEKÖĞRETİM

2018’de yükseköğretimde bir dizi gelişme yaşandı. Öğretim üyelerinin unvanlarında ve atanma ve yükseltme süreçlerindeki değişiklikler ve norm kadro uygulaması bunların başlıcalarıdır.

Yükseköğretim Kurulunda (YÖK) 2018’de öncelikle 2016-2017’de başlatılan 100/2000 YÖK Doktora Burs Programı kapsamında ülke ihtiyaçlarına doktoralı insan kaynağı sağlamaya yönelik 70 üniversiteye 2 bin kontenjan sağlanarak öğrenci alınması sağlandı.

6 Mart 2018’de 7100 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun *Resmi Gazete*’de yayımlandı. Şu değişiklikler oldu:

“Yardımcı doçent” unvanı yeni Kanun’la “doktor öğretim üyesi” unvanına dönüştürüldü. Yeni unvanla birlikte doktor öğretim üyelerinin maaşlarında nispi bir iyileştirme yapıldı ve bir yardımcı doçent kadrosuna en fazla üç yıl süreyle atanabilirken yeni unvanla birlikte doktor öğretim üyesi atamaları en fazla dört yıl süreyle yapılmaya başlandı. Bu düzenlemenin yükseköğretim niteliğine ve kadro hareketliliğine bir katkı yapmadığı, yapılanın sadece bir isim değişikliği olduğu eleştirileri yapıldı. Ayrıca “doktor öğretim üyesi” kadro adının şeklen de hoşnutsuzluk yarattığı ilgili camia tarafından belirtildi.²³

Yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları yükseköğretim kurumlarında görevli öğretim üyeleri öğretim görevlisi ve araştırma görevlisinden, öğretim üyeleri de profesör, doçent ve doktor öğretim üyesinden oluşacak şekilde düzenlendi.

Aynı Kanun’la doçent unvanına ilişkin de köklü bir değişiklik yapıldı. Öncelikle eser inceleme ardından da bir sözlü sınavla bu unvan kazanılıyordu. Yeni Kanun’da geçen “Üniversitelerarası Kurulca yeterli yayın ve çalışmaya sahip olduğuna karar verilen adaya doçentlik unvanı verilir” ifadesiyle birlikte eser inceleme aşamasını başarıyla tamamlayan adaylar sözlü sınavı girmeksizin doçent unvanını almaya hak kazandı. Ancak unvan kazanıldıktan sonra kadroya atanmak için yine Kanun’da geçen “Yükseköğretim kurumları, doçent kadrosuna atama için, doçentlik unvanına sahip

23. “Doktor Öğretim Üyesi’ Resmi Gazete’de”, Anadolu Ajansı, 6 Mart 2018.

olmanın yanında (...) objektif ve denetlenebilir nitelikte ek koşullar belirleyebilirler. Yükseköğretim kurumlarının belirlediği ek koşullar arasında sözlü sınavın yer alması halinde bu sınav Üniversitelerarası Kurul tarafından oluşturulacak jürilerce yapılır” ifadesiyle sözlü sınav koyma hakkı kadro aşamasında üniversite yönetimlerinin inisiyatifine bırakıldı. Buradaki en öne çıkan eleştiri üniversiteler arasında kadro atamalarında yaşanan farklılıkların problemlere yol açabileceği oldu.

Kanun’la üniversitelerarası Kurul bünyesinde Yönetim Kurulu oluşturularak Yönetim Kurulu ÜAK başkanı ile fen ve mühendislik, sağlık ve sosyal bilimler alanlarından üçer ve güzel sanatlar alanından bir olmak üzere on bir üyeden oluşacak şekilde düzenlendi. Ayrıca kuruluş işleyişine dair yeni düzenlemelere yer verildi.

1 Ocak 2018’de geçerli olmak üzere YÖK tarafından devlet yükseköğretim kurumlarında görev yapmakta ve doktora tez aşamasında olan araştırma görevlilerinin mecburi hizmet yükümlülüğüne ilişkin hükümler uygulanmaksızın en az altı ay veya en fazla bir yıl süreyle yurt dışına burslu ve yol giderleri karşılanarak gönderilmesine ilişkin YÖK-YUDAP burs destek programı açıklandı. Bu programda burslu öğrenci sayısı 400 ile sınırlı tutuldu.

9 Mart 2018’de YÖK bünyesinde oluşturulan araştırma üniversiteleri ile ASELSAN arasında ulusal rekabet gücünün artırılmasına yönelik “Üniversiteler Arasında Lisansüstü Eğitim Protokolü” imzalandı. Bu programa YÖK koordinasyonunda Gazi Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi dahil oldu.

Mayıs 2018’de YÖK yurt dışındaki Türkoloji bölümlerine ilgiyi artırmak ve nitelikli yabancı öğrencileri yurt dışındaki Türkoloji bölümlerine çekebilmek amacıyla “YÖK Türkoloji” burs programı başlatmıştır. Yeni burs programı Türkoloji programı bulunan ülkelerde üniversiteye geçiş çağındaki gençlere yönelik “Türkoloji Sizi Çağırıyor” sloganıyla hayata geçirilecek burs kapsamında Türkoloji lisans programlarında her sınıftan en başarılı beş öğrenci öğrenimleri süresince ve tüm yıl boyunca desteklenecektir. YÖK bu bölümleri tamamlayan öğrencilere Türkiye’de doktora yaptırarak kendi ülkelerinde mezun oldukları üniversitelerin Türkoloji bölümlerinde öğretim elemanı olmalarını da hedeflemektedir.

Mayıs 2018’de TBMM Genel Kurulunda dördü vakıf olmak üzere yirmi yeni üniversite kurulmasını öngören; aralarında İstanbul, Gazi, Anadolu, Karadeniz Teknik, İnönü, Selçuk, Erciyes üniversitelerinin de bulunduğu bazı üniversitelerin bölümlerini yeni kurulacak üniversitelere bağlayan Kanun tasarısı kabul edilerek yasalaştı. Kanun’a göre Gaziantep Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Konya Teknik Üniversitesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Samsun Üniversitesi, Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Tarsus Üniversitesi, Trabzon Üniversitesi, Kayseri Üniversitesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Isparta Uygulamalı

Bilimler Üniversitesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi adlarıyla on altı devlet üniversitesi kuruldu. Ayrıca Ankara Medipol Üniversitesi, İstanbul Atlas Üniversitesi, Semerkand Bilim ve Medeniyet Üniversitesi, İzmir Tınaztepe Üniversitesi adıyla dört yeni vakıf üniversitesi açıldı.

YÖK tarafından özel yetenek sınavıyla öğrenci alan programların kontenjanının yüzde 10'unun engelli öğrenciler için ayrıldığı belirtildi. Sadece özel yetenek sınavında geçerli olmak üzere kullanılacak baraj puanı sınavın yapıldığı yıl dahil olmak üzere iki yıl süreyle geçerli olacaktır.

5 Haziran 2018'de Bologna Süreci Uygulama Raporu YÖK tarafından yayımlanarak "Türkiye'nin Üniversite Mezunu Profili Değişiyor" başlığı altında toplumla paylaşıldı. Avrupa Yükseköğretim Alanı üye ülkelerindeki genel eğilimden farklı olarak Türkiye'de ebeveynleri yükseköğrenim görmemiş ailelerden gelen bireylerin üniversite eğitimi alma oranı Avrupa ülkelerine göre çok daha fazla olduğu ortaya konularak önümüzdeki dönemlerde Türkiye'de ebeveynlerinden farklı yeni bir neslin yetişeceği vurgulandı.

YÖK Başarı Bursu kapsamında toplamda 47 farklı lisans programı için burs vererek temel ve öncelikli bazı alanlarda öğrencileri başarı odaklı desteklemeye yönelik adımlar attı. YÖK-TEBİP (Temel Bilimler Üstün Başarı Sınıfları) şeklinde isimlendirilen burs programının en önemli özelliği başarıyı öncelemesidir. Burs kapsamına veterinerlik, astronomi ve uzay bilimleri, uzay bilimleri ve teknolojileri, hidrojeoloji mühendisliği, tohum bilimi ve teknolojisi olmak üzere beş yeni alan daha eklendi. Ayrıca 2018-2019 eğitim öğretim döneminde geçerli olmak koşuluyla ziraat ve su ürünleriyle ilgili bölümlerin burs kapsamına alındığı duyuruldu.

Cumhurbaşkanlığı himayesi, YÖK'ün koordinatörlüğü ve İŞKUR'un desteğiyle üniversitelerin ilgili bölümlerindeki öğretim üyeleri tarafından üniversite öğrencisi ya da mezunu olan gençlere farklı düzeylerde ücretsiz kodlama eğitimleri verileceği duyuruldu.

YÖK tarafından 2018-YKS yerleştirme sonuçlarına ilişkin hazırlanan rapora göre Türk yükseköğretim sisteminde arz-talep dengesi açısından son yıllarda önemli bir gelişme süreci yaşandığı belirtildi. Ayrıca yerleştirme sonuçlarına göre 2017'de boş kalan kontenjan sayısı 214 bin 430, 2018'de ise 128 bin 508 olduğu ve yapılan rasyonel planlamalar sonucunda 2017'de programlarda yüzde 76,45 olan doluluk oranının 2018'de yüzde 84,69'a yükseldiği ve boş kontenjanlarda 85 bin 875 gibi büyük bir azalma kaydedildiği ortaya konuldu. Fakat beş yıllık süreç içerisinde boş kontenjanın artarak devam ettiği görülmektedir (Bu konu ayrı başlık altında incelenmektedir).

Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Genel Kadro ve Usulü Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin "Açıktan ve Nakil Suretiyle Atama Sayıları" başlıklı 11. maddesine yeni fıkra eklendi. Buna göre öğretim elemanı kadrolarına, devlet yükse-

köğretim kurumları bünyesindeki birimler, ön lisans, lisans ve lisansüstü programlarının sayısı, niteliği ve öğrenci sayıları ile yükseköğretim kurumunun eğitim öğretim dışında yürüttüğü hizmetler dikkate alınarak YÖK tarafından çıkarılan norm kadro yönetmeliğine göre ilgili devlet yükseköğretim kurumunca atama yapılacağı duyuruldu. Ayrıca rektör atamalarına ilişkin hükümler düzenlenerek üç yıl profesör olma şartı kaldırıldı.

YÖK ile Filistin Eğitim ve Yükseköğretim Bakanlığı arasında iş birliğine yönelik imzalanan mutabakat zaptıyla Filistinli öğrencilerin YÖK burslarından yararlanabilmesinin önü açıldı.

13 Eylül 2018 tarih ve 30534 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanan 17 No'lu Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle öğretim elemanı istihdamına ilişkin yeni düzenlemeler yapıldı. Bu kapsamda "Devlet yükseköğretim kurumlarımızdaki kadro kullanım ve atama süreçlerinin YÖK tarafından çıkarılacak norm kadro yönetmeliği uyarınca, ilgili yükseköğretim kurumu bünyesindeki birimler, ön lisans, lisans ve lisansüstü programların sayısı, niteliği ve öğrenci sayıları ile yükseköğretim kurumunun eğitim öğretim dışında yürüttüğü diğer hizmetleri de dikkate alınarak yürütüleceği" bildirildi. 2 Kasım 2018 tarih ve 30583 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanan "Devlet Yükseköğretim Kurumlarında Öğretim Elemanı Norm Kadrolarının Belirlenmesi ve Kullanılmasına İlişkin Yönetmelik" ile ilk kez üniversitelere yönelik bir norm kadro çalışması başlatıldı.

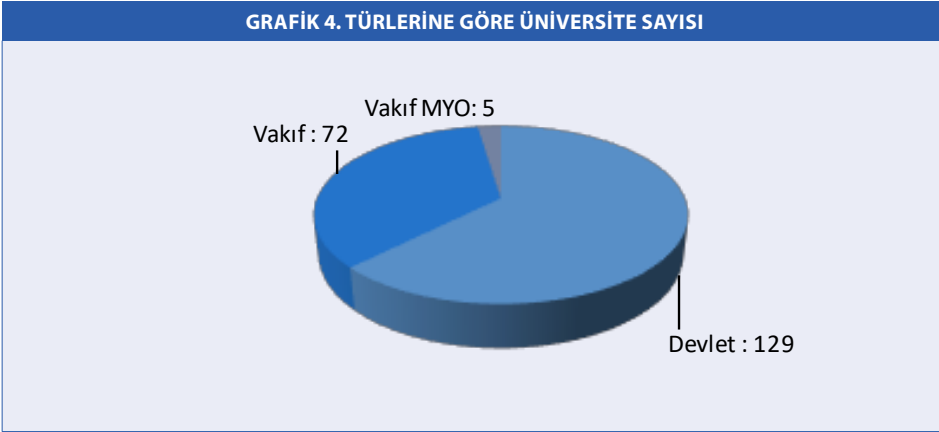
Yönetmelikle birlikte yükseköğretim kurumlarının asgari kadro sayısının iki katına kadar norm kadro planlaması yapabileceği, YÖK tarafından Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyona Farklılaşması ve İhtisaslaşma kapsamında belirlenen yükseköğretim kurumlarının ihtisas alanlarıyla doğrudan ilgili birimleri için asgari kadro sayısının üç katına kadar, araştırma üniversitesi olarak belirlenen yükseköğretim kurumlarının ise dört katına kadar norm kadro planlaması yapabileceği kararlaştırıldı. Gerekçe olarak da daha planlı bir yükseköğretim yönetim süreci ileri sürüldü. Ayrıca norm kadro belirleme çalışmalarının 2018 sonunu bulabileceği, kullanılmasına yönelik çalışmaların bir sonraki yıla sarkabileceği ifade edildi. Camia tarafından bu gelişme ile üniversiteler arasındaki öğretim elemanı hareketliliğinin artacağı vurgusu yapıldı ve norm dışı kadroların kullanılırken azami özenin gösterilmesinin önemi üzerinde duruldu. YÖK tarafından belirlenen ders verecek öğretim üyesi temininde güçlük çekilen özellikli alanlar ile sağlık programlarındaki klinik ve laboratuvar uygulamaları veya mühendislik laboratuvar uygulamalarında ihtiyaç duyulanlar hariç olmak üzere fakültelerde öğretim görevlisi kadro planlaması yapılamayacağı belirtildi.

Son olarak YÖK tarafından öğretim üyesi dışındaki öğretim elemanı kadrolarına yapılacak atamalarda uygulanacak merkezi sınavla giriş sınavlarına ilişkin usul ve esaslar hakkında bir yönetmelik hazırlandı. Yapılan yeni düzenlemeyle uzun yıllardır endüstri tarafından akademiden talep edilen hususlar

da dikkate alınarak YÖK tarafından belirlenecek öğretim elemanı temininde güçlük çekilen özellikli alanlarda mesleki hüviyetleriyle temayüz etmiş kişilerin merkezi sınav ve yabancı dil şartı aranmadan istihdam edilmesine imkan tanındı.²⁴ Bu gelişme özellikle meslek yüksekokullarına öğretim elemanı temini için olumlu karşılandı.

YÜKSEKÖĞRETİME ERİŞİM

AK Parti hükümetleri döneminde yükseköğretim sisteminde hız kazanan nicel göstergelerdeki artış dikkat çekmektedir. Her ile üniversite misyonuyla ortaya koyulan politika kapsamında Türkiye’de üniversitesi olmayan il kalmadı ve bazı illerde birden çok üniversite kuruldu. Böylelikle yükseköğretime erişim kolaylaştı. Gelinen son noktada Türkiye’de 206 yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. Bu kurumların yüzde 63’ü (129) devlet, yüzde 35’i (72) vakıf ve yüzde 2’si (5) de vakıf meslek yüksekokuludur.²⁵

Kaynak: YÖK Bilgi Yönetim Sistemi verilerinden derlendi.

Üniversite sayısı ve yükseköğretime erişim imkanlarının artması sonucunda sistemdeki öğrenci sayısı her geçen yıl yükselmiştir (Grafik 5). 2017-2018 öğretim döneminde yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayısı 7 milyon 560 bin 371 olarak kayıtlara geçmiştir.²⁶ Türkiye’nin sahip olduğu genç nüfus, eğitime ayrılan bütçe ve zorunlu eğitimin on iki yıla çıkarılması gibi durumlar düşünüldüğünde üniversitelerdeki öğrenci sayısının ileriki yıllarda daha da artarak devam etmesi beklenmektedir.

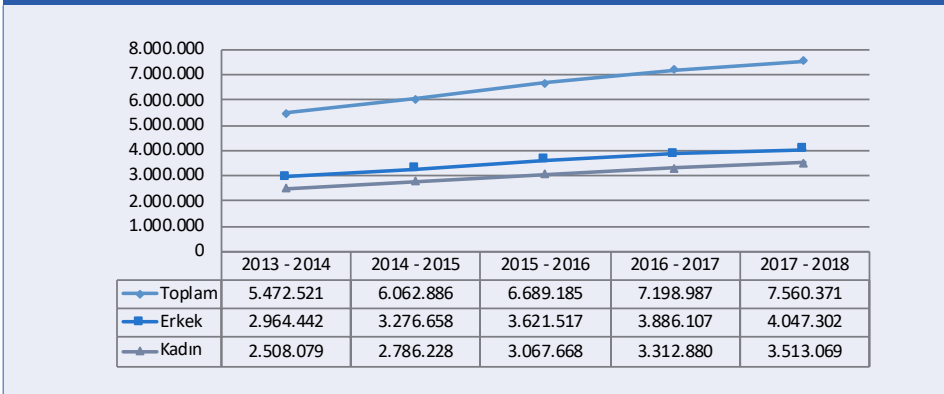
Yükseköğretime kayıtlı öğrencilerin yüzde 53,53’ü erkek, yüzde 46,47’si de kadındır. Geçmiş yıllara bakıldığında kadın-erkek oranının yatay bir seyir izlediği görülmektedir.

24. “Araştırma Görevlileri Atamaları Hakkında Açıklama”, YÖK Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği, 31 Ekim 2018.

25. “Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi”, YÖK, <https://istatistik.yok.gov.tr>, (Erişim tarihi: 12 Kasım 2018).

26. “Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi”.

GRAFİK 5. YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİNE KAYITLI ÖĞRENCİ SAYILARI (2013-2018)

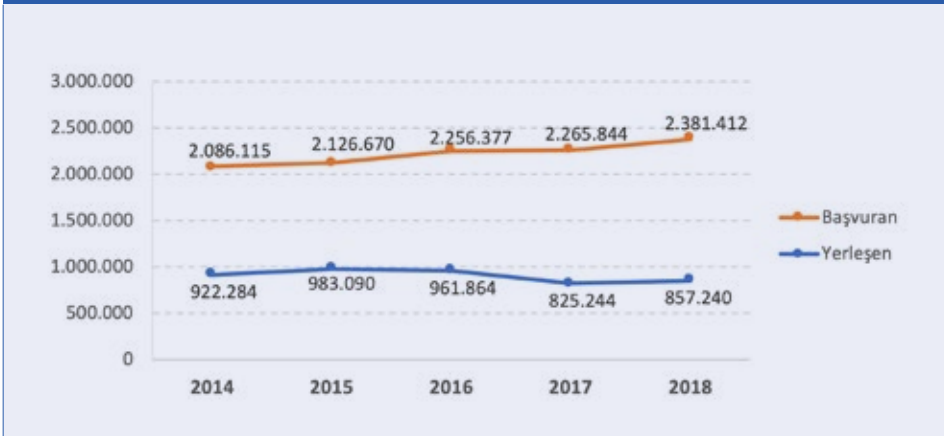

Kaynak: YÖK Bilgi Yönetim Sistemi verilerinden derlendi (açık öğretim dahil).

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI SINAVI (YKS)

2018'de ilk kez gerçekleştirilen YKS'ye yaklaşık 2,4 milyon kişi başvurdu. Başvuran 857 bin 240 aday tercihine yerleşirken 1 milyon 524 bin 172 aday açıkta kaldı. Geçmiş yıllardaki yükseköğretime geçiş sınavlarına bakıldığında başvuran aday sayısının her geçen yıl arttığı ve 2018'de en yüksek düzeye ulaştığı gözlemlendi. Zorunlu eğitimin on iki yıla çıkması, okullaşma ve eğitime erişim imkanlarının artmasıyla birlikte bu sayının önümüzdeki senelerde daha da artarak devam etmesi beklenmektedir. Bunun yanında yükseköğretim sınavlarına başvuran ve yerleşen aday sayıları arasındaki fark her geçen yıl artmaktadır (Grafik 6).

GRAFİK 6. ÜNİVERSİTE SINAVINA BAŞVURAN VE YERLEŞEN ADAY SAYILARI (2014-2018)

Kaynak: 2018-YKS Sayısal Bilgiler, ÖSYM

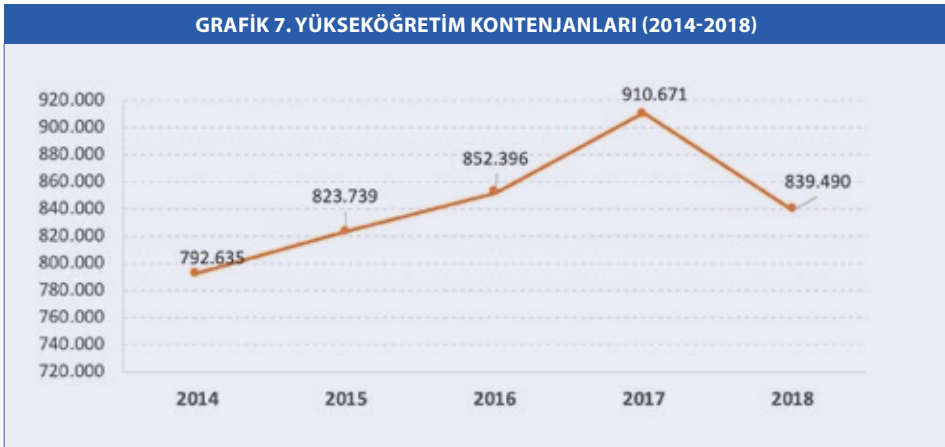
2018'de YKS sınavına başvuran adayların yüzde 40'ı (954 bin 353) son sınıf düzeyinde öğrenimlerine devam eden öğrencilerden, yüzde 33'ü (791 bin 929) önceki yıllarda herhangi bir yükseköğretim programına yerleşemeyen öğrencilerden oluşmaktadır. Toplam başvurular içerisindeki yüzde 25'lik (589 bin 258) grup ise daha

önce bir yükseköğretim programını bitirmiş veya öğrenimine devam eden adaylardan oluşmaktadır (Tablo 4). Bu durumun muhtemel sebepleri arasında adayların kayıtlı buldukları programlardan memnun olmamaları gösterilebilir. Bir diğer muhtemel sebep ise açık öğretim sistemine kayıtlı öğrencinin örgün bir programda öğrenim görme isteği olabilir. Adaylar yükseköğretim kurumlarına geçiş sırasında etkili bir rehberlik hizmeti alamamakta ve sonucunda sağlıklı bir tercihte bulunamamaktadır. Daha nitelikli ve derinlemesine analizlerin yapılabilmesi için veri sağlayıcıların verileri detaylandırması gerekmektedir.

TABLO 4. ÖĞRENİM DURUMUNA GÖRE BAŞVURAN VE YERLEŞEN ADAY SAYILARI							
	Başvuran Aday Sayısı	Başvuran Oran (yüzde)	Yerleşen				
			Lisans	Ön lisans	AÖF	Toplam	Yerleşme Oranı (yüzde)
Son sınıf düzeyinde	954.353	40,07	180.069	112.061	17.453	309.583	32,44
Önceki yıllarda yerleşmemiş	791.929	33,25	155.627	135.923	60.924	352.474	44,51
Daha önce yerleşmiş	397.614	16,69	29.857	40.681	35.861	106.399	26,76
Bir yükseköğretim programını bitirmiş	191.644	8,04	26.168	21.895	21.585	69.648	36,34
Yükseköğretimden kaydı silinmiş	45.872	1,92	3.224	5.477	10.435	19.136	41,72
TOPLAM	2.381.412	100,00	394.945	316.037	146.258	857.240	36,00

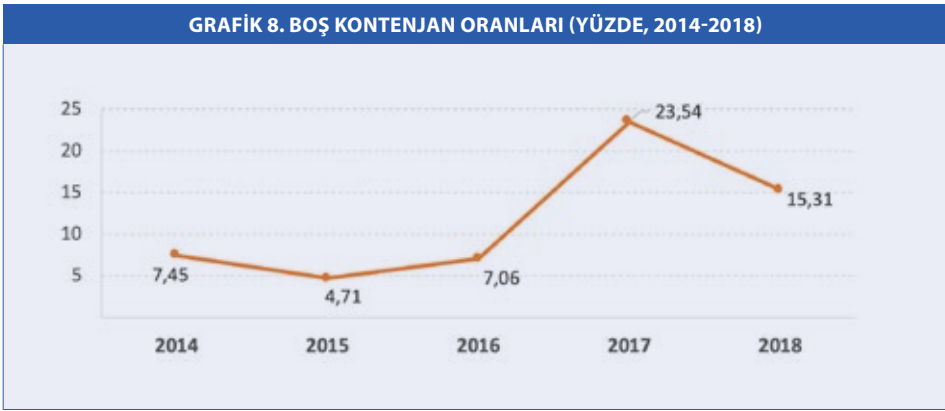
Kaynak: 2018-YKS Sayısal Bilgiler, ÖSYM

2018'de YÖK üniversite kontenjanlarına yönelik birtakım kararlar aldı. Bu kararlarla birlikte her geçen yıl artan üniversite kontenjanlarında 2018'de düşüş gözlemlendi. Grafik 7'de görüldüğü üzere 2017'de 910 bin 671 olan üniversite kontenjanları 2018'de 839 bin 490 seviyesine çekildi.

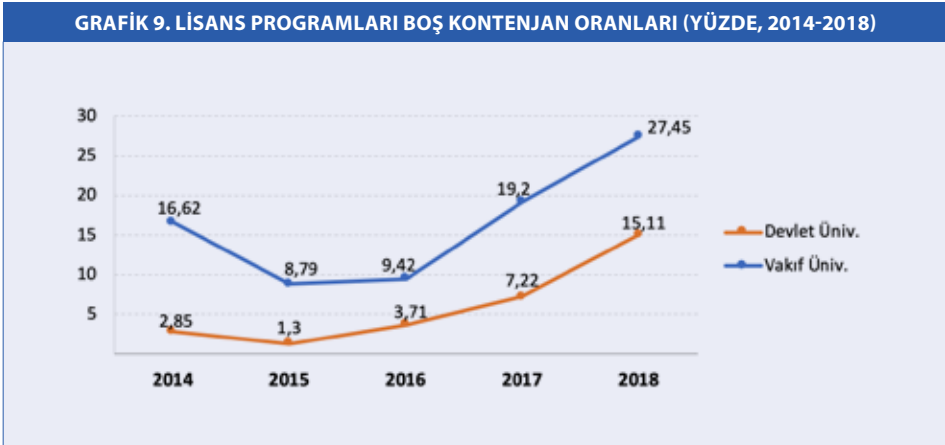
Kaynak: 2014, 2015, 2016, 2017, ÖSYM Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler ve 2018, YKS Sayısal Bilgiler (ÖSYM) verilerinden derlendi.

2013-2015 arasında azalma eğilimi gösteren boş kontenjan sayısı 2017'de yüzde 23 ile en yüksek seviyeye çıkmıştır. 2018'e gelindiğinde ise YÖK'ün aldığı ve uyguladığı kararlarla birlikte yükseköğretim kurumlarının boş kontenjanlarında ciddi düşüş gözlenmiştir (Grafik 8). Boş kontenjan oranında düşüş yaşanması olumlu olmakla birlikte yüzde 15 seviyesinde bir boş kontenjan oranı kaynakların verimli ve etkili kullanılması açısından büyük bir risktir. Özellikle 1,5 milyon adayın herhangi bir yükseköğretim programına yerleşemediği bir sistemde bu oranda boş kontenjan kalması yükseköğretim kontenjanlarının arz-talep dengesi gözetilerek tekrar ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

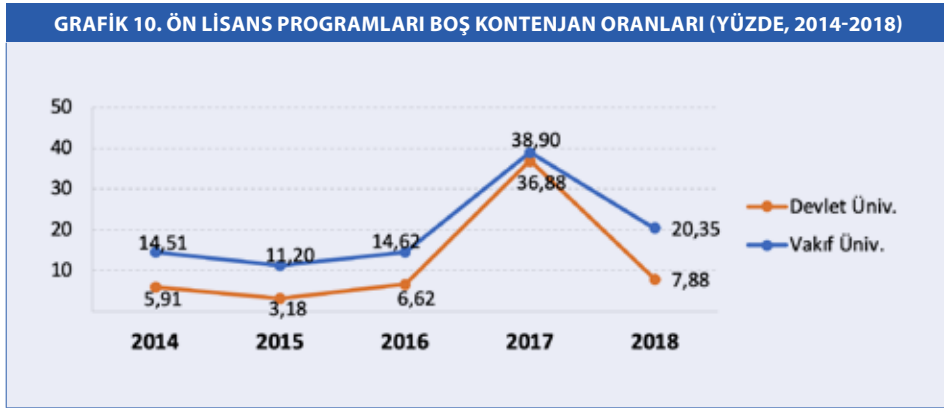
Kaynak: 2014, 2015, 2016, 2017 ÖSYS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler ve 2018 YKS Sayısal Bilgiler (ÖSYM) verilerinden derlendi.

Boş kontenjanların azalması ve buna bağlı olarak doluluk oranlarının artması oldukça önemli bir gelişmedir. Ancak dikkatle incelenmesi gereken bir diğer durum lisans programlarındaki boş kontenjan oranıdır. Grafik 9'da görüldüğü üzere lisans programlarında boş kalan kontenjan devlet üniversitelerinde yüzde 15, vakıf üniversitelerinde ise yüzde 27 oranında gerçekleşmiştir.

Kaynak: 2014, 2015, 2016, 2017, ÖSYS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler ve 2018, YKS Sayısal Bilgiler (ÖSYM) verilerinden derlendi.

Ön lisans programlarında ortaya çıkan boş kontenjanlar daha değişken şekilde kendisini göstermektedir (Grafik 8). 2014, 2015, 2016 ve 2016'da kabul edilebilir oranda seyreden ön lisans boş kontenjanları 2017'de tepe noktayı gördü. Bu durumun en muhtemel sebebi ise 2017'de sınavsız geçiş uygulamasının kaldırılması ve bu durum düşünülerek ön lisans programlarında revizyona gidilmemesidir. 2018'e gelindiğinde özellikle YÖK'ün aldığı karar ve sınavsız geçiş sistemi etkisinin azalmasıyla birlikte boş kontenjan oranında bir düşüş yaşanmıştır.

Kaynak: 2014, 2015, 2016, 2017, ÖSYS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler ve 2018, YKS Sayısal Bilgiler (ÖSYM) verilerinden derlendi.

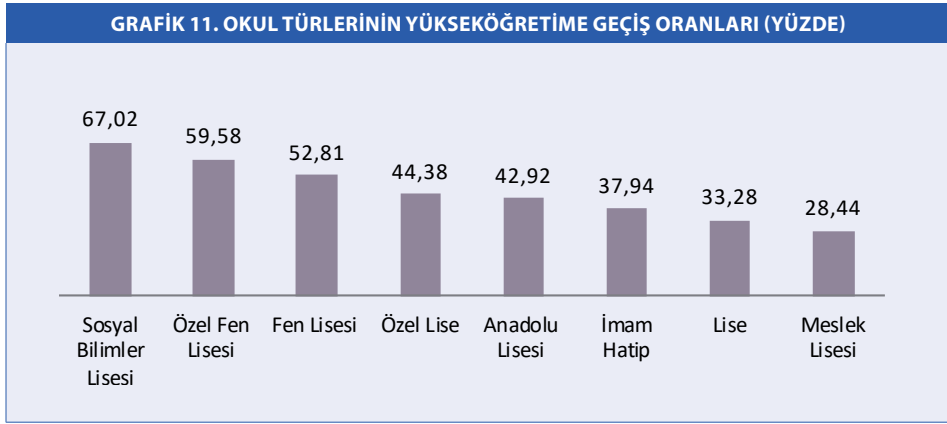
Geçen yıllarda YÖK'ün bazı fakülte ve programlar için aldığı başarı sırasına ilişkin kararlarla birlikte üniversite kontenjanlarında ciddi boşluklar ortaya çıktı. 2018'de ilk defa yapılan YKS sınavının getirdiği belirsizlik ve puan türleri (eşit ağırlık, sayısal, sözel) arasında oluşturduğu dezavantajlı durumların giderilmesi adına baraj uygulaması esnetildi. Alınan bu karara rağmen üniversitelerde ciddi bir oranda boş kontenjan ortaya çıktı. Başta eğitim, iktisadi idari bilimler, siyasal ve mühendislik fakültelerindeki boş kontenjanlar yönetilemez boyutlara ulaştı. Örneğin İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nin 30 kontenjan ayırdığı Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği (BÖTE) Bölümü'ne 9 kişi yerleşti. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Bilgisi Öğretmenliği için belirlenen 60 kişilik kontenjana yalnızca 5 kişi yerleşti. Hakkari Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği'nde açılan 30 kontenjana 2, Iğdır Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği'nde açılan 40 kontenjana 3 öğrenci yerleşti. Harran Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümü'ne ayrılan 54 kişilik kontenjana ise yerleşen öğrenci olmadı. Bayburt Üniversitesi Maliye Bölümü için açılan 60 kişilik kontenjanın yalnızca 3'ü doldu. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi 60 kişilik kontenjan ayırdığı Turizm İşletmeciliği Bölümü'ne yalnızca 6 kişi yerleşti. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü için belirlenen 60 kişilik kontenjanın tamamı boş kaldı.

Politika geliştirilmesi gereken bir diğer alan ise ikinci öğretim programlarıdır. Örneğin Atatürk Üniversitesi Felsefe Bölümü ikinci öğretim programında belirlenen 64 kontenjana yerleşen aday olmadı. Benzer şekilde Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ulus-

lararası ilişkiler ikinci öğretim programına ayrılan 60 kontenjandan yalnızca 1'i doldu. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü ikinci öğretim programına ayrılan 120 kontenjana yalnızca 15 aday yerleşti.

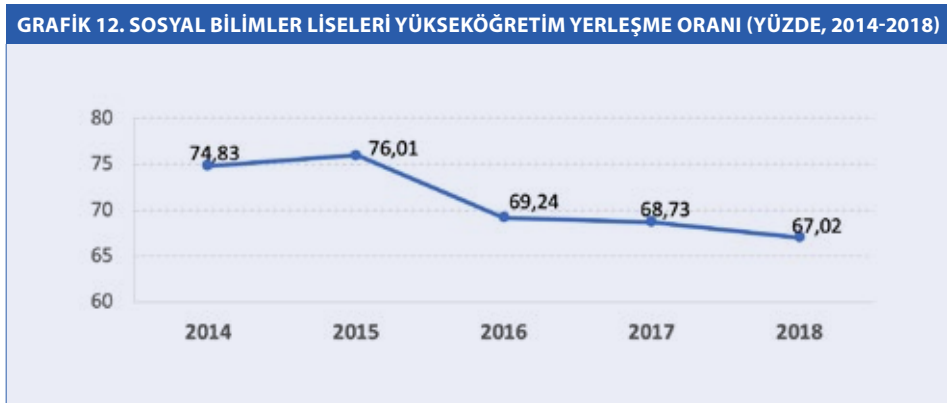
Bunların yanında fizik, kimya, biyoloji gibi temel bilimlerle arkeoloji, antropoloji, felsefe ve sosyoloji gibi sosyal ve beşeri bilimlerle alanlarında yer alan programlardaki boş kontenjanlar üzerinde çalışılması gereken konuların başında gelmektedir.

Okul türlerine göre üniversite yerleştirme oranlarına bakıldığında ise sosyal bilimler liselerinin yüzde 67'lik bir oranla birinci sırada olduğu görülmektedir. Sosyal bilimler liselerini sırayla yüzde 59,58 oranla özel fen liseleri, yüzde 52,81 oranla fen liseleri ve yüzde 44,38 oranla özel liseler takip etmektedir. İmam hatip liseleri yüzde 37,94 yerleştirme başarısına sahipken meslek liseleri ise yüzde 28,44 başarıya sahiptir (Grafik 11).

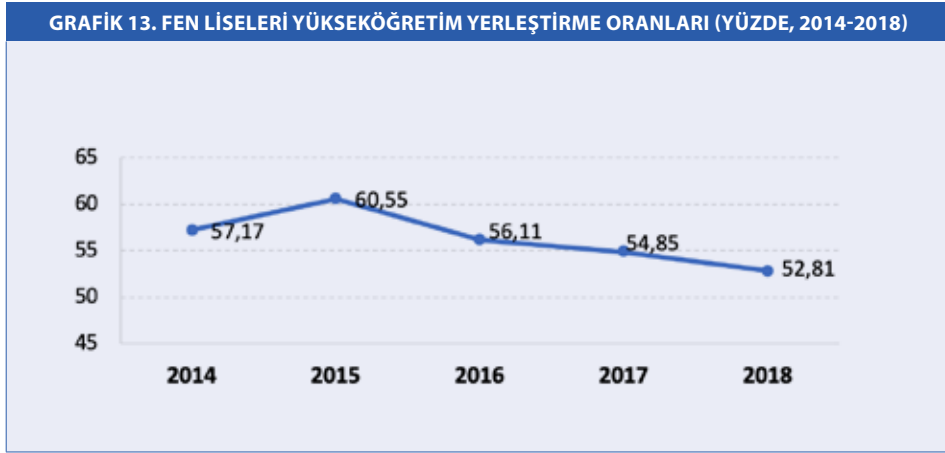
Kaynak: 2018, YKS Sayısal Bilgiler, ÖSYM

2018 yükseköğretim kurumları geçiş sınavında en başarılı (Grafik 11) üniversite yerleştirme oranına sahip lise türü sosyal bilimler liseleridir. 2016'da 2 bin 200, 2017'de 2 bin 300 aday, 2018'de 3 bin 100 sosyal bilimler liselerinden mezun aday üniversite sınavlarına girdi. Son yıllarda her okul türünde görülen yerleştirme başarısındaki düşüş sosyal bilimler liselerinde de kendisini göstermektedir (Grafik 12).

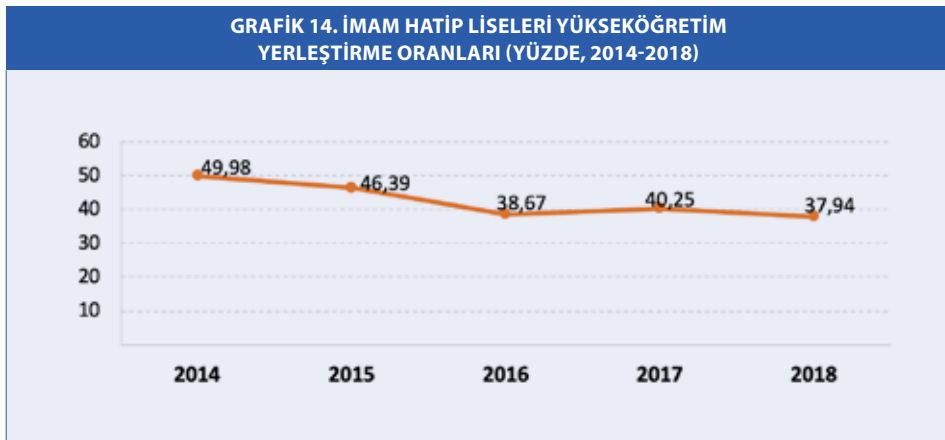
Kaynak: 2014, 2015, 2016, 2017, ÖSYS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler ve 2018, YKS Sayısal Bilgiler (ÖSYM) verilerinden derlendi.

2016'da 17 bin, 2017'de 22 bin ve 2018'de 32 bine ulaşan fen lisesinden üniversite sınavlarına başvuran aday sayısı göz önüne alındığında yerleştirme başarısında bir düşüş beklenmektedir. Nitekim Grafik 13'te sunulan grafikte görüleceği üzere fen liselerinin yerleştirme başarısında son dört yılda oransal olarak bir düşüş görülmektedir (Grafik 13). Bu düşüşün muhtemel sebepleri arasında zorunlu eğitimin on iki yıla çıkarılmasıyla birlikte öğrenci profilinin değişmesi ve fen lisesi sayısında artışla birlikte kalite konusundaki düşüş gösterilebilir. Toplumda ve alanda kalitesini ispatlamış fen liselerinin ise yerleştirme oranlarını artırması beklenmektedir.

Kaynak: 2014, 2015, 2016, 2017, ÖSYS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler ve 2018, YKS Sayısal Bilgiler (ÖSYM) verilerinden derlendi.

İmam hatip liselerinden üniversiteye geçiş sınavlarına başvuran aday sayıları 2016'da 199 bin, 2017'de 222 bin ve 2018'de 234 bin olarak kayıtlara geçmiştir. Aday sayısının arttığı bir noktada yerleştirme oranlarında bir düşüş yaşanması beklenmektedir. Ancak yaşanan düşüş beklentinin üzerinde gerçekleşmiştir. 2014'te yaklaşık yüzde 50 olan imam hatiplilerin üniversiteye geçiş oranı 2018'de yaklaşık yüzde 38'e gerilemiştir (Grafik 14).

Kaynak: 2014, 2015, 2016, 2017, ÖSYS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler ve 2018, YKS Sayısal Bilgiler (ÖSYM) verilerinden derlendi.

Meslek liselerinden üniversite sınavlarına başvuran aday sayıları 2016'da 758 bin, 2017'de 770 bin ve 2018'de 853 bin olarak gerçekleşti. Öğrenci sayısındaki artışın en muhtemel sebebi zorunlu eğitimin on iki yıla çıkarılmasıdır. Öğrenci sayısındaki artışla birlikte akademik olarak daha az başarılı öğrencilerin sisteme girmesi ve bu öğrencilerin genellikle meslek liselerine mesleki beceriler kazanmak ve geliştirmek amacıyla kayıt olmaları sebebiyle üniversite yerleştirme başarısı düşüş gösterdi. 2017'de sınavsız geçiş uygulamasının kaldırılmasıyla birlikte meslek liselerinin üniversite yerleşme oranları çok ciddi bir düşüş yaşadı (Grafik 15). 2018'de azda olsa toparlanmanın muhtemel sebebi ise sınavsız geçiş uygulamasının kaldırılmasıyla birlikte ortaya çıkan karışıklıkların netliğe kavuşması ve adaylar tarafından daha iyi anlaşılması gösterilebilir.

Mevcut durumda bir meslek lisesi öğrencisi lise hayatı boyunca kazandığı mesleki becerilerini üniversiteye geçişte uygulanan sınavla ortaya koyamamaktadır. Meslek lisesi öğrencisine verilen eğitim ile üniversiteye geçişte uygulanan sınavda uyumsuzluklar bulunmaktadır. Bu uyumsuzluk sonucunda ortaya çıkan durumda meslek lisesi öğrencileri dezavantajlı konuma düşmektedir. Oluşan dezavantajlı durumu ortadan kaldırmak adına meslek lisesi öğrencilerinin edindiği mesleki becerileri ölçecek bir ölçme değerlendirme sistemine ihtiyaç duyulmaktadır.

GRAFİK 15. MESLEK LİSELERİ YÜKSEKÖĞRETİME YERLEŞTİRME ORANLARI (YÜZDE, 2014-2018)

Kaynak: 2014, 2015, 2016, 2017, ÖSYS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler ve 2018, YKS Sayısal Bilgiler (ÖSYM) verilerinden derlendi.

VAKIF YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI

Vakıf yükseköğretim kurumları önemli bir sayıya ulaşmıştır. Günümüzde yükseköğretim talebine vakıf yükseköğretim kurumları da ciddi oranda cevap verebilecek kapasite ve nitelikte faaliyet göstermektedir.

Tablo 5 program türü değişkenine göre 2018 itibarıyla vakıf üniversitesi öğrenci sayılarını, toplam öğrenci sayılarını ve toplam öğrencilere göre vakıf üniversitesi öğrenci sayısı oranlarını sunmaktadır. Buna göre okuyan tüm öğrenciler dikkate alındığında vakıf üniversitelerinde eğitim gören öğrencilerin oranları şöyledir;

TABLO 5. VAKIF YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI ÖĞRENCİ SAYISI VE ORANLARI

	Okuyan Ön lisans			Okuyan Lisans			Okuyan Yüksek lisans			Okuyan Doktora			Genel Toplam		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Vakıf Üniversitesi Öğrenci Sayısı	68.581	72.726	141.307	177.147	184.119	361.266	55.065	29.313	84.378	5.840	3.677	9.517	306.633	289.835	596.468
Toplam Öğrenci Sayısı	1.424.366	1.344.391	2.768.757	2.292.542	1.949.299	4.241.841	275.781	178.892	454.673	54.613	40.487	95.100	4.047.302	3.513.069	7.560.371
Oran (yüzde)	4,8	5,4	5,1	7,7	9,4	8,5	20,0	16,4	18,6	10,7	9,1	10,0	7,6	8,3	7,9

E: Erkek Öğrenci Sayısı K: Kadın Öğrenci Sayısı T: Toplam Öğrenci Sayısı

- Ön lisans programındaki toplam öğrencilerin yüzde 5,1'i
- Lisans programındaki toplam öğrencilerin yüzde 8,5'i
- Yüksek lisans programındaki toplam öğrencilerin yüzde 18,6'sı
- Doktora öğrencilerinin ise yüzde 10'u

Bu oranlarda dikkat çekici olan lisans sonrası eğitimde vakıf yükseköğretim kurumlarının mevcut öğrenci yükünün yüksek lisansta yaklaşık yüzde 20 ve doktora ise yüzde 10'unu çekmeleridir. Genel toplamlar dikkate alındığında ise okuyan öğrencilerin yaklaşık yüzde 8'i vakıf yükseköğretim kurumlarında eğitim almaktadır.

Türkiye yükseköğretim ekosisteminde yer alan toplam 206 yükseköğretim kurumunun 129'u devlet ve 77'si ise vakıf yükseköğretim kurumudur. Niceliksel olarak oranlanacak olursa tüm yükseköğretim kurumları içinde vakıf yükseköğretim kurumlarının oranı 2018'de yüzde 37 seviyesindedir.

Yükseköğretim kurumları kuruluş ve işleyişine dair usul ve esaslar dikkate alındığında artık yeni kurulacak olan vakıf yükseköğretim kurumlarının açılacağı bölgede mevcut bulunan yükseköğretim kurumlarının "nicelik", "nitelik", "bölge nüfusu" ve "bölgelerin sosyoekonomik yapılarına uygun vakıf mal varlığı değeri" gibi kriterlere göre bölgeler oluşturulmuştur. Bu bölgeler temelde İstanbul (A Grubu Vakıf Yükseköğretim Bölgesi), İstanbul dışındaki büyükşehirler (B Grubu Vakıf Yükseköğretim Bölgesi) ve diğer şehirler ile ilçeleri (C Grubu Vakıf Yükseköğretim Bölgesi) kapsamaktadır. İstanbul'un diğer şehirlerden ayrılmasının temel nedenleri sosyoekonomik ve demografik unsurlarla birlikte Türkiye'deki toplam 77 vakıf üniversitesinin 48'inin İstanbul'da faaliyet göstermesidir. Buna bağlı olarak yükseköğretim talebi ve doluluk oranları dikkate alındığında böyle bir ayırım ve ön koşula yönelik planlama yerindedir.

2018'de 7141 sayılı Kanun'la dört yeni vakıf yükseköğretim kurumu açılmasına izin verilmiştir. Kurulacak olan bu vakıf yükseköğretim kurumları Ankara Medipol Üniversitesi, İstanbul Atlas Üniversitesi, Semerkand Bilim ve Medeniyet Üniversitesi, İzmir Tınaztepe Üniversitesi şeklinde sıralanabilir.

TABLO 6. 2018'DE YENİ KURULAN VAKIF YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI VE BÖLGELERİ		
Üniversite Adı	Bölgesi	Kurulan Fakülteler
İstanbul Atlas Üniversitesi	A Grubu Vakıf Yükseköğretim Bölgesi	Tıp Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Meslek Yüksekokulu
Semerkand Bilim ve Medeniyet Üniversitesi	A Grubu Vakıf Yükseköğretim Bölgesi	Tıp Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Eczacılık Fakültesi, Sağlık Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Ankara Medipol Üniversitesi	B Grubu Vakıf Yükseköğretim Bölgesi	Tıp Fakültesi, Diş Hekimliği, Eczacılık, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık, Hukuk Fakültesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İletişim Fakültesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi vd.
İzmir Tınaztepe Üniversitesi	B Grubu Vakıf Yükseköğretim Bölgesi	Tıp Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Kaynak: YÖK verilerinden yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 6 incelendiğinde “Vakıf Yükseköğretim Bölgeleri”ne göre açılan yükseköğretim kurumlarının ikisinin A bölgesinde ve diğer ikisinin de B bölgesinde olduğu görülmektedir. Ayrıca açılmasına izin verilen bu vakıf yükseköğretim kurumlarının açılacak olan fakülteleri incelendiğinde genel olarak “sağlık bilimleri üzerine uzmanlaşmış” oldukları dikkat çekmektedir.

2018'de yükseköğretim kurumları yerleşme ve doluluk oranlarına göre beklenenin altında bir performans göstermiştir. Vakıf yükseköğretim kurumlarının açılması ve çoğalmasının devlet yükseköğretim kurumlarının tercih edilebilirliği ve doluluk oranları üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Bu durumda vakıf yükseköğretim kurumlarının doluluk oranlarını incelemek yerinde olacaktır. 2018 YKS yerleşme sonuçlarına göre vakıf yükseköğretim kurumlarının doluluk oranlarının da devlet yükseköğretim kurumlarında olduğu gibi istenilen seviyelerden uzak olduğu görülmektedir. Öğrenci kontenjan sayıları değişmekle birlikte 70 öğrenci alan vakıf yükseköğretim kurumları dikkate alındığında,

- Yüzde 100-90 arası doluluk oranına sahip vakıf yükseköğretim kurumu oranının yüzde 17,
- Yüzde 90-80 arası doluluk oranına sahip vakıf yükseköğretim kurumu oranının yüzde 21,
- Yüzde 80-70 arası doluluk oranına sahip vakıf yükseköğretim kurumu oranının yüzde 26 ve

- Yüzde 70'den daha az doluluk oranına sahip vakıf yükseköğretim kurumu oranının ise yüzde 36 olarak gerçekleştiği görülmektedir.
- Ayrıca yüzde 50'de az doluluk oranına sahip vakıf yükseköğretim kurumu sayısı ise yalnızca 1 olarak gerçekleşmiştir.

YENİ KURULAN YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI

2018'de yeni üniversiteler kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarından itibaren sosyoekonomik, demografik ve ekonomik alanlarda sürekli büyümektedir. Buna bağlı olarak Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarının niceliksel ve niteliksel olarak gelişmesi ve büyümesi gayet doğaldır. Toplumsal ve endüstriyel taleplere cevap vermek isteyen bürokrasi ve hükümetler yeni yükseköğretim kurumlarının açılmasını desteklemekte ve var olan yükseköğretim kurumlarının kurumsal, fiziki ve insan kaynağı öğelerinden faydalanarak bölünerek çoğalmasını istemektedir. Burada asıl üzerinde durulması gereken konu yükseköğretim kurumlarının bölünmesi meselesinin gerçek süreç ve taleplerle örtüşüp örtüşmediğinin ortaya konulmasıdır. Buna uygun biçimde Türkiye yükseköğretim tarihindeki bölünmeleri (yeni üniversite kurulmalarını) incelemek ve 2018'de 7141 sayılı Kanun'la gerçekleşen ve kamuoyunda da dikkat çeken bölünmelerin yönetsel, niceliksel ve niteliksel unsurlar temelinde ele alınması yerinde olacaktır.

Bölünme temelli yeni yükseköğretim kurumlarının kurulması çalışmalarının temel motivasyonları sıralanmak istendiğinde hantal ve iri yapılanmaların kontrol edilebilir ve yönetilebilir şekilde dönüştürülmesi, toplum, endüstri ve ekonomik temelli beklentilerin karşılanma isteği ve yüksek yükseköğretim talebine cevap verebilecek kurumsal kimlik ve yetişmiş insan kaynağına sahip yeni yükseköğretim kurumlarının oluşturulması şeklinde sınıflandırılabilir. 2018'de 7141 sayılı "Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" a göre dördü vakıf olmak üzere yirmi yeni üniversitenin kurulması kararlaştırıldı. Kanun'a göre Gaziantep Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Konya Teknik Üniversitesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Samsun Üniversitesi, Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Tarsus Üniversitesi, Trabzon Üniversitesi, Kayseri Üniversitesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi adlarıyla on altı devlet üniversitesi kurulmuştur. Yeni kurulan bu üniversiteler incelendiğinde Tablo 7'deki gibi bir motivasyon dağılımı olduğu görülebilir.

Yükseköğretim kurumlarının ayrımları dikkate alındığında uygulamalı bilimler üniversitesi, bilim ve teknoloji üniversitesi gibi sektör bazlı unsurlar dikkate alınmaktadır. Bu durum yükseköğretim kurumlarının odaklaşmasını ve uzmanlaşmasını destekler. Tablo 7 incelendiğinde yükseköğretim kurumu bölünmelerinde temelde yük-

TABLO 7. YENİ KURULAN YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ AYRILIŞ MOTİVASYONLARI TEMELİNDE İNCELENMESİ*

Temel Motivasyonlar	Ana Üniversite	Yeni Kurulan Üniversite	Ayrılan Merkez Birimleri
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Endüstriyel ve Ekonomik Beklentilere Cevap Vermek	Gaziantep Üniversitesi	Gaziantep Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	Mühendislik, Teknolojik ve Teknik Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Endüstriyel ve Ekonomik Beklentilere Cevap Vermek	Selçuk Üniversitesi	Konya Teknik Üniversitesi	Mühendislik, Teknolojik ve Teknik Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Endüstriyel ve Ekonomik Beklentilere Cevap Vermek Merkez Taşra Ayrımına Yönelik Yönetimsel Süreçleri Etkinleştirmek	Sakarya Üniversitesi	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Mühendislik, Teknolojik ve Teknik Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Endüstriyel ve Ekonomik Beklentilere Cevap Vermek	Cumhuriyet Üniversitesi	Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	Mühendislik, Teknolojik ve Teknik Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Endüstriyel ve Ekonomik Beklentilere Cevap Vermek	Anadolu Üniversitesi	Eskişehir Teknik Üniversitesi	Mühendislik, Teknolojik ve Teknik Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Endüstriyel ve Ekonomik Beklentilere Cevap Vermek Merkez Taşra Ayrımına Yönelik Yönetimsel Süreçleri Etkinleştirmek	Süleyman Demirel Üniversitesi	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Mühendislik, Teknolojik ve Ziraat Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Toplumsal ve Endüstriyel Beklentilere Cevap vermek	Dumlupınar Üniversitesi	Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi	Sağlık Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Toplumsal ve Endüstriyel Beklentilere Cevap vermek	İstanbul Üniversitesi	İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa	Sağlık Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Toplumsal ve Endüstriyel Beklentilere Cevap vermek	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi	Sağlık Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Merkez Taşra Ayrımına Yönelik Yönetimsel Süreçleri Etkinleştirmek	İnönü Üniversitesi	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	Ziraat ve Teknik Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Merkez Taşra Ayrımına Yönelik Yönetimsel Süreçleri Etkinleştirmek	Gazi Üniversitesi	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Sosyal Bilimler Temelli Odaklı
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Hantal ve Büyük Birimlerin Etkin Yönetimini Sağlamak	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Samsun Üniversitesi	Deniz Bilimler ve Havaçılık Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Hantal ve Büyük Birimlerin Etkin Yönetimini Sağlamak	Mersin Üniversitesi	Tarsus Üniversitesi	Teknik ve Teknoloji Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Merkez Taşra Ayrımına Yönelik Yönetimsel Süreçleri Etkinleştirmek	Karadeniz Teknik Üniversitesi	Trabzon Üniversitesi	Sosyal Bilimler Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Merkez Taşra Ayrımına Yönelik Yönetimsel Süreçleri Etkinleştirmek	Erciyes Üniversitesi	Kayseri Üniversitesi	Teknik ve Teknolojik Temelli Odaklanma
Artan Yükseköğretim Talebine Cevap Vermek Merkez Taşra Ayrımına Yönelik Yönetimsel Süreçleri Etkinleştirmek	Sütçü İmam Üniversitesi	Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi	Teknik ve Teknolojik Temelli Odaklanma

* 7141 sayılı "Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" a göre tarafımızca hazırlanmıştır.

seköğretim talep ve arz dengelenmesinin sağlanarak gelişmiş ülkelerdeki gibi öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısının düşürülmesi, endüstriyel ve ekonomik beklentilere cevap vermek ve merkez taşra ayrımında yönetsel süreçlerin etkinleştirilmesi göz önüne alınmaktadır. Ayrıca yükseköğretim kurumları yapıları gereği birçok alanda farklı paydaş ve toplumsal beklentilere göre faaliyet göstermektedir. Yükseköğretim kurumlarının günümüz modern işletmecilik yönetim anlayışı temelinde yeniden ele alınması ve yeni yapılanmalar temelinde devlet, toplum, endüstri ve kurumsal beklentilere cevap verebilir bir yapıya kavuşturulması yerinde ve önemli bir olgudur. Yeni kurulan yükseköğretim kurumlarının faaliyet gösterdikleri il, bölge temelinde kendilerini mevcut yapı ve yükseköğretim kurumlarından farklılaştıracak birtakım adımları yerine getirmeleri gerekmektedir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Yeni kurulan yükseköğretim kurumları öncelikle yapılaşma ve kurumsallaşma süreçlerini hızlı bir biçimde tamamlamalıdır. Yapılaşma süreçlerini stratejik planlamalar dahilinde faaliyet gösterdikleri illere katkı sağlayacak teknik ve laboratuvar bazlı yapıları önemlidir.
- Yükseköğretimde değişen taleplere cevap verebilecek nitelikli insan kaynağını oluşturmalı ve kurumsal aidiyet sağlamaya yönelik politikalar geliştirmelidir. Bu oluşumu sadece il ve ilgili illerdeki mevcut yükseköğretim kurumlarıyla sınırlı tutmayarak tüm yükseköğretim ekosisteminden genç, yenilikçi bireylere de kurumlarında fırsatlar sunacak politikalar üretebilmelidir.
- Mevcut yükseköğretim anlayışının aksine kendi öz kaynaklarını sağlayıcı yenilikçi gelir modelleri geliştirerek yenilikçi finansman kaynakları oluşturmalıdır.
- Öğrenci, toplum ve endüstri merkezli bir anlayışla yeni ve yenilikçi bölüm ve müfredatlar geliştirmelidir. Ayrıca büyümelerini tematik alanlar belirleyerek toplum ve endüstrinin beklentisine uygun biçimde gerçekleştirmeleri tercih edilebilirlik açısından da önemli olabilecektir.

Yeni kurulan yükseköğretim kurumlarının mevcut bir kurumdan ayrılarak oluşturulmasının handikapları olabileceği gibi hızlı bir kurumsallaşma sürecinin sağlanması açısından faydaları da olabilir. Buna rağmen eğer ilgili yeni kurulan yükseköğretim kurumları kendilerini ayırdıkları kurumlardan ileri taşıyacak atılımları yapmaz ve sürekli içeriden beslenirlerse tabii ki birtakım sorgulama ve tenkitlerle karşı karşıya gelebilir.

YÜKSEK ÖĞRETİMDE YENİ ÖĞRETMEN YETİŞTİRME LİSANS PROGRAMLARI

Bu yıl YÖK tarafından 25 öğretmenlik branşının lisans programları güncellendi.²⁷ Öğretmen yetiştirme lisans programlarının güncellenme gerekçesi YÖK tarafından

27. "Yeni Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları", YÖK, http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik/-/journal_content/56_INSTANCE_rEHF8BIsfYRx/10279/41807946, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

genel anlamda ilk olarak mevcut programlar üzerinde birçok araştırma ve değerlendirilmelerin neticelerinin güncelleme talep etmesine ve ikinci olarak da MEB tarafından ders öğretim programlarının güncellenmesi neticesinde bir uyumluluk sağlanmasına dayandırıldı. Ayrıca yayımlanan bazı ulusal strateji belgelerinin hedefleriyle tutarlılığın sağlanması da gerekçe olarak gösterildi. Son olarak Bologna Süreci ve Avrupa Kredi Transfer Sistemi gibi uluslararası iş birliklerinde yaşanan bazı teknik sorunların üstesinden gelinmesi hedefi de önemli gerekçelerden biri oldu.

Öğretmenlik lisans programlarındaki dersler Öğretmenlik Meslek Bilgisi (MB), Alan Eğitimi (AE) ve Genel Kültür (GK) dersleri olmak üzere üç gruptan oluşturuldu. Programlarda MB dersleri yüzde 30-35, GK dersleri yüzde 15-20 ve AE dersleri de yüzde 45-50 oranında yer aldı. Böylelikle bütün öğretmen yetiştirme lisans programları arasında çekirdek müfredat oluşturuldu. Bu lisans programlarının hedef öğrenci kitlesi göz önüne alındığında öğretim programları daha çok temel beceri, tutum, değer kazandırma ve uyum sağlama üzerine yapılandırıldı. Dolayısıyla dünyadaki gelişmeler doğrultusunda programlar alan bilgisinin yanı sıra alanın eğitimi ve öğretimine yönelik mesleki bilgi ve beceriler kazandırmayı öncelikle oluşturuldu. Genel olarak tüm öğretmenlik programlarının kredi ve ders saatlerinde azalma gözlemlendi.

Tüm lisans programlarında ders ve kredi saatlerinde azalma yaşansa da alan öğretimi derslerinin sayısı artırıldı. Eğitimde ahlak ve etik, eğitim sosyolojisi gibi dersler tüm programlarda ortak ve zorunlu hale getirildi. Yabancı dil derslerinin gündelik hayatla daha çok ilişkili olması gerektiği vurgusu yapıldı. Okul deneyimi dersleri işlevsel şekilde işlenemediği gerekçesiyle kaldırılırken öğretmenlik uygulaması dersi iki döneme çıkarıldı. Aynı şekilde tüm programlardan öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme dersi kaldırılarak öğretim teknolojileri adıyla yeni bir ortak ders konuldu. Öte yandan içeriği yenilenen topluma hizmet uygulamaları dersi bütün programlarda ortak olarak yer aldı.²⁸

Yeni öğretmenlik lisans programları eğitim fakültelerinde 2018-2019 eğitim öğretim döneminden itibaren birinci sınıflara uygulanmaya başlanmıştır. Uygulayıcılar tarafından en çok tepki toplayan noktalar alan bilgisi derslerinin çok az olması, bazı dersler için yeni ders saatlerinin çok yetersiz olması ve programların ihtiyaca göre yeterince esnetilmesine izin verilmemesidir. Öte yandan programların olumlu olarak görüldüğü noktalar ise alan uzmanlığına öncelik sağlanması, güncel ve öğretmenlik becerilerine ilişkin derslerin yapılandırılmasıdır.

28. "Öğretmenlik Lisans Programlarına Yeni Düzenleme", Anadolu Ajansı, 16 Mayıs 2018.

KRONOLOJİ: 2018'DE YÜKSEKÖĞRETİM	
6 Mart	Yükseköğretim Kanunu İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun yayınlandı.
17 Mayıs	Yükseköğretim Kurulunun (YÖK) koordinasyonunda güncellenen 25 öğretmenlik lisans programı, 2018-2019 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanacak.
18 Mayıs	Öğrenci affına ilişkin düzenleme 30425 sayılı <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.
9 Temmuz	Öğretim üyesi dışındaki öğretim elemanı kadrolarına yapılacak atamalarda uygulanacak merkezi sınav ile giriş sınavlarına ilişkin usul ve esaslar hakkında yönetmelik yayınlandı.
13 Eylül	Devlet üniversitelerinde öğretim elemanı norm kadrolarının belirlenmesi ve kullanılmasına ilişkin yönetmelik yayınlandı.
30 Kasım	Yükseköğretim Kurulu, asgari kadro ve bunun iki katına kadar kadro kullanma yetkisini üniversitelere devretti.

SOSYAL POLİTİKA

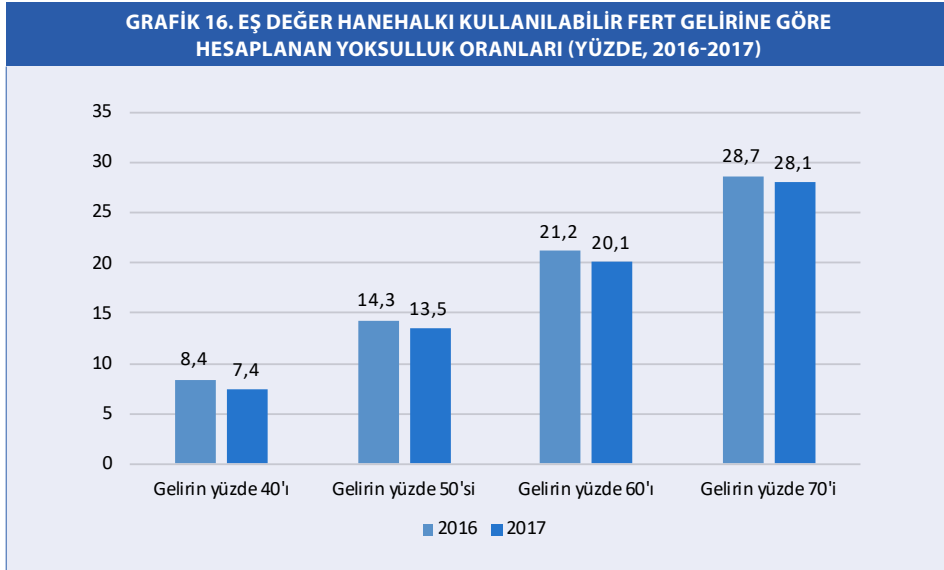
KURUMSAL YAPI VE BÜTÇE

2002'den sonra siyasi ve ekonomik gündemde önemi artan sosyal politikalar 2011'de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurularak kurumsal bir yapı kazandı. Toplumun sosyal koruma sistemini güvence altına alan kurum, yaşlı, engelli, yoksul, kadın, çocuk, göçmen vb. hedef kitlesinde yer alan sosyoekonomik kırılganlığı olan bireylerin güçlendirilmesini hedefledi. Ekonomik ve sosyal yaşama katılımında adil uygulamaları benimseyerek Türkiye'nin sosyal devlet profilinin temsilcisi olan Bakanlık 24 Haziran 2018'de yapılan referandumla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile birleştirildi. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak yapılandırılan Bakanlık bütçeden en fazla pay alan ilk beş bakanlık içerisinde yer almaktadır.

Toplumun mevcut ve olası risklere karşı koruma sisteminin uygulayıcısı olması açısından Bakanlığa ciddi bir bütçe aktarılmaktadır. 2018'de 26,7 milyar TL olan bakanlık bütçesi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının birleştirilmesi sonucunda 2019 için 103 milyar 91 milyon 801 bin TL olarak belirlenmiştir. Toplum fertlerini ekonomik ve sosyal açıdan güçlendirerek fırsat eşitsizliği yaşayan bireylerin adil bir şekilde yaşama katılmalarını sağlamak için yapılan uygulamalar maliyet olarak değerlendirilmesine rağmen uygulamaların olumlu sonuç üretmesi orta ve uzun vadede ekonomik ve sosyal refahı artıracaktır. Bütçeden önemli pay alan sosyal politika uygulamalarının etkinliği ve verimliliği, niceliksel artışın niteliğe dönüşerek katma değer oluşturmasını sağlayacaktır.

YOKSULLUK VE SOSYAL YARDIMLAR

Türkiye'de sosyal politikanın öncelikli gündem maddesi olan yoksullukla mücadele stratejilerinin başında hanelerin gelir düzeyini yükseltmek gelmektedir. TÜİK'in yaptığı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'na göre 2017'de ortalama yıllık eş değer hanehalkı kullanılabilir fert geliri 21 bin 577 TL oldu. 2016 için bu gelirin 19 bin 139 TL olduğu dikkate alındığında gelirden artış gerçekleşirken yoksulluk oranın-

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

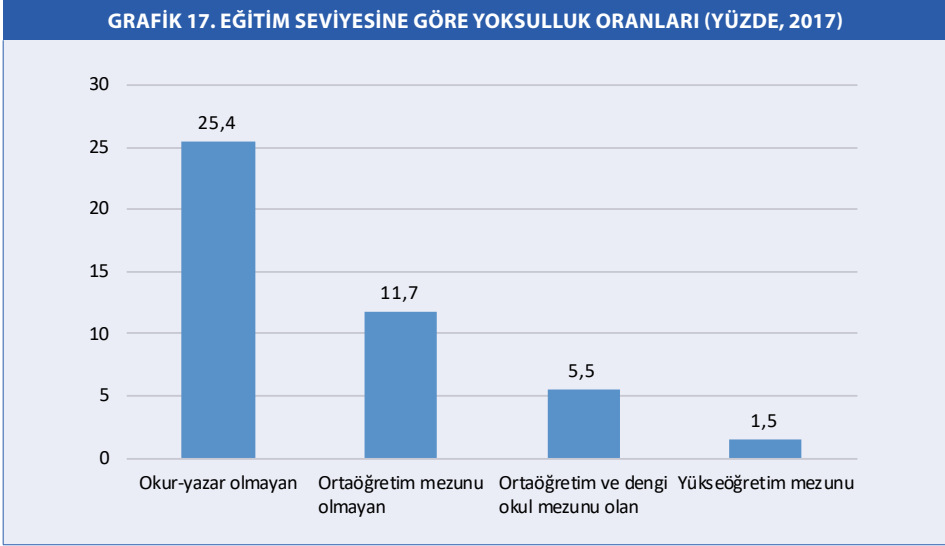
da ise düşüş yaşandı. Eş değer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 50'sine göre hesaplanan yoksulluk oranı yüzde 13,5'tir. 2016'ya göre 0,8 puanlık bir düşüş yaşandı. Gelirin yüzde 40, yüzde 50 ve yüzde 60 ve yüzde 70'ine göre hesaplanarak elde edilen yoksulluk ölçütlerinin her birinde düşüş yaşandı (Grafik 16).

Hane kompozisyonlarına göre yoksulluk oranlarında ise bağımlı çocuğu olan hanelerde yoksulluk oranının diğer hanelere göre yüksek olduğu görülmektedir (yüzde 17). Tek kişilik hanehalkının yoksulluk oranı yüzde 8,2 iken bağımlı çocuğu olmayan hanehalkının yoksulluk oranı yüzde 3,2 olarak gerçekleşti. Makro düzeyde yoksulluk oranında görülen düşüş hane kompozisyonlarına da yansdı (Tablo 9).

TABLO 9. HANE KOMPOZİSYONLARINA GÖRE YOKSULLUK ORANI VE 2016'YA GÖRE DEĞİŞİM (YÜZDE, 2017)		
Hane Kompozisyonu	Yoksulluk Oranı (yüzde)	2016'ya Göre Gerçekleşen Değişim (yüzde)
Bağımlı Çocuğu Olan Hanehalkı	17	-0,9
Bağımlı Çocuğu Olmayan Hanehalkı	3,8	-0,2
Tek Kişilik Hanehalkı	8,2	-0,7

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Eğitim seviyesine göre yoksulluk oranları karşılaştırıldığında yoksullukla mücadelede en etkili aracın eğitim olduğu açıkça görülmektedir. Eş değer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 50'sine göre belirlenen yoksulluk ölçütüne göre eğitim seviyesi düştükçe yoksulluk oranı artmaktadır. Grafik 17'de 2017'de eğitim seviyesine göre yoksulluk oranları verilmektedir. Buna göre en yoksul kesim okuryazar olmayan grup iken, yükseköğretim mezunlarının yoksulluk oranı yüzde 1,5 olarak gerçekleşmiştir.

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Eğitim seviyesi ve yoksulluk arasındaki negatif korelasyon, yoksulluğa kalıcı bir çözüm sağlamak için yoksul bireylerin eğitim sürecine dahil edilmesini destekleyen uygulamaları gerekli kılmaktadır. Bu uygulamalardan olan Şartlı Eğitim Yardımı (ŞEY) kapsamında maddi imkansızlıklar sebebiyle okula gönderilemeyen çocukların ailelerine okula devam etme şartıyla sosyal yardım yapılmaktadır. Ailelerin yoksulluktan dolayı çocuklarını devlet korumasına bırakmasını önlemek için ise Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) verilmektedir. Buna göre 2018'in ilk altı ayında okul öncesi yaş grubunda olan çocuklar için 515 TL, ilköğretim kademesinde olanlar için 773 TL destek verilmektedir. Bu destek ortaöğretime giden çocuklar için 824 TL iken yükseköğretim düzeyinde olanlar için 928 TL olarak belirlendi.²⁹ Diğer yandan yoksulluğun aileler ve çocuklar üzerindeki etkisinin azaltılması için barınma desteği sağlanmaktadır. Bu kapsamda Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sorumluluğunda Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü aracılığıyla ihtiyaç sahibi ailelere 25 bin liraya kadar destek verilmektedir. 2018'in ilk beş aylık döneminde barınma yardımından yararlanan ailelerin sayısı 9 bin 860 iken verilen destek miktarı 26 milyon 614 bin 751 lira olarak gerçekleşmiştir.

ŞARTLI EĞİTİM YARDIMI

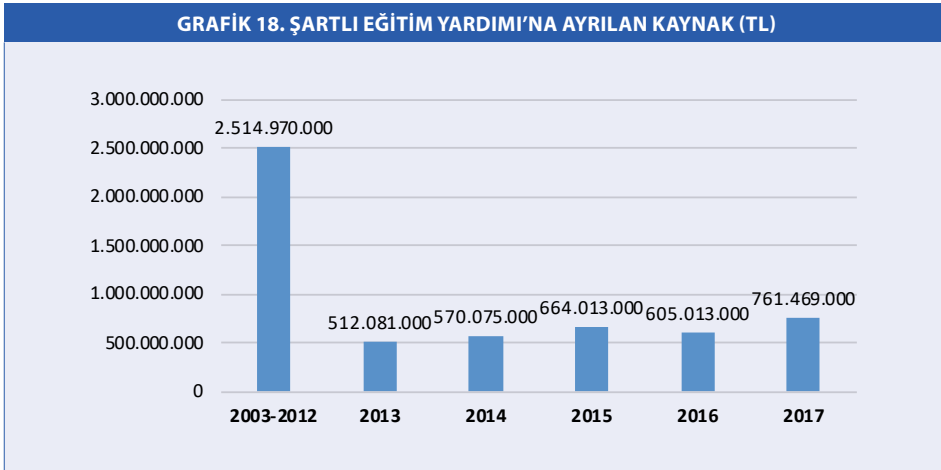
Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) toplumun yoksul kesimine belirli şartları sağlaması şartıyla yapılan yardımdır. Başlıca eğitim ve sağlık alanlarında verilen bu yardım özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde uygulanmaktadır. Kriz dönemlerinden sonra uygulanmaya başlanan ŞNT programının finansmanını Dünya Bankası karşılarken bazı ülkelerde sivil toplum kuruluşları da finansmanı üstlenmektedir.

29. "Yaşlı, Engelli ve Çocuklara Devletin 'Şefkat Eli' Uzandı", T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, <https://www.aile.gov.tr/haberler/yasli-engelli-ve-cocuklara-devletin-sefkat-eli-uzandi>, (Erişim tarihi: 27 Ekim 2018).

Halen 49 ülkede farklı finansman kaynakları kullanılarak uygulanmaktadır. 2001 ekonomik krizinden sonra Dünya Bankası'nın Sosyal Riski Azaltma Projesi ile kredi sağladığı program 2008'den sonra Türkiye'nin kamu bütçesinden fonlayarak sürdürdüğü eğitim ve sosyal yardımına dönüşmüştür. Yoksul ailelerin çocuklarının okula kayıt etmesi ve okula devamlılık şartıyla ailelere çocuk başına ödeme yapılmaktadır. Yoksul çocukların okula erişimde sorun yaşamaması, her çocuğun eğitim hakkının sağlanması, kız çocuklarının okullaşma oranlarının arttırılması amaçlanmaktadır. Mevcut durumda ilkokul ve ortaokul kademesinde her bir kız çocuğu için 40 TL ve her bir erkek çocuğu için 35 TL, ortaöğretim (lise) kademesinde de sırasıyla 60 ve 50 TL ödeme yapılmaktadır.

Türkiye'de sosyal yardımlar arasında en büyük payın ayrıldığı ŞEY on beş yıldır uygulanmaktadır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bütçesinde sosyal yardımlar kaleminde en fazla miktara sahip olan bu yardımla birlikte yoksul çocukların eğitim çatısı altına alınarak devlet desteğiyle beşeri sermayeleri artırılması hedeflenmektedir. Bireyler arasında sosyal ve ekonomik eşitliği sağlamak adına yoksul çocukların desteklendiği bu programın etkinliğinin ortaya konulması için ŞEY'in güncellenmesi gerekmektedir. Böylelikle önemli bir kaynağın ayrıldığı sosyal yardımın maliyetten öte bir kazanım olması sağlanacaktır. Hem dünya ekonomisi hem de ulusal ekonomideki gelişmeler dikkate alındığında ayrılan kaynağın etkin ve verimli olması önemlidir. Bu kaynağın maliyet kalemi olarak değil gelir kalemi olabilmesi için yardımlarla çocukların eğitim hayatında nasıl bir değişim gerçekleştiği izlenmelidir. Grafik 18'de 2003-2017 döneminde ŞEY uygulamasına ayrılan kaynak miktar gösterilmektedir.

Devlet bütçesinde önemli bir maliyet olan bu yardıma ayrılan miktarın yıl bazlı GSYH ve sosyal yardımlar içindeki payının gösterilmesi uygulamanın izlenmesi için öncelikli konuların başında gelmektedir. Böylece kullanılan finansmanın ne kadar olduğu, değişimi, payı vb. niceliksel özellikleri bilinerek bu finansmanın oluştur-

Kaynak: ASPB Faaliyet Raporları (2013-2017)

ması beklenen etki ortaya konacaktır. Yoksul öğrencinin eğitime erişiminin yanı sıra eğitim süresinin arttırılması, meslek sahibi olabilecek becerilerin kazandırılması, böylelikle yoksulluk döngüsünün kırılması amaçlanmalıdır. Yardımdan faydalanan öğrenci sayısının artması yoksullukla mücadelede daha fazla kişiye erişimi açıklar ancak yoksulluğa kalıcı olarak çözüm bulmak için bu öğrencilerin akademik başarısı ve meslek yaşamı takip edilmelidir.

Öğrencilerin okula devam edip etmediği MEB bünyesinde öğretmenlerin doldurduğu formla takip edilmektedir. Öğrenci yüzde 80 oranında okula devam etmez ve iki kez üst üste sınıf tekrarı yaparsa yardım kesilmektedir. Formların devamsızlık durumunu doğru gösterip göstermediği, çocuğun okulu bırakma sebepleri, hane kompozisyonunun ne olduğu ve yoksulluk dışında başka sorunlarının olup olmadığı bilinmemektedir. Bu soruların cevabı yapılan yardımın “para” odaklı olmasını engelleyecektir. Okul bazlı ŞEY'in kurgulanması ve uygulanması verilen eğitim hizmetinin adaletini sağlayacaktır. Örneğin sosyoekonomik göstergeleri düşük ve suç potansiyeli yüksek olan yerleşim yerlerindeki okullarda uygulanacak ŞEY'in farklı sosyal politika araçlarıyla desteklenmesi gerekmektedir. Madde bağımlısı ebeveyni olan çocuğa yalnızca para ödemesi yapmak yeterli değildir. Üstelik para çocuğun eğitimi için değil de farklı amaçlar için kullanılabilir. Dolayısıyla yardımdan yararlanan öğrencilerin takibi kaynak israfını önleyeceği gibi suç riskini de azaltacaktır. Okula gitmeyen çocuklar ya çalıştırılmakta ya da erken aile birleşmelerine maruz kalmaktadır. Çocuk işçiliği ve 18 yaş altı erken evliliklerin önüne geçebilmek için ŞEY'in hedef kitlesi bölge, il ve ilçelere göre tasnif edilerek izlenmelidir.

YEREL YÖNETİMLER VE SOSYAL BELEDİYECİLİK

Türkiye'de idari yapılanmanın en önemli kurumlarından birisi olan yerel yönetimler halkın sorunlarını doğrudan yansıtabildiği etkili bir kurumsal aktördür. 1990'larda belediyenin yaptığı hizmetlerdeki değişim belediyeçilik anlayışının değişimini de beraberinde getirmiştir. İl ve ilçelerdeki hizmet kalitesinin partilerin ve adayların siyasi geleceğini belirlemesi bu alana verilen önemi artırmıştır. Türkiye'nin en yüksek nüfusa sahip şehri olan İstanbul'a 1994'te belediye başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın belediye yönetimindeki başarısı ve bu başarının siyasi hayatına pozitif ivme katması bu konudaki bilinen en etkili örnektir. Belediye hizmetlerini yalnızca altyapı ya da çöp toplama ile sınırlandırmayarak halkla iç içe ve halkın taleplerini belediye hizmetlerine yansıtması bu başarının mihenk taşıdır. O dönem yalnızca yaşanan bölgenin fiziksel ihtiyaçlarını değil halkın gündelik yaşamında karşılaşacağı sorun veya ihtiyaçlarla şekillenen uygulamalar 2000'lerde sosyal belediyeçilik adı altında yerleşik bir uygulamaya dönüşmüştür.

Vatandaşın karşılaştığı sorunda öncelikli olarak başvurduğu kurum olan belediyeler gelen talep ve ihtiyaçlara göre sosyal politika uygulama merkezlerine dönüş-

müştür. Yakacak ve gıda yardımıyla başlayan bu uygulamalar yoksul öğrencilere burs, cenaze hizmetleri, ortaöğretime ve yükseköğretime hazırlanan öğrencilerin yararlandığı kurs ve programlar, çalışmayan kadınlar için mesleki eğitim kursları, çocuklar için sinema ve tiyatro hizmetleri, evde bakım ve yemek hizmeti, engelli vatandaşlar için mesleki eğitim, spor ve kültür hizmetleri vb. birçok alanda çeşitlenmiş ve yerel yönetimler büyük bir sosyal politika merkezi olarak hizmet vermektedir. Yerel yönetimlerin doğrudan ve hızlı çözüm geliştirme ve uygulama şansı sosyal politikaların etkinliğinin artmasına yardımcı olmaktadır.

Mikro düzeyde her bir ilçe ve ilin şartları ve dezavantajlarına göre ihtiyaç duyulan sosyal politika uygulamaları farklılaşmaktadır. Dolayısıyla makro düzeyde herkes ve her ilçe/il/bölge için yapılan çatı uygulamaların yanı sıra yerel düzeydeki ihtiyaçlara göre de uygulamaların çeşitlenmesinde yerel yönetimler önemli rol üstlenmektedir. Belediyelerin sosyal politika uygulamalarında öne çıkan bir aktör olmasının diğer bir faydası eğitim, istihdam, sosyal yardım, hasta/yaşlı/çocuk bakımı vb. konularda uygulanacak politikaların şehirle veya yaşanan bölgeyle uyumunun kolaylaşmasıdır.

Belediyelerin sosyal belediyecilikle bu alanda faaliyet göstermesi bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Uygulamaların her seçmen için eşit olmadığı, seçmenlerin oy davranışına göre sosyal politikaların belirlendiğine dair eleştiriler bulunmaktadır. Üstelik bu eleştiriler iki tarafı bir kısıkaç oluşturmaktadır. Bu kısıkaçın bir tarafını belediye idaresinde olan partinin daha çok oy aldığı mahallelere yatırım yapıldığı eleştirisi oluşturmaktadır. Kısıkaçın diğer tarafında ise oy alınamayan mahallelerdeki seçmenin ikna edilebilmesi için daha fazla önem verilerek diğer seçmenlerin göz ardı edilmesi vardır. Her iki durum da vatandaşların eşit hizmet alması noktasında ve sosyal adalet bağlamında ciddi sorun oluşturmaktadır.

Belediyelerin sosyal politika uygulamalarında herhangi bir denetim sisteminin aktif bir şekilde kullanılmaması, mükerrer uygulamalara ve gereksiz harcamaların yapılmasına yol açmaktadır. Bu sorun özellikle sosyal yardım alanında görülmektedir. Hak temelli sosyal yardımlardan faydalanma ilkesine göre hareket edilerek sosyal yardım sisteminin Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi ile entegre edilmesi bu sorunu çözecektir. Ayrıca sosyal politikalar konusunda özellikle finansman kullanımında denetimin Bakanlık tarafından yapılması gereksiz ve verimsiz harcamaları önleyecektir.

EĞİTİMDEN İSTİHDAMA GEÇİŞTE GENÇLER VE KADINLAR

Eğitimden istihdama geçişte ortaöğretim kademesinden sonraki yükseköğretim belirleyici olmaktadır. 2017-2018 eğitim öğretim döneminde örgün eğitimdeki öğrenci sayısı 17 milyon 885 bin 248 iken yükseköğretimdeki öğrenci sayısı 7 milyon 560 bin 371'dir. Temel eğitimdeki öğrenci sayısının yaklaşık yarısına karşılık gelen yükseköğre-

timdeki öğrenci sayısı yükseköğretime erişimde niceliksel bir başarının gerçekleştiğini göstermektedir. Tablo 10'da 2017-2018 akademik döneminde ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde öğrenci sayılarının cinsiyetlere göre dağılımı gösterilmektedir. Yüksek lisans programına kayıtlı kadınların sayısı 178 bin 892 iken doktora programına kayıtlı kadınların sayısı 40 bin 487'dir. Yükseköğretimin her kademesinde erkek öğrenci sayısı kadın öğrenci sayısına göre yüksek iken aralarındaki sayısal fark her yıl azalmaktadır. Bu durum kadınların yükseköğretime geçiş oranının arttığını ve eğitime erişimde toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşıldığını ortaya koymaktadır.

TABLO 10. YÜKSEKÖĞRETİM KADEMELERİNDE ÖĞRENCİLERİN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI (2017-2018)

Ön lisans		Lisans		Yüksek Lisans		Doktora	
Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1.344.391	1.424.366	1.949.299	2.292.542	178.892	275.781	40.487	54.613

Kaynak: YÖK, Öğrenci İstatistikleri (2018)

OECD verilerine göre Türkiye'de 25-34 yaş aralığında lise mezunu olmayan kadınların oranı yüzde 47,5 iken bu oran erkeklerde yüzde 41,6'dır. Aynı veriler OECD ortalaması için sırasıyla yüzde 13,8 ve yüzde 17,1 şeklindedir. Hem erkeklerde hem de kadınlarda lise kademesinin altında eğitimi olanların oranı OECD ülke ortalamasına göre oldukça yüksektir. Eğitime erişimde elde edilen başarının eğitimde kalma süresinin arttırılarak gösterilmesi öncelikli hedeflerdendir. Bunun yanı sıra 25-34 yaş aralığında üniversite mezunu olanların oranı Türkiye'de yüzde 32 iken OECD ortalaması yüzde 44'tür. Ortaöğretim düzeyine göre OECD ortalamasına yaklaşan bu oran Türkiye'de üniversite eğitimine verilen önemi göstermektedir.

Ayrıca Türkiye'de 15-29 yaş grubunda olan gençlerin ise yüzde 42,5'i eğitimde, yüzde 30,3'ü istihdamda yer almazken yüzde 27,2'si her ikisinde de bulunmamaktadır. "NEİY" olarak tanımlanan ne eğitimde ne istihdamda ne de herhangi bir öğrenim programında kayıtlı olmayan bireyler cinsiyetlerine göre değerlendirildiğinde kadınların oranı erkeklere göre oldukça yüksektir. 15-29 yaş aralığındaki NEİY oranı kadınlarda yüzde 43,5 iken erkeklerde yüzde 19,1 olarak gerçekleşti. Kadınlarda bu oranın yüksek olması genel oranı da yukarı çekmektedir. NEİY oranında cinsiyetler arasındaki fark OECD ortalamasına göre yüzde 2 iken bu farkın en yüksek olduğu ülkelerden birisi Türkiye'dir. Bu durumun başlıca sebebi "ev hanımı" olarak nitelendirilen ve ekonomik değer üretmede kabul görmeyen meslek tanımlamasıdır. NEİY oranının hesaplanmasında dikkate alınan eğitim, çalışma ve öğrenim kayıtları Türkiye'de yalnızca örgün eğitim, çalışma ve MEB'e bağlı özel öğretim programlarını kapsamaktadır. Yerel yönetimlerin sağladığı kurslar STK bünyesinde gönüllü çalışanların kayıtlarının da tanınması NEİY oranını düşürecektir. Dolayısıyla NEİY oranının hesaplanmasında Türkiye kendi ekonomik ve sosyal özelliklerine göre kayıt edilebilecek kurum ve kuruluşların geçerli sayılmasını sağlamalıdır.

Ancak bu oranı düşürmek 15-29 yaş aralığındaki gençleri aktif bir şekilde eğitim öğrenim ve çalışma sürecine dahil edecek uygulamalarla mümkündür. Eğitim almayan ve çalışmayan bu genç nüfus hem ekonomik hem de sosyal refah açısından ciddi bir risk oluşturmaktadır. Genç nüfus oranında avantajlı bir konumda olan Türkiye’de bu avantaj ekonomik ve sosyal değer oluşturacak şekilde kullanılmalıdır. Eğitim sosyoekonomik özelliklerin güçlendirilmesinde başlıca unsurken kadınların iş yaşamına katılmasında erkeklere göre daha fazla etkiye sahiptir. Yükseköğretim mezunu kadınların iş gücüne katılma oranı yüzde 72,7 iken mesleki veya teknik lise mezunu kadınlarda bu oran yüzde 42,6 ve lise mezunu kadınlarda ise yüzde 34,3’tür.³⁰

İş gücü istatistikleri de gençlerin ve kadınların eğitim ve istihdama katılması için uygulanacak politikaların gerekliliğini göstermektedir. Ağustos 2018’de yayımlanan iş gücü verilerine göre Türkiye’de 15 ve üzeri yaş grubunda yer alan çalışan kesimin işsizlik oranı yüzde 11,1 iken genç nüfus olarak kabul edilen 15-24 yaş aralığındaki işsizlik oranı ise yüzde 20,8’dir. Genç işsizliğinin yanı sıra 15-64 yaş aralığındaki erkeklerin iş gücüne katılım oranı yüzde 80,2 iken kadınlarda bu oran yalnızca yüzde 39,2’dir. Kadınların istihdam göstergelerinde her yıl iyileşme yaşanmasına rağmen halen daha kadın ve erkek arasında iş gücü istatistikleri bakımından ciddi fark bulunmaktadır. Bu farkın ortadan kaldırılması için 2018’de de eylem planları ve stratejiler geliştirilerek uygulamaya konulmuştur.

Bu uygulamalardan birisi Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü koordinatörlüğünde hazırlanan ve 2018-2023 dönemini kapsayan “Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı”dır. Kadınların eğitim, ekonomi, sağlık, karar alma mekanizmalarına katılım, medya olmak üzere beş temel politika ekseninde güçlenmelerinde yol haritası belirleyen plan kadınların ekonomik ve sosyal yaşamda eşit ve adil bir şekilde yer almalarını hedefledi.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte diğer bakanlıklar gibi sosyal politikalardan sorumlu Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı “100 Günlük İcraat Programı” hazırladı. Bu programa göre kadın, genç ve engellilerin istihdam oranlarının artırılması için destek sağlanması öncelikli hedef olarak belirlendi. Bu kapsamda kadınlar için “İşte Anne Projesi” desteklenirken gençlerin çalışma hayatıyla tanışması için 100 bin gencin sosyal çalışma programı kapsamına alınması, üniversite mezunu gençlerin “İşe İlk Adım Projesinden” yararlandırılması, Erasmus+ Programı kapsamında ilave hibe tahsis edilmesi, engelli bireylerin gençlik ve spor faaliyetlerine erişimi için “60 Adet Engelsiz Otobüsü” icraatları açıklandı. Ayrıca 62 ilde Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İl Eylem Planı’ndaki faaliyetlerin altı aylık periyotlarla izleme çalışması yapılmaktadır. 69 bin 326 kadın, 6 bin 596 erkek ve 12 bin 286 çocuk olmak üzere toplam 88 bin 211 kişi Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri’nde verilen hizmetlerden yararlandı.³¹

30. “Türkiye’de Kadın”, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, <https://kadininstatusu.aile.gov.tr/turkiye-de-kadin>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2018).

31. “Türkiye’de Kadın”.

DEZAVANTAJLI GRUPLARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR

Her bireyin refah hizmetlerinden adil ve eşit bir şekilde faydalanmasını hedefleyen sosyal politikalar kapsamında dezavantajlı kesimler için destekleyici uygulamalar geliştirilmektedir. 2018'de de Genel Sağlık Sigortası (GSS) uygulamasında primlerini ödeyemeyenlerin yaşadığı sorunları çözmek için 1 Nisan 2017'de tek prim uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulamaya göre sosyal güvencesi olmayan kişilerin aylık 53,32 TL prim ödeyerek Sosyal Güvenlik Kurumu ile anlaşmalı üniversite hastaneleri, devlet hastaneleri ve özel hastanelerin sağlık hizmetinden faydalanmaları sağlanmıştır. Ödeme yapamayacak olan bireylerin primleri ise devlet tarafından karşılanmaktadır. Prim borcu olan kişilere borçlarını yapılandırılmaları ve gelir testi yapturmaları için 31 Temmuz 2018'e kadar süre verilmiştir.

Sosyal yardımlar dezavantajlı grupların sosyal ve ekonomik olarak güçlendirilmesinde etkin bir uygulama aracıdır. Bu kapsamda eşi vefat etmiş kadınlara ve muhtaç asker ailelerine aylık 275 TL ödenmektedir.³² Kronik hastalığı nedeniyle cihaza bağımlı şekilde hayatını sürdürmek zorunda kalan ve evde bakım yardımı almayan hastalara ise 200 liraya kadar elektrik faturası desteği sağlanacağı açıklanmıştır.³³ Sosyal politika uygulamalarının hedef kitesinden birisi olan yaşlıların oranının giderek artması ise bu kesimin ekonomik ve sosyal refahını sağlayacak uygulamaları daha fazla gündeme getirmektedir. 2018 için yüzde 8,7 olarak beklenen 65 yaş üstü nüfus oranının yıllar içinde artış trendini sürdürerek 2025'te yüzde 11'e ulaşacağı öngörülmektedir.³⁴ Toplam doğurganlık hızının azalması, doğuştan beklenen yaşam süresinin artması vb. göstergeler Türkiye'de yaşlılar için uygulanacak sosyal politikaları zorunlu hale getirmektedir. Hem ekonomik hem de sosyal dengenin korunması ve yaşlıların aktif bir yaşlılık dönemi yaşamaları için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından "2018-2023 Aktif Yaşlanma Strateji Belgesi" taslağı hazırlanmıştır. Yaşlıların birincil ihtiyaçlarından olan barınma için ev ortamında, sosyal hayatlarını devam ettirecek şekilde 47 yaşlı yaşam evi bulunmaktadır. 2002'de 2 bin 952 yaşlının kaldığı 63 Huzurevi ve Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkez sayısında artış gerçekleşerek bu sayı 2018'de 144'e ulaşmıştır. Sosyal güvencesi olup olmadığına bakılmaksızın bu kurumlarda kalan yaşlı sayısı 13 bin 692'dir. Gelirleri bu kurumlarda kalmayı karşılayamayan yaşlılar ise bu hizmetten ücretsiz faydalanmaktadır. Sosyal politikaları yalnızca gelir odaklı düşünmeyerek sosyal refahı sağlayan bir araç olması anlayışıyla hareket edilmesi bakım evlerini farklı sosyoekonomik statüdeki yaşlıların bir araya geldiği sosyal merkeze dönüştürmüştür.

32. "Aile Yardımları", T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, <https://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/aile-yardimlari>, (Erişim tarihi: 28 Ekim 2018).

33. "Cihaza Bağlı Kronik Hastalara 200 Lira Elektrik Faturası Desteği", Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2018.

34. "Demografik Göstergeler", TÜİK, (2000-2025).

Yaşlı bakım hizmetlerinin yanı sıra 21 bin 569 engelli bireye kurumsal bakım hizmeti verilmektedir. 2018'de sayısı 138'e ulaşan umut evlerinde ise bakım elemanı ile birlikte en az 2 en fazla 6 engelli bireyin ev ortamında bakımı karşılanmaktadır. Bu hizmetten faydalanan engelli birey sayısı 838'e ulaştı. 2018 Mart verilerine göre engelli bireye bakanlara ödenen evde bakım yardımına 33 milyar 300 milyon TL kaynak ayrıldı.³⁵ Ayrıca 2018'de Engelli Destek Programı (EDES) ile 1 milyon 500 bin kişiye ulaşıldı ve toplumsal hayata katılımı desteklendi. Engelli bireylerin ekonomik ve sosyal yaşama katılımı ve bağımsız olarak yaşamlarını sürdürmelerinde istihdam önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı (EKPS) uygulaması devam etmektedir. 2018'de kamuda istihdam edilen engelli memur sayısında bir önceki yıla göre artış yaşandı. Kamuda çalışan erkeklerin sayısı kadınlara göre daha fazla ancak 2018'de kadın engelli memur sayısında 2017'ye göre artış gerçekleşti. Çalışan engelli bireylerin sayısı Mayıs 2018'de kamu ve özel sektörde toplamda yaklaşık 105 bine ulaştı.

Bunun yanı sıra özel eğitimden faydalanmak için gereken yüzde 40 engel oranı düşürülerek bu oran yüzde 20 olarak belirlendi. Engelli öğrencilerin okullara ücretsiz taşınması uygulaması da devam etmektedir. YÖK de özel yetenek sınavıyla öğrenci alan programların yüzde 10 kontenjanının engelli bireyler için ayrılmasına karar verdi. Özel eğitim kurumlarında örgün eğitim alan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde ise tüm okul türlerinde kız öğrencilerin sayısının erkek öğrencilerin sayısından düşük olduğu görülmektedir.³⁶ Kız öğrencilerin hem cinsiyet hem de engeli olma açısından dezavantajlılık durumunun derinleştiği görülmektedir.

Dezavantajlı kesimlerden bir diğeri de göçmen çocuklardır. Türkiye Kasım 2018 itibarıyla Irak, Afganistan, İran, Somali ve diğer ülkelerden gelen göçmenlerin yanı sıra 3 milyon 607 bin 563 Suriyelinin yaşadığı en fazla mültecinin bulunduğu ülke konumundadır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan çocuklar için uygulanan ŞEY'in benzer uygulaması AB'nin sağladığı hibe desteğiyle Suriyeli çocuklar için de uygulanmaya başlandı. Suriyeli çocukların yoksulluk ve göçmenliğin getirdiği olumsuz şartlardan dolayı okul dışında kalmalarını önlemeyi amaç edinen yardımın uygulayıcı aktörü ise Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığıdır. Yardımın etkinliğinin izlenmesi ve fayda düzeyinin belirlenmesi için çalışmalar yürütülmektedir.

KORUYUCU AİLELİK UYGULAMASI

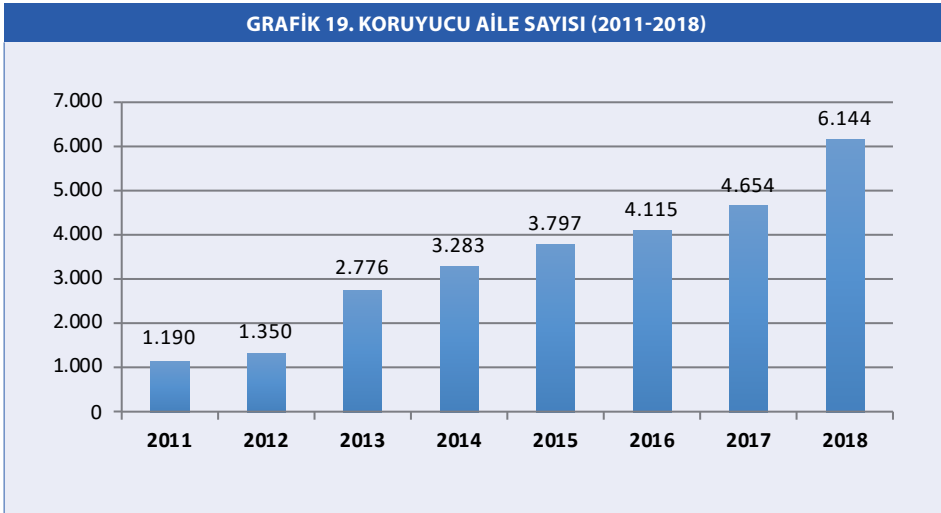
Dezavantajlı grupların korunması ve desteklenmesi kapsamında Türkiye'de bir süredir uygulanmakta olan önemli sosyal politika uygulamalarından birisi koruyucu aileliktir. Pratikte uzun yıllardır devam etmekte olan uygulama 2012'de "Koruyucu Aile Yönetmeliği"nin yayımlanmasıyla bilinirliği artmıştır.³⁷ Koruma altına alınan çocukların aile

35. "Yaşlı, Engelli ve Çocuklara Devletin 'Şefkat Eli' Uzandı".

36. "Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, 2017-2018".

37. "Koruyucu Aile Yönetmeliği (2018)", *Resmî Gazete*, 14 Aralık 2012.

yanında devlet desteğiyle bakımlarının sağlanması olarak ifade edilebilecek koruyucu ailelik uygulaması Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. 2018 itibarıyla 6 bin 144 koruyucu aile yanında bakımı sağlanan 6 bin 294 çocuk bulunmaktadır (Grafik 19). Yedi yıl gibi bir sürede uygulamaya yönelimin bu denli artması koruyucu aileliğin verimliliği ilgili de merak uyandırmaktadır. Çocuğun iyilik hali bakımından kuruluşlarda bakıma göre çok daha fazla olumlu çıktı üreten bir uygulama olan koruyucu ailelik³⁸ 2018'de de günceliğini ve önemini korumaktadır.

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verilerinden derlendi.

Koruyucu ailelik uygulaması bakanlık sorumluluğunda yürütülmesine rağmen halk ve devlet arasında sıkı bir iş birliği gerektirmektedir. Dolayısıyla, koruyucu ailelik için şartların kolaylaşması ve devletin sağladığı destek ve imkanların artması sonucunda uygulama kapsamında daha fazla çocuğun aile ortamına kavuşması için gönüllü aile sayısının artması beklenmektedir. Buna rağmen Bakanlık verilerine göre halihazırda koruyucu aile yanında bakımı sağlanan çocuk sayısının iki katından daha fazla çocuğun (yaklaşık 14 bin) kuruluşlarda bakımı sağlanmaktadır.³⁹

Bu bağlamda uygulamanın yürütücüsü olarak bakanlığın koruyucu aile sayısının artırılmasına yönelik adımlar atmasının elzem olduğu değerlendirilebilir. Buna ek olarak koruyucu aile olma noktasında bazı toplumsal kesimler daha fazla öne çıkarken bazı kesimlerin ise tereddütleri olduğu bilinmektedir.⁴⁰ Koruyucu ailelik uygulamasına talebin arttırılması ve uygulamanın daha etkin olabilmesi için bu engellerin giderilmesine yönelik uygulamalar geliştirilmesi önemlidir.

38. Dilruba K. Toklucu, "Dezavantajlı Çocukları Topluma Kazandırmak: Türkiye'de Koruyucu Ailelik", *SETA Analiz*, Sayı: 225, (Şubat 2018).

39. "2017 Yıl Sonu Verileri", Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, <https://cocukhizmetleri.aile.gov.tr>, (Erişim tarihi: 5 Kasım 2018).

40. Toklucu, "Dezavantajlı Çocukları Topluma Kazandırmak: Türkiye'de Koruyucu Ailelik", s. 18.

MANEVİ DANIŞMANLIK HİZMETİ

Modernleşmeyle gündelik hayatın dönüşümü karşısında çeşitli uzmanlık alanları farklı cevaplar vermektedir. Manevi danışmanlık 19. yüzyıl Batı dünyasında psikoloji, ilahiyat, sosyoloji ve eğitim bilimlerinin ortak verdiği cevaplardan birisidir. Türkiye'de geleneksel formlarının modern hayat ile ontolojik boşluğundan dolayı bu ihtiyaç söz konusu oldu. 1980'lerden itibaren tartışılan Türkiye'de manevi rehberlik 2003'te Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının faaliyete geçmesiyle başladı. Bu tarihten itibaren DİB'in sorumluluğunda farklı kurum ve kuruluşlarla iş birliği protokolleri aracılığıyla hızlı bir hizmet sürecine girildi. Uygulamanın insan kaynağı DİB bünyesinde personellerin gönüllü görevlendirme esasına dayanmaktadır.

Manevi danışmanlık hizmeti 2008'de o dönemki ismiyle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018'den sonraki değişimle birlikte ise Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile imzalanan iş birliği protokolüyle resmi olarak iki kurum tarafından tanındı. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında ise kapsam ve içeriği 2011'de protokolün güncellenmesiyle genişletildi ve sistematize edildi. Bu kapsamda yeni personellerin seçimi ve görevde bulunan personellerin gelişimi için birçok hizmet içi eğitim gerçekleştirildi. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında göreve başlayan manevi danışmanlar aile hayatı, iletişim sorumluları, gençlerin gelişimi ve gündelik hayat üzerine manevi ve dini kaynaklardan faydalanarak ailelere destek vermektedir.⁴¹

Manevi danışmanlık hizmetinin verildiği diğer bir kurum ise ceza ve tevkif evleridir. 2001'de imzalanan protokolünün 2011'de güncellenmesiyle Adalet Bakanlığı hizmet için gerekli altyapıyı sunmayı kabul ederken DİB de insan kaynağını sağlamak, eğitmek ve geliştirmek üzere sorumluluk aldı. Bu kapsamda gönüllü manevi danışmanlar koğuş ziyareti, birebir görüşmeler, din eğitimi ve özel gün kutlamaları gibi faaliyetlerle hükümlü ve tutukluları topluma yeniden kazandırmada manevi ve dini kaynaklara dair farkındalık oluşturmaya çalışmaktadır.⁴² 2015'te Sağlık Bakanlığı ile imzalanan iş birliği protokolüyle hastanelerde başlayan manevi danışmanlık hizmeti yaklaşık bir yılda 13 bin 500 hastaya ulaşmıştır.⁴³ Eğitim ve seminerler yoluyla göreve hazırlanan manevi danışmanlar hastalara acıyla başa çıkma, anlam inşa etme ve kriz durumlarını atlatmalarında destek olmak için farklı yöntemleri kullanmaktadır.⁴⁴

Manevi danışmanlık hizmeti AFAD, Yeşilay, Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu gibi farklı kurumlarda da işlevine devam etmektedir. Bu alanlarda modern hayatın anlamlandırılması, gençlerin manevi krizlerinde destek bulması, bağımlılık ve kaza gibi sorunlarda manevi olarak bireylerin desteklenmesi hedeflenmektedir. Böylelikle modern hayat ve zorluklarıyla bireyler baş başa kalmayacak,

41. *Din Hizmetleri Faaliyet Raporu 2014*, (DİB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara: 2015).

42. *Din Hizmetleri Faaliyet Raporu 2016*, (DİB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara: 2017).

43. *2016 Yılı Faaliyet Raporu*, (DİB Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara: 2017).

44. *Din Hizmetleri Faaliyet Raporu 2016*.

DİB ve ilgili kurumların desteğiyle manevi ve dini kaynaklardan destek alınmak suretiyle bilinçli ve tutarlı bir anlam dünyasına sahip bir toplum inşa edilecektir.

TÜRKİYE'DE YETİŞKİN KADINLARA YÖNELİK KUR'AN KURSLARI

Kur'an kurslarının açılması vatandaşın talebine bağlı olarak ilgili müftülüğün teklifi ve DİB'in onayıyla gerçekleşmektedir.⁴⁵ Türkiye'de DİB'e bağlı faaliyetini sürdüren Kur'an kursları temel olarak üç alanda eğitim vermektedir. Bunlar yetişkinlerin katıldığı ve mahallelere açılan ihtiyaç odaklı Kur'an kursları, Kur'an-ı Kerim'in yüzünden okuma eğitiminden sonra isteyenlere hafızlık eğitiminin olduğu Kur'an kursları ve okul öncesi yaş grubuna eğitim veren 4-6 yaş grubu çocukların devam ettiği Kur'an kurslarıdır. 2016 verilerine göre faaliyette olan Kur'an kursu sayısı 15 bin 742'dir. Kurslarda 121 bin 980 erkek, 964 bin 744 kadın kursiyer bulunmaktadır.⁴⁶

Kur'an kursu eğitimin oluşturduğu etkinin analiz edilmesi için Sakarya ilinde nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaya göre yetişkin kadınlara yönelik Kur'an kursları dini bilgilerin öğrenilmesinin yanı sıra özellikle dezavantajlı kadınların sosyalleşme ihtiyacına da cevap veren kurumlar şeklinde düşünülmektedir. Kur'an kursu öğreticilerine göre yetişkin kadınları kursa yönelten nedenlerin başında kursiyerlerin dini, psikolojik ve ailevi sorunları gelmektedir. Bu bağlamda kursların fonksiyonları dini eğitim, dini sosyalleşme ve danışmanlık olarak sayılabilir. Türkiye'de yaygın bir hizmet ağı bulunan Kur'an kurslarının daha etkili ve verimli hizmet sunabilmesi için personel nitelikleri, Kur'an kurslarının müfredatı ve kursların fiziki şartları konusunda çeşitli düzenlemelere ihtiyaç olduğu görülmektedir.⁴⁷

45. "Diyaret İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği", DİB, www2.diyaret.gov.tr/EgitimHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/Mevzuat.aspx, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2018).

46. "Diyaret İşleri Başkanlığı İstatistikleri", DİB, web.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//6/diyaret-isleribaskanligi-istatistikleri, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2018).

47. Abdullah İnce, "Türkiye'de Yetişkin Kadınlara Yönelik Kuran Kursları Politika ve Uygulama Önerileri", *SETA Analiz*, Sayı: 254, (Ağustos 2018).

KRONOLOJİ: 2018'DE YÜKSEKÖĞRETİM	
3 Ocak	Maliye Bakanlığının açıklamasına göre kamu çalışanlarının maaşlarında yüzde 5,69 oranında zam yapıldı.
12 Ocak	Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı tarafından sosyal sigorta işlemleri yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına ilişkin yönetmelik yayımlandı.
8 Şubat	Yükseköğretim Genel Kurul Toplantısı'nda özel yetenek sınavı ile öğrenci alan programlarda yüzde 10'unun engelli öğrenciler için ayrılmasına karar verildi
20 Şubat	2018 Çocuk İşçiliği ile Mücadele Yılı kapsamında Başbakanlık tarafından genelge yayımlandı.
8 Mayıs	Radyo ve televizyon üst kurulu tarafından aile ve çocuk dostu yapım ve dizilerin teşvik edilmesine dair usul ve esaslar hakkında yönetmelik yayımlandı.
20 Haziran	Sosyal sigortalar ve genel sağlık sigortası kanunu kapsamında 2018'de sağlanacak destek tutarı resmi gazetede yayımlandı.
4 Ağustos	<i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığının adı "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" olarak değiştirildi.
13 Ağustos	2018-2019 eğitim öğretim döneminde organize sanayi bölgeleri içinde ve dışında açılan/açılacak özel mesleki ve teknik Anadolu liselerinde öğrenim gören/görecekt öğrenciler için eğitim ve öğretim desteği verilmesine ilişkin tebliğ yayımlandı.
17 Eylül	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı dijital ortamdaki istismar, şiddet, çocukların gelişimini olumsuz yönde etkileyecek içerikleri 24 saat takip eden, pedagoğ ve psikologlardan oluşan "sosyal medya çalışma grubu" oluşturdu.
7 Kasım	Down sendromu, otizm ve diğer gelişim bozukluklarının yaygınlığının tespiti ile ilgili bireylerin ve ailelerin sorunlarının çözümü için alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi amacıyla bir meclis araştırması komisyonu kurulmasına karar verildi.

2018'DE

MEDYA

İSMAİL ÇAĞLAR • TURGAY YERLİKAYA • YUSUF ÖZKIR • SERTAÇ TİMUR DEMİR
SECA TOKER • METİN EROL • KEVSER HÜLYA AKDEMİR

24 HAZİRAN SEÇİMİNİN MEDYA YANSIMALARI

Türkiye 16 Nisan 2017'deki referandumda “Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi”ne geçilmesi yönündeki iradesini ortaya koydu. Referandumun uygulandığı ilk seçim ise 24 Haziran'da yapıldı. Sandık başına giden vatandaşlar iki bağlamda tercihlerini yaptılar. Yeni sistemin gereği olarak cumhurbaşkanı adayları Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Meral Akşener, Selahattin Demirtaş, Doğu Perinçek ve Temel Karamollaoğlu arasından biri için oy kullandılar. Seçim sonucuna göre Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) oluşturduğu Cumhur İttifakı'nın adayları Recep Tayyip Erdoğan yüzde 52,6 oy oranıyla yeni sistemin ilk cumhurbaşkanı olarak seçildi. Büyük Birlik Partisi (BBP) ve HÜDA-PAR da Cumhurbaşkanlığı seçiminde Erdoğan'ı destekledi. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti, Saadet Partisi (SP) ve Demokrat Parti (DP) tarafından oluşturulan Millet İttifakı ise Cumhurbaşkanlığı seçiminde ortak aday göstermedi ve her parti kendi adayları ile yarışa katıldı. Bu partilerin adayları arasında en fazla oyu yüzde 30,6 ile CHP'nin adayları Muharrem İnce aldı.

Sandığa giden vatandaşlar ikinci tercihlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yer alacak milletvekillerinin hangi partiden olacağını konusunda yaptı. TBMM seçimlerinde AK Parti ve MHP'nin oluşturduğu Cumhur İttifakı en fazla oyu ve milletvekilini elde etmeyi başardı. Cumhur İttifakı yüzde 53,6 oy alırken CHP, İYİ Parti ve SP'nin ittifak oyu yüzde 33 bandında kaldı.

Seçim sonuçlarının belli olmaya başlamasıyla birlikte yorumların ilk dijital medyada yapıldığı ve televizyon programlarında tartışıldığı görülmektedir. Medya kuruluşlarının internet sitelerinde ve sosyal medya platformlarında seçim sonuçları odaklı yoğun bir enformasyon paylaşımından bahsedilebilir. Ertesi gün gazeteler seçim sonuçlarını manşete taşıyarak çıkmıştır. Hem Türkiye hem de küresel medyada seçim sonuçlarının yoğun şekilde işlendiği görülmektedir.

Türkiye’de yayın yapan medya organlarına bakıldığında sonuçların büyük ölçüde iki ana ekseninde değerlendirildiği vurgulanabilir. Benzer bir tablonun yabancı medya için de geçerli olduğu söylenebilir. Dolayısıyla 24 Haziran seçimlerini iki başlıkta ele almak mümkündür. Birinci başlıkta Türkiye’de yayın yapan medya kuruluşlarının 24 Haziran bağlamındaki pozitif ve negatif tutumları irdelenmektedir. İkinci başlıkta ise yabancı medyanın 24 Haziran seçimleri konusundaki tutumuna değinilmektedir.

TÜRK MEDYASINDA 24 HAZİRAN SEÇİM SONUÇLARI

24 Haziran seçim sonuçları Türk medyasında ana hatlarıyla iki ekseninde aktarılmıştır. Bu yaklaşım biçimi seçim öncesindeki yayınlarla uyumlu bir tona sahiptir. Birinci kategoride Erdoğan’ın seçim zaferi öne çıkartılmaktadır. Bu türden haberlerde Erdoğan dışında Cumhuriyet İttifakı ve AK Parti’ye de vurgu yapılmaktadır. Haberlerin söylemsel biçimlenişi her ne kadar gazetelere göre şekillense de genel olarak bir zafer ve başarı vurgusu ön plandadır. Bu kategoride belki bir alt başlık olarak Erdoğan’ın seçim başarısının içinde Cumhuriyet İttifakı’na yönelik olumlu yaklaşımın öne çıkmasını ve bazen de AK Parti’nin Erdoğan’ın on puan gerisinde kalmasına değinilmesini eklemek gerekir.

Örnek içeriklere bakıldığında gazetelerin büyük bir kısmı manşetlerinde cumhurbaşkanının zaferi vurgusuna yer vermektedir. *Sabah* gazetesi “Cumhurbaşkanının Zaferi” manşetini kullanmış ve tarihi seçimde milletin Erdoğan’ı başkan olarak seçtiğine spotunda yer vermiştir. Erdoğan’ın “Türkiye dünyaya demokrasi dersi verdi” cümlesi de birinci sayfada kullanılmıştır. *Star* gazetesi “Cumhurbaşkanının Başkkanı” manşeti, *Yeni Şafak* ise “24 Haziran Devrimi Yeniden Bismillah” manşeti ile çıkmıştır. *Hürriyet* ise sürmanşetinde Erdoğan’ın ikinci tura kalmadan zafer kazandığını aktarmıştır. Erdoğan’ın “Kazanan Türk Milleti” sözleri de ilk sayfada kullanılmıştır. *Ortadoğu* “Cumhurbaşkanının Ezdi Geçti” manşetiyle Erdoğan ve Bahçeli tarafından oluşturulan ittifakın başarısını öne çıkarmıştır. *Takvim* “SÜPERDOĞAN”, *Türkiye* “Erdoğan Ezdi Geçti” ve *Posta* ise “Erdoğan Kazandı” manşetleriyle seçim sonucunu duyurmuştur.

İkinci ekseni oluşturan yayın organları ise Erdoğan karşıtı çevrelerden oluşmaktadır. *BirGün*, *Cumhuriyet* ve *Sözcü* gazeteleri kurumsal kimlikleri bakımından burada ilk akla gelenlerdir.

Genel olarak irdelendiğinde 24 Haziran seçim sonuçları bu gazetelerde dalga geçme, karalama ve itibarsızlaştırma boyutundan ele alınmıştır. *BirGün* “Adaletsiz Seçim”, *Cumhuriyet* “Tartışmalı Seçim” ve *Sözcü* ise “Atı Alan Yine Üsküdar’ı Geçti” manşetleriyle okuyucunun karşısına çıkmıştır. *Sözcü* gazetesinde Erdoğan karşıtlığına ilaveten CHP’nin cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce’nin performansı övülmektedir.

BirGün gazetesinde HDP'ye ayrılan yer dikkat çekicidir. HDP'nin barajı geçmesi önemli bir başarı olarak vurgulanmaktadır. Ayrıca MHP'nin tavrı ve AK Parti ile hareket etmesi de eleştirilmekte ve Mecliste AK Parti'yi kurtardığı belirtilmektedir. *Cumhuriyet* gazetesinde ise seçimin OHAL sürecinde yapılmasından hareketle bir baskı ortamı değinisi yapılmakta ve muhalefetin yenilgisi bu şemsiye altına alınmaya çalışılmaktadır. Nihai kertede seçim sonuçlarının yayın organlarına yansıma biçimi gazetelerin genel yayın politikasıyla doğrudan ilişkilidir.

YABANCI MEDYADA 24 HAZİRAN SEÇİMLERİ

Türkiye 24 Haziran seçimlerine giderken yabancı medyada seçim güvenliği meselesinin yoğun şekilde gündeme getirildiği görülmektedir. Sürece dair görüntülü ve yazılı haberlerde “güvenlik” meselesi negatif boyutuyla ön planda tutulmaktadır. Batı kamuoyunda böylesi yaklaşımların bol miktarda alıcısı olduğu düşünüldüğünde bunun pek şaşırtıcı olmadığını belirtmek gerekir. Seçim yapılmadan başlatılan bu türden kamuoyunu negatif bağlamda şekillendirme çabası ile sandık sonuçları üzerinde bir gölge bırakılmak istendiğini söylemek mümkündür. Seçim sonuçlarının medyaya yansımaları birlikte Batı medyasından gelen ilk tepkilerin de üretilmiş bu sanal gerçeklikle uyumlu olduğu görülmektedir. Bu tablo içinde yabancı medyanın 24 Haziran'a yaklaşımı genel olarak iki başlık altına ele alınabilir.

Şaşkınlık, Hayal Kırıklığı ve Uyarıcılık Tutumu

Seçimden önce Batı medyasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın seçimi kaybedeceği yönünde yoğun bir propaganda yapılmıştı. Seçim güvenliği tartışması bu yoğun propagandanın sadece alt başlıklarından biriydi. Yaygın şekilde işlenen muhtevanın özünde “Bu kez işi çok zor, ilk kez böylesi bir meydan okumayla karşılaşıyor” türünden içerikler bulunuyordu. CHP, İYİ Parti ve HDP'ye geniş yer ayrılıyordu. Özellikle de İngiltere medyası hızını alamayarak sırf Erdoğan karşıtı cephede yer aldığı için haberlerinde ve özel röportajlarında SP'ye bile “pozitif söylem” bağlamında geniş yer ayırmaya başlamıştı. Bu haber ve izlenimlerin beklenti oluşturduğu muhakkak. Seçimi kazanmasını bekledikleri ve bu doğrultuda epey bir yatırım yaptıkları muhalefet partileri sandıktan yenilgiyle çıkınca, bir diğer ifadeyle Erdoğan 3 Kasım 2002'den bu yana 13. zaferini kazanmasıyla Batı medyasına yansıyan haberlerde şaşkınlık ve hayal kırıklığı hakim olmuştur.

Örneğin Almanya'da yayın yapan gazetelerde burada yaşayan Türklerin büyük ölçüde Erdoğan'ı desteklemesi karşısında eleştirel bir tutum öne çıkmıştır. Hayal kırıklığı ile birleşen bu yaklaşımlardan birisi “Almanya Erdoğan'ı Kalesi” manşeti ile *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesinde yer almıştır.

Le Monde'de “Başkan Erdoğan Hiper yetkilerle donatıldı. Bu dozu artırılmış güç hata yapmaya neden olabilir” ifadelerine yer verilmiştir. İngiltere medyasında muha-

lefetin oy oranına vurgu yapılarak Erdoğan'ın muhalefeti de temsil edip edemeyeceği üzerinde durulmuştur. Bazı medya organlarında Türkiye'nin NATO ile iş birliği, Suriye ve Irak'taki yaklaşımı, AB üyelik sürecindeki tutumu ve mülteciler konusunda sözlerine sadık kalıp kalamayacağı meselesi yine uyarı tonuyla işlenmiştir. Ayrıca *Financial Times*, *New York Times*, *Washington Post* ve *Wall Street Journal* gibi gazeteler ise genel olarak ekonomi ve kutuplaşma bağlamında 24 Haziran'a değinmektedir. *New York Times*'ta yayınlanan editör yazısında seçim sonuçları ile ortaya çıkan tablo "Türkiye'de kutuplaşma" denkleminde oturtularak buradan bir gedik açma eğilimi öne çıkarılmıştır. *Financial Times* gazetesi de seçim sonuçlarını "muhalefetin seçim sonuçlarına itirazı" bağlamında öne çıkarttığı görülmektedir.

Onaylama

24 Haziran seçimleri yabancı medyanın belirli organları tarafından daha pozitif bir şekilde karşılanmıştır. Seçimden önceki katı muhalefet bırakılmış ve Erdoğan'ın seçimi kazanmasından dolayı kabullenme eğilimi medyaya yansımıştır. Yine de bu türden haberlerde bile oryantalizmin klasik sığınağı olan kelimelerden "saray, sultan" gibi kavramlarla Erdoğan'ın adı yan yana getirilerek anlam üretimi konusunda gayret sarf edilmiştir. Bu haberlerde ayrıca Erdoğan'ın karizmatik liderliği vurgulanmakta ve seçim sonuçları için de olağanüstü zafer başlığına yer verilmektedir. *New York Times* "Erdoğan ve partisinin hayati önem taşıyan seçimde zafer ilan ettiğini" belirtmektedir. *Wall Street Journal* gazetesi ise "Erdoğan bir kez daha Türkiye'nin cumhurbaşkanı seçildi" ifadelerini kullanmaktadır.

2018 TÜRKİYE’SİNDE KÜLTÜR SANAT: DİJİTALLEŞMELER, TEŞEBBÜSLER, POLEMİKLER

2018 yılı Türkiye’sini kültür sanat olgusu üzerinden özetlemek için her şeyden önce küresel belirleyici bir faktör olarak “dijitalleşme”nin etkilerinin anlaşılması gerekmektedir. Nitekim içinde yaşadığımız dünya ve genç nüfusuyla Türkiye bir bütün olarak dijital kültürle yoğun bir irtibat halindedir. Hızla gelişmekte olan Türkiye hem üretici hem de tüketici olarak teknolojik devrimin etki ve sonuçlarını yaşamaktadır. Devlet dinamikleri de her geçen gün artan ivmeyle dijital mecralara entegre edilmektedir. E-kütüphaneler veya e-devlet gibi vatandaşlık hizmetleri bu minvalde değerlendirilebilir. Kültürü inşa eden kadim arşivler de böylece her an her yerde “erişilebilir” olma imkanına kavuşmaktadır. Yaşanan bu dijitalleşme medyadan sanata, sanayiden iletişime hem gündelik yaşamı hem de resmi ilişkileri yeniden yapılandırmaktadır.

Yeni bir bakışla hazırlanıp 2018 Temmuz ayında ilan edilen Cumhurbaşkanlığı teşkilatına dahil olan bakanlıklar dışında belirlenen kurul ve ofisler bu değişen dünyayı takip etme ve dahi ona öncü olma ideallerini taşımaktadır. Örneğin modern kültürün kaçınılmaz uzantıları olan siber güvenlikten yapay zekaya geniş bir yelpazeye odaklanan “Dijital Dönüşüm Ofisi” bilgi ve belgenin teknolojik uyum ve da-

ğıtımını temin eden projelere öncü olmayı hedeflemektedir. Gerçekten de 2018 yılı kültür ve sanat paylaşımlarını buluşturan tek merkezli geleneksel ortamların yerini çok daha esnek ve daha bireysel bir ağına aldığı dijital kod baskın bir toplum yapısına tanıklık etmektedir. Bugün itibarıyla kültür ve sanat ağırlıklı ekranlardan alınan ve ekranlarla aktarılan “anlılık bir paylaşım” meselesine dönüşmüştür. Faaliyetler organize etmenin, yürütmenin, bunlara iştirak etmenin ve yorumlamanın yolu artık bir “tık” mesabesinde. Buna bağlı olarak bu yıl Türkiye’de “dijital sanat” veya “dijital kültür” ekseninde çok sayıda entelektüel buluşma gerçekleştirilmiştir.

“Kolay erişim”, “yüksek hız” ve “kusursuz çözünürlük” 2018’in yükselen motosu olduğu kadar geleceğin de şifresidir. Bir taraftan mahremiyetin ve esaslı kimlik inşasının aşınması olarak görülen bu süreç diğer taraftan kültürün tecrübe edildiği ve tüketildiği bir “alternatif” dünyayı ifade etmektedir. Geline nokta bu sürecin bir tercihten ziyade zorunluluk olduğu görülmektedir. Kitapların iyiden iyiye “e-book”a evrilmeye başladığı bu kırılma noktasında örneğin bu yıl önemli medya organlarından *Vatan* ve *HaberTürk* gazeteleri de basılı yayıncılıktan ayrılarak “dijital mecrâ”ya yönelmiştir. Bu yöneliş, yaşamın tüm köşelerini kuşatmıştır. Çünkü bu sanal ve fakat kalabalık ortam, ileti göndermenin ve almanın kolaylığına istinaden bir şeyler üretmenin/tüketmenin ucuz ve pratik yöntemlerini barındırmaktadır.

Yerleşik bir kültürün mobil araçlarla aktarılması mümkün gibi görünse de alıcı kitle tarafından kalıcı olarak içselleştirilmesi güçtür. Dahası 2018 Türkiye’sinde bu bir ülke ve jenerasyon sorunsalıdır. Bu nedenle Ekim 2018’de Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisinde “Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu” tesis edilmiştir. Alev Atlı, Havva Hümeysa Şahin, Hülya Soydan, İskender Pala, Mehmed Özçay, Murat Bardakçı, Orhan Gencebay, Rasim Özdenören ve Ümit Meriç gibi toplumda karşılığı olan önemli kültür ve sanat isimlerini buluşturan kurul Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın özellikle 2016 yılından sonra dile getirdiği kültür sanat meselelerine odaklanmaktadır.

2018’in Şubat ayında düzenlenen Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Sanat Özel Ödülleri Töreni’nde Cumhurbaşkanı Erdoğan şöyle demiştir: “Kültür ve sanat, ekonomi ve savunma sanayii kadar önemlidir. Kültür ve sanat somut olmayan unsurlar karşısındaki konumunuzu tayin eder. Türkiye’nin 2023 hedeflerinin somut unsurları için çalışırken kültür ve sanatı da ihmal edemeyiz. Biz Türk milleti olarak asla paşanlaşmayacağız. Önce kendi hazinelerimize sahip çıkacağız. Güçlü bir envantere sahibiz. Bu büyük brikimin ışığında yeni hazineleri üretmenin gayreti içinde olacağız”.¹ Bu törende sinema dalında Safa Önal, musiki dalında Cüneyt Kosal, sanat tarihi dalında Prof. Dr. Nurhan Atasoy, tasavvuf tarihi dalında Prof. Dr. Süleyman Uludağ ile kültür ve sanat Kurumu dalında Baksı Müzesi ödüle layık görülmüştür.² Kültür ve sanat alanında teşvik oluşturmak için verilen ödüllerden en önemlilerinden

1. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kültür ve Sanat, Ekonomi Kadar Önemlidir”, TRT Haber, 22 Şubat 2018.

2. “Kültür Sanat Özel Ödülleri Sahiplerini Buldu”, Anadolu Ajansı, 22 Şubat 2018.

biri de töreni her yılın son ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülleri'dir.

2018'de kültür sanat festivalleri de önemli bir teşvik kaynağı olmuştur. Bu yıl da ülkenin her şehrinde ve ilçesinde kültür ve sanatın her sahasına dönük gelenekselleşmeyi hedefleyen festivaller yapılmıştır. Yalnızca sinema dalında bile örneğin Siirt ve Hakkari'de ilk kez film festivalleri düzenlenmiştir. Festivallerin önemli bir kısmı da yerel kültür, çevre ve insan hakları gibi konularda tematik vurgular yapmıştır. "Andımız" tartışmalarının gölgesinde her seviyeden okullarda da genel bir politika ekseninde çeşitli kültürel ve sanatsal yapılar tertip edilmiştir. Teknolojiye bağımlı yaşama eğilimi gösteren gençler için somut hayata dönük farkındalıklar, eğitimler ve faaliyetler geliştirilmiştir.

Çeşitli bakanlık ve yerel yönetimlerin uhdesinde çok katılımlı kültür sanat çalışmaları düzenlenmiştir. Bunlar arasında özellikle 11-12 Mayıs 2018'de gerçekleştirilen İstanbul Kültür Çalıştayı önemli ve dikkat çekicidir. "İstanbul'a layık olabilmek" sloganı ve düşüncesiyle yola çıkan çalıştay dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Numan Kurtulmuş'un belirttiği gibi "İstanbul'u bir medeniyet şehri olarak yeniden ihya ve inşa etmeye katkı sağlayacak açık bir platform niteliği" taşımıştır.³ Çalıştayda İstanbul'un kimliği, mimarisi, kültürel mirası ve mekanları, diplomasisi, sanatı, edebiyatı, yayıncılık geleneği ve gündelik yaşamı gibi alt başlıklar detaylandırılmıştır. İstanbul üzerine özel bir hassasiyet gösteren ve bu konuda sık sık demeçler veren Cumhurbaşkanı Erdoğan 8 Kasım 2018 Dünya Şehircilik Günü'nde yaptığı konuşmada yine bu insani mimari anlayışının altını çizmiştir.⁴ Teknoloji ve ekonomi tabanlı dikey mimarinin kültürel yaşama dönük çeşitli handikapları dijital dünyanın barındırdığı risklerle eş zamanlı ve bağlantılıdır.

Netflix'in küresel manada ön ayak olduğu pazar ve buna bağlı olarak taşıdığı yaygınlık karşısında Kültür ve Turizm Bakanlığı yerli eserlere çeşitli fonlar sağlamıştır. Ayrıca TRT başta olmak üzere ülke televizyonlarında tarihi karakter ve olayları öne çıkaran çok sayıda başarılı yapımlara yer verilmiştir. Popüler dizilerin kültürel aşınmaya neden olabildiği bu zeminde tarihi diziler kültürel bilincin inşasında kayda değer roller üstlenmiştir. Bu duruşa koşturarak Türkiye 2018'de Eurovision şarkı yarışmasına katılmamıştır. Konuyla ilgili olarak TRT Genel Müdürü İbrahim Eren bir önceki yıla gönderme yaparak, "Kamu yayıncısı olarak, Avusturyalı birinci olan sakallı, etekli, cinsiyet kabul etmeyen, herhangi bir cinsiyeti olduğunu söylemeyen, 'aynı anda hem erkeğim hem kadınıym' diyen birini saat 21.00'de çocukların seyrettiği bir zamanda canlı yayımlayamam" demiş ve eklemiştir: "Neredeyse 100 yılı doldurmuş bir kurumun kendi geleneği, kendi kültürü, kendi alışkanlıkları oluyor. TRT'nin de bir kurum kültürü var. TRT, yine de tek bir karakter olarak değil, bir

3. *İstanbul Kültür Çalıştayı, Çalıştay Kitabı*, (İstanbul: 2018), s. 17. Kitaba erişim için bkz. <http://www.istanbulkulturturizm.gov.tr/Eklenti/59540,istanbul-kultur-calistayi-1112-mayis-2018pdf.pdf?0>.

4. "Erdoğan'dan Şehircilik Uyarısı: Dikey Yok, Yatay Mimari", *Yeni Şafak*, 8 Kasım 2018.

aile olarak tasvir edebileceğimiz bir kurum".⁵ Bu açıklamalar uluslararası medyanın bir kısmı tarafından eleştiri konusu edilmiştir.

2018 itibarıyla Türkiye UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde dünyada en çok mirasa sahip olan beş ülkeden biri olmuştur. Türkiye'nin mazi şuurunun tesisine yönelik girişimlerinden bir diğeri de Mevlana Celaleddin Rumi ve Sultan Abdülhamit Han'ın "Dünya Belleği" listesine aday edilmesidir. Birleşmiş Milletler (BM) Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı Türkiye Milli Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Öcal Oğuz, UNESCO Dünya Belleği Programı'na Mevlana Külliyesi ve Sultan Abdülhamit Han'ın fotoğraf arşivini sunmak üzere çalışma yürüttüklerini bildirmiştir.⁶

Buna benzer sayısız kültür sanat kazanımlarının yanında 2018 Türkiye'nin çok değerli kültür sanat isimlerinin yaşamını yitirdiği bir yıl olmuştur. Türk sinemasının usta oyuncusu Münir Özkul, yine yerli kültürün en iyi anlatıldığı filmlerden olan Dondurmam Gaymak filmiyle tanınan oyuncu Turan Özdemir, yine oyuncular Ercüment Balakoğlu, Süreyya Küçük, Arda Öziri, Dursun Ali Sarioğlu, Toron Karacaoğlu, Ferdi Merter, Yakup Yavru, Mehmet Uslu, Kemal İnci ve Yıldırım Öcek, Bizimkiler dizisiyle özdeşleşen Ercan Yazgan, Türk edebiyatı ve tiyatrosunun önemli isimlerinden çevirmen ve yazar Yılmaz Onay, yönetmen, tiyatro, sinema, seslendirme sanatçısı Toron Karacaoğlu, şair, gazeteci, oyuncu ve çevirmen Ülkü Tamer, Türk halk müziği sanatçısı Nuray Hafıftaş, Cemal Safi, Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü sahibi sanat ve kültür tarihçisi Prof. Dr. Semavi Eyice, bilim tarihinin en önemli isimlerinden Fuat Sezgin ve dünyaca meşhur fotoğrafçı Ara Güler bunlardan bazılarıdır. Nitekim 2019 Fuat Sezgin Yılı ilan edilmiştir.

2015'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kısıklı'daki konutunda fotoğraflarını çeken Ara Güler 2018'in başında yine Erdoğan'ı kastederek şunları söylemiştir: "Bugüne kadar kaç cumhurbaşkanı geçti bizden, bir tanesi de kafa tutmadı ya kimseye. Yani onun o tarafı hoşuma gidiyor. Niye çekinsin ki? Biz devletiz, Osmanlı'dan geliyoruz biz. Uygur yazılarını Moğolistan'da çektim. Bütün bunlar var. Onların nesi var? Zavalı Amerika'nın nesi var?"⁷

Son olarak 2018 kültür sanat alanında önceki yıllara göre nispeten azalsa da benzer skandal ve polemiklerin tekrar ettiği bir yıl olmuştur. Şöhretli karakterler arasında yaşanan ve medyada karşılık bulan boşanmalar, anlaşmazlıklar ve kötü alışkanlıkların ifşası dışında kendi devleti ve kültürüyle barışık olmayan bazı ekran yüzleri bu yıl da kendini göstermiştir. Örneğin, idam tartışmalarının yapıldığı bir dönemde oyuncu Berna Laçın, "İdam çözüm olsaydı Medine toprakları tecavüzde rekor kırmazdı" şeklinde bir tweet atmıştır.⁸ Peygamberimizin kabri şeriflerinin bu-

5. "TRT Genel Müdürü'nden Flaş Eurovision Açıklaması", *Hürriyet*, 4 Ağustos 2018.

6. "Mevlana ve Sultan Abdülhamit Han 'Dünya Belleği' Listesine Aday", NTV, 5 Kasım 2018.

7. "Ara Güler: Biz devletiz be, Osmanlı'dan Geliyoruz!", *Milliyet*, 13 Ocak 2018.

8. "Berna Laçın: İdam çözüm olsaydı Medine Toprakları Tecavüzde Rekor Kırmazdı!", *T24*, 3 Temmuz 2018.

lunduğu ve İslam tarihi açısından son derece değerli olan Medine'yi hedef alan bu ve aynı perspektifteki benzeri açıklamalar söz konusu açıklama sahipleri tarafından öyle ya da böyle bir tür popülerlik kazanma aracına dönüşmüşse de esasında 2018 Türkiye'sinde bile kutsalları aşağılayabilen bir kültür sanat çevresinin hala var olduğunu ortaya koymuştur.

Daha dikkat çekici diğer bir polemik de 2018'de Türkiye açısından en kritik süreçlerinden olan Zeytin Dalı Operasyonu esnasında cereyan etmiştir. Türkiye'nin hem kendi hem de bölge güvenliği için Afrin'i terör örgütlerinden arındırmayı hedeflediği bu süreçte kültür ve sanat camiasından 170'i aşkın isim bu operasyonların durdurulması için "savaşa hayır" klişesiyle imzalı mektup yayımlamıştır. Meclisteki tüm milletvekillerine giden ve medya organlarında da paylaşılan bu mektupta "Türkiye'ye bir tehditte bulunmayan, Suriye toprağı olan Afrin'e silahlı müdahalenin bölgemize ve ülkemize barış ve güvenlik değil, daha büyük sorunlar, yıkım ve acı getireceğini, Kürt yurttaşlarımızı da yürekten yaralayacağını biliyoruz" ifadelerine yer verilmiştir.⁹ İçlerinde Genco Erkal, Akın Birdal, Gülriz Sururi, Ömer Laçiner, Halil Ergün, Hasan Cemal, Baskın Oran, İhsan Eliaçık, Lale Mansur, Suavi, Şanar Yurdatapan, Murat Belge, Ufuk Uras, Ertuğrul Günay ve Zülfü Livaneli gibi isimlerin bulunduğu bu skandal yaklaşım tepkiyle karşılanmıştır. Buna karşılık operasyonlara destek verenler organize olarak ortak ve güçlü bir duruş sergilemiştir.¹⁰ Savaşı durdurmanın ahlaki bir görev olduğunu dile getiren bu imzacılarsa¹¹ tartışma esnasında da, tartışma sonrasında da terör odaklarına dönük herhangi bir davette ya da uyarıda bulunmamıştır.

9. "170'i Aşkın İsim, Milletvekillerine Mektup Gönderdi: Savaşı Durdurun, Harekât Daha Büyük Sorunlar Getirecek!", *T24*, 24 Ocak 2018.

10. "Zeytin Dalı Operasyonu'na Sanatçıların Desteğı Çığ Gibi Büyüyor!", *Sabah*, 25 Ocak 2018.

11. "Erdoğan'ın 'Hain' Dediğı Aydınlar Konuştu", *Artı Gerçek*, 29 Ocak 2018.

2018'DE YENİ MEDYA

Yeni medya internet, bilgisayar teknolojileri ve ağı, bilgisayar oyunları, CD-ROM ve DVD, sanal gerçeklik gibi birçok kavramı kapsamaktadır. Bu kavramlar basılı medya materyallerinin aksine bilgisayar odaklı üretilen ürünlerin/hizmetlerin yeni medya olarak sınıflandırıldığını göstermektedir.¹² İnternetin yaygınlaşması ve teknolojinin gelişimi ile birlikte önemi artan yeni medya hemen hemen herkesin erişim sağlayabildiği toplumsal bir ağ alanı haline gelmiştir.

Yeni medya teknolojilerinin bir parçası olan sosyal medya birçok ülkede kullanıcı sayısının milyonları aşmasıyla toplumsal sorunların tartışıldığı, çözüm önerilerinin sunulduğu, fikirlerin yayıldığı ve seçim kampanyalarının yürütüldüğü organize olmayı kolaylaştıran bir mecra haline gelmiştir. Böylelikle sadece bireyler arasında iletişimi sağlayan bir unsur olmaktan çıkmış, aynı zamanda bir haberleşme aracına dönüşmüştür. Ana akım medyadaki (TV-radyo-gazete) haberleşme anlayışı bireylere tek taraflı pasif bir rol biçerken bunun aksine yeni medya araçlarında bireyler dinamik bir rol üstlenmektedir. Öyle ki yeni medya araçlarında üretilen içeriğin çoğunlukla kişilere ait olması, içeriklere yorum yapılabilmesi ya da cevap verilebilmesi çift taraflı ve dinamik bir iletişimin varlığının göstergesidir.

Yeni medyanın önemli bir parçası olan sosyal medya platformları üzerinden haberleşmenin avantajları kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları için yeni medya araçları örgütlenmenin ve yardımlaşmanın önünü açarken aynı durum terör örgütleri ya da illegal kuruluşlar için de geçerli olmaktadır. Sosyal medya platformlarının yaygın olarak haber alma özgürlüğünü teşvik edici oldukları düşünülse de bu platformlar aynı zamanda birçok sorunlu düşünce ve eylemin yayılma alanı haline gelmiştir. Yeni medya araçlarının örgütlenme maliyetlerini minimuma düşürmesi ile birlikte birey veya gruplar tarafından oluşturulan içeriklerin hızla yayılması doğruluğu tasdik edilmemiş birçok enformasyonun

12. Manovich, L., Malina, R. F., ve Cubitt, S., *The Language of New Media*, (Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge: 2001), s. 19.

da dolaşıma sokulması ve geniş kitlelere ulaşması anlamına gelmektedir. Yalan haber üretimi olarak sonuçlanan bu durum bazen illegal örgütlerin bazen de terör örgütlerinin propagandaları ve toplumu manipüle etme biçimleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Yeni medya araçlarını elinde bulunduran ülkeler üstü konuma ulaşmış şirketler ülkelerin iç siyasetine karışabilmektedir. Günümüzde ülkeler veya birlikler bu hususta kendi başlarına hareket etmekte ve bu şirketlerin yasal kuralları çiğnediği durumlarda yaptırım uygulayabilmektedir. Para cezası kesmekten internet erişimini kısmi veya tamamen engellemeye kadar birçok karar hükümetler tarafından verilmektedir. Bunlara rağmen yeni medyanın beraberinde getirdiği dezavantajların yanı sıra sağladığı olanaklar nedeni ile devletler devlet üstü kurumlar ve bireyler tarafından kabul gören en önemli etkileşim ve iletişim kanalı olacağı açıktır.

SOSYAL MEDYA MANİPÜLASYONLARI

Sosyal medyadaki aktif kullanıcı sayısının dünyada milyarlarca, Türkiye'de ise milyonlara ulaşması bazı art niyetli kesimlerin hem toplumsal hem de politik amaçlar için bu mecraları kullanmasına sebep olmuştur. Türkiye'deki art niyetli kesimlerin bir kısmını oluşturan PKK ve DEAŞ terör örgütleri propagandalarını yeni medya araçlarını kullanarak yürütmektedir. Hem Türkiye hem de dünyada faaliyet gösteren terör örgütleri sosyal medya vasıtasıyla dünyanın dört bir yanından yeni üye katılımı sağlamayı, yeni sempatanlar kazanmayı ve örgüt üyelerini eyleme geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple söz konusu terör grupları ile dijital mecralar üzerinden de mücadele edebilmek önemli hale gelmiştir.

Avrupa, Türkiye ve dünyanın çeşitli ülkelerinde meydana gelen terör faaliyetleri son zamanlarda devlet ve kurumları, örgütlerin yeni medya araçlarındaki faaliyetlerini sınırlandırmak için birtakım önlemler almaya zorlamıştır. Öyle ki Avrupa Birliği (AB) Komisyonunun gündeme getirdiği düzenleme teklifinde çeşitli sosyal medya platformlarında yer alan terör içeriklerinin bir saat içinde kaldırılması yer almaktadır. Aksi durumda Komisyon ilgili kurumlara para cezası verme hususunda yetkilendirilmiştir.¹³

Yeni medya araçlarının kullanımının artmasıyla bilinmeyen aktörler bot (sahte) hesaplar yardımı ile başka ülkelerde toplumsal çatışma ortamı yaratabilmekte ve iktidara karşı halkı manipüle eden içerikleri kamuoyuna sunabilmektedir. Bu durum genelde demokratik ülkelerde seçimlere –seçmenleri sosyal medya üzerinden etkilemek sureti ile– karışmak şeklinde gerçekleşirken demokratik olmayan ülkelerde ise rejim değiştirme, demokratikleşme süreci ya da hareketi başlatma aracı olarak görülmektedir.

13. "Terör İçeriklerini Kaldırmaları İçin Facebook, Twitter ve Google'a 1 Saat Süre", *Euronews*, 12 Eylül 2018.

TABLO 1. SEÇİLEN SOSYAL MEDYA PLATFORMLARININ AKTİF KULLANICI RAKAMLARI (EKİM 2018)

Dünya (Milyon Kişi)		Türkiye (Milyon Kişi)	
Facebook	2.234	Youtube	44,73
Youtube	1.900	Facebook	43
Instagram	1.000	Instagram	37
Twitter	335	Twitter	8,83

Kaynak: Statista¹⁴

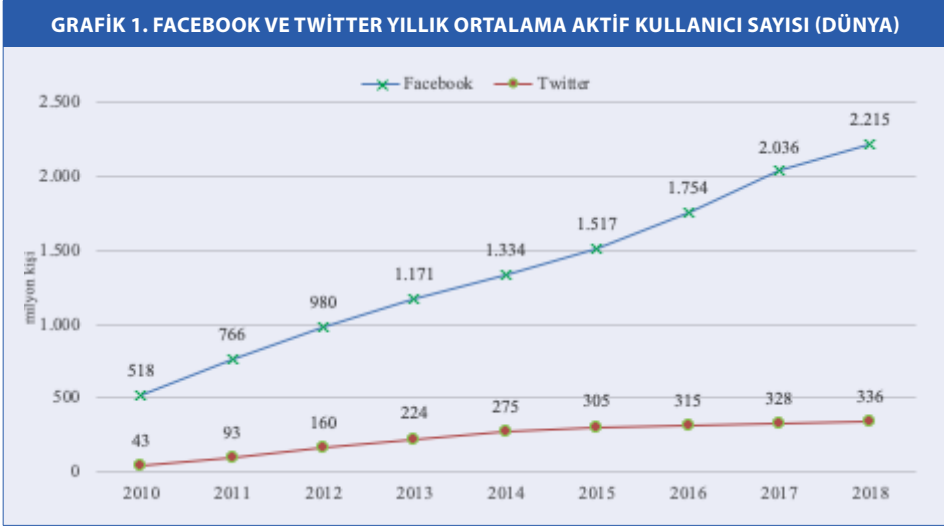
Facebook ve Twitter'a ait yıllık ortalama aktif kullanıcı sayısı Grafik 1'de verilmiştir. Son yıllarda Facebook'un dünya nüfusunun dörtte biri kadar aktif kullanıcı sayısına ulaşması ve Hindistan, ABD, Endonezya ve Brezilya gibi ülkelerde¹⁵ oldukça popüler olması söz konusu platformların uygunsuz amaçlarla kullanımına da zemin hazırlamıştır. Bu durum sosyal medyayı elinde bulunduran şirketlerin ülkeler üstü (*supra-national*) bir konuma ulaşmalarına sebep olmuştur. Öyle ki henüz on dört yıllık bir sosyal ağ olan Facebook Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması ile sonuçlanan referanduma (Brexit) olası bir dış müdahale olup olmadığını¹⁶ denetleyecek yetkili kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijitalleşmenin başlaması ve topluma yayılmasıyla birlikte toplumsal anlamda yaşanan dönüşüm siyasete de sıçramıştır. Kullanıcı kitlesi ve haberlerin buradan takip edildiği düşünüldüğünde sosyal medya politikacılar için ideal bir propaganda merkezi haline gelmiştir. Kullanımının genellikle ücretsiz olması ve adalara eşit koşullar sağlaması açısından son zamanlarda seçimlerde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu platformların dinamik yapısı da göz önüne alındığında aday ile seçmen arasında verimli, hızlı ve kolay iletişim kurulabilmektedir. Bunun yanı sıra yeni medya araçlarına sahip şirketlerin yaptığı yasa dışı iş birlikleri ve kullanıcı verilerinin usulsüz kullanımına izin vermeleri son dönemlerde yapılan seçimlere müdahaleleri gündeme getirmiştir. Özellikle 2016 ABD Başkanlık seçimlerini etkilemek için bir veri analiz şirketi olan Cambridge Analytica'nın Facebook kullanıcı verilerini usulsüz bir şekilde kullandığı iddiasıyla başlayan süreç diğer başka seçimlere de müdahale edildiği iddiasını gündeme getirmiştir.

14. Statista, www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users, (Erişim tarihi: 20 Ekim 2018).

15. Facebook'un en çok kullanıldığı ülkeler sıralamasında Türkiye ilk onda yer almaktadır. Sıralama sırasıyla şu şekildedir: Hindistan, ABD, Endonezya, Brezilya, Meksika, Filipinler, Vietnam, Tayland, Türkiye ve Mısır. Detaylı bilgi için bkz. "Leading Countries Based on Number of Facebook Users as of October 2018 (in Millions)", Statista, www.statista.com/statistics/268136/top-15-countries-based-on-number-of-facebook-users, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2018).

16. Birleşik Krallık referandumuna bir Rus müdahalesinin olup olmadığını araştırmak için Facebook soruşturma yürütecek. Detaylı bilgi için bkz. "Facebook Brexit'e Rus Müdahalesini Soruşturacak", *Hürriyet*, 18 Ocak 2018.

Kaynak: Statista¹⁷

Yeni medya araçlarını seçimleri manipüle etmek için kullanma girişimine Türkiye'de de rastlanmıştır. 24 Haziran 2018'de gerçekleştirilen cumhurbaşkanı seçimi öncesinde sosyal medya üzerinden seçmeni manipüle etmeye yönelik birtakım faaliyetlerde bulunulmuştur. Sosyal medyada yalan haberlerin bot hesaplar yardımı ile dolaşıma sokulması, Suriyeli sığınmacılar ile ilgili ortaya atılan iddialar, Suriyelilerin seçimlerde oy kullanacağı, sınavsız üniversite ve TOKİ evlerinin ücretsiz kullanımına sunulması bu yalan haber ve iddiaların bazılarıdır.¹⁸

YENİ MEDYAYA YÖNELİK YAPTIRIMLAR VE TEDBİRLER

Küresel olaylar, toplumsal meseleler, toplumsal örgütlenmeler, seçim kampanyaları, yardım ve bağış etkinlikleri gibi birçok faaliyetin gündeme taşınmasında önemli bir platform olan Twitter'ın dünyadaki aktif kullanıcı sayısının Facebook'un yüzde 15'i kadar olduğu Grafik 1'de ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra 2018'de Twitter'ı en çok kullanan ülkeler¹⁹ arasında Türkiye beşinci sırada yer almaktadır. Aktif kullanıcı sayısının birçok ülkenin nüfusunu geçmesi bu sosyal medya araçlarına sahip şirketler

17. Bu kaynağın verileri dikkate alınarak gerekli işlemler ile çeyreklik veriler ortalama yıllık verilere dönüştürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Statista, www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2018); Statista, www.statista.com/statistics/282087/number-of-monthly-active-twitter-users, (Erişim tarihi: 23 Ekim 2018).

18. Turgay Yerlikaya, "Seçim Dönemlerinde Sosyal Medya Manipülasyonları", *SETA Perspektif*, Sayı: 200, (Haziran 2018).

19. Twitter'ın en çok kullanıldığı ülkeler sıralaması şu şekildedir: ABD, Japonya, Birleşik Krallık, Suudi Arabistan, Türkiye, Brezilya, Hindistan, Meksika, İspanya ve Fransa. Detaylı bilgi için bkz. Statista, www.statista.com/statistics/242606/number-of-active-twitter-users-in-selected-countries, (Erişim tarihi: 20 Ekim 2018).

ile ülkeler arasında birtakım anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Bu kapsamda 2018'de ilgili kurumlara, devletler ve birlikler tarafından kesilen cezalar Tablo 2'de verilmiştir.

TABLO 2. 2018'DE İLGİLİ KURUMLARA KESİLEN PARA CEZALARI			
Ceza Kesilen Kurum	Ceza Kesen Kurum	Ceza Miktarı	Gereçesi
Facebook	AB	110 milyon avro	WhatsApp uygulamasını satın aldığı süreçte yanlış ve yanıltıcı bilgiler vermesi
Facebook	ICO (İngiltere)	500 bin sterlin	Veri paylaşım ihlalleri
Facebook	Güney Kore	370 bin dolar	Kullanıcıların siteye erişimini sınırlandırması
Facebook	İtalya Rekabet Kurulu	10 milyon avro	Kişisel bilgilerini ticari amaçla yasa dışı kullanılması
Google	Türkiye Rekabet Kurumu	93 milyon TL	Piyasa rekabetinin korunması ve sağlanması
Google	AB	4,3 milyar avro	Android işletim sisteminde piyasa hakimiyetini kötüye kullanma
Google	Hindistan Rekabet Kurumu	21 milyon dolar	Arama sonuçlarında kendisinin ve ortaklarının ürünlerini/hizmetlerini öne çıkarmak
Google	Rusya	7 bin 532 dolar	Moskova'nın yasa dışı bilgi içerdiğini düşündüğü web sitelerini arama sonuçlarından kaldırmaması

2016'dan bu yana kişisel veri kurallarının ihlal edilmesi ve farklı amaçlar için kullanılması sebebiyle Facebook'a birçok ülkede soruşturma açılmış ve birtakım yaptırımlar uygulanmıştır. Facebook 2014'te WhatsApp uygulamasını satın alırken iki uygulamanın kişisel verilerini birleştirerek kullanmayacağına ilişkin verdiği taahhüde uymamıştır. Bunun üzerine Avrupa Komisyonunun rekabet düzenlemelerine aykırı davrandığı gerekçesiyle 110 milyon avro para cezasına çarptırılmıştır.²⁰ Şirketin kullanıcı bilgilerini seçimlerde kullanmasına ilişkin tartışmalar devam ederken kişisel verileri koruyamadığı için Bilgi Komisyonu Ofisi tarafından da 500 bin pound para cezası kesilmiştir.²¹ Güney Kore İletişim Komisyonu kullanıcıların siteye erişimini sınırlandırması sebebiyle Facebook'a 370 bin dolar para cezası vermiştir.²² Öte yandan Google'a arama motorunun geniş kullanıcı kitlesinden faydalanarak arama sonuçlarında birtakım usulsüzlükler yapması sebebiyle 2017 yılında AB Komisyonu tarafından 2,4 milyar avro para cezası kesilmiştir. Ayrıca şirketin bazı Android cep telefonlarında tüketicilerden Google'a ait bazı ürünlerin yüklenmesini talep etmesi AB Komisyonu tarafından piyasada rekabeti engelleyici durum olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple 2018'de şirkete 4,3 milyar avro para cezası kesilmiştir ve bu ceza AB Komisyonunun bu zamana kadar bir şirkete verdiği en yüksek ceza miktarı olma

20. "AB'den Facebook'a Büyük Para Cezası", Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2017.

21. "İngiliz Regülatörden Facebook'a 500 Bin Sterlin Ceza", Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2018.

22. "Güney Kore'den Facebook'a Para Cezası", Anadolu Ajansı, 21 Mart 2018.

özelliği taşımaktadır.²³ Benzer şekilde Türkiye mobil işletim sistemi ve mobil uygulama sunumunda rekabete aykırı davrandığı gerekçesiyle Google'a 93 milyon TL,²⁴ Hindistan Rekabet Kurumu 21 milyon²⁵ dolar para cezası vermiştir.

Kesilen para cezalarının yanı sıra kullanıcı bilgilerinin sızdırılmasını önleyemeyen Facebook'a 2018 yılı içerisinde ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu (SEC) ile İrlanda Veri Koruma Komisyonu tarafından soruşturma başlatılmıştır. Ayrıca Facebook CEO'su Mark Zuckerberg ABD Senatosunda ifade vermiştir. Avrupa Parlamentosu da veri sızıntıları ile ilgili Avrupa vatandaşlarına hesap vermesi için Zuckerberg'i ifadeye çağırmıştır. Bunun yanı sıra dünya kamuoyu da bu duruma sessiz kalmayarak Twitter'da başlatılan #deletefacebook²⁶ hashtagi ile tepkisini ortaya koymuştur. Bu durum Grafik 1'deki kullanıcı rakamlarına sayısal olarak yansımada da şirketin güvenilirliğini ve itibarını büyük ölçüde zedelemiştir. Şirketin hisseleri bu yılın Mart ayında yüzde 13 düşerken Temmuz'da yüzde 21 değer kaybetmiştir. Bu durum şirkete milyar dolarlara mal olmuştur.

KRONOLOJİ: 2018'DE YENİ MEDYA	
4 Ocak	Google, Intel ve diğer firmaların ürettiği çiplerde sistem belleğinden parola ve diğer hassas bilgilerin çalınmasına yönelik güvenlik açıkları tespit ettiğini bildirdi.
8 Şubat	Hindistan Rekabet Kurumu arama sonuçlarında kendisinin ve ortaklarının hizmetlerini öne çıkarma sebebiyle Google'a yaklaşık 21 milyon dolar para cezası kesti.
17 Şubat	Facebook Rusların ve diğer aktörlerin seçimlere müdahalesini önlemek için FBI ile çalışma yürüteceğini açıkladı.
14 Mart	Facebook İngiltere'de İslam karşıtı aşırı sağcı grubun sayfasını ve grubun lideri Paul Golding ile yardımcısı Jayda Fransen'in kullanıcı hesaplarını kapattı.
21 Mart	Güney Kore'de Facebook'a kullanıcıların siteye erişimini sınırlandırması nedeniyle yaklaşık 370 bin dolar para cezası verildi.
26 Mart	Facebook'un Android işletim sistemini kullanan akıllı telefonlarda kullanıcılara ait SMS ve arama geçmişi verilerini kaydedip kullandığı ortaya çıktı.
4 Nisan	Facebook veri sızıntısıyla ilgili yaşadığı skandaldan etkilenen kullanıcı sayısının 87 milyonu bulunduğunu duyurdu.
6 Nisan	AB Facebook'un veri skandalından 2 milyon 700 bin Avrupalının etkilendiğini bildirdi.
11 Nisan	Facebook kurucusu Mark Zuckerberg şirketin veri sızıntısı skandalıyla ilgili ABD Senatosunda ifade verdi.
18 Nisan	Avrupa Parlamentosu Mark Zuckerberg'e şirketin veri sızıntısı skandalı sonrası Avrupa vatandaşlarına hesap vermesi çağrısında bulundu.
25 Nisan	WhatsApp AB üyesi ülkelerdeki kullanıcılara yönelik yaş sınırını 13'ten 16'ya yükselteceğini duyurdu.
10 Mayıs	ABD'de yayınlanan raporda Rusya'da bulunan Internet Research Agency şirketinin ABD'nin 2016'da düzenlenen başkanlık seçimleri kapsamında Facebook üzerinden yaklaşık 3 bin 519 reklam verdiği bildirildi.

23. Güven Özalp, "Google'a AB'den 4.3 Milyar Euro Ceza", *Hürriyet*, 19 Temmuz 2018.

24. Kararla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. www.rekabet.gov.tr/Dosya/nihai-karar-aciklamalari/tefhim-duyurulari/google-20180920165222197.pdf, (Erişim tarihi: 22 Ekim 2018).

25. "Hindistan'dan Google'a 21 Milyon Dolarlık Ceza", *Anadolu Ajansı*, 8 Şubat 2018.

26. Türkçesi: #facebookusil.

25 Mayıs	Facebook ve Twitter Kasım 2018'de yapılacak ABD Kongresi ara seçimleri öncesi siyasi içerikli reklamları daha şeffaf hale getirebilmek için bir dizi yeni önlemler aldıklarını duyurdu.
9 Haziran	Facebook'un kullanıcı verilerini "seçilmiş" şirketlerle paylaştığı bildirildi.
2 Temmuz	Twitter İsrail'in talebi üzerine Hamas ile Hizbullah'ın bazı lider ve üst düzey örgüt yöneticilerinin hesaplarını kapattığını duyurdu.
4 Temmuz	İran Instagram kullanımını yasaklayacağını açıkladı.
11 Temmuz	İngiltere Bilgi Komisyonu Ofisi (ICO) Facebook'un veri paylaşım ihlalleri sebebiyle 500 bin sterlin ödemesine karar verildiğini bildirdi. Cezanın yanı sıra Cambridge Analytica'nın bir süre önce kapattığı alt şirketi SCL Elections'a karşı da hukuki işlem başlatacak.
13 Temmuz	ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonunun (SEC) veri sızıntısı skandalı kapsamında Facebook'a soruşturma açtığı bildirildi.
13 Temmuz	Google'in istenmediği açıkça belirtildiği durumlarda bile kullanıcıların anlık nerede olduklarıyla ilgili bilgi topladığı ortaya çıktı.
18 Temmuz	AB, Android işletim sisteminde piyasa hakimiyetini kötüye kullandığı gerekçesiyle Google'a 4,34 milyar avro para cezası verdi.
20 Temmuz	Facebook ve Instagram on üç yaşın altında tespit ettiği kullanıcılarının hesaplarını daha aktif bir biçimde kapatma kararı aldı.
21 Temmuz	Facebook bir Amerikan analiz şirketi hakkında kullanıcı verisini topladığı ve paylaştığı endişesiyle soruşturma başlattı.
25 Temmuz	Twitter CEO'su Jack Dorsey'in 5 Eylül'de ABD Temsilciler Meclisinde şirketinin kullandığı algoritmalar ve içerik yönetimi hakkında ifade vereceği açıklandı.
31 Temmuz	Facebook ile Instagram üzerindeki otuz iki sayfa ve hesabın "koordineli sahte davranış" göstermesi nedeniyle kaldırıldığı bildirildi.
14 Ağustos	İran Haberleşme ve Bilgi Teknolojileri Bakanı Muhammed Cevad Azeri Cehromi'nin Twitter'a erişim engelini kaldırma talebi reddedildi.
27 Ağustos	Facebook Müslümanlara yönelik algı operasyonu yaptıkları gerekçesiyle Myanmar ordusuna ait hesapları kapattı.
5 Eylül	Avrupa Haber Ajansları Birliği Google ve Facebook'a kullandıkları haber içerikleri için ödeme yapmaları gerektiğini açıkladı.
6 Eylül	Facebook Asya'da yer alacak ilk veri merkezinin yerini Singapur olarak belirledi.
12 Eylül	AB Komisyonu Google, Facebook ve Twitter gibi platformlarda yer alan terörle ilgili içeriklerin hızla kaldırılmasına yönelik düzenleme teklifinde bulundu.
21 Eylül	Facebook siyasi kampanya ofislerine internetten reklam kampanyaları geliştirmelerine yardımcı olmaları için bundan sonra personel gönderilmeyeceğini duyurdu. Bunun yerine internet sitesi aracılığıyla tüm siyasi partilere ücretsiz reklam önerisi sunacağını belirtti.
21 Eylül	Türkiye Rekabet Kurumu Google'ı piyasa rekabetinin korunması ve sağlanması amacıyla 93 milyon TL ceza ödemeye mahkum etti.
22 Eylül	Twitter sosyal ağda yanlış kişilere gizli mesajlar gönderebilen virüs tespit etti.
25 Eylül	Instagram kurucuları Kevin Systrom ve Mike Krieger şirketten ayrılma kararı aldı.
26 Eylül	AB Facebook, Twitter ve Google gibi sanal platformların yalan haberlere karşı ortak kurallar belirlediklerini açıkladı.
1 Ekim	Instagram'ın yeni yöneticisi kurumun ürün müdür yardımcısı Adam Mosseri oldu.
3 Ekim	İrlanda Veri Koruma Komisyonu 50 milyon kişinin verilerinin çalınması ile ilgili resmi soruşturma başlattı.
9 Ekim	Google Plus kullanıcı profil bilgilerinin çalınmasına yol açan güvenlik açığı nedeniyle bireysel kullanıma kapatılacak.
19 Ekim	Kişisel Verileri Koruma Kurumu Başkanı Faruk Bilir Facebook ile ilgili yürütülen inceleme kapsamının yeni "veri güvenliği ihlali" iddiaları üzerine genişletildiğini belirtti.
12 Ekim	Güvenlik açığı sebebiyle 29 milyon Facebook kullanıcısının bilgileri ele geçirildi.

16 Ekim	Myanmar ordusunun Arakanlı Müslümanlara yönelik katliama başlamadan önce Facebook üzerinde yalan haberlerle nefret söylemine dayanan algı operasyonu yürüttüğü ortaya çıktı.
19 Ekim	Twitter kayıp Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı konusunda Suudi Arabistan yanlısı mesajlar yaydığını tespit ettiği "bot" hesapları kapattı.
20 Ekim	Suudi Arabistan Velihaht Prensi Muhammed bin Selman gözetiminde kurulan bir sosyal medya ekibinin ülke dışında yaşayan muhalifleri susturmak için Twitter'da kampanyalar düzenlediği iddia edildi.
22 Ekim	Japonya'da Kişisel Bilgi Koruma Komisyonu Facebook'u kişisel veri güvenliği konusunda uyardı.
6 Kasım	AB ülkeleri Facebook, Google ve Twitter gibi dijital platformların yıllık ciroları oranında vergilendirilmesi konusunda anlaşamadı.
12 Kasım	Fransa Maliye Bakanlığı vergi yolsuzluğu ile mücadele kapsamında sosyal medya hesaplarını inceleme altına alacağını açıkladı.

ULUSLARARASI RAPORLARDA BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Türkiye’de basın özgürlüğü söz konusu olduğunda yaygın kanaat ve egemen imajların oluşumuna katkıda bulunan uluslararası raporlar bu alandaki tartışmaların seyrini etkileyen en önemli parametreler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda söz konusu raporların her sene yayınlanmasının ardından önemli tartışmalar yapılmakta ve bu durum hem iç hem de dış siyaseti ilgilendiren bir mesele olmaktadır. Freedom House (FH), Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü (Reporters Sans Frontieres-RSF) ve Committee to Protect Journalism (Gazetecileri Koruma Komitesi-CPJ) basın özgürlüğü konusunda raporlara imza atan en etkin kuruluşlar arasında yer almaktadır.

FH’nin Türkiye’ye yönelik tutumuna bakıldığında Türkiye’yle ilgili peyderpey olumsuz bir tablo çizildiği görülmektedir. Örneğin 2017 değerlendirmelerinde öne çıkan hususlar arasında 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ilan edilen OHAL ve sonrasındaki idari/adli süreçler Türkiye’de basın özgürlüğünü tehdit eden gelişmeler arasında gösterilmiştir. AK Parti’nin 2002’de iktidara gelmesinin ardından önemli adımlar atıldığı ve liberal reformlar aracılığıyla Türkiye’nin demokratik standartlarında iyileşmeler olduğu fakat özellikle son beş yılda özgürlükler alanında önemli problemlerin yaşandığı ifade edilmektedir. FH’nin raporlarında dikkat çeken bu negatif seyir 2018 değerlendirmelerinde de göze çarpmaktadır. “Freedom in the World 2018” başlığı ile yayınlanan raporda genel özgürlükler açısından özgür olmayan ülke kategorisinde gösterilen Türkiye’nin bu kategoride değerlendirilmesinin ana gerekçesi olarak hükümet sisteminde yaşanan değişiklik gösterilmektedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ile birlikte Türkiye’nin otoriter bir pozisyona evrildiği, muhalif kişi ve kurumların baskıya maruz bırakıldığını iddia eden bu raporda siyasi ve sosyal haklar düzleminde önemli sorunların var olduğu öne sürülmektedir.

Uluslararası alanda basın özgürlüğü raporları ve gazetecilerin yaşadığı sorunlarla ilgili çalışmalara imza atan bir diğer kuruluş RSF'dir. RSF'yi diğer kuruluşlardan ayıran en önemli nokta Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmesi ve spesifik olaylara ilişkin anlık değerlendirmeler yapmasıdır. Yıl içerisinde yayımlanan rapor ve ara değerlendirmelerin yanı sıra güncel olaylara ilişkin yapılan haberler RSF'nin Türkiye'ye yönelik yoğun ilgisinin açık bir göstergesidir. 2017 yılı basın özgürlüğü indeksine bakıldığında ise çeşitli parametreler ışığında yapılan değerlendirmelerin ardından Türkiye'nin bir önceki yıla göre dört basamak gerilediği ve 155. sırada olduğu görülmektedir. RSF'nin Türkiye değerlendirmelerinde ön plana çıkan en belirgin husus 15 Temmuz darbe girişiminin ardından yaşanan gelişmeler ve toplumsal alandaki bazı sorunların varlığının iddia edilmesidir. Örgütün basın özgürlüğü tasnifinde "kara liste" olarak adlandırılan ve basın özgürlüğü açısından en kötü durumu ifade eden kategoriden bir adım uzaklıkta olan Türkiye gazetecilik pratiğinin icra edilmesinin oldukça zor olduğu bir ülke olarak kabul edilmiştir. Darbe sonrasında arındırma işlemlerine değinen örgütün değerlendirmelerinde Türkiye'de muhalif basının sindirildiği, farklı seslere tahammülün kalmadığı bir toplumsal ortamın var olduğu iddia edilmiş ve çeşitli eleştiriler yapılmıştır.

Türkiye'ye yönelik eleştirilerin küresel alandaki yükselişine paralel bir seyir izleyen Basın Özgürlüğü Endeksi'ndeki gerileme 2018 yılında da devam etmiş ve Türkiye'nin basın özgürlüğü tablosunun bir dizi olumsuzluklar içerdiği öne sürülmüştür. 2017'ye göre daha kötü bir durumda ele alınan Türkiye listede iki basamak daha gerilemiş ve 180 ülke arasında 157. ülke olarak gösterilmiştir. Daha çok gazeteciler ile ilgili konulardan hareketle değerlendirmelerde bulunan örgüt "Türkiye'nin gazeteciler açısından en büyük hapisane" olduğunu öne sürmüş ve basın özgürlüğü açısından mutlak olduğu üzere sorunlu bir ülke olarak kategorize etmiştir. 2018 yılındaki raporda dikkat çeken en önemli iddia OHAL sonrasında güçlenen iktidarın ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın keyfi bir iktidar pratiği sergilediğidir. OHAL'in araçsallaştırıldığı, iktidarı sürdürmede bir aparat olarak kullanıldığı, iktidara muhalefet eden gazetecilere sansür uygulandığı ve terörle ilişkilendirilerek suçlu buldukları bu konudaki benzer eleştiriler olarak sıralanmaktadır.

Basın özgürlüğü konusunu farklı boyutlarıyla ele alan ve daha çok tutuklu gazetecilerin basına yönelik saldırı ve yıpratma girişimleri ile basına sansür uygulayan ülkelerin genel durumlarına ilişkin iddialarda bulunan bir diğer örgüt CPJ'dir. Basın özgürlüğü alanındaki çalışmalarını gazeteciler üzerinden konumlandırılan örgütün Türkiye'ye yönelik ilgisi diğer örgütlere göre oldukça fazladır. Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip eden örgüt sık aralıklarla "Turkey Crackdown Chronicle" başlığı altında ülkedeki gündeme ilişkin açıklamalar yapmaktadır. Bu başlık altında Türkiye'de gazetecilerin özgür biçimde çalışmasının önünde ciddi engeller olduğu ve özellikle muhalif gazetecilerin hükümet baskısı ile karşı karşıya kaldıkları iddia edilmektedir.

CPJ'nin değerlendirmelerinde de ön plana çıkan hususlardan birisi 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yaşananlarla ilgilidir. "Failed Coup Speeds Turkey Crack-down" (Başarısız Darbe Türkiye'deki Kısıtlamaları Hızlandırdı) başlığıyla genel bir değerlendirme yapan örgüt Türkiye'de yüzden fazla yayın organının hükümet tarafından kapatıldığı, yine aynı şekilde yüzün üstünde gazetecinin gözaltına alındığı, en az otuz haber sitesinin sansürlendiği ve bazı gazetecilerin lisanslarının iptal edildiği gibi iddiaları dile getirmektedir.

Bunun yanı sıra dikkat çeken bir husus da Can Dündar ile ilgilidir. CPJ'ye göre Dündar *Cumhuriyet* gazetesi editörlüğünden istifa etmiş ve sürgüne gitmiştir. Ayrıntılı incelendiğinde söz konusu iddiaların bağlamından kopuk bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde verildiği görülmektedir. Gazetecilerin ne ile suçlandıklarının bir önemi yokmuşçasına değerlendirmelerde bulunan CPJ gazetecilik mesleğini de imtiyazlı kılarak suçtan azade ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında sonuçlara dayalı değerlendirmelerin ağırlık kazandığı raporda ön yargılı ifadelerin varlığı açıkça görülmektedir.

Türkiye'nin basın özgürlüğü konusunun sadece iç politikayı ilgilendiren bir meseleden daha fazla bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu nedenle basın özgürlüğü ile ilgili gelişmeler dış politikada Türkiye'nin karşılaştığı en büyük sorun alanlarından biri olarak karşımıza durmaktadır. Türkiye ile ilgili değerlendirmelerin ana ekseninde yer alan AK Parti'nin son yıllarında otoriteryen bir rejime doğru evrildiği, sivil ve politik haklar düzleminde bazı sorunların yaşandığı ve basın özgürlüğünün ciddi biçimde tehdit altında olduğu iddiaları Batı'da Davos krizi ile başlayan eksen kayması ve otoriterlik tartışmalarıyla eş zamanlı ilerlemiştir. Bu nedenle Batı'da var olan Türkiye karşıtı dil basın özgürlüğü konusunda değerlendirmeler yapan ilgili kurumların sahiplendiği bir söylem olmaktadır. Ayrıca küresel düzlemde basın özgürlüğü sorunsalına katkıda bulunan bu tür raporlarda zaman zaman ülke içi gelişmeler dikkate alınmamakta ve ülkelerle ilgili yerleşik kanaatler ortaya konulmaktadır. Bu durumun en somut örneği Türkiye rapor ve değerlendirmelerinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 15 Temmuz gibi kanlı bir askeri darbe girişimini önleyen Türkiye Cumhuriyeti'deki idari ve adli süreçlerin kriminalize edilmesi, terörle mücadelesinde etkin adımlar atması adına uyguladığı prosedürlerin basın özgürlüğünü tehdit ettiği ve yine terörle mücadele kapsamında gözaltına alınan ya da tutuklanan "gazeteci kimlikli" kimselerin basın özgürlüğü açısından ciddi sorunlara yol açtığı eleştirileri Türkiye'deki gündemi anlamaktan oldukça uzaktır.

Raporların Türkiye'deki bağlamı anlamaktan uzak bir görüntü sergilediği mukayeseli olarak bakıldığında daha açık biçimde görülecektir. Örneğin RSF'nin 2018 yılındaki raporunda 180 ülke arasında 160. sırada gösterilen Türkiye'nin hemen arkasında 161. sıradaki Mısır vardır. Mısır ve Türkiye'nin aynı tabloda birlikte yer alması değerlendirme kriterlerinin ne denli sorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Mısır uzun süreli bir tek adam rejiminin ardından 2011 yılında gerçekleşen

toplumsal hareket dalgasının getirdiği devrimle birlikte görece bir demokratikleşme yaşamış fakat bu durum 3 Temmuz 2013'teki askeri darbe ile kesintiye uğratılmış ve Mısır'da devrim hareketi sonlandırılarak yeniden askeri bir düzen tesis edilmiştir. Askeri bir yönetim ile demokratikleşmeyi kesintiye uğratan ve söz konusu askerlerin halen iktidarda olduğu bir ülke ile yakın dönemde askeri darbe tehdidine maruz kalan ve kendisini terörden arındırma adına birtakım hukuki ve yapısal düzenlemelerle bu durumu ortadan kaldırmaya çalışan Türkiye'nin aynı düzlemde değerlendirilmesi her açıdan sorunlu bir yaklaşımdır. Benzer biçimde FH 2018 yılı raporunda statüsü negatif yönde değişen ülkeler arasında Türkiye ile birlikte Zimbabve'yi göstermiştir. Raporla Zimbabve'nin "kısmen özgür" statüsünden "özgür olmayan ülke" statüsüne düşürülmesinin sebebi olarak seçilmiş başkan Robert Mugabe'nin askeri baskılar altında istifaya zorlanması gösterilmektedir. Bir yandan militarizasyonu demokratikleşme ve özgürlükler açısından sorun olarak algılayan örgüt diğer yandan Türkiye'nin demilitarizasyon sürecini olumsuzlama yoluna gitmektedir. Nitekim Türkiye'nin 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında kendisini FETÖ'den arındırma adına uyguladığı adli ve idari tedbirlerin kriminalize edilmeye çalışılması raporun objektifliğine gölge düşürmektedir.

2018'DE ÖNEMLİ OLAYLARIN MEDYAYA YANSIMASI

20 OCAK 2018: ZEYTİN DALI HAREKATI BAŞLADI

20 Ocak 2018 günü Cumhurbaşkanı Erdoğan partisinin Kütahya 6. Olağan İl Kongresi'nde Türkiye'nin ulusal güvenliğini doğrudan ilgilendiren ve Suriye'de dengeleri değiştirecek olan Afrin'e hareketin fiilen başladığını duyurdu. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) PKK/PYD terör örgütüne karşı başlatılan hareketin adını Zeytin Dalı olarak duyurdu. Harekatla ilgili olarak Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Şam yönetimine hareketin uluslararası hukuka uygun olduğunu yazılı olarak bildirdiklerini belirtti. *Sabah*, *Daily Sabah*, *Yeni Şafak*, *Star*, *Hürriyet*, *Akşam*, *Sözcü* ve *Cumhuriyet* hareketin başladığını manşetten verdi. *Cumhuriyet* manşetinde ABD'nin Türkiye'yi Suriye'deki savaşın içine ittiğini ima eden ifadelerle yer vererek TSK'nın terör hedeflerini değil sivil-leri vurduğu yönünde bir algı oluşturmaya çalıştı. *Cumhuriyet* bu algıyı hareketla ilgili BM'nin yaptığı "Endişeliyiz" açıklamasıyla birlikte vererek destekledi.

Resim 1, Cumhuriyet, 21 Ocak 2018

Resim 2, Takvim, 17 Nisan 2017

Resim 3, Sabah, 21 Ocak 2018

Resim 4, Sözcü, 21 Ocak 2018

8-18 MART 2018: ZEYTİN DALI HAREKATI İLE GELEN AFRİN ZAFERİ

PYD/PKK terör hedeflerine yönelik 20 Ocak'ta başlayan Zeytin Dalı Harekatı kapsamında TSK 8 Mart'ta Cinderesi'ni alarak Afrin'i kuşattı. 18 Mart Çanakkale zaferinin 103. yıl dönümü anma programında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Afrin merkezinin ele geçirildiğini ilan ederek "Bir müjdeyi sizlerle paylaşmak istiyorum. 8.30 itibariyle Afrin şehir merkezi kontrol altına alınmıştır" açıklamasında bulundu. Zeytin Dalı Harekatı'nın 58. gününde zafere ulaşan Mehmetçik Afrin merkezde YPG'nin sözde yönetim binasına Türk bayrağını dikti. *Sabah* gazetesi "Türkiye'nin Zafer Günü" manşetini attı. *Türkiye ve Sözcü* gazeteleri haberi sürmanşetten verirken *Yeni Şafak* "100 yıl Önce Çanakkale 100 Yıl Sonra Afrin" başlığı ile zaferi duyurdu. *Sabah*, *Star*, *HaberTürk*, *Hürriyet*, *Takvim*, *Daily Sabah*, *Hürriyet Daily News* ve *Cumhuriyet* gazeteleri haberi manşetten verdi. *BirGün* ise "TSK ve ÖSO Afrin Merkezinde" başlığı ile haberi manşet altından duyurarak bu tarihi zaferi gölgelemeye çalıştı.

Resim 5, Cumhuriyet, 19 Mart 2018

Resim 6, Daily Sabah, 19 Mart 2018

Resim 7, Hürriyet, 19 Mart 2018

Resim 8, Sabah, 19 Mart 2018

Resim 9, Türkiye, 19 Mart 2018

Resim 10, Yeni Akit, 19 Mart 2018

Resim 11, Yeni Şafak, 19 Mart 2018

Resim 12, Star, 19 Mart 2018

3 NİSAN 2018: AKKUYU NÜKLEER GÜÇ SANTRALİ'NİN TEMELİ ATILDI

3 Nisan'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rus Devlet Başkanı Vladimir Putin Türkiye'nin nükleer enerji alanındaki ilk projesi olan Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin temelini attı. 2023'te faaliyet göstermesi beklenen santral Türkiye'nin enerji ihtiyacının yüzde 10'unu karşılayacak. Akkuyu Nükleer Güç Santrali inşaatın en yoğun olduğu dönemde yaklaşık 10 bin kişi, altmış yıllık dönemde ise 3 bin 500 kişiye istihdam sağlayacak. Türkiye'yi dünyada nükleer enerji üreten güçler arasına getirecek Akkuyu inşaatını *Sabah*, *Daily Sabah*, *Takvim*, *Akşam*, *HaberTürk*, *Vatan*, *Yeni Şafak*, *Milliyet* ve *Star* gazeteleri manşete taşıdı. *BirGün* ise Akkuyu Nükleer Santrali'nin çevre ve insan sağlığına zararlı olduğu iddialarına manşetten yer verdi.

Resim 13, *Aksam*, 4 Nisan 2018Resim 14, *Milliyet*, 4 Nisan 2018Resim 15, *Sabah*, 4 Nisan 2018Resim 16, *Star*, 4 Nisan 2018

8 NİSAN 2018: DOĞU GUTA'DA İNSANLIK DRAMI

Doğu Guta' da muhaliflerin direnişini kıramayan Esed rejimi kimyasal silahla sivillere saldırdı. İnsansız hava araçları sivillerin üzerine sarın gazı atarak çoğu çocuk en az seksen kişinin ölümüne neden oldu. Bazı kaynaklarda ölü sayısının 200 olduğu belirtildi. Fransa öncülüğünde BMGK acil toplandı. *Yeni Şafak*, *HaberTürk* ve *Milliyet* gazeteleri bu insanlık dramını manşetten verdi. *BirGün* ise kimyasal silah saldırısının bir iddia olduğunu belirterek gerçeklik taşımadığı imasında bulundu.

Resim 17, Star, 11 Nisan 2018

Resim 18, Yeni Şafak, 9 Nisan 2018

Resim 19, Akit, 9 Nisan 2018

Resim 20, Haber Türk, 9 Nisan 2018

Resim 21, Daily Sabah, 10 Nisan 2018

13 NİSAN 2018: 28 ŞUBAT DAVASINDA YİRMİ BİR KİŞİYE MÜEBBET HAPİS VERİLDİ

28 Şubat 1997 MGK kararları sonrası Refahiyol hükümetinin devrilmesi ile ilgili 2013'te açılan davada “Türkiye Cumhuriyeti hükümetini cebren düşürmeye ve devirmeye iştirak” suçundan dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, Çevik Bir, Çetin Doğan ve Kemal Gürüz'ün de aralarında bulunduğu yirmi bir sanığa müebbet hapis cezası verildi. *Sabah*, *Yeni Şafak*, *Star*, *Vatan*, *Habertürk*, *Milliyet*, *Hürriyet* ve *Daily Sabah* haberi manşetten duyururken *Yeni Akit* ve *Sözcü* haberi sürmanşetten verdi. *Cumhuriyet* sanıkların adli kontrol şartı ile serbest bırakılmasını eleştirerek kararı “çifte standart” olarak değerlendirdi.

Resim 22, Hürriyet, 14 Nisan 2018

Resim 23, Milliyet, 14 Nisan 2018

Resim 24, Sabah, 14 Nisan 2018

Resim 25, Sözcü, 14 Nisan 2018

Resim 26, Star, 14 Nisan 2018

Resim 27, Türkiye, 14 Nisan 2018

Resim 28, Vatan, 14 Nisan 2018

Resim 29, Akit, 14 Nisan 2018

Resim 30, Daily Sabah, 14 Nisan 2018

Resim 31, HaberTürk, 14 Nisan 2018

Resim 32, Cumhuriyet, 14 Nisan 2018

Resim 33, Yeni Şafak, 14 Nisan 2018

18 NİSAN 2018: YENİ TÜRKİYE'YE ERKEN GEÇİŞ-24 HAZİRAN

17 Nisan günü Bahçeli partisinin grup toplantısında Cumhurbaşkanlığı seçimi için erken seçim çağrısı yaptı: “Cumhurbaşkanlığı sistemi tam devreye girmedi. Türkiye'nin Kasım 2019'a kadar dayanması mümkün değil. 26 Ağustos 2018'de sandığa gidip Türkiye düşmanlarına ders vermesi en makul yol”. 18 Nisan günü Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bahçeli'yle Beştepe'de görüşmesinden sonra AK Parti kurmaylarını topladı ve seçim kararını açıkladı: “Eski sistemin hastalıkları her adımda karşımıza çıkıyor. Yeni yönetim sistemine geçiş giderek aciliyet kesbetime başlamıştır. Seçimlere ittifak içinde girme konusunda mutabık bulunduğumuz Sayın Bahçeli ile de yaptığımız istişareler neticesinde seçimlerin 24 Haziran 2018 Pazar günü yapılmasına karar verdik”. Türkiye, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk seçimini böylelikle 24 Haziran tarihi olarak belirledi.

Resim 34, Hürriyet, 19 Nisan 2018

Resim 35, Sabah, 19 Nisan 2018

Resim 36, Star, 19 Nisan 2018

Resim 37, Takvim, 19 Nisan 2018

6 MAYIS 2018: CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN 24 HAZİRAN SEÇİM MANİFESTOSUNU AÇIKLADI

Cumhurbaşkanı Erdoğan AK Parti İstanbul İl Kongresi'nde "Buradan milletimle ahitleşiyorum. Ahdim olsun ki önümüzde ki 24 Haziran seçimleri Türkiye için bir milat olacak, Türkiye muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkacak, vesayet düzeni ve bürokratik oligarşi düzeni tamamen son bulacak..." diyerek 24 Haziran manifestosunu ilan etti. *Sabah*, *Takvim*, *Yeni Şafak*, *Star*, *Akşam* ve *Habertürk* bu tarihi günü "Ahdim Olsun" başlığı ile manşetten verirken *Cumhuriyet* tamamen görmezden geldi. *BirGün* ise yaklaşık 90 bin kişinin izlediği kongre için "Manifesto AKP'lilerin Dahi İlgisini Çekmedi" başlığı ile habere yer verdi.

Resim 38, Star, 7 Mayıs 2018

Resim 39, Hürriyet, 7 Mayıs 2018

Resim 40, Milliyet, 7 Mayıs 2018

Resim 41, Sabah, 7 Mayıs 2018

Resim 42, Türkiye, 7 Mayıs 2018

Resim 43, Akşam, 7 Mayıs 2018

14 MAYIS 2018: İSRAİL GAZZE'DE KATLİAM YAPTI

14 Mayıs günü ABD'nin uluslararası tepkilere rağmen büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşımasını ve İsrail'in kuruluş yıl dönümü olan Nakbe'nin (Büyük Felaket) 70. yılını Batı Şeria'da protesto eden on binlerce Filistinliye İsrail askerleri gerçek mermilerle ateş açtı. Elli beş Filistinli şehit oldu, 3 bine yakın Filistinli yaralandı. İsrail Başbakanı Netanyahu ABD'nin büyükelçiliğini taşıması nedeniyle vereceği davete seksen altı ülkenin temsilcilerini çağırdı. Ancak sadece otuz iç ülke daveti kabul etti. İstanbul'da on binlerce kişi İstiklal Caddesi'nden "Kudüs, Müslümanlarındır" sloganları ile yürüdü. Katliam nedeniyle Türkiye'de üç gün yas ilan edildi. İslam İşbirliği Teşkilatı Cuma günü olağanüstü toplantıya davet edildi.

Resim 44, Sabah, 15 Mayıs 2018

Resim 45, Akşam, 15 Mayıs 2018

Resim 46, BirGün, 15 Mayıs 2018

Resim 47, Cumhuriyet, 15 Mayıs 2018

Resim 48, *Daily Sabah*, 15 Mayıs 2018Resim 49, *Yeni Şafak*, 15 Mayıs 2018

12 HAZİRAN 2018: TANAP PROJESİ HİZMETE AÇILDI

Türkiye ve Azerbaycan tarafından yapımı devam eden Azerbaycan doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıması hedeflenen Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hatı (TANAP) hizmete açıldı. *Takvim* habere "Tarihi Gün... TANAP'dan Gaz Akışı Başladı" başlığı ile dikkat çekerken *Yeni Akit* ve *Sabah* "Enerji Üssü" ve "Enerjinin Kalbi" başlıklarıyla Türkiye'nin enerji koridoru stratejisine vurgu yaptı. *Yeni Şafak*, *Hürriyet* ve *HaberTürk* "Enerjinin İpek Yolu" başlığı ile haberi duyurdu. *Sözcü*, *BirGün* ve *Cumhuriyet* ise Türkiye'nin enerji merkezli cari açığına önemli katkı sağlayacak ve Türkiye'yi enerji de stratejik ülke olma konumuna taşıyacak projeye sayfasında yer vermedi.

Resim 50, Hürriyet, 13 Haziran 2018

Resim 51, Sabah, 13 Haziran 2018

Resim 52, Takvim, 13 Haziran 2018

Resim 53, Türkiye, 13 Haziran 2018

18 HAZİRAN 2018: TSK MÜNBIÇ'TE DEVRIYE GÖRVİNE BAŞLADI

Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatı ile sahada uygulamaya konulan “terörü ülke sınırları dışında yok etme” stratejisi kapsamında TSK, Fırat Kalkanı Harekatı ile Münbiç arasında kalan bölgede devriye görevine başladı. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu “TSK Münbiç içine de girecek. YPG'liler çıkacak” ifadelerine yer verdi. *Sabah*, *Star*, *Takvim*, *Türkiye*, *HaberTürk*, *Vatan* ve *Daily Sabah* haberi manşetten duyururken, *Yeni Şafak* sürmanşetten verdi. *Sözcü* ve *Cumhuriyet* ise haberi manşet altından sunarken *BirGün* görmezden geldi.

Resim 54, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 2018

Resim 55, *Daily Sabah*, 19 Haziran 2018

Resim 56, Milliyet, 19 Haziran 2018

Resim 57, Sabah, 19 Haziran 2018

21 HAZİRAN 2018: ÜÇÜNCÜ HAVALİMANI'NA İLK RESMİ UÇUŞ GERÇEKLEŞTİ

21 Haziran günü açıldığında Avrupa'nın en büyük havalimanı olma özelliğine sahip ve 2023'te 200 milyon yolcu kapasitesine ulaşmayı hedefleyen üçüncü havalimanına ilk inişi TC-ANK uçağı gerçekleştirdi. Gaziantep'ten havalanan ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı taşıyan TC-ANK kuyruk numaralı Cumhurbaşkanlığı uçağı 3 bin 750 metre uzunluğunda, 60 metre genişliğinde yapılan birinci piste alkışlar eşliğinde indi. *Sabah*, *Takvim* ve *Hürriyet* olayı manşete taşıırken *Cumhuriyet*, *BirGün* ve *Sözcü* görmezden geldi.

Resim 58, Akşam, 22 Haziran 2018

Resim 59, Hürriyet, 22 Haziran 2018

Resim 60, Sabah, 22 Haziran 2018

Resim 61, Takvim, 22 Haziran 2018

Resim 62, Vatan, 22 Haziran 2018

Resim 63, Yeni Şafak, 22 Haziran 2018

24 HAZİRAN 2018: ERDOĞAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN BİRİNCİ BAŞKANI OLDU

Türkiye kuruluşundan beri oligarşik bürokrasi düzeni ile verdiği büyük mücadeleden zaferle çıktı. Recep Tayyip Erdoğan oyların yüzde 52,5'ini alarak yeni yönetim modelinin ilk cumhurbaşkanı oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan AK Parti'nin kurulduğu 2001 yılından bu yana girdiği on üçüncü seçimden de başarıyla ayrıldı. Türk milleti 15 Temmuz darbe girişimi sonrası AK Parti ile MHP arasında sağlanan "Yenikapı ruhu" nun arkasında durdu. Erdoğan en yakın rakibi CHP adayı Muharrem İnce'ye yaklaşık 23 puan fark attı. HDP adayı Selahattin Demirtaş yüzde 8,34, Meral Akşener yüzde 7,35'te kaldı. Anadolu Ajansı'nın açıkladığı sonuçlar sonrası Erdoğan AK Parti Genel Merkezi'nde coşkulu kalabalığa seslendi, "Bu zafer 81 milyonundur" dedi. Seçim sonuçlarını "Cumhurun Zaferi" başlığı ile *Sabah* manşetten verirken *Takvim*, *Yeni Şafak*, *Star*, *Türkiye* ve *Daily Sabah* gazeteleri de bu tarihi sonucu manşete taşıdı.

Resim 64, *Aksam*, 25 Haziran 2018Resim 65, *BirGün*, 25 Haziran 2018Resim 66, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 2018Resim 67, *Daily Sabah*, 25 Haziran 2018

Resim 68, Milliyet, 25 Haziran 2018

Resim 69, Sabah, 25 Haziran 2018

Resim 70, Güneş, 25 Haziran 2018

Resim 71, Milat, 25 Haziran 2018

Resim 72, Ortadoğu, 25 Haziran 2018

Resim 73, Posta, 25 Haziran 2018

Resim 74, Sözcü, 25 Haziran 2018

Resim 75, Star, 25 Haziran 2018

Resim 76, Takvim, 25 Haziran 2018

Resim 77, Türkiye, 25 Haziran 2018

Resim 78, Vatan, 25 Haziran 2018

9 TEMMUZ 2018: TÜRKİYE CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNE RESMEN GEÇTİ

9 Temmuz günü 16 Nisan referandumunda kabul edilen Anayasa değişikliği uyarınca doksan sekiz yıllık parlamenter sistem sona erdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan milletin iradesiyle hayata geçen yeni sistemin ilk başkanı sıfatıyla TBMM'de yemin etti. Bu sırada CHP, HDP ve İYİ Parti milletvekilleri ayağa kalkmayarak milletin iradesine saygı göstermedi. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile devlet yapısını köklü olarak değiştiren Türkiye'de 9 Temmuz'da gelen 233 maddelik KHK ile bakanlık sayısı on altıya düşürüldü. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, AB Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığı kaldırıldı. Milli İstihbarat Teşkilatı ve Savunma Sanayii Müsteşarlığındaki "müsteşarlık" ibaresi "başkanlık" ile değiştirildi. On altı bakan ve bir cumhurbaşkanı yardımcısından oluşan kabineye AK Parti'den dört milletvekili (Süleyman Soylu, Mevlüt Çavuşoğlu, Berat Albayrak ve Abdulhamit Gül) girdi. İcraçı bakanlıklara işadamları ve bürokratlar atandı. yirmi ikisi devlet başkanı, elli altı ülke ve kuruluşun temsilcinin katıldığı törendeki kutlamalar Tekirdağ'da yirmi dört kişinin öldüğü tren kazası nedeniyle iptal edildi.

Resim 79, Akşam, 10 Temmuz 2018

Resim 80, BirGün, 10 Temmuz 2018

Resim 81, Cumhuriyet, 10 Temmuz 2018

Resim 82, Hürriyet, 10 Temmuz 2018

Resim 83, Sabah, 10 Temmuz 2018

Resim 84, Sözcü, 10 Temmuz 2018

Resim 85, Star, 10 Temmuz 2018

Resim 86, Takvim, 10 Temmuz 2018

15 TEMMUZ 2018: 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN YIL DÖNÜMÜ

Tarihimizin en ağır saldırılarından olan 15 Temmuz 2016'daki ülkeyi işgal girişimine direnen milletimiz iki yıl sonra yine aynı ruhla meydanlara yürüdü. Yüz binlerce insan direnişin sembolü olan 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'nde toplandı. Dev ekrana fotoğrafları yansıtılan 15 Temmuz şehitlerinin isimleri okunurken vatandaşlar "Burada" diye karşılık verdi. *Sabah* gazetesi haberi "Dünya Görsün Hainler Korksun" başlığı ile manşetinden verirken *Takvim* de milyonlarca insanın katıldığı 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü'nü "Darbelere En Güzel Cevap" başlığı ile manşetine taşıdı. *Yeni Şafak*, *Star*, *Milliyet* ve *Türkiye* gazeteleri bu anma gününü manşetten verdi. *BirGün* ise muhalefetin FETÖ ile etkin ve hızlı mücadele için getirilen OHAL üzerinden AK Parti iktidarına yönelik eleştirilerine yer vererek milyonlarca insanın tek yürek olduğu töreni görmezden geldi ve muhalefetin sözcülüğünü yapmayı tercih etti.

Resim 87, *Aksam*, 15 Temmuz 2018Resim 88, *Milliyet*, 15 Temmuz 2018Resim 89, *Sabah*, 15 Temmuz 2018Resim 90, *Star*, 15 Temmuz 2018

Resim 91, Yeni Şafak, 15 Temmuz 2018

Resim 92, Cumhuriyet, 15 Temmuz 2018

1 AĞUSTOS 2018: PKK ASKER EŞİNİ VE ON BİR AYLIK ÇOCUĞUNU ŞEHİT ETTİ

PKK Hakkari Yüksekova'da görev yapan Astsubay Çavuş Serkan Karakaya'yı ziyaret eden eşi Nurcan Karakaya ve on bir aylık bebeği Mustafa Bedirhan Karakaya'yı bombalı saldırıyla şehit etti. Türkiye'yi yasa boğan olay ile ilgili *Sabah* gazetesi manşet olarak Serkan Karakaya'nın "2 Canımı Verdim 200 Can Alacağım" sözünü verirken *Yeni Şafak*'ın manşetinde "İntikamı Alınacak" ifadesi kullanıldı. *Cumhuriyet* acı olayı sürmanşet olarak verirken *Sözcü* manşet tercihini ABD'nin iki bakanımıza yaptırım uygulaması kararından yana yaptı.

Resim 93, Akşam, 2 Ağustos 2018

Resim 94, Cumhuriyet, 2 Ağustos 2018

Resim 95, Hürriyet, 2 Ağustos 2018

Resim 96, Milliyet, 2 Ağustos 2018

Resim 97, Sabah, 2 Ağustos 2018

Resim 98, Star, 2 Ağustos 2018

Resim 99, Takvim, 2 Ağustos 2018

Resim 100, Türkiye, 2 Ağustos 2018

3 AĞUSTOS 2018: 100 GÜNLÜK EYLEM PLANI AÇIKLANDI

Cumhurbaşkanı Erdoğan şahlanış döneminin ilk 100 günlük eylem planını açıkladı. Enerjiden savunmaya, eğitimden adalete, sağlıktan ulaşıtırmaya 46 milyar TL bütçe ile 400 mega projenin tanıtımı yapıldı. Milli direniş çağırısı gerçekleştirilen ve Türkiye'nin gücüne güç katacak projelerin tanıtıldığı programla ilgili *Sabah* gazetesi "Ekonomik Savaşı Biz Kazanacağız", *Yeni Şafak* ise "100 Günde 400 Proje" manşetini atarken *Cumhuriyet* ve *BirGün* hem Erdoğan'ın önemli çağırısını hem de yüzlerce projenin yer aldığı eylem planını görmezden geldi.

Resim 101, *Akit*, 4 Ağustos 2018

Resim 102, *Akşam*, 4 Ağustos 2018

Resim 103, Sabah, 4 Ağustos 2018

Resim 104, Yeni Şafak, 4 Ağustos 2018

10 AĞUSTOS 2018: TÜRKİYE'YE KUR SALDIRISI

Döviz kurlarında meydana gelen ani yükseliş ile dolar 6,80, avro ise 7,78 seviyelerine yükseldi. Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak “Tüm paydaşlarla iletişim halinde olacağız. El ele mücadele edeceğiz” mesajını verirken Cumhurbaşkanı Erdoğan “Ekonomik saldırılara karşı ülkemizi 15 Temmuz gecesindeki ruh ve kararlılıkla savunmalıyız” dedi. Olayla ilgili *Sabah* gazetesi “Kur Saldırısı 15 Temmuz’dan Farklı Değil” manşetiyle milli mücadelenin ekonomik alana taşındığı mesajını verirken *Sözcü* “Piyasada Kara Cuma”, *Cumhuriyet* “Bir Modelin İflası”, *BirGün* ise “Reis Sonunda Gemiyi Batırdı!” manşetleriyle manipülasyon yaratmaya çalıştı. Erdoğan ertesi gün *New York Times*’ta çıkan makalesinde “Kendi göbek bağımızı keseriz” mesajını verdi. *Yeni Şafak* bu tarihi resti “Türkiye Yeni Müttefikler Arayacak” manşetiyle paylaştı. 12 Ağustos’ta Cumhurbaşkanı Erdoğan “Darbeyle yapamadıklarını parayla deniyorlar. Bunun adı Türkiye’ye operasyon çekmektir” açıklamasını yaptı. Bu açıklamayı *Sabah*, *Yeni Şafak*, *Star*, *Türkiye*, *Akşam*, *Takvim*²⁷ ve *Milat* gazeteleri “Oyunu Gördük Meydan Okuyoruz” manşetiyle yayınladı.

27. *Takvim* gazetesinde sadece “Meydan okuyoruz” manşeti yer almaktadır.

Resim 105, BirGün, 11 Ağustos 2018

Resim 106, Cumhuriyet, 11 Ağustos 2018

Resim 107, Hürriyet, 11 Ağustos 2018

Resim 108, Milliyet, 11 Ağustos 2018

Resim 109, Sabah, 11 Ağustos 2018

Resim 110, Sözcü, 11 Ağustos 2018

Resim 111, Star, 11 Ağustos 2018

Resim 112, Türkiye, 11 Ağustos 2018

4 EYLÜL 2018: ENFLASYON İLE TOPYEKUN MÜCADELE

Döviz kurundaki aşırı oynaklık enflasyon üzerinde etki gösterdi. Ağustos'ta yıllık enflasyonun yüzde 17,90, üretici maliyetlerinin de yüzde 32,13 oranına çıkmasının akabinde Merkez Bankası elindeki tüm araçları kullanacağını belirtti. Konu ile ilgili Londra'da mevkidaşıyla bir araya gelen Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak maliyet şokları sonrasında enflasyondaki geçici artışların normal olduğunu, sıkı para ve maliye politikalarıyla Merkez Bankasını destekleyeceklerini ifade etti. Enflasyon ile Topyekun Mücadele programı *Sabah* ve *Türkiye* gazetelerinde aynı isim ile manşete taşınırken rakamların yanıltıcı olduğunu belirten *Cumhuriyet*, *Sözcü* ve *BirGün* Türk lirasında yaşanan değer kaybının dizginlenemez hale geldiğine yönelik spekülasyon manşetlere yer verdi.

Resim 113, *BirGün*, 4 Eylül 2018Resim 114, *Cumhuriyet*, 4 Eylül 2018

Resim 115, Sabah, 4 Eylül 2018

Resim 116, Sözcü, 4 Eylül 2018

Resim 117, Star, 4 Eylül 2018

Resim 118, Takvim, 4 Eylül 2018

Resim 119, *Türkiye*, 4 Eylül 2018

8 EYLÜL 2018: TAHRAN ZİRVESİ

İdlib'deki çatışma durumunun değerlendirilmesi için Tahran Zirvesi'nde Türkiye, Rusya ve İran bir araya geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan İdlib'de makul bir çıkış yolunun bulunması gerektiğini ifade ederek saldırıların büyük bir insani dramla sonuçlanabileceği hususuna dikkat çekti. Zirvede Erdoğan'ın ateşkes çağrısına Rusya ve İran sessiz kaldı. İdlib'in geleceği açısından önem arz eden bu zirve ile ilgili olarak *Hürriyet* gazetesi "Naklen Zirve Sürprizi", *Cumhuriyet* gazetesi "Naklen İdlib Çatlağı" manşetini attı.

Resim 120, Akşam, 8 Eylül 2018

Resim 121, Cumhuriyet, 8 Eylül 2018

Resim 122, Türkiye, 8 Eylül 2018

Resim 123, Yeni Şafak, 8 Eylül 2018

17 EYLÜL 2018: İDLİB KRİZİ ÇÖZÜLDÜ

Cumhurbaşkanı Erdoğan Suriye'nin geleceğini değerlendirmek üzere Rusya Devlet Başkanı Putin ile Soçi'de bir araya geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin ateşkesin devamı ve müdahalenin olmaması yönünde mutabakata vardı. Muhaliflerin bölgede buldukları alanlarda kalmaya devam edeceği, radikal grupların bölgeden temizleneceği, Türkiye ve Rusya askeri kuvvetlerinin ortak devriye gezecekleri ve bölgenin ağır silahlardan arındırılacağı zirvede alınan kararlar arasıydı. Zirveye ilişkin haber gazetelerin ilk sayfasında yer alırken *BirGün* gazetesi ilk sayfasında zirveye yer vermedi.

Resim 124, *Hürriyet*, 18 Eylül 2018

Resim 125, *Sabah*, 18 Eylül 2018

Resim 126, Star, 18 Eylül 2018

Resim 127, Akit, 18 Eylül 2018

20 EYLÜL 2018: BERAT ALBAYRAK YENİ EKONOMİ PROGRAMI'NI AÇIKLADI

Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak dengelenme, disiplin ve değişim prensipleri temelinde yükselecek Yeni Ekonomi Programı'nı açıkladı. Kamuda israfın bitirileceği ve vergi adaletinin sağlanacağını vurguladı. Yerli ve milli üretime ağırlık veren ve tasarrufu önceleyen programı *Sabah* gazetesi "Önce İstikrar, Sonra Atılım" manşetiyle aktardı ve ilk sayfasında dengelenme-disiplin-değişim prensipleri üzerine tesis edilen programın hedeflerine yer verdi. *Takvim* "Ekonomide 3D Formülü" ve *Star* "Dengeli Değişimle Milli Ekonomiye" manşetini atarken *BirGün* gazetesi "IMF İzi Var" başlığını tercih etti.

Resim 128, Akşam, 21 Eylül 2018

Resim 129, Güneş, 21 Eylül 2018

Resim 130, Hürriyet, 21 Eylül 2018

Resim 131, Milliyet, 21 Eylül 2018

Resim 132, Sabah, 21 Eylül 2018

Resim 133, Star, 21 Eylül 2018

Resim 134, Takvim, 21 Eylül 2018

Resim 135, Vatan, 21 Eylül 2018

25 EYLÜL 2018: ERDOĞAN BM'DE KONUŞTU

25 Eylül 2018'de gerçekleşen 73. BM Genel Kurulunda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan BM Güvenlik Konseyinin beş daimi üyenin çıkarlarını gözettiğini yineledi. Erdoğan ayrıca PKK'ya destek veren ABD'yi hedef aldı. Türkiye'nin Münbiç'ten başlayarak Irak sınırına kadar Suriye topraklarını teröristlerden temizleyeceğine vurgu yaptı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşmasını *Sabah* "BM'nin Beşli Yapısı Zalimleri Cesaretlendiriyor", *Takvim* "Adalet Uyarısı", *Türkiye* "BM'de Terör Dersi" manşetiyle aktarırken *Sözcü*, *Cumhuriyet* ve *BirGün* bu konuşmaya yer vermedi.

Resim 136, *Hürriyet*, 26 Eylül 2018

Resim 137, *Star*, 26 Eylül 2018

Resim 138, Türkiye, 26 Eylül 2018

Resim 139, Star, 26 Eylül 2018

5 EKİM 2018: BATMAN'DA SEKİZ ŞEHİT

PKK'lı teröristler Batman'da Hasankeyf'e bağlı köyler arasında yol yapım çalışmalarını yürüten işçilerin güvenliğini sağlayan askere yönelik bombalı saldırı düzenledi. Saldırıda sekiz asker şehit düştü. *Sabah* gazetesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın terörle mücadelede kararlılık mesajını manşetine taşıdı: "Şehit ve gazilerimizin kanlarını yerde bırakmayacağız". *Takvim* ise acı olayı "Hain Tuzak" sürmanşetiyle verdi.

Resim 140, Sözcü, 24 Ekim 2018

Resim 141, Posta, 24 Ekim 2018

Resim 142, Türkiye, 24 Ekim 2018

Resim 143, Yeni Şafak, 24 Ekim 2018

Resim 146, Milliyet, 28 Ekim 2018

Resim 147, Sabah, 28 Ekim 2018

Resim 148, Türkiye, 28 Ekim 2018

Resim 149, Yeni Şafak, 28 Ekim 2018

29 EKİM 2018: İSTANBUL HAVALİMANI AÇILDI

Cumhurbaşkanı Erdoğan Cumhuriyet'in doksan beşinci yıl dönümünde İstanbul Havalimanı'nı hizmete açtı. Cumhurbaşkanı konuşmasında yeni havalimanı hakkında "60 ülke ve 20 trilyon dolarlık ekonomileri birbirine bağlayan havalimanı dünyanın transit merkezi olacak" ifadelerine yer verdi. Yeni havalimanının farklı coğrafyalara eşit uzaklığıyla dünyanın havacılıktaki en önemli merkezlerinden biri olması bekleniyor. Birçok gazete Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük yatırım ve hizmetlerinden biri olan gelişmeyi manşetten verdi. *BirGün* ve *Cumhuriyet* ise havalimanının Türkiye'ye sağlayacağı katkıları görmezden geldi.

Resim 150, Sabah, 29 Ekim 2018

Resim 151, Akşam, 30 Ekim 2018

Resim 152, Hürriyet, 30 Ekim 2018

Resim 153, Sabah, 30 Ekim 2018

Resim 154, Star, 30 Ekim 2018

Resim 155, Takvim, 30 Ekim 2018

Resim 156, Türkiye, 30 Ekim 2018

Resim 157, Yeni Şafak, 30 Ekim 2018

1 KASIM 2018: SUUDİ GAZETECİ CEMAL KAŞIKÇI CİNAYETİ

1 Kasım 2018'de İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığının yazılı açıklamasıyla Konso-
losluğa girer girmez hemen boğulduğu ve cesedinin parçalanarak yok edildiğine dair
bilgiler ışığında gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın cinayete kurban gittiği resmîyet kazandı.
Başsavcılığın açıklamalarına göre cinayetin önceden planlandığı ortaya çıktı. Dünya
gündeminin ön sıralarına yerleşen bu gelişmeler üzerine Suudi Arabistan yönetimi
on sekiz gün sonra gazetecinin konsoloslukta öldürüldüğünü kabul etmek zorunda
kaldı. Suudi tarafının olayın planlı bir cinayet olmadığı iddiası ise uluslararası kamu-
oyunda kabul görmedi. Kaşıkçı cinayetini *Sabah*, *Takvim*, *Star* ve *Türkiye* gazeteleri
manşetten verdi.

Resim 158, Vatan, 2 Kasım 2018

Resim 159, Yeni Şafak, 4 Kasım 2018

Resim 160, Hürriyet, 1 Kasım 2018

Resim 161, Takvim, 2 Kasım 2018

Resim 164, Star, 20 Kasım 2018

Resim 165, Vatan, 20 Kasım 2018

24-26 KASIM: YEREL SEÇİMLERDE CUMHUR İTTİFAKI

24 Haziran seçimlerinde Cumhuriyet İttifakı kuran AK Parti ve MHP 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde de şehir bazlı ittifak yapma kararı aldı. Devlet Bahçeli İstanbul, Ankara ve İzmir'de aday çıkarmayacaklarını açıkladı.

Resim 166, Akit, 25 Kasım 2018

Resim 167, Cumhuriyet, 25 Kasım 2018

Resim 168, Güneş, 25 Kasım 2018

Resim 169, Ortaadoğu, 25 Kasım 2018

Resim 170, Star, 25 Kasım 2018

Resim 171, Yeni Şafak, 25 Kasım 2018

KRONOLOJİ: 2018'DE MEDYA	
4 Ocak	Anadolu Ajansı ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımasıyla yaşanan gelişmelerin ardından Orta Doğu Haberleri Editörlüğü'nün merkezini İsrail'in işgali altında bulunan Doğu Kudüs'e taşıma kararı aldı.
9 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan Çalışan Gazeteciler Günü dolayısıyla yayınladığı mesajda "Siyasi hayatım boyunca, şahsımın da zaman zaman medyadan zarar görmesine rağmen, farklı seslerin, farklı kültürlerin kendini ifade edebilmesi, fikirlerini rahatlıkla söyleyebilmesi için mücadeleler verdim, vermeye devam ediyorum" dedi.
10 Ocak	On dört Fransız gazeteci Türkiye aleyhindeki yayınlarından dolayı kimileri tutuklu, kimileri tutuksuz on dört Türk gazeteciyi evlat edindi. Evlat edinilen gazetecilerin listesi şöyle: Ahmet Şık, Çağdaş Erdoğan, Cihan Acar, Zehra Doğan, Aysenur Parıldak, Tunca Öğreten, Turhan Günay, Kadri Gürsel, Meltem Oktay, İnan Kızılkaya, Ahmet Altan, Kazım Kızıl, Mehmet Altan, Musa Kart.
12 Ocak	Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker Türkiye aleyhindeki yayınları ve faaliyetlerinden dolayı tutuklu bulunan gazeteciler üzerinden Türkiye-AB ilişkilerini değerlendirerek "Gazeteciler Türk hapisanelerinde olduğu müddetçe bir gelişme olacağını düşünmüyorum" dedi.
17 Ocak	Medya takibinin önemli kurumlarından Ajans Press Türk dizilerinin ihracat üzerindeki medya yansımalarını inceledi. İncelemede Türk televizyonlarında yayınlanan dizilerin yüzde 40'ünün ihrac edildiği ve yıllık 350 milyon dolar bandında ihracat rakamına ulaşıldığı ifade edildi.

22 Ocak	Zeytin Dalı Harekatı'na ilişkin sosyal medyada karalama kampanyalarında kullanılan TSK tanklarının yakıldığı fotoğraftaki tankın Yemen'de yakılan bir tank olduğu, TSK askerlerinin PYD tarafından esir alındığı fotoğrafın Suriyeli muhaliflerin Hizbullah timini esir aldığı haberine ait olduğu ve PYD'nin TSK askerlerini yaraladığı iddiasıyla yayınlanan sedyedeki asker fotoğraflarının ise Manisa'da zehirlenerek hastaneye kaldırılan askerlere ait olduğu ortaya çıkarıldı.
23 Ocak	Terör örgütü FETÖ'ye üye olma suçundan eski TRT Haber Kanal Koordinatörü Ali Ahmet Böke hakkında on beş yıla kadar hapis cezası istendi.
24 Ocak	Kapatılan <i>Bugün</i> gazetesindeki, "Askeri İstihbarat ve Tahşiyeciler" başlıklı yazısından dolayı Nazlı Ilıcak hakkında casusluk davası açıldı.
31 Ocak	Discovery Communications Türkiye'de Doğuş Yayın Grubu'na ait NTV Spor'un ulusal yayın frekansını satın aldığı resmi açıklama ile duyurdu. TRT 1, Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ ve Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Ahmet Arslan'ın katılımı ile ellinci yılını kutladı.
16 Şubat	15 Temmuz darbe girişimini önceden bildikleri iddiasıyla yargılanan Ahmet Altan, Mehmet Altan ve Nazlı Ilıcak'a "anayasayı ihlal" suçundan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verildi.
28 Şubat	Ahmet Altan'ın "terör örgütü propagandası yapmak" ve "Cumhurbaşkanına hakaret" suçlarından yargılandığı davada beş yıl on bir ay hapis cezası verildi.
1 Mart	TRT World'den yapılan açıklamada İngiltere'nin en büyük TV platformlarından biri olan Freesat'ın bünyesinde Birleşik Krallık ve İrlanda genelindeki izleyici kitlesine ulaşılacağı belirtildi.
9 Mart	Yargıtay 16. Ceza Dairesi MİT tırları davasının temyiz incelemesinin sonucunda eski <i>Cumhuriyet</i> gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Can Dündar'a yerel mahkemenin verdiği cezayı bozarak "casusluk" suçundan hüküm kurulması gerektiğine karar verdi.
17 Mart	NTV Spor yayın hayatını sonlandırdı.
22 Mart	Afrin'in Türkiye tarafından işgal edildiğini iddia eden RSF'nin Almanya Temsilcisi Christian Mihr Doğan Medya Grubu'nun Demirören Holding'e satılmasını eleştirerek olayı "basın özgürlüğü açısından kara bir gün" olarak tanımladı.
22 Mart	Türkiye'de internet üzerinde yapılan yayınlara RTÜK denetimi getiren düzenleme TBMM Genel Kurulu tarafından kabul edildi.
2 Nisan	Başbakan Yardımcısı Hakan Çavuşoğlu, Basın İlan Kurumu Genel Kurulu tarafından belirlenen Resmî Basın İlan Fiyat Tarifesi'nin artırılmasına ilişkin çalışmanın Bakanlar Kurulu'nda bakanların imzasına açıldığını söyledi. Şair, gazeteci, oyuncu ve çevirmen Ülkü Tamer 81 yaşında hayatını kaybetti.
3 Nisan	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü'nün desteğiyle hayata geçirilen Medya Sanat Merkezi'nin açılışı yapıldı. FETÖ'ye yönelik yürütülen soruşturma kapsamında hakkında dava açılan eski TRT Haber ve Spor Dairesi Başkan Yardımcısı Ali Ahmet Böke "Silahlı terör örgütüne üye olmak" suçundan dokuz yıl dokuz ay hapis cezasına çarptırıldı.
5 Nisan	Anadolu Ajansı yüzüncü yaşını kutladı.
2 Mayıs	Ahmet Hakan Doğan Medya'nın Demirören Holding'e satışının ardından Kanal D Ana Haber Bülteni sunuculuğundan istifa etti.
7 Mayıs	Rekabet Kurulu Doğan Holding bünyesinde bulunan teşebbüslerinden bir kısmının tam kontrolünün Demirören Medya Yatırımları Ticaret AŞ üzerinden Erdoğan Demirören tarafından devralınması işlemine izin verdi.
8 Mayıs	Halk TV'de program yapan Hüsnü Mahalli'nin programına son verildi ve görevden alındı.
10 Mayıs	Reklamcılar Derneği ve Reklam verenler Derneği tarafından onuncu kez düzenlenen Effie Türkiye Reklam Etkinliği Yarışması'nın 2018 yılı kazananları açıklandı.
11 Mayıs	Eski <i>Özgür Gündem</i> Eş Genel Yayın Yönetmeni Avukat Eren Keskin ve gazetenin Yazı İşleri Müdürü Reyhan Çapan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na hakaret suçundan tutuklandı.

12 Mayıs	RTÜK yeni düzenlemeyle izlenme ve dinlenme oranı ölçümlerinin yapılmasına, denetlenmesine ilişkin usul ve esaslarla bu usul ve esaslara uymayan şirket ve kuruluşlara uygulanacak müeyyideleri belirleyen yönetmeliğe yeni tanımlar ekledi.
17 Mayıs	Doğan Medya Grubu Demirören Holding ile imzalanan 'Hisse Satış Sözleşmesi' kapsamında pay senetlerinin satışı ve devrinin tamamlandığını açıkladı.
22 Mayıs	<i>Hürriyet</i> Genel Yayın Yönetmeni Fikret Bila istifa etti. Bila'nın yerine Vahap Munyar getirildi.
2 Haziran	PKK'ya yardım eden ve Türkiye'de ücretsiz dağıtılan Alman <i>Bild</i> gazetesi 24 Haziran seçim sürecinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik karalama kampanyası yürüttü.
5 Haziran	Avrupa'daki haber ve dosyaları ödüllendiren, gazetecileri destekleyen "Documentari Inchieste Giornalismo" derneği düzenlediği ödül töreninde TRT World'ün Sessiz Ölüm (Off the Grid: Silent Death) adlı belgesel serisini "Araştırma Orta Ödülü 2018" (Investigative Medium Award) ödülüne layık gördü. Belgesel Lübnan'daki Suriyeli mültecilerin hayatta kalma mücadelesini anlatıyor.
6 Haziran	Uluslararası Basın Enstitüsü Türkiye aleyhinde yayınlar yapan gazetelere destek kampanyası başlattı. "Abone Oluyorum" başlığıyla kampanyanın merkezinde, hükümete yönelik ağır eleştiri ve karalama kampanyaları ile tanınan <i>Cumhuriyet</i> gazetesi yer aldı.
8 Haziran	FETÖ'ye bağlı Kürtçe yayın yapan Dünya TV'nin eski genel müdürü Remzi Ketenci ile yönetim kurulu üyesi İbrahim Ö'nün PKK yandaşı olduğuna yönelik yürütülen soruşturma kapsamında hazırlanan iddianame kabul edildi.
19 Haziran	Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün yaptığı yazılı açıklamaya göre 24 Haziran'da Cumhurbaşkanı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'ni takip etmek isteyen yerli ve yabancı basın mensuplarının mesleki faaliyetlerini en iyi şekilde yürütebilmeleri için Ankara, İstanbul ve Diyarbakır'da birer basın merkezi oluşturuldu.
21 Haziran	15 Temmuz'daki darbe girişimi sonrasında bir sosyal paylaşım sitesi üzerinden FETÖ lehine paylaşımlarda bulunduğu iddiasıyla Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından başlatılan soruşturma kapsamında gözaltına alınan gazeteci Ece Sevim Öztürk "FETÖ'ye dahil olmamakla birlikte örgüte yardım etmek" suçundan tutuklandı.
26 Haziran	BBC Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın BBC Londra Radyosu'na verdiği röportajda kullandığı PKK, FETÖ ve DAESH ifadelerine sansür uyguladı.
3 Temmuz	<i>Posta</i> Genel Yayın Yönetmeni Rifat Ababay görevinden ayrıldı.
5 Temmuz	Veyis Ateş HaberTürk TV Genel Müdürlüğünden ayrılarak kanalda program yapacağını ve habertürk.com.tr'de yazı yazacağını duyurdu. CİNER Medya Grubu çatısı altında yayın yapan <i>HaberTürk</i> gazetesi mali sorunlar nedeniyle yayın hayatına son vereceğini açıkladı.
6 Temmuz	FETÖ/PYD terör örgütünün yayın organı <i>Zaman</i> gazetesinin eski yönetici ve yazarlarının yargılandığı davada Ali Bulaç ve Şahin Alpay sekiz yıl dokuz ay, Mümtazer Türköne ve Mutafa Ünal on yıl altışar ay hapis cezasına çarptırıldı.
15 Temmuz	15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü dolayısıyla yayın yapmak üzere Yunanistan'a gelen TRT ekibi Yunan güvenlik güçleri tarafından hiçbir sebep gösterilmeden üç saat boyunca gözaltında tutuldu.
18 Temmuz	Merkez Bankası için Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle yapılan düzenlemeyi karalayan Uğur Gürses'in <i>Hürriyet</i> 'teki yazılarına son verildi.
25 Temmuz	Fahrettin Altun Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığına atandı.
9 Eylül	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve UMED iş birliğiyle Medya Okulu mezunları sertifikalarını aldı.
10 Eylül	Erdem Gül'ün <i>Cumhuriyet</i> 'teki görevi son buldu. Terör örgütü sözcülüğü ile bilinen Ceyda Karan <i>Cumhuriyet</i> 'ten kovuldu.
14 Eylül	Demirören Grubu'nun başa gelmesiyle birlikte Taha Akyol <i>Hürriyet</i> 'e veda etti.
17 Eylül	Filistin Medya İletişim Forumu ve TÜRKAB iş birliğiyle Filistin Medya Akademisi eğitimleri gerçekleştirildi ve eğitim sonunda sertifika verildi.

25 Eylül	RTÜK ve BTK uzmanlarının ortak hazırladığı Radyo Televizyon ve İsteğe Bağlı Yayınların İnternet Ortamından Sunumu Hakkında Yönetmelik Taslağı'ndaki cezanın tüm yayın kuruluşlarını kapsayacağı bildirildi.
26 Eylül	Murat Yetkin <i>Hürriyet</i> 'ten ayrıldı. MHP'nin yeni yayın organı olan <i>Türkgün</i> gazetesi yayımlanmaya başladı. Radyo kesimi yüzde 16 büyüdü.
30 Eylül	Türkiye Haber Kameramanları Derneği iş birliği ile 15 Temmuz şehitleri anısına belgesel düzenlendi.
5 Ekim	Demirören Grubu'nun başa gelmesiyle birlikte Şirin Payzın CNN Türk'e veda etti.
10 Ekim	AK Parti İstanbul İl Başkanı Kanal 7'yi ziyaret etti. Türk Telekom tarafından Türkiye'de mobil canlı bilgi yarışması gerçekleştirildi.
15 Ekim	Serdar Karagöz TRT Uluslararası Haber Kanalları Genel Yayın Yönetmenliğine getirildi.
22 Ekim	AK Parti Gençlik Kolları tarafından Ulusal ve Uluslararası Medyanın Dünü ve Bugünü paneli düzenlendi
23 Ekim	İhlas Haber Ajansı yirmi beşinci yılında logosunu değiştirdi.
25 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Cemal Kaşıkçı cinayeti ile ilgili açıklamalarına tüm dünya basınında yer verildi.
26 Ekim	Havza Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi "Bilinçli Gençlik Milli Medya" projesi gerçekleştirdi.
27 Ekim	Dörtlü Zirve Rus basınında büyük ilgi topladı, zirveye ait bilgiler anlık olarak verildi.
29 Ekim	Yılın En İyi Muhabiri ödülünü Kanal 7'de çalışan Meltem Bozbeyoğlu kazandı.
30 Ekim	Antalya'da yeni nesil gazetecilik eğitimi programı uygulanmaya başlandı.
31 Ekim	Demirören Medya Grubu <i>Vatan</i> gazetesini kapattığını duyurdu.
1 Kasım	Demirören Medya Grubu gazete ve dergi dağıtımından sorumlu Yaysat'ı kapatacağını duyurdu. Anadolu Ajansı Genç Yetenek Geliştirme Programı kapsamında "Ajans Haberciliği" eğitimlerine başladı.
2 Kasım	<i>Akşam</i> gazetesi tarafından 100 yıl 100 Manşet sergisi açıldı.
5 Kasım	İŞKUR Yeni Nesil Gazetecilik ve Eğitim İstihdam Protokolü imzaladığını duyurdu. TRT World ABD'nin başkenti Washington'daki yeni stüdyosuyla haber ağını genişletti. Irak, Kahire Sanat ve Medya Festivali'ne katılmak için Mısır'a giden Irak resmi basın heyeti karşılaştığı gerginliği hoş karşılamadığını belirtti.
6 Kasım	Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Dairesi Başkanlığı tarafından Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi'nde (TUBİM) "Uyuşturucu Bağımlılığı ve Medya Konferansı" düzenlendi. Demirören Haber Ajansı Antalya'da elli beşinci yılı için bir araya geldi. Medya sektöründe 71,3 milyar dolar satın alma gerçekleşti, satın alma sonucunda yayın haklarının birçoğunun Disney'de olacağı bildirildi.
7 Kasım	Kayseri'de bulunan Sarraflar ve Kuyumcular Derneği Başkanı Adnan İncetoprak yerel gazete okumayı teşvik ettiğini vurgulayarak yerel medyaya destek olduğunu belirtti.
12 Kasım	Muğla Gazeteciler Cemiyeti Medya Başarı Ödülleri Yarışması kapsamında seçici kurul tarafından yapılan değerlendirmede, çeşitli kategorilerde ödül almaya hak kazanan medya mensupları belirlendi. TV Haber Kategorisi'nde DHA Muğla Muhabiri Cavit Akgün'ün "Ula susamı Japonya'ya İhraç Ediliyor" başlıklı haberi birinci seçildi. DHA Datça Muhabiri Mehmet Çil'in "Mühre Rağmen İnşaata Devam" haberi de Haber Kategorisi'nde birincilik ödülüne layık görüldü.
15 Kasım	Gazeteci Kürşat Bumin vefat etti. Radyo Televizyon Yayıncıları Meslek Birliği'nce (RATEM) Kültür ve Turizm Bakanlığı ve CEO Event desteğiyle "Medyanın Dijital Dönüşümü ve Geleceği" konulu Broadcast İstanbul 2018 Forumu düzenlendi.

15 Kasım	<p>Türk Böbrek Vakfı (TBV) tarafından beşincisi düzenlenen "Türk Böbrek Vakfı Medya Ödülleri" kapsamında Yazılı Basın Haber-Araştırma Dalı'nda "15 Temmuz Gazisi Robotla Ayağa Kalktı" başlıklı haberiyle <i>Sabah</i> gazetesinden Gül Kireklo, Yazılı Basın Yazı Dizisi-Konu Dalı'nda, "Akrilamid Tehdidi" başlıklı haberiyle <i>Milliyet</i> gazetesinden Mert İnan, Yazılı Basın Vak'a-İnceleme Dalı'nda <i>HaberTürk</i> gazetesinde yaptığı "İkişer Nakille Bebek Sahibi Olan Çift" başlıklı haberiyle Habertürk TV ve Haberturk.com'dan Ceyda Erenoğlu, Yazılı Basın Dergi Röportaj Dalı'nda "Akciğer Kanserinde Sigara Hala Önemli Bir Risk Faktörü" başlıklı haberiyle <i>Popüler Sağlık</i> dergisinden Zeynep Çetinkaya, Televizyon Haber-Araştırma Dalı'nda "Van'da Hasta Kurtarma Operasyonu" başlıklı haberiyle ATV'den Işıl Açikel, Televizyon Röportaj Dalı'nda Kanal D'de yaptığı "Organ Bağışı İçin Stüdyoya Girdiler" başlıklı haberiyle TGRT Haber'den Özay Erad, Televizyon Vak'a-İnceleme Dalı'nda "Kalp Nakli Bekleyen Çocuklar" başlıklı haberiyle TRT'den Fatma Demir Turgut, İnternet Haber-Araştırma Dalı'nda "Küba'nın Kanser Aşılı Ne Kadar Etkili?" başlıklı haberiyle Ntv.com.tr'den Tülay Karabağ, İnternet Röportaj Dalı'nda "Sağlıklı Bir Şehir Nasıl Olmalı? Yaşadığınız Şehir Size Kilo Aldırıyor mu?" başlıklı haberiyle Sozcu.com.tr'den Eser Akgül, İnternet Vak'a-İnceleme Dalı'nda "Duru Ameliyat İçin Gün Bekliyor" başlıklı haberiyle Haberturk.com'dan Demet Demirkır ödüle değer bulundu.</p> <p>Demirören Medya'nın yayın organı <i>Hürriyet</i> Almanca yayına Hurriyet.de üzerinden başladı.</p>
30 Kasım	İbrahim Altay <i>Daily Sabah</i> Genel Yayın Yönetmenliği görevine getirildi.

2018'de Türkiye siyaset, dış politika, güvenlik ve savunma, ekonomi, enerji, hukuk ve yargı, eğitim ve sosyal politikalar ile medya başlıklarını içeren sekiz bölümden oluşuyor. Yıllık Türkiye'nin siyasi tarihi açısından önem arz eden yapısal dönüşümlerin gerçekleştiği bir senenin geniş ölçekli ve titiz bir analizini içeriyor.

24 Haziran cumhurbaşkanı ve parlamento seçimleri sonrasında yeni sisteme fiilen geçildi. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Türkiye siyasetindeki temel dinamikler yeniden şekillenirken partilerin bu bağlamda iç ve dış siyasete yönelik gündemleri, farklı ittifak arayışları yıl boyunca tansiyonun düşmesine izin vermedi.

Türkiye'nin hem bölgesindeki krizlerde hem de uluslararası gelişmelerde etkili bir rol oynamaya ve yapıcı katkı sunmaya yönelik dış politikası 2018'de devam etti. Bir taraftan Asya ve Afrika ülkeleriyle yeni ve kapsamlı ilişkilerin tesisi yönünde atılan adımlar sürdürülürken diğer taraftan güven ve karşılıklı çıkar odağında kurulan bağların kuvvetlendirilmesi noktasındaki çabalar derinleştirildi.

Güvenlik ve savunma Türkiye'nin önemli gündem maddelerinden biriydi. Yıl boyunca FETÖ, PKK ve DEAŞ'la mücadele kararlılıkla devam ettirildi.

2018'de Türkiye ekonomik göstergelerle açıklanması çok da mümkün olmayan döviz kuru hareketleri yaşadı. Türkiye ekonomisi uğradığı finansal saldırılara karşı koyarak yapısal gücünü tahkim etmesini bildi.

Bu yıl Türkiye'nin enerjideki dışa bağımlılığını azaltmak için nükleer enerjiden yenilenebilir enerjiye kadar farklı alanlardaki yatırımları ivme kazandı. Enerji transferi konusunda önemli adımlar atıldı.

2018'de 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü hal sona erdi. FETÖ'nün örgütsel yapısını ve 15 Temmuz darbe girişimini açığa çıkaran yargılamalarda önemli mesafe katedildi.

Eğitim politikaları açısından da 2018 yeniliklere sahne oldu. Ortaöğretim ve yükseköğretime geçiş sistemlerinde değişikliğe gidildi. 2023 Eğitim Vizyon Belgesi açıklandı.

İç ve dış siyasetin medyadaki görünümü, kültürel iktidar tartışmaları ve yıl içerisinde cereyan eden önemli olayların medyada ele alınış biçimleri gündemdeki yerini korudu.

2018'in öne çıkan bütün gelişmeleri bu yılda analiz edildi. Alanında uzman araştırmacılar tarafından hazırlanan *2018'de Türkiye*, Türkiye'yi anlamak için önemli bir başvuru kaynağı.
